

Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja
B Tutkimusraporttija ja selvityksiä 68

Lydia Heikkilä
Elsa Laiti-Hedemäki
Tuuli Miettunen (toim.)

Buorre eallin gávpogis

Saamelaisten hyvä elämä ja
hyvinvointipalvelut
kaupungissa

LAPIN YLIOPISTON
YHTEISKUNTATIETEELLISIÄ JULKAISUJA

B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 68

Lydia Heikkilä, Elsa Laiti-Hedemäki & Tuuli Miettunen (toim.)

BUORRE EALLIN GÁVPOGIS

– Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut kaupungissa

Lapin yliopisto
Rovaniemi 2019

SÁRA - Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus –tutkimushanke
SÁRA – Sápmelaččaid buresbirgen ja ovttaveardasášvuolta –dutkanfidnu

Euroopan sosiaalirahasto, Kestävää kasvua ja työtä (2014 – 2020)
Sosiaali- ja terveysministeriö

Lassefápmu
EU:S
2014–2020

SOSIAALI- JA
TERVEYSMINISTERIÖ

Muut rahoittajat:

© kirjoittajat 2019

Kansi ja kannen grafiikka: Mari Korpimäki
Taitto ja paino: PunaMusta, Tampere 2019

Painettu:

ISSN 0788-768X

ISBN 978-952-337-151-4

Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 68.

Pdf:

ISSN 2342-3935

ISBN 978-952-337-152-1

Tiivistelmä

SARA – Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus -tutkimuksessa 2015–2018 lähestyimme Suomessa saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvointia ja arjessa pärjäämistä sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta. Erityisesti selvitimme peruspalvelujen ja saamenkielisten palvelujen rooleja saamelaisten hyvinvoinnille sekä kulttuurisille kiinnittymisille. Tavoitteenamme oli laajentaa keskustelua sosiaalisen osallisuuden kulttuurisista näkökulmista, yhteisön ja paikan merkitykset huomioiden. Yhteistyökumppaneinamme olivat kaupunkien saamelaisyhdistykset. Kehitimme osallisuuteen, saamelaiskulttuuriin ja saamelaisiin eettisiin periaatteisiin pohjautuvia tutkimusmenetelmiä. Päämääränä oli, että saamelaiset voivat vaikuttaa itseään ja asemaansa koskevaan tiedontuotantoon sekä sitä kautta omakielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen saatavuuteen. Sovelsimme monimenetelmä tutkimuksen käytäntöjä ja analysoimme yhteen laadullista sekä määrällistä aineistoa lukemalla ja luokittelemalla aineistoja kulttuurisesta ymmärryksestä käsin yhteistyössä tutkimuskumppanien kanssa.

Lähtökohtana oli käsitys pärjäämisestä (pohjoissaam. birgen) aktiivisena toimintana, jonka tavoitteena on arjessa selviytyminen (pohjoissaam. ceavzit). Pärjääminen perustuu erilaisiin verkostollisiin suhteisiin ja ylläpitää niitä. Tarkastelimme arjen pärjäämisen yhteydessä syntyviä sidoksia (pohjoissaam. čanastagat) saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämässä ja selvitimme, millaisia mahdollisuuksia heillä on elää omien kulttuuristen tapojensa ja arvostustensa mukaisesti osana monikulttuuristuvaa yhteiskuntaa.

Tulosten perusteella voidaan todeta, että saamen kielten asema on saamelaisalueen ulkopuolella huolestuttava. Kieli on yksi tärkeimmistä kulttuurista sidoksista. Sen merkitys korostuu saamelaisalueen ulkopuolella, jossa on vain vähän saamenkielisiä palveluja. Eniten on saatavilla pohjoissaamenkielisiä varhaiskasvatus- ja kielipesäpalveluja sekä saamen kielten etäopetusta. Etenkin nuorimpien ikäpolvien tarve saamenkielisiin ja -kulttuurilähtöisiin palveluihin on kasvamassa voimakkaasti. Myös aikuisten hyvinvoinnin ja kulttuuristen kiinnittymisten kannalta on tärkeää, että he pääsevät oppimaan menetettyä äidinkieltään. Se paikkaa osaltaan assimilaatiohistorian seurauksia, jotka vaikuttavat edelleen eri tavoin saamelaisten ja saamelaisyhteisöjen hyvinvointiin.

Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset olivat tyytyväisiä yleisiin hyvinvointipalveluihin, vaikka tilanne oli selvästi huonompi maan pohjoisosissa. Pitkät välimatkat ja ohentunut palveluverkko vaikeuttavat palvelujen saatavuutta. Valtakunnallisesti vastaajat olivat tyytymättömiä mielenterveys-, kuntoutus- ja kotipalvelujen saatavuuteen sekä aikuissosiaalityön tarvevastaavuuteen. Kelan ja TE-palvelujen saatavuudessa ja tarvevastaavuudessa oli laajoja ongelmia. Saamelaisten, etenkin nuorempien ikäpolvien, hyvinvoinnin haasteet kohdistuivat huonompana koettuun henkiseen hyvinvointiin sekä syrjintään. Suomalaisen yhteiskunnan tietoutta saamelaiskulttuurista pitäisi lisätä asenneilmapiirin muuttamiseksi. Kulttuurinen ja sosiaalinen monimuotoisuus ovat vähemmistökansojen hyvinvoinnin lähtökohtia.

Saamelaiset olivat merkittävän tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa. Monialaiset verkostot, jotka rakentuvat yhteisöllisistä suhteista, turvaavat arjen avun saamista sekä saamen kielten ja kulttuurin ylläpitämistä. Ouluun, Rovaniemelle, Helsinkiin, Tampereelle ja Jyväskylään on syntymässä pieniä saamelaiskulttuurin tymiä saamelaisyhdistysten ympärille. Ne tukevat saamen kieliä ja kulttuuria sekä antavat henkistä tukea saamelaisille, jotka asuvat kaupungeissa pieninä vähemmistöryhminä. Saamelaiskulttuurin ylläpitäminen saamelaisalueen ulkopuolella ei kuitenkaan ole helppoa, vaan vaatii yksittäisiltä ihmisiltä ja perheiltä paljon työtä. Nyt enimmäkseen suomen kielellä toimivat palvelut ja työelämä eivät tue riittävästi saamen kieliin ja kulttuuriin kiinnittymistä. Saamenkielisten varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen puuttuminen heikentää saamelaisvanhempien valinnanmahdollisuuksia työelämässä osallistumisen ja asuinpaikan suhteen.

Avainsanat: saamelaiset, hyvinvointi, palvelutyytyväisyys, sosiaalinen osallisuus

Čeahkkáigeassu

SÁRA – Sápmelaččaid buresbirgen ja ovtaveardásašvuohta -dutkamušas 2015-218 lahkoneimmet Suomas sámeaguovllu olggobealde orru sápmelaččaid buresbirgema ja árgabeaieallimis birgema sosiála oasálašvuođa geahččanguovllus. Erenomážit giddiimet fuomášumi dasa, makkár rollat vuodđobálvalusain ja sámeielat bálvalusain leat sápmelaččaid buresbirgejumis ja kultuvrralaš čanastagain. Min ulbmilin lea viiddidit ságastallama sosiála oasálašvuođa kultuvrralaš geahččanguovlluin nu, ahte váldit vuhtii servoša ja báikki mearkkašumiid. Barggaimet ovttas gávpgogiid sámeserviiguin. Ovddideimmet dutkanmetodaid, maid vuolggasadjin ledje oasálašvuohta, sámekultuvra ja sámi etihkalaš prinsihpat. Ulbmilin lei dahkat sápmelaččaide vejolažžan váikkuhit iežaset ja iežaset sajádaga guoski dieđu buvttadeapmái ja dan bokte maid sámeielat ja sámekultuvrii vuodđuduvvon bálvalusaid oazžumii. Analysas geavaheimmet mánjggametodalaš dutkangeavadagaid, mainna analyseriimet oktii kvalitatiiva ja kvantitatiiva materiála, ja logaimet ja klassifiseriimet daid kultuvrralaš ipmárdusa bokte ovttas dutkanguimmiiguin.

Vuolggasadjin lei ipmárdus birgemis aktiivvalaš doaibman, man ulbmilin lea ceavzit árgabeaieallimis. Dan vuodđun leat sosiála gaskavuodát sierra fierpmádagain, ja daid gaskavuodaid doalaheapmi. Geahčadeimmet árgabeaieallima birgemis šaddan čanastagaid sámeaguovllu olggobealde orru sápmelaččaid eallimis.

Bohtosiidvuodulsámeielaid sajádatsámeaguovllu olggobealde lea fuolastuhtti. Giella lea okta deháleamos kultuvrralaš čanastagain, ja dan mearkkašupmi šaddá stuoribun sámeaguovllu olggobealde. Sámeaguovllu olggobealde leat dušše unnán sámeielat bálvalusat, eanemustá davvisámeielat árabajásgeassin- ja giellabeassebálvalusat ja sámeiela gáiddusoahpahas. Erenomážit nuorat buolvvaid dárbu sámeielat ja sámekultuvrii vuodđuduvvon bálvalusaide lassána sakka. Maid ollesolbmuid buresbirgejumái ja kultuvrralaš čanastagaide lea dehálaš, ahte sii besset oahppat massojuvvon eatnigielaset. Giellaoahppan duogná assimilerema váikkuhusaid, mat ain váikkuhit mánjgaláhkái sápmelaččaid ja sámeservošiid buresbirgejumái.

Sámeaguovllu olggobealde orru sápmelaččat ledje oalle duđavaččat almmolaš buresbirgenbálvalusaide, vaikko dilli leage čielgasit headjut riikka davviosiin. Guhkes gaskavuodaid ja asehuvvan bálvalusvuogádagaid dihte lea váttis fidnet bálvalusaid. Riikaviidosaččat vástideaddjit ledje duhtameahttumat erenomážit mielladearvvašvuohta-, veajuiduhttin- ja ruoktobálvalusaid fidnemii ja dasa, mo ollesolbmuid sosiálabargu vástidii sin dárbbuide. ÁEL:a ja BE-bálvalusain ledje viiddis čuolmmat sihke bálvalusaid fidnemis ja das, mo dat vástidedje olbmuid dárbbuide. Sápmelaččaid buresbirgejumi stuorámuš hástalusat leat vealaheamis ja mielladearvvašvuođas, man erenomážit nuorat vásihedje heajubun. Suoma servodaga dieđuid sámekultuvrras galggašii lasihit, vai áibmobiras rievdá. Kultuvrralaš ja sosiála mánjgaláganvuohta lea vehádatálbmogiid buresbirgejumi vuodđu.

Sápmelaččat leat mearkkašahtti duđavaččat sosiála gaskavuodaideaset. Mánjgalágan fierpmádagat, mat vuodđuduvvet searvvušlaš gaskavuodaide, sihkkarastit árgabeaiveahki fidnema ja sámeielaid ja kultuvra seailluheami. Oului, Roavvenjárii, Helssegii, Tamperei ja Jyväskyläi leat šaddamin unna sámekultuvrra váibmosat sámeserviid oktavuhtii. Dat dorjot gielaid, kultuvrra ja addit psyhkalaš doarjaga sápmelaččaide, geat ellet gávpgogiin unna vehádatjoavkun. Sámekultuvra doalaheapmi sámeaguovllu olggobealde ii

leat álki, muhto gáibida olu barggu ovttaskas olbmuid ja bearrašiin. Dál stuorámuš osiin suomagielat bálvalusat ja bargoeallin eai doarjjo sápmelaččaid čanastagaid sámegeleide ja kultuvrii doarvái olu. Sámeielat árabajásgeassin- ja skuvlabálvalusaid váilun hehte sámi vanhemiid válljenvejolašvuodaid sihke bargoeallimii oasálastima ja orrunsaji válljema ektui.

Čoavddasánit: sápmelaččat, buresbirgen, duđavašvuhta bálvalusaide, sosiála oasálašvuhta.

Čuákankiäsu

SÁRA – Sämmilij pyereestvaijeem já oovtviärdásášvuotâ -tutkâmušâst 2015-2018 mij aldanijm Suomâst, sämmilij päikkikuávlun ulguubeln ässee sämmilij pyereestvaijeem já aargâst cevzim sosiaallii uásálášvuotâ uáinust. Eromâšávt mij selvättijm vuádupalvulusâi já sämikielâlij palvulusâi roolijđ sämmilij pyereestvajemân sehe kulttuurlijn kiddejuumijn. Mii ulmen lâi vijdedid savâstállâm sosiaallii uásálášvuotâ kulttuurlijn uáinuin, väldimáin huámmášumán siärváduv já saje merhâšuumijđ. Mii oovtâstpargokyeimin lijji kaavpugij sämisiärváduvah. Mij ovdedijm uásálášvuotân, sämikulttuurân já sämmiláid eettisijđ prinsii päid vuáduvvee tutkâmvuovijđ. Ulmen lâi, ete sämmiliih pyehtih vaikuttid olssis já jieijâs sajattâhân kyeskee tiädu pyevitmán sehe ton peht jieijâskielâlij já kulttuurist vyelgee palvulusâi finniimân. Mij heiviittijm maanġâvvehi-tutkâmuš vuovijđ já analysistijm oohân kvaliteetlii já kvantitatiivlii amnâstuv luhâmáin já luokittálmáin taid kulttuurlii ibárdâs láddin oovtâstpargoost tutkâmkuomijguin.

Vuolġasajeen lâi ibárdâs piergiimist (tavesämik. birgen) aktiivlážžân tooimân, mon ulmen lii aargâst cevzim (tavesämik. ceavzit). Tot vuáduvuv sierâlágán viärmádâhláid koskâvuotâid já paijeentuálá taid. Mij tarkkuim aargâ cevzim ohtâvuotâst šadde čonnâsijđ (tavesämik. čanastagat) sämikuávlun ulguubeln ässee sämmilij elimist já selvättijm, ete magareh máhđulášvuotah sist láá eellid jieijâs kulttuurlij vuovijđ já áárvui miäldásávt uassin maanġakulttuurilážžân ovdáneijee ohtsâškode.

Puátusij vuáduv sämikielâi sajattâh lii sämikuávlun ulguubeln huolâstuttee. Kielâ lii ohtâ teháluosijn kulttuurlijn čonnâsijn. Ton merhâšume šadde sämikuávlun ulguubeln, kost láá tuše uccâá sämikielâliih palvulusah. Enâmustáá láá finniimist tavesämikielâliih arâšoddâdem- já kielâpiervâlpalvulusah sehe sämikielâi káidusmáttááttâs. Eromâšávt nuorâb ahpoolvâi tárpu sämikielâláid já kulttuurist vyelgee palvulusáid šadde vuáimálávt. Meid rávisulmui pyereestvaijeem já kulttuurlij kiddejuumij tááhust lii tehálâš, ete sij peesih oppâđ monâttum eenikielâs. Tot tuávŋá jieijâs uásild assimilaatiohistorjá čuávumušâid, moh vaikutteh ain sierâ vuovijguin sämmilij já sämisiärváduvâi pyereestvajemân.

Sämikuávlun ulguubeln ässee sämmiliih lijji tuđávááh almos pyereestvaijeempalvulusáid, veikâ tile lâi čielġasávt váddâsub staatâ tavekuávlun. Kuhes kooskah já hiájusmum palvâlemviärmádâh tovâttii palvulusâi finnim váddâsubbon. Vâldikodálávt västideijeeh lijjii tutâmettum mielâtiervâsvuotâ-, vajoidittem- já päikkipalvulusâi finniimân sehe rávisulmui sosiaalpargo táárbui västidmân. Kela já pargo- já iälâttâhpalvulusâi finniimist já tárboid västidmist lijjii vijdes čuolmah. Sämmilij pyereestvaijeem hástuseh čuocci, eromâšávt nuorâb ahpoolvâi, hyenebin anneem jieġâlii pyereestvajemân sehe olgooštman. Syemmilii ohtsâškode tiäduid sämikulttuurist kolġáččij lasettid vâi jurdâččemvvevih muttojeh. Kulttuurláš sehe sosiaallâš maanġáhámásášvuotâ lii ucceblohoalmugij pyereestvaijeem vuolġasaje.

Sämmiliih lijji eromâš tuđávááh sii sosiaalláid koskâvuotâid. Maanġâ syergi viärmáduvah, moh šaddeh siärvádâhlijn koskâvuotâin, turvâsteh aargâ iše finnim sehe sämikielâi já kulttuur paijeentoollâm. Oulun, Ruávinjaargân, Helsigân, Tamperen já Jyvâskylân láá šoddâmin uccâ sämikulttuur váimuseh sämiseervij pirrâ. Toh tuárjuh sämikielâid já kulttuur sehe adeleh jieġâlii torjuu sämmiláid, kiáh ääsih kaavpugijn uccâ ucceblohojuávkun. Sämikulttuur paijeentoollâm sämikuávlun ulguubeln ij kuittag lah älkkee, peic váátá jieškote-uv ulmuin ja perruin ennuv pargo. Táál enâmustáá suomâkielân tuáimee palvulusah já pargoellim iä tuárju tuárvi sämikielâid já kulttuurân kiddejum. Sämikielâlij arâšoddâdem- já škovlâpalvulusâi váilum hiájusm sämivaanhimij valjimmáhđulášvuotâid pargoelimân uásálistem já aassâmsaje hááran.

Čoovdâsâäni: sämmiliih, pyereestvaijeem, palvâlemtutâvâšvuotâ, sosiaallâš uásálášvuotâ

Vuännós

SÁRA – Sä'mmlai pue'rrjie'llem da õõut-tää'ss'sažvuõtt-tu'tk'kummsest 2015-2018 âlddniim Lää'ddjânnmest, sä'mmlai dommvuod' aalgbeä'lnn jâlstei sä'mmlai pue'rrjie'llem da aargâst pi'rğğummuš sosiaal'la vuässadvuõđ vuei'nnemkuu'limest. Jeä'rben se'lvtiim vuâđdkääzzkõõzzi da sää'mkiõllsai kääzzkõõzzi roolid sä'mmlai pue'rrjie'llma di kulttuursaid k'iddnummšid. Täävtõssân leäi veeideed saaggstõõllmõõžž sosiaal'la vuässadvuõđ kulttuursai vuei'nnemkuu'lmin, õhttsažkää'dd da pääi'k miärktõõzzid lokku vää'ldee'l. Õhttsažtuejtaaurõššân le'jje gâardi sää'mõhttsažkää'dd. Raajim vuässadvuõ'tte, sää'mkulttuure da sä'mmlaid eettlaid vuâđdjurdjid vuâđđeei tu'tk'keem-mõõntõõllmõõžžid. Vuei'vmmie'rrren leäi, što sä'mmla vuei'tte vaikkted jiijjâs da staattuuzzâs kuõskki teädpuu't'tõ'sse di tøn mie'ldd jiijjâskiõllsai da kulttuurvuõlğğji kääzzkõõzzi vuäžžamvuõ'tte. Suävdiim määngmõõntõõllmõõš-tu'tk'kummuž vue'jjid da jerriim õ'hte šlaajla di meärla aunnstõõzz looggee'l da juakkjõõvee'l tõiđ kulttuursain fi'tjummeest kiõččee'l õhttsažtuejast tu'tk'keemtaaurõõžživui'm.

Vue'lğğemsâä'jjen leäi fi'tjõs pi'rğğummeest (tä'vvsää'm. birgen) aktiivli'žžen tuaimjummuš, koon täävtõssân lij aargâst se'lvnummuš (tä'vvsää'm. ceavzit). Tõt vuâđđâäv jee'resnallšmid säi'mmõõznallšmid kõskkvuõđid da tuõ'llai tõiđ. Ta'rktõõlim aarg pi'rğğummuž õhttvuõđâst šõddi čõnnsid (tä'vvsää'm. čanastagat) sää'mvuud' aalgbeä'lnn jâlsteji sä'mmlai jie'llmest da se'lvtiim mu'vddem vuei'tlvažvuõđ see'st liä jie'lled jiijjâs kulttuursai naa'li da äärvouddmõõžžid meäldlânji pie'k'ken määngkulttuurli'žžen šõddi õhttsažkää'dd.

Puâđõõzzi vuâđald sää'mkiõli staattus lij sää'mvuud' aalgbeä'lnn pe'ccldõvvi. Kiõll lij õhtt vääžmõõzzin kulttuursa čõnnsin. Tõn miärktõs teäđđâäv sää'mvuud' aalgbeä'lnn, ko'st liä päi siõmmna sää'mkiõllsa kääzzkõõzz. Jäänmõšân liä vuäžžamnalla tä'vvsää'mkiõllsa oudpeâm- da kiõllpie'sskääzzkõõzz di sää'mkiõl ougglestmätt'tõõzz. Jeä'rben nuõrbi ää'kkpuõlvvõõggi tarbb sää'mkiõllsai da -kulttuurvuõ'ljid kääzzkõõzzid šâđd viõkksa. Še vuõrâsommui pue'rrjie'llem da kulttuursai k'iddnummši vuei'nnemkuu'limest lij vääžnai, što sij peä'sse mättjed mõõntum jie'nnkiõlâs. Tõt teevv vuäzzai assimilaatio histor seurrjummešid, kook vaikkte õõudâs jee'res naa'lin sä'mmlai da sää'mõhttsažkoo'ddi pue'rrjie'llma.

Sää'mvuud' aalgbeä'lnn jâlstei sä'mmla liä toodva takai pue'rrjie'llemkääzzkõõzzid, hã-t-i vue'kk leäi čiołggsânji hue'nab jânnam tä'vvebeä'lnn. Ku'kes mä'tk'k-kõõsk da äâzznam kääzzkõs-säi'mm vaiggã'tte kääzzkõõzzi vuäžžamvuõđ. Vä'lđdkääđlânji va'stteei le'jje obbzurr miõltiõrvâsvuõtt-, tõrgsmõš- da dommkääzzkõõzzi vuäžžamvuõ'tte di vuõrâsommuisosiaaltuej tarbbseämmanallšemvuõ'tte. Kela da TE-kääzzkõõzzi vuäžžamvuõđâst da tarbbseämmanallšemvuõđâst le'jje vaiddâz vaiggãđvuõđ. Sä'mmlai pue'rrjie'llem va'žžtõõzz till'lõ'vve, jeä'rben nuõrbi ää'kkpuõlvvõõggi, hue'nben kiõččlã'stem jiołggsi'žže pue'rrjie'llma di čârstummuš. Lää'dd õhttsažkää'dd teäđ sää'mkulttuurâst fe'rttje'či lâä'zted fi'tjõsâimmkrugg mu'ttem diõtt. Kulttuursaz di sosiaal'laž määnggã'blkallašvuõtt liä uu'ccbõs joukkmeerai pue'rrjie'llem vue'lğğemsâä'j.

Sä'mmla le'jje miärktei toodva jiijjâs sosiaal'laid kõskkvuõđid. Määngvaaldšem säi'mmõõzz, kook šã'dde õhttsallain kõskkvuõđin, na'ddste aarg vie'kk vuäžžmõõžž di sää'mkiõl da kulttuur oudãšjuã'tk'kummuž. Oulu-gãarda, Ruã'vnja'rğğe, He'lsna, Tampere-gãarda da Jyvãskylã-gãarda liä šõddmen u'cc sää'mkulttuur õđđâm sää'mõhttsažkoo'ddi pirr. Tõk tuärjjee sää'mkiõl da kulttuur di õu'dde jiołggsa tuärjjoõzz sä'mmlaid, kook jâlste gãardin siõm uu'ccbõs joukk joukkân. Sää'mkulttuur oudãšjuã'tk'kummuš sää'mvuud' aalgbeä'lnn ij kuuitãg leãkku hiãlpp, päi õõlgat o'dinakai oummuin da

piârrjin jiânnai tuej. Åå'n jäänmõsân lää'ddkiõlin toi'mmjeei kääzzkõõzz da tuejj-jie'llem jiâ uu'd tuärjjõõzz dovo'lna sää'mkiõlid da kulttu're kiddynummuž. Sää'mkiõllsai oudpeâm- da škouulkääzzkõõzzi vää'nnvuõtt hue'nad sää'mpuârssi va'lljemvui'tlvažvuõdid tuejj-jie'llma vuässõõttmõõžž di jälstempääi'k kiõččâmvue'jjest.

Čooudsää'n: sä'mmla, pue'rrjie'llem, kääzzkõstoođvažvuõtt, sosiaal'laž vuässadvuõtt

Abstract

The SÁRA – Promoting wellbeing and equality for the Sámi –research project, which ran from 2015 to 2018, investigated the wellbeing and everyday coping of Sámi in Finland who live outside of the country’s Sámi homeland. The perspective of particular interest in the research was social inclusion. We focused on the roles that basic services and services provided in the Sámi languages play in promoting wellbeing and cultural belonging for Sámi. Our aim was to broaden the debate on cultural aspects of social inclusion with due consideration for the meaning of community and place. Collaborating in the research were Sámi associations in a number of cities around Finland. We developed community-based research methods informed by Sámi culture and Sámi ethical principles. Our overarching goal was to enable Sámi to have a say in the production of knowledge regarding them and their status and in this way contribute to the availability of services delivered in the Sámi languages and based on Sámi culture. We applied practices of multimethod research and analysed qualitative and quantitative materials together by reading and categorising them with due cultural understanding and in collaboration with our research partners.

The point of departure was an understanding of coping (Northern Sámi *birgen*) as an active effort whose purpose is to manage on an everyday basis (Northern Sámi *ceavzit*). This capacity hinges on engaging in and maintaining one’s relationships in various networks. In addition to and in conjunction with examining everyday coping, we studied the bonds (Northern Sámi *čanastagat*) that Sámi living outside the Sámi homeland maintained in their lives, and investigated the opportunities they have to observe their cultural customs and values while living in an increasingly multicultural society.

Our results indicate that the position of the Sámi languages outside of the Sámi homeland is a cause for concern. Language is one of the most important cultural bonds. It takes on heightened significance outside of the Sámi homeland as there are very few services available in the Sámi languages. The most common of the available services are day care, pre-school and language nests in Northern Sámi and distance courses for learning the Sámi languages. The younger generations in particular have a rapidly growing need for services delivered in the Sámi languages and based on Sámi culture. It is also important for the wellbeing and belonging of adults that they have opportunities to learn the mother tongue that they have lost. This would be one means to redress a history of assimilation, which to this day continues to impact the wellbeing of Sámi and Sámi communities in a variety of ways.

Sámi living outside the Sámi homeland were satisfied with the general welfare services available although the situation was clearly worse in the northern parts of the country than elsewhere, as long distances and a thinning service network complicate access to services. On the national level, respondents were dissatisfied with the availability of mental health, rehabilitation, and home care services and with the extent to which adult social work responded to their needs. Extensive problems were identified in the availability and responsiveness of the services provided by Kela (the Finnish Social Security Institution) and TE services (Public employment and business services). The challenges of ensuring wellbeing for Sámi, particularly in the case of the younger generations, lie in combatting discrimination and improving mental wellbeing, a dimension of wellbeing that respondents felt was comparatively low in their case. Changing attitudes towards the Sámi for the better will require improved knowledge of Sámi culture in Finnish society. Cultural and social diversity are foundational for the wellbeing of minority peoples.

The Sámi were satisfied with their social relationships to a significant extent. Numerous and diverse networks, consisting of community relationships, ensure that they receive the help they need in everyday

life as well as opportunities to maintain the Sámi languages and culture. Small hubs of Sami culture are developing around Sámi associations in Oulu, Rovaniemi, Helsinki, Tampere and Jyväskylä. These support the Sámi languages and provide mental support to Sámi, who are small minorities in the cities where they live. Maintaining Sámi culture outside of the Sámi homeland is not easy, however; it requires considerable effort on the part of individuals and families. Services and working life, which today operate for the most part in Finnish, do not sufficiently promote attachment to the Sámi languages and Sámi culture. The lack of Sámi-medium day care, preschool and education constrains the range of choices available to Sámi parents regarding where they work and live.

Keywords: Sámi, wellbeing, satisfaction with services, social inclusion

Sisältö

	Tiivistelmä	1
	Čoahkkáigeassu	2
	Čuákánkiäsu	4
	Vuännös	5
	Abstract	7
1.	Aluksi	13
2.	Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset – näkyväksi tuleva kansanryhmä	16
	2.1. Kaupunkisaamelaiset, ulkosaamelaiset vai urbaanisaamelaiset?	21
	2.2. Aiempi tutkimus	23
	2.3. Monipaikkainen saamelaisyhteiskunta	25
	2.4. Saamen kielet kaupungeissa	28
3.	Saamelaisten hyvinvointi ja sosiaalinen osallisuus	31
	3.1. Saamelaisten sosiaalinen ja kulttuurinen osallisuus sekä perinteiset kuuluvuudet	32
	3.2. Sosiaalisen osallisuuden käsitteen tausta	34
	3.3. Suomalainen osallisuuskeskustelu	36
	3.4. Sosiaalinen osallisuus ja hyvinvointi	38
	3.5. Sosiaalisen osallisuuden kritiikki alkuperäiskansanäkökulmasta	41
4.	Tutkimusasetelma, metodologiset valinnat ja avainkäsitteet	44
	4.1. Tutkimusasetelma ja metodologiset lähtökohdat	45
	4.2. Verkostoteoreettiset lähtökohdat	48
	4.3. Kulttuurinen diaspora ja native hubs	51
	4.4. Avainkäsitteet	55
	4.4.1. Birgen – pärjääminen	55
	4.4.2. Fierpmiit – saamelaisten verkostot	57
	4.4.3. Sajáiduvvan, vuogáiduvvan – omaehtoinen sijoittuminen tai tapautuminen kulttuurin omilla ehdoilla	59
5.	Tutkimuseettiset periaatteet ja käytännöt	63
	5.1. Alkuperäiskansojen tutkimuseettiset periaatteet	63
	5.2. SÁRA-hankkeen eettiset tutkimuskäytännöt	65
6.	Tutkimusmenetelmät, aineiston keruu ja analyysit	71
	6.1. Kulttuurilähtöiset toimintatavat ja aineistonkeruu	71
	6.2. Mixed-method-menetelmät	74

6.2.1.	Käytetyt monimuuttujamenetelmät	75
6.2.2.	Vuorovaikutus yhteisön kanssa ja tulosten hyödyntäminen	79
7.	Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset	81
7.1.	SÁRA-kyselyyn vastanneet	83
7.2.	Asuinalueryhmittely	91
7.3.	Kulttuurinen ikäpolviluokittelu	94
7.4.	Saamelaisalueella asuminen	100
7.5.	Identiteettivalinnat	103
8.	Saamen kielet kaupungeissa	109
8.1.	Saamen kielet äidinkielenä ja arkikielenä	110
8.2.	Ikäpolven ja asuinpaikan vaikutus äidinkieleen	113
8.3.	Arkikieli ja saamen kielten käytön aktiivisuus	117
8.4.	Kielen kaipuu	125
9.	Saamelaiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä	128
9.1.	Saamelaisten omakieliset palvelut ja sosiaalinen osallisuus	128
9.1.1.	Saamelaisten kielelliset oikeudet	129
9.1.2.	Saamenkielisten palvelujen toteutuminen aiempien tutkimusten valossa	131
9.2.	Palvelutytytyväisyyden tutkimus saamelaisnäkökulmasta	133
9.3.	Saamelaisten kokemukset yleisistä hyvinvointipalveluista	136
9.3.1	Variaatiot saamelaisten palvelutytytyväisyydessä ja palvelujen saatavuudessa ..	139
9.3.2.	Alueelliset erot palvelukokemuksissa	143
9.3.3.	Ikäpolvikysymykset	146
9.3.4.	Ammattiaseman ja asumisstatuksen vaikutukset palvelukokemuksiin	149
9.3.5.	Saamen kielten ja identiteettien yhteydet palvelukokemuksiin	151
9.4.	Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen käyttö ja niiden tarve	153
9.4.1.	Saamenkieliset palvelut saamelaisalueen ulkopuolella	153
9.4.2.	Saamenkielisten palvelujen käyttö	155
9.4.3.	Saamenkielisten palvelujen tarpeet	158
9.4.4.	Tulkin käyttö	163
9.4.5.	Palveluissa asiointi ja tiedon saanti omakielisistä palveluista	163
10.	Saamelaisten vastavuoroinen arjen apu	167
10.1.	Arjen avun monipuoliset verkostot kaupungeissa	170
10.2.	Auttamisen moninaiset muodot	180
11.	Saamelaisyhdistykset kaupunkien saamelaisten arjessa	185

12.	Kiinnittymiset saamelaiskulttuuriin ja paikkaan	196
	12.1. Kielelliset ja kulttuuriset sidokset	196
	12.2. Kiinnittymiset saamen kieleen ja kulttuuriin	200
	12.3. Saamelaisten kiinnittymisten paikalliset ja ikäpolvittaiset erityispiirteet	208
	12.4. Arjen avun kulttuuriset sidokset	212
	12.5. Työelämä ja saamenkielen sekä kulttuurin ylläpitäminen	214
	12.6. Palvelut ja kulttuuriin kiinnittymiset	218
13.	Saamelaisten kokema hyvinvointi	221
	13.1. Saamelaisten hyvinvoinnin monialaisuus	221
	13.2. Henkinen hyvinvointi	230
	13.3. Kaupunkisaamelaisten hyvinvoinnin tukeminen	232
14.	Saamelaisten kokema syrjintä Suomessa	234
	14.1. Saamelaisten kokema suora ja epäsuora syrjintä	235
	14.2. Rakenteellinen rasismi	236
	14.3. Syrjintäkokemusten yleisyys	237
	14.4. Koulu, työpaikat ja lähiyhteisö syrjinnän mahdollistajina	240
	14.5. Vaikeneminen reaktiona syrjintään	240
	14.6. Syrjinnän uudet piirteet	242
	14.7. Syrjintä ja hyvinvointi	242
15.	Sámi váibmosat – saamelaisten hyvä elämä ja sosiaalisen osallisuuden paikat: yhteenveto ja pohdinta	246
16.	Saamelaisten palvelujen tulevaisuus sosiaali- ja terveystieteiden peilattuna	259
17.	Lähteet	269
18.	Liitteet	295

Hoiggan du gáhtaid mielde, daid galbma geađgedáluid siste.
 Lean nu okto dainna jurdagiin, ahte dáppe galgá dáistalit.
 Maid dajan dutnje go jearat, ahte manin mun in oahppahan dutnje sámegeiela?
 Dango, ahte min eallinvuohki ja eatnigiella ii lean
 oahppan veara?

Sáhtángo oahpahit du mánáide sámegeiela ja kultuvrra.
 Vaikko mun hálan ja čálán, de diet vealgi
 ii vuolgge mus eret.
 Man lean du máttuide lohpidan.
 Siige leat dáistalan dan beales ahte
 sápmelašvuolta ii galgga jápmit

Čohkkán Helssega ruovdegeaistašuvnnas,
 olbmot savvet go mearra mu meaddá
 viega mannet johtolagas nubbái.
 Idđedis bargui ja veaigin ruoktot,
 dan gaskkas dolvot máná dikšui ja ohppui.
 Eahkedis riŋgejit Skypein davás.
 Vurdet luomu ja duoddariid.

Uhca Ovlla Elsa
 Elsa Laiti-Hedemäki

1. Aluksi

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

Miten kaupungeissa asuvat saamelaiset pärjäävät arjessa? Millaiset mahdollisuudet heillä on elää saamelaisina kaupungeissa? Miten heidän oikeutensa kielensä ja kulttuurinsa ylläpitämiseen sekä yhdenvertaisiin palveluihin toteutuvat? Entä miten nämä asiat liittyvät saamelaisten sosiaaliseen osallisuuteen ja sen kulttuurisiin lähtökohtiin?

Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuu nykyisin jo selvä enemmistö saamelaisista Suomessa. Kehitys on ollut samansuuntainen muissakin Pohjoismaissa. Tämä nopeasti kasvanut ja viime vuosina yhä näkyvämmäksi tullut väestöryhmä on jäänyt akateemisessa tiedontuotannossa varjoon. Kiinnostus kaupungeissa ja muualla saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvoinnista ja elinmahdollisuuksista on kuitenkin kasvanut saamen kielten ja kulttuurin nopean elpymisen myötä. Kaupunkien saamelaisväestö on tullut entistä tietoisemmaksi identiteetistään ja oikeuksistaan ja on haastanut sivistys-, sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestäjiä ottamaan paremmin vastuuta saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen saatavuudesta. Saamelaisyhteisö ja keskeiset saamelaisorganisaatiot tarvitsevat tietoa saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvoinnista, asemasta ja tarpeista voidakseen vahvistaa omaa yhteisöään, kieliään ja kulttuureitaan. Vastaavasti palvelujen järjestäjät sekä saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutumista valvovat viranomaiset tarvitsevat ajantasaista ja edustavaa tietoa saamelaisten kokemasta hyvinvoinnista, omakielisten palvelujen saatavuudesta sekä tarpeista. Lisäksi tarvitaan ymmärrystä siitä, miten palvelut voisivat parhaiten tukea saamelaisten sosiaalista osallisuutta ja työmarkkinoille kiinnittymistä.

Tiedon ohella myös sillä, miten tietoa tuotetaan, on yhä enemmän merkitystä. Alkuperäiskansatutkimuksen menetelmät ovat juurtuneet akateemiseen maailmaan ja velvoittavat arvioimaan uudestaan monia tieteellisen tutkimuksen periaatteita. Dekolonisaatiolla tiedontuotannossa tarkoitetaan prosesseja, jotka tekevät näkyviksi ja purkavat koloniaalisia valtasuhteita tuottavia sekä ylläpitäviä rakenteita ja käytäntöjä. Alkuperäiskansojen kohdalla tiedon dekolonisaatio voi tarkoittaa esimerkiksi kulttuurilähtöisten tietoteoreettisten käsitysten ja tutkimusmenetelmien hyväksymistä. Perimmältään on kyse oikeudesta vaikuttaa omaa kansaa koskevaan tiedontuotantoon ilman, että lähtökohdat määritellään valtavirran tieteenkäsitysten mukaisesti (Simpson & Smith 2014; Kuokkanen 2009; Minde 2008; Smith 1999; ym.). Tähän liittyen on tärkeää turvata saamelaisten mahdollisuudet osallistua ja vaikuttaa yhä enemmän itseään koskevaan tutkimukseen (tiedonkeruuseen, analyysiin ja tulkintaan). Myös tiedon omistuskysymykset ovat keskeisessä asemassa. Ne liittyvät osaltaan saamelaisten perustuslaillisen itsemääräämisoikeuden toteutumiseen. Tutkimuksen eettisyys ja osallistavuus voidaan nähdä myös laatuksymyksinä tavoiteltaessa parempaa ja relevantimpaa tietoa niin saamelaisten kuin akateemisen tiedeyhteisön näkökulmasta.

Aiemmin toteutettu **Buorre eallin – Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut tutkimushanke (2012–13)** oli ensimmäinen osa tutkimuskokonaisuutta, joka suunniteltiin yhdessä Saamelaiskäräjien, SámiSoster ry:n, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Saamelaisyksikön, Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen ja muiden toimijoiden kanssa vastaamaan pitkäaikaisiin, monialaisiin tiedontarpeisiin. Siinä selvitettiin kyselytutkimuksen ja avaintoimijoiden haastattelujen avulla saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamelaisten kokemuksia hyvinvoinnista, palvelutyytyväisyydestä ja palvelutarpeista (Heikkilä ym. 2013). Tämä nyt toteutunut toinen osa **SÁRA**

– **Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus: hyvinvointipalvelut osallisuuden vahvistamisessa (2015–18)** koskee saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvia saamelaisia. Tavoitteena on saada valtakunnanlaajuinen kuva saamelaisväestön hyvinvoinnista, sosiaalisesta osallisuudesta ja palveluista hyvän elämän mahdollistajina. Tämä on ensimmäinen kerta, kun Suomessa saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuville saamelaisille kohdistetaan näin laaja kyselytutkimus. Sitä voidaan pitää tärkeänä virstanpylväänä ei vain saamelaisten hyvinvointitutkimuksen, vaan koko saamentutkimuksen kentän laajentamisessa. Hankkeessa on kerätty tietoa lomakekyselyn sekä ryhmä- ja yksilöhaastattelujen avulla, jotta on saatu syvennetty kuva saamelaisten hyvinvoinnista, kielen ja kulttuurin asemasta sekä tärkeimmistä arjen haasteista.

SÁRA-tutkimuksessa jatkettiin Buorre eallin -hankkeessa käynnistettyä teoreettisen perustan rakentamista koskien hyvinvoinnin kulttuurisuutta ja paikan sekä yhteisön merkityksiä saamelaisten hyvän elämän toteutumiseksi. Erityisesti alkuperäiskansojen hyvinvoinnille paikalla ja yhteisöllä on tärkeitä erityismerkityksiä. Niiden tarkastelu on kuitenkin jäänyt vähäiseksi yleisessä hyvinvointia ja sosiaalista osallisuutta koskevassa teoreettisessa keskustelussa, jonka lähtökohtina ovat olleet universaalit määreet. Sosiaalisen osallisuuden ja hyvinvoinnin kulttuuriset erityispiirteet on tarpeen tiedostaa ja huomioida monikulttuuristuvassa Suomessa nykyistä paremmin. Monikulttuurisuus liitetään usein lähinnä maahanmuuttoon, jolloin saamelaiset ja muut vanhat vähemmistöt jäävät huomiotta. Saamelaiset ovat pitkään jääneet näkymättömiin suomalaisessa yhtenäiskulttuuria korostavassa lainsäädännössä ja palvelurakenteessa. Yleisellä tasolla voidaan sanoa, että siinä missä monien maahanmuuttajataustaisten henkilöiden tavoitteena on tulla hyväksytyksi suomalaisina eikä pelkästään vieraan kulttuurin edustajina (ks. esim. Rask 2018), saamelaiset haluavat yhä vahvemmin tulla tunnustetuiksi myös saamelaisina, monikielisinä ja -kulttuurisina kansalaisina.

SÁRA-tutkimushankkeessa kehitettiin uudenlaisia eettisiä, yhteisöllisiä ja dialogisia menetelmiä sekä toimintatapoja osallistavaan tiedontuotantoon. Toisin kuin monilla muilla alkuperäiskansoilla, saamelaisilla ei vielä ole vakiintuneita tutkimuseettisiä ohjeita. Niiden puuttuessa tutkijat joutuvat tapauskohtaisesti selvittämään kulloinkin korrektit eettiset toimintatavat neuvottelemalla niistä saamelaisyhteisön edustajien kanssa. SÁRA-hankkeen tutkijat nostivat aktiivisesti tieteelliseen keskusteluun saamelaisten tutkimuseettisten kysymysten tärkeyden ja olivat mukana käynnistämässä eettisten ohjeiden laatimista Suomessa.

Saamelaisyhdistykset ja Saamelaiskäräjät osallistuivat SÁRA-tutkimuksen toteutukseen eri vaiheissa toimien asiantuntijoina ja neuvotteluosapuolina ohjausryhmässä, tiedontuotantotyöpajoissa, kyselylomakkeen muokkauksessa ja analyysin tulkinnoissa. Ilman saamelaisyhteisön aktiivista osallistumista ei tutkimuksen toteutuksessa olisi voitu päästä näin pitkälle. Koko kattavan tietoperustan luominen perustui luottamukselliseen yhteistyöhön saamelaisyhteisön edustajien kanssa. Tarjoamalla saamelaisille mahdollisuuksia osallistua itseään ja kansaansa koskevan tutkimuksen tekoon pyrittiin vahvistamaan saamelaisten mahdollisuuksia kansalaisosallistumiseen. Mahdollisuus vaikuttaa tiedontuotannon avulla omakieliseen ja kulttuurilähtöiseen palvelutuotantoon sekä hyvinvoinnin kannalta tärkeisiin seikkoihin tukee osaltaan saamelaisten sosiaalista osallisuutta. Osallistavien tiedontuotantoprosessien kautta eri puolella Suomea toimivat saamelaisyhdistykset pääsivät myös tapaamaan toisiaan, jakamaan kokemuksiaan ja löytämään uusia ratkaisuja omakielisten palvelujen toteutukseen sekä saamen kielten ja kulttuurien ylläpitämiseen eri kaupungeissa.

Hankkeessa kehitettiin lisäksi tiedontuotantotapoja hyvinvointitutkimuksesta vastaavien tutkimusorganisaatioiden tutkijoiden kesken. Tieteellisen osaamisen vahvistamiseksi järjestettiin verkostollista työpajatoimintaa Lapin yliopiston sosiaalityön ja saamentutkimuksen, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Pohjanmaan yksikön, Lapin ammattikorkeakoulun, Lapin sairaanhoitopiiriin Perusterveydenhuollon yksikön sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Romanian hyvinvointitutkimushankkeen tutkijoiden kesken. Sen ohella lisättiin laajemminkin tiedeyhteisön tietoisuutta ja kehitettiin menetelmiä arkaluonteisten tietojen tietotietoturvallisiin käsittelytapoihin.

SÄRA-tutkimushanke toteutettiin Euroopan sosiaalirahaston tuella, ja sitä koordinoi sosiaali- ja terveysministeriö. Hanketta rahoittivat lisäksi Lapin sairaanhoitopiiri ja Lapin yliopisto. Tutkimusaihe liittyy **Kestävää kasvua ja työtä 2014–2020** -rakennerahasto-ohjelman (TL 5) keskeisiin tavoitteisiin. Ne vastaavat **Eurooppa 2020 -strategian** esiin nostamiin sosiaalisen osallisuuden vahvistamisen ja köyhyyden torjunnan haasteisiin osana laaja-alaisia talouden sekä elinkeino- ja työelämän uudistuksia. Suomen **Kestävää kasvua ja työtä -ohjelman** yhtenä tavoitteena on syrjintää ja huono-osaisuutta kokevien väestöryhmien sosiaalisen osallisuuden tukeminen. Kehittämisen kohteina ovat muun muassa valtakunnalliset palvelujärjestelmät ja toimintamallit. Tähän liittyen etsitään uusia osallisuutta edistäviä toimintamalleja, joissa osallistujat itse toimivat kehittäjinä. Paikallinen kehittäminen nähdään yhtenä keinona edistää aktiivista kansalaisuutta ja osallistumista, vahvistaa yhteisöllisyyttä ja ehkäistä syrjäytymistä. Myös yksilöiden ja yhteisöjen voimaistaminen oman elämänsä hallintaan nousee yhä tärkeämpään rooliin. Ohjelma kiinnittää huomiota yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumiseen yhteiskunnassamme. Sen avulla pyritään yhtäläisten mahdollisuuksien ja aktiivisen osallistumisen edistämiseen. Siten tuetaan henkilöitä, joiden sosiaalinen osallisuus on uhatuin ja jotka kohtaavat syrjintää sekä ennakkoluuloja jokapäiväisessä elämässään. Tuki kohdistuu näin ollen esimerkiksi etniseen vähemmistöön kuuluville henkilöille. Erityisteemoina ovat muun muassa saamelaisen hyvinvoinnin ja osallisuuden edistäminen.

Tutkimuksen tavoitteet liittyvät lisäksi **Lapin maakuntaohjelman (Lappisopimus 2014–2017) Saamelaiskulttuuriosiossa (Strateginen valinta 3: palvelurakenne toimivaksi)** määriteltyihin tehtäviin ja Saamelaiskäräjien **Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelman 2016–2019** tavoitteisiin.

2. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset – näkyväksi tuleva kansanryhmä

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

SÁRA-tutkimus kohdistuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella Suomessa asuvaan saamelaisväestöön. Käytämme tutkimuksessa käsitettä saamelaisalue yleiskäsitteenä viittamaan saamelaisten kotiseutualueeseen Suomessa (milloin ei viitata nimenomaisiin laki- tai asiakirjateksteihin). Lyhyempi muoto tekee kielenkäytöstä hieman sujuvampaa, mutta ensisijainen syy valinnalle on se, että kyselytutkimuksen perusjoukko on määritelty postinumeroaluejaon perusteella. Se ei vastaa täysin saamelaisten kotiseutualueen rajausta, joka kattaa Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Lapin paliskunnan alueen Sodankylän kunnan pohjoisosassa. Tutkimuksemme perusjoukkoon kuuluvat Sodankylän osalta muut alueet lukuun ottamatta Vuotson, Tankavaaran ja Lokan postinumeroalueita.

Viittaamme saamelaisalueen käsitteellä myös yleismerkityksessä muissa Pohjoismaissa käytössä oleviin määreisiin saamelaisten ydinalueista ja hallinnollisista alueista, joissa heillä on kielellisiä, elinkeinollisia ja itsehallinnollisia erityisoikeuksia. Saamenmaalla (Sápmi) tarkoitetaan saamelaisten perinteisiä ja nykyisiä asuinalueita eri Pohjoismaissa ja Kuolan niemimaalla (Lehtola 2015, 10). Tutkimusaineisto on kerätty Suomessa, ja analyysit koskevat Suomen aluetta. Sijoitamme tutkittavan ilmiön kuitenkin teoreettisesti osaksi laajempaa pohjoismaista saamelaisyhteisöä, siinä olevia kehityspiirteitä sekä niitä koskevaa ajankohtaista tutkimusta ja keskustelua.

Saamelaisalueen ulkopuolella asuvan saamelaisväestön määrä on kasvanut voimakkaasti 1960–1970-luvuilta lähtien nykypäiviin saakka. Saamelaisia on muuttanut eri aikoina ja eri syistä kaupunkeihin ja muualle saamelaisalueen ulkopuolelle tarkoituksenaan viettää muuttoalueilla lyhyempiä tai pidempiä ajanjaksoja tai jäädä näille alueille pysyvästi asumaan. Yhä useampi saamelainen on syntynyt saamelaisalueen ulkopuolella. Tällä hetkellä selvä enemmistö Suomen saamelaisista (66,5 %) asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella: 60,5 % muualla Suomessa ja 6 % ulkomailla (Saamelaiskäräjät/Väestörekisterikeskus 2015). Saamelaiset ovat kuitenkin viime vuosikymmeniin asti erottuneet vain vähän omina etnisinä ryhminään kaupunkiyhteisöjen yhteiskunnallisessa julkisuudessa. Saamelaisten etnopolitiittinen aktiivisuus on näkynyt voittopuolisesti saamelaisalueella, missä myös saamelaisten yhteiskunnallinen asema on vahvistunut. Parhailtaan on käynnissä muutosten aika, jolloin syntyy uusia, yhteisöllisiä tapoja elää saamelaisina kaupungeissa sekä kollektiivisia saamelaiskulttuurin ja -identiteetin ilmaisumuotoja. Kaupunkien saamelaiset ovat myös heränneet entistä vahvemmin vaatimaan heille kuuluvien kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toimeenpanoa asuinpaikkakunnallaan (Pedersen & Nyseth 2015, 12). Tämä kehityspiiri on samanaikainen ja suuntainen eri puolilla Pohjoismaita, vaikka eri puolilla saamelaisaluetta ja Saamenmaata on havaittavissa joitakin kiinnostavia paikallisia erikoispiirteitä, kuten saamelaisyhteisöjen aktivoituminen tietyissä kaupungeissa.

Saamelaisalueen ulkopuolella asuvan saamelaisväestön pieni näkyvyys julkisuudessa on monien tekijöiden summa. Taustalla vaikuttavat kunkin valtion yhteiskunnallisen kehityksen eri vaiheissa vallalla olleet ideologiset suuntaukset ja poliittiset käytännöt sekä saamelaisten omat reaktiot ja henkilökohtaiset ratkaisut. Pedersenin ja Nysethin (2015, 11) mukaan vanhemman sukupolven saamelaiset, jotka muuttivat kaupunkiin ennen 1980-lukua, ”solahdivat” pääväestön näkökulmasta katsottuna ”huomaamattomasti valta-yhteiskuntaan”. Kansallisvaltioiden rakentamisvaiheessa harjoitetun määrätietoisen

yhdenmukaistamispolitiikan (eli assimilaatiopolitiikan) seurauksena monet saamelaiset luopuivat identiteetistään tai joutuivat kätkemään sen. Tämä oli Lindgrenin (2000, 202 ja 241) mukaan yleinen identiteettistrategia varsinkin vanhimpien saamelaisalueelta poismuuttaneiden saamelaisten kohdalla, joilla oli kielteisiä asuntolakokemuksia. Sittemmin yhdenmukaistaminen jatkui hienovaraisemmin hyvinvointivaltiojärjestelmän vakiinnuttamisen sekä nykyaikaistumiseen liittyvien yhteiskunnallisten muutosprosessien kautta. Tässä yhteiskunnallisessa todellisuudessa ei ollut juurikaan sijaa saamen kielille eikä kulttuurille tai muillekaan erityisryhmille. Käsitys yhden kulttuurin Suomesta näyttää juurtuneen syvälle osaksi suomalaisen yhteiskuntamme itseymmärrystä (Tervonen 2014, 138; ks. Rask 2018, 27). Vielä edelleen monikulttuurisuudesta puhuttaessa unohdetaan vanhat ”kansalliset vähemmistöryhmät” ja suomalaisen yhteiskunnan lähtökohtainen kulttuurinen monimuotoisuus (Aikio 2007).

Toisaalta assimilaatioon liittyvien negatiivisten kokemusten tai suku- ja yksilökohtaisten elämäntilanteiden vuoksi monet saamelaisalueelta muuttaneet saamelaiset eivät ole voineet tai halunneet samaistua saamelaiskulttuuriin. Toiset eivät ehkä ole pitäneet sitä tärkeänä eivätkä esimerkiksi ole hakeneet äänioikeutta Saamelaiskäräjien vaaleissa, vaikka olisivat siihen oikeutettuja (Saamelaiskäräjät/Väestörekisterikeskus 2015)¹. Identiteettivalintoihin vaikuttavat myös vähemmistöasemassa olevien kansalaisten halu pitää kulttuuriset erityispiirteensä perheen tai suvun piirissä ja elää anonyymeinä enemmistön parissa. Saamelaisten kohtaama arkipäivän rasismi, pääväestön tietämättömyys ja stereotyyppiset käsitykset tai toisten saamelaisten taholta koettu hyväksynnän puute vaikuttavat myös negatiivisesti kollektiiviseen identifioitumiseen.

Taustalla on myös monia suurempia, rakenteellisia tekijöitä, jotka liittyvät alkuperäiskansojen ja valta-yhteiskunnan suhteisiin. Eri puolilla maailmaa voidaan tunnistaa koloniaalisia prosesseja, lakisääteisiä toimenpiteitä ja poliittisia menettelyjä, joiden tuloksena alkuperäiskansojen jäsenten etnistä kuuluvuutta ja itseidentiteetin ilmaisumahdollisuuksia on kavennettu tai rajoitettu. Ehkä kategorisin esimerkki on Pohjois-Amerikan Indian Act, joka on rajannut julkisesti hyväksytyyn alkuperäiskansastatuksen reservaatissa asumiseen (Indian Act, R.S.C., 1985).

Pohjoismaissa kaupunkisaamelaisuutta ei ole pidetty viime vuosikymmeniin asti mahdollisena ilmiönä. Saamelaisalueelta poismuuton ja perinteisestä elinkeinotoiminnasta luopumisen katsottiin pitkään merkittävän myös saamelaisuudesta luopumista (Nyseth & Pedersen 2015, 15). Konkreettisimmin tämä näkyi esimerkiksi Ruotsin valtion 1800-luvun loppupuolelta aina 1950-luvulle asti harjoittamassa ”lapp skall vara lapp” vähemmistöpolitiikassa. Pyrkinessään suojaamaan porosaamelaiskulttuurin säilymistä valtio rajoitti saamelaisten elämäntapavalintoja sekä sitä kautta koko saamelaiskulttuurin määrittelyä, ilmaisumuotoja ja kehittymistä. Sittemmin luonnonkäyttöoikeudet on Ruotsissa rajattu poronhoitolain mukaisten lapinkylien (ruots. sameby, pohjoissaam. čearru) jäsenille. (Lehtola 2015, 67–68, 74; Lundmark 2008, 154–155.) Suomessa saamelaisten erityisoikeudet poronhoitoon ja perinteiseen kalastukseen on tunnustettu lainsäädännössä heikosti ja ne ovat kotipaikkakohtaisia. Myös saamelaisten kielelliset oikeudet koskevat pääasiassa saamelaisalueella asuvia. Kolttasaamelaisten lakisääteinen kotipaikka-oikeus on sidottu kolttien asuttamisesta annetun lain (273/55), kolttien maanjärjestelylain (593/69) sekä kolttalain

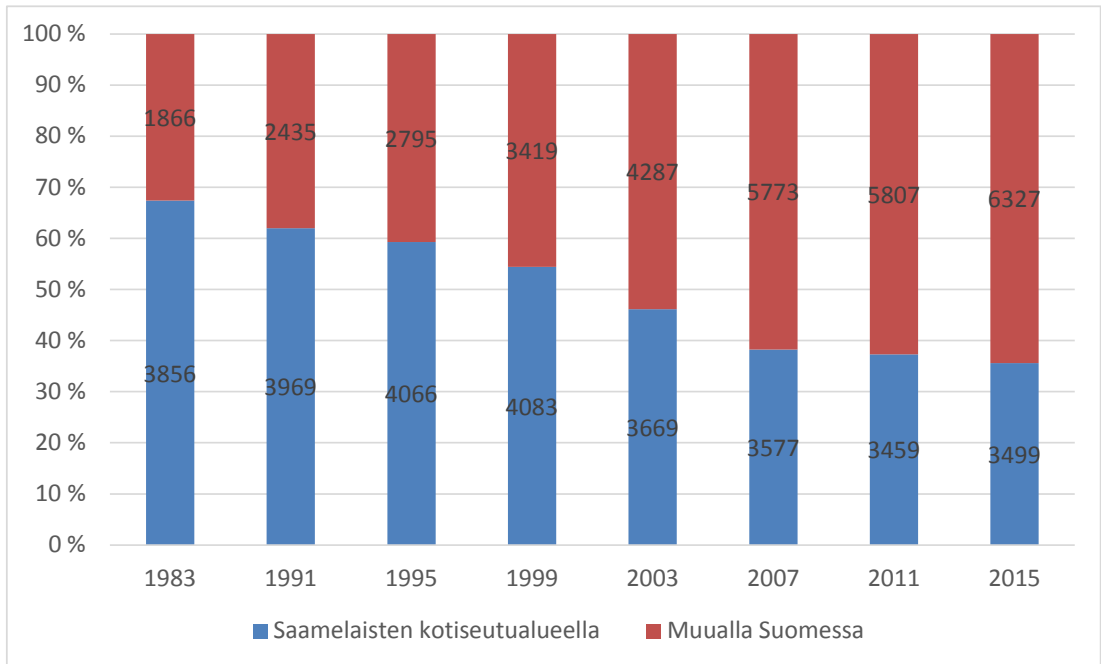
¹ Niiden 18 vuotta täyttäneiden henkilöiden, joiden vanhemmat ovat äänioikeutettuja Saamelaiskäräjien vaaleissa, tulee vaaliluetteloon hakeutuakseen ilmoittaa kokevatko he itsensä saamelaisiksi (<https://www.samediggi.fi/vaalit/>).

(611/1984, 253/1995) perusteella määriteltyihin asuinpaikkoihin. Äänioikeus kolttien kyläkokouksessa on vain koltta-alueella asuvilla. Sen sijaan saamelaiskäräjävaalien äänioikeutta ei ole rajattu asuinpaikan mukaan.

Myös väestörekisterien ja tilastollisten tutkimusten kautta on tuotettu valikoitunutta kuvaa väestöllisestä todellisuudesta. Valtion-, alue- ja paikallishallinnon, kirkon, tuomioistuinten ynnä muiden instituutioiden viranomaiset ovat kirjanneet ja kategorisoineet rekistereihinsä alkuperäiskansojen jäseniä kirjavin käytännön eri aikoina eri puolilla maailmaa. Monet alkuperäiskansat ovat tyypillisesti aliedustettuina väestötilastoissa tai etninen tausta on jätetty kokonaan tilastoinnin ulkopuolelle (Axelsson & Sköld 2011, 1). Siten myös saamelaisten kirjaamisperusteet rekistereihin ovat vaihdelleet eri aikakausina, eri viranomaisten tulkintojen sekä tarpeiden mukaan (Korpijaakko-Labba 2001, 78–89). Saamelaisten kieliperusteista tilastointia Suomessa on tarkasteltu yksityiskohtaisemmin tämän tutkimusraportin luvussa 8. Toisen maailmansodan tapahtumien jälkeen etnisen taustan rekisteröintiä on vältetty rasistisesti motivoituneiden pyrkimysten estämiseksi. Muun muassa tämänkaltaisten toimintatapojen seurauksena saamelaiset ovat tulleet lähestulkoon näkymättömiksi julkisissa rekistereissä ja niihin pohjautuvissa tilastollisissa tutkimuksissa (Axelsson & Sköld 2011, 1). Tuntuvin tässä koskee juuri saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia, joiden olemassaolosta ja tilanteesta ei ole saatavilla juuri mitään tietoa.

Saamelaisten muuttoliikkeiden erityispiirteitä

Kaiken kaikkiaan saamelaisia asuu Pohjoismaissa ja Venäjällä, laskentatavasta riippuen, yhteensä noin 75 000–100 000 (www.samediggi.fi/saamelaiset-info/). Suomessa on 10 463 saamelaista (Saamelaiskäräjät/Väestörekisterikeskus 2015). Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, muualla Suomessa, heitä asuu yhteensä 6 327. Suurimmat saamelaisyhteisöt ovat Helsingissä ja sen lähialueilla, joissa asuu yhteensä 1 294 saamelaista, Rovaniemen alueella saamelaisia asuu 1 095, Oulun alueella 919, Tampere–Jyväskylän alueella 540 ja Kemi-Tornion alueella 268. (Saamelaiskäräjät/Väestörekisterikeskus 2015; Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2016.) Saamelaisten muuttoliikkeestä, sen vaihteluista ja kohdistumisesta ei ole yksityiskohtaista tietoa. Saamelaiskäräjien ja sitä edeltäneen Saamelaisvaltuuskunnan tilastojen mukaan saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella olevan saamelaisväestön määrä suhteessa saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamelaisten määrään on kasvanut voimakkaasti 1980-luvulta lähtien. Vuoden 2003 saamelaiskäräjävaalien yhteydessä suoritettua tarkistuksen perusteella todettiin, että hieman yli puolet saamelaisväestöstä asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Muutos on jatkunut aiemman suuntaisena tasaisesti pitkin 2000-lukua (Kuvio 1.).

Kuvio 1. Saamelaisten lukumäärät saamelaisten kotiseutualueella ja muualla Suomessa vuosina 1983–2015 (Saamelaiskäräjät/Väestörekisterikeskus).

Saamelaisalueen ulkopuolelle suuntautuneen muuttoliikkeen voimistuminen on suhteellisen uusi ilmiö, mutta pienimuotoisempaa muuttoliikettä on tapahtunut jo aiemmin. Lehtola (2012, 83–85, 127–130) toteaa, että saamelaisia muutti saamelaisalueen ulkopuolelle opiskelemaan jo 1800-luvulla, sillä esimerkiksi opettajaseminaareja ei ollut saamelaisalueella. Muutot eivät välttämättä olleet pysyviä, vaan opettajan koulutuksen saaneita saamelaisia muutti myöhemmin töihin kotiseudulle. Kautta aikojen myös avioliittojen solmimisen kautta on muutettu saamelaisalueen ulkopuolelle, etenkin naapurikuntiin.

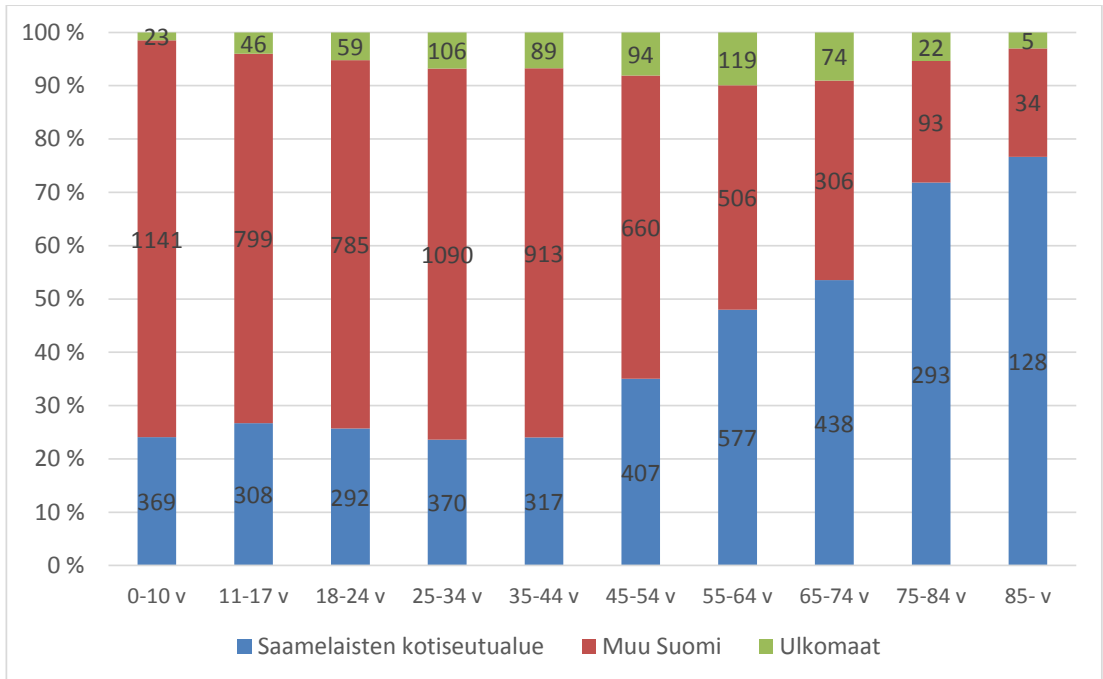
Muuttoliike saamelaisalueelta pois oli toiseen maailmansotaan asti suhteellisen pientä. Sota, pakkosiirtolaisuus ja jälleenrakennusaika muuttivat merkittäväillä tavoilla saamelaisten elinoloja (Lehtola 2015, 86–89). Lapin sodassa saamelaiset evakuoitiin Pohjois-Ruotsiin ja Pohjanmaalle. Evakkoaikana jotkut saamelaiset löysivät puolison evakkopaikkakunnalta ja jäivät asumaan niille sijoille. Kolttasaamelaisille toinen maailmansota merkitsi pysyvää lähtöä pois omilta kotiseuduiltaan Petsamosta, Suonikylästä ja muilta alueilta, jotka luovutettiin Neuvostoliitolle. Suurin osa kolttasaamelaisista asetettiin evakkoajan ja vuoden 1944 rauhansopimuksen jälkeen Inarin kunnan itäosaan Nellimiin, Keväjärvelle ja Sevettijärvi-Näätämmön perustetulle kolttalaueelle. Kuitenkin monet, muun muassa Tervolaan, Kalajoelle ja Oulun seudulle, evakkoon siirretyistä kolttasaamelaisista asetettiin suoraan kolttalaueelle ja saamelaisalueen ulkopuolelle (Nickul 1962). Myöhemmin erityisesti kolttasaamelaisten keskuudessa on ollut voimakasta muuttoliikettä pääkaupunkiseudulle ja muualle Etelä-Suomeen. (Lehtola 1997, 66)

Toisen maailmansodan jälkeen saamelaisalueella käynnistyivät monet nopeat yhteiskunnalliset muutosprosessit, jotka liittyivät osaksi laajempaa rakennemuutosta, teollistumista ja väestöllisiä kehityspiirteitä Pohjois-Suomessa. Aluekehitys eteni kuitenkin epätasaisesti. Muun muassa Siuruainen (1973 ja 1976), Asp (1965 ja 1966) ja Asp ja Rantanen (1973) toteavat tilastollisten väestötutkimusten valossa, että saamelaisalueen kunnissa asuvien saamelaisten asema oli vielä 1970-luvulla monessa suhteessa keskimääräistä heikompi verrattuna paikalliseen suomalaisväestöön ja maan keskitasoon. Tämä johtui muun muassa siitä, että suuri osa saamelaisista eli perinteisten elinkeinojen parissa. Liikkuminen saamelaisalueen ja muun Suomen välillä helpottui kuitenkin toisen maailmansodan jälkeen parantuneen tieverkoston myötä (Lehtola 2012, 403–405). Saamelaisalueen luonnonvarojen lisääntyneen hyödyntäminen teollistumisen tarpeisiin sekä poronhoidon ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittamismahdollisuuksien heikkeneminen muuttivat elinoloja ja pakottivat monia saamelaisia siirtymään pois kotiseuduiltaan. Sodankylän tekoaltaiden rakentaminen on yksi konkreettinen esimerkki tästä. (Hukkinen ym. 2002, 45; Massa 1994, 242–243)

Isompi saamelaisten poismuutto ajoittuu 1960–1970-luvuille, jolloin Suomi kaupungistui muutenkin nopeasti. Nuoriso kouluttautui entistä pidemmälle, ja saamelaisalueelta muutettiin pois juuri opiskelemaan ja töihin. Osalle saamelaisalueen ulkopuolella asuminen oli väliaikainen vaihe elämässä, mutta monet muuttivat pysyvästi. (Siuruainen 1973 ja 1976; Asp 1965 ja 1966; Saamelaiskomitean mietintö 1973; Saamelaisasiain komitean mietintö 1952.) Muuttoliikettä suuntautui myös Ruotsiin ja Norjaan työpaikkojen perässä, mutta ulkomaille muuttaneiden saamelaisten määrästä ei ole tietoa. On kuitenkin todennäköistä, että erityisesti rajaseutujen kielitaitoisia saamelaisnuoria muutti Ruotsiin ja Norjaan töiden perässä siinä missä suomalaisiakin. Norjan ja Ruotsin rajaseutualueet eivät kuitenkaan saamelaisnäkökulmasta katsottuna tarkoita välttämättä muuttoa vieraaseen ympäristöön, vaan liikkumista sukulaissuhteiden ja suurperheen tarjoamien mahdollisuuksien puitteissa.

Nyt 2010-luvulla saamelaisalueen ulkopuolella asuu sinne aikaisempina vuosikymmeninä muuttaneita saamelaisia ja heidän jälkeläisiään. Muuttoliike jatkuu edelleen tasaisena. Sitä ylläpitävät edelleenkin työ- ja opiskelupaikkojen sijaitseminen saamelaisalueen ulkopuolella, luontaiselinkeinojen heikentyneet harjoittamismahdollisuudet sekä muut yhteiskunnalliset tekijät. Saamelaisalueella on vain muutamia peruskoulun jälkeisiä jatko-opiskelupaikkoja, joten kouluttautuminen vaatii tavanomaisesti saamelaisalueen ulkopuolelle muuttamista, joskus jo alaikäisenä. On kuitenkin hyvä muistaa, että vaikka tietyt yhteiskunnalliset rakenteet ovat aiheuttaneet ja aiheuttavat edelleen muuttoa saamelaisalueen ulkopuolelle, ihmisillä on myös luontainen kiinnostus nähdä ja kokea jotain uutta tai muita henkilökohtaisia syitä muuttoon. Viime vuosina paluumuuttoa takaisin saamelaisalueelle on ollut havaittavissa jonkin verran. Julkisuudessa on keskusteltu joidenkin saamelaisalueen kylien asuntopulasta, kun muuttajia olisi enemmän kuin tarjolla olevia asuntoja. (Yle Uutiset 18.8.2017)

Muuttoliikkeen ohella syntyvyys vaikuttaa saamelaisyhteiskunnan väestörakenteen eriytymiseen aluekohtaisesti. Yleisellä tasolla voidaan sanoa, että muuttoliike on ollut luonteeltaan valikoivaa, mikä näkyy saamelaisalueen ulkopuolella asuvan väestön ikärakenteessa, kuten kuviosta 2 ilmenee. Saamelaisalueen ulkopuolella painottuvat selvästi lasten, nuorten, nuorten aikuisten (lapsiperheiden) ja naisten osuudet. Vastaavasti saamelaisten kotiseutualueen saamelaisväestössä painottuvat suurten ikäluokkien (55–75-vuotiaiden), miesten sekä ikäihmisten osuudet. (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2016.)

Kuvio 2. Saamelaisväestö ikäryhmittäin saamelaisten kotiseutualueella, muualla Suomessa sekä ulkomailla (n = 10 463) (Saamelaiskäräjät/Väestökisterikeskus 2015).

2.1. Kaupunkisaamelaiset, ulkosaamelaiset vai urbaanisaamelaiset?

Aiemmissa saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia koskevissa tutkimuksissa on puhuttu muun muassa ulkosaamelaisista, kaupunkisaamelaisista, kaupungissa asuvista saamelaisista, urbaanisaamelaisista ja citysaamelaisista (Lindgren 2000, 12–13). Mikään näistä käsitteistä ei ole vakiintunut käyttöön niin, että se kuvaisi kattavasti koko saamelaisalueen ulkopuolella asuvaa saamelaisväestöä. Nämä käsitteet ovat paikkakeskeisiä viitaten henkilön asuinpaikkaan saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella (Kuokkanen 1999, 104; Lehtola 2015, 136; Stoor 1999, 68–69; Valkonen 1998, 9). Ne ovat siten selvästi kapea-alaisempia, kuin perinteiset asuin- ja elinympäristöä sekä elinkeinotoimintaa luonnehtivat identiteettimääreet, kuten jaottelu tunturi-, joki- ja järvisaamelaisiin tai elinkeinoperustaiset jaot poro-, kalastaja- sekä maataloutta ja monipuolista luontaiselinkeinoimintaa harjoittaviin talollissaamelaisiin (pohjoissaam. dálon). Vastaavasti kieliperustaiset jaottelut inarin-, koltta- ja pohjoissaamelaisiin (tai tunturisaamelaisiin) ovat viime vuosikymmenien aikana muotoutuneet identiteettiä laajemminkin määritteleviksi etnonymeiksi. (Lehtola 2012, 36–57 ja 2015, 11–12)

Ulkosaamelaisia voivat määritelmien mukaan olla saamelaisalueen ulkopuolella syntyneet saamelaiset tai saamelaisalueella syntyneet saamelaiset, jotka ovat muuttaneet saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle

(Kuokkanen 1999, 104; Lindgren 2000, 12). Ulkosaamelaiset ovat sijoittuneet ympäri Suomea kaupunkeihin, taajamiin tai maaseutumaisiin ympäristöihin. Käsite on sidoksissa kansallisvaltioiden rajoihin, sillä muualla Saamenmaassa (Norjassa, Ruotsissa ja Kuolan niemimaalla Venäjällä) asuvat saamelaiset määritellään tämän mukaan myös ulkosaamelaisiksi. Käsitettä on kritisoitu siitä, että se ei ole neutraali, vaan sisältää sisäänrakennetun ajatuksen ulkopuolisuudesta (Lindgren 2000, 13; Valkonen 1998, 9). Muutamat haastateltavamme kuitenkin huomauttivat asiaankuuluvasti, että käsite ulkosaamelainen on osuva siinä mielessä, että he ovat lähestulkoon kaikkien saamelaisten lakisääteisten, saamelaisten kotiseutualueeseen sidottujen oikeuksien ulkopuolella. Kuokkanen (1999, 105) nostaa tämän ohella esiin sen seikan, että saamelaisalueen ulkopuolelle muuttaneet saamelaiset kokevat usein erilaisuutensa vuoksi monikertaista ulkopuolisuutta sekä suhteessa saamelaiskulttuurin ydinalueilla asuviin saamelaisiin että suhteessa asuinpaikkansa suomalaiseen valtakuntaan – jonkinasteista yhteiskunnan ulkopuolella oloa.

Kaupunkisaamelaisen käsite viittaa Suomen kohdalla automaattisesti myös saamelaisalueen ulkopuolella asuvaan saamelaisväestöön. Suomessa saamelaisalueella ei ole kaupunkeja, toisin kuin muissa Pohjoismaissa. Lindgrenin (2000, 12) mukaan kaupungeissa asuvat saamelaiset ovat itse käyttäneet omasta ryhmästään nimityksiä urbaanisaamelainen (Lindgren 2000; ks. Sápmlaš 1995, 8–10; Poutasuo 1995), kaupunkisaamelainen (Valkonen 1998) sekä citysaamelainen (Lindgren 2000, 13; ks. Pirinen, 2000). Valkonen (1998) ja Lakomäki (1997, 11) erottavat käsitteet kaupunki- ja urbaanisaamelainen toisistaan. Heidän mukaansa urbaanisaamelainen voi asua myös saamelaisten kotiseutualueella. Urbaani sana viittaa tällöin kaupunkilaistuneeksi miellettyyn elämäntapaan, jota määrittävät tietynlaiset arvot ja käyttäytymistavat (Lindgren 2000, 13). Suomessa toimivista saamelaisyhdistyksistä pääkaupunkiseudun City-Sámit ry määrittelee jo nimessään itsensä kaupunkisaamelaisyhdistykseksi. City-Sámit ry käyttää myös ainoana saamelaisyhdistyksistä urbaanisaamelaisen käsitettä omilla kotisivuillaan (Citysamit 2017).

SÁRA-tutkimuksen tulosten perusteella voidaan todeta, että kaupunkisaamelaisen käsite ei ole laajasti vakiintunut saamelaisten itseidentifikaatioissa. Käsitettä vierastettiin etenkin Rovaniemen ja Oulun saamelaisten keskuudessa. Tutkimukseen osallistuneet kokivat olevansa kyllä kaupungissa asuvia saamelaisia mutta sitoutuvansa mieluummin saamelaisten kotiseutualueen paikkakunta- ja sukuidentiteetteihin tai muihin aiemmin lueteltuihin perinteisempiin etnonyymeihin. Uusina identiteettimääreinä osin leikkisessä mielessä esitettiin muun muassa asfalttisaamelaisen käsitettä. Tuloksista käy ilmi, että suuri osa saamelaisista valitsi useita päällekkäisiä identiteettejä ja etnisiä määreitä. Tämän perusteella ei ehkä ole mahdollistakaan kuvata tätä väestöryhmää yhdellä sanalla.

SÁRA-tutkimuksen kontekstissa kaupunkisaamelaisuus on terminä puutteellinen, sillä se ei kata niitä saamelaisia, jotka asuvat saamelaisalueen ulkopuolella taajamissa tai maaseudulla. Erityisesti Lapin maakunnassa saamelaisia asuu saamelaisalueen ulkopuolella olevissa maaseutumaisissa kunnissa. Koska yksiselitteistä ja riittävän neutraalia käsitettä ei ole, olemme päätyneet käyttämään käsitteitä saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset ja kaupungissa asuvat saamelaiset riippuen kulloisestakin asiayhteydestä. Vastaavasti pohjoismaisessa tutkimuskirjallisuudessa käytetään myös määritettä saamelaiskulttuurin tai saamelaisuuden ydinalueiden ulkopuolella asuvat saamelaiset, joilla viitataan sellaisiin väestöryhmiin, kuten esimerkiksi mearrasápmlaččat (suom. merisaamelaiset) tai márkansápmlaččat, jotka asuvat saamelaisalueiksi lainsäädännöllisesti määriteltyjen paikkakuntien ulkopuolella, norjalaiskylien yhteydessä tai niiden lähistöllä (Nymo 2011; Dankertsen 2014).

Pedersen ja Nyseth (2015, 168 ja 184) toteavat, että heidän käyttämänsä käsite kaupunkisaamelainen on tutkijavetoinen käsite, joka kuitenkin tekee vähitellen tuloaan myös saamelaisyhteiskuntaan. He avaavat kirjassaan **City-Saami: Same i byen eller bysamene?** kaupunkiympäristöjen saamelaiskulttuurin uutta monimuotoisuutta. Kaupungeista on heidän mukaansa tullut yhä moninaisemman saamelaisväestön kohtaamispaikkoja, joissa syntyy uudenlaista saamelaista yhteisöllisyyttä. Havaintojensa perusteella he pohtivat, miten vahvistuva kaupunkisaamelaisuus muuttaa koko tapaa olla saamelainen ja ymmärtää saamelaisuus. Heidän mukaansa kyse voi olla osin jopa saamelaiskulttuurin maantieteellisestä uudelleenjärjestymisestä, jonka tuloksena kaupunkisaamelaisen käsite lakkaa olemasta pelkkä aluepohjainen määre ja saa uusia merkityssisältöjä.

Kohdistaessaan huomionsa kaupunkisaamelaisiin Pedersen ja Nyseth (2015) nostavat esiin monia tärkeitä kysymyksiä. Samalla he jättivät vähemmälle huomiolle ne kehityspiirteet, joita saamelaisalueella on tapahtunut, sekä saamelaisalueella ja niiden ulkopuolella tapahtuneiden muutosten yhteen kietoutumisen. Muuttoliike on toki muuttanut kauttaaltaan merkittävästi saamelaisyhteisön toimintaedellytyksiä ja haasteita. Yhtäältä saamelaisyhteisön käyttöön on tullut uusia voimavaroja, kun kouluttautuneet saamelaiset voivat tukea eri tavoin saamen kielten ja kulttuurin elinvoimaisuutta sekä poliittista toimintakykyä. Toisaalta saamelaisväestön siirtyminen saamelaisalueen ulkopuolelle on aikaansaanut uusia haasteita kielen ja kulttuurin välittymiselle sukupolvelta toiselle, kun saamenkielistä opetusta ja palveluja on vain vähän tai ei ollenkaan tarjolla. Se, onko kyse suuresta rakenteellisesta muutoksesta tavoissa jäsentää koko saamelaiskulttuuria ja identiteettejä saamelaisyhteisön sisällä, jää silti nähtäväksi. Ainakin SÁRA-tutkimuksen tulosten mukaan saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset identifioituivat vielä voimakkaasti perinteisten paikka- ja sukukohtaisten identiteettimääreiden mukaan. Käynnissä näyttäisi olevan monia samanaikaisia, ehkä joiltakin osin keskenään ristiriitaisiakin, prosesseja saamelaisyhteisöjen sisällä, eikä niiden perusteella voida tässä vaiheessa hahmottaa suuria kehityslinjoja.

2.2. Aiempi tutkimus

Aiemmin toteutetut saamelaisten asemaa, kieltä, elinoloja ja sittemmin myös palveluja koskevat tutkimukset sekä selvitystyöt ovat painottuneet saamelaisalueelle. Saamelaisasiain komitean mietintöä (1952, 12) varten 1900-luvun puolivälissä laaditun väestötilaston mukaan saamelaisalueen ulkopuolella asui 83 saamelaista, kun heitä saamelaisalueella asui tuolloin yhteensä 2 446. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvista tunturisaamelaisia oli 39, kalastajasaamelaisia 4 ja kolttasaamelaisia 40. Saamelaisuuden määritelmänä komiteatyössä käytettiin henkilön ja hänen vanhempiansa kotikieltä. Kyseisiä lukuja ei kuitenkaan pidetty täysin täsmällisinä, sillä eri osissa maata saattoi asua saamelaisia, joista komitealla ei ollut tietoa. Tilaston mukaan 82 % saamelaisalueen ulkopuolella asuvista saamelaisista oli entisiä petsamolaisia, jotka eivät kotinsa menettäneinä evakkotieltä olleet palanneet pohjoiseen (heistä 30 oli tilaston mukaan kolttasaamelaisia ja 28 luterilaisia saamelaisia). Komitean mandaatti, ja sitä kautta myös itse selvitystyö, kohdistui kuitenkin vain saamelaisalueen saamelaisten tilanteisiin.

Vuosien 1950 ja 1960 väestölaskennoissa kirjattiin saamelaisten pääkieltä koskevat tiedot (SVTVIC:104, 1963). Vuoden 1970 väestölaskennan yhteydessä selvitettiin saamelaisväestön tilannetta laajemminkin (SVT VI: C103, 1974). Näissä saamen kielitaidon määrittelyt erosivat hieman toisistaan, mikä vaikeuttaa tulosten vertailtavuutta. Edellisissä olivat mukana saamea parhaiten puhuvat ja pääkielenään pitävät. Vuoden 1970 laskennan kriteerinä käytettiin Pohjoismaisen saamelaisneuvoston aloitteesta vuonna 1962 Suomessa toteutetun saamelaisten väestötutkimuksen määrittelyjä (ks. Nickul 1968; Asp & Rantanen 1965). Näiden lähtökohtana oli henkilön itsensä sekä vanhempien ja/tai isovanhempien ensiksi oppima kieli. Tässä yhteydessä saatiin kokoon tiedot yli 200:sta saamelaisalueen ulkopuolella asuvasta saamelaisesta ja tärkeimmät väestökeskittymät sijoitettiin kartalle (Nickul 1968). Kuitenkin, kuten Nickul (1968, 11, 24, 108) on todennut, tiedot olivat niin vaillinaiset ja hajanaiset, ettei niiden perusteella voitu tehdä luotettavia johtopäätöksiä. Saamelaisalueen eteläpuolella asuvien saamelaisten lukumäärä oli hänen mukaansa todellisuudessa suurempi, eikä heitä siten voitu väestöryhmänä sisällyttää tutkimuskohteeseen. Kyseinen tutkimushanke oli Pohjoismaisen ministerineuvoston suosittama, ja Suomen osahanketta rahoitti opetusministeriö. Myös Asp (1965) käytti akkulturaatiota koskevassa väitöskirjatutkimuksessaan kyseisen tutkimushankkeen tuottamaa väestöluetteloa ja haastattelulomakkeen avulla kerättyä aineistoa. Vuoden 1970 väestötutkimuksessa ilmoitettiin Lapin läänin ulkopuolella asuvien saamen kielen pääkielenään säilyttäneiden saamelaisten määräksi 250. Asp ja Rantanen (1965, 4) epäilivät tuloksen luotettavuutta. Heidän mukaansa voi olla todennäköistä, että ne henkilöt, jotka ”jollain tavalla katsoivat samaistuvansa saamelaisiin ja osaavat saamea, olivat ilmoittaneet sen pääkielekseen”. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvista ei kuitenkaan ollut saatavilla elinolutietoja, vaan ainoastaan lukumäärät ja kielitaito.

Edellisten lisäksi on tehty joitakin yksittäisiä tutkimuksia ja opinnäytetöitä, jotka ovat kohdistuneet saamelaisalueen ulkopuolella asuvaan saamelaisväestöön. Ne ovat koskeneet pääosin saamen kielten käyttöä ja asemaa sekä saamelaisidentiteettiä. Lindgren toteutti tutkimuksen Helsingin saamelaisten kielenkäytöstä ja -valinnoista vuonna 1992 (Lindgren 2000) ja täydensi sitä vuosina 2010–2011 (Lindgren 2015). Saamelaisidentiteetin eri aspekteihin liittyviä opinnäytetöitä ovat vuosien saatossa tehneet mm. Valkonen (1998), Lakomäki (1997), Poutasuo (1995), Uusi-Rauva (1996), Mustonen (2017), ja Magga (2018).

Viime vuosikymmenen aikana on tehty joitakin kohdennettuja selvityksiä koskien saamelaisten omakielisten palvelujen saatavuutta saamelaisalueen ulkopuolella. Pääkaupunkiseudun saamenkielisten palvelujen saatavuutta on selvitetty vähemmistövaltuutetun toimiston toimeksiannosta (Länsman 2008), saamelaisperheiden varhaiskasvatuspalvelujen tarpeita on kartoitettu Saamelaiskäräjien toimesta (Arola 2014) ja lapsiperheiden palveluja on kartoitettu LAPE-kärkihankkeen yhteydessä (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2016). Kolmas sektori on myös ollut aktiivinen oman alueensa palveluja koskevan tiedon keräämisessä. Muun muassa Helsingin ja Oulun kaupunkien saamelaisyhdistykset ovat toteuttaneet jäsenistönsä keskuudessa kyselyjä saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja opetuksen tarpeista.

Muissa Pohjoismaissa on huomattavasti enemmän tutkimusta kaupunki-, märkan- ja merisaamelaisista. Edellisessä luvussa mainittujen Pedersenin ja Nysethin (2015) sekä Pedersenin ja Høgmon (2012) tutkimusten ohella Norjan puolella on jo pitkään käsitelty saamelaisidentiteettiin liittyviä kysymyksiä eri puolella maata asuvien saamelaisten kohdalla. Erityisesti on nostettu esiin saamelaisten ydinalueiden ulkopuolella vähemmistöasemassa elävien saamelaisten mahdollisuudet identifioitua saamelaiseksi kansojen ja kulttuurien kohtaamisen kontekstissa. Etenkin perinteisellä merisaamelaisalueella asuvat

ja sieltä muuttaneet saamelaiset ovat historian saatossa joutuneet voimakkaiden norjalaistamistoimien kohteeksi, minkä on todettu vaikuttavan edelleen kielteisesti heidän mahdollisuuksiinsa identifioitua saamelaisiksi (esim. Eidheim 1971, 1999; Gaski 2000; Høgmo 1986, 1998, 2011, 2015). Lisäksi viime vuosikymmenen aikana on sosiaali- ja terveystutkimuksen alalla ilmestynyt useita kiinnostavia saamelaisten hyvinvointiin, pärjäämiseen, identiteettiin ja terveyskäsitteisiin liittyviä tutkimuksia, joissa pohditaan asioita saamelaisten ydinalueiden ulkopuolella asuvien näkökulmasta (Nymo 2011; Dankertsen 2014; Hansen 2011; Hansen & Sørli 2012).

2.3. Monipaikkainen saamelaisyhteiskunta

Teemallisesti tutkimusaiheemme liittyy muualla maailmassa viime vuosikymmenen aikana esiin nouseeseen kaupungissa asuvia alkuperäiskansoja koskevaan tutkimusgenreen (Ramirez 2007; Gagne 2013; Peters & Andersen 2013; Howard & Proulx 2017; ym.). Saamelaiskulttuuriin liittyen tematiikkaa ovat tutkineet muun muassa Pedersen ja Nyseth (2015), Dankertsen (2015), Kemi (2015) ja Høgmo (2015). Lisäksi joissakin viimeaikaisissa hankkeissa, kuten **NUORGÁV – An urban future for the Sápmi**, on selvitetty monitieteisesti kaupungeissa asuvien saamelaisten asemaan liittyviä kysymyksiä (Berg-Nordlie 2018). SÁRA-tutkimuksen pyrkimyksenä on avartaa näkökulmia nykypäivän saamelaiskulttuuriin ja kiinnittää huomioita saamelaisyhteisöjen monimuotoisuuteen ja moninaisiin tapoihin elää saamelaisina eri puolella Suomea. Huomion kohteeksi asettuvat myös eri puolilla Suomea asuvien saamelaisyhteisöjen keskinäiset suhteet sekä kontaktit ja kuulumukset Pohjoismaiden saamelaisyhteisöihin. Tämä lähestymistapa voidaan sijoittaa osaksi tieteen dekolonisaatiopyrkimyksiä, joiden tavoitteena on vahvistaa alkuperäiskansojen oikeuksia ja mahdollisuuksia määrittellä itse identiteettiinsä, olemassaoloonsa sekä elinvoimaisuuteensa liittyviä peruseräilyä ja edellytyksiä. Se tarkoittaa myös tutkimusasetelmallisten lähtökohtien reflektiota ja uudelleen määrittymistä erotuksena valtavirran, usein tiettyihin itsestäänselvyyksiin perustuvista, näkökulmista.

Kansainvälisessä keskustelussa muun muassa Darnell (2011, 49) on kritisoinut Kanadassa käytettävää käsitettä Urban Indian, koska se lukitsee ihmisen tiettyyn paikkaan. Se ei ota huomioon perinteisten alueidensa ulkopuolella asuvien alkuperäiskansojen jäsenten liikkumista ja muuta aktiivista toimintaa reservaattien ja urbaanien alueiden välillä. Darnell huomauttaa, että myös urbaaneissa ympäristöissä asuvat intiaanit voivat osallistua aktiivisesti reservaateissa asuvien yhteisönsä toimintaan. Myös Silicon Valleyn alkuperäiskansayhteisöjä tutkinut Ramirez (2007, 12) korostaa, että urbaanien alueiden ja reservaattien välillä on jatkuvia tiiviitä yhteyksiä, joita välimatka ei katkaise. Vastaavanlaiseen tiiviiseen yhteydenpitoon saamelaisalueen ja kaupunkien välillä on Suomessa kiinnittänyt huomiota pro gradussaan Uusi-Rauva (1996, 72). Monet seikat SÁRA-hankkeen tuloksissa viittaavat myös siihen, että kaupungeissa ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset eivät ole oma, muusta saamelaisyhteisöstä erillinen saarekkeensa, vaan he ovat monin eri tavoin kytköksissä saamelaisalueen saamelaisyhteisöihin.

Kanadassa, jossa alkuperäiskansojen jäseniä on lähes miljoona, kysymyksen mittasuhteet ovat paljon laajemmat ja asiayhteydet sekä merkityssisällöt poikkeavat jonkin verran Pohjoismaiden tilanteesta. Kuten aiemmin todettiin, Kanadassa ensimmäisten kansojen alkuperäiskansastatus on ollut lainsäädännöllisesti sidottu reservaatissa asumiseen. Siten kaupunkiin muutto on merkinnyt monille alkuperäiskansastatuksesta luopumista. Keskeiseksi kysymykseksi nouseekin kritiikki stereotyyppisiä käsityksiä kohtaan, joiden

mukaan autenttiset alkuperäiskansan jäsenet eivät voisi luontaisesti elää kaupungeissa, vaan ovat kaupungeissa jollain tavalla poissa paikaltaan, ”out of place”. (Peters & Andersen 2013; Howard & Proulx 2017.)

Samankaltaisia stereotyyppisiä ajattelutapoja ilmenee myös suhteessa saamelaisväestöön Pohjoismaissa, vaikka saamelaisten etninen identiteetti ei olekaan suoranaisesti sidoksissa saamelaisalueella asumiseen. Pedersenin ja Nysethin (2015, 15) mukaan saamelaisalueen ulkopuolelle muuttaminen liitettiin pitkään etniseen assimiloitumiseen ja marginalisoitumiseen saamelaisina (ks. Douglas 1966). Kotiseutualue- tai ydinaluekohtainen lähestymistapa rajasi ulos vaihtoehtoiset identiteetin rakentamistavat. Lehtola (1999) on kiinnittänyt huomiota stereotyyppisten käsitysten voimaan muun muassa artikkelissaan ”Aito lappalainen ei syö haarukalla ja veitsellä. Stereotyyppiat ja saamelainen kulttuurintutkimus”. Hänen mukaansa stereotyyppiset kuvat saamelaisista perustuivat muun muassa varhaisimpien Lapin-tutkijoiden ja kirjailijoiden staattisiin näkemyksiin, joissa aitoudella tarkoitettiin pitäytymistä perinteisessä ja vanhassa, kun taas kaikki moderniin elämäntapaan liittyvät asiat nähtiin epäaitoina. Myös ”etelään” muuttaneiden saamelaisten ”aitouden” kyseenalaistaminen edustaa tämän ajattelutavan jatkumoa. Kaupunkiin muuttamista pidettiin pitkään suomalaistumisena (Lindgren 2000, 57). Lehtola (2015, 136) nostaa esiin myös saamelaiskulttuuriin liitettyjen symbolisten ja myyttisten merkitysten voiman. Nämä merkitykset vaikuttavat epäsuorasti ja suorasti monien saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten identiteettikokemukseen. Sen ohella, että ulkopuoliset ovat heijastaneet ja heijastavat saamelaiskulttuuriin määritteitä, saamelaisyhteisöjen sisällä on käyty ja käydään edelleen erilaisia määrittelyprosesseja, joissa punnitaan saamelaisuuden ja saamelaiskulttuurin uusia ilmenemismuotoja ja pohditaan hyväksyttävyyden rajoja suhteessa perinteisiin tapoihin ja arvoihin (Eidheim 1997, 33). Vastaavasti monet saamelaisalueen ulkopuolella asuvat ovat kokeneet, etteivät tule hyväksytyiksi saamelaisyhteisössä esimerkiksi puutteellisen saamen kielen tai puutteellisten kulttuuristen taitojen vuoksi.

Periaatteelliset keskustelut saamelaisidentiteetistä puitteistavat tutkimusaihetamme ja määrittävät tärkeällä tavalla saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten kokemusmaailmaa ja hyvinvointia. SÁRA-tutkimuksen kysymyksenasettelu kohdistuu erityisesti kaupunkiympäristössä ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten mahdollisuuksiin elää saamelaisina ja kiinnittyä eri suhteiden kautta eri puolilla sijaitseviin saamelaisyhteisöihin. Sukupolvien ajan jatkunut suomalaistaminen vaikuttaa edelleen monin tavoin monien saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten kulttuurin ja identiteetin ilmaisumuotoihin sekä yhteisölliseen kuulumiseen. Se voi liittyä omakohtaiseen äidinkielen menetykseen ja identiteetistä luopumiseen tai niihin liittyviin, käsittelemättömiin, ylisukupolvisiin traumoihin. Erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella asuvien on yksinkertaisesti voinut olla mahdotonta elää saamelaisena ja samaistua saamelaisidentiteettiin, kuten Høgmo (2015, 114–115) toteaa. Hän puhuu olosuhteiden pakosta tapahtuneesta ”kollektiivisesta etnisestä unohduksesta” tilanteessa, jossa saamelainen identiteetti koettiin stigmana. Kyse voi olla monisukupolvisesta vaikenemisesta, joka on seurausta yhteiskuntaa ylläpitävästä valtakulttuurin hegemonisesta asenneilmapiiristä ja yhteiskunnan rakenteista.

Saamen kielen ja identiteetin käsittely voi tutkimuksen kohderyhmissä ja yhteistyökumppaneissa herättää henkiin kipeitä kokemuksia. Sensitiivisten aihepiirien hienovarainen käsittely on siksi ensiarvoisen tärkeä

turvata lähtien liikkeelle tutkimuksen kysymyksenasettelusta ulottuen sen kaikkiin toteuttamisvaiheisiin. SÁRA-tutkimuksessa käyttämämme lähestymistapa on voimavaralähtöinen, jolloin huomio kohdistuu ensisijaisesti rakentuviin mahdollisuuksiin. Yhteiskunnallisen kontekstin monisuuntaiset vaikutukset saamelaisten asemaan, identiteetteihin ja ratkaisuihin tunnistetaan, mutta samanaikaisesti pyritään antamaan tilaa saamelaisten omille toimijuuksille ja omaehtoisille valinnoille sekä ratkaisuille. Vastaavasti on tärkeä nähdä identiteetti- ja samaistumiskohteiden sekä paikkakuuluvuuksien moninaisuus (Nyseth & Pedersen 2015, 174–175). Eletyssä elämässä ihmisen kulttuuristen kiinnittymisten ja identifioidumisen kohteet voivat vaihdella ja hän voi samaistua yhtä aikaa, eri intensiteeteillä, moniin eri identiteetteihin tai kiinnittyä moniin eri kulttuureihin ja paikkoihin. Kyse ei väistämättä ole kulttuurin menetyksestä tai hybridisyydestä siinä merkityksessä, että kulttuurit yhdyntäisivät tai sekoittuisivat peruuttamattomasti (vrt. Bhabha 1994; Spivak 1993 ym.). Itse asiassa monelle saamelaiselle sukkuloiminen kulttuurien ja paikkojen välimaastossa voi olla ainoa mahdollinen ratkaisu koettaa ylläpitää saamelaiskulttuuria etenkin saamelaisalueen ulkopuolella eläessään.

Kuten aiemmin todettiin, kaupunkiyhteisöt ovat tarjonneet opiskelumahdollisuuksia ja sitä kautta vaikuttaneet positiivisesti saamelaisten etniseen heräämiseen ja ruokkineet kulttuurista monimuotoisuutta ja uusia kehityspiirteitä. Kouluttautuneet saamelaiset toimivat osaajina ja resurssihenkilöinä sekä kipeästi kaivattuna kieli- ja ammattitaitoisena työvoimana saamelaiskulttuuri-itsehallinnon, opetuksen, sosiaali- ja terveystalvelujen ym. tarpeissa. Saamelaistutkijat tuottavat myös uudenlaista tutkimustietoa, joka voi paremmin vastata saamelaisyhteiskunnan tietotarpeisiin ja nostaa esiin saamelaisnäkökulmista relevantteja asioita. Samalla he luovat uusia tai perinteisiä käsityksiä uusintavia tapoja ilmentää saamelaiskulttuuria (Lindgren 2000; Pedersen & Nyseth 2015.) Yhteydet saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamelaisten ja sen ulkopuolella asuvien saamelaisten kesken ovat monessa mielessä merkityksellisiä. Saamelaisalueilla säilyneet perinteiset kulttuurimuodot ja kielet ovat saamelaiskulttuurin elinvoimaisena säilymisen eilinehtoja. Ne ylläpitävät luontaisia kieliympäristöjä, paikkaan ja perinteisiin elinkeinoihin rakentuneita sukuyhteisöjä sekä luontosuhteita. Niiden välityksellä myös saamelaisalueen ulkopuolella asuvat voivat säilyttää yhteyksiänsä saamelaiskulttuuriin ja vahvistaa niitä säikeitä, joiden voimin saamelaiskulttuuri on pysynyt yllä. (Ks. Nymo 2011.)

Pedersen ja Nyseth (2015) nostavat esiin sen tärkeän seikan, että saamelaiskulttuurin elpyminen ja näkyväksi tuleminen kaupungeissa ei ole itsestäänselvyys, vaan kyse on myös kamppailusta julkisesta tilasta kaupungeissa. Saamelainen julkinen tila on eilinehto saamelaiskulttuurin elävänä säilymiselle saamelaisten ydinalueiden ulkopuolella. Pedersenin ja Nysethin mukaan saamelaiskulttuurin näkyväksi tuleminen kaupungeissa, kuten esimerkiksi Tromssassa, ei ole sujunut ilman konflikteja. Paikallisen pääväestön edustajat ovat koväänisestikin vastustaneet Saamen lipun ja saamenkielisten kyltlien ilmestymistä katukuvaan. Vastaavasti saamenkieliseen varhaiskasvatus- ja muuhun palvelutarjontaan suhtaudutaan edelleen pääväestön keskuudessa varsin nihkeästi tai avoimen vihamielisesti. Sen tunnistaminen ja tunnustaminen, että saamelaiset ovat tulleet jäädäkseen kaupunkiin ja ovat osa kulttuurista ja sosiaalista monimuotoisuutta, on vielä pitkän hyväksymisprosessin takana muuten monikulttuuristuvissa yhteiskunnissamme (Nyseth & Pedersen 2015, 199–200).

2.4. Saamen kielet kaupungeissa

Kaikki kolme Suomessa puhuttua saamen kieltä ovat uhanalaisia. Vahvin asema on pohjoissaamen kielellä, jolla arvioidaan Saamelaiskäräjien mukaan olevan 1 810 puhujaa Suomessa. Pohjoissaamen kieliyhteisöön arvioidaan kuuluvaan tällä hetkellä yhteensä n. 20 000–25 000 puhujaa Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa. Inarin- ja koltansaamea puhutaan vain Suomessa. Inarinsaamea puhuu äidinkielenään 253 ja koltansaamea 320 henkilöä (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2017; Pasanen 2016.) Saamen kielet ovat vähemmistökieliä kaikissa valtioissa, joissa niitä puhutaan. Saamen kieliyhteisö on perinteisesti ollut monikielinen ja ihmiset ovat usein osanneet äidinkieltensä lisäksi myös muita alueella puhuttavia kieliä.

Vähemmistökielinä saamen kielten tilanteeseen vaikuttavat muun muassa ympäröivän yhteiskunnan rakenteet ja asenneilmapiiri. Suomessa saamen kielten tilanne heikkeni nopeasti toisen maailmansodan jälkeen kansallisvaltion rakentamisen yhteydessä toteutetun assimilaatiopolitiikan seurauksena, jolloin suomenkielinen kansakoulu- ja asuntolajärjestelmä ulotettiin saamelaisalueella. Samaan aikaan nopeat yhteiskunnalliset muutosprosessit ja kaupungistuminen etenivät enemmistön kielellä, suomeksi, aiheuttaen saamen kielille kielisosiologisen viivästymän (language sociological delay), jossa vähemmistökieli jäi syrjään uusissa kielenkäyttökonteksteissa. Saamen kieli on perinteisesti ollut kieli, jota on käytetty suullisesti suvun ja paikallisyhteisön kanssa sekä perinteisissä elinkeinoissa. Ihmisten elinolosuhteiden muuttuessa tarve uusille sanoille ja esimerkiksi kirjoitetulle kielelle kasvoi niin nopeasti, ettei saamen kieli ehtinyt vakiintua kaikkiin uusiin kielenkäyttökonteksteihin, vaan suomen kieli ehti saada vahvan jalansijan esimerkiksi koulun ja median kielenä. (Lindgren 2010.)

Suuri muuttoliike maalta kaupunkiin 1960- ja 1970-luvuilla kosketti myös saamen kielten puhujia. Muuttoliike sirotteli saamen kieliyhteisön hajalleen ympäri Suomea. Tämä vaikutti osaltaan kielten asemaan, sillä saamen kielten kieliympäristöjä on saamelaisalueen ulkopuolella vain vähän. Muuttoliikkeen voimistuminen ajoittui yhteen saamelaisten etnisen heräämisen ja saamelaisten aseman parantumisen kanssa suomalaisessa yhteiskunnassa. Toisen maailmansodan jälkeen alkanut assimilaatiokehitys jatkuu kuitenkin edelleen ja vaikuttaa negatiivisesti saamen kielten käyttöön. Saamen kielten suhteen voidaankin osoittaa kaksi rinnakkaista kehityskulkua, jotka juontavat juurensa 1960- ja 1970-luvuille ja ulottavat vaikutuksensa aina nykypäiviin asti: yhtäältä saamelaisten oman etnisen heräämisen ja poliittisen aktivoitumisen myötä saamen kielten ja identiteetin arvostus on lisääntynyt (Lehtola 2015, 95; Lindgren 2000, 36) samalla kun suomalaisen yhteiskunnan asenneilmapiiri on muuttunut jonkin verran vähemmistöille suotuisammaksi. Toisaalta kielellinen ja kulttuurinen yhdenmukaistaminen jatkuu edelleen yksikielisyysvaraan rakentuneessa suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen seurauksena moni on luopunut saamen kielten käytöstä.

Nämä kehityskulut ilmenivät ja ilmenevät edelleen rinnakkain vaikuttaen saamelaisten elämään sekä saamelaisalueella että sen ulkopuolella (Lindgren 2000, 42–48). Rinnakkaiset kehityskulut ovat hyvä esimerkki siitä, että vaikka ympäröivän yhteiskunnan rakenteet ja asenteet vaikuttavat vähemmistökielten tilanteeseen, niiden vaikutus ei ole yksioikoinen. Vallalla oleviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja käytäntöihin voi sisältyä samanaikaisesti monenlaisia kehityssuuntia. Osa niistä voi liittyä valtaväestön

asenteisiin tai yhteiskuntapoliittisiin ratkaisuihin, mutta osa on lähtöisin myös vähemmistökielen puhujien omista reaktioista ja ratkaisuista. Suomessa saamen kielten tilanteeseen vaikuttaa myös kehitys muiden Pohjoismaiden alueella. Saamelaisten poliittinen aktivoituminen 1960–1970-luvulla lähti liikkeelle Norjasta, Alta-konfliktista, ja sen vaikutukset heijastuivat monilla tavoilla myös Suomen saamelaisyhteisöön. Vastaavasti saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien sekä itsehallinnon kehittyminen kulkevat osin käsi kädessä, vaikka tilanteet vaihtelevatkin eri Pohjoismaissa.

Saamen kielten asema Suomessa on voimistunut 1990-luvulta lähtien. Saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet ovat vahvistuneet, ja saamelaiset ovat alkaneet omaehtoisesti elvyttää kieliään. Esimerkiksi Anâraškiela servi -yhdistyksen inarinsaamen kielen elvytystyö kielipesissä vuodesta 1997 alkaen on tuottanut paljon uusia, nuoria inarinsaamen kielen puhujia (Pasanen 2015, 119). Saamen kielet ovat kuroneet nopeasti kiinni aiemmin mainittua kielisosiologista viivästyä, ja ne ovat alkaneet vakiintua myös nyky-yhteiskunnan käyttökieliksi niin koulussa kuin mediassakin. Saamelaisalueella asuvat saamen kielen taitoiset oppilaat voivat lain (peruskoululaki 476/1983, perusopetuslaki 628/1998) mukaan saada pääosan perusopetuksestaan saamen kielellä. Tämä koskee sekä inarin-, koltan- että pohjoissaamen kieliä. Saamen kieliä opetetaan lisäksi vapaaehtoisena tai valinnaisena vieraan kielen oppiaineena kaikissa saamelaisalueen kunnissa sekä lisäksi etäopetuksena hieman yli 50 oppilaalle saamelaisalueen ulkopuolella (Aikio-Puoskari, 2019).

Lainsäädännössä on tapahtunut joitakin merkittäviä muutoksia saamen kielilain (516/1991) tultua voimaan vuonna 1992. Tämä laki vahvisti saamelaisten kielellisiä oikeuksia. Sitä seurannut, vuonna 2004 voimaan astunut, uudistettu saamen kielilaki (1086/2003) on kattavampi ja velvoittavampi, ja se antaa saamelaiselle oikeuden asioida valtion ja kunnan viranomaisten kanssa saamen kielellä. Se myös velvoittaa viranomaisia huolehtimaan riittävästä määrästä saamenkielisiä työntekijöitä tai heidän puuttuessaan huolehtimaan tulkkauksesta ja kääntämisestä saamen ja suomen kielen välillä. Saamelaisella on saamen kielilain mukaan asioidessaan valtion ja kunnallisten viranomaisten kanssa saamelaisten kotiseutualueella sekä muualla Lapin maakunnan alueella oikeus käyttää valintansa mukaan suomen tai saamen kieltä. Nämä viranomaiset ovat velvollisia edistämään toiminnassaan saamen kielen käyttämistä (HE 44/2017). Vaikka lainsäädäntö takaa saamen kielelle aiempaa vahvemman aseman, kielilain turvaamat oikeudet eivät aina toteudu (HE 44/2017; Niska 2017; Pasanen 2016; Länsman & Tervaniemi 2012; Näkkäläjärvi 2008) tai niitä toteutetaan sellaisilla tavoilla (esimerkiksi vain tulkkipalvelun kautta), joiden käyttämistä saamelaiset eivät syystä tai toisesta pidä luontevana, vaan asioivat mieluummin suomeksi (Heikkilä ym. 2013; Miettunen 2012; Faurie 2011).

Saamelaisalueen ulkopuolella saamen kielillä ei ole samanlaista lainsäädännöllistä suojaa kuin saamelaisalueella. Varhaiskasvatustilain (36/1973, 540/2018) perustuu subjektiiviseen oikeuteen ja takaa äidinkieltään saamenkielisille lapsille oikeuden omakieliseen varhaiskasvatukseen asuinpaikasta riippumatta (11 §). Koulussa saamelaislapsilla on perusopetuslakiin (628/1998) perustuva mahdollisuus saada kaksi viikkotuntia kotikielen täydentävää opetusta. Osa näistä laeista on ollut voimassa jo usean

vuosikymmen ajan, mutta saamelaisvanhemmat ovat alkaneet vaatia omakielisiä palveluja vasta 1990-luvulta lähtien eri kaupungeissa. Tämä kertoo yhtäältä 1990-luvulla tapahtuneesta asenneilmapiirin muutoksesta ja toisaalta myös saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten määrän kasvusta. Palvelujen kysyntä ja tarjonta ovat lisääntyneet merkittävästi 2010-luvulla niissä suurissa kaupungeissa, joissa on isot saamelaisyhteisöt ja aktiiviset saamelaisyhdistykset.

3. Saamelaisten hyvinvointi ja sosiaalinen osallisuus

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

Tutkimuksemme laaja-alainen teoreettinen viitekehys sijoittuu sosiaalisen osallisuuden käsitteelliseen ymmärrykseen sekä sosiaalisen osallisuuden ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä käytyyn teoreettiseen keskusteluun. Erityisesti syvennymme tarkastelemaan sosiaalisen osallisuuden ja hyvinvoinnin kulttuurisia ulottuvuuksia saamelaisten näkökulmasta. Sosiaalisella osallisuudella viitataan yleensä yhteiskunnan ja yksilön sekä yksilöiden ja yhteisöjen välisten suhteiden jäsentymiseen. Näkökulmana on silloin yhteiskunnan eheys, koheesio tai taloudellinen toimintakyky. Sosiaalisen osallisuuden käsitteen synty liittyy läheisesti 2000-luvun alussa Maailmanpankin ja EU:n esittelemiin ja käyttöön ottamiin syrjäytymisen torjuntaan kohdistettuihin talous- ja sosiaalipoliittisiin ohjelmiin (Atkinson ym. 2002). Vuosikymmenten aikana käsite on saanut uusia merkityssisältöjä sekä kansallisia tulkintavariaatioita. Niitä yhdistää ongelmalähtöisyys eli huomion kiinnittyminen syrjäytymiseen, huono-osaisuuteen tai kyvyttömyyteen osallistua aktiivisena kansalaisena yhteiskuntaan ja työmarkkinoille. (Leemann ym. 2015.)

Pyrimme tutkimuksessamme laajentamaan tätä fokuoitunutta, ongelma-keskeistä ja varsin universalistista lähtökohdista lähtevää ymmärrystä sosiaalisesta osallisuudesta. Tarkastelemme sosiaalista osallisuutta sosiologisena ilmiötä, sen muotoutumista ja edellytyksiä saamenkansalaisten elämismaailmassa yleisesti (ei vain riskiryhmien osalta) sekä vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien ja alkuperäiskansojen osalta. Pyrkimyksenä on lisätä ymmärrystä sosiaalisen osallisuuden rakentumisen keskeisistä osatekijöistä ja niiden monimuotoisista merkityksistä saamelaisten arjessa. Jäsenämme ilmiötä erityisesti yhteisön ja paikan merkitysten kautta. Tarkastelemme yksilön ja yhteisöjen välisten suhteiden muotoutumista sekä laajempia yhteiskunnallisia kiinnittymisiä Tarkastelukontekstina ovat kaupungeissa ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämisen haasteet erityisesti kulttuuristen kiinnittymisten kannalta.

Tarkoituksena on avata uusia näkökulmia sosiaalisten suhteiden ja kiinnittymisten monimuotoisuuteen ja kulttuurisiin ilmenemismuotoihin. Samalla järjestämme uudestaan käsityksiä sosiaalisen osallisuuden ja hyvinvoinnin välisistä vaikutussuhteista alkuperäiskansojen kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin näkökulmasta. Emme siten tarkastele vain universaalien indikaattorien perusteella näyttäytyviä ongelmia saamelaisväestön kohdalla, vaan pyrimme hahmottamaan saamelaisten hyvinvoinnin kannalta tärkeitä erityispiirteitä. Avaamme alkuperäiskansanäkökulmasta kriittistä keskustelua sosiaalisen osallisuuden kapeasta käsitteellisestä ymmärryksestä. Tuomme yksilökeskeisen tarkastelutavan rinnalle yhteisön ja paikan roolit osallisuuden syntymisessä sekä sosiaalisten ongelmien syntymekanismien taustalla olevien historiallisten ja rakenteellisten tekijöiden moninaiset vaikutukset.

Saamelaisten asemaa ja elämäntilanteita ei ole aiemmin tutkittu sosiaalisen osallisuuden tai syrjäytymisen näkökulmasta. Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden universaalien palvelujärjestelmän ja sosiaaliturvan on luotettu takaavan verrattain tasaisen tulonjaon, terveyden ja elintason eri väestöryhmille. Hyvinvointivaltion palvelujärjestelmän ulottaminen saamelaisalueelle on toki nostanut myös siellä asuvien saamelaisten elintasoja ja tasannut terveyseroja eri väestöryhmien välillä. Erot saamelaisten ja pääväestön välillä eivät ehkä ole niin silmiinpistäviä ja helposti havaittavissa kuin monien muiden alkuperäiskansojen kohdalla (Lafontaine 2018; Dury & Thompson 2012; Bjerregaard ym. 2018). Silti lähitarkastelu hyvinvoinnin

eri ulottuvuuksista osoittaa monia esimerkkejä epätasa-arvoisista lopputulemista, jotka jäävät usein valta-yhteiskunnan tilastotutkimusten ja päätöksentekijöiden huomion ulottumattomiin (Atkinson 1987).

Saamelaisten sosiaalisen osallisuuden ja hyvinvoinnin osatekijöiden näkyväksi tekeminen edesauttaa käynnissä olevien polarisoitumisprosessien kulttuuristen taustojen ja erityispiirteiden ymmärtämistä. Näihin liittyviä haasteita ja voimavaroja tuntemalla voidaan luoda parempia edellytyksiä eri kielellisiin ja kulttuurisiin ryhmiin tai kansoihin kuuluvien ihmisten mahdollisuuksille elää monikulttuurista arkea Suomessa. Tämä edistää osaltaan kansalaispoliittisten ja sosiaalisten oikeuksien toteutumista, yhdenvertaisuutta ja sosiaalista monimuotoisuutta yhteiskunnassamme.

3.1. Saamelaisten sosiaalinen ja kulttuurinen osallisuus sekä perinteiset kuuluvuudet

SÄRA-tutkimuksessa lähestymme sosiaalista osallisuutta hieman toisesta näkökulmasta kuin valtavirtaisessa suomalaisessa ja eurooppalaisessa yhteiskuntakeskustelussa, jonka pääpiirteitä avataan luvussa 3.2. Lähtökohtanamme olevan saamelaisen ajattelutavan mukaisesti sosiaalista osallisuutta ei tarkastella tavoitetilana tai kokemuksena, vaan toiminnallisesta näkökulmasta. Jäsenämme tutkimuksessamme sosiaalista osallisuutta niiden aktiivisten toimintojen kautta, joiden välityksellä ja puitteissa saamelaiset – tässä tapauksessa erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella asuvat – elävät arkeaan ja järjestelivät päivittäisiä asioitaan. Järjestelemällä elämänsä eri osa-alueisiin liittyviä asioita ja ratkomalla ongelmia saamelaiset ihmiset liittyvät tai tulevat erilaisten suhteiden kautta kiinnittyneiksi yhtäältä valta-yhteiskunnan instituutioiden ja toisaalta omien yhteisöjensä sekä laajemmin saamelaisen yhteiskunnan osaksi.

Haluamme erityisesti tehdä näkyväksi vähemmistöasemassa olevien kansojen ja väestöryhmien kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien, erityistarpeiden ja yhteisöllisten verkostojen suomien mahdollisuuksien yhtymäkohtia sosiaaliseen osallisuuteen. Tätä ei suomalaisissa osallisuuskeskusteluissa ole aiemmin juurikaan tehty. Riskien ja syrjäytymisuhkien ohella on tarpeen entistä vahvemmin tiedostaa kulttuuristen voimavarojen merkitykset sekä kulttuuriyhteisöjen säilymisen ja uusintamisen osatekijät ja niitä tukevat omaehtoiset kehitysprosessit. Lisäksi yhteiskunnalliselta kannalta on tärkeä pohtia, miten näitä prosesseja ja pyrkimyksiä on mahdollista tukea esimerkiksi omakielisen ja kulttuurilähtöisen palvelutuotannon kautta.

Teoreettinen yläkäsite sosiaalinen osallisuus on tutkimuksessamme toistaiseksi käytössä oleva työkäsite, jolle ei ole luontevaa saamenkielistä vastinetta. Pohjoissaamenkieliset uudissanat oasalašvuohhta tai sosiälalaš oasalašvuohhta eivät ole yleisesti käytettyjä tai ymmärrettyjä. Niillä ei ole viittausyhteyttä saamelaisiin tapoihin jäsentää yksilöiden yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia suhteita. Kyse ei ole vain käsitteiden puuttumisesta, vaan syvemmistä eroista mieltää ja jäsentää asioita, kuten tässä tapauksessa sosiaalisen osallisuuden osatekijöitä sekä niiden välisiä suhteita. Sosiaalisen osallisuuden ylläpitäminen voi alkupe räiskansojen ja muiden kulttuuriryhmien osalta merkitä esimerkiksi mahdollisuuksia oppia omaa äidinkieltään, siirtää kulttuurisia tapoja lapsille, tavata toisia yhteisön jäseniä ja kehittää itseidentiteettiä ilman, että tulee pääväestön syrjimäksi tai kyseenalaistamaksi.

Saamelaisten sosiaalisesta osallisuudesta puhuttaessa sivutaan käsitteellisesti lähellä olevia perinteisiä saamelaisia yhteisöllistä ja kulttuurista kuulumuutta sekä sidoksia koskevia ajattelutapoja, instituutioita ja arvoja. Pohjoissaamenkielinen sana *gullevašvuohta* tarkoittaa kuulumuutta, joka liittyy kotipaikkaan ja sukuun. Se muodostaa ihmisen identiteetin perustan ja antaa hänelle aseman yhteisössä (Aikio 2010, 43). Se voidaan ymmärtää lojaaliutena ja moraalisisina sekä konkreettisina velvoitteina (*pohjoissaam. geatnegašvuohta*), jotka sitovat ihmisen osaksi sukunsa ja sen perinteisten paikkojen asemaa. Henriksenin (1999, 10–13) mukaan kuulumuudet ilmenevät erilaisten rituaalisten, elinkeinollisten ja maantieteellisten suhteiden kautta, jotka liittävät ihmiset toisiinsa, pärjäämiseen ja tiettyihin paikkoihin. Kuulumuudesta voidaan puhua myös saamelaisyhteisöön kuulumisena eli yhteenkuuluvuutena (*pohjoissaam. oktiigullevašvuohta*) (Lehtola 1997, 87). Esimerkiksi perinteiset elinkeinot ja saamen kielet luovat sidoksia (*pohjoissaam. čanastagat*) ja ylläpitävät tärkeillä tavoilla saamelaisten kuulumuutta saamelaiskulttuuriin, yhteisöön ja paikkaan (Sara 2016, 82; Mustonen 2016, 40; Oskal 1995, 96).

Saamelaiskulttuurissa ihmisen identiteettiä ja arvoa on perinteisesti määritelty enemmänkin paikka- ja sukukuulumuuden kuin henkilökohtaisten ansioiden perusteella. Suku- ja paikallisyhteisö, paikka, luonnonympäristö, elinkeinot, kieli, perinteiset käsityöt, tavat, normit ja arvot luovat erilaisia sidoksia ja yhdistävät saamelaisia eri tavoin. Ihmisen identiteetti määrittyy näiden puitteissa ja suhteessa näihin. (Porsanger & Guttorm 2011; Aikio 2010; Oskal 1995 ym.) Saamelaisen kasvatuserin perinteiden mukaan on tärkeätä, että lapselle muodostuu selkeä omakuva ja hyvä itsetunto, joiden avulla hän voi selviytyä erilaisissa elinolosuhteissa ja sosiaalisissa ympäristöissä ja löytää paikkansa (*pohjoissaam. sajjáiduvvat*) elämässä ja yhteiskunnassa (Aikio 2010, 148).

Nysethin ja Pedersenin (2015, 165–166) mukaan paikka ei ole menettänyt merkitystään saamelaisten identiteetin markkerina, vaikka nykyisin asuinpaikkaa muutetaankin enemmän kuin aiemmin. Sitä vastoin paikat voidaan nähdä enemmän avoimina, dynaamisia ja muuntuvina. Siten myös kuulumuudet ovat muuttuvia ja tiettyyn rajaan asti valittavissa (engl. *elective belonging*, ks. Savage 2010 ym.). Maggan ja Tervaniemen (2017, 140) mukaan saamelaisten kulttuuriset ilmaisut, kuten joit ja puvut, säilyttävät sidoksia tiettyihin paikkoihin ja sukuun, vaikka ihmiset eivät enää fyysisesti asuisikaan näillä perinteisillä paikoilla. Muutto ei siis välttämättä katkaise yhteyttä paikkoihin, vaan sidos voi säilyä. Paikkakuuluvuus syntyy tiettyssä mielessä käytäntöjen kautta, asumalla, elämällä ja osallistumalla erilaisiin aktiviteetteihin ja suhteisiin asuinpaikassaan. Nykypäivinä yleistyvät ihmisten monipaikkaiset ja ylipaikkaiset kiinnittymiset, jotka ilmentävät kuulumuutta moniin eri yhteisöihin. Paikkakuulumuksilla on useita variaatioita, ja ne voivat muuttua ihmisen elämän aikana. Toiset paikat ovat tärkeämpiä arkipäivän sosiaalisten suhteiden ja elämän muodostumiselle, kun toiset voivat olla symbolisia kiinnekohtia. Ne voivat esimerkiksi olla tärkeitä saamelaiskulttuurin ja identiteetin säilymisen ja uusintamisen kannalta. Monen saamelaisen kokemuksen mukaisesti saamelaisuus voi kaupungissa kadota helposti, ellei ole konkreettisia sosiaalisia siteitä saamelaisalueella olevaan kotipaikkaan. Myös niille, joiden elävät suhteet kotiseudulle ovat katkenneet lähisukulaisten kuoltua, paikkoihin liittyvät muistot ovat tärkeitä, sillä ne kannattelevat kulttuurista kuulumuutta.

Nyseth ja Pedersen (2015a, 197) ovat panneet merkille, että kaupungit synnyttävät myös uusia pansaamelaisia yhteisöllisyyden ja kulttuurisen ilmaisun paikkoja. Onkin pohdittu, synnyttääkö tämä uudenlaista paikallista ja tilanteista kuulumuutta perinteisemmän suku- ja paikkakuulumuuden rinnalle. Esimerkiksi kaupunkien saamelaisyhdistykset luovat toimintaan aktiivisesti osallistuville uudenlaista

saamelaista yhteisöllisyyttä ja keskinäistä kuuluvuutta. Kaupungit avaavat uusia tapoja olla saamelaisia ja lisäävät saamelaiskulttuurin monimuotoistumista ja samalla laajentavat käsityksiä sekä etnisestä että paikallisesta kuuluvuudesta. Kaupunkeja on tähän asti pidetty assimilaation kehtoina. Kuten aiemmin todettiin, kaupunkiin muuttavien katsottiin pitkään menettävän yhteydet saamelaisiin juuriinsa niin, ettei yhteyksiä voitu enää palauttaa. Nytemmin muuttoliikkeen vahvistuttua ja saamen kielten ja kulttuurin revitalisaation voimistuttua kaupungeissa kulttuurisen identiteetin ei enää nähdä olevan niin tiukasti maantieteellisiin paikkoihin sidoksissa. Kaupunki antaa väljemmän tilan identiteettien luomiselle. Toisaalta se edellyttää yksilöiltä tietoisia valintoja ja suurempaa aktiivisuutta, kun taas saamelaisalueella asuvat samaistuvat luontaisemmin tiettyihin etnisiin sekä suku- ja paikkakohtaisiin identiteetteihin.

3.2. Sosiaalisen osallisuuden käsitteen tausta

Sosiaalisen osallisuuden (engl. social inclusion) perusajatus, joka kirjattiin EU:n Lissabonin agendaan vuonna 2003, perustui järjestelmälähtöiseen huoleen yksilöiden kohtaamasta köyhyydestä ja eri tavoin tapahtuvasta yhteiskunnasta syrjäytymisestä (engl. social exclusion, marginalisation). Taustalla oleva, ranskalaisperäinen ideologinen ymmärrys juonsi juurensa 1970- ja 1980-luvuilla virinneestä yhteiskunnallisen solidaarisuuden ajatuksesta (Leemann ym. 2015; Hunter 2007; EC Joint Report on Social Inclusion 2004). Syrjäytyminen nähtiin yhteiskunnan vakautta ja sisäistä turvallisuutta vaarantavana tekijänä. Sen vuoksi oli tarpeen kohdentaa erityisiä sosiaalista osallisuutta lisääviä toimia yksilöiden liittämiseksi yhteiskuntaan (engl. social integration). Sosiaalinen osallisuus määriteltiin tämän mukaisesti toisaalta syrjäytymisen vastakohtaksi tai tavoitteeksi ja toisaalta niiksi yhteiskunnallisten instituutioiden toimiksi, joiden avulla riskiryhmien yhteiskunnallista jäsenyyttä lujitettiin.

Tässä sosiaalisen osallisuuden käsityksessä painottui kansalaisoikeusnäkökulma. Kansalaisilla määriteltiin olevan oikeus tiettyyn peruselintasoon ja yhteiskunnallisiin sekä työelämän instituutioihin osallistumiseen. Vastaavasti syrjäytyminen nähtiin prosessina, jossa jotkut yksilöt tulivat työnnettyiksi yhteiskunnan reuna-alueille. He eivät voineet osallistua täysimittaisesti yhteiskunnan toimintaan köyhyytensä, perustoimintakykynsä vajeiden, elinikäisten oppimismahdollisuuksien puutteiden tai syrjinnän vuoksi. Tämän katsottiin etäännyttävän heidät työtילוiksista, riittävän toimeentulon hankkimisesta, koulutusmahdollisuuksista sekä sosiaalisista ja yhteisöllisistä verkostoista. Heillä ei myöskään ollut riittävästi yhteiskunnallisia osallistumismahdollisuuksia eikä vaikutusmahdollisuuksia päivittäistä elämäänsä koskeviin ratkaisuihin.

Näin tulkittuna sosiaalisen osallisuuden käsite tuli lähelle köyhyyden (engl. poverty) laajaa määrittelyä, joka sisältää sekä taloudelliset, sosiaaliset että poliittiset ulottuvuudet (Atkinson 1987). Kyse oli määritelmän mukaan sekä ilmiön rakenteesta että niistä mekanismeista, jotka sulkiivat osan väestöstä taloudellisessa ja sosiaalisessa mielessä ulkopuolelle eivätkä mahdollistaneet tämän väestöosan osallisuutta yhteiskunnalliseen vaurauteen ja hyvinvointiin. Sosiaalinen osallisuus määriteltiin liittämisprosessina, jossa taattiin köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen kohteille mahdollisuudet osallistua täysimääräisesti taloudelliseen, yhteiskunnalliseen ja kulttuurielämään sekä nauttia heidän yhteiskunnassaan tavanomaisesta elintasosta ja hyvinvoinnista. Sosiaalinen osallisuus varmisti heille perusoikeuksien toteutumisen ja entistä suuremmat osallistumismahdollisuudet päätöksentekoon asioissa, jotka vaikuttavat heidän elämäänsä. (EC Joint Report on Social Inclusion 2004.)

Uusliberalistinen yksilökeskeinen osallisuuskäsitys

Uusliberalistiset käsitykset ovat saaneet 2000-luvulta lähtien yhä vahvemman jalansijan länsimaisten yhteiskuntien poliittisina ja ideologisina lähtökohtina sekä globaaleina talouspoliittisina toimenpideohjelmina. Uusliberalististen perusajatusten voidaan havaita muuttaneen myös aiempia sosiaalisen osallisuuden sisältöjä. Sosiaalisen osallisuuden määritelmässä on alettu korostaa vapaavalintaisuutta yksilön ja yhteiskunnan välisissä suhteissa. Huomio on siirtynyt aiemmasta, yhteiskuntajärjestelmälähtöisestä huolesta kohti yksilökeskeistä näkökulmaa ja mahdollisuuksien tasa-arvoa. Sosiaalista osallisuutta lisäämällä tavoitellaan yksilötason hyvinvoinnin kasvattamista, mikä puolestaan heijastuu yhteiskuntaan sosiaalisena kestävyytinä, eheytenä sekä luottamuksen lisääntymisenä (Raivio & Karjalainen 2013, 12). Samalla vastuu hyvinvoinnin yhdenvertaisesta toteutumisesta ja omasta sosiaalisesta osallisuudesta on yksilöillä itsellään.

Uusliberalistisen ajattelun myötä sosiaalisen osallisuuden työelämäpainotus on noussut keskiöön. Työnteko ja työmarkkinoille kiinnittyminen nähdään keskeisinä keinoina köyhyiden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen torjunnassa (ks. Kestävää kasvua ja työtä. Suomen EU-rakennerahasto-ohjelma 2014–2020). Taloudellista ja työelämäosallisuutta pidetään siten yhteiskunnallisen osallisuuden tärkeimpinä muotoina. Hyvinvoinnin nähdään syntyvän työstä, minkä takia politiikkaohjelmien tavoitteena onkin lisätä heikossa työmarkkina-asemassa olevien ryhmien osallisuutta sekä luoda osallistavampia toiminta- ja palvelumalleja työmarkkinaosallisuuden lisäämiseksi. Muutoksen taustalla nähdään ensisijaisesti globaalin maailmantalouden ja kasvavan kilpailun edellyttämät syvälliset talouden uudelleenjärjestelytarpeet valtiontalouksissa.

Sosiaalisella osallisuudella viitataan nykyään edellistä tulkintaa selvästi vähemmän yhteiskuntien vastuuseen muuttaa niitä olosuhteita, jotka voivat johtaa yksilöiden syrjäytymiseen. Sen sijaan yksilöiden toimintakyky, mahdollisuudet ja velvoitteet on nostettu keskiöön. Usein viitataan Senin (1999) ja Nussbaumin (2011) esiin nostamaan yksilöllisten toimintakykyjen ja -valmiuksien (engl. capabilities) vahvistamiseen. Sosiaalisen osallisuuden käsitteellinen ymmärrys on siten muuttunut aiempaa resurssikeskeisemmäksi, jolloin korostuu yksilön vapaus tavoitella arvostamia ja yhteisössä arvostettuja asioita, muuttaa resurssiaan arvostamiseksi toiminnoiksi sekä parantaa toimintavalmiuksiaan vuorovaikutuksessa ympäristönsä ja ympäröivän yhteiskunnan tarjoaminen resurssien kanssa. (Särkelä-Kukko & Rouvinen-Wilenius 2014; Leemann ym. 2015; Isola ym. 2017.)

3.3. Suomalainen osallisuuskeskustelu

Suomalaisessa sosiaalista osallisuutta koskevassa teoreettisessa keskustelussa keskeinen käsitteiden käyttö poikkeaa joiltakin osin englanninkielisestä käsitteiden käytöstä. Osittain englanninkieliset käsitteet social inclusion, integration, client involvement, engagement, citizen participation ja sense of belonging menevät ristiin, kun niistä kaikista voidaan puhua suomeksi (sosiaalisen) osallisuuden käsitteen kautta (Isola ym. 2017, 3). Sosiaalisen osallisuuden käsite on itse asiassa suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa ja poliittisissa ohjelmissa korvattu osallisuuden käsitteellä. Osallisuus voidaan merkitysyhteydestä riippuen ymmärtää päämääräksi, keinoksi tai kuulumisen tunteeksi (Raivio & Karjalainen 2013, 12; Leemann ym. 2015, 1). Raivion ja Karjalaisen (2013, 12) mukaan osallisuus on arvo tavoite ja yhteiskuntapoliittinen edistettävä päämäärä. Se on jotain yhteiseksi tavoiteltavaksi tunnustettua sen ohella, että se ohjaa toimintaa. Alilan ym. (2011, 13) mukaan osallisuudella tarkoitetaan osallistumista virallisten ja epävirallisten sosiaalisten suhteiden ja erilaisten verkostojen kautta eri tasoilla (yksilö, perhe, työpaikka, alue- ja valtakunnallinen taso).

Suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa korostetaan usein osallisuuden tunneulottuvuutta. Tällöin osallisuus määritellään johonkin yhteisöön tai ryhmään erilaisen toiminnan kautta (kuten esimerkiksi opiskelu, työ, harrastus ym.) kuulumisen tunteeksi (engl. belonging). Siihen sisältyy kokemus vaikuttamismahdollisuuksista omaan elämään, lähiympäristöön tai yhteiskuntaan (Rouvinen-Wilenius ym. 2011, 50; Leemann ym. 2015, 5). Särkelä-Kukon (2014, 35) mukaan ”osallisuus ilmenee parhaiten silloin, kun ihminen kokee kuuluvansa johonkin yhteisöön, jossa tulee kuulluksi ja joka tukee oman identiteetin rakentumista sekä eheyttä”. Hänen mukaansa osallisuus on yksilökohtainen tunne, toisin kuin osallistaminen, joka voidaan nähdä keinona aktivoida ja kannustaa yksilöitä osallistumaan ja saamaan osallisuuden kokemuksia.

Kuulumisen tunteen ohella osallisuus ymmärretään resurssiksi. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tutkijaryhmän määritelmän mukaan osallisuudella viitataan yksilön kokemuksellisten puolten lisäksi niihin resursseihin, joita toiminnaksi muuttamalla ihminen voi tavoitella arvostamia asioita. Osallisuuden katsotaan rakentuvan vuorovaikutuksessa ihmisten sekä ihmisten ja luonnon välillä. (Isola ym. 2017, 16; ks. Hoggert 2002; Hirvilampi 2015.) Taustalla on käyttäytymistieteiden teoreettinen ymmärrys tavoitteellisesta toiminnasta yhdistettynä Senin (1999) ja Nussbaumin (2011) kehittämään capability-viitekehukseen toimijuudesta, toimintakyvystä ja -valmiuksista. Määritelmän mukaan ”osallisuuden kokemus vaikuttaa siihen, millaisen osan mahdollisesta toimintakyvystään ihminen pystyy ottamaan käyttöönsä”. (Isola ym. 2017, 9; ks. Nussbaum 2011; Sen 1990 ja 1999.)

THL:n määritelmän mukaan osallisuus on sitä, että ihminen kokee olevansa merkityksellinen osa kokonaisuutta. Hän tulee kuulluksi itsenään ja vaikuttaa elämänsä kulkuun ja yhteisiin asioihin. Osallisuus edellyttää yhteyttä omiin ja yhteisiin voimavaroihin, joita ovat luottamus ja keskinäinen kunnioitus, toimeentulo, palvelut, tieto, taito, toiminta ja yhteiset merkitykset. Luottamus edellyttää yhteyttä ja vuorovaikutusta ihmisten kanssa. Toimeentulo tarvitaan hengissä ja terveenä pysymiseen ja toimimiseen. Tieto ja taito ovat yksin tai yhdessä hankittua osaamista, jonka jakamisesta ja käyttämisestä neuvotellaan erilaisissa kokonaisuuksissa. Palvelut ovat hyödykkeitä, joilla täydennetään yksilöllisiä tai yhteisiä toiminnan edellytyksiä. Ihminen tulee nähdyksi ja kuulluksi toiminnassa. Elämän mieli ja yhteiset merkitykset rakentuvat vuorovaikutuksessa. (Isola ym. 2017, 16–17.)

THL:n tutkimusryhmän tavoitteena oli lisätä osallisuuden mitattavuutta, minkä puute on monessa yhteydessä aiemmin todettu. Mitattaviksi asioiksi tarjoutuvat yksilötasolla muun muassa sellaiset asiat kuin elämän merkityksellisyyden kokemus, myönteinen palaute, luottamuksentunne, avunsaanti, kuuluminen ryhmään tai yhteisöön sekä vaikuttaminen omaan elämään ja elinympäristöön. Yhteiskuntatasolla taas osallisuuden edistämistä tai edellytysten luomista voidaan seurata selvittämällä kunnan tai alueen osallisuusohjelmaa, hyvinvointistrategista työskentelyä, toimintoja heikommassa asemassa olevien osallisuuden huomioimiseksi, luonto-, taide- ja kulttuuritoiminnan erikoistuneiden palvelujen tarjontaa kunnan eri palvelusektoreilla jne. (Isola ym. 2017, 53–54; Leemann ym. 2018, 14–17.)

Kansalaisten osallistuminen ja asiakasosallisuus

Sosiaalisen osallisuuden käsite sisältää elementtejä kansalaisosallistumisen (engl. citizen participation) käsitteestä, ja sitä käytetään osittain tämän käsitteen synonyyminä. Kansalaisosallistumisella viitataan kansalaisten itseään tai lähiympäristöään koskeviin vaikuttamis- ja kehittämistoimiin. Sen ideologinen perusta on deliberatiivisessa demokratiassa, jonka periaatteiden mukaisesti kaikilla kansalaisilla tulisi olla oikeus ja mahdollisuus osallistua heitä itseään koskevaan päätöksentekoon ja tulla informoiduiksi päätöksentekoon keskeisesti vaikuttavista seikoista (Bessette 1980, 103). Tavoitteena on tiedonsaanti sekä pyrkimys ymmärtää osallisia ja heidän näkemyksiään sekä perusteluita. Deliberatiiviset osallistamismenetelmät pyrkivät vastaamaan erilaisuuden osallisuudelle asettamaan haasteeseen. Erilaisuudella tarkoitetaan mm. henkilökohtaisten valintojen, näkemysten, kulttuurien, arvojen, arvostusten, uskomusten sekä elämän- ja maailmankatsomusten moninaisuutta. (Benhabib 1996, 68; Cohen 1998, 101.) Kansalaisten ja kansalaisryhmien osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia pyritään lisäämään erilaisten vuorovaikutusyhteyksiä avaavien kansalaisraatien, -keskustelujen, -kuulemisten yms. vaikutuskanavien kautta. Esimerkiksi on kehitetty menetelmiä, joiden avulla eri väestöryhmien ja hallinnon säännöllistä keskustelua sekä oman lähialueen kehittämistä voitaisiin edistää jäsennellysti ja suunnitelmallisesti (ks. Gretschel & Kauniskangas 2012; Vartiainen, Raisio & Ollila 2012).

Yhdistystoiminta on tärkeä yhteisöllisyyden ja osallisuuden muoto. Kansalaisyhteisön toimintakentässä yhdistykset luovat mahdollisuuksia kehittää erilaisia yhteiskunnallisia käytäntöjä sekä toimia taloudellisia ja poliittisia järjestelmiä muuttavasti (Lehtonen 1999, 196). Tätä kautta ihmisten toiminta- ja vaikutusmahdollisuudet vahvistuvat. Vähemmistöasemassa oleville väestöryhmille sekä erityisryhmille yhdistykset voivat olla lähes ainoita väyliä saada äänensä kuuluviin ja voida vaikuttaa asemaansa sekä siihen liittyviin epäkohtiin valta-yhteiskunnassa.

Toinen, rajatumpi osallistumisen muoto on nykyisin yleistynyt vaatimus, että asiakkaiden tulisi voida osallistua itseään ja palvelujaan koskevaan suunnitteluun ja päätöksentekoon (engl. client involvement tai engagement). Asiakasosallisuudessa palvelujen käyttäjät otetaan mukaan suunnittelemaan palvelujen järjestämistapaa. Asiakasosallisuus voidaan nähdä yhtenä keinona sosiaalisen osallisuuden lisäämiseen palveluissa ja asiakastyössä. (Leemann & Hämäläinen 2016, 587; Leemann ym. 2015, 9; ks. Raivio & Karjalainen 2013; Pajula 2014). Käsitteellisen epäselvyyden välttämiseksi olisi hyvä määritellä tarkemmin kulloinkin käytettyjen osallisuuden käsitteiden sisältöjä.

3.4. Sosiaalinen osallisuus ja hyvinvointi

Hyvinvointi, osallisuus ja terveys voidaan liittää toisiinsa hyvin monin eri tavoin määritelmistä riippuen. Hyvinvoinnin ja osallisuuden käsitteet limittyvät toisiinsa, ja itse asiassa niitä käytetään joskus lähes toistensa synonyymeina. Hyvinvointi voidaan vaihtoehtoisesti nähdä osallisuuden lopputuloksena tai osana prosessia. Osallisuuden voidaan katsoa ”tuottavan ihmisten hyvinvointia ja terveyttä” (Euroopan nuorisoportaali) tai liittyvän niihin prosesseihin, joissa hyvinvointia tuotetaan (Isola ym. 2017, 10). Sosiaali- ja terveysministeriön (STM) ohjelmatekstin määritelmän mukaisesti ”osallisuus merkitsee mukanaoloa, vaikuttamista sekä huolenpitoa ja yhteisesti rakennetusta hyvinvoinnista osalliseksi pääsemistä” (STM, Osallisuuden edistäminen 2016).

Terveytutkimuksen alalla tehdään osin käsitteellinen ero terveyden ja hyvinvoinnin välille. Hyvinvointia käytetään tällöin hieman epätasaisesti sekä yläkäsitteenä että materiaalistien ja sosiaalisten ulottuvuuksien rinnakkaiskäsitteenä terveydelle. Esimerkiksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen määritelmän mukaan ”hyvinvoinnin osatekijät jaetaan kolmeen ulottuvuuteen: terveyteen, materiaalliseen hyvinvointiin ja koettuun hyvinvointiin tai elämänlaatuun”. Tämän käsitteellisen jäsennyksen avulla pyritään ilmiön eri osa-alueiden mitattavuuteen, kuten edellä todettiin. Materiaalista hyvinvointia mitattaessa huomion kohteena ovat elinolot (asuinolot ja ympäristö), työhön ja koulutukseen liittyvät seikat (työllisyys ja työolot) sekä toimeentulo. Yksilöllisen hyvinvoinnin osatekijöiksi taas luetaan sosiaaliset suhteet, itsensä toteuttaminen, onnellisuus ja sosiaalinen pääoma (THL, Hyvinvointi 2017).

Osallisuutta vahvistavat tekijät voidaan nähdä myös terveyden tasa-arvon kannalta merkityksellisinä voimavaroina, kuten Jämsén ja Pyykkönen (2014) toteavat. Vastaaavasti osallisuutta heikentävät tekijät liitetään terveyseroihin (Rouvinen-Wilenius ym. 2011, 56). Yksilön osallisuus on keskeinen terveyttä ja hyvinvointia tukeva voimavara-tekijä. Yhteisöllisesti ja yhteiskuntapoliittisesti osallisuuden edistämällä ja vahvistamisella voidaan luoda edellytykset terveyttä tukeville ratkaisuille ja valinnoille sekä tätä kautta terveyden tasa-arvolle (Jämsén & Pyykkönen 2014, 54).

SÁRA-tutkimuksessa käytämme alkuperäiskansalähtöisestä ajattelutavasta nousevia käsitteitä, joissa korostuu hyvinvoinnin laaja-alaisuus ja kokonaisvaltaisuus. Hyvinvoinnin eri osa-alueita ei voida siten erottaa toisistaan. Yhteisöllinen kuuluvuus ja yhteisön hyvinvointi ovat erottamattomat osat myös yksittäisten ihmisten hyvinvointia. Raportissa **Arctic Human Development Report (AHDR 2014)** määritellyt arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoinnin ulottuvuudet ovat seuraavat:

- mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen (muun muassa resurssien ja luonnon käyttöön)
- kulttuurinen integriteetti (kuuluminen elinvoimaiseen paikalliseen kulttuuriyhteisöön)
- luontoyhteys
- materiaallinen hyvinvointi
- terveys
- väestön hyvinvointi
- koulutus.

Yksilön hyvinvointi liittyy hänen yhteisösuhteeseensa monin eri tavoin. Se voi tarkoittaa vähemmistöasemassa olevien kansaryhmien kohdalla esimerkiksi identiteetin eheyttä tai mahdollisuuksia vapaasti konstruoida identiteettinsä eri osatekijöistä. Se voi myös tarkoittaa aktiivisten suhteiden ylläpitämistä suvun ja kulttuuriyhteisön jäseniin erilaisten toimintojen kautta. Hyvinvointi syntyy niissä moninaisissa prosesseissa, joissa ihmiset elävät arkeaan. Hyvinvoinnin osatekijät ja yhteisön rooli voivat vaihdella yksittäisten ihmisten kohdalla paljonkin riippuen heidän kulloisistakin elämäntilanteistaan ja orientaatioistaan. Kuitenkin on tärkeä huomata, että väestötasolla näillä seikoilla on merkitystä.

Palvelujen merkitys sosiaaliselle osallisuudelle kuvataan usein hyvinvointitutkimuksessa melko välineellisessä mielessä. Esimerkiksi THL:n määritelmässä palvelut nähdään hyödykkeinä, joilla täydennetään yksilöllisiä tai yhteisiä toiminnan edellytyksiä. Osallisuuden kohdalla niillä tarkoitetaan kohdennettuja, matalan kynnyksen palveluja asiakkaan tai yksilön toimintakykyisyyden parantamiseksi. Tavoitteena on lisätä yksilön mahdollisuuksia toimia aktiivisena työmarkkinakansalaisena (Isola ym. 2017, 32; Leemann ym. 2016, 590). Laajemmassa merkityksessä palvelujen voidaan ajatella tukevan ja osaltaan mahdollistavan yksilön hyvinvoinnin toteutumista (Heikkilä ym. 2013, 23; ks. Kurkinen 2004; Kurkinen ym. 2008).

Vähemmistöasemassa oleville kulttuurisille ryhmille ja kansoille palveluilla voi lisäksi olla monialaisempia merkityksiä, joita selvittelemme tämän tutkimuksen yhteydessä. Esimerkiksi saamelaisien kohdalla palvelut voivat olla kielen ja kulttuurin ylläpitämisen kannalta tärkeitä tekijöitä. Ne voivat osaltaan mahdollistaa kielen ja kulttuurin siirtymistä sukupolvilta toisille, laajentaa elinvoimaisten kieliympäristöjen syntyä, tarjota omakielistä ja kulttuurilähtöistä tukea ja apua arjen hyvinvoinnin haasteisiin ja muita asioita. Sitä kautta ne vahvistavat saamelaisien omaan kieliyhteisönsä ja kulttuuriinsa kuulumista, identiteettiä ja osallisuutta. Vastaavasti mahdollisuus vaikuttaa omakielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen järjestämiseen tai tarjontaan voi liittyä osaltaan saamelaisen kulttuurisen itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen. (Lehtola & Ruotsala 2016, 6; Pasanen 2016, 13–14; Heikkilä ym. 2013, 156; Pohjola & Heikkilä 2013, 19; Magga 2010, 670; ym.)

Yhteisö ja yhteisöllisyys

Myös yhteisöllisyyden käsitettä käytetään tutkimuskirjallisuudessa ja yhteiskunnallisissa keskusteluissa lukuisin eri tavoin. Korostettaessa yhteisöön kuulumisen ja yhteisöllisyyden tunnetta yhteisöllisyyden käsite tulee lähelle aiemmin kuvattuja osallisuuden määreitä. Yhteisöllisyydellä voidaan myös tarkoittaa toiminnan ideaalia eli pyrkimystä toimia tiettyjen vuorovaikutuksellisten käytäntöjen mukaisesti. Yhteisöllisyydellä voidaankin viitata ihmisten vuorovaikutuksen tapaan, heidän väliin suhteisiinsa tai joihinkin heitä yhdistäviin tekijöihin (Lehtonen 1990, 31). Yhteisöllisyyttä voidaan tarkastella myös yhteisenä toimintana, jolloin yhteisöllisyys nähdään voimavarana tai pääomana. Teorioita sosiaalisesta pääomasta ja sen eri ulottuvuuksia ovat jäsentäneet muun muassa Coleman (1990), Putnam (1993), Bourdieu (1985 ja 1987) sekä Portes (2000). Lähestymistavasta riippuen sosiaalinen pääoma voikin olla menestysresurssi, selviytymisresurssi tai väline syrjäytymisen ehkäisemiseen. Sosiaalisella pääomalla voi myös olla merkittäviä vaikutuksia hyvinvoinnin kehittymiseen ja jakautumiseen sekä terveyteen.

Yhteisö voidaan ymmärtää erilaisten ryhmämuodostelmien yleisnimitykseksi (Lehtonen 1990, 14–20). Sillä voidaan tarkoitaa ihmiskuntaa, kansakuntaa, etnistä ryhmää, paikallista asuinpiiriä ja erilaisia toiminnallisia tai ideologisia pienryhmiä. Hyypän (2002, 16–18, 20–23) mukaan etnisiin yhteisöihin kuulumiset poikkeavat monessa suhteessa kansallisista tai kansallisvaltiopohjaisista identiteeteistä. Hänen mukaansa kansallisella identiteetillä tarkoitetaan jaettua ydinkulttuuria, joka leimaa koko valtiota. Se voi olla perinteisten tapojen koodistoa tai tuoreempaa ideologista yhteyttä. Kansallisvaltioiden luomiseksi harjoitettu yhtenäistämispolitiikka suuntautuu usein vähemmistökulttuureihin ja pyrkii häivyttämään eroja sekä liittämään vähemmistökulttuurien edustajat osaksi yhtenäiskulttuuria. Siinä missä kansalaisuuteen perustuva identiteetti on Hyypän mukaan jossain määrin valittavissa, etnisen yhteisön jäseneksi synnyttään. Kansallinen ja etninen identiteetti voivat kietoutua yhteen mutta myös poiketa olennaisesti toisistaan. Yhteinen kieli, kulttuuri ja tavat muodostavat Hyypän mukaan etnisen identiteetin perustan. Ne muuntuvat aikojen kuluessa ja saavat eri muotoja mutta eivät lakkaa yhdistämästä ryhmän jäseniä.

Yleisesti ottaen yhteisöllisyyden erityispiirteitä ja -merkityksiä on vähemmistöasemassa olevien kulttuuristen ryhmien ja kansojen kannalta tarkasteltu Suomessa vain vähän. Hyypä (2002, 37–139) on selvittänyt suomenruotsalaisen väestön terveyttä ja toimintakykyä sekä heidän paikallisyhteisöjensä aktiivisia ryhmätoimintamuotoja ja yksilöiden kuulumisen kokemuksia. Hän on verrannut tuloksia itäsuomalaisen väestön tilanteisiin ja todennut, että yhteisöllinen toiminta on selvästi vahvempaa suomenruotsalaisten paikallisyhteisöjen keskuudessa. Suomenruotsalaiset ovat myös keskimäärin muuta väestöä terveempiä ja toimintakykyisempiä. Hyypä toteaa havaintojensa perusteella, että aktiivisella yhteistoiminnalla, kuten yhdistystoiminnalla tai paikallisyhteisön yhteisellä harrastustoiminnalla, vaikuttaa olevan terveyden ja toimintakyvyn kannalta suotuisia vaikutuksia.

SÁRA-tutkimuksessa käytämme yhteisön käsitettä merkityksessä, jossa sitä on käytetty alkuperäiskansatutkimuksen yhteydessä. Alkuperäiskansat eivät ole vain etnisiä ryhmiä, vaan kielellisiä ja kulttuurisia erityisryhmiä, jotka ovat uudisasutusta edeltävien väestöjen/kansojen jälkeläisiä. He ovat säilyttäneet kokonaan tai osittain omat sosiaaliset, taloudelliset, kulttuuriset ja poliittiset instituutionsa ja elävät vähemmistöasemassa (Anaya 2004, 3). Alkuperäiskansaidentiteetin keskeinen määre on paikkakohtaisuus. Alkuperäiskansan määritelmän mukaisesti kansa tai väestö on alkuperäinen suhteessa tiettyyn paikkaan ja alueeseen (Alfred & Corntassel 2005, 597). Alkuperäiskansayhteisön käsite on kuitenkin laajempi. Se voi kattaa myös ne jäsenet, jotka eivät asu enää perinteisillä alueilla mutta ovat lähtöisin siellä asuvista suvuista ja täyttävät kyseisen alkuperäiskansan jäsenyyden määritelmän.

Alkuperäiskansojen hyvinvoinnin tärkeitä ulottuvuuksia ovat muun muassa kulttuurinen integriteetti ja hyvinvoinnin yhteisöllinen ulottuvuus. Arctic Human Development Reportin (AHDR 2014) mukaan edellä mainituilla ulottuvuuksilla tarkoitetaan mahdollisuutta kuulua elinvoimaiseen alkuperäiskansayhteisöön ja paikalliskulttuuriin. Tämä voidaan ymmärtää laajemmin mahdollisuutena elää kulttuurinsa jäsenenä ja kasvattaa lapsiaan oman kulttuurinsa jäseniksi, valita identiteettisuuntautumisensa, tulla hyväksytyksi itsenään ja kulttuurinsa jäsenenä siinä ympäristössä, jossa asuu, sekä kokea kuuluvuutta myös omaan kansaansa ja kansansa ydinalueilla asuvaan yhteisöön.

3.5. Sosiaalisen osallisuuden kritiikki alkuperäiskansanäkökulmasta

Kaiken kaikkiaan sosiaalisen osallisuuden käsitteellinen ymmärrys perustuu varsin universaalistettuihin yksilölähtökohtiin sekä erityisiksi riskiryhmiksi nimettyjen väestönosien tunnistamiseen. Riskiryhmiksi määrittyvät tavallisesti iän, sukupuolen, vammaisuuden, rodun, etnisyyden, alkuperän, uskonnon tai muun vastaavan ominaisuuden perusteella epäedullisessa asemassa olevat. Suomen **Kestävää kasvua ja työtä -ohjelman, TL 5** Sosiaalinen osallisuus ja köyhyyden torjunta (2014, 48–50) mukaan riskiryhmiä ovat pitkäaikaistyöttömät, päihde- ja mielenterveyskuntoutujat, muut vajaatyökykyiset, vammaiset, romanit ja maahanmuuttajat. Huomionarvoista on, ettei saamelaisia kansanryhmänä ole mainittu tässä listauksessa. Johtuneeko se siitä, että heitä ei pidetä riskiryhmänä, vai siitä, että heidän tilanteestaan ei ole ollut riittävästi tutkimustietoa?

Osallisuuden yhdeksi tavoitteeksi määritellään tasa-arvoisuuden edistäminen, joka nyttemmin tulkitaan ”mahdollisuuksien tasa-arvoksi”. Lähestymistapa tunnistaa moniarvoisuuden, mutta jokseenkin kategoriselta pohjalta. Vaikka yleisellä tasolla tunnustetaan osallisuuden yksilölliset ja elämän eri vaiheisiin liittyvät tekijät (Raivio & Karjalainen 2013, 28), eivät osallisuuden teoreettiset lähestymistavat yleensä huomioi riittävästi perustavanlaatuisia kulttuurisia eroja. Tasa-arvon ohella tulisikin puhua myös yhdenvertaisuudesta, jolla tarkoitetaan sitä, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia riippumatta heidän sukupuolestaan, iästään, etnisestä tai kansallisesta alkuperästään, kansalaisuudestaan, kielestään, uskonnostaan ja vakaumuksestaan tai muusta henkilöön liittyvästä syystä. Nämä henkilöön liittyvät tekijät eivät saisi vaikuttaa ihmisten mahdollisuuksiin päästä koulutukseen ja saada työtä ja erilaisia palveluja (OM, 2017). Muodollisen tasa-arvon ja syrjimättömyyden lisäksi tosiasiallinen yhdenvertaisuus voi edellyttää erillisiä toimenpiteitä tiettyjen erityisryhmien oikeuksien turvaamiseksi ja yhtäläisten mahdollisuuksien luomiseksi, kuten Raivio ja Karjalainen (2013, 28) ovat todenneet.

Vastaavasti sosiaalisen osallisuuden uusliberalistisella tulkinnalla voidaan nähdä olevan joitakin perinteisten vähemmistöryhmien ja alkuperäiskansojen kannalta huolestuttavia piirteitä. Vaikka yksilöllisten lähtökohtien ja vastuun parempi huomiointi ovatkin tarpeellisia lisäyksiä suhteessa aiempaan, ehkä aika-ajoin liiankin normatiiviseen, järjestelmälähtöiseen ajattelutapaan, voi näkökulmamuuutos merkitä kokonaistilanteen kannalta joitakin heikennyksiä. Kuten monet tutkijat ovat todenneet, epäedullisimmissa asemassa olevat ihmiset joutuvat usein kantamaan monien yhteiskunnan rakenteellisten ongelmien ja talouden suhdannevaihteluiden aikaansaamien epävarmuustekijöiden kasaantuvat seuraamukset elämässään. Heillä ei aina ole realistisia mahdollisuuksia vaikuttaa asemaansa. Mahdollisuuksien tasa-arvo ei kaikissa tilanteissa toteudu ilman erityistoimia. Huomion siirtäminen yksilötason toimijuuteen vie kuitenkin perustaa aiemmilta solidaarisuuden ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden argumenteilta. Tämä merkitsee muun muassa sitä, että ihmisoikeusnäkökulmalla ei enää ole samanlaista painoarvoa yhteiskuntapolitiikan määrittelyssä ja arvioinnissa kuin aiemmin (Hunter 2009, 53; Strakosch 2015, 107.)

Kun ajatellaan alkuperäiskansojen ja muiden vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien sosiaalista osallisuutta ja sosiaalisten oikeuksien toteutumista, yhteiskunnalliselle asialistalle pitäisikin tutkijoiden (Hunter 2009; Hunter & Jordan 2010) mukaan palauttaa myös tosiasiallisen tasa-arvon (yhdenvertaisuuden) toteutumisen seuranta ja sitä turvaavat toimenpiteet. Sen lisäksi olisi tarpeen lisätä yhteiskunnallisten järjestelmien vastuuta muuttaa tai korjata olosuhteita ja tilanteita, jotka ovat osaltaan johtaneet tai liittyvät yksilöiden ja yhteisöjen epäedullisten asemien muodostumiseen. Esimerkiksi Australian alkuperäiskansan tapauksessa Hunter (2009) nostaa esiin rakenteellisen epätasa-arvon, joka on syntynyt sellaisten historiallisten tapahtumien ja kehityskulkujen saatossa, joiden kautta alkuperäiskansat ovat sekä menettäneet mahdollisuutensa vaikuttaa ja osallistua alueiden käyttöä ja luonnon resursseja koskevaan päätöksentekoon että joutuneet valtayhteiskunnan assimilaatiotoimenpiteiden kohteiksi. Siksi hänen mukaansa yksilöiden työllistymisongelmien ja sosiaalisten ongelmien taustalla olevat moninaiset kulttuuriset seikat tulisi tiedostaa paremmin ja ottaa yhteiskuntapoliittisten toimien lähtökohdaksi. (Hunter 2009, 59–60; ks. Hunter & Jordan 2010, 251.)

Toinen tärkeä näkökulma on se, että korostetun yksilökeskeinen lähtökohta jättää vähäiselle huomiolle yksilöiden ja yhteisöjen suhteet. Yksilöiden elämä monien erilaisten yhteisöjen jäsenenä rakentuu ja luo puitteet heidän toimeliaisuudelleen, toimeentulolleen, hyvinvoinnilleen sekä sosiaaliselle osallisuudelleen. Sosiaalisen osallisuuden työkeskeistä näkökulmaa on siksi tarpeen laajentaa huomioimaan myös muut ihmisten päivittäistä elämää kannattelevat ja jäsentävät toiminnot sekä suhteet, jotka liittävät/kiinnittävät heitä luonnollisiin tavoin osiksi erilaisia päivittäisiä pieniyhteisöjä ja luovat samalla sosiaalista osallisuutta. Yhteisöön kuuluminen on siten tarpeen ymmärtää laajemminkin kuin vain ”kuulumisen tunteen” kautta. Yhteisösuhteet voivat olla myös materiaalisessa mielessä merkityksellisiä yksittäisten ihmisten arjessa pärjäämisen, toimeentulon sekä työ- ja toimintakyvyn kannalta. Etenkin kulttuurisille erityisryhmille yhteisöjäsenyydellä on lisäksi tärkeitä erityismerkityksiä, jotka liittyvät identiteettiin sekä kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen.

Myös osa päiväestöön kuuluvien tutkijoiden sosiaalisen osallisuuden käsitteistön kriitikoista on relevanttia alkuperäiskansanäkökulmasta. Raivio ja Karjalainen (2013, 32) ovat kritisoineet sosiaalisesta osallisuudesta johdettujen etäännyttävien puhetapojen käyttöä. He ehdottavat paluuta kohti yksinkertaisempia käsitteitä, jotka selvemmin nimeäisivät tarvittavia konkreettisia toimenpiteitä ja niiden vastuutahoja. Siten heidän mukaansa olisi mielekkäämpää puhua esimerkiksi taloudellisissa, sosiaalisissa tai terveydellisissä vaikeuksissa olevista henkilöistä tai ryhmistä. Osallisuuden sijaan heidän mukaansa voisi olla reilumpaa puhua hyvinvoinnista sekä köyhyydestä, yksinäisyydestä, työttömyydestä ja niiden ratkaisemisesta laadukkaiden sosiaali- ja terveystalvelujen, riittävän toimeentulotuen sekä muun yhteiskunnallisen tuen keinoin ja yksilöiden työllisyystilanteen edistämisestä.

Kuten etenkin Kanadassa ja Australiassa on todettu, köyhyys ja erilaisten terveys- ja sosiaalisten ongelmien kasaantuminen koskettavat alkuperäiskansojen jäseniä erityisin tavoin suhteessa päiväestöön. Alkuperäiskansojen köyhyys ja epäedullinen yhteiskunnallinen asema ovat monisyisiä ja ulotteisia ilmiöitä. Alkuperäiskansoilla köyhyys ja epäedullinen yhteiskunnallinen asema ovat myös verrattuna valtaväestöön keskimääräistä yleisempiä, syvempiä sekä useammin ylisukupolvisia. Hunterin (1999, 3–5) ja Hunterin ja Jordanin (2010, 2–4) mukaan tilanteet eivät välttämättä ole korjattavissa nykyisin käytössä olevien, syrjintää ehkäisevien ja sosiaalista osallisuutta lisäävien yhteiskuntapoliittisten keinojen

avulla. He kritisoivat sitä, että käytössä olevat hyvinvoinnin ja sosiaalisen osallisuuden indikaattorit ovat talouspainotteisia ja lähtevät yleisistä, normatiivisista hyvinvoinnin käsityksistä (kuten nuorison koulutustaso, tulonsiirtojen jälkeinen köyhyys, pitkäaikaistyöttömyys ja alueellinen koheesio mitattuna alueellisen työllisyystason vaihtelulla). Niistä puuttuvat monet alkuperäiskansoille tärkeitä hyvinvoinnin ulottuvuudet. Syrjäytymisellä viitataan näin syrjäytymiseen valta-yhteiskunnan normatiivisesta hyvinvoinnista. Sosiaalisen osallisuuden lisäämisellä taas tarkoitetaan valta-yhteiskuntaan liittämistä työllisyyttä ja taloudellista osallisuutta lisäävin keinoin (Taylor 2008, 111–113).

Hunter (2009, 57–59) toteaa, että monimutkaisten sosiaalisten ilmiöiden mittaaminen on vaikeaa. Universaaleja hyvinvointi- ja elintasoindikaattoreita käyttämällä kadotetaan monia alkuperäiskansojen kannalta ratkaisevia sosiaalisen osallisuuden ulottuvuuksia, kuten osallistumismahdollisuudet paikalliseen päätöksentekoon ja sosiaalinen sekä kulttuurinen hyvinvointi. Tähän liittyen on hänen mukaansa tarpeen myös kysyä, missä määrin alkuperäiskansan jäsenten taloudellisia osallistumismahdollisuuksia todellisuudessa rajoittaa kansallisvaltioiden kyvyttömyys tunnustaa ja vahvistaa alkuperäiskansalähtöiset oikeudet luonnonkäyttöön, puuttua etniseen syrjintään sekä ratkaista alkuperäiskansojen edustuksellisuus poliittisissa päätöksentekojärjestelmissä. Nämä asiat ovat toki tärkeitä itsessäänkin, mutta sosiaalisen osallisuuden laajempaa käsitettä ei hänen mukaansa ole mahdollista käsitellä ottamatta näitä seikkoja vakavasti huomioon.

4. Tutkimusasetelma, metodologiset valinnat ja avainkäsitteet

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

SÁRA-tutkimuksen kysymyksenasettelun kautta jäsensimme sosiaalisen osallisuuden erityispiirteitä saamelaiden näkökulmasta sekä arvioimme niiden toteutumista nykypäivän Suomessa. Tarkastelun kohteina olivat kaupungeissa ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaiden hyvinvointi ja ”arjessa pärjääminen”. Selvitimme, miten nämä saamelaiset järjestäessään elinolosuhteitaan ja päivittäisen arkielämän asioita rakentavat ja ylläpitävät kulloistenkin elämäntilanteiden sekä tarpeiden kannalta olennaisia suhteita ja kokevat hyvinvointinsa tärkeimpien ulottuvuuksien toteutuvan. Saamelaiden hyvinvoinnin osatekijöistä erityisesti kieleen, kulttuuriin, identiteettiin, yhteisöön, perinteisiin tapoihin sekä luontosuhteeseen liittyvät kysymykset nousivat keskiöön. Lisäksi huomion kohteiksi tulivat alkuperäiskansa-asemaan liittyvien perustuslaillisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien sekä itsemääräämisoikeuden toteutuminen ja niiden huomioiminen universaaleihin tarpeisiin perustuvassa palvelujärjestelmässämme (Vrt. Lehtola & Ruotsala 2016, 6; Pasanen 2016, 13–14; Heikkilä ym. 2013, 156; Pohjola & Heikkilä 2013, 19; Magga 2010, 670; ADHR 2004.)

Tutkimuksessa tarkastelemamme saamelaisväestön elämisen kontekstia kehystää ja heitä yhdistää saamelaisalueen ulkopuolella asuminen – ymmärrettynä sekä etäisyytenä saamelaiskulttuurin ydinalueille ja perinteisille sukualueille että elämisenä pieninä vähemmistösaarekkeina eri puolilla Suomea. Muuttaminen ja eläminen saamelaisalueen ulkopuolella luovat pärjäämisen haasteita, kun elämä on järjesteltävä olosuhteissa, joissa ei ole tarjolla saamen kieliä ja kulttuuria tukevia palveluja. Usein myös sukulaiset asuvat kaukana, mikä voi vaikeuttaa arjen avun saamista. Murrosvaiheet tuovat esiin tarpeita ja tilaisuuksia keksiä uusia ratkaisuja ja pärjäämisen tapoja, jotka ylläpitävät osaltaan kulttuurin elinvoimaisuutta. Yksilönäkökulmasta tarkasteltuna kulttuuriset murrosvaiheet näyttäytyvät myös vaikeina. Yksittäiset ihmiset voivat joutua vaikeiden valintojen eteen ja vastoin tahtoaan luopumaan tärkeänä pitämistään identiteetin kulmakivistä, kollektiivisista suhteista, perinteisistä elinkeinoista tai kuuluvuudestaan saamelaisyhteisöihin. Taustalla voi tällöin olla esimerkiksi sellaisia tilanteita, joissa valta-yhteiskunta ei tarjoa riittävästi tilaa kulttuuristen erityispiirteiden itsenäisille ilmaisumuodoille eikä tue vähemmistöasemassa olevien kieltä ja kulttuuria esimerkiksi palvelujärjestelmänsä kautta.

Samaan aikaan on havaittavissa, että eri puolilta saamelaisaluetta kaupunkiin muuttaneet saamelaiset ovat alkaneet luoda perinteisten verkostojensa lisäksi erilaisia uusia toimijaverkostoja yhdistysten ja henkilökohtaisten suhteittensa kautta (Lindgren 2000, 235; Seurujärvi-Kari 2010, 76–79). Myös monien muiden alkuperäiskansojen keskuudessa on kiinnitetty huomiota kaupunkiin muodostuvien kokoontumispaikkojen, yhteyksien ja suhteiden kasvavaan merkitykseen. Saamelaista julkisuutta on Nysethin ja Pedersenin (2015, 199–200) mukaan toistaiseksi vain vähän tai ei ollenkaan kaupungeissa. Heidän tarkastelukontekstinaan on Norja, mutta tilanne on hyvin samankaltainen myös Suomessa. Saamelaisella julkisuudella Nyseth ja Pedersen viittaavat saamenkieliseen palvelutarjontaan, saamelaiden omiin instituutioihin ja toimintoihin sekä saamen kielen ja kulttuurin näkyvyyteen julkisissa tiloissa ja kaupunkikuvassa Koska tämänhetkissä kaupunkiympäristöissä on vähän luontevia tapoja kiinnittyä osaksi saamelaisyhteiskuntaa, -yhteisöjä ja -kulttuuria, vaatii esimerkiksi saamen kielen ja kulttuurin siirtäminen lapsille yksilöiltä ja perheiltä erityistä tietoisuutta sekä erityisiä toimia ja valintoja.

4.1. Tutkimusasetelma ja metodologiset lähtökohdat

Lähdimme liikkeelle verkostoteoreettisesta ymmärryksestä (Eriksson 2015, 10–12) ja sovelsimme sitä yhteen alkuperäiskansatutkimuksen verkostoteoreettisten näkemysten kanssa (McGregor ym. 2018, 11–13; Kovach 2009, 56–59; Wilson 2001, 77 ja 2008, 73–77; Smith 1999, 157 ym.). Tutkimme niitä toistuvien toimintojen yhteydessä muodostuvia suhteita, joiden kautta saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset rakentavat arjen elämäänsä. Tässä lähestymistavassa tarkastelimme verkostollisia suhteita joustavasti muotoutuvina sosiaalisen järjestyksen vähimmäisrakenteina (Eriksson 2015, 20–22; Latour 2007, 31–33). Verkostot – tai pikemminkin rihmastot – muodostuvat ihmisten toimintojen säännönmukaisuuksista. Analyysien kautta erottuvien sidosten avulla selvitimme, millaisin tavoin saamelaiset kiinnittyvät ja tulevat erilaisten suhteiden kautta kiinnittyneiksi toisiinsa, erilaisiin palvelujärjestelmiin, auttamisverkostoihin sekä paikkoihin. Erityisesti kiinnitimme huomiota siihen, millaisia edellytyksiä näin syntyvät sidokset luovat saamelaisten mahdollisuuksille ylläpitää äidinkieltään ja kulttuuriaan sekä suhteitaan saamelaisyhteisöön. Sosiaalinen osallisuus ja hyvinvointi rakentuvat samoissa toiminnallisissa prosesseissa, joissa yksittäiset saamelaiset ja heidän perheensä järjestävät arkensa asioita. Ne sisältävät monia yhteisiä elementtejä mutta eivät ole toistensa synonyymeja, sillä hyvinvointi kattaa laaja-alaisempia ulottuvuuksia.

Tarkastelimme saamelaisten toiminnallista arjessa pärjäämistä birgen-käsitteen kautta. Se voidaan ymmärtää saamelaiskulttuurille ominaisena perusasenteena tai orientaationa elämään, ja sillä tarkoitetaan tasapainoilemista saatavilla olevien mahdollisuuksien ja keinojen avulla kulloisissakin elämäntilanteissa selviämiseksi (Nymo 2011; Mehus & Bongo 2012; Aléx, Hammarström & Nordberg 2006; ym.). Birgen eli pärjääminen on verbi. Se on aktiivista toimintaa eikä vain toiminnan lopputulos tai määre. Päivittäisten asioiden järjesteleminen koostuu sekä tietyistä välttämättömyyksistä että valinnan paikoista. Aina näiden yhteydessä muodostuvat suhteet tai tilanteet eivät ole ilmeisiä eivätkä tiedostettuja, vaikka niitä teoreettisella tasolla voitaisiinkin erotella ja luokitella. Esimerkiksi moniin valtayhteiskunnan instituutioihin ja hallinnollisiin järjestelmiin ihmiset tulevat liitetyiksi väistämättä. Ne ovat osa kansalaisuutta ja asuinpaikkasidonnaista kuntalaisuutta tai kaupunkilaisuutta ja sisältävät tiettyjä oikeuksia ja velvollisuuksia. Lisäksi erilaiset yhteiskunnan säätelemät velvoitteet, jotka liittyvät vaikkapa oppivelvollisuuteen tai toimeentulon hankkimiseen (työyhteisö, sosiaaliturva), synnyttävät eri suuntaisia suhteita, joista kaikki eivät ole yksilön valittavissa.

Pärjäämisen idean peruslähtökohtien mukaisesti saamelaiset ymmärretään aktiivisiksi ja luoviksi toimijoiksi (hutkás doaibmi), jotka luovat arkielämänsä tarpeisiin ratkaisuja kulloinkin olemassa olevien mahdollisuuksien puitteissa. He soveltavat yhteen ja soveltavat uusin tavoin perinteisiä ja nykyaikaisia käytäntöjä ja tapoja ratkaista arkipäivän asioita, jotka liittyvät toimeentuloon, hoivaan, yhdessäoloon ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen yms. (Nymo 2011, 276–276). Vastaavasti on myös tilanteita, joissa on vain vähän ratkaisuvaihtoehtoja ja joissa toimijat joutuvat alistumaan tai sopeutumaan valtayhteiskunnan ehdoilla.

Saamelaisten päivittäisten asioiden järjestelemistä ja vastavuoroisten suhteiden luomista (pohjoissaam. hálddašeapmi tai ordnen) tarkasteltiin tässä tutkimuksessa seuraavien osakokonaisuuksien kautta:

- 1) toimeentulon hankkiminen ja koulutus (pohjoissaam. ealáhusa háhkan)
- 2) arjen hoiva, huolenpito ja uusintaminen (pohjoissaam. árgabeaifuollan)
- 3) vaikuttaminen, itsensä toteuttaminen ja kansalaisosallistuminen (pohjoissaam. váikkuheapmi ja oassálastin).

Järjestelemällä näihin elämänsä osa-alueisiin liittyviä päivittäisiä asioita sekä ratkomalla mahdollisia ongelmia (pohjoissaam. čuolbmat) yksittäiset saamelaiset ihmiset ja perheet selviytyvät arjen haasteista (pohjoissaam. ceavzit). Samoissa yhteyksissä he luovat aktiivisesti sidoksia ja liittyvät tai tulevat kiinnittyneeksi (pohjoissaam. čatnat, čatnašuvvat) eri tahoihin. Sidokset (pohjoissaam. čanastagat) ovat monitasoisia ja -tahoisia ja liittävät ihmisiä perhe- ja sukulaissuhteisiin, ystäviin, muihin lähiverkostoihin, yhteiskunnallisiin instituutioihin ja järjestelmiin, paikallisyhteisöön, saamelaisyhteisöihin paikkakunnalla, saamelaisalueella, muualla Suomessa ja Pohjoismaissa, globaaliin alkuperäiskansayhteisöön ja erilaisiin kansalaisverkostoihin. Emme tarkastele näitä kuuluvuuden tunteina, vaan konkreettisine, alati muuntuvina kuuluvuuksien verkostoina, joista arjen sosiaalinen osallisuus syntyy.

Vuorovaikutussuhteiden rakentaminen ja ylläpitäminen ovat tärkeä osa saamelaista pärjäämiskäsitystä. Pärjääminen edellyttää sosiaalisten verkostojen ja yhteisösuhteiden olemassaoloa sekä erinäisen määrän julkisia avun lähteitä. Siihen sisältyvän vastavuoroisuuden ajatuksen mukaisesti yhteisöllisiä verkostosuhteita myös ylläpidetään ja uusinnetaan aktiivisesti. Omatoimisuus ja valinnan mahdollisuus eri toimintatapojen välillä ovat keskeisiä perustekijöitä. Myös huumori on osa pärjäämistä. Nymon (2011, 276) mukaan se luo mielentilan ja olosuhteet, jotka osaltaan edistävät ratkaisujen löytämistä. Myönteinen asenne auttaa myös henkisesti jaksamaan vastoinkäymistenkin edessä ja on siten tärkeä hyvinvoinnin osatekijä.

Nymo (2011, 275–276) ja Aikio (2010, 13 ja 148) korostavat pärjäämisen periaatteelle ominaista jatkuvan sopeutumisen ja mukautumisen prosessia. Sen merkitys korostuu etenkin yhteiskunnallisten murrosten, suurten muutosvaiheiden ja vaikeuksien kohdalla. Erityisesti voimakkaat, samanaikaiset yhteiskunnalliset prosessit, jotka liittyvät assimilaatioon ja nopeaan modernisaatioon ovat yhtenäistäneet ja muuttaneet saamelaisten elinolosuhteita ja samalla haastaneet yksilöt ja yhteisöt etsimään yhä uusia mukautumisratkaisuja. Näiden toimien seurauksena vähemmistökuulttuurien jäsenet kokevat usein päällekkäisten ja keskenään ristiriitaisten sosiaalisten järjestysten, ideologioiden ja käytäntöjen paineita omassa elämässään ja paikallisyhteisössään. Pärjääminen liittyy siten konkreettisiin elämäntilanteisiin, toimeentuloon, asumiseen ja elinkeinojen harjoittamiseen liittyviin haasteisiin vastaamiseen (pohjoissaam. sajáiduvvat) ja lisäksi entistä enemmän kulttuuria, identiteettiä ja kieltä sekä syvemmin koko arvomaailmaa koskeviin mukautumisratkaisuihin (pohjoissaam. vuogáiduvvat).

Tutkimuskysymykset

Latourin (2007) verkostoteoreettista lähestymistapaa mukaillen selvitimme sosiaalisen rakentumista jäljittämällä yhteyksiä eri toimijoiden ja kokoumien (engl. aggregate) välillä. Näistä muodostuvien yhteenliittymien tai kiinnittymien (engl. assemblies) kautta rakensimme pala palalta kuvaa saamelaisen elämästä ja mahdollisuuksista elää saamelaisina saamelaisalueen ulkopuolella. Jäsensimme saamelaisen toimintatapoja ja ratkaisuja suhteessa niiden yhteydessä muodostuviin toisiin ihmisiin kohdistuviin toimijasuhteisiin, yhteiskunnallisiin instituutioihin, sosiaalisiin yhteisöihin ja paikkoihin. Tähän liittyen analysoimme muun muassa saamen kielten käyttömahdollisuuksia, yksilöiden identifikaatioita, saamelaiskulttuurin eri ilmaisuja, auttamisverkostojen luonnetta ja toimivuutta sekä saamelaiseen yhdistystoimintaan osallistumista.

Erityinen kontekstuaalinen kehys liittyi yhteiskunnallisten ja väestöllisten siirtymien (engl. transitions) sekä käynnissä olevien yhteiskunnallisten polarisointiprosessien heijastumiseen saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisen elämään. Huomio kiinnittyi ensisijaisesti rakentuviin mahdollisuuksiin. Päänäkökulma ei siten ollut ongelmalähtöinen tai riskikeskeinen, vaikkakin mahdolliset hyvinvoinnin vajeet, kulttuurisia kiinnittymisiä estävät seikat, palvelukokemusten epäkohdat ja sitä kautta yhdenvertaisuuden toteutumisen haasteet nostettiin myös esiin.

Pääkysymyksenä pohdimme, miten saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset voivat elää saamelaisina arjessa, toisin sanoen mukautua muuttuneisiin olosuhteisiin (pohjoissaam. vuogáiduvvan) sekä asettua ja sijoittua uuteen paikkaan (pohjoissaam. sajáiduvvan) kulttuurin omilla ehdoilla. Osakysymyksenä tarkastelimme heidän kokemuksiaan hyvinvoinnista ja palvelujen saatavuudesta sekä siitä, miten he voivat elää erilaisten sosiaalisten verkostojen ja kulttuuriyhteisöjen jäsenenä omien kulttuuristen tapojen ja arvostusten mukaisesti osana monikulttuuristuvaa yhteiskuntaa. Teoreettiseksi erityisnäkökulmaksi nousivat paikan ja yhteisöjen monialaiset merkitykset hyvinvoinnin ja sosiaalisen osallisuuden lähteinä ja mahdollistajina. Latourin verkostoteoreettisen lähtökohdan mukaisesti tutkimuksen kysymyksenasettelut tarkentuivat sitä mukaa, kun analyysiprosessi eteni.

Jäsensimme saamelaisen arjessa pärjäämisen ja avun lähteitä seuraavien osakokonaisuuksien kautta (ks. Heikkilä ym. 2013, 51–52):

- 1) oma-apu (pohjoissaam. iešbirgen)
- 2) lähiyhteisön apu; lähiyhteisö tässä tarkoittaa sukulaisia, naapureita, ystäviä ja muita läheisiä (pohjoissaam. lagas olbmot, fuolkkit, ranjjat ja ustibat)
- 3) julkiset palvelut ja tuet (pohjoissaam. almmolaš bálvalusat ja doarjagat).

Lisäksi erilaiset tilanne- ja tarvekohtaiset avun lähteet voivat olla ratkaisevia kulloisistakin arjen haasteista selviytymisessä. Saamelaisesta näkökulmasta näiden osatekijöiden merkitystä tarkasteltiin niiden suhteiden kautta, joita ne synnyttivät, joiden kautta yksilöt tai perheet voivat vastata arjen tarpeisiin ja luoda kuuluvuutta saamelaisyhteisöön. (Ks. Nymo 2011.)

Tarkastelimme toimeentulon ja koulutuksen hankkimisen yhteydestä muotoutuvia suhteita työelämän, varhaiskasvatuksen, koulun, opiskelun, sosiaaliturvan ja asumisen osalta. Laajassa mielessä elannon hankkimiseen liittyvinä toimina voidaan mieltää myös arjen apu ja esimerkiksi perinteisten elinkeinojen harjoittaminen tai perinteisten ruoka-aineiden, kuten poronlihan, kalan ja marjojen, hankkiminen. Erityisinä tarkastelukohteina olivat sidokset tai kiinnittymispinnat kieli-, kulttuuri- ja lähiyhteisöön, joita hyvinvointipalvelut, arjen apu, työelämä ja erilaiset kansalaisosallistumisen muodot luovat. Kansalaisosallistumista tarkasteltiin tässä yhteydessä lähinnä saamelaiseen yhdistystoimintaan osallistumisen kautta.

Selvitimme saamelaisten kokemuksia suomen- ja saamenkielisistä hyvinvointipalveluista sekä siitä, miten keskeiset palvelut kuten terveys- ja sosiaalipalvelut (erityisesti lastenneuvola-, perhe-, vanhus- ja psykososiaaliset palvelut), varhaiskasvatus ja perusopetuspalvelut ovat vastanneet heidän palvelutarpeitaan. Vastaavasti selvitimme, millaisia omakielisiä palvelutarpeita saamelaisilla on nyt ja tulevaisuudessa. Kysyimme palvelujen roolia eri ikäisten saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisessa sekä sitä, miten palvelut voisivat paremmin tukea sitä, että saamelaiskulttuuri voi muodostua saamelaisten yksilölliseksi ja yhteisölliseksi voimavaraksi ja lisätä osaltaan heidän hyvinvointiaan ja sosiaalista osallisuuttaan.

Edellä mainittujen ohella tarkastelimme, millaisia suhteita ja siteitä epävirallisen avun antaminen sekä saaminen luo ja missä mielessä niiden kautta voidaan paikata sellaisia avuntarpeita, joita ei yhteiskunnan toimintojen kautta saada täytetyiksi. Tähän liittyen tarkastelimme, mitkä tekijät määrittävät tai rajoittavat saamelaisten valinnanvaihtoehtoja arjessa. Erityisnäkökulmana oli **Kestävää kasvua ja työtä** ohjelman mukaisesti saamelaisten työmarkkinaosallisuus. Tarkastelimme työaseman yhteyksiä kielellisiin ja kulttuurisiin kiinnittymisiin. Pohdimme, miten palvelut kannattelevat tai voisivat oikein suunniteltuina ja kohdennettuina paremmin kannatella yksilöiden mahdollisuuksia tehdä joustavia valintoja ja toimia aktiivisesti työmarkkinoilla.

Näiden kysymyksenasettelujen kautta pyrimme lisäämään ymmärrystä siitä, millaisista osatekijöistä saamelaisten sosiaalinen osallisuus syntyy, mitkä ovat sen tärkeimpiä edellytyksiä ja miten ne toteutuvat nykypäivän Suomessa. Toisin sanoen keskiössä tutkimuksessa on se, miten saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset voivat elää saamelaisina. Tavoitteena on avata ilmiön moninaisia taustoja ja liittymäkohtia sekä sitä, miten saamelaisten hyvinvoinnin ja syrjinnän kokemukset liittyvät näihin asioihin.

4.2. Verkostoteoreettiset lähtökohdat

SÁRAn tutkimusasetelman verkostoteoreettista ymmärrystä rakennettiin peilaamalla valtavirran toimijaverkostoteoreettisia perusnäkömymiä (**Actor-Network-Theory, ANT**) suhteessa tärkeimpiin alkuperäiskansatutkimuksen verkostoteoreettisiin peruslähtökohtiin. Alkuperäiskansalähtöisessä toimijasuhde- ja -verkostoajattelussa sekä valtavirran verkostoteoreettisissa lähestymistavoissa on joitakin samansuuntaisia ajatusrakenteita, vaikkakin niillä on myös tiettyjä perustavanlaatuisia eroja. Verkostomainen ajattelutapa luonnehtii monien alkuperäiskansojen maailmankuvallisia ja epistemologisia perusajatuksia (McGregor ym. 2018, 11–13; Kovach 2009, 56–59; Wilson 2001, 77 ja 2008, 73–77; Smith

1999, 157; Kuokkanen 1999; ym.). Alkuperäiskansamenetelmien ja verkostoteoreettisten menetelmien taustalla on kuitenkin erilaiset epistemologiset lähtökohdat, mikä on tärkeä huomata näitä menetelmiä sovellettaessa.

Sovelsimme Latourin (2007) ja laajemminkin toimijaverkostoteoreettisille näkemyksille ominaista lähestymistapaa, joka avaa yhteisönä olemisen muotoutumiseen verkostomaisuutta. Sen mukaisesti kiinnitimme huomion ihmisten keskinäiseen sekä inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden väliseen jatkuvaan vuorovaikutukseen sekä näiden keskinäisiin kytköksiin. Verkostojen ei oletettu noudattavan jotain ulkopuolelta tulevaa periaatetta, joka palautuisi johonkin oletettuun sosiaalisen järjestyksen, verkoston tai vuorovaikutuksen muodostelmaan, vaan niitä tarkasteltiin tapauskohtaisesti erilaisten prosessien kautta rakentuneina muodostelmina. Latour (2007, 5–9) käyttää käsitteitä reassembling ja assemblies kuvatessaan niitä tapoja, joilla ilmiöistä rakennetaan kuvaa muodostamalla kokonaisuutta pienistä osista ja niiden välisistä suhteista. Hänen mukaansa sosiaalista ei voi ottaa annettuna kategoriana, vaan sen rakentuminen on kuvattava auki niissä tilanteissa, joissa se ilmenee ja joiden olosuhteita se rakentaa. Verkosto on siten käsitteellinen työkalu, joka ohjaa tarkastelemaan asioiden yhdistymistä ja liittymistä toisiinsa.

Latourin (2007, 91–92) toimijaverkostoteoria perustuu konstruktivistiseen maailmankuvaan ja tieteenparadigmaan. Sen mukaisesti huomio kiinnittyy todellisuuden rakentumisiin erilaisten muuntuvien ja tilanteisten selontekojen kautta, jotka viittaavat objektiiviseen todellisuuteen. Toisin kuin sosiaalisessa konstruktionismissa, viittaavuus kiinteän todellisuuden olemassaoloon säilyy, vaikkakin yhtymäkohdat ja merkitysyhteydet rakentuvat tilanteisesti. Taustalla olevan konstruktivistisen ajattelutavan mukaisesti Latour pyrkii purkamaan modernismiin sisältyvää oletusta luonnon ja ihmisten erottamisesta siltä pohjalta, että ihmisyyteiskunta olisi jollain tavalla laadullisesti erilainen entiteetti suhteessa luontoon tai projisoitu sen vastakohdaksi. Latour ei näe siten materiaalisuutta vain ihmisen toiminnan taustana, perustana tai muokkauksen kohteena, vaan tärkeänä osana sosiaalista vuorovaikutusta ja yhteiskunnan koossapysymistä välittävänä aineksena, kuten Kullman & Pyyhtinen 2015, 119) tuovat esiin (ks. Knorr-Certina 1997; Miller 2005; Pels ym. 2002; ym.).

Relationaalisuus, sosiaaliset suhteet (pohjoissaam. gaskavuodaid, engl. relations), kuulumuus (pohjoissaam. gullelašvuohhta, engl. belonging) ja vastuullisuusyhteisölleen (pohjoissaam. geatnegašvuohhta, engl. accountability) muodostavat alkuperäiskansojen maailmankuvan tärkeät kulmakivet. Ihmisten keskinäiset, instituutioiden ja ihmisten väliset sekä ihmisen ja ympäristön/luonnon väliset suhteet jäsentävät todellisuutta. Alkuperäiskansalähtöisessä epistemologisessa ymmärryksessä yksilö, yhteisö ja yhteiskunnalliset instituutiot sekä luonto eivät muodostu vastakkaisiksi tarkastelukulmiksi, kuten useissa valtavirran tutkimussuuntauksissa. Ne luovat ihmisen toimintamahdollisuuksien kentän ja kiinnittävät hänet samalla osaksi sukuansa ja kansansa historiaa, ihmisryhmien välisiä suhteita ja paikkoja. Suhteet ovat luonteeltaan muuntuvia ja päivittyviä ja järjestyvät uusin tavoin liittyessään kunkin yksilön elämäntilanteeseen ja -vaiheisiin. (Kovach 2009, 56–59; Wilson 2008, 73–77; Smith 1999, 157; Kuokkanen 1999, 104–106 ja 118–119; ym.)

Rosan (2016) mukaan Latourin Actor-Network-Theoryksi (ANT) nimetystä verkostoteoreettisesta ajattelutavasta voidaan saada tukea vallitsevien yhteiskuntatieteellisten teoreettisten ja metodologisten lähestymistapojen dekolonisaatiopyrkimyksiin (ks. Yehia 2007; Go 2013; Verran 1998; ym.). Rosa viittaa

Southern Sociologyyn, jolla hän tarkoittaa erilaisia kriittisiä lähestymistapoja ja liikehdintöjä, jotka ovat nousseet keskusteltavanaan järkevyyden alustamiseen valtavirranyhteiskuntatieteiden yksipuolisia geopolittisia linjauksia suhteessa tiedon tuotantoon ja välittämiseen sekä tarjoamaan niille vaihtoehtoisia näkökulmia (ks. esim. Connell 2007). Nämä kriittiset lähestymistavat ja liikehdinnät ovat nostaneet huomion kohteeksi suurten sosiologisten kertomusten, menetelmien ja teoreettisen ymmärryksen marginaaliin jääneiden, euro-amerikkalaisten tutkimusyhteisöjen ulkopuolella työskentelevien tutkijoiden jakamia havaintoja. Rosan mukaan Latourin verkostoteoreettiset lähtökohdat sekä modernisaatiokritiikki tarjoavat hyödyllisen ja kokonaisvaltaisen sekä yksityiskohtaisesti argumentoidun teoreettisen lähestymistavan näiden kriittisten ja vaihtoehtoisten näkökulmien yhteen kokoamiselle. Luopuessaan ennalta määritellyistä rakenteista tai malleista, joiden on oletettu olevan universaaleja ja paikattomia, Latourin ANT-ymmärrys luo perustan ja legitimitetin jäsentää yhteiskunnallisia, ihmisten välisiä ja ihmisen ja materiaalisen maailman välisiä suhteita uusin tavoin, jotka tunnistavat paremmin kontekstuaaliset erot ja kulttuuriset lähtökohdat.

Verkostoteoreettisten näkemysten mukaisesti yhteiskunnallisten ilmiöiden ymmärtäminen verkostollisina tuo tarkastelun kohteiksi toimintatapojen organisoinnin ja niiden muodostamien kytkösten ymmärtämisen. Kyse on avoimista, uudelleenjärjestyvistä suhteista, eikä niinkään mistään kiinteästä rakenteesta tai yhteiskunnallisesta kehyksestä. Eriksson (2015, 21) toteaa, että ”Verkoston ajatuksen katsotaan usein avaavan relationaalisen kentän, jossa suhteet tulevat ennen merkityksiä, eikä näitä merkityksiä voi irrottaa asiayhteyksistään” (Eriksson 2015, 21; ks. Emirbayer 1997). Jäsentäessään maailman verkostolliseksi verkostoteoreettinen lähtökohta tuo tutkimuksen kohteiksi ilmiöitä ja prosesseja, jotka eivät aiemmin ole hahmottuneet ongelmiksi. Siten perinteiset yhteiskunnalliset instituutiot näyttäytyvät erilaisten kamppailujen, strategioiden ja näkemyserojen kenttinä, jotka ovat jatkuvan uudelleenarvioinnin kohteina.

Relationaalisen sosiologian käsityksen mukaan yhteiskunnalliset rakenteet pohjautuvat sisäisesti erilaisiin sosiaalisiin suhteisiin ja korostavat niitä. Eri teoreettisissa suuntauksissa verkostollisuutta voidaan jäsentää eri tavoin ja verkostojen muotoutumista voidaan tarkastella monen tasoisina ilmiöinä. Näitä teoreettisia suuntauksia yhdistää tietty heuristinen ajattelumalli, jonka puitteissa on mahdollista hahmottaa yhteiskuntaa koskevia kysymyksiä uudella tavalla sekä muotoilla kysymyksenasetteluita uudestaan. Kyseessä on hierarkkiselle järjestelmälle vastakkainen malli, jolla on tietty vähimmäisrakenne, mutta se ei ole yhtä säännelty kuin ”sosiaalinen järjestys”. Se mahdollistaa monien epämuodollisten mutta toistuvien toimintatapojen ja -prosessien erottumisen omanlaisiksi malleikseen. Sen avulla voidaan tarkastella muun muassa ihmisten ja organisaatioiden toimintaa kuvaten niiden välisiä suhteita eräänlaisina säännöllisinä rakenteina, joiden muoto voi vaihdella. Joidenkin verkostoteoreetikkojen mukaan ihminenkin on verkosto. (Eriksson 2015, 9–11; ks. Latour 2007.)

Verkostoajattelu muodostaa kielen, jonka pohjalta on mahdollista tarkastella aineellisen ja aineettoman välisiä suhteita sekä niistä syntyviä muodosteita olettamatta niille kuitenkaan mitään kiinteää tai yleispätevää olemassaolon tapaa. Verkostollisuus kuvaa suhteiden solmimisen tapaa sekä sitä kokonaisuutta, joka näin syntyy. Tämän lisäksi se viittaa siihen laajempaan järjestelmään, jonka pohjalta erilaiset verkostolliset ilmiöt ovat voineet syntyä ja jonka avaamassa tilassa ne on voitu ottaa erillisiksi puheen ja ajattelun kohteiksi. Verkostollisuus on siis enemmän kuin organisaatiomuoto: se on myös käsitteellinen ja tiedollinen kenttä, jossa tämä organisointi tapahtuu ja jossa verkostolliset ilmiöt

tulevat mahdollisiksi. Verkoston käsite tarjoaa teoreettisesti mielekkään tavan ajatella yhteiskunnallisten järjestelmien liukenemista moninaisiksi päällekkäisiksi ja kilpaileviksi virtauksiksi. (Eriksson 2015, 10–11.)

4.3. Kulttuurinen diaspora ja native hubs

Tutkimuksissa, jotka käsittelevät kansojen ja väestöryhmien muuttoa ja asettumista uusiin paikkoihin, on käytetty usein pohjana diasporan käsitettä ja siihen liittyvää teoreettista ymmärrystä. Diasporalla tarkoitettiin alun perin kansojen, kansanryhmien tai uskonnollisten ryhmien hajaannusta tai hajallaan oloa. Sille oli ominaista ajatus pois- tai pakkomuutosta kotimaasta ja kaipuusta palata sinne. Tähän liittyen käsitykset poismuuttajista olivat varsin polarisoituneita, ja heidät nähtiin joko uhreina tai kotimaansa ja kulttuurinsa hylänneinä. Uudemmissa tulkinnoissa viitataan enemmänkin väestön hajautumiseen tai levittäytymiseen yli perinteisten rajojen, kuten esimerkiksi globalisoituvien työmarkkinoiden, kaupan tms. kohdalla. Käsitys kodista tai kotimaasta voi siten tarkoittaa monitahoisten suhteiden ylläpitämistä eri paikkojen kesken, ei välttämättä konkreettista paluuta. (Bauböck & Faist 2010, 12–13; ks. Cohen 1997; Safran 1991.) Globaali muuttoliike on voimistunut maailmanmarkkinoiden sääntelyn avauduttua ja taloudellisen toimeliaisuuden keskittyttyä yhä voimakkaammin tiettyjen metropolien ympärille. Maiden sisällä tapahtuvat muuttoliikkeet heijastavat maailmanmarkkinatilanteiden muutoksia. Diasporan käsitettä käytetään kuitenkin ensisijaisesti rajat ylittävistä muuttoliikkeistä puhuttaessa.

Yksittäisten ihmisten ja väestöryhmien muuttoliikkeet eivät aina tapahdu vapaaehtoisesti. He voivat olla pakotettuja muuttamaan esimerkiksi sotien, uskonnollisen vakaumuksen, poliittisten mielipiteiden, etnisen taustan tai muiden tekijöiden vuoksi. Diasporaa analysoitaessa on kiinnitetty huomiota muun muassa niihin avaintekijöihin, jotka ovat aiheuttaneet pakkomuuttoa ja määrittävät muuttajien elämisen ehtoja sekä suhdetta uuteen kotipaikkaan samoin kuin oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen. Laura Huttunen (2006, 56, 60, 62) on kirjoittanut bosnialaisten diasporaan liittyen, miten Bosnia on yhtä aikaa läsnä ja poissa diasporassa elävien arjessa, mutta suhde siihen hahmottuu siihen liittyvien avainkokemusten, kuten sodan, kautta. Huttusen mukaan sen lisäksi, että kieli on diasporassa eläville paitsi olemassa olevien suhteiden säilyttäjä, sillä on myös merkitys tulevaisuuteen orientoitumisen kannalta. Kielen avulla luodaan suhdetta Bosnian tulevaisuuteen, vaikka ollaankin diasporassa.

Postmoderni ajattelu ja poststrukturalistinen teoria tuottivat varhemmasta diasporasta johdetun kulttuurisen diasporan käsitteen. Bhabha (1994), Hall (1999) ja Spivak (1990) kohdistivat huomion paikaltaan siirtymien ja kulttuuristen muutosten tuloksena syntyvien identiteettivalintojen alati muuntuviin ja yhteen kietoutuviin ilmaisumuotoihin. He lanseerasivat käsitteen hybrideistä identiteeteistä, jotka muotoutuivat tilanteisesti eri kulttuuripiirteiden ja identiteettien sekoittuessa keskenään sekä uudestaan rakentuessa. Heidän viitekehysensä olivat länsimaisiin suurkaupunkeihin muuttaneiden etnisten vähemmistöjen edustajien kulttuuriset kiinnittymiset ja identiteetit. Hybridit identiteetit nähtiin liikkuvina, kodittomina, vapaasti konstruoituina, yksilöllisinä performansseina. Tätä teoreettista ymmärrystä on sittemmin käytetty metaforana kaikista postmoderneista identiteeteistä. Brubaker (2005) on kehittänyt edelleen näkemystä diasporasta käytäntöinä, joissa uudenlaisia etnisiä ryhmäytymisiä tuotetaan muuttuneissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa irrallaan aiemmista etnisistä identiteeteistä (vrt. Anderson 1991). Saamentutkimuksessa tähän liittyvää lähestymistapaa ovat soveltaneet esimerkiksi Valkonen (2009).

Liikkuvuutta ja monimuotoisuutta korostavat näkemykset ovat hyödyllisellä tavalla laajentaneet aiempia, jähmeinä ja muuttumattomina pidettyjä, osin stereotyyppisiä käsityksiä saamelaiskulttuurista ja identiteetistä (Lehtola 1999, 16; ym.). Samalla poststruktuurilinen teoreettinen ymmärrys on tehnyt mahdolliseksi tai epärelevanteiksi autenttisuuden, aitouden ja totuuden käsitteet. Äärirelativistisessa tulkinnassa kaikkia identiteettimäärittelyjä voidaan pitää lähtökohtaisesti yhtä pätevinä. Tällainen tietoteoreettinen käsitys sulkee pois kulttuuristen erojen perustamisen mihinkään konkreettisiin tai historiallisiin tosiseikkoihin. Käytännössä se voi viedä pohjan pois esimerkiksi alkuperäiskansa-argumentaatiolta, joka perustuu paikkakeskeiseen määritelmään, kuten aiemmin todettiin (Alfred & Corntassel 2005, 597). Etenkin monet alkuperäiskansatutkijat ovat kritisoineet loppuun asti viedyn relativismin käyttöä teoreettisena lähtökohtana. Heidän mukaansa se seikka, että identiteetit ovat kontekstisidonnaisia, sosiaalisesti rakentuneita, muuntuvia ja uudelleen järjestyviä, ei automaattisesti tarkoita sitä, että ne olisivat täysin satunnaisia ja kiinnittymättömiä aiempiin kulttuuriin tapoihin, parametreihin tai historiallisiin ja materiaalsiin realiteetteihin (ks. Simpson ja Smith 2015, 2–3).

Globalisaation aikakaudella kiihtyneen maasta- ja maahanmuuton on havaittu johtaneen kulttuurien yhdenmukaistumiseen ja keskinäiseen sulautumiseen. Hallin (1999, 63–64) mukaan samaan aikaan on kuitenkin muodostunut etnisen tietoisuuden heräämisen myötä vastaidentifikaatioita ja etniset erot ovat vahvistuneet. On tapahtumassa ”paluuta juurille”. Diasporisen tietoisuuden kasvu voidaankin nähdä tärkeänä arjen vastarinnan ilmentymänä vähemmistöasemassa olevien kansanryhmien keskuudessa. Tietoisuus samankaltaisesta asemasta luo ja vahvistaa kollektiivista identiteettiä ja toimii siten muutosvoimana yhteiskunnallisen aseman vahvistamiselle.

Saamelaisten kulttuurinen diaspora

SÁRA-tutkimuksessa sovelsimme kulttuurisen diasporan käsitteellistä ymmärrystä jäsentämään tutkimuskohteena olevan ilmiön kehystä ja toimintaympäristöä. Hyödynsimme sitä siinä merkityksessä, jossa sitä on käytetty alkuperäiskansatutkimusten yhteydessä. Huomion kohteina ovat verkostomaiset toimintatavat, joiden kautta saamelaiset luovat yhteyksiä eri paikoissa asuvien yhteisön jäsenten välille. Tässä mielessä käsitteen sisältö muistuttaa maailmanlaajuisten tietoliikennejärjestelmien ja tietovirtojen jakamisen yhteydessä käytettyä ymmärrystä diasporasta. Sillä tarkoitetaan desentralisaatiota, viitaten aidosti verkostomaisiin rakenteisiin ja toimintatapoihin, joilla ei ole yhtä näkyvää, kiinteää keskusta, vaan useita erilaisia ja eri merkityksissä tärkeitä, keskinäiseen vuorovaikutukseen perustuvia tiivistymiä.

Tutkimuskohteenamme eivät olleet identiteetin muodostukset tai niiden muutokset sinänsä, vaikka aihepiiri sivuaakin läheisesti identiteettikokemuksia ja niiden ilmaisumuotoja. Tarkastelimme saamelaisten toiminnallisia kiinnittymisiä ja suhteita eri tahoihin sekä niiden kautta muodostuvia ja niiden ilmentämiä kuulumisia ja kulttuurisen elämisen todentumisia. Selvitimme eri analyttisten kysymyksenasetteluiden kautta, millä tavoin eri puolilla Suomea asuvat saamelaiset voivat ilmentää ja vahvistavaa kulttuuriin kuulumista ylläpitämällä olemassa olevia kulttuurisia sidoksia, käytäntöjä ja verkostoja sekä luomalla uusia tapoja toteuttaa tärkeänä pitämiään kulttuurin ilmaisumuotoja. Vastaavasti kartoitimme, mitä vaatimuksia se asettaa ympäröivälle yhteiskunnalle, erityisesti liittyen palvelujärjestelmään.

Identiteetillä tarkoitetaan tämän tutkimuksen yhteydessä niitä tapoja, joilla ihmiset ymmärtävät ja määrittelevät itsensä suhteessa sosiaaliseen ympäristöönsä sekä kulttuuriinsa. Tässä yhteydessä käytimme identiteetin käsitettä lähinnä sosiaalisen identiteetin merkityksessä, jolloin tarkoitetaan samastumista erilaisiin sosiaalisiin yhteisöihin tai ryhmiin (Saastamoinen 2006, 172; ks. Goffman 1963; Hurrelmann 1988, 114–115). Alkuperäiskansatutkijoiden mukaan identiteetti liittyy läheisesti kuulumisen käsitteeseen (pohjoissaam. gullevašvuoha, engl. sense of belonging). Aikion (2010, 43) mukaan identiteetillä tarkoitetaan tavallisesti ihmisen kokemaa kuulumista tiettyyn joukkoon tai joukkoihin. Saamelaisen käsityksen mukaan ihminen, jolla on vahva identiteetti, tietää myös mihin sukuun hän kuuluu sekä kuka ja minkä alueen ihminen hän on. Identiteetti kehittyi elämän aikana ihmisen kokemusten ja ympäristön vaikutuksesta. Se luo perustan ihmisen sosiaaliselle kanssakäymiselle sekä paikan löytämiselle elämässä ja yhteiskunnassa.

Lähestymistapamme pyrki tunnistamaan eri puolilla Suomea asuvien saamelaisten elämäntilanteiden kirjon ja tilanteiset rakentumiset. Se mahdollisti vaihtoehtoisen lähestymistavan assimilaatio- ja akkulturaatioteoreettisille suuntauksille kulttuuri- ja kansanryhmien kohtaamisten tutkimiseen. Valtakulttuuriin sopeutumisen ja omien kulttuuripiirteiden menettämisen sijaan huomio kiinnittyi uutta luoviin, monimuotoisiin yhteyksiin saamelaisten kesken sekä mahdollisuuksiin elää kulttuuristen tapojen mukaisesti ja siirtää kieltä sekä kulttuuria sukupolvelta toiselle. Saamelaisten kotiseutualue ja sinne sijoittuvat perinteiset maat ja sukuyhteisöt muodostavat saamelaiskulttuurin vahvan ytimen, jolla on keskeinen merkitys kielen ja kulttuurin elävänä säilymiselle. Tämän ohella tiettyihin kaupunkeihin on muodostumassa saamelaisten aktiivisen toiminnan tuloksina yhä monimuotoisempia kulttuurisia keskittymiä tai tihentymiä. Tämä luo uusia mahdollisuuksia käyttää saamen kieltä yhä useammassa paikoissa ja ilmaista saamelaista identiteettiä ja kuulumista, ei vain yksityisesti omassa kotipiirissä tai lähiomaisten kesken, vaan myös entistä vahvemmin kansan- ja kulttuuriryhminä sosiaalisesti ja kulttuurisesti monimuotoisessa yhteiskunnassa. Voimavarojen ohella huomio kiinnittyi niihin esteisiin, jotka vaikeuttavat tai estävät saamelaisten valinnan mahdollisuuksia arjessa.

Diasporan käsitettä on sovellettu aiemmin myös saamelaiskontekstiin. Seurujärvi-Kari (2010, 73–74) lainaa Appadurain (1996, 33) määritelmää, joka nostaa esiin toivon yhtenä keskeisenä diasporan merkitysolottuvuutena. Muuttamista motivoi usein ihmisten toivo paremmista työ- ja elinmahdollisuuksista uudella paikkakunnalla. Edellytyksenä on kuitenkin, että muuttajien on rakennettava itselleen uutta kulttuurista identiteettiä yhdistämällä vanhoja kulttuurisia ilmaisutapoja ja erityispiirteitä sekä luomalla uusia sisältöjä. Viitaten Brahiin (2007, 72) ja Halliin (2003, 122) Seurujärvi-Kari nostaa esiin kodin moninaisuuden kokemuksen ja sen eri merkitykset, johon nämä uudenlaiset kulttuurin, identiteetin ja paikan jäsentämisen tavat tarjoavat mahdollisuuksia. Koti ei siten viittaa vain perinteisiin kotiseutuihin tai paikkoihin, joista henkilö on muuttanut pois. Koti voidaan ymmärtää myös kulttuurisena yhteisyyden ja kuulumisen tunteena, jonka vieraalla paikkakunnalla asuvat jakavat keskenään (Hall 2003, 94).

Hallin (2003, 121) mukaan diasporan käsitettä voidaan käyttää myös sellaisissa tilanteissa, joissa ihmisryhmä ei ole fyysisesti palaamassa takaisin paikkaan, josta on lähtöisin. Tällainen diaspora edellyttää hänen mukaansa sovinnon tekemistä uuden asuinpaikan kanssa. Tämä korostuu sen vuoksi, että ympäröivät enemmistö-kulttuurit uudessa asuinpaikassa ovat usein alistavia tai sulauttavia eikä uuteen ympäristöön asettuminen tapahdu aina ongelmitta). Myös Brah (2007, 75) kirjoittaa uuteen paikkaan paikantumisen

tärkeystä. Hän huomauttaa, että sen lisäksi, että tarkastellaan niitä syitä, joiden takia ihmiset ovat alun perin lähteneet pois tietyistä paikoista, pitäisi tarkastella yhtä lailla myös niitä olosuhteita, joihin he uusissa asuinpaikoissaan saapuvat. Hän kysyy: ”Miten nämä matkat päättyvät ja millä tavoin ne risteävät toistensa kanssa tietyissä paikoissa, tietyissä tiloissa ja tietyissä historiallisissa yhteyksissä?” Brah nostaa merkitykselliseksi myös eri ihmisryhmien väliset relationaaliset suhteet uusissa asuinpaikoissa.

Native hubs

Monissa uudemmissa alkuperäiskansatutkimuksissa on todettu, että kulttuurin elävänä säilymisen keskeinen edellytys on yhteydenpito ja vuorovaikutus eri keskusten välillä. Siihen liittyen on tarkasteltu muuttoliikkeiden ja paikallaan siirtymien (engl. out of place, displacement, deterritorializing) merkityksiä identiteetille, kulttuurille, yhteisöllisyydelle ja kuulumiselle. Ilmiötä on jäsenetty alkuperäiskansakontekstiin sovelletun diasporan käsitteen kautta. Alkuperäiskansojen jäsenten muuttoliikkeet ovat tapahtuneet sekä valtayhteiskunnan poliittisten toimenpiteiden suorina (engl. relocations) tai välillisinä seurauksina että omaehtoisten valintojen kautta.

Ramirezin (2007) mukaan native hubs -käsite tulee lähelle diasporisuuden käsitettä. Hänen mukaansa native hubs kuvaa erityisesti uudelleenasetettujen, maattomien alkuperäiskansojen jäsenten heimoyhteyksien ylläpitoa, tietoisuutta ja jaettuja kokemuksia niissä monimuotoisissa, hajallaan olevissa yhteisöissä, joissa he asuvat koettaen säilyttää ja ylläpitää identiteettiään ja kulttuuriaan. Toisin kuin monet siirtolaisryhmät USA:ssa, reservaattien ulkopuolella elävät alkuperäiskansojen jäsenet asuvat usein hajallaan ympäri maata, eri paikkakunnilla ja asuinalueilla. Kaikilla alkuperäiskansoilla ei ole pakkosiirtojen vuoksi enää ollenkaan perinteisiä asuinalueita käytössään. Tästä huolimatta kaupungeissa on havaittavissa monia luovia tapoja liittyä, elää ja ilmentää kulttuuria ja rakentaa yhteisöllisyyttä ja suhteita sekä oman kansan tai heimon jäsenten kesken että eri kansojen tai heimojen välillä niin paikallisella tasolla kuin yli maantieteellisten rajojen. Kyse on identiteetin ja kuulumisen uusista ilmaisutavoista ja kokemuksista, jotka osin ylittävät perinteisen kotiseudun (eng. tribal homelands) ja kaupunkiympäristön väliset rajat (engl. unbounded connections) luodessaan sosiaalista kanssakäymistä ja arjen vastarintaa.

Ramirez (2007) näkee native hubit mekanismeina, jotka tukevat alkuperäiskansojen käsityksiä kulttuurista, yhteisöstä, identiteetistä ja kuulumisesta kansan perinteisten maa-alueiden ulkopuolella (engl. away from tribal land bases). Niille on ominaista eri tasoilla tapahtuva liikehdintä ja vuorovaikutus kaupunkien ja reservaattien välillä, minkä Ramirez näkee sosiaalisen muutoksen tarvitsemana poliittisena voimana. Kyse on ihmisten liikkumisen ohella ideoiden ja kokemusten vaihdosta eri asuinpaikoissa asuvien kesken sekä eri heimojen ja kansojen välillä. Siten kaupunkiympäristön voidaan nähdä muuttavan osaltaan heimojen ja yhteisöjen elinehtoja ja tuovan niihin uusia kehityspiirteitä (engl. tribes in different stages). Liikkuvuutta Ramirez pitää alkuperäiskansatoimijoille luontaisena ominaisuutena ja native hubeja luonteeltaan siirrettävinä (engl. portable). Muuttajat toimivat tiedon siirtäjinä, jotka katalysoivat muutoksia kutomalla suhteiden verkostoja yli pitkienkin etäisyyksien. Kaupungit toimivat kokoavina keskuksina, ikään kuin pyörän keskiönä, uutta luoville ideoille ja kulttuurin sekä yhteisöllisyyden ilmenemismuodoille. Samalla ne ruokkivat myös reservaateissa asuvien yhteisöjen kulttuurin elävänä pysymistä ja kehittymistä.

4.4. Avainkäsitteet

4.4.1. Birgen – pärjääminen

Birgen (suom. pärjääminen) on tämän tutkimuksen yksi keskeisistä avainkäsitteistä. Birgen-käsitettä on käytetty useissa Suomessa ja muissa Pohjoismaissa tehdyissä saamelaisten hyvinvointia ja palvelujen käyttöä koskevissa tutkimuksissa, artikkeleissa sekä opinnäytetöissä (Nymo 2011; Andersen 2007; Rasmus 2008). Mehusin ja Bongon (2012) mukaan birgen ilmentää saamelaisen hyvinvoinnin käsitteellistä erityislaatuisuutta ja voi toimia laajempänä, kokoavana yläkäsitteenä teorianmuodostuksessa.

Hætta Kalstad (1997) on esitellyt birgen-käsitteen analyttisen merkityksen poronhoidon kontekstissa, jolloin hän on viitannut joustavaan ja monipuoliseen elinkeinokokonaisuuteen. Aimo Aikio (2007, 2010) on soveltanut birgen-käsitettä saamelaista elämänpolitiikkaa koskevassa opinnäytetyössään. Blix, Hamran ja Norman (2012) ovat avanneet käsitteen sisältöä postkolonialistisen teorian yhteydessä saamelaisnaisten elämäkertoja koskevassa tutkimuksessaan. Haastatellut saamelaisnaiset kertoivat siinä, kuinka he olivat sopeutuneet, hallinneet, kohdanneet vastarintaa ja selvinneet kolonisaation sekä muiden raskaiden elämäkokemusten keskellä.

Birgen-ajattelutavan mukaisesti hyvinvoinnin nähdään toteutuvan erilaisten strategisten valintojen kautta (Hætta Kalstad 1997, 26–27). Itse asiassa useinkaan ei ole kyse ”valinnoista” siinä merkityksessä, että yksilöllä olisi todellisia valinnanvaihtoehtoja, vaan erilaisten välttämättömyyksien pakkojen välillä luovimisesta. Termillä strateginen valinta ei myöskään tässä yhteydessä tarkoiteta suoranaisia rationaalisia, tarveorientoituneita valintoja kuten erilaisissa tarveoreettisissa tai niistä ammentavissa tutkimusotteissa (Kajanoja 2013, 63; ks. Allardt 1976; Maslow 1970; Gough & Doyal 1991; Hirvilampi 2015). Tarveteoriaa käytetään usein hyvinvointi- ja varsinkin työhyvinvointitutkimusten ja -selvitysten teoreettisena lähtökohtana (esim. Forss 2004). Vaikka käsitteimme samantyyppisiä asioita, erittely fysiologisiin, turvallisuuteen liittyviin ja psykososiaalisiin tarpeisiin sekä niiden tärkeysjärjestyksen priorisointi eivät ole tämän tutkimuksen tehtävänasettelun kannalta olennaisia.

Porsangerin ja Guttormin (2011, 17–24) määritelmän mukaan saamelaisesta näkökulmasta katsottuna pärjääminen voidaan ymmärtää monitahoisena kokonaisuutena, joka liittyy kestäväan kehitykseen, arvoihin, resurssien käyttöön ja sosiaalisiin verkostoihin. Siihen kuuluu olennaisena osana luonnon ja ihmisyyhteisöjen tasapaino (pohjoissaam. dássedeaddu). Pärjääminen on sidoksissa yksittäisten ihmisten elämäntapaan ja hyvinvoinnin taloudellisiin, sosiaalisiin ja henkisiin puoliin. Se muuttuu ajasta ja tilanteesta toiseen ja edellyttää ihmiseltä osaamista/pystyvyyttä (pohjoissaam. gelbbolašvuohta), ketteryyttä/joustavuutta (pohjoissaam. geabbilvuohta) sekä paikallisen perinteisen tiedon käyttöä ja edistämistä (pohjoissaam. báikkálaš árbedieduid geavaheapmi ja ovddidepami).

Laajennetun tulkinnan mukaisesti pärjäämistä voidaan tarkastella saamelaisten sosiaalisen instituution muotona, joka kehystää arkea ja vuorovaikutuksellisia suhteita (Nymo 2011, 68–70; Berg 2003, 139–142). Perinteisillä elinkeinoilla eletessä toimeentulo ja elinmahdollisuudet olivat usein suoraan riippuvaisia yhteistoiminnasta tai sidoksissa siihen. Suurperhe, suku, laajennettu suku, naapurit, ystävät, väärtilit ja muut tahot mahdollistivat kukin arjessa pärjäämistä omalta osaltaan tai loivat resursseja, joita voitiin

tarpeen tullen hyödyntää joustavasti. Jotkin puolet tästä monimuotoisesta instituutiosta ovat säilyneet elinkeinojen, elämäntavan ja olosuhteiden muuttuessa sellaisinaan tai muuntuneissa muodoissa ja ilmenevät eri tavoin nykypäivän saamelaisien elämäntilanteissa ja valinnoissa.

Birgen-käsitettä käytetään saamelaisessa tutkimuskirjallisuudessa hieman eri merkitysyhteyksissä riippuen siitä, painotetaanko pärjäämistä lopputuloksena, menetelmänä vai lähestymistapana elämään. Aikio (2010, 11–12) ja Rasmus (2008, 94–96) jäsentävät käsitettä yksilöllisten pärjäämisstrategioiden (pohjoissaam. birgenstrategiijat) ja pärjäämisnäkemysten (pohjoissaam. birgenoidnu) avulla. Aikion mukaan ihmisellä pitää olla pärjäämisnäkemys, jotta hän pystyy tavoittelemaan erilaisten strategioiden kautta itselleen tärkeitä asioita ja hyvää elämää. Rasmuksen mukaan saamelaisilla ihmisillä on erilaisia selviytymisstrategioita (pohjoissaam. ceavzinstrategiijat), joiden avulla he selviytyvät vaikeista tilanteista ja pärjäävät siten elämässään eteenpäin. Monikielisyyttä, kielten käyttöä ja kielenvaihtoa koskevissa tutkimuksissa selittävinä muuttujina nostetaan esiin myös saamelaisien ihmisten erilaiset identiteettistrategiat, jotka luovat reunaehdot heidän kulloisillekin valinnoilleen ja sitä kautta erilaisille sopeutumiskäytännöille (Lindgren 2000, 53).

Rasmus (2008, 94–100) on myös nostanut esiin käsitteen birgenbággu (pärjäämisen pakko). Hän viittaa sillä eräänlaiseen selviytymisen vaateeseen, joka liittyy keskeisesti saamelaiseen arvomaailmaan. Sillä tarkoitetaan mukautumista valittamatta kaikenlaisiin eteen tuleviin tilanteisiin ja asioihin. Pärjäämiseen ei kuulu tunteiden näyttäminen (ks. Aikio 2010, 36; Valkonen 1998, 45–46). Pärjääminen voidaan myös tulkita eräänlaiseksi sopeutumisveloitteeksi ja joskus jopa vaikeuksista ja koetuista vääryyksistä vaikenemiseksi. Saamelaiset nuoret ovatkin viime aikoina nostaneet esiin joitakin pärjäämispakkoon liittyviä haittapuolia: se voi esimerkiksi estää puuttumasta yhteiskunnallisiin epäkohtiin, kuten henkilökohtaisesti koettuun syrjintään tai vihapuheeseen.

4.4.2. Fierpmit – saamelaisten verkostot

Saamelaistutkijat ovat kiinnittäneet huomiota erilaisten verkostojen ja niiden kautta saatavan avun merkitykseen saamelaisten elämässä. Saamelaiset ovat perinteisesti pitäneet ja monilta osin edelleen pitävät henkilö-, perhe- ja sukukohtaisten verkostojen luomista ja ylläpitämistä tärkeänä. Verkostojen nykyistä volyymia tai intensiteettiä ei ole tarkasteltu lähemmin, mutta ainakin voidaan todeta, että läheisverkostot ovat heille eri tavoin tärkeitä kuin pääväestölle. Vähemmistöasemassa oleville kansoille sekä kieli- ja kulttuuriryhmille läheisverkostot mahdollistavat tapoja elää oman kulttuurin jäsenenä enemmistökulttuurin keskellä. Ilmiöllä on monia eri ilmenemismuotoja. Perinteiset verkostosuhteet ovat usein luonteeltaan normatiivisia. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi konkreettista taloudellista auttamista tai suvun edun ylläpitämistä arkielämän ratkaisuisissa (Kappfjell 1998, Nymo 2011). Perinteisiä läheisverkostoja voidaan joskus pitää liian sitovina. Yhteiskunnassa yleistynyt privatisoitumiskehitys koskettaa myös saamelaisia, kuten kansalaisia yleensä. Jotkut ihmiset voivat siten haluta enemmän yksityisyyttä, jolloin he rajaavat verkostojaan elämäntilanteensa ja mahdollisuuksiensa mukaan. Kääntöpuolella voi myös olla irrallisuutta, yksinäisyyttä tai jopa syrjäytymistä.

Perinteisten auttamistapojen ja -suhteiden merkitys sekä arvo ovat muuttuneet julkisen palvelu- ja auttamisjärjestelmän roolin kasvamisen ja monipuolistumisen myötä. Julkisten ja yksityisten palvelujen tarjonnan laajentuessa monien perinteisten auttamisjärjestelmien merkitys on heikentynyt tai ne ovat muuttuneet ”epävirallisiksi” suhteessa julkiseen järjestelmään. Toisaalta perinteiset tai uuden hahmon tai merkityksen saaneet perinteiset auttamisen tavat sekä aivan uudenlaiset läheisavun muodot ovat vahvistaneet asemaansa virallisen palvelujärjestelmän ohentuessa. Uusia avuntarpeita syntyy monimuotoistuvassa yhteiskunnassa, eikä julkinen palvelujärjestelmä ole tunnistanut tai pystynyt vastaamaan moniin, etenkin pienten vähemmistökielten puhujien palvelutarpeisiin (Pohjola & Heikkilä 2013; Magga 2010a; ym.).

Verkostot voidaan nähdä sosiaalisten, taloudellisten ja tiedollisten apu- ja vaihtosuhteiden kautta. Henriksen (1999, 2003 ja 2015) jäsentää saamelaisten perinteisen verkoston osapuolia ja toimintatapaa ja kuvaa sitä kautta suurperhekäsityksen laajuutta. Hän havainnollistaa verkostoa laavudiagrammin avulla, jonka eri sektoreihin kuuluvat porosaamelaisten elämän kannalta tärkeimmät tahot: báiki ja fuolkkit, risttat, gáibmi, siida, verdde, skuvlaviellja ja -oabbá sekä rannjá (suomeksi paikka, suku, kummit, kaimat, siida-yhteisö, väärtit, kouluveljet ja -sisaret sekä naapurit). Hän jaottelee nämä perinteisiin, rituaalisiin, elinkeinollisiin ja maantieteellisiin sukulaissuhteisiin. Paikka ja suku muodostavat saamelaisten perinteiset sukulaissuhteet, ja ne ovat hänen mukaansa tärkeimmät ja muodostavat saamelaisyhteiskunnan perustan. Perinteiset sukulaissuhteet ymmärretään laajasti niin, että ne kattavat monipolvisten horisontaalisten ja vertikaalisten suhteiden ohella myös puolisoiden sukulaiset. Kaimat, kummit ja kouluveljet ja -sisaret muodostavat Henriksenin mukaan rituaalisia sukulaissuhteita. Niiden merkitykset voivat vaihdella, mutta ne ymmärretään eritasoisina ja eri tavalla velvoittavina kuin esimerkiksi ystävyyteen perustuvat suhteet. Esimerkiksi kummivanhemmuus on myös konkreettisesti velvoittava, ei vain uskonnollisessa mielessä tärkeä symbolinen suhde. (Henriksen 1999, 10–12.)

Elinkeinolliset sukulaissuhteet muodostuvat Henriksenin (1999, 12) mukaan siida- ja väärtisuhteista. Saamelaisten tapaoikeuksien puitteissa harjoitetut perinteiset elinkeinot ovat luoneet monipolvisia sosiaalisia ja taloudellisia järjestelmiä. Ne ovat myös olleet juridisia yksiköitä, joiden merkityksiä ei ole

kuitenkaan tunnustettu nykyläinsäädännössä. Osan merkitys on säilynyt elinvoimaisena tähän päivään asti, kuten esimerkiksi paimentolaisessa poronhoidossa ja Tenojoen kalastuksessa. Väärtijärjestelmä on ymmärretty alun alkujaan monitahoisena elinkeinollista toimeliaisuutta kannattelevana instituutiona. Se loi suhteita eri elinkeinojen harjoittajien välille, kuten esimerkiksi jutavien porosaamelaisten ja talollisten tai merisaamelaisten välille. Väärtilaitosta ja sen muuttumista on tutkittu paljon (Länsman 2004; Henriksen 1999; Mäki 1995; Eidheim 1971; Paine 1964; Pehrson 1957). Se rakentui monitahoisten taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden sekä tarpeiden perustalle. Kiinteät suhteet perustuivat vastavuoroiseen tavaroiden ja palvelujen vaihtoon, jossa oli omat käytäntönsä ja sääntönsä. Laajemmassa merkityksessä väärtijärjestelmää hankkivat myös yhteiskunnan muilta osa-alueilta. Väärtiverkostoilla ei siten välttämättä ollut ilmeistä tai välitöntä viittaussuhdetta. Suhteita ajateltiin perinteisesti olevan hyvä solmia eri toimijaosapuoliin, joilla oli tietoa tai vaikutusmahdollisuuksia eri suuntiin. Ne voivat siten toimia ikään kuin resursseina tulevaa tarvetta varten.

Naapurien ajateltiin perinteisen saamelaiskäsityksen mukaan muodostavan maantieteellisiä sukulaisuussuhteita. Naapurit auttoivat toisiaan erilaisissa arkipäivän askareissa tai tarpeissa (Henriksen 1999, 13–14). Nymon (2011) mukaan maataloutta ja monipuolista elinkeinotoimintaa harjoittavien märkan-saamelaisten keskuudessa kyläyhteisö laajemminkin osallistui auttamaan työvoimapulassa, mikäli esimerkiksi perhettä kohtasi sairaus tai kuolemantapaus. Kyse oli hänen mukaansa kollektiivisesta käytännöstä ja organisoituneesta auttamisjärjestelmästä, joka perustui vastavuoroisuuteen ja tiettyihin normeihin eikä ollut vain tilanteista armeliaisuutta tai talkoohenkeä.

Henriksen (1999, 13) toteaa, että eri puolilla Saamenmaata näitä sukulaisuussuhteita ja käsityksiä on sovellettu vähän eri tavoin. Yhteistä näille auttamisjärjestelmille on kuitenkin se, että ne ovat verkostollisia suhteita luovia. Kun henkilö saa apua, hän on velvollinen korvaamaan sen jollain vastavuoroisella auttamisen tavalla. Ihminen ikään kuin ”jää velkaa” toiselle. Velallisuutta voidaan ajatella tässä mielessä positiivisesti suhteita luovana ja ylläpitävänä. Mikäli yksilö korvaa palveluksen rahalla, se on Henriksenin mukaan osoitus siitä, että tämä ei halua jäädä vastavuoroisesti ”velkaa” vaan ikään kuin katkaisee siteen niiltä osin. Pienissä, syrjäisissä yhteisöissä ihmiset tarvitsivat toistensa apua. Se oli pärjäämisen edellytys. Kaiken kaikkiaan verkostolliset instituutiot myös ylläpitivät tasapainoa (pohjoissaam. dássedeaddu) yhteisöllisissä suhteissa, mikä on tärkeä perinteinen saamelainen arvo. Yhteiskunnallisten muutosten seurauksena niin väärtilaitoksen kuin monien muidenkin vastavuoroisten sosiaalisten instituutioiden merkitykset ovat muuttuneet ja osin lakanneet. Länsmanin (2004, 49) mukaan keskeiset periaatteet, jotka koskevat vastavuoroista taloudellissosiaalista vaihtoa, ovat kuitenkin jääneet elämään sekä kielenkäytössä että erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä.

4.4.3. Sajáiduvvan, vuogáiduvvan – omaehtoinen sijoittuminen tai tapautuminen kulttuurin omilla ehdoilla

Sajáiduvvan- ja vuogáiduvvan-käsitteet liittyvät saamelaisten aktiiviseen sopeutumiseen tai omaehtoiseen sijoittumiseen muuttuviin olosuhteisiin. Sajáiduvvan liittyy elämäntilanteisiin tai olosuhteisiin sijoittumiseen tai paikkaan asettumiseen (pohjoissaam. sadi tarkoittaa paikkaa), vakiintumiseen. Vuogáiduvvan puolestaan viittaa toiminnalliseen, tapojen kautta tapahtuvaan omaehtoiseen mukautumiseen tai ”tapautumiseen” (pohjoissaam. vuohki tarkoittaa tapaa, menetelmää). Birgen-lähtökohdan mukaisesti tarkastelemme näihin liittyviä prosesseja yksilöiden ja heidän yhteisöjensä välisinä luovina prosesseina. Sopeutuminen tai mukautuminen voi tapahtua valtayhteiskunnan paineessa ja lähtökohdista, jolloin kyse on sulauttamisesta (assimilaatiosta) tai sulautumisesta (akkulturaatiosta). Omaehtoiset ja sulauttavat sopeutumisprosessit eivät ole toisiaan poissulkevia, mutta omaehtoinen sijoittuminen tai sopeutuminen saamelaiskulttuurin omilla ehdoilla voi toimia rinnakkaisena vastavoimana assimilaatioprosesseille. Yksilötasolle vietyä huomio kiinnittyy myös moniin erisuuntaisiin kehityskulkuihin, joita näihin prosesseihin sisältyy, sekä sitä kautta avautuvaan moniaineisuusuteen. Sopeutuminen ja mukautuminen ovat jatkuvia, käynnissä olevia kehitysprosesseja ja voivat sisältää keskenään ristiriitaisiakin elementtejä. Ne voivat vaihdella ihmisten elämänvaiheiden ja -tilanteiden mukaan ja näkyä esimerkiksi erilaisina identiteettistrategioina, kuten Lindgren (2000, 52–53) on kuvannut.

Kuten aiemmassa luvussa todettiin, eri puolilla Suomea asuvien saamelaisten hyvinvointiin, niin kuin muidenkin vähemmistöjen asemaan ja elinolosuhteisiin, vaikuttavat merkittäväällä tavalla valtayhteiskunnan harjoittama yhteiskuntapolitiikka, säädökset, rakenteet ja toimintatavat. Siten suomalaisella alue- ja hyvinvointivaltio-politiikalla sekä koulutus-, sosiaali-, elinkeino- ja työvoimapolitiittisilla linjauksilla sekä toimenpiteillä on luotu puitteet myös saamenkansalaisten elinolosuhteille ja arjen mahdollisuuksille. Tämän kehityksen pääpiirteitä saamelaisalueella on hahmoteltu Buorre eallin tutkimuksessa (Heikkilä ym. 2013, 59–86). Lähtemättä tässä yhteydessä yksityiskohtaisemmin analysoimaan niitä monensuuntaisia ja -tasoisia seurausvaikutuksia, joita näistä kullakin kehityspiirteellä on ollut eri paikkakuntien saamelaisten elämään eri ikäkausina, kiinnitämme huomion muutamaa tutkimusaiheemme kannalta keskeisiin seikkoihin.

Suomalaistamisen yhdenmukaistavat politiikat

Viittaamme assimilaatiolla tässä yhteydessä valtayhteiskunnan julkilausuttuihin ja sisäänrakennettuihin poliitikkoihin, ohjelmiin ja käytäntöihin sekä niitä ohjaavaan lainsäädäntöön ja toimeenpanoperiaatteisiin, jotka ovat luoneet ja vahvistaneet yhtenäistä kansallisvaltiota ja yhteiskuntajärjestelmää. Assimilaatio on perustunut yksikulttuurisuuden ajatukseen ja sivuuttanut, torjunut tai jättänyt tietoisesti huomiotta vähemmistöryhmien kielelliset ja kulttuuriset erityistarpeet. Suomen tapauksessa voidaan puhua suomalaistamisesta tai sulauttamisesta, jotka osin ovat seurausta esim. koulupolitiikassa tehdyistä kielellisistä ratkaisuista mutta ilmenevät myös laajemmin yksikulttuuristamisena ja perinteisten elinkeinollisten sekä maa- ja vesioikeuksien ym. ohittamisena. Sulauttavia toimia voidaan osoittaa tapahtuneen eri ajanjaksoina saamelaisten ja eri valtakulttuurin instituutioiden kohtaamisten yhteydessä. (Lehtola 2012, 443 ja 453–456; Nyssönen 2008, 46; ks. Niemi 2004, 96–97.)

Suomalaistavia toimia harjoitettiin osana kullekin aikakaudelle tyypillisiä ratkaisuja asutus-, elinkeino-, alue- ja hyvinvointivaltiopolitiikassa. Kirkko sekä yhteiskunnalliset hallinto- ja lainsäädäntöelimet ovat suhtautuneet saamen kieleen ja saamelaisten oikeuksiin vaihtelevin tavoin historian kuluessa. Kyse on monipolvisista ja -suuntaisista prosesseista eri aikakausina ja eri toimijoiden taholta. Joistakin positiivisista poikkeuksista huolimatta Suomen tilanne ei juurikaan poikkea lopputulemaltaan esimerkiksi tilanteesta Norjassa, jossa harjoitettiin julkilausuttua assimilaatiopolitiikkaa, tai tilanteesta Ruotsissa, jossa harjoitettiin sekä segregoivaa että assimiloivaa politiikkaa saamelaisia kohtaan. Valtiollisten politiikkatoimien myötävaikutuksella ja niiden mahdollistamana yhteiskunnallisten instituutioiden tai yksittäisten viranomaisten sulauttavilla ja repressiivisillä toimintatavoilla on ollut karujakin vaikutuksia monien saamelaisyhteisöjen ja saamelaisten elämään. Kielenvaihto ja kulttuurisista tavoista sekä saamelaisidentiteetistä luopumiset ovat sen näkyvimpiä ilmenemismuotoja. (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018, 192; Nyysönen 2008, 168–169; Lehtola 2012, 453–456; ks. Aikio 1988.)

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on usein tuotu esiin ”sovinnolliset sopeutajat” saamelaisia ja saamelaisuutta kuvaavana käsitteenä (Lehtola 2015, 105; Pääkkönen 2008, 215; Aikio ym. 1987). Erilaisten sopeutumis- ja mukautumisprosessien kirjoa on kuitenkin tärkeä tarkastella yksityiskohtaisemmin erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella monipuolisemman kuvan saamiseksi. Saamelaisten sopeutuminen ei aina ole ollut vapaaehtoista, vaan edellä kuvattujen valtiollisten ja yhteiskunnallisten puitteiden säätelemää, pakon edessä tapahtuvaa mukautumista. On tärkeä tehdä näkyväksi ja tunnistaa, miten sulauttamis- ja sopeutumisprosessit ilmenevät eri ikäpolvien, eri elämäntilanteissa olevien ja eri puolilla maata syntyneiden saamelaisten lähtökohdissa ja asemissa.

Monien suomalaistamisprosessien painolasti ulottuu nykypäivään ja kehystää monin tavoin saamelaisten hyvinvointia ja arjessa pärjäämistä eri puolilla Saamenmaata sekä Pohjoismaita (ks. Nymo 2011). Käynnissä olevissa totuus- ja sovintoprosesseissa on nostettu saamelaisten taholta esiin näiden asioiden käsittelemisen tärkeys (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018). On tarpeen purkaa menneiden prosessien taakkaa ja moninaisia vaikutuksia nykypäivän saamelaisyhteisöjen hyvinvointiin. Ennen kaikkea on tarpeen kiinnittää huomiota niihin yhtenäistäviin prosesseihin, jotka jatkuvat nykypäivänäkin vaikuttaen rajoittavasti saamelaisten elinmahdollisuuksiin ja elämänvalintoihin. Samalla monet saamelaistutkijat haluavat painottaa saamelaisten omaa roolia yhtenäistämispolitiikasta riippumatta tai suhteessa siihen. He korostavat saamelaisten itsenäistä toimijuutta ja valintoja, kaikesta huolimatta, ja tuovat esiin, ettei saamelaisia tulisi nähdä vain uhreina (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018, 199; Lehtola & Länsman 2015).

Saamelaisten sopeutumisratkaisut eri aikoina

SÁRA-tutkimuksen tavoitteena ei ole tyypitellä saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten erilaisia sopeutumisen muotoja tai tapoja suhtautua saamen kielen ja kulttuurin sekä identiteetin ylläpitämiseen. Analyttisessä mielessä on kuitenkin mahdollista hyödyntää joitain aiempien tutkimusten tuloksena saatuja perushavaintoja koskien saamelaisalueella asuvien saamelaisten strategisia sopeutumisratkaisuja sikäli kuin ne liittyvät kieleen, identiteettiin, valtakulttuuriin suhtautumiseen sekä oman kulttuuriperinnön säilyttämiseen.

Lehtola (2012, 450–451) on historiatieteen näkökulmasta havainnollistanut kulttuurien kohtaamisen eri ilmenemismuotoja. Hän on tyypitellyt saamelaisten reaktiotapoja suomalaisen valtakulttuurin leviämiseen seuraavien jaotteluiden kautta: suomalaissuuntautuneet saamelaiset, vanhakantaiset saamelaiset, myötäilijät tai sopeutujat sekä kansallistietoiset osallistujat. Jaotteluissa on käytetty kriteereinä sitä, kuinka voimakkaasti yksilöt pyrkivät sopeutumaan uuteen yhteiskuntaan omaksumalla suomalaisia tapoja, suomen kieltä ym. Lehtolan tarkastelukohteena on 1900-luvun ensimmäinen puolisko aina vuoteen 1953 asti. Hänen näkökulmansa on historiallinen, ja tyypittelyt tulee nähdä osana yhteiskunnallisten suhteiden kehitystä ja yleistä modernisaatiota. Siten suomalaistumista on hänen mukaansa tiettyssä historian vaiheessa voitu pitää tavoiteltavana, edistykseen liittyvänä arvona tai hyödyllisenä välineenä selviytymiselle. Tätä strategiaa esiintyi Lehtolan mukaan suomalaisia yhteisöjä lähellä asuvien saamelaisten keskuudessa. Monet heistä kokivat, että tasa-arvoisen yhteiskunnallisen aseman saavuttaminen edellytti oman saamelaisen taustansa peittämistä. Hänen vanhakantaisiksi saamelaisiksi nimeämänsä saamelaiset sen sijaan käänsivät useammin selkensä suomalaisuudelle. Kyse saattoi olla siitä, että he asuivat saamelaisten ydinalueilla ympäristöissä, joissa suomalaisuudella ei ollut merkitystä. Toisille se oli kuitenkin tietoinen valinta. Toisaalta vanhakantaisuuteen saattoi Lehtolan mukaan liittyä myös vahvaa lestadiolaisuutta ja sitä kautta voimistuvaa modernisaatiokierteisyyttä.

Lehtolan (2012, 451) mukaan myötäilijöiksi tai sopeutujiksi voitiin kutsua sellaisia saamelaisia, jotka hyödynsivät suomalaisen yhteiskunnan luomia mahdollisuuksia mutta säilyttivät saamelaisuutensa ja saamen kielen suomen kielen rinnalla tai taustalla. Sen sijaan hänen mukaansa astetta vanhakantaisempaa tyyppiä edusti kansallistietoinen osallistuja, jonka taustaan liittyi usein erityinen suhde suomalaisuuteen esimerkiksi opiskelun tai suomalaisympäristössä asumisen kautta. Etäänntyminen omasta ympäristöstä tai tutustuminen valta-yhteiskunnan toimintatapoihin sai tämän tyyppin edustajan arvostamaan oman saamelaisyhteisönsä asemaa uusin tavoin. Heidän rooli kasvoi etenkin sotien jälkeen, ja monet kansallistietoisiksi osallistujiksi luokitellut tekivät aktiivista työtä saamen kielen ja kulttuurin edistämiseksi. Lehtolan käyttämää sanaa vanhakantainen voidaan ehkä tässä yhteydessä hieman pohtia. Kaikki kulttuuriaan säilyttämään tai ylläpitämään pyrkivä ei välttämättä ole vanhakantaista, jos vanhakantaisuudella tarkoitetaan kehittymätöntä tai jäykkää. Kulttuuria voidaan myös säilyttää uudistamalla sitä sisältä päin. Ehkä enemmänkin kyse voi olla oman kulttuurin arvostamisesta tai ainakin ylläpitämisestä silloin, kun se ei ole ympäröivässä yhteiskunnassa arvostettua.

Lehtola (2012) kritisoi teoksessaan Aspin (1965, 143) vanhassa akkulturaatiotutkimuksessa² tuottamia yksisuuntaisia yleistyksiä saamelaisten ja valta-yhteiskunnan suhteista ja pyrkii omassa jaottelussaan tarjoamaan näkemyksen monimuotoisemmista kulttuurisista vuorovaikutustavoista. Aspin nelikenttälukittelussa saamelaiset sopeutujat jaoteltiin vanhalappalaisiin, heimosuuntautuneisiin lappalaisiin, suomalaistuneisiin heimosuuntautuneisiin lappalaisiin sekä suomalaistuneisiin lappalaisiin.

² Kansojen kohtaamia tutkittaessa käytetään edelleen akkulturaatioteorian näkökulmaa (sam & Berry 2010, Berry 1997 ja 2008). Sen mukaisesti tarkastellaan esimerkiksi, miten vieraasta kulttuurista tulevat yksilöt (maahanmuuttajat) asemoituvat suhteessa vallitsevaan kulttuuriin ja missä määrin ”onnistuvat” toimimaan sen ehdoilla. Integraatio assimilaatio, segregaatio ja marginalisaatio ovat vaihtoehtoisia ratkaisumalleja. Vaikka lähtökohtaisen ajattelutavan mukaisesti mikään kulttuuriryhmä ei pysy muuttumattomana kohtaamisprosesseissa, sopeutumisvaatimukset kohdistuvat ensisijaisesti vähemmistöryhmien edustajiin. Tätä lähestymistapaa on käytetty varsinkin psykologian tutkimuksissa, ja sitä on sovellettu muun muassa saamelaisten identiteettivalintoja ja hyvinvointia koskeviin tutkimuksiin (Hansen ym. 2010; Kvemmo 2004). Akkulturaatioteoriaa on kuitenkin kritisoitu siitä, että se kapeuttaa tarkastelunäkökulmaa merkittävästi ja tuottaa tuloksena yksilökohtaisia tyypittelyjä. Nämä tyypittelyt eivät kuitenkaan ole kaikin osin erotettavissa tutkimuskohteena olevien henkilöiden persoonallisuusrakenteesta, jota ne miittaavat enemmänkin kuin yleistettävissä olevia sopeutumisstrategioita (Schwartz ym. 2010).

Nelikentässä ristiintaulukoitiin yhteisöllinen aktiivisuus ja toiminta saamelaisen aseman hyväksi sekä henkilökohtaiset elämäntavalliset ratkaisut. Aspin analyysi rakentui hyvin mekanistisen kulttuurisen käsityksen varamaan. Ideaalityypit muodostuivat vieraasta kulttuurista saatujen vaikutteiden määrän suhteesta oman kulttuurin puolustamiseen. Asp otti myös aikakaudelleen ominaisen tutkimussuuntauksen mukaan normatiivisesti kantaa siihen, mikä oli toivottava kehityssuunta. Hän osoitti erilaisia ristiriitaisia käyttäytymistapoja, joiden ennakoitiin yleistyvän toisaalta pääväestön yhdenmukaisuutta muovaavan paineen alla sekä toisaalta kansallistunnon viriämisen voimistaessa yksilön samaistumista ja identifioitumista omaan etniseen yhteisöön.

Nämä aiemmat tutkimukset antavat taustaymmärrystä ja karakterisoivat saamelaisen ja suomalaisen kulttuurien kohtaamiseen historian saatossa liittyneitä prosesseja. Ne hahmottelevat niitä tekijöitä, jotka vaikuttivat lähtökohtatilanteissa ja muokkasivat saamelaisen sopeutumis- ja mukautumisprosesseja eri aikakausina. Saamelaisen etnisen heräämisen ja oman aktivismin lisääntymisen sekä yhteiskunnallisten olosuhteiden muuttumisen myötä nykypäivän tilanteet poikkeavat kuitenkin merkittävästi noista toisen maailmansodan jälkeisistä tilanteista, joita Lehtolan (2012) ja Aspin (1965) tutkimukset koskevat. Samalla on kuitenkin hyvä muistaa, että eri sukupolvien saamelaisilla on hyvin erilaiset kokemukset kulttuurisista kohtaamisista ja tavat reagoida niihin, mikä näkyy myöskin tämän tutkimuksen tuloksissa. Sen ohella muun muassa lapsuudenkodilla ja -ympäristöllä on monia vaikutuksia yksilöiden myöhempäänkin elämäntilanteeseen sekä valinnanmahdollisuuksiin. Esimerkiksi sillä on väliä, onko oppinut saamen kieltä kotona, onko voinut saada saamenkielistä opetusta, miten lähiympäristö sekä koulu- ja työelämä ovat suhtautuneet saamen kieleen, ovatko ne vahvistaneet identiteettiä vai aiheuttaneet sen peittämistä syrjinnän vuoksi. Saamelaisalueen eri osien olot poikkeavat paljonkin toisistaan sen ohella, että myös perhekohtaiset ratkaisut ovat erilaisia. (Lindgren 2000, 240.)

5. Tutkimuseettiset periaatteet ja käytännöt

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

5.1. Alkuperäiskansojen tutkimuseettiset periaatteet

SÁRA-tutkimushankkeessa on jatkettu **Buorre eallin** -tutkimushankkeen aikana aloitettua saamelaisten tutkimuseettisten menetelmien kehittämistyötä (Heikkilä ym. 2013; Heikkilä 2016). Toisin kuin monilla muilla alkuperäiskansoilla, saamelaisilla ei vielä ole omia tutkimuseettisiä ohjeita. Pohjoismaisessa saamentutkijayhteisössä on jo pitkään käyty periaatteellista keskustelua eettisten ohjeiden tarpeellisuudesta. Konkreettiset toimenpiteet ohjeiden laatimiseksi ovat kuitenkin käynnistyneet vasta hiljattain (Juutilainen & Heikkilä 2016, 88; Heikkilä & Miettunen 2016). Norjan saamelaiskäräjien asettama työryhmä on saanut valmiiksi esityksen saamelaisen terveystutkimuksen eettisistä ohjeista ja suosituksista (Forskningsetiske retlinjer i samisk helseforskning 2018). Vuonna 2018 koottiin myös Suomessa työryhmä valmistelemaan saamentutkimuksen eettisiä ohjeita ja käytäntöjä. Työryhmä koostuu saamen- ja alkuperäiskansatutkimuksesta vastaavista professoreista eri tutkimuslaitoksissa sekä saamelaisorganisaatioiden edustajista. Työskentelyn tueksi on myös koottu laajapohjainen viiteryhmä eri alojen tutkijoista ja saamelaisyhteisön edustajista.

Tiedeyhteisöjen noudattamat yleiset tutkimuseettiset periaatteet pohjautuvat ajatukseen yksilön oikeuksista ja yksilön suojaamisesta mahdollisilta tutkimustoiminnan aiheuttamilta riskeiltä ja vahingoilta. Eri tieteenaloilla on lisäksi omat, tarkennetut tutkimuseettiset ohjeensa ja ennakoarvioinnin käytäntönsä (TENK, 2015). Alkuperäiskansatutkimuksessa – kuten myös kriittisessä ja feministisessä tutkimustraditiossa – on vaadittu yksilönäkökulman ohella yhteisönäkökulman huomioimista osana tutkimusetiikkaa. Yhteisö ja yhteisösuhteet ovat alkuperäiskansatutkimuksessa eettisten menettelytapojen ohella epistemologiselta ja metodologiselta kannalta keskeisiä asioita. Alkuperäiskansoille ominaisen tiedonkäsityksen mukaisesti tiedontuotanto ja omistajuus ovat yhteisöllisesti jaettuina, ja siten myös eettisesti vastuullinen hyvä tutkimuskäytäntö määrittyy suhteessa yhteisön normeihin sekä hyväksytyihin toimintatapoihin. (Kovach 2009; Kuokkanen 2009; ym.)

Kanadassa, Australiassa ja Uudessa-Seelannissa alkuperäiskansojen tutkimuseettiset periaatteet ja käytännöt ovat vakiintuneet ja tutkimuslaitokset sekä rahoittajat edellyttävät niiden noudattamista (TCPS 2010; AIATSI 2011; Te Ara Tika 2010; ks. Juutilainen & Heikkilä 2016, 82). Monilla kansoilla tai paikallisyhteisöillä on lisäksi omat tutkimuseettiset periaatteensa ja protokollansa, joiden mukaisesti tutkimuslupaa haetaan. Lupaprosessi velvoittaa tutkijat reflektoidaan entistä syvällisemmin tutkimuksen toimintoja suhteessa kyseisen alkuperäiskansan kulttuurisiin tapoihin, arvoihin, normeihin sekä itsemääräämisoikeuteen. Tutkijoiden on tutkimuslupaa hakiessaan osoitettava tiedostavansa sekä ymmärtävänsä, miten nämä kulttuuriset seikat vaikuttavat tutkimuksen toteutukseen, ja sen etenemistä raportoidessaan selvítettävä, miten ne on eri vaiheissa huomioitu.

Suhteet, vuorovaikutus ja kulttuuritietoinen harkinta

Alkuperäiskansatutkimuksen eettisissä lähtökohdissa korostuvat *relaationaalisuuden ja refleksiivisyyden merkitykset*. Relatonaalisuudella tarkoitetaan suhteisuutta eli tutkijoiden laajentunutta tietoisuutta

tutkimusprosessiin liittyvien toimijoiden välisten suhteiden merkityksestä tutkimuksen toteutuksessa. Sitä kautta muodostuvat käsitykset kunkin *vastuista ja velvoitteista* (engl. *accountability*, pohjoissaam. *geatnegašvuohhta*), jotka palautuvat alkuperäiskansojen maailmankatsomukselliseen ja uskonnolliseen perustaan. Refleksiivisyydellä tarkoitetaan tässä yhteydessä niitä tietoisia prosesseja, joiden kautta tutkijat yhdessä tutkijaryhmän ja yhteistyökumppaneiden kanssa pyrkivät rakentamaan ymmärrystä niistä saamelaiskulttuurisista erityispiirteistä ja kulttuurien kohtaamiseen vaikuttavista asioista, jotka on hyvä huomioida tai joita on hyvä noudattaa tutkimuksen eri vaiheissa. Lähtökohtana ovat vuogas ja *oadjebas* eli toimintatapa, jolla tarkoitetaan saamelaiskulttuurisesta näkökulmasta soveliaita ja kunnioittavia käytäntöjä, jotka noudattavat kulttuurisia tapoja ja arvoja. (Ks. Forslag til etiske retningslinjer for samisk helseforskning 2018.) Aikion (2010, 94–96) määrittelemän *kulttuuritajun* (pohjoissaam. *kulturáddejummi*) perusajatuksen mukaisesti kulttuurien kohtaamistilanteissa tarvitaan kulttuurista reflektiota eli pohdintaa. Jatkuvan reflektion tarkoituksena on yhtäältä oppia havainnoimaan kulttuurisia erityispiirteitä ja kartuttaa kokemuksia sekä tietoa siitä, miten toimia monikulttuurisessa yhteistyössä. Toisaalta tavoitteena on lisätä tutkijoiden itseymmärrystä omasta kulttuuritaustastaan ja tiedeyhteisön hyväksymistä toimintatavoistaan sekä siitä, miten erilaiset kulttuuriset lähtökohdat vaikuttavat tutkimuksen tekoon. (Heikkilä 2016, 655.)

Tutkijoiden näkökulmasta tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että heidän on entistä paremmin tunnistettava ja tiedostettava kulloisenkin tutkimusasetelman taustalla vaikuttavat kansojen ja kansaryhmien välisten suhteiden yhteiskunnalliset merkitykset (Kovach 2010; Smith 1999; Denzin & Lincoln 2009). Kunkin alkuperäiskansan historialliseen, sosiaaliseen, kulttuuriseen ja henkiseen kontekstiin sekä elinympäristöön liittyvät seikat ja niissä tapahtuneet muutokset heijastuvat eri tavoin nykypäivän olosuhteisiin. Ne voivat vaikuttaa eri tavoin väestöryhmien tasolla ja yksittäisten ihmisten tai sukujen elämäntilanteiden taustalla (Kovach 2009; Kuokkanen 2007; Little Bear 2000). Näiden kautta jäsenyväisten suhteiden ja toimintaa ohjaavien arvojen sekä maailmankuvallisten erityispiirteiden tunnistaminen ja kunnioittaminen luovat tutkimuseettisten periaatteiden kulttuuriset lähtökohdat. Ne ovat myös dekolonisoivien tutkimusmenetelmien peruseriaatteita. (Heikkilä 2016, 655–657.)

Alkuperäiskansatutkijat korostavat laadullisten tiedontuotantoprosessien vastavuoroista luonnetta (Kovach 2009, 34; Rossman & Rallis 2003, 35). Siten tiedon tulkinnallisuus ja itse tulkintaprosessi painottuvat tutkimusasetelmassa. Tutkijaa ei nähdä neutraalina osana tutkimusprosessia, vaan hänen paikantunut subjektiviteettinsa eli tutkijan tietoisuus itsestään, arvomaailmastaan, asemastaan, paikastaan ja toimijuudestaan muovaa tiedontuotannon kontekstia ja luonnetta (vrt. Harding 2008; Ronkainen 1999). Tämän vuoksi tutkijan itsereflektio eli jatkuva tiedostava pohdinta on tärkeässä asemassa. Tutkijan henkilökohtainen viitekehys, kulttuurinen tausta ja maailmankuva ovat keskeisiä tulkintaresursseja vuorovaikutusprosessissa, jonka tavoitteena on molemminpuolisen ymmärryksen lisääminen (Hallam & Brian 2000; Delanty 2011). Usein myös tutkijan oma polku nähdään alkuperäiskansalähtöisessä tutkimusprosessissa tärkeänä työkaluna ymmärryksen syntymiselle ja sitä käytetään analyysin osana (Kovach 2009).

Tutkimusprosessi edellyttää dialogisia käytäntöjä, joissa kunkin osapuolen kontekstuaalinen ymmärrys ja näkemykset tunnistetaan ja niitä kunnioitetaan. Tämä lähestymistapa muistuttaa pääpiirteiltään yhteiskuntatieteissä käytettyjä osallistavia tutkimusmenetelmiä. Niissä pyritään erilaisten kollaboratiivisten prosessien avulla luomaan tutkimusasetelmia, jotka osallistavat tutkimuskohteena

olevan yhteisön jäseniä ja sen ulkopuolelta tulevia tutkijoita. Esimerkiksi osallistava havainnointi (Minkler & Wallerstein 2003), toimintatutkimus (Kuula 1999), collaborative research (Wells 2009) sekä erilaiset yhteistutkijuusmenetelmät (Laitinen 2004) rakentuvat toimijoiden välisen yhteistyön periaatteelle. Näissä menetelmissä tutkimuskumppanuudella tavoitellaan useimmiten yhdessä *oppimista* (engl. *co-learning*). Toimijasuhteet rakentuvat kunkin osapuolen erityispiirteiden tunnistamiselle tiedontuotantoprosessin voimavarana. Alkuperäiskansatutkimuksessa tutkimuskumppanuudella on kuitenkin vielä syvemmät ulottuvuudet, jotka ulottuvat muun muassa tiedon omistajuuteen.

Dialogisuudella on lisäksi erityinen epistemologinen merkitys saamentutkimuksen etiikassa, sillä kuten Nilsson (2016) on nostanut esiin, sovinnollisuus (pohjoissaam. *soabalašvuohta*) on yksi keskeisistä saamelaiskulttuurin arvoista. Tutkimusprosessin yhteydessä tarkasteltuna *soabalašvuohta* painottaa asioiden sopimista yhteisen keskustelun kautta (ks. Oskal 1995). Mahdolliset ristiriitatilanteet pyritään ratkaisemaan neuvottelemalla avoimien ja monivaiheisten dialogisten prosessien kautta tutkimuskumppanien kesken. Edellytyksenä on, että toimijoiden välinen vuorovaikutus on riittävän pitkäkestoista, niin että se mahdollistaa myös mahdollisten ristiriitojen käsittelyn neuvotteluprosessin eri vaiheissa. (Heikkilä & Miettunen 2016.)

5.2. SÁRA-hankkeen eettiset tutkimuskäytännöt

SÁRA-hankkeen tutkimuseettiset toimintaperiaatteet ja -tavat noudattivat edellä luonnehdittuja alkuperäiskansojen tutkimuseettisiä periaatteita ja hyviä käytäntöjä. Niitä on myös viime vuosina käsitelty saamelaisten tutkijoiden kesken käydyissä pohjoismaisissa keskusteluissa (Drugge 2016; Juutilainen & Heikkilä 2016). Tutkimuksenteossa sitouduimme lisäksi noudattamaan Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (2009) asettamia humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettisiä periaatteita, sosiaali- ja terveysalan tutkimusta ohjaavaa eettistä normistoa, hyvää tieteellistä käytäntöä (HTK, 2012) sekä arkaluonteisten asioiden käsittelyä koskevia lakeja ja menetelmällisiä ohjeita.

Koska saamentutkimuksen eettistä ohjeistusta tai lupamenettelyä ei ole vielä kodifioitu, pohdimme hanketiiminkansayhteisissä keskusteluissa huolellisesti tähän tutkimusasetelmaan liittyviä tutkimuseettisiä kysymyksiä ja etsimme käytännön ratkaisuja. Tutkijoiden ja tutkimuskumppaneiden jatkuvan keskinäisen vuoropuhelun kautta selvitimme, miten tutkimusprosessin eri vaiheissa voidaan toimia saamelaisyhteisön ja saamelaisen arvomaailman mukaisesti hyvällä ja hyväksyttävällä tavalla. Olennaista on ollut toimivien yhteisösuhteiden luominen ja aktiivinen vuoropuhelu yhteisön kanssa. Olemme prosessoineet aiempien tutkimuskokemusten, kuten esimerkiksi Buorre eallin -tutkimuksen (Heikkilä ym. 2013; Heikkilä 2016), kautta muodostuneita käsityksiämme saamelaiskulttuurin kannalta hyvistä tutkimuskäytännöistä. Mahdollisuus tutkimuseettisistä kysymyksistä keskustelemiseen muiden samassa tilanteessa olevien saamelais- ja muiden alkuperäiskansatutkijoiden kanssa on myös ollut korvaamattoman arvokas asia.

Lähtökohtana toteutuksessa oli tutkimuksen kokonaisprosessin eettisyys alkuperäiskansojen tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti. Tällöin korostuivat yhteisöllinen suostumus ja osallistumismahdollisuudet tutkimuksen tekoon sen kaikissa eri vaiheissa. Siten koko tutkimusprosessin

toteutus aina tutkimusaiheesta ja -aloitteesta ja yhteistyökumppanuussuhteiden rakentamisesta aineiston keruuseen, analyyseihin, tulkintaan, raportointiin, palauttamiseen yhteisölle, säilyttämiseen ja jatkokäytöstä päättämiseen on toteutettu mahdollisimman pitkälle yhteistyössä saamelaiden toimijoiden kanssa. Yhteistyökumppaneina olleet saamelaisyhteisöjen edustajat osallistuivat ohjausryhmän toimintaan ja Diehtoduojár-työpajatoimintaan, joissa päätettiin tutkimuksen toteutustavoista, muokattiin lomakekyselyn kysymyksiä sekä analysoitiin ja tulkittiin tuloksia.

Tutkimuskumppanuudessa on kyse mahdollisimman tasavertaisesta kohtaamisesta, jossa toimijarat eivät hämärry. Vuorovaikutus tutkijoiden ja saamelaisyhteisön jäsenten kesken tapahtuu itse kunkin lähtökohdat ja erityisvahvuudet tunnistaen (ks. Magga 2016). Kyse on vuorovaikutustavoista ja vuorovaikutuksen luonteesta, joka ei ole vain informanttien tai kohderyhmän informoimista, haastattelemista tai yksisuuntaista kuulemista. Saamentutkimuksessa dialogisuus rakentuu kulttuurille ominaisen vuorovaikutuksellisuuden periaatteelle, josta käytetään pohjoissaameksi nimitystä gulahallat (Balto 1999; Boine 2005; Porsanger & Guttorm 2010). Tässä yhteydessä käytimme gulahallat-käsitettä merkityksessä 'keskustella, lisätä ymmärrystä'. Sillä tarkoitetaan pyrkimystä kokonaisvaltaiseen keskinäiseen ymmärrykseen ja mahdollisimman hyvin toimivaan kommunikaatioon tutkimusjärjestelyjen kautta.³ Tämänkaltaisessa vuorovaikutuksessa ei ollut kyse vain tutkimustyön puitteissa tapahtuvasta kanssakäymisestä vaan laajemminkin ymmärrettävästä tutkijan ja yhteisön välisestä sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, joka ulottui osin tutkijan työajan ja työroolin ulkopuolella. Tämän vuorovaikutuksen kautta rakennettiin keskinäistä ymmärrystä käsillä olevista asioista.

SÁRAn tutkimusaloite oli lähtöisin saamelaisyhteisöstä ja perustuu Saamelaiskäräjien sekä saamelaisyhdistysten ja -aktivistien toistuvasti esiin nostamiin tiedontarpeisiin. Tietoa saamelaiden palvelutilanteesta ja tarpeista tarvitaan saamelaiden aseman parantamiseksi, saamelaiden kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien turvaamiseksi sekä yhdenvertaisuuden toteutumisen seurantaan (Heikkilä ym. 2013). Aloite ei siis syntynyt akateemisen tiedeyhteisön tiedollisista intresseistä käsin. Vastaavasti keskeisistä toteutustavoista tavoitteiden saavuttamiseksi sovittiin ohjausryhmän kanssa, jossa saamelaisorganisaatioilla oli vahva edustus.

Hankkeen yhteistyökumppaneina toimivat Rovaniemen, Oulun, Tampereen, Jyväskylän ja Helsingin kaupunkien saamelaisyhdistykset. Saamelaiden keskuudessa on vahva yhdistystoiminnan perinne, ja suurimmissa kaupungeissa on omat, aktiivisesti toimivat saamelaisyhdistyksensä. Yhdistysten kautta tavoitettiin luonnollisesti vain osa saamelaisväestöstä. Koska saamelaisyhteisö on pieni, voitiin yhdistysten ja aktiivitoimijoiden välityksellä kuitenkin levittää sanaa myös muille paikkakunnalla asuville saamelaisille. Tutkimustyö aloitettiin esittäytymällä ja kutsumalla saamelaisyhdistykset mukaan tutkimusprojektiin. Yhdistyksiä pyydettiin nimeämään jäsenet ohjausryhmään. Tutkijat vierailivat kunkin yhdistyksen tilaisuuksissa esittelemässä tutkimushankkeen tavoitteita ja eettisiä toimintatapoja. Hankkeesta myös tiedotettiin laajasti saamen- ja suomenkielisessä mediassa. Sen ohella kukin tutkija välitti tietoa henkilökohtaisia ja ammatillisia verkostojaan hyödyntäen.

³ Arkikielessä *gulahallat*-käsitteellä voidaan viitata myös kevyemmässä merkityksessä tavanomaiseen jutusteltuun tai mielipiteiden vaihtoon. Tosin sekin oli osa tutkimuskumppaneiden keskinäistä vuorovaikutusta.

Hankkeelle koottiin laaja ohjausryhmä. Se toimi asiantuntijaelimenä ohjaten ja arvioiden tutkimuksen toteutusta ohjausryhmän kokoontumisten kautta, mutta myös osallistuen tärkeimpiin työvaiheisiin, kuten esimerkiksi kyselylomakkeen laadintaan. Ohjausryhmään kuului rahoittajien lisäksi saamelaisyhdistysten, Saamelaiskäräjien ja saamelaisen sosiaali- ja terveysalan järjestön SámiSoster ry:n sekä kaupunkien palvelujen järjestämisestä vastaavien tahojen ja tutkimuslaitosten edustajia. Saamelaisyhdistysten jäsenet edustivat saamenkansalaisen näkökulmaa, mutta monilla heistä oli myös kokemusta itse tutkijana toimimisesta.

SÁRA-hankkeen tutkijat ovat saamelais- ja suomalaistaustaisia, ja he ovat pohjoissaamenkielen taitoisia. Hanke toimikin koko ajan sujuvasti kaksikielisenä. Tutkijoilla oli runsaasti aiempaa kokemusta saamelaisyhteisöjen kanssa tehtävästä tutkimustyöstä. He ovat myös toimineet pitkään erilaisissa työtehtävissä saamelaisyhteisössä ja saattoivat siten käyttää apunaan omia ammatillisia ja henkilökohtaisia verkostojaan hankkeen toimintaa järjestäessään. Keskinäisten luottamuksellisten suhteiden rakentaminen tutkijoiden ja saamelaisyhteisön jäsenten välille perustui ammatillisen kokemuksen ohella henkilöhistorian kautta muodostuneisiin asemiin ja suhteisiin. Saamelaiskulttuurille ominaisen vastavuoroisuuden periaatteen mukaisesti tutkijat eivät vain keränneet tietoa, vaan olivat läsnä myös ihmisinä kytkeytyen osaksi yhteisön sosiaalisia suhteita. Tutkijat kohtasivat yhteisön jäsenet tutkimuskumppaneina, eivät vain informanteina. Vastaavasti yhteisö saattoi kohdata tutkijat ihmisinä, ei pelkästään tutkijan roolissa esiintyvänä. Tämän edellytyksenä oli tutkijoiden jatkuva itserefleksio ja eri positioiden tarkempi tiedostaminen kulloisissakin vuorovaikutustilanteissa.

Tietoturva ja anonymiteetin turvaaminen

Tutkimuksen toteutuksen eri vaiheissa kiinnitettiin erityistä huomiota tietoturvaan. Tietoturvakysymykset ovat kaikessa tutkimustyössä erityisen ajankohtaisia vuonna 2018 voimaan tulleen EU:n tietosuojauudistuksen myötä. Sähköisessä muodossa olevat aineistot ja niiden käsittely eri laitteilla ja järjestelmillä velvoittivat tutkijat entistä tarkempaan suunnitelmallisuuteen ja tietoiseen toimintaan koko tiedontuotannon kaaren osalta. EU:n tietosuoja-asetuksen (Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus EU 2016/679) myötä myös yksilöiden oikeuksia itseään koskevien rekisteritietojen ym. tarkistamiseen ja poistamiseen on vahvistettu. Muistutuksia tutkimuksen tietoturvallisuuden tärkeydestä on Suomessa saatu viime vuosina, kun henkilötietoja on vahingossa päässyt vuotamaan tulosten julkistamisen yhteydessä tutkimuslaitoksen verkkosivujen kautta tai tutkimusmateriaalia on päätynyt epähuomiossa roskalavoille (Yle, 2017; Turun Sanomat, 2017). Tietoturvallisuusseikat ovat erityisen tärkeitä, kun käsitellään erilaisia vähemmistöryhmiä tai alkuperäiskansoja koskevia aineistoja. Riskinä on, että ihmiset ovat yleensä tunnistettavissa ryhmän pienen koon takia. Lähtökohtaisesti etnisiä ryhmiä koskevat tiedot ovat henkilötietolain (523/1999) ja EU:n tietosuoja-asetuksen mukaisesti arkaluonteisia tietoja. Niiden kohdalla tavanomaiset tieteelliset anonymisointimenettelyt eivät ole riittäviä, koska välillisen tunnistettavuuden riski säilyy.

Osa saamentutkimuksen eettisistä haasteista on perusasetelmiltaan samansuuntaisia kuin sosiaalitieteissä erityisryhmien ja sensitiivisten aihealueiden tutkimuksissa, joita varten on luotu eettiset ohjeet. Ne koskevat tutkimuskohteena olevien ihmisten oikeuksien kunnioittamista sekä anonymiteetin turvaamista tutkimuksen toteutuksessa ja tulosten julkistamisessa (Rauhala & Virokannas 2011; Pohjola 2010). SÁRA-tutkimuksen kohdalla kyse on kuitenkin yksilöoikeuksien lisäksi laajemmin yhteisön oikeuksien turvaamisesta, esimerkiksi koskien negatiivisen leimaantumisen riskiä tai stereotyyppisten yleistysten välttämistä. Oikeuksien turvaaminen ei rajoitu vain tulosten julkaisemiseen, vaan on koko tutkimusprosessia läpileikkaava määre.

SÁRA-tutkimuksessa aineiston käyttötarkoitus, käyttötavat ja säilytys toteutettiin suunnitelmallisesti ja avoimesti saatavilla olleen rekisteriselosteen mukaisesti. Kaikki tutkimuksessa kerätyt ja käsitellyt tiedot ovat luottamuksellisia ja niitä käytetään vain tämän tutkimuksen suorittamiseen. Koska tällä hetkellä ei ole olemassa riittävän tietoturvallisia järjestelyjä, jotka mahdollistaisivat saamelaiden itsemääräämisoikeuksien toteutumisen tiedontuotannossa sekä turvaisivat tutkimukseen osallistuneiden vaikutusmahdollisuudet itseään koskevan tiedon jatkokäyttöön, aineistot päätettiin hävittää hankkeen päätyttyä. Tämä on luonnollisesti ongelmallista mahdollisen seurantatutkimuksen kannalta. Tutkimuksen analyysien ja raportoinnin ajan aineistoja säilytettiin parhaita käytettävissä olevia tietoturvakäytäntöjä noudattaen. Siten esimerkiksi kaikki sähköisten aineistojen tallennukset oli turvattu salasanoilla ja aineistoja ei säilytetty eikä käsitelty organisaation verkkolevyillä tai lähetetty sähköpostitse. Vastaavasti tietoja ei myöskään tallennettu pilvipalveluihin eikä organisaatioiden yhteiskäytössä oleville laitteille. Paperitulosteita otettiin mahdollisimman vähän ja niistä poistettiin kaikki mahdolliset tunnistettavuustiedot. Kaikki tutkimusmateriaali säilytettiin lukituissa tiloissa. Aineistoihin pääsy oli vain kulloistakin asiakokonaisuutta käsittelevillä hankkeen tutkijoilla. Tutkijoita sitoo hankkeen päätyttyäkin salassapitovelvollisuus, ja analyysihin ja aineiston käsittelyyn osallistuneiden kanssa solmittiin salassapitosopimukset.

Haastateltavienjakyselyynvastanneidensuostumusheidänantamiensatietojenkäyttöönolinimenomainen ja perustui heidän saamaansa riittävään informaatioon sekä vapaaseen harkinnan mahdollisuuteen (*free prior informed consent*) (ks. YK:n alkuperäiskansajulistus 2016). Ryhmäkeskusteluihin osallistuneet antoivat luvan keskustelujen nauhoittamiseen, kun oli sovittu äänitteiden käyttötarkoituksesta, siitä kuka aineistoa litteroi ja ketkä sitä käsittelevät, aineiston säilyttämistavasta ja -paikasta sekä hävittämisestä. Näistä kysymyksistä sopiminen on saamentutkimuksessa tärkeää, sillä saamelaisyhteisö on pieni ja anonymiteetin turvaamiseen liittyy erityisiä haasteita. Monilla saamelaisilla on myös negatiivisia kokemuksia aiemmista tutkimuskäytännöistä, minkä vuoksi näiden asioiden käsittelyyn on paneuduttava huolellisesti. He ovat kokeneet usein joutuneensa yksipuolisesti tutkimuskohteiksi ilman, että heillä on ollut riittävästi tietoa siitä, kuka tietoja käsittelee ja miten, mitä tuloksia on saatu ja mihin niitä on käytetty. (West 2018; Juutilainen & Heikkilä 2016, 82.)

SÁRA-tutkimuksen lomakekysely toteutettiin täysin anonymisti. Kyselylomakkeet eivät sisältäneet minkäänlaisia identifikaatiotunnuksia, eikä tutkijoilla ollut käytössään mitään nimi- tai osoitetietoja perusjoukosta tai vastanneiden joukosta. Perusjoukon poiminta toteutettiin Saamelaiskäräjien hallituksen suostumuksella Saamelaiskäräjien ja Väestörekisterikeskuksen keskinäisen menettelyn kautta. Lomakkeen painatuksen ja postituksen hoiti kilpailutettu painotalo, jonka kanssa solmittiin tarkka tietosuojasopimus. Sopimuksen mukaisesti nimi- ja osoitetiedot tuhottiin toimenpiteiden päätteeksi.

Aineiston keruussa pyrittiin turvaamaan pienen vastaajaryhmän anonymiteetti muun muassa siten, että vastaajien taustatietoja kerätiin mahdollisimman vähän. Tutkimustulokset raportoitiin asianmukaisella tavalla ja niitä esitettäessä kiinnitetään erityistä huomiota siihen, että tutkimukseen osallistuneiden henkilöllisyyssuoja säilyy. Se tarkoittaa muun muassa sitä, että tutkimuksessa noudatettiin tavanomaisiin tilastotieteellisiin käytäntöihin verrattuna tiukempia normeja koskien tuloksissa esiteltäviä pienimpiä tilastollisia yksiköitä.

Laadullisen aineiston keruu tapahtui tutkijoiden toimesta, eikä siinä käytetty ulkoista työvoimaa. Haastateltavilla oli mahdollisuus kirjata haastattelusopimukseen erityisehtoja. Esimerkiksi litteroijan hyväksyttäminen haastatellulla on hyvä tapa pienissä yhteisöissä ja käsiteltäessä henkilökohtaisia asioita. Haastattelu- ja ryhmäkeskusteluaineistoa litteroitaessa poistettiin kaikki viittaukset henkilöiden nimiin tai tunnistettaviin taustatietoihin. Äänitallenteet ja haastattelusopimukset säilytettiin tietoturvasyistä niin, etteivät ne voineet joutua vahingossa ulkopuolisten käsiin. Tuloksia raportoitaessa aineistoesimerkit valittiin huolellisesti niin, ettei niihin sisälly välillisen tunnistettavuuden riskiä. Aineistoesimerkkeihin ei merkitty mitään identifikaatiotunnuksia anonymiteetin turvaamiseksi.

Kussakin työvaiheessa aineistoa oli käytössä vain niiltä osin, kuin se oli toimien ja tehtävän kannalta välttämätöntä ja relevanttia. Haastattelu- ja ryhmäkeskusteluaineisto sekä lomakekysymysten avovastaukset olivat vain hankkeen tutkijoiden käytössä. Laadullisten ja määrällisten vastausten yhteenanalysoinnin tuloksia sen sijaan voitiin käsitellä tutkimuskumppaneiden kanssa järjestetyissä Diehtoduojár-työpajoissa. Tämä mahdollisti aineistojen syvällisemmän analysoinnin tutkimuskumppanien kesken. Yleensä laadullisen aineiston analyysi jää vain tutkijoiden vastuulle, kun tutkimuskumppanit eivät voi osallistua sen analyysiin aineistoon sisältyvien tunnistettavuusriskien vuoksi.

Saamelaisen tapakulttuurin kunnioittamisen ja noudattamisen koettiin SÁRA-hankkeessa luoneen hyvän pohjan avoimelle ja suoralle vuorovaikutukselle tutkimuskumppanien kesken. Saamelaisyhdistysten edustajat toivat rohkeasti esiin näkemyksiään ja kehittämis ehdotuksiaan sekä tutkimuksen toteutuksen että analyysien suhteen. Esimerkiksi lomakekysely sai aluksi paljon periaatteellista kritiikkiä. Lomaketutkimuksen mahdollisuutta ei kuitenkaan tyrmätty kokonaan, vaan tutkimuskumppanit alkoivat yhdessä tutkijoiden kanssa rakentavasti pohtia, miten kyselyn voisi toteuttaa paremmin. Tutkimuskumppanien ehdotuksesta järjestettyjen lomakkeenmuokkaustyöpajojen avulla saatiin työstettyä saamelaisten näkökulmasta mahdollisimman relevantteja ja tutkimusmenetelmällisesti laadukkaita kysymyksiä. Diehtoduojár-työpajojen anti rikasti merkittävällä tavalla myös tutkimuksen analyysijä ja tuloksia. Ilman saamelaisyhteisön monitahoista ja sitoutunutta osallistumista tutkimuksen

tulokset olisivat jääneet huomattavasti yksipuolisemmiksi. Tätä yhteistyökokemusta voidaankin pitää hyvänä esimerkkinä siitä, että eettiset tutkimuskäytännöt voivat osaltaan mahdollistaa myös laadukkaampia tiedontuotantokäytäntöjä ja tutkimustuloksia sekä saamelaisten että akateemisen tiedeyhteisön näkökulmasta. (Heikkilä & Miettunen 2016.)

6. Tutkimusmenetelmät, aineiston keruu ja analyysit

Petri Vuorijärvi, Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

SÁRA-tutkimuksessa käytetyt menetelmät kehitettiin vastaamaan alkuperäiskansojen tutkimuseettisiä periaatteita yleensä ja erityisesti niiden saamelaiskulttuurisia näkökohtia. Metodologisten ja eettisten kysymysten yhteen kietoutuminen oli yksi keskeinen, läpäisevä ominaisuus. Sovelsimme yhdessä ja sovitimme yhteen yhteiskuntatieteellisiä kvantitatiivisia ja kvalitatiivisia menetelmiä sekä saamelaisia keskustelullisia menetelmiä saamelaisen kulttuurisen ymmärryksen ja hyvien tapojen mukaisesti. Käyttämämme menetelmät olivat luonteeltaan yhteisölähtöisiä, osallistavia ja dialogisia. Ne vastaavat pääperiaatteiltaan *Community-based participatory approach* (CBPA)-menetelmiä, joita käytetään runsaasti etenkin Kanadassa ja Alaskassa alkuperäiskansoja koskevissa tutkimuksissa (Minkler & Wallerstein 2003). Niitä sovelletaan monin eri tavoin ja erilaisiin käyttötarkoituksiin. Vaikka saamentutkijat ovat jo pitkään käyttäneet omassa tutkimustyössään erilaisia saamelaiskulttuurilähtöisiä, eettisiä menetelmiä ja hyviä käytäntöjä, on niiden kodifointi vielä kesken. CBPA-menetelmien kehittämistyö saamentutkimuksen kontekstissa Suomessa on aloitettu terveystutkimuksen piirissä. Sen tuloksena on saatu hahmotetuksi tärkeimmät eettiset periaatteet ja toimintatavat, joita voidaan soveltaa saamelaisen terveystutkimuksen yhteydessä (Rautio ym. 2017). Saamelaisten yhteisöllisten ja osallistavien tutkimusmenetelmien kehittämistyö vaatii kuitenkin vielä laajempaa yhteisökuulemista sekä tutkimuseettisistä periaatteista sopimista.

Kehitimme SÁRA-hankkeessa myös uusia tapoja toteuttaa mixed-method-menetelmiä saamelaiskulttuurisesta ymmärryksestä käsin. Tutkimuksessa käytettiin erilaisia tutkimusaineistoja alusta lähtien rinnakkain ja keskinäisessä vuorovaikutuksessa, kuten jäljempänä kuvataan. Tutkimusaineisto kerättiin focus group tyyppisten ryhmäkeskustelujen, yksilöhaastattelujen ja lomakekyselyn avulla. Moniaineistollisella lähestymistavalla pyrimme avartamaan ja monipuolistamaan kuvaa saamelaisten kokemasta hyvinvoinnista ja palvelutyytyväisyydestä, mahdollisuuksista saamen kielen käyttöön sekä muista ydinkysymyksistä, jotka liittyvät heidän mahdollisuuksiinsa elää saamelaisina saamelaisalueen ulkopuolella.

6.1. Kulttuurilähtöiset toimintatavat ja aineistonkeruu

SÁRA-hankkeen käynnistyessä kutsuimme Rovaniemen, Oulun, Tampereen, Jyväskylän ja Helsingin saamelaisyhdistykset mukaan ja kävimme heidän tilaisuuksissaan esittelemässä tutkimuksen tavoitteita, toteutustapoja sekä kehitettäviä tutkimuseettisiä menetelmiä. Kaikki neljä saamelaisyhdistystä Mii ry, Oulu Sámit ry, Bárbmü ry ja City-Sámit ry päättivät lähteä yhteistyökumppaneiksi. Pidämme tätä suurena luottamuksen osoituksena, sillä saamelaisorganisaatioille tulee runsaasti yhteydenottoja sekä erilaisia tiedonkeruu- ja tutkimusyhteistyöpyyntöjä, ja heidän onkin tarkkaan harkittava, mihin osallistuvat.

Järjestimme kunkin saamelaisyhdistyksen kanssa yhteistyössä paikalliset tapaamiset, joiden yhteydessä toteutettiin focus group -tyyppiset ryhmäkeskustelut. Tapaamiset järjestettiin saamelaisyhdistysten kanssa sovitulla tavalla. Pyrkimyksenä oli löytää kaupunkisaamelaisten kannalta toimivia ja mielekkäitä toteutustapoja hyvän osallistujamäärän turvaamiseksi. Kohderyhmän tavoittaminen on

yksi suurimmista haasteista sekä hyvinvointitutkimuksissa että hankkeissa, joissa pyritään lisäämään erilaisten kansalaisryhmien osallistumistapoja. Kaupungin kiireisessä elämänrytmissä eläviä saamelaisia ei myöskään ole aivan helppoa saada innostumaan vapaa-ajallaan hyvinvointipalveluja koskevasta keskustelutilaisuudesta. Ryhmäkeskustelut päätettiin toteuttaa osana yhdistysten järjestämien toimintapäivien ohjelmaa. Vastaavan kaltaisia menetelmiä on sovellettu esimerkiksi romanien asemaa, elinoloja ja palvelutarpeita koskevien kuulemistilaisuuksien järjestämisessä. Niiden yhteydessä on tarjottu muun muassa musiikkiesityksiä tai muuta kulttuurista ohjelmaa ja mahdollisuus ruokailuun (Huttu ym. 2014, 21).

Saamelaisyhdistykset valitsivat toimintatavoiksi perinneruokailun ja ulkoilutapahtumat, koska niistä heillä oli aiempia hyviä kokemuksia. Perinteinen ruoka (poronkärjitys, ydinluut, kieli, verikakot ja eri tavoin valmistetut kalaruuat) on kulttuurisesti arvostettua, ja sillä on monia symbolisia merkityksiä, jotka korostuvat erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella elävien saamelaisten elämässä. Ruuan tarjoaminen ja kestitseminen (pohjoissaam. guossohit) on kulttuurinen ele, joka osoittaa kunnioitusta ja luo pohjaa vastavuoroisille suhteille sekä luottamukselle. Tämä tunnetaan muiden alkuperäiskansojen keskuudessa offering-käsitteellä, jolla tarkoitetaan kulttuurissa arvostettua antia, tarjousta tai lahjaa (Kovach 2009; Jessen Williamson 2011).

Kaupunkiympäristössä tai kaupunkien läheisyydessä järjestetyt luontoretket puolestaan on koettu mielekkäiksi, koska ne yhtäältä vahvistavat saamelaisten luontosuhdetta ja tarjoavat kaupunkisaamelaisille tärkeitä yhdessäolon sekä henkisen ja fyysisen virkistymisen lähteitä. Toisaalta, kuten esimerkiksi saamelaiskulttuurilähtöisen *Meahcceterapiija*-toiminnan yhteydessä on todettu, on monien saamelaisten helpompi puhua vaikeiksi kokemistaan asioista luonnonympäristössä. Luonto mahdollistaa yhdenvertaisen ja hierarkioista vapaan keskusteluilmapiirin, ja toiminnallisuuden on koettu helpottavan vuorovaikutusta. (Ks. Heikkilä 2014; Boine 2011.)

Ryhmäkeskustelut

Keskusteluryhmiä oli seitsemän, ja niihin osallistui yhteensä 52 henkilöä. Nauhoitettua keskustelua aineistoa kertyi yhteensä 8,5 tuntia. Keskustelut käytiin suomen- ja pohjoissaamenkielisinä riippuen osallistujien preferensseistä. Teemamuotoisten keskustelujen tarkoituksena oli taustoittaa ymmärrystä saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvointiin, arjessa pärjäämiseen ja palveluihin liittyvästä keskeisestä tematiikasta ja sen osatekijöistä. Tutkimuksellista taustatietoa on tästä aihepiiristä hyvin vähän olemassa, joten liikuimme tutkijoina siinä suhteessa myös itsellemekin vieraalla kentällä, vaikka meistä kullakin on pitkä kokemustausta yhteistyöstä saamelaisyhteisöjen kanssa.

Yhteistyökumppaneiden mahdollisuus vaikuttaa kysymyksenasetteluun ja teoreettiseen jäsennykseen pyrittiin turvaamaan tutkimusjärjestelyllisesti. Tähän liittyen esimerkiksi ryhmäkeskustelujen teemakysymykset muotoiltiin tietoisesti verrattain laajoiksi ja avoimiksi. Keskustelujen aiheet käsittelivät

⁴ Meahcceterapiija eli mettäterapia on saamelaiskulttuurisista lähtökohdista kehitettyä, luonnonympäristössä tapahtuvaa perheterapiaa ja päihdekuntoutusta (Heikkilä 2014; Boine 2011).

sitä, millaista on arki saamelaisena kyseisessä kaupungissa, miten saamelaisuus on läsnä heidän arjessaan, mitkä ovat tärkeitä seikkoja saamelaiskulttuuriin ylläpitämiselle sekä miten palvelut voisivat tukea saamen kielen ja kulttuurin elävänä säilymistä kaupungissa.

Avoimilla alkukysymyksillä pyrittiin siihen, että kunkin kaupungin saamelaiset nostaisivat esiin heidän kokemusmaailmaansa perustuvia tärkeimpiä teemoja ja avartaisivat samalla tutkijoiden teoriapitoisia lähestymistapoja. Keskeisiksi teemoiksi nousivatkin vanhusten ja lasten omakieliset palvelut sekä vapaamuotoisen, saamelaisten keskinäisen yhdessä olemisen merkitys hyvinvoinnille erityisesti kaupunkiolosuhteissa. Lisäksi menetetyt äidinkielen opiskelumahdollisuudet koettiin tärkeäksi identiteettiä vahvistavaksi tekijäksi.

Avaintoimijahaastattelut

Ryhmäkeskustelujen lisäksi toteutettiin seitsemän yksilöhaastattelua saamelaisille avaintoimijoille. Haastattelut olivat semi-strukturoituja teemahaastatteluja, ja ne toteutettiin saamelaiskulttuurilähtöisten keskustelullisten menetelmien avulla. Haastateltavat valikoituivat ryhmäkeskusteluihin osallistuneista saamelaisyhdistysten jäsenistä ja pitkäaikaisista aktivisteista, joilla on runsaasti näkemystä ja kokemusta saamelaisten asioiden edistämisestä kaupungissa. Haastateltavia valittaessa pyrittiin alueelliseen, sukupuoliseen ja ammattiasemaan liittyvään tasapuolisuuteen.

Haastattelut käytiin pohjoissaamen tai suomen kielellä haastateltavan valinnan mukaisesti. Haastatteluteemat käsittelivät arjen sosiaalisia verkostoja, arjen avun saantia ja auttamista, palvelujen käyttöä ja käyttökokemuksia, saamen kielen ja kulttuurin merkitystä palvelutapahtumassa, saamelaisena elämistä kaupungissa ja tulevaisuuden näköaloja. Nauhoitettua haastatteluaineistoa kertyi yhteensä 8,5 tuntia. Haastattelumateriaali litteroitiin vain tutkijoiden käyttöön, ja sen vuoksi esimerkiksi pohjoissaamenkielisiä haastatteluja ei tarvinnut kääntää.

Lomakekysely

Määrällinen aineisto kerättiin kyselylomakkeen avulla, joka sisälsi sekä strukturoituja että avokysymyksiä. Vastaajan taustatietojen lisäksi kysymykset koskivat yleisten hyvinvointipalvelujen saatavuutta ja tarvevastaavuutta, saamenkielisten palvelujen käyttöä ja tarvetta, arjen avun tahoja ja saatavuutta sekä elämäntyytyväisyyttä. Lisäksi selvitettiin saamen kielen ja kulttuurin merkitystä vastaajien ja heidän perheidensä elämässä, tulkinkäyttökokemuksia sekä hyvinvoinnin ja etnisen syrjinnän kokemuksia. Lomakkeen kysymykset muokattiin Diehtoduojár-työpajatyöskentelyn avulla yhteistyössä saamelaisyhdistysten ja Lapin yliopiston, Lapin ammattikorkeakoulun, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen hyvinvointi- ja palvelutyytyväisyystutkijoiden sekä THL:n romanien terveys- ja hyvinvointitutkimushankkeen kanssa. Ohjausryhmä ja Saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveyslautakunta osallistuivat lomake-esityksen muokkaamiseen toisessa vaiheessa.

Lomakkeen muokkaus oli pitkä dialoginen prosessi, jonka kuluessa kaikilla osapuolilla oli todellinen vaikutusmahdollisuus kysymysten sisältöön ja muotoon. Kyselylomaketta ei siten ohjannut tietty ennalta määritelty teoreettinen lähtökohta tai sitoutuminen aiemmin todennettuihin lomakekyselyjen muotoiluihin ja kaavoihin. Lähtökohtana olleen Latourin (2007) teoreettisen ymmärryksen mukaan ilmiötä pyritään selittämään niiden prosessien kautta, jotka tuottavat sitä, ja niiden verkostollisten suhteiden laajuudessa, joista se rakentuu. Kyselylomakkeen sisältöjä määrittivät myös tutkimusaloitteen tehneiden saamelaisorganisaatioiden määrittelemät tiedontarpeet. Lisäksi tavoiteltiin mahdollisimman pitkälle vertailtavuutta aiemmin saamelaisalueella toteutetun kyselyn kysymyksiin. Monet teemoista ja aihealueista sivuavat sekä THL:n toteuttamaa eurooppalaista elämänlaatu tutkimusta (WHOQOL-BREF; EuroHIS 8 -elämänlaatumittari) että erilaisia terveyst-, palvelu- ja hyvinvointitutkimuksia (esim. ATH 2017; FinTerveys2017; Fin Sote2017; Vaarama ym. 2014). Tutkimusasetelmamme poikkeaa kuitenkin sisällöltään ja menetelmiltään laajojen väestötutkimusten tutkimustraditioista. Kysymysten kokoonpanossa ja muotoilussa lähtökohtana olivat saamelaiskulttuuriset arvot, tavat ja hyvät käytännöt. Lomake pyrittiin myös muotoilemaan mahdollisimman vastaajaystävälliseksi siten, että käsitteet toimivat neljällä kielellä. Lisäksi pyrittiin eettisesti korrekteihin kysymysmuotoihin ja sisältöihin. Ne muotoiltiin käyttäen ymmärrettävää suomen ja saamen kieltä, niin että lomakkeesta tulisi mahdollisimman edustava ja helposti vastattava.

Lomakekyselyn perusjoukon muodostivat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvat, 18 vuotta täyttäneet, Saamelaiskäräjien vaaleissa äänioikeutetut, Suomessa asuvat henkilöt, joita oli kaikkiaan 2 910. Kysely toteutettiin kertakyselynä. Kaikille perusjoukkoon kuuluville lähetettiin pohjoissaamen- ja suomenkieliset kyselylomakkeet postitse. Mukana olleessa saatekirjeessä oli linkki sähköisiin inarin- ja koltansaamenkielisiin Webropol-lomakkeisiin sekä tieto mahdollisuudesta vastata myös suomen ja pohjoissaamen kielillä Webropolin kautta. Kyselystä tiedotettiin saamenkielisen ja valtamedian välityksellä monipuolisesti. Myös yhteistyökumppaneina olevat saamelaisyhdistykset veivät viestiä kyselystä jäsenilleen. Kyselyyn vastasi kaikkiaan 665 saamelaista eri puolilta Suomea.

6.2. Mixed-method-menetelmät

Analyysit toteutettiin soveltaen mixed-method-menetelmää. Laadullisia ja määrällisiä aineistoja analysoitiin ja tulkittiin yhdessä hyödyntäen monimuotoisia aineistoja ja soveltaen monimuotoisia tutkimusmenetelmiä. Alkuperäiskansatutkimuksessa monimenetelmäisiä lähestymistapoja sovelletaan usein kysymyksenasettelujen kontekstoisiksi paremmin ja analyysien rikastuttamiseksi. Usein hyödynnetään yhdessä myös kyseisen alkuperäiskansan omia analyysimenetelmiä, kuten erilaisia keskustelullisia menetelmiä, ja valtavirran yhteiskuntatieteellisiä analyysimenetelmiä. On vain oltava tarkkana, että tiedostetaan niiden erilaiset epistemologiset lähtökohdat (Kovach, 2010). Aluksi teimme perusanalyysit kustakin aineistosta. Määrällisen aineiston analysointi aloitettiin suorien jakaumien läpikäynnillä ja taustamuuttujien vertailulla suhteessa perusjoukkoon. Tällöin todettiin, että vastanneiden osalta maakunnallinen jakautuminen vastasi Saamelaiskäräjien vaaleissa äänioikeutettujen henkilöiden jakaumaa. Myös sukupuolen, ikärakenteen ym. muuttujien suhteen jakaumat ovat varsin tasasuhtaisia. Nämä on kuvattu tarkemmin seuraavassa luvussa.

Ryhmäkeskustelu- ja haastatteluaineistojen perusanalyysit tehtiin dialogista yhteistutkimusmenetelmää hyödyntäen. Tutkijoiden ydintiimi (Lydia Heikkilä, Elsa Laiti-Hedemäki ja Tuuli Miettunen) työsti laadullisesta aineistosta pääteemat, joita jäsennettiin sisällöllisiksi alaryhmiksi erilaisia havainnollistavia apuvälineitä hyödyntäen. Merkitykselliset ja kuvaavat avainlauseet ja sanonnat koottiin yhteen ja ryhmiteltiin visuaalisia värikoodeja apuna käyttäen. Analyysin edetessä tuloksia syvennettiin aiempien kaupungissa asuvia saamelaisia koskevien tutkimustulosten avulla. Samalla alettiin luoda tutkimuksen keskeistä käsitteistöä pohjoissaamen- ja suomenkielisenä. Teoreettista ymmärrystä ja keskeistä käsitteistöä syvennettiin toistuvien analyysityöpajojen kautta. Kvantitatiivisiin työpajoihin osallistuivat tutkijoiden ydintiimin ohella tilastollisiin menetelmiin erikoistuneet tutkijat Petri Kinnunen ja Petri Vuorijärvi Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksesta (Poske), Liisa Hokkanen ja Anneli Pohjola Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineesta, Leena Viinamäki Lapin ammattikorkeakoulun sosiaalialan koulutuksesta, Rea Karanta Lapin sairaanhoitopiirin Perusterveydenhuollon yksiköstä ja Anneli Weiste-Paakkanen THL:n Romanien terveys ja hyvinvointi -tutkimushankkeesta. Työskentely oli intensiivistä, ja työpajat järjestettiin sekä kasvokkaisina tapaamisina Lapin yliopistolla että Skype for Business -videoyhteyden kautta. Videovälitteiset työpajat osoittautuivat hyvin toimiviksi ja aikaa säästäviksi. Eri puolilla Suomea työskentelevät tutkijat saattoivat osallistua SPSS-analyysien tekoon ja niitä koskeviin pitkiin dialogeihin vaivattomasti oman tietokoneensa välityksellä.

Tutkimusprosessi eteni vaiheittain peruskvantitatiivisesta analyysistä kohti vaativampia analyysejä, jotka kuvataan seuraavassa alaluvussa. Kaiken kaikkiaan SÄRA-tutkimuksen analyyseissä käytettiin pitkälle vietyä mixed-method-menetelmää, jossa aineistoja luettiin yhteen. Sen avulla luotiin muun muassa kulttuurilähtöisiä luokitteluja, tarkennettiin ryhmittelyanalyysien vaihtoehtoisia malleja ja tuloksia avovastauspoimintojen avulla sekä tehtiin kulttuurisen ymmärryksen pohjalta tarkennettuja kvantitatiivisia analyysejä erityisnäkökulmien syventämiseksi.

6.2.1 Käytetyt monimuuttujamenetelmät

Analyyseissä käytettiin Posken Pohjois-Pohjanmaan yksikön tutkimuksissa käyttöön vakiintuneita monimuuttujamenetelmiä. Näihin perustyökaluihin kuuluivat tavanomainen ryhmittelyanalyysi sekä pääkomponenttianalyysi ja sen avulla muotoillut summamuuttujat. Moniulotteinen korrespondenssi-analyysi on tullut mukaan tavanomaisesti käytettäviin menetelmiin 2010-luvun alussa, ja sen jälkeen myös tapausten ryhmittelyä on laajennettu hierarkkisen ryhmittelyanalyysin käytöllä. Viimeksi mainitun yhteydessä on käytetty myös SPSS-tilasto-ohjelman Multiple response toimintoa sen useiden dikotomisten vastausten yhtäaikaisen hallintakyvyn vuoksi.

Ryhmittelyanalyysi ja hierarkkinen ryhmittelyanalyysi

Tutkimuksessa käytetty SPSS:n K-means-ryhmittelyanalyysi pyrkii muiden ryhmittelyanalyysien tapaan muodostamaan valittujen muuttujien mukaan ryhmiä, jotka ovat sisäisesti mahdollisimman homogeenisiä mutta ryhminä mahdollisimman erilaisia. Tämä ryhmittelyanalyysin muoto vaatii

käytettäviltä muuttujilta vähintään välimatka-asteikollisuutta, eli muuttujien arvoilla on pystyttävä suorittamaan peruslaskutoimituksia. Hierarkkinen ryhmittelyanalyysi pystyy aiemmin esitellystä poiketen käsittelemään myös dikotomisii muuttujia eli muuttujia, joilla on vain kaksi arvoa tai joissa jokin ominaisuus joko on olemassa tai ei.

Tutkimuksessa on omaksuttu ryhmittelyanalyysin puuttuvien tietojen käsittelyssä toimintatapa, jossa lähdetään ensin aina listwise-karsintavaihtoehdosta. Tässä karsinnassa poistetaan jokainen tapaus, jolla ei ole läsnä kaikkia analyysiin valittujen muuttujien päteviä arvoja. Tätä loivennetaan tarvittaessa (tapauksen lukumäärän kasvattamiseksi) pairwise-karsintaan sillä ehdolla, ettei tuloksen sisällöllinen dynamiikka ja tulkinta muutu näin tehtäessä.

Pääkomponenttianalyysi

Pääkomponenttianalyysi hakee muuttujien yhteisvaihtelua ja muodostaa niistä pääkomponentteja niin, että ne korreloivat keskenään mahdollisimman vähän. Tätä korreloimattomuutta voidaan edelleen vahvistaa käsittelemällä saatua tulosta suorakulmaisella rotaatiolla. Yleisimmin tähän tarkoitukseen käytettävä menetelmä on Varimax-rotatio. Tuotettujen pääkomponenttien määrää voidaan määrätä manuaalisesti tai antaa ohjelman lopettaa niiden tuottamisen silloin, kun yhden komponentin selitysarvo laskee alle yhden muuttujan selitysarvon. (Jokivuori & Hietala 2014, 68–88.)

Tässä tutkimuksessa pääkomponenttien lukumäärän on analyseissä tyypillisesti annettu aluksi määräytyä ominaisarvon katkaisukohtaan ollessa luvussa 1, eli alle yhden muuttujan selitysarvoa edustavat pääkomponentit on jätetty ensimmäisen ratkaisun ulkopuolelle. Tästä on kuitenkin lähdetty kokeilemaan sekä suurempia että pienempiä pääkomponenttimääriä ja valittu lopulta se ratkaisu tai ne ratkaisut, jotka vaikuttavat sisällöllisesti eli substanssin kannalta mielekkäimmiltä.

Näin aikaan saaduista pääkomponenteista analyysiä jatketaan yleensä joko muodostamalla niistä pääkomponenttien tarkkoja pistemääriä tai käyttämällä pääkomponentin voimakkaimmin latautuneista muuttujista muodostettuja summamuuttujia. Ensimmäistä vaihtoehtoa käytettäessä pistemäärät vakioidaan niin, että niiden keskiarvoksi tulee nolla ja keskihajonnaksi 1. Tämä mahdollistaa käytännössä vakioitujen pistemäärien tilastollisesti tarkan vertailun suhteessa eri taustamuuttujiin (esimerkiksi pääkomponentin pistemäärien jakauman vertailun miesten ja naisten välillä), mutta samalla yhteys alkuperäisten muuttujien vaihteluun muuttuu epäselvemmäksi. Jälkimmäisen vaihtoehdon kanssa on mahdollista valita vain tietyt voimakkaimmin pääkomponentille latautuvat muuttujat ja laskea ne yhteen summamuuttujaksi, joka nimetään muuttujien sisällöllisen tulkinnan mukaan. Usein summamuuttuja palautetaan samalle vaihteluvälille kuin alkuperäiset muuttujatkin käyttämällä tilasto-ohjelman keskiarvofunktiota, johon alkuperäiset muuttujat syötetään. Tällöin summamuuttuja muodostuu, vaikkei kaikkia siihen sisältyvien muuttujien yksittäisiä arvoja olisikaan saatavilla. (Jokivuori & Hietala 2014, 6888; Alkula ym. 1994, 277–278.)

Tässä tutkimuksessa on valittu aiemminkin Posken tutkimuksissa vakiintunut toimintatapa, jossa summamuuttujat muodostetaan pääkomponenttien voimakkaimmin latautuneista muuttujista (pääkomponenttilataus muuttujalla yleensä vähintään 0,5), valitut muuttujat lasketaan yhteen ja jaetaan muuttujien määrällä. Tällöin tuloksesta muodostuu selvärajaisempi kuin keskiarvoistetusta tuloksesta. Toimintatapa on analoginen ryhmittelyanalyysin puuttuvien tietojen käsittelylle, jossa lähdetään listwise-karsintavaihtoehdosta. Perustellusta syystä myös summamuuttujien muodostamista on tässä tutkimuksessa tehty keskiarvofunktiolla sillä ehdolla, ettei näin saadun tuloksen käyttäytyminen poikkeaa keskeisesti tiukemmalla karsinnalla tehdyn summamuuttujan käyttäytymisestä.

Moniulotteinen korrespondenssianalyysi

Moniulotteinen korrespondenssianalyysi (Multiple Correspondence Analysis, MCA) on Suomessa tällä hetkellä vielä suhteellisen tuntematon kvantitatiivinen tutkimusmenetelmä. Merkittäväksi MCA:n tekee sen kyky käsitellä kaikkien mittaluokkien muuttujia ja integroida laadullista lähestymistapaa määrälliseen tutkimusotteeseen tai päinvastoin. Menetelmä ei myöskään vaadi selittävien ja selitettävien muuttujien määrittelyä, vaan tarkastelee yhtäaikaisesti kaikkien muuttujien suhteita toisiinsa. (Vuorijärvi 2014.)

Menetelmän soveltavan käytön ensiaskeleet otettiin Ranskassa, ja sillä on selkeä yhteys Bourdieun teoreettiseen ajatteluun. Anglosaksiseen kielimaailmaan menetelmä on tullut viiveellä, ja ensimmäiset pohjoismaiset moniulotteista korrespondenssianalyysiä käyttävät sosiaalitieteelliset tutkimukset tehtiin 2000-luvun alussa. (Vuorijärvi 2014.)

Moniulotteinen korrespondenssianalyysi soveltuu erityisesti kokoavan yleiskuvan luomiseen yhteiskunnallisista ilmiöistä tavalla, jossa voidaan koota yhteen monia kvantitatiivisia ja kvalitatiivisia osatuloksia ja havainnoida niiden keskinäisiä suhteita. Analyysin tuloksena muodostuu kenttiä, joissa samaan, tiettyjen ulottuvuuksien määrittämään tilaan sijoittuvat analyysissä mukana olevien muuttujien luokkakeskusteet sekä yksittäiset vastaajat. Tämä tarkoittaa sitä, että vastaajaryhmät, jotka sijoittuvat tiettyjen luokkakeskusteiden selkeästi määrittelemään tilaan, pystytään identifioimaan ja niiden ominaisuuksia pystytään tarkastelemaan. Erilaisia trendejä sisältävien peruskenttien muodostamisen jälkeen MCA pystyy sijoittamaan taustamuuttujia sekä osatuloksia kyseisen peruskentän osoittamaan laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. (Vuorijärvi 2014.)

Määrällisen monimuuttuja-analyysin eteneminen

Tutkimuksessa monimuuttujamenetelmien, kuten ryhmittelyanalyysin, hierarkkisen ryhmittelyanalyysin, pääkomponenttianalyysin (sen kautta muodostettavat summamuuttujat) sekä moniulotteisen korrespondenssianalyysin, soveltamisen aloittivat tutkimusryhmän määrälliseen tutkimukseen erikoistuneet tutkijat Petri Kinnunen ja Petri Vuorijärvi. Tällöin näkökulma oli kuitenkin perinteisen suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen mukainen eikä esimerkiksi ryhmittelyanalyysin tuloksena tulleiden ryhmien nimeämisestä päästy yksimielisyyteen SÁRA-tutkijoiden työpajoissa.

Tässä vaiheessa ei-kollektiivisesti tehdyt monimuuttuja-analyysit siirrettiin syrjään, koska niiden yhteydessä tehtävät ratkaisut katsottiin perustellummaksi tehdä kulttuurilähtöisemmin niin, että saamelaiskulttuuria syvällisemmin tuntevat, substanssiasiantuntemusta tältä osin omaavat tutkijat osallistettiin intensiivisesti mukaan. Näin toimittaessa esimerkiksi ryhmittelyanalyysin ”lopulliseksi” tulokseksi valittu ryhmämäärä saattoi vaihtua sisällöllisten näkökulmien vuoksi ja tulokseksi valittujen ryhmien nimeäminen muuttui huomattavasti. Tyypillinen esimerkki tehdystä muutoksesta kulttuurisia näkökulmia huomioivammaksi on ikäluokittelu. Alkuvaiheessa pyrittiin tavanomaiseen ratkaisuun lähtien kymmenen vuoden välein muodostetuista luokista ja niiden myöhemmistä yhdistelyistä erityisesti varttuneimpien ikäryhmien osalta. Tämä luokitus muutettiin kulttuurilähtöisemmäksi niin, että sen pohjana toimivat aiemmin kuvatut saamelaisyhteiskunnan erityispiirteet ja historiallinen konteksti.

Toinen havainnollistava esimerkki oli moniulotteisen korrespondenssianalyysin (Multiple Correspondence Analysis, MCA) kautta haettu kokonaiskuva siitä, miten saamelaisuus liittyy vastaajien eri elämänalueisiin sekä missä määrin he käyttävät saamen kieliä. Aluksi määrälliseen tutkimukseen orientoituneet, saamelaiskulttuurin substanssia tuntemattomat tutkijat muotoilivat oman näkemyksensä mukaisen MCA-kentän siitä, miten vastaajat olisivat kiinnittyneet saamelaiskulttuuriin. Kentän muodostivat luokka-arvoillaan lukuisista muuttujista tiivistetyt ryhmittelyanalyysin tulokset sekä pääkomponenttianalyysien kautta muodostetut summamuuttujat. Nämä tulokset oli kuitenkin jo lähtökohtaisesti muodostettu ilman saamelaiskulttuurin substanssiasiantuntemusta, minkä lisäksi itse MCA-kentän nimeäminen oli tehty ilman muun tutkimusryhmän kulttuuriteoreettista näkemystä.

Tästä johtuen myös tämä kokoava MCA-kenttä siirrettiin syrjään ja koko prosessi aloitettiin kollektiivisesti alusta tutkimusryhmän yhteistyönä. Ensimmäisenä määrällistä aineistoa tiivistävänä tasona toimivat ryhmittelyanalyysit, ja summamuuttujien muodostamiset pääkomponenttianalyysien kautta tehtiin kulttuurilähtöisesti. Tästä jatkettiin eteenpäin kokoavan MCA-kentän muodostamiseen siten, että se oli linjassa substanssiteorian kanssa.

Määrällisen ja laadullisen analyysin keskinäinen subde

Kyselyn keskeiset avovastaukset luokiteltiin (lähinnä dikotomisilla) muuttujilla, jotka tunnistivat tietyn teeman läsnäolon vastauksessa. Näin teemojen esiintyvyyttä voitiin tarkastella määrällisesti ja suhteessa numeerisiin muuttujiin. Yhtenä esimerkkinä mainittakoon avovastauksista luokitellun syrjinnän sisällön teemojen muuttumisen tarkastelu suhteessa eri ikäpolviin.

Lähtökohtaisen ymmärryksemme mukaan ei ole helppo löytää yksiselitteisiä, valmiita muuttujia tai selittäjiä kvantitatiiviseen analyysiin, vaan pitää katsoa kirjoja ja yksityiskohtia sekä pyrkiä löytämään hienovireisiä piirteitä analysoimalla ja tulkitsemalla yhdessä laadullista ja määrällistä aineistoa ja hyödyntämällä tutkimuskumppanien välistä dialogia.

6.2.2. Vuorovaikutus yhteisön kanssa ja tulosten hyödyntäminen

Osallistavat tulkintatyöpajat

Kun analyysitulokset olivat jäsenyneet riittävän hedelmälliseen vaiheeseen pääasiallisten tulosten hahmottamiseksi, järjestettiin tulkintatyöpajoja saamelaisyhdistysten ja Saamelaiskäräjien henkilöstön kanssa. Diehtoduojár-työpajat toteutettiin aiemmin kuvatuin kulttuurilähtöisin tavoin. Saamelaisyhdistysten työpajat järjestettiin Oulussa, koska sinne oli sujuvimmat liikenneyhteydet eri puolilta Suomea tuleville yhdistysten jäsenille. Saamelaiskäräjien työpajat järjestettiin Inarissa, Sajoksessa. Monet työpajoihin osallistuneista saamelaisyhdistysten ja Saamelaiskäräjien työntekijöistä ovat taustaltaan tutkijoita, ja työpajat muodostuivat siten antoisiksi ja hyödyllisiksi niin tutkimuksen sisällölliseltä kuin menetelmälliseltäkin kannalta. Työpajoissa tutkijat esittelivät alustavia tuloksia ja niistä käytiin sen jälkeen syvällistä keskustelua osallistujien kesken. Osallistujilla oli myös mahdollisuus esittää tarkennettuja kysymyksiä. Tutkimuskumppanit nostivat esiin monia tärkeitä näkökulmia ja jatkoanalyysin tarpeita. Työpajoissa tehtiin niiden mukaisesti tarkennettuja ajoja paikan päällä, niin että keskusteluja ja asian jatkokäsittelyä voitiin viedä keskeytyksettä eteenpäin. Nämä keskustelut rikastivat analyysijä ja tulosten tulkintoja merkittävillä tavoilla sekä edesauttoivat teoreettisen ymmärryksen jäsentymistä.

Raportointi

Hankkeen raportointi aloitettiin sitä mukaa, kun käsitteellinen ja teoreettinen ymmärrys jäsenyivät ja pääasialliset tulokset alkoivat hahmottua. Raportointi toteutettiin yhteiskirjoittajuuden kautta Share Point -alustalla. Kukin tutkija vastasi omaan erityisosaamisalueeseensa kuuluvan luvun jäsenyyksestä, mutta tekstiä yhteiskirjoitettiin, kommentoitiin ja muokattiin tutkijoiden yhteistyönä. Ohjausryhmä kommentoi käsikirjoitusvaiheessa tekstiä ja esitti tarvittavia muutosehdotuksia.

Alkuperäiskansojen tutkimuseettisten periaatteiden yksi tärkeä kriteeri on tiedon hyödynnettävyys yhteisön kannalta. Tämän tutkimusraportin rakennetta koskevilla ratkaisuilla pyrimme osaltamme vastaamaan siihen ja avaamaan tulosten monialaisia hyödyntämistapoja. Tulokset pyritään esittelemään laaja-alaisesti analyysin monitasoisten vaiheiden kautta eikä vain puhtaasti tietystä teoreettisesta ymmärryksestä luodun kysymyksenasettelun kautta. Tutkimuksen tuloksena syntyneelle laajalle empiiriselle aineistolle saamelaisten arjessa pärjäämisen osatekijöistä on monia käyttöyhteyksiä. Eri toimijat voivat hyödyntää tuloksia saamelaisten kokemasta palvelujen saatavuudesta ja tyytyväisyydestä, omakielisten palvelujen tarpeista, arjen avusta, yhdistysaktiivisuudesta, hyvinvoinnista ja syrjinnästä saamelaisten aseman ja palvelutarjonnan edistämiseksi sekä yhdenvertaisuuden toteutumisen seurannassa. Tämä oli yksi tutkimuksen tärkeistä lähtökohdista. Moniaineistollista lähestymistapaa hyödyntämällä pyrimme lisäksi luomaan kulttuurilähtöistä ymmärrystä tarkasteltaville asioille ja niiden osatekijöille. Tämän vuoksi raportti on huomattavasti moniaineisempi kuin puhdas tilastoraportointi, jollaisia väestötutkimukset usein tuottavat.

Tiedon palauttaminen yhteisölle

Alkuperäiskansalähtöisten tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti tutkimushankkeen etenemisen eri vaiheista tiedotettiin laajasti pohjoissaamen- ja suomenkielisessä mediassa. Sen ohella hankkeen kotisivuilla www.saradutkan.fi esiteltiin toimintaa ja käynnistettiin blogitekstien avulla keskustelua esiin nousseista tärkeistä teemoista. Ajankohtaisista tapahtumista tiedotettiin aktiivisesti hankkeen Facebook-sivujen kautta sekä yhteistyössä olleiden saamelaisyhdistysten Facebook-sivujen kautta. Tutkijat osallistuivat aktiivisesti alan seminaareihin ja konferensseihin kertoakseen tuloksistaan sekä verkostoituakseen Pohjoismaiden saamelaistutkijoiden kanssa.

Alkuperäiskansalähtöisten tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti tiedon palauttaminen yhteisölle on tärkeä vaihe tutkimuksen teossa. Hankkeen loppuseminaari järjestettiin Helsingissä, ja sinne saapui paikalle runsaasti sekä saamelaisyhdistysten, Saamelaiskäräjien ja saamelaistutkijoiden edustajia että valtionhallinnon viranomaisia, joita vähemmistöasiat koskevat. Tilaisuus välitettiin myös suoratoistona, joka nauhoitettiin, ja pohjoissaamenkieliset osuudet tekstitettiin. Sitä voi seurata SÁRA-hankkeen kotisivuilla olevan linkin kautta. Lopputuloksista tiedotettiin myös laajasti pohjoissaamen- ja suomenkielisessä mediassa. Hankkeen tulokset jäävät Saamelaiskäräjien ja saamelaisyhdistysten sekä saamenkielisten palvelujen järjestämisestä ja saamelaisten aseman ja oikeuksien seurannasta vastaavien tahojen hyödynnettäviksi. Ne palvelevat osaltaan käynnissä olevaa maakunta- ja sote-uudistusta sekä siinä tarvittavaa tietopohjaa. Kehitettyjen kulttuurilähtöisten ja eettisten tutkimusmenetelmien kehittämistyö jatkuu Lapin yliopiston saamen- ja alkuperäiskansatutkimuksen parissa. Saamelaisten tutkimuseettisten periaatteiden hahmottamiseksi luotu työryhmä, josta vastaavat Lapin, Oulun ja Helsingin yliopiston saamen- ja alkuperäiskansatutkimuksen professorit, tekee yhteistyötä saamentutkimuksen tutkimuseettisten periaatteiden ja käytäntöjen luomiseksi.

7. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

Saamelaiskäräjien tilastojen mukaan saamelaisia on Suomessa yhteensä 10 463. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia on 6 327. Nämä tiedot perustuvat vuoden 2015 saamelaiskäräjävaalien yhteydessä suoritettuun tarkistukseen (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2015). Saamelaisalueen ulkopuolella, eri puolella Suomea, asuvien saamelaisten väestörakennetta, elinolosuhteita ja palvelutyytyväisyyttä ei ole aiemmin selvitetty kattavasti, koska tutkijoilla ei ole ollut mahdollisuutta saada perusjoukkoa koskevia rekisteritietoja aineiston keräämiseen. Saamelaiskäräjät keräsi vuoden 2015 saamelaiskäräjävaalien yhteydessä kyselylomakkeen avulla tietoja saamen kielten asemasta sekä perinteisten elinkeinojen harjoittamisesta. Tarkoituksena oli valmistella biodiversiteettisopimuksen 8 j -pykälän mukaisia indikaattoreita saamelaisten hyvinvoinnin seurantaan. Kyselyn vastaajien joukossa oli 457 saamelaisalueen ulkopuolella asuvaa saamelaista. (Saamelaisten perinteisten elinkeinojen nykytilanne Suomessa 2017.) Lisäksi saamelaisten palvelutarpeita ja palvelujen saatavuutta saamelaisalueen ulkopuolella on kartoitettu aiemmin mainittujen selvitysten avulla (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2016; Arola 2014; Länsman 2008).

Saamelaiskäräjien mukaan suurimpia saamelaiskeskittymiä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella ovat Helsingin (1 294), Rovaniemen (1 095) ja Oulun seudut (919). Lisäksi saamelaisten kotiseutualueen rajakunnissa asuu paljon saamelaisväestöä. Saamelaisia asuu kaikkiaan yli 200 Suomen kunnassa.

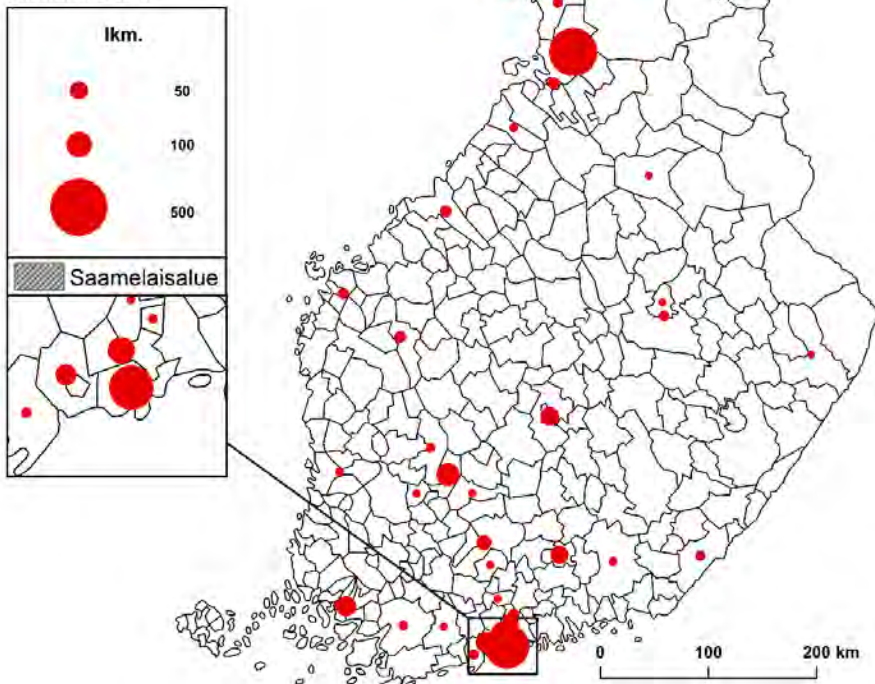
Perusjoukko

SÁRA-tutkimuksen perusjoukon muodostivat Suomessa saamelaisalueen ulkopuolella asuvat 18 vuotta täyttäneet, saamelaiskäräjävaaleissa äänioikeutetut saamelaiset. Heitä oli Saamelaiskäräjien ja Väestörekisterikeskuksen vuoden 2015 tilastojen mukaan yhteensä 2 910. Kaikki saamelaiset eivät ole hakeneet äänioikeutta, vaikka ovat siihen oikeutetut. Perusjoukko luotiin Saamelaiskäräjien ja Väestörekisterikeskuksen suorittaman poiminnan avulla. Lomakekysely toteutettiin täysin anonyymisti niin, että perusjoukkoon kuuluvien nimi- ja osoitetiedot eivät tulleet missään vaiheessa tutkijaryhmän käyttöön. Tutkijaryhmä sai käyttöönsä katonanalyysia varten ainoastaan numeerista dataa, joka koski perusjoukkoon kuuluvien asuinpaikkaa, syntymävuotta, sukupuolta ja äidinkieltä. Näitä tietoja käsiteltiin tietoturvallisesti ja ne hävitettiin hankkeen päätyttyä.

Perusjoukkoon kuuluvia saamelaisia asuu 194 kunnassa ympäri Suomea. Oheiseen karttaan (Kartta 1) on merkitty ne paikkakunnat, joissa asuu yli 10 saamelaista. Tietoturvasyistä emme ole voineet ilmoittaa pienempiä yksiköitä.

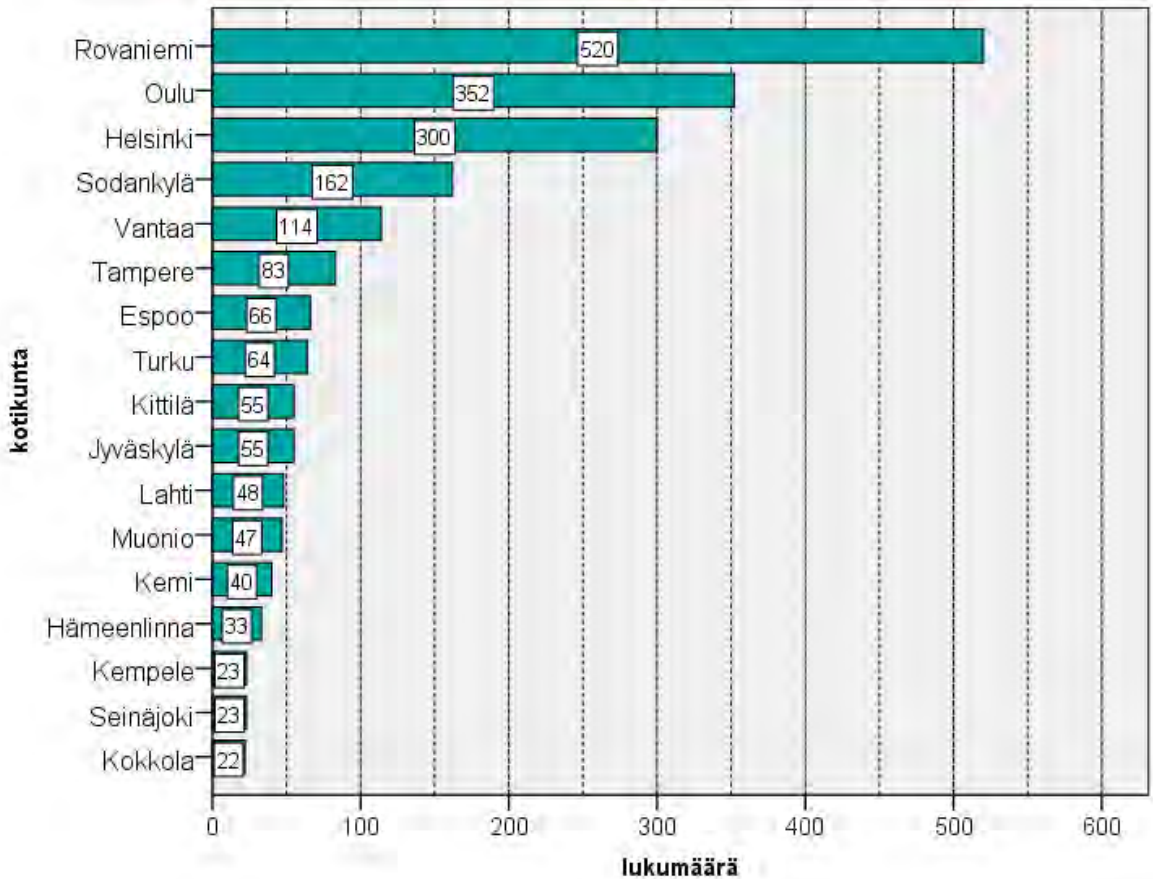
18 VUOTTA TÄYTTÄNEIDEN SAAMELAISTEN LUKUMÄÄRÄ KUNNITTAIN SAAMELAISALUEEN ULKOPUOLELLA VUONNA 2015

© Kartta:
Saku Vaarala
Maantieteen tutkimusyksikkö
Oulun yliopisto 2018
© Aineisto:
Kuntatada:
Tilastokeskus 2015
Tiedot saamelaisista:
Saamelaiskäräjät
Väestörekisterikeskus 2015
Postinumeroalueet
Saamelaisalueisiin:
Tilastokeskus 2018

Kartta 1. Saamelaisalueen ulkopuolella Suomessa asuvien 18 vuotta täyttäneiden, saamelaiskäräjävaaleissa äänioikeutettujen saamelaisten lukumäärät asuinkunnittain.

Noin kolmasosa perusjoukkoon kuuluvista asui saamelaisalueen ulkopuolisen Lapin ja neljäsosa Uudenmaan maakunnan alueella. Suurimpia keskittymiä ovat Rovaniemi (520), Helsinki (300), Sodankylä (162), Vantaa (114), Tampere (83), Espoo (66), Turku (64), Jyväskylä (55), Kittilä (55), Muonio (47), Kemi (40) ja Tornio (39) (Kuvio 3).

Kuvio 3. Perusjoukkoon kuuluvien saamelaisten suurimmat asutuskeskittymät saamelaisalueen ulkopuolella (N = 2 910).

7.1. SÁRA-kyselyyn vastanneet

Perusjoukolle (N = 2 910) lähetettyyn lomakekyselyyn vastasi yhteensä 665 henkilöä. Heistä suurin osa vastasi paperilomakkeen välityksellä ja vain 59 valitsi sähköisesti täytettävän Webropol-lomakkeen. Vastauksista oli suomenkielisiä 624, pohjoissaamenkielisiä 39 ja inarinsaamenkielisiä kaksi. Yhtään kokonaan koltankielistä lomaketta ei palautettu. Vastauksissa oli mukana myös sellaisia, joissa lomakkeeseen oli vastattu useammalla kielellä, vastauskielen vaihdeltaessa kysymyksittäin. Lomakkeessa tiedusteltiin vastaajan äidinkieltä, arkikieltä ja saamen kielten käyttöä. Vastausten perusteella voidaan päätellä, että moni äidinkieleltään saamenkielinen tai jotain saamen kieltä arjessaan käyttävä valitsi vastata suomeksi. Webropolin valitsivat vastaustavakseen hieman useammin nuoremmat ikäryhmät,

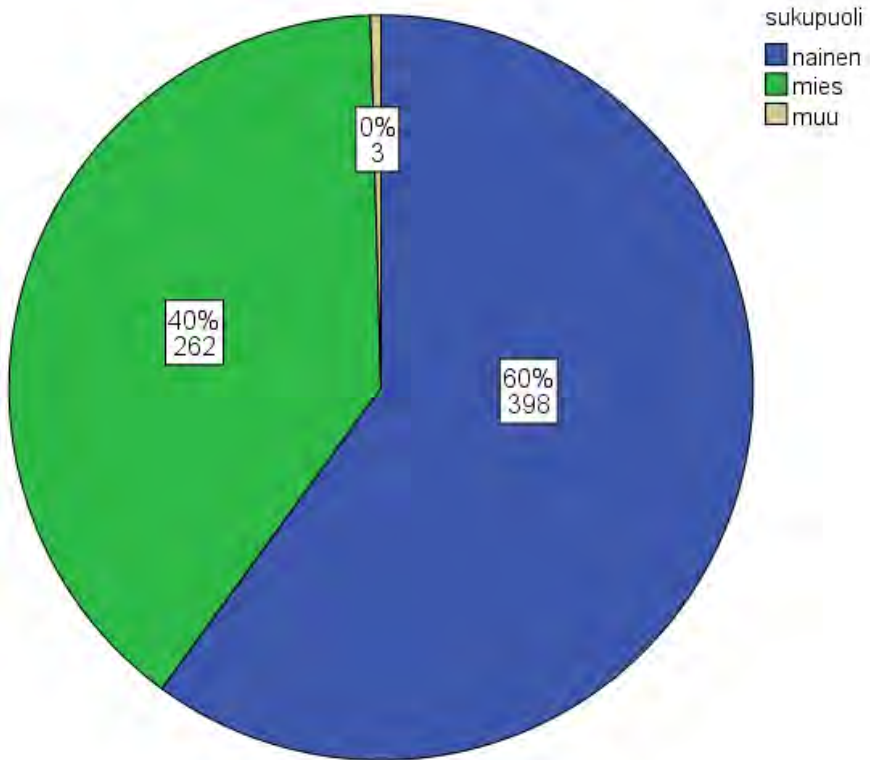
miehet ja äidinkieleltään kaksikieliset. Opiskelijat vastasivat muita innokkaammin Webropolin kautta, mutta vastaajien joukossa oli myös monia eläkeläisiä. Asuinpaikkakohtaisesti tarkasteltuna Webropolin kautta vastasivat selvästi useammin ne saamelaiset, jotka asuivat SÁRA-tutkimuksen analyysia varten laaditun alueluokituksen mukaisesti ”Muualla Suomessa”⁵.

Kertakyselynä toteutetun kyselyn vastausprosentti oli 23 %. Se ei sinällään ole kovin korkea mutta vastaa monien kyselytutkimusten nykyistä vastausaktiivisuutta. Koska käytössämme ei ollut minkäänlaisia identifikaatitietoja perusjoukosta, emme suorittaneet karhukyselyä vastaamatta jättäneille. Vastausprosenttia arvioitaessa on hyvä huomata, että kyseessä on kokonaistutkimus, jonka perusjoukkoon kuuluvat kaikki saamelaisalueen ulkopuolella asuvat täysi-ikäiset, saamelaiskäräjävaaleissa äänioikeutetut henkilöt. Siinä suhteessa tuloksia voidaan pitää kattavampina kuin rajattuun otantatutkimukseen perustuvia tuloksia.

Sukupuolijakauma

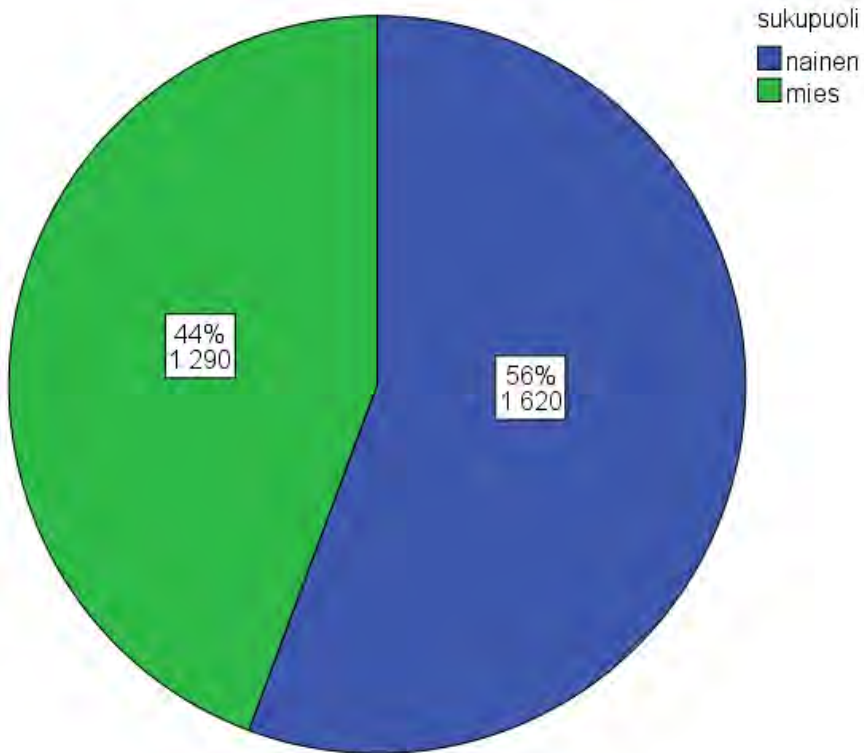
Kyselyyn vastanneista (665) selvä enemmistö oli naisia. Vastaajista 398 oli naisia, 262 miehiä ja 3 muun sukupuolisia. Naisten osuus oli siten 60 %, miesten 39,5 % ja muun sukupuolisten osuus 0,5 % vastaajista. (Kuvio 4.)

⁵ Tutkimuksessa luodut asuinalueenmäärät on selvitetty luvussa 7.2.

Kuvio 4. SÁRA-kyselyyn vastanneiden sukupuolijakauma ($n = 665$).

Sukupuolijakaumaa tarkasteltaessa voidaan kuitenkin huomata, että myös perusjoukko (2 910) on naisvoittainen. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvista 18 vuotta täyttäneistä, saamelaiskäräjävaaleissa äänioikeutetuista 56 % on naisia ja 44 % miehiä (Kuvio 5). Tässä suhteessa vastaajien joukko vastaa varsin hyvin perusjoukkoa.

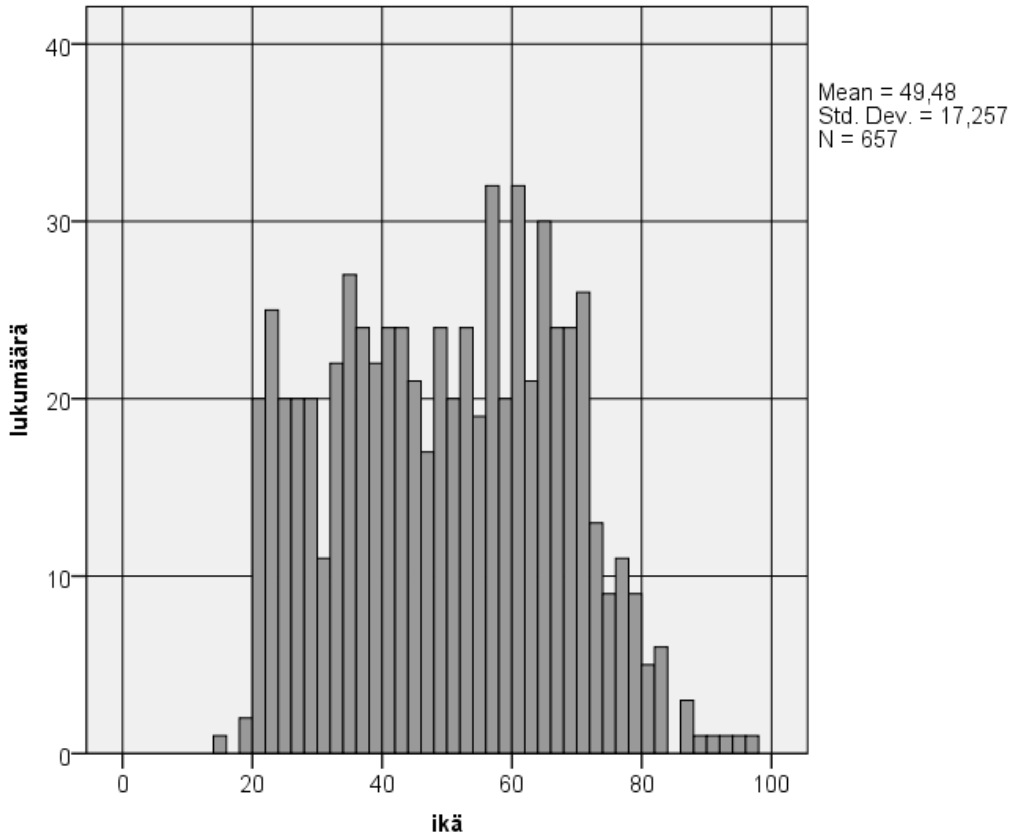

Kuvio 5. Perusjoukon sukupuolijakauma ($N = 2\,910$).

Vastaajien sukupuolijakauma vaihteli jonkin verran alueittain siten, että Helsingin seudulla ja Rovaniemellä saamelaismiesten osuus näillä alueilla kyselyyn vastanneista oli hieman keskimääräistä suurempi. Perusjoukon sukupuolijakauma vaihtelee myös alueittain samansuuntaisesti siten, että Helsingin seudulla asuu hieman enemmän saamelaismiehiä kuin saamelaisnaisia. Vastaavasti Jyväskylän seutu sekä muu Lappi ovat keskimääräistä hieman naisvoittoisempia.

Ikärakenne

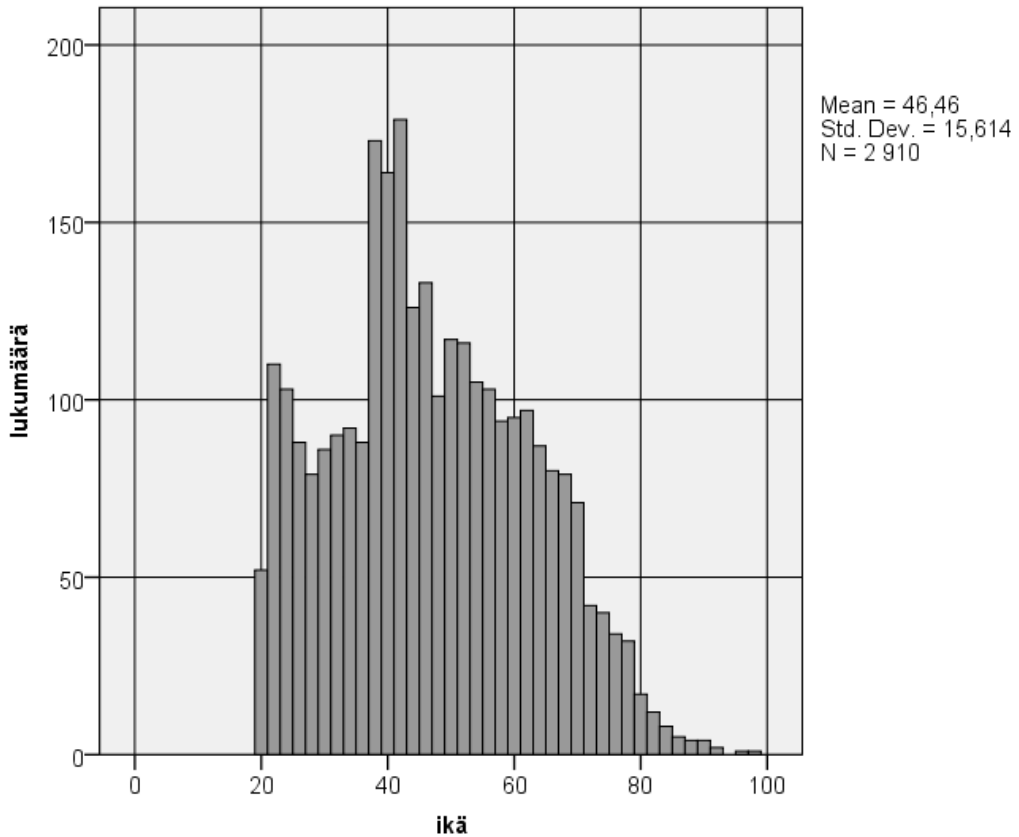
Kyselyyn vastanneiden keski-ikä oli 49,5 vuotta. Ikäjakauma on esitetty kuviossa 6. Se on muuten varsin sopusuhtainen, mutta 35–55-vuotiaiden osuus on jonkin verran keskimääräistä alhaisempi.

Kuvio 6. SARA-kyselyyn vastanneiden ikäjakauma ($n = 665$).

Perusjoukon ikärakennetta tarkasteltaessa osoittautui, että saamelaisalueen ulkopuolella asuva saamelaisväestö on nuorta (Kuvio 7). Erityisesti nuorten aikuisten (25–34-vuotiaiden) osuudet korostuvat väestörakenteessa. Nuorten ja nuorten aikuisten joukossa vaikuttaisi myös olevan enemmän niitä, jotka eivät ole hakeutuneet Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon (Saamelaiskäräjät ja Väestörekisterikeskus 2015), vaikka olisivat siihen oikeutettuja, joten koko saamelaisväestön ikärakenteen painottuminen nuoriin saamelaisalueen ulkopuolella on todellisuudessa vielä selvempi.

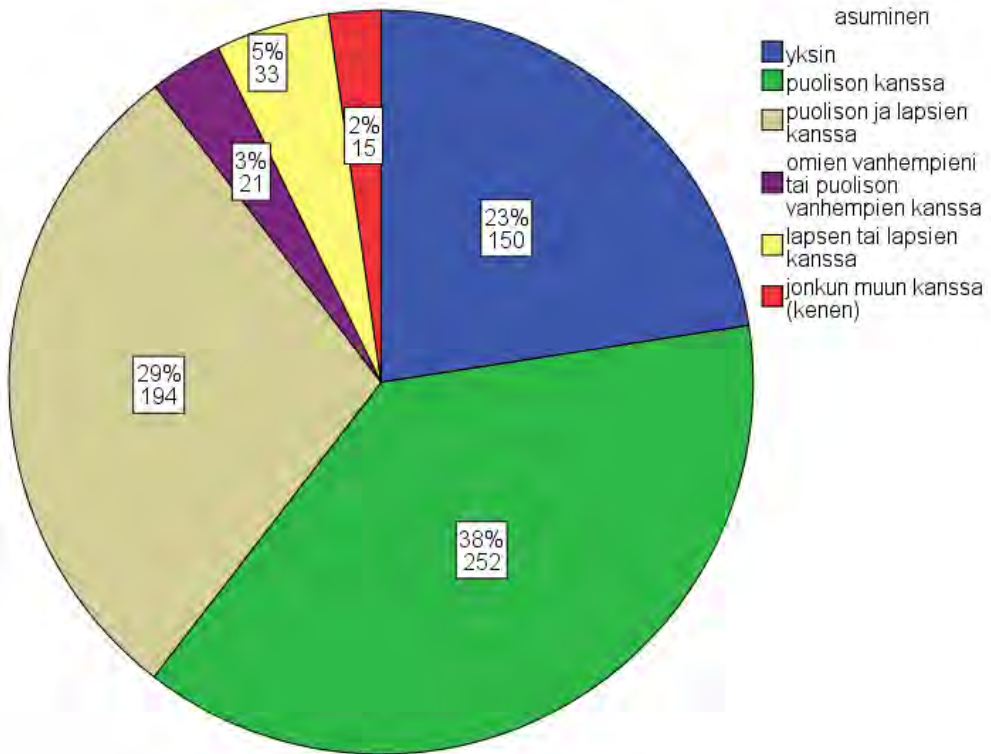
Perusjoukon ikäjakaumaan suhteutettuna voimme havaita, että kyselyyn vastanneiden joukossa nuorempi työikäinen väestö (35–55-vuotiaat) oli jonkin verran aliedustettuna, kun taas vanhempi työikäinen ja iäkkäämpi väestönosa (55–75-vuotiaat) oli jonkin verran yliedustettuna. Kyselytutkimuksissa nuorempien, ruuhkavuosiensa elävien aikuisten vastausprosentti on usein alhaisempi ja vastausprosentit painottuvat usein iäkkäämpään väestönosaan. Siihen nähden tämän kyselyn vastaajien ikäjakauma oli varsin sopusuhtainen, ja nuoria vastaajiaakin oli mukana kiitettävän paljon. Naisten ja miesten vastausaktiivisuudet vaihtelivat jonkin verran alueittain, kuten aiemmin todettiin.

Kuvio 7. Perusjoukon ikäjakauma (N = 2 910).

Asumisstatus

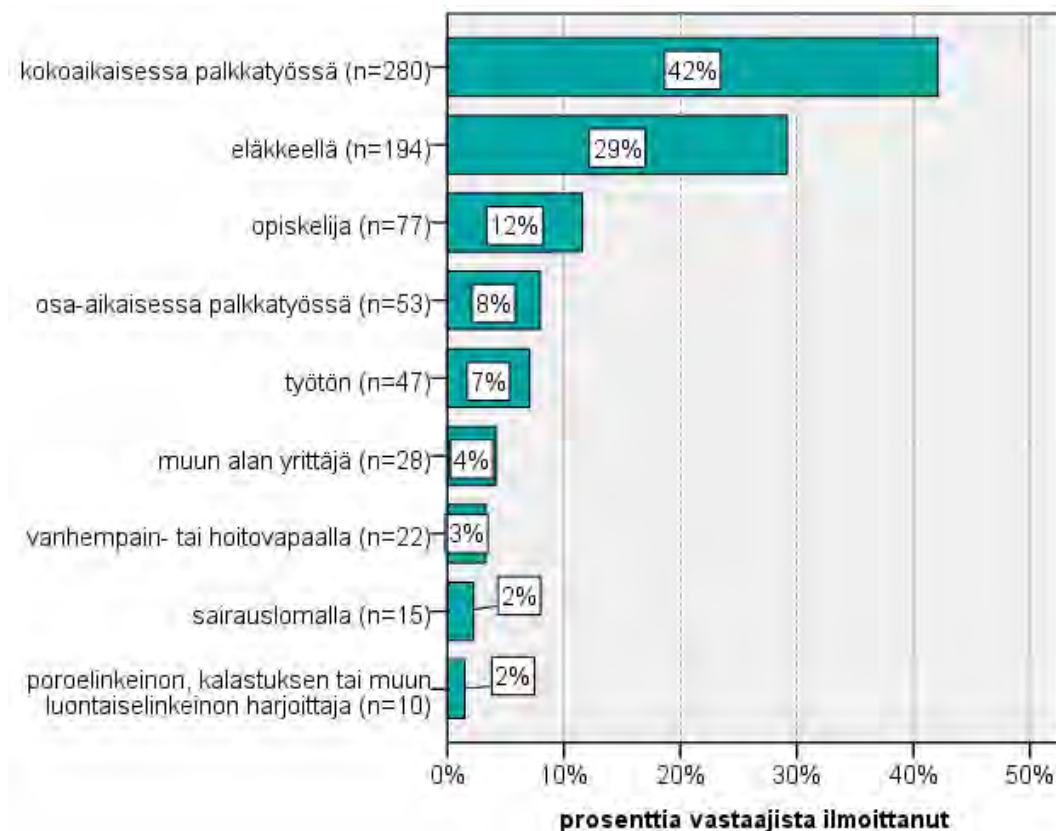
Vastaajien enemmistö oli perheellisiä. Puolison kanssa asui reilu kolmasosa (38 %) vastaajista ja puolison sekä lasten kanssa vajaa kolmasosa (29 %). Lapsen tai lasten kanssa asuvia oli 5 % vastaajista ja omien tai puolison vanhempien kanssa asuvia 3 %. Yksin asuvia oli vajaa neljäsosa (23 %) vastaajista (Kuvio 8). Asumismuoto vaihteli jonkin verran alueittain siten, että Oulun seudulla oli selvästi enemmän ydinperheitä kuin muualla. Yksin asuvia oli hieman enemmän Rovaniemellä ja ”Muualla Lapissa” oli hieman enemmän puolison kanssa asuvia.

Kuvio 8. Vastaajien asumisstatus ($n = 665$).

Ammattiasema

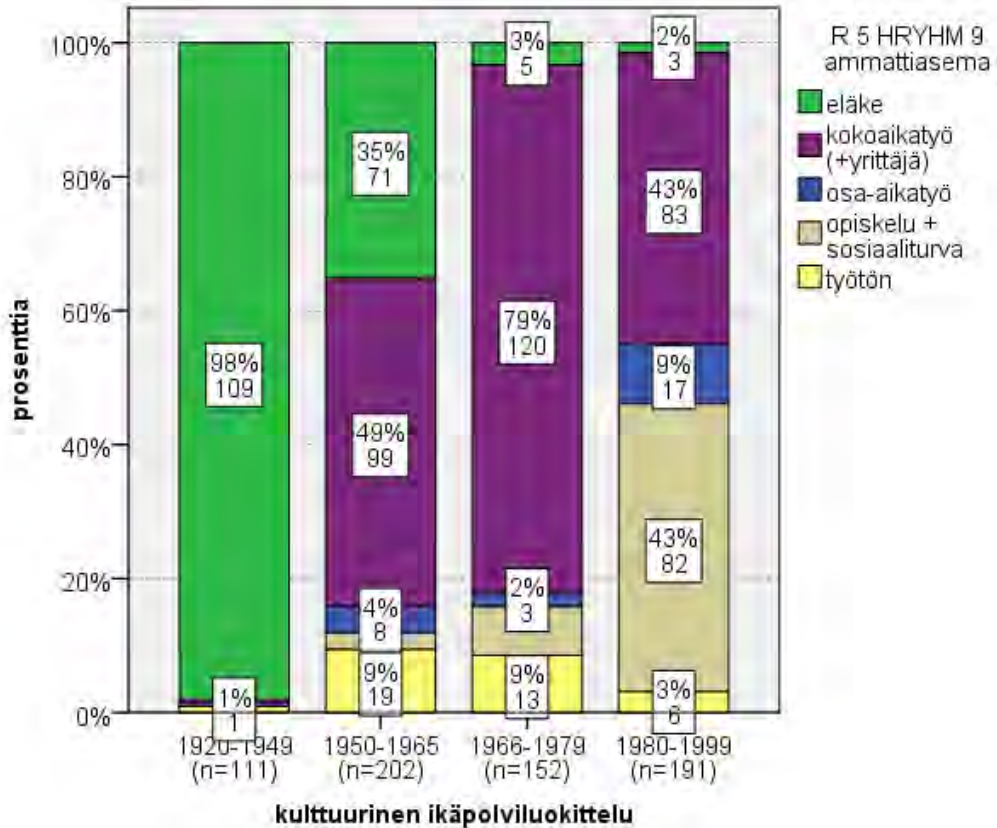
Suurin osa vastaajista oli kokoaikaisessa palkkatyössä (42 %) ja yrittäjinä oli 4 %. Eläkeläisiä oli noin kolmasosa (29 %) ja osa-aikaista palkkatyötä teki 8 % vastaajista. Vastaajista 12 % ilmoitti olevansa opiskelijoita ja 7 % työttömiä. (Kuvio 9.)

Kuvio 9. Vastaajien ammattiasema (n = 726).

Ammattiasemaa koskevaan kysymykseen saattoi valita useamman vaihtoehdon. Ryhmittelyanalyysissä porotalouden, kalastuksen ja muiden perinteisten elinkeinojen harjoittajat, joita oli vain 2 % vastaajista, sijoittuivat pääosin palkkatyöläisten ja muun alan yrittäjien ryhmään sekä muutama eläkeläisiin. Pienen määrän vuoksi porotalouden ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittajia on mahdollista tarkastella omana ryhmänään vain tietyissä, laadullisesti analysoitavissa kysymyksissä.

Vastaajien ammattiasema jakautui ikäpolvittain kuvion 10 osoittamilla tavoilla. Ikäpolviluokittelun perusta on kuvattu luvussa 7.3. Kuviosta 10 voidaan havaita, että valtaosa vuosina 1966–1979 syntyneistä, puolet 1950–1965 syntyneistä ja vajaa puolet 1980–1999 syntyneistä toimi kokoaikatyössä tai yrittäjinä. Työttömyys oli suhteessa yleisintä vuosina 1950–65 syntyneiden ikäpolvessa. Nuorimmasta ikäpolvesta puolet opiskeli tai oli osa-aikaisessa työsuhteessa. Eläkkeellä oli vanhimman ikäpolven ohella yli kolmasosa vuosina 1950–65 syntyneistä. Heistä vain harva teki osa-aikatyötä.

Kuvio 10. Vastaajien ammattiasema ikäpolvittain tarkasteltuna (n = 656).

7.2. Asuinalueryhmittely

Loimnehankkeessa kaksi kulttuurilähtöistä ryhmittelytapaa aineiston jäsentämiseksi saamelaiskulttuurin kannalta mielekkäillä ja merkityksellisillä tavoilla. Asuinaluekohtaisten erojen selvittämiseksi ryhmittelimme vastaajien asuinkunnat sen perusteella, onko vastaajan asuinkaupungissa tai lähialueella toimiva saamelaisyhdistys: saamelaisyhdistysalueiksi määrittäivä siten Rovaniemi sekä Oulun, Tampereen, Jyväskylän ja Helsingin seutukunnat ja muiksi ryhmiksi muodostuivat näiden ulkopuolelle jäävät ”Muu Lappi” ja ”Muu Suomi”. Tämä jaottelu perustuu pitkällisen tutkijadialogin tuloksena syntyneeseen päätökseen, jota myös analyysityöpajoihin osallistuneet saamelaiset tutkimuskumppanit pitivät relevanttina tarkastelunäkökulmana. Saamelaisyhdistykset ovat syntyneet niihin kaupunkeihin, joissa on joksikin suuria ja aktiivisia saamelaiskeskittymiä. Ne toimivat merkittävänä saamelaisten kohtaamispaikkoina ja ylläpitävät saamen kieltä ja kulttuuria kaupungeissa. Saamelaisyhdistykset ovat myös vastanneet yhdessä yksittäisten aktiivien kanssa saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen alkuun panosta sekä saamelaisten asemaan liittyvien ajankohtaisten aiheiden esiin nostamisesta valtakunnallisessa. Aluejako ei ole kuitenkaan aivan yksiselitteinen. Vaikka saamelaisyhdistykset ovat merkittäviä paikallisia toimijoita,

on niiden toiminnalla myös monia laajempia ylipaikallisia ja symbolisia ulottuvuuksia, jotka eivät rajoitu vain tiettyyn paikkakuntaan.

Aluejaon perusteena on käytetty Tilastokeskuksen kunta- ja seutukuntaluokitusta⁶. Asuinkunta sinänsä ei ole tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta kaikin osin tarkoituksenmukainen analyysiyksikkö, ja se tarjoaa tietoa lähinnä vastaajien joukon yleisestä paikantumisesta. Kuntarajat ovat jatkuvassa muutoksen tilassa, ja kuntarajojen sisälle voikin nykyisellään sisältyä hyvin monimuotoisia asuinalueita. Ne määrittävät vastaajien arkea sekä elinolosuhteita monin tavoin lähtien liikkeelle palvelutarjonnasta, etäisyyksistä ja kulkuyhteyksistä. Kaupungit toimivat päivittäisinä työssäkäyntialueina monelle lähiympäristön taajamissa tai maaseutumaisessa ympäristössä asuvalle. Tarkastelemistamme alueista Rovaniemen kaupunki on maantieteellisesti varsin laaja kattaen maaseutumaisia, harvaanasuttuja haja-asutusalueita, joista on keskustaan enimmillään yli 90 km. Vastaavasti Oulun, Tampereen, Jyväskylän ja Helsingin seutukunnat koostuvat sekä kaupunkimaisista asuinalueista että maaseutumaisista alueista ja syrjäisestä maaseudusta.

Vastaajista selvä enemmistö asui kaupunkimaisissa kunnissa. Tämä koski kaikkia ikäpolvia, mutta erityisen yleistä se oli nuorimman ikäpolven (1980–1999 syntyneet) keskuudessa. Heistä lähes kaksi kolmasosaa asui kaupungissa. Sen sijaan vanhimmasta ikäpolvesta (1920–1944 syntyneet) keskimääräistä useampi asui maaseudulla.

Asuinpaikan maantieteellisellä sijainnilla on monenlaisia merkityksiä, jotka puitteistavat erityisesti saamelaisen elämäntilanteita ja -ratkaisuja vaikuttaen siihen, miten he voivat ylläpitää äidinkieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisalueen läheisyys vaikuttaa merkittävin tavoin siihen, kuinka tiiviisti saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset voivat pitää yhteyttä saamelaisalueella asuviin sukulaisiin ja ystäviin. Se säätelee myös heidän mahdollisuuksiaan osallistua perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen niiltä osin, kuin se nykyisen lainsäädännön puitteissa on mahdollista. Sen ohella Pohjois- ja Etelä-Suomen kunnat eroavat elinkeino- ja palvelurakenteiltaan sekä etäisyyksiltään palvelukeskuksiin, joten on perusteltua tarkastella niitä eri yksiköinä, kun käytämme nimityksiä ”Muu Lappi” ja ”Muu Suomi”. Aluejako selviää oheisesta kartasta (Kartta 2).

Kun tarkastellaan vastaajien joukon alueellista jakaumaa suhteessa perusjoukkoon, voidaan todeta, että se heijastaa varsin hyvin saamelaisalueen ulkopuolella asuvan saamelaisväestön asuinaluekohtaisia jakaumia. Vastaajista yli puolet (52 %) sijoittui kaupunkeihin tai alueille, joissa oli toimiva saamelaisyhdistys (Rovaniemi, Oulu, Tampere, Jyväskylä ja Helsinki). Muualla Suomessa asui vähän alle kolmasosa (30 %) ja Muualla Lapissa 18 % vastaajista. Tarkasteltaessa vastausaktiivisuuden eriytymistä alueittain todettiin, että Jyväskylän seudun, Muun Lapin ja Muun Suomen saamelaiset olivat vastanneet hieman muita aktiivisemmin kyselyyn. Vastaavasti Tampereen seudun saamelaiset olivat vastanneet muita selvästi harvemmin. Koska Tampereen ja Jyväskylän vastaajamäärät olivat verrattain pieniä, on ne useimmissa analyyseissä yhdistetty tietosuojaan säilyttämiseksi.

⁶ <https://www.tilastokeskus.fi/meta/luokitukset/kunta/001-2018/index.html>

KYSELYYN VASTANNEIDEN SAAMELAISTEN LUKUMÄÄRÄT JA OSUDET SAAMELAIS-ALUEIDEN ULKOPUOLELLA VUONNA 2015

Alue	Saamelaisten lkm.	Vastausprosentti
Helsingin seutu	547	20,7
Tampereen seutu	129	15,5
Jyväskylän seutu	67	31,3
Oulun seutu	397	20,7
Rovaniemi	520	20,4
Muu Lappi	454	26,7
Muu Suomi	796	25,3

© Kartta:

Saku Vaarala

Maantieteen tutkimusyksikkö

Oulun yliopisto 2018

© Aineisto:

Kuntatada:

Tilastokeskus 2015

Tiedot saamelaisista:

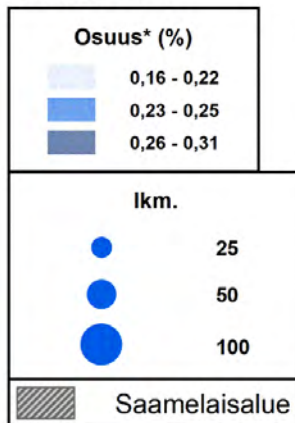
Saamelaiskäräjät,

Väestörekisterikeskus 2015

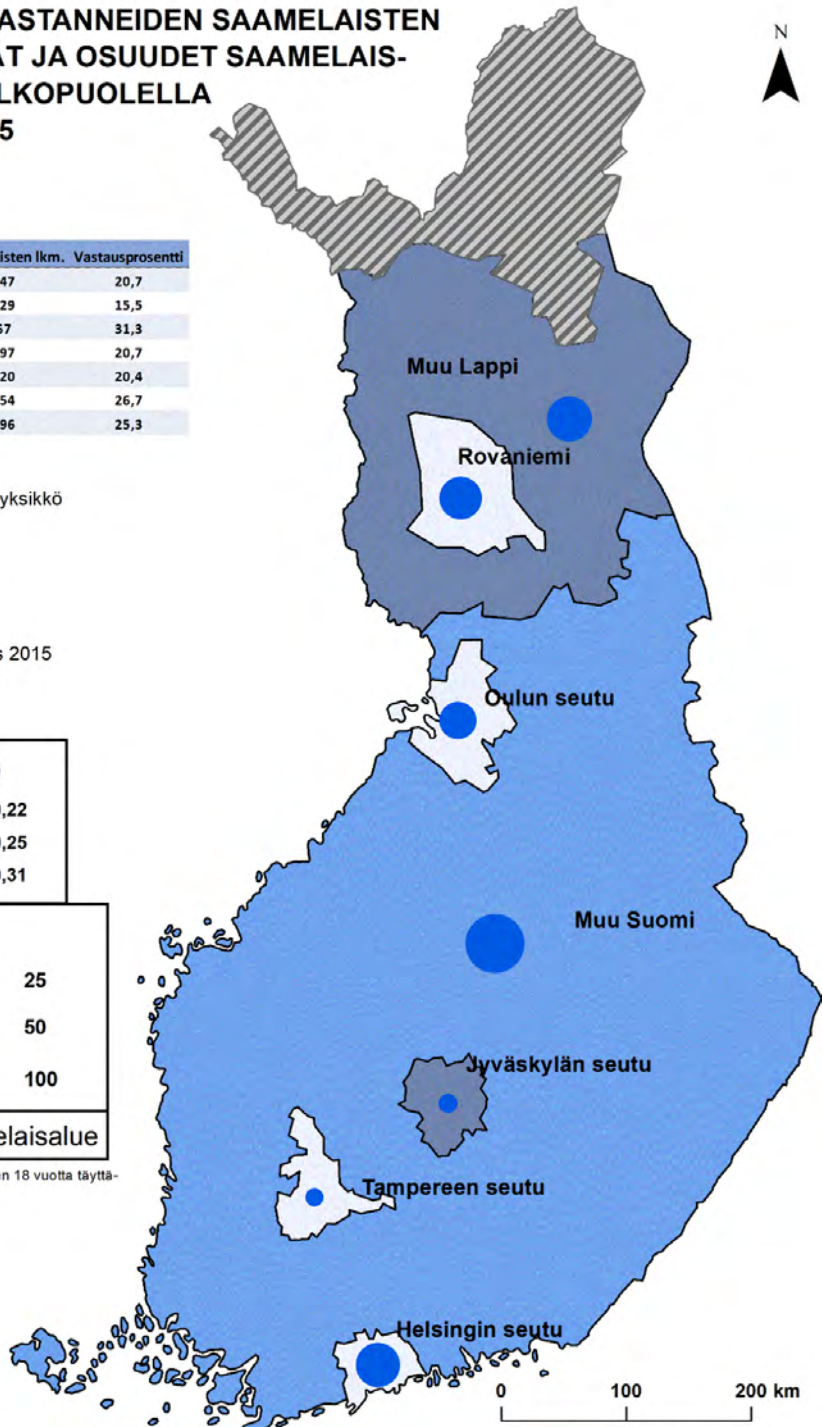
Postinumeroalueet

Saamelaisalueisiin:

Tilastokeskus 2018

*suhteutettuna kaikkiin alueen 18 vuotta täyttä-neisiin saamelaisiin

Kartta 2. SÁRA-kyselyyn vastanneiden lukumäärät sekä vastanneiden osuudet suhteessa perusjoukkoon saamelaisyhdistysalueittain tarkasteltuna (N = 2 910).

7.3. Kulttuurinen ikäpolviluokittelu

Vastausten tuloksia analysoidessamme käytimme sekä lineaarista ikäryhmäluokittelua että tutkijoiden ja kohderyhmän välisen dialogin avulla luomaamme erityistä kulttuurilähtöistä ikäpolviluokittelua. Kulttuurisen ikäpolviluokittelun tavoitteena oli päästä kvantitatiivisissa analyyseissä lähemmäksi aiheeseen liittyvien kysymyksenasettelujen saamelaiskulttuurisia merkityksiä ja tulkintoja. Ilmiöitä ei siten analysoitu vain yhteiskuntatutkimuksen peruskäsitteiden ja jaottelujen perusteella, vaan pyrittiin valottamaan niiden rakentumisen kulttuurisia erityismerkityksiä. Tätä kautta vietiin osaltaan eteenpäin saamelaisen yhteiskuntateoreettisen ymmärryksen jäsentymistä lähihistorian osalta.

Norjan saamelaistutkijat ovat käyttäneet tutkimuksissaan kulttuurisia sukupolvi- jaotteluja pyrkiessään hahmottamaan sitä, millaisia jaettuja kokemusmaailmoja voidaan erottaa saamelaisten elämäntapojen ja -tilanteissa. Sukupolvi- jaottelujen perustana ovat konkreettiset elinkeinolliset kehityspiirteet ja elämäntapojen muutokset, jotka liittyvät valtakunnan levittäytymiseen saamelaiskulttuurin ydinalueille, yhtenäistävään ja sulauttavaan kansallisvaltiopolitiikkaan, nopeaan modernisaatioon, saamelaisyhteisöjen ja valtakulttuurin kohtaamisiin sekä saamelaisten reagoitintapoihin.

Høgmo (1986) on hahmottanut saamelaisia yhdistäviä sukupolvisia kokemuksia Norjan osalta, ja Nymo (2011) on täydentänyt jaottelujen sisältöjä. Hirvonen (1999) on soveltanut Høgmon jaottelua Pohjoismaiden saamelaisten naiskirjailijoiden jaettujen kokemusmaailmojen kohdalla. Jaottelut ja tutkijoiden käyttämät nimitykset on kuvattu taulukossa 1. Nymon (2011, 31–32) mukaan Naggáris buolva tarkoitti 'sitkeää sukupolvea', joka eli perinteisissä elinkeinoissa ja säilytti saamen kielen sekä kulttuurin vahvana yhteiskunnallisista muutospaineista huolimatta. He olivat syntyneet 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. He törmäsivät nykyaikaistumisen uusiin vaatimuksiin lähinnä lastensa koulunkäynnin kautta. Oðasmahttin buolva tarkoitti 'uudistuvaa/uudistavaa sukupolvea', joka oli syntynyt vuosina 1905–1937. He kokivat norjalaistamispolitiikan ja nopean modernisaation omassa elämässään. He oppivat tulemaan toimeen virallisen järjestelmän ja perinteisten elämäntapojen välimaastossa aikana, jolloin perinteiset käytännöt nähtiin vanhanaikaisina ja kehityksen esteinä. Vejolašvuodaid buolva oli 'mahdollisuuksien sukupolvi'. He olivat syntyneet vuosina 1938–1965. Heillä oli mahdollisuuksia valita, suuntautuivatko he perinteisiin elinkeinoihin vai lähtivätkö maailmalle ja opiskelivat uusiin, nykyaikaisiin ammatteihin. Yhdessä edellisen sukupolven nuorempien edustajien kanssa heidän joukostaan nousi saamelaisaktivisteja ja poliitikkoja. He taistelivat saamen kielen ja kulttuurin puolesta sekä itsemääräämisoikeuden saamiseksi. Nuorinta sukupolvea, joka oli syntynyt vuoden 1966 jälkeen, Nymo kuvasi sihke/ja eli sekä/että-sukupolven nimellä. Heidän elinaikanaan suurimmat saamelaisten etnistä identiteettiä saamelaisalueella – ja osin myös sen ulkopuolella – koskevat kysymykset oli ratkaistu. Monet heistä saivat oppia saamen kieltä kouluissa. Samaan aikaan monet heistä kuitenkin tunsivat menetystä ja häpeää siitä, että heidän vanhempansa olivat luopuneet saamen kielen puhumisesta kotona, eivätkä he olleet voineet oppia saamea tai saamelaiskulttuurisia tapoja kotoaan.

Aika	Høgmo (1986)	Nymo (2011)	Hirvonen (1999)
1800–1900-lukujen vaihde	1. sukupolvi	Nággaris buolva	Esiäidit
1905–1925 (–1937)	2. sukupolvi	Odasmahttin buolva	Isoäidit
1938–1965	3. sukupolvi	Vejolašvuodaid buolva	Äidit
1966–	4. sukupolvi	Sihke/ja buolva	Tyttäret

Taulukko 1. Saamelaiden jaetut kokemukselliset sukupolvet Høgmon (1986), Nymon (2011) ja Hirvosen (1999) mukaan hahmoteltuina.

Hirvonen (1999) on tarkastellut, miten yhteiskunnallisten olosuhteiden ja väestöryhmien välisten suhteiden muutokset sekä saamelaisyhteisön omat reaktiot niihin ovat heijastuneet saamelaiden naiskirjailijoiden tuotantoon. Hän on jaotellut saamelaiden naiskirjailijoiden sukupolvia Suomessa ja muissa Pohjoismaissa käyttäen käsitteitä Esiäidit, Isoäidit, Äidit ja Tyttäret. Esiäidit (1800-luvun lopussa syntyneet) määrittivät kirjailijaprofilinsa ja -toimintansa perusteella saamelaisoikeuksien varhaisiksi puolustajiksi, Isoäidit (1900–1940 syntyneet) perinteen kannattajiksi ja ylläpitäjiksi, Äidit (1940–1960-luvuilla syntyneet) asuntolassa kasvaneiksi ja koulutetut Tyttäret (1960- ja 1970-luvuilla syntyneet) äitiensä kasvattamiksi.

Edellisiin liittyen Lindgren (2000) on tutkimuksissaan havainnut, että eri sukupolvien saamelaiset olivat hyvin erilaisissa asemassa muuttaessaan saamelaisalueen ulkopuolelle. Hän tarkasteli Helsinkiin muuttaneiden saamelaiden äidin- ja kotikieliä sekä identiteettistrategioita. Niissä oli hänen mukaansa selviä sukupolvikohtaisia eroja. Hänen mukaansa Suomen saamelaisalueella tapahtunut nopea modernisaatio ja asuntolalaitos muuttivat saamelaiden elinolosuhteita niin voimakkaasti, että syntyi sukupolvisia eroja saamen kielitaidossa sekä suhtautumisessa saamen kieleen, kulttuuriin ja identiteettiin. Lindgrenin mukaan yksilölliset identiteettistrategiat olivat kuitenkin tärkeimpiä selittäviä tekijöitä, vaikka koululla, kotitaustalla, kotipaikan ilmapiirillä ja paikallisyhteisön suhtautumisella saamen kieleen ja kulttuuriin on paljon merkitystä. Hän pani merkille, että 1960- ja 1970-luvuilla syntyneet saamelaiset olivat hyvin erilaisessa asemassa kuin sitä edeltäneet sukupolvet. Varhaisempien sukupolvien edustajat, jotka muuttivat kaupunkiin, luopuivat usein saamen kielen käytöstä tai käyttivät sitä vain kotona sekä sukulaistensa kanssa. Vaikka asuntoloissa asuttiin vielä 1980-luvulla, olivat voimakkaimmat kansallisvaltion rakentamiseen liittyvät suomalaistamistoimet muuttuneet hienovaraisemmiksi ja vaikeammin tunnistettaviksi. Ainakin saamen kieliä saattoi yhä enenevässä määrin oppia saamelaisalueen kouluissa 1970-luvun lopulta lähtien. Tämä näkyi Lindgrenin mukaan sekä kielellisten valmiuksien vahvistumisena että saamen kielen ja kulttuurin arvostuksen lisääntymisenä saamelaiden keskuudessa.

Saamelaiden asemassa osina eri Pohjoismaiden hallinnollisia ja yhteiskuntapoliittisia järjestelmiä on monia samankaltaisuuksia. Toisaalta tietyt kansalliset erityispiirteet tavoissa, joilla kansallisvaltiota ja vähemmistöpolitiikkaa on toteutettu, eriyttävät saamelaiden elämismailmoja eri Pohjoismaissa (Lehtola 2012, 443 ja 453–456; Nyyssönen 2008, 46; ks. Niemi 2004, 96,97.). Koska ei ole olemassa sellaista

kattavaa sukupolvijaottelua, joka perustuisi suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteisiin ja niiden vaikutuksiin Suomessa asuvien saamelaisten elinolosuhteisiin eri aikakausina, olemme päätyneet luomaan tämän tutkimuksen käyttötarkoituksiin soveltuvan rungon. Saamelaisten uuden ajan historiaa koskevia nykypäiviin asti ulottuvia analyysejä on vain vähän tarjolla, ja olemme koonneet aiheeseen liittyvät näkökulmat eri teoksista (esim. Nyyssönen 2008 ja 2017; Länsman & Lehtola 2015; Lehtola 2012; Lehtola 1994). Yksityiskohtaisemman sukupolvijaottelun luominen vaatisi huomattavasti mittavampaa uuden ajan historiallisten tapahtumien analyysiä saamelaisnäkökulmista. Toisaalta yhtä yleistävää sukupolvijaottelua, johon sisältyisivät eri puolilla saamelaisaluetta ja Suomen maata asuvien saamelaisten elämäntilanteiden kannalta keskeiset tapahtumat eri aikakausina, on tietysti lähes mahdotonta luoda. Olemmekin sen vuoksi laatineet jaottelumme lähinnä heuristisessa, suuntaa antavassa ja ymmärrystä avaavassa mielessä. Se on jatkoa Buorre eallin tutkimuksessa käynnistetylle teoreettisen kehityksen rakentamiselle, joka koski paikallisuuden kudoksen erityispiirteitä saamelaisten hyvinvoinnin kehystäjänä osana alueen ja valtiollisia historiallisia, sosioekonomisia tapahtumia, yhteiskunnallisen järjestyksen leviämistä, opetusta, palveluja jne. (Heikkilä ym. 2013, 59–72).

Käytämme SÁRA-tutkimuksessa luomastamme luokittelusta nimitystä ikäpolviluokittelu, koska tämänhetkisten selvitysten perusteella olisi liian varhaista puhua todellisista sukupolvieroista. Huomion kohteena olivat ne tärkeimmät kasvuympäristön ja -olosuhteiden ominaispiirteet ja erot eri aikakausina, jotka taustoittivat ja määrittivät saamelaisalueelta muuttaneiden saamelaisten kielellisiä valmiuksia, identiteettivalintoja sekä kokemuksia valtakulttuurin kohtaamisesta. Ne määrittivät osaltaan heidän mahdollisuuksiaan ja valintojaan heidän asettuessaan asumaan saamelaisalueen ulkopuolelle. Jaottelun perusteina on käytetty yhtäältä Suomen valtiollisia ja yhteiskuntapoliittisia toimia sekä keskeisiä elinkeino-, talous-, alue- ja sosiaalipoliittisia linjauksia sekä niiden muutoksia eri aikakausina. Toinen maailmansota, evakko aika, kolttasaamelaisten pakkosiirtolaisuus sekä yhteiskunnan jälleenrakennuksen, teollistumisen ja hyvinvointivaltion laajentamisen yhteydessä toteutuneet kansalliset yhtenäistämistoimet muovasivat voimakkaasti saamelaisten elinolosuhteita ja jaettua kokemuserustaa. Vastaavasti koululaitos oli ratkaisevassa asemassa suhteessa saamen kielten ja kulttuurin elävänä säilymiseen, saamelaisten identiteettivalintoihin sekä kielen ja kulttuurin arvostukseen laajemminkin. Koululaitos ohjasi myös saamelaisten opiskeluvaihtoehtoja ja sitä kautta valinnanmahdollisuuksia ammatin, elinkeinotoiminnan, elämäntavan ja asuinpaikan suhteen.

Kehityksen toinen puoli liittyi saamelaisyhteiskunnan, yhteisöjen ja yksittäisten ihmisten omaan aktiivisuuteen kielen ja kulttuurin säilyttämiseksi, ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi sekä yhä enenevässä määrin myös elvyttämiseksi, joka on voimistunut vuosikymmenten saatossa. Ne ovat toimineet vastavoimina yhteiskunnan yhtenäistämisen- ja sulauttamistoimien vaikutukselle. Mikään kehityskuluista ei ole suoraviivainen, ja kunkin ikäpolven kohdalla voitiin havaita useita samanaikaisia, keskenään ristiriitaisiakin kehityspiirteitä. Siten esimerkiksi saamen kielten säilymistä ja menettämistä on tapahtunut rinnakkain, riippuen kulloisestakin asuinympäristöstä, ihmisten elämäntilanteista sekä yksilöllisistä ja sukukohtaisista ratkaisuista. Lehtola (2012, 446) on esimerkiksi nostanut esiin joidenkin yksittäisten pappien, opettajien tai virkamiesten myönteisen suhtautumisen saamen kielen opettamiseen tai asemaan, millä on voinut olla suuri merkitys saamen kielen säilymiselle kyseisellä paikkakunnalla. Eri saamen kielten osalta tilanteet eroavat kuitenkin suuresti. Koltan- ja inarinsaamen kielten katoaminen on ollut voimakkaampaa kuin pohjoissaamen kielen, joka on säilynyt elinvoimaisempana etenkin saamelaisalueella syrjäkylissä elävien ja perinteisiä elinkeinoja harjoittavien saamelaisten keskuudessa (Lindgren 2000;

ks. Aikio 1988). Sitä vastoin inarinsaamen kielen elpyminen 2000-luvun alkupuolelta lähtien on ollut intensiivisyydessään ainutlaatuista (Pasanen 2016; Olthuis ym. 2013). Tässä vaiheessa ei kuitenkaan ole mahdollista lähteä erittelemään kunkin saamen kielen, alueen tai paikkakunnan eroja. Hyödynsimme dialogin avulla luomaamme ikäpolviluokittelua analyyseissä monin eri tavoin ja pyrimme kulloinkin avaamaan laadullisen aineiston sekä kulttuurisen ymmärryksemme avulla tapauskohtaisesti eri saamen kieliryhmien ja paikkakuntien tilannetta.

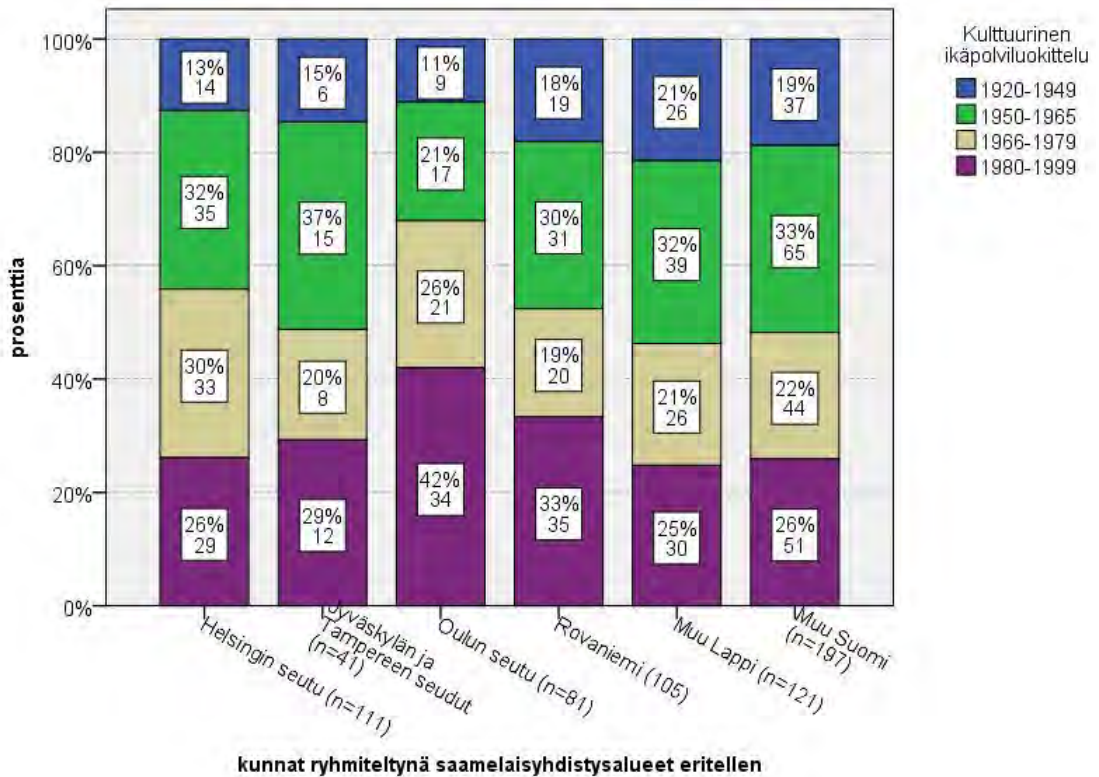
Kokosimme alla olevaan taulukkoon tärkeimpiä tapahtumia ja kehityspiirteitä, jotka ovat vaikuttaneet saamelaisten asemaan ja elinolosuhteisiin eri aikakausina (Taulukko 2). Lähtökohtina ovat saamelaisalueen olosuhteet ja kehityspiirteet, jotka heijastuivat muualla Suomessa asuvien saamelaisten tilanteisiin ja valintoihin eri tavoin. Taulukon aikasarake viittaa SÁRA-tutkimuksen vastaajien syntymävuosiin. Siten eri ajanjaksojen kehityspiirteiden vaikutuksia yksittäisten ihmisten ja sukupolvien elämään täytyy ajatella sen mukaan, miten kyseiset toimenpiteet ja seikat koskettivat heitä heidän elämänkaarensa eri vaiheissa. Esimerkiksi voidaan pohtia, millainen koulupolitiikka oli vallalla, kun he aloittivat koulunkäyntinsä, ja millaiset jatko-opinto- ja työllistymismahdollisuudet heillä oli.

	Valtiollisten ja yht.k. instituutioiden toiminta ja keskeiset muutokset	Koululaitos	Saamen kielten asema	Saamelaiden yhteiskunnallinen toiminta ja asema
1920–1949	Sota, evakko aika	Kiertokoulu, katekeettakoulu	Monella saame äidinkielenä	Saamelaisherääminen, vaikeneminen, sulautuminen
1950–1965	Kolttsaamelaisten pakkoirtolaisuus, jälleenrakennus, modernisaatio, yhtenäistäminen hyvinvointivaltion ym. kautta	Kansakoulu, asuntolat	Monella saame äidinkielenä, kielen vaihtoa ja menetystä	Saamelaisaktivismi, -yhdistykset
1966–1979	Työttömyys, etelään ja Ruotsiin muutot, allasevakot, poronhoidon ja luontaiselinkeinojen toimintaedellytysten heikkeneminen, elinkeinorakenteen monimuotoistuminen	Peruskoulu	Joillakin saame äidinkielenä säilyy, kielen vaihtoa ja menetystä	Saamelaisvaltuuskunta, saamelaisaktivismi, saamelaisyhdistykset saamelaisaktivistien lapset
1980–1999	Hyvinvointivaltio, taloudellinen taantuma, kilpailevat maankäyttömuodot, nykyaikaistuminen (tietoyhteiskunta)	Peruskoulu, saamen opetus, saamenkielinen päivähoito	Saamen kieli äidinkielenä, saamen kielen opetus, kielen palauttamista	Saamelaiskäräjät (perusoikeudet) Saamen kielilaki, saamelaisyhdistykset, kielenelvytys, saamelaisaktivismi, saamelaisaktivistien lapset

Taulukko 2. Saamelaisia yhdistävien tärkeimpien ikäpolvikokemusten luokittelu.

Ikäpolvijakaumat

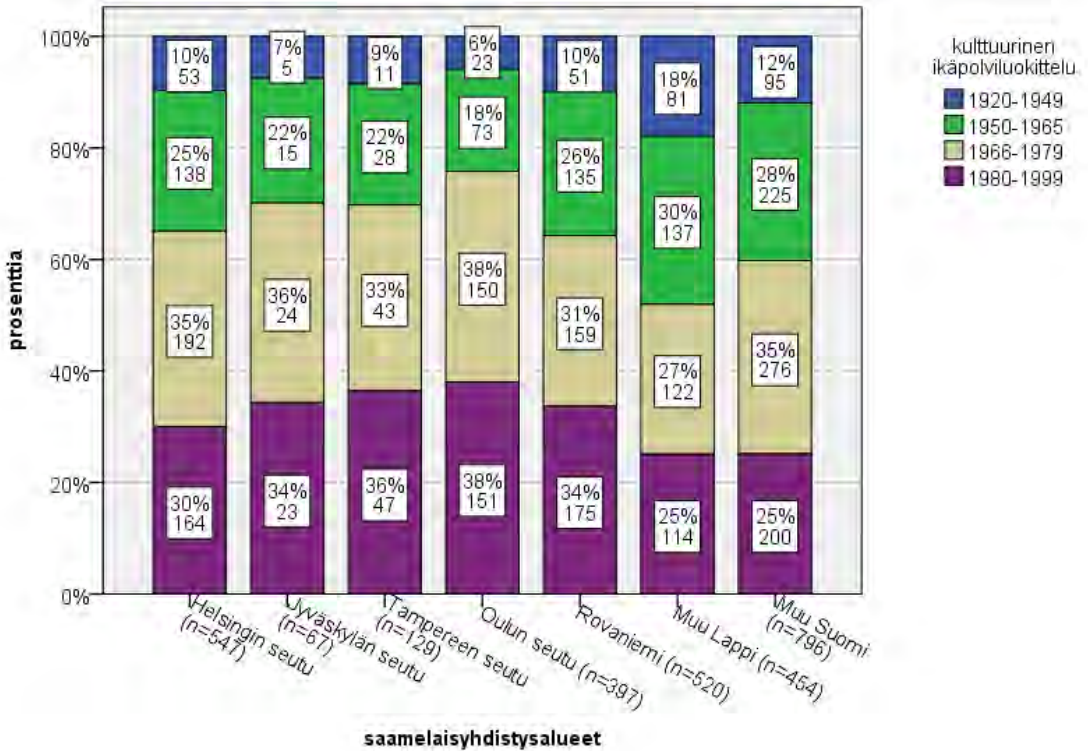
Kun tarkasteltiin kyselyyn vastanneiden alueellista ikäjakaumaa ikäpolvittain (Kuvio 11), todettiin, että Rovaniemen, Oulun ja Helsingin seutujen vastaajat olivat selvästi muita nuorempia. Sitä vastoin Muun Lapin sekä Muun Suomen vastaajat edustivat selvästi iäkkäämpää väestöä.

Kuvio 11. Kyselyyn vastanneen saamelaisväestön ikäpolvittaiset jakaumat suhteessa asuinalueeseen ($n = 656$).

Tulos noudatteli melko hyvin perusjoukon alueellista ikäjakaumaa, joka on esitelty kuviossa 12. Oulun seutu näytti poikkeavan muista alueista siinä suhteessa, että siellä asuu selvästi suhteessa eniten nuoremman ikäpolven ja suhteessa vähiten vanhimman ikäpolven saamelaisia. Kaiken kaikkiaan saamelaisalueen ulkopuolella asuva saamelaisväestö on varsin nuorta, lukuun ottamatta Muuta Lappia, jossa puolet väestöstä on 1950-luvulla tai sitä ennen syntyneitä.

Tuloksen perusteella voitiin myös todeta, että iäkkäämpien sukupolvien edustajat vastasivat kyselyyn hieman keskimääräistä useammin Jyväskylässä, Tampereella ja Rovaniemellä. Vinouma ei ole kovin suuri, mutta se on hyvä ottaa huomioon tuloksia tulkittaessa. Tulokinnassa on myös hyvä muistaa, että Oulun vastaajakunta on tasoltaan muita alueita nuorempaa, vaikkakaan suhteessa perusjoukkoon nuorten vastausaktiivisuus oli vähän alhaisempaa siellä.

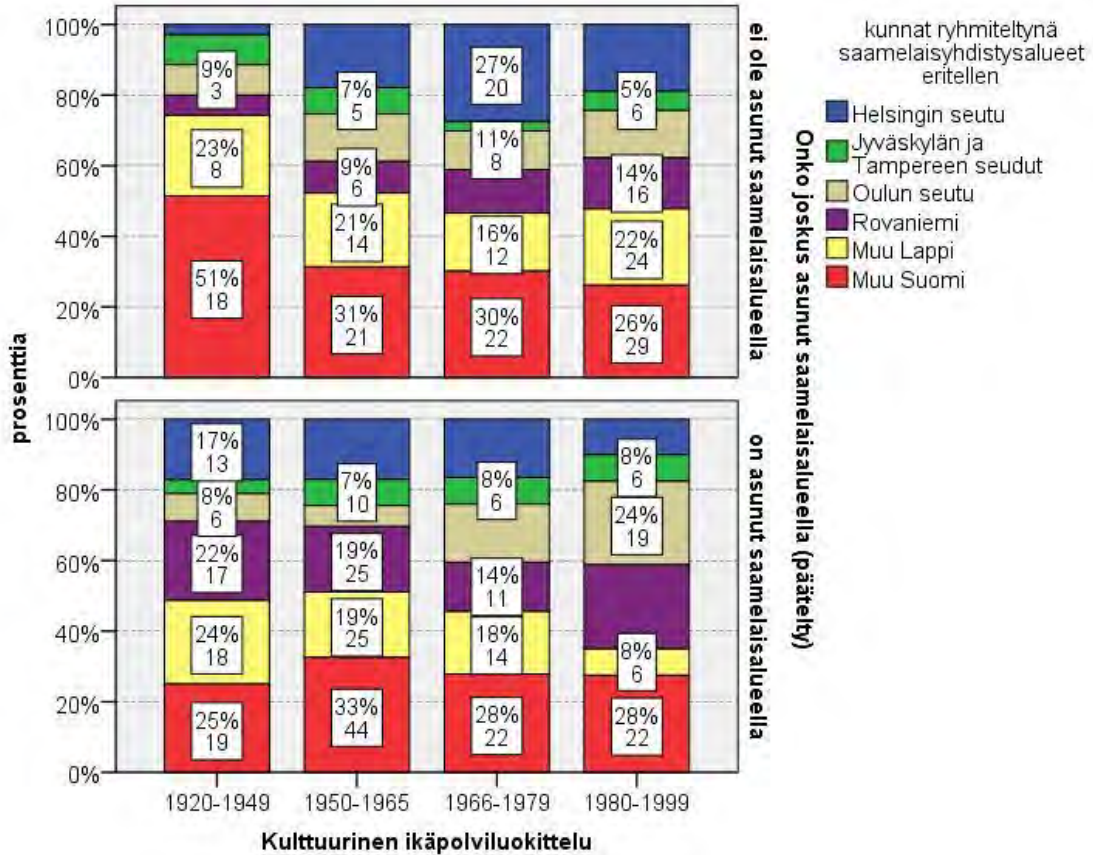
Kuvio 12. Perusjoukon ikäpolvijakauma saamelaisyhdistysalueittain (N = 2 910).

7.4. Saamelaisalueella asuminen

Saamelaisalueella näytti olevan monia yhtymäkohtia sen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämäntilanteisiin, kokemuksiin sekä kieleen ja kulttuuriin kiinnittymisiin. Kyselyn vastaajista vähän yli puolet (56 %) oli syntynyt tai asunut jossain vaiheessa elämäänsä saamelaisalueella. Vastaavasti 44 % heistä oli syntynyt saamelaisalueen ulkopuolella. Syntymäkuntaa ei kysytty lomakkeessa suoraan, vaan se pääteltiin aiempia asuinpaikkoja ja saamelaisalueelta poismuuton syitä koskevien vastausten perusteella. Saamelaisalueella syntyneiden tai jossain vaiheessa elämäänsä asuneiden määrä vaihteli alueittain siten, että Rovaniemen ja Oulun saamelaisista selvästi useampi oli syntynyt tai asunut saamelaisalueella, kun taas Helsingin seudun saamelaisista heitä oli keskimääräistä vähemmän. Vanhempien ikäpolvien edustajista selvä enemmistö oli syntynyt tai joskus asunut saamelaisalueella. Nuorimmasta ikäpolvesta sitä vastoin selvästi suurin osa oli syntynyt saamelaisalueen ulkopuolella eikä ollut koskaan asunut siellä. Näiltä osin vertailua suhteessa perusjoukkoon ei voida tehdä, sillä perusjoukon syntymäpaikkaa tai aiempia asuinpaikkoja koskevia tietoja ei ollut käytössämme.

Saamelaisväestön ikärakenteessa erottui kiinnostavia erityispiirteitä asuinalueittain, kun vertailtiin saamelaisalueelta muuttaneita ja sen ulkopuolella syntyneitä. Tätä kautta voitiin hahmottaa kuvaa

saamelaisalueen ulkopuolella sijaitsevien saamelaiskeskittymien erityispiirteistä. Samalla piirtyi jälkiä saamelaisten muuttohistoriasta ja sen suuntautumisesta eri puolille Suomea. (Kuvio 13.)

Kuvio 13. Ikäpolvi jaottelu suhteessa asuinalueisiin (kunnat ryhmiteltynä saamelaisyhdistysalueittain sekä vastaukset jaoteltuina suhteessa vastaajan saamelaisalueella asumiseen) (n = 656).

Kuten aiemmin todettiin, kaupunkien (saamelaisyhdistysalueiden) saamelaisväestö oli selvästi nuorempaa kuin Muualla Lapissa ja Muualla Suomessa. Tämä ero korostuu suhteessa saamelaisalueella asumiseen. Saamelaisalueelta muuttaneista nuorimman sukupolven edustajista selvä enemmistö, jopa 64 %, asui tarkastelluissa kaupungeissa. Saamelaisalueen ulkopuolella syntyneet nuoret sen sijaan olivat sijoittuneet melko tasaisesti eri puolille Suomea. Saamelaisalueen ulkopuolella syntyneistä vanhimman ikäpolven edustajista sitä vastoin kolme neljäsosaa asui Muualla Suomessa ja Muualla Lapissa ja vain vajaa neljäsosa heistä asui tarkastelluissa kaupungeissa. Erityisen vähän heitä oli Helsingin seudulla. Tämän ikäpolviryhmän vastaajia on kuitenkin vähän, eikä heistä sen vuoksi voida tehdä kovin suuria johtopäätöksiä.

Kuviosta voi myös päätellä joitain kiinnostavia muutostrendejä saamelaisten muuttokohteissa eri aikakausina. Saamelaisalueelta muuttaneet vanhimpien sukupolvien edustajat näyttäisivät muuttaneen suhteellisen tasapuolisesti Helsinkiin, Rovaniemelle, Muualle Lappiin ja Muualle Suomeen. Sen sijaan Helsingin seudulle ei vaikuttaisi enää muuttaneen niin paljon nuorta saamelaisväestöä kuin aikaisempina vuosikymmeninä. Ylemmässä osassa kuviota Helsingin seudulla verrattain runsaana näyttäytyvä saamelaisnuorten ja nuorten aikuisten määrä voi viitata siihen, että he ovat ensimmäisen sukupolven kaupunkilaisia, toisin sanoen aiempina vuosikymmeninä saamelaisalueelta kaupunkiin muuttaneiden saamelaisten lapsia. Saamelaisten muutto liike Ouluun on ilmiönä silminnähden nuorta, ja se on voimistunut vasta kahden nuorimman ikäpolven aikana. Rovaniemelle on myös muuttanut paljon saamelaisalueen nuoria. Taustalla ovat todennäköisesti Oulun ja Rovaniemen tarjoamat opiskelumahdollisuudet sekä läheinen sijainti suhteessa saamelaisalueeseen. Saamelaisalueen ulkopuolella syntyneistä nuorimpien sukupolvien edustajista lähes puolet asui saamelaisyhdistysalueiden ulkopuolella. Tämä on tärkeä havainto, sillä saamenkielisiä varhaiskasvatus- ja perusopetuspalveluja on siellä vain satunnaisesti saatavilla.

Saamelaisalueelta muuttaneet nuoret olivat vastanneet kyselyyn muita harvemmin. Tämä voidaan tulkita eri tavoin. Heistä monet voivat olla vain väliaikaisesti asunassa kaupungissa opiskelun tai muun lyhytaikaisen elämänvaiheen vuoksi eivätkä ole sen vuoksi kokeneet kyselyn kaupunkiympäristöön sijoittuvia teemoja tärkeiksi. Palveluihin liittyvät kysymykset eivät välttämättä muutenkaan ole olleet ajankohtaisia nuorten elämänvaiheessa. Vastaamattomuus voi liittyä myös yleiseen kyllästymiseen tutkimuksen kohteina olemiseen tai kyselytutkimuksiin vastaamiseen.

Kaiken kaikkiaan muuton syitä tarkasteltaessa oli havaittavissa, että saamelaisalueelta poismuuton syyt liittyivät vahvasti opiskeluun tai työhön. Yli puolet avokysymykseen vastanneista ilmoitti muuton syiksi opiskelun (153) sekä oman, puolison tai vanhempien työn (168). Useimmiten syyt esiintyivät yhdessä siten, että ensin oli muutettu opiskelemaan saamelaisalueen ulkopuolelle ja sen jälkeen jääty töihin. Kolmekymmentäyhdeksän vastaajaa ilmoitti muuttaneensa puolison vuoksi, 26 vanhempiensa mukana ja 8 muista perhesyistä. Saamelaisalueeseen tai kotipaikkaan liittyvät henkilökohtaiset syyt olivat muuttosyinä 20 vastaajalla ja halu nähdä uutta 15 vastaajalla. Palvelujen vuoksi oli muuttanut vain 11 henkilöä. Muina syinä mainittiin sota, allasevakkous, armeija, saamen kieli, asunto, pitkät etäisyydet, harrastukset ja ilmasto.

Useat muutot paikkakunnilta toiselle luonnehtivat saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia. Vastaajista suuri osa oli muuttanut varsin monta kertaa elämässään. Heistä kahdella kolmasosalla (70 %) oli ollut 2–5 asuinpaikkaa nykyisen kotipaikan lisäksi. Vain 4 % vastaajista ei ollut muuttanut ollenkaan. Sen sijaan tällä hetkellä vastaajilla ei juurikaan ollut muuttohalukkuutta. Heistä 528 ilmoitti, ettei aio muuttaa lähiaikoina. Muuttoa suunnitteli yhteensä 132 vastaajaa. Suurin osa suunnitelmista kohdistui muuttoon saman kunnan sisällä tai toiseen saamelaisalueen ulkopuolella sijaitsevaan kuntaan, ja vain 27 kertoi suunnittelevansa muuttoa saamelaisalueelle. Tärkeimmät syyt suunniteltuun muuttoon liittyivät työhön tai työttömyyteen sekä nykyistä isompaan tai pienempään asuntoon muuttoon. Palvelujen saatavuus ja ennen kaikkea saamenkielisten palvelujen saatavuus olivat suunnitellun muuton syinä 19 vastaajalla.

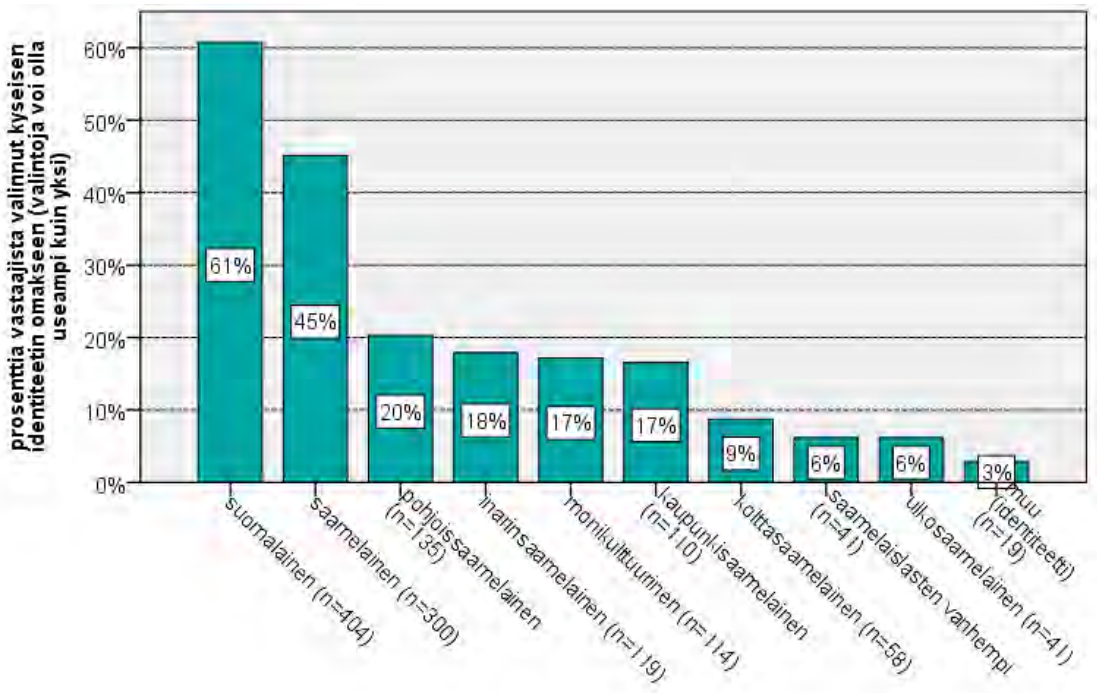
Laadullisen aineiston perusteella on todettavissa, että saamelaisalueen ulkopuolella asuvista saamelaisista pieni osa oli selvästi vain käymässä kaupungissa opiskelun tai muiden syiden vuoksi. Heillä oli vankka päätös palata takaisin kotiseudulleen. Monet heistä pitävätkin yllä vahvoja siteitä siellä asuviin sukulaisiin muun muassa osallistumalla tavalla tai toisella perinteiseen elinkeinotoimintaan. Suurella joukolla saamelaisalueen ulkopuolella asuvista oli myös toive palata tai muuttaa joskus saamelaisalueelle. Toive saattoi olla tarkemmin määrittelemätöntä halua vahvistaa sidoksia saamelaiskulttuuriin, sukulaisiin ja suvun perinteisiin paikkoihin. Se voi myös olla eräänlainen potentiaalinen vaihtoehto, jota ylläpidettiin etenkin perheellistyttyä ja lasten synnyttyä. Kun saamelaisalueen ulkopuolella on vain vähän saamenkielisiä palveluja tai kieliympäristöjä, voi elävän saamen kielen siirtäminen lapsille olla hankalaa, ellei mahdotonta. Niissä tapauksissa monet harkitsivat vakavasti saamelaisalueelle muuttamista. Eläköityminen oli toinen merkkipaalu, jolloin moni alkoi harkita saamelaisalueelle palaamista. Toisessa vaakakupissa painoivat kaupungeissa paremmin saatavat terveystalvelut ja toisessa saamelaisalueen sukuverkoston vastavuoroinen arjen apu, jota ikääntyttyä voi tarvita. Moni vastaaja myös korosti sitä, että ratkaisut ovat tilannekohtaisia. Vaikkei heillä juuri sillä hetkellä ollut muuttotarpeita tai halukkuutta, voi sellainen ilmaantua piankin. Jos nykyiseen asuinpaikkaan ei ole päässyt juurtumaan kovin vahvasti, voivat vanhat tunnesiteet kotiseudulle helposti voittaa ja edesauttaa muuttopäätöstä. Pysyvän muuton ohella yhä useampi kuitenkin kaipaisi mahdollisuutta säilyttää elävät suhteet saamelaisalueella asuvien sukulaisten ja muun saamelaistyhteisön kanssa. Mahdollisuudet elää kahden kulttuurin piirissä koettiin tärkeiksi mutta vaikeiksi ylläpitää nyky-Suomessa.

7.5. Identiteettivalinnat

Lomakkeen kysymyksenasettelussa huomioitiin identiteettien moninaisuus. Vastaajat saivat valita kyselylomakkeessa annetuista identiteettivaihtoehdoista useampia ja lisäksi ilmoittaa muun itselleen sopivamman vaihtoehdon. Vaihtoehtoina olivat saamelainen, inarinsaamelainen, kolttasaamelainen, pohjoissaamelainen, ulkosaamelainen, kaupunkisaamelainen, suomalainen, saamelaislasten vanhempi, monikulttuurinen, muu mikä ja en tiedä.

Kuvio 14 kuvaa identiteettivalintojen kirjoa. Sen perustella voidaan havaita, että selvästi yli puolet (61 %) vastaajista oli valinnut suomalaisidentiteetin yhdeksi mutta vain 13 % ainoaksi identiteetikseen. Sitä vastoin 45 % vastaajista oli valinnut saamelaisuuden yhdeksi identiteetikseen ja 39 % ainoaksi identiteetikseen. Saamelainen on perinteinen identiteettinimitys ja viittaa koko saamen kansan identiteettiin, valtakunnan rajat ylittävässä Saamenmaassa (Sápmi). Sen rinnalle on muodostunut aiempien elinkeino-, asuinalue- ja sukukohtaisten identiteettien rinnalle uudempiä määreitä. Inarinsaamelainen, kolttasaamelainen ja pohjoissaamelainen ovat kieliperusteisia identiteettimääreitä. Näistä pohjoissaamelainen oli yleisimmin valittu identiteetti. Vastaajista 20 % oli valinnut pohjoissaamelaisen, 18 % inarinsaamelaisen ja 9 % kolttasaamelaisen identiteetin. Näiden määriteiden merkitysisältö saamelaisryhmiä laajemminkin jäsentävinä tekijöinä on vahvistunut viime vuosikymmenien aikana, joskin erityisesti pohjoissaamelaisuutta identiteettivalintana on myös kritisoitu keinotekoisuudesta. SÁRA-tutkimuksen Diehtoduojár-työpajoissa osallistujat pitivät kuitenkin tärkeänä, että kieliperusteiset identiteetit sisällytetään vaihtoehtoihin.

Kaupunkisaamelainen ja ulkosaamelainen identiteetti ovat uusia tulokkaita, kuten luvussa 2 kerrottiin. Kaupunkisaamelaisen identiteetti vaikuttaa tulosten perusteella vakiintuneen jonkin verran saamelaisen keskuudessa. Yhteensä 17 % vastaajista oli valinnut sen yhdeksi identiteetikseen. Sen sijaan ulkosaamelainen-identiteettinimitys ei näytä suosilulta vastaajien keskuudessa, sillä vain 6 % vastaajista oli valinnut kyseisen vaihtoehdon. Monikulttuurisena identiteetiltään piti itseään yhtä moni vastaajista kuin kaupunkisaamelaisina.

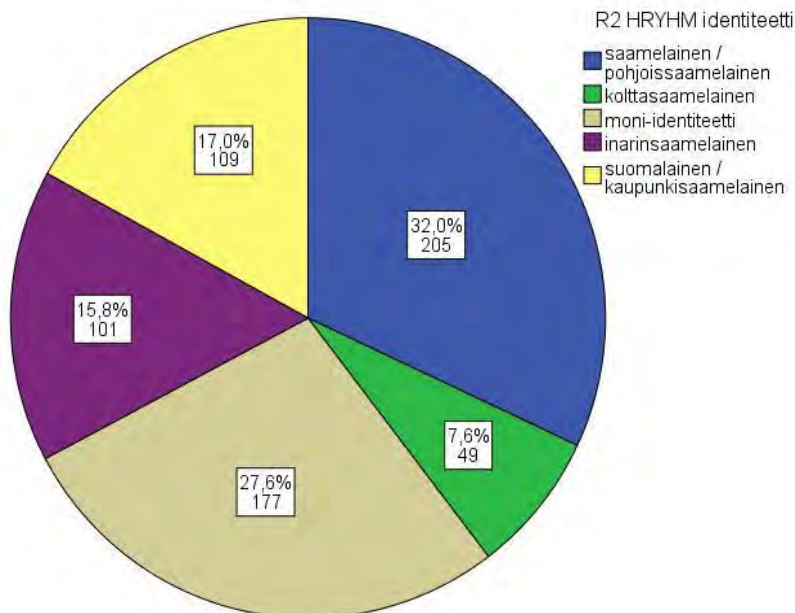

Kuvio 14. Vastaajien valitsemat identiteettimäärät (valintojen n = 1341).

Kymmenestä identiteettivaihtoehdosta koostuvia erilaisia yhdistelmiä on lukemattomia. Jotta ilmiö voitiin palauttaa paremmin vastaajien määrää vastaavaksi, päätimme käyttää osassa analyyseistä ryhmittelyanalyysin perusteella luotua identiteettiryhmittelyä. Sen ohella tarkastelimme identiteettejä myös edellä kuvatun suoran jakauman pohjalta. Ryhmittelyssä saamelainen ja suomalainen identiteetti näyttivät vastaajien valinnoissa toisiaan selvimmän poissulkeviltä. Selvästi erottuvat vastaajaryhmät olivat valinneet vain jonkin saamelaisen tai vain suomalaisen identiteetin.

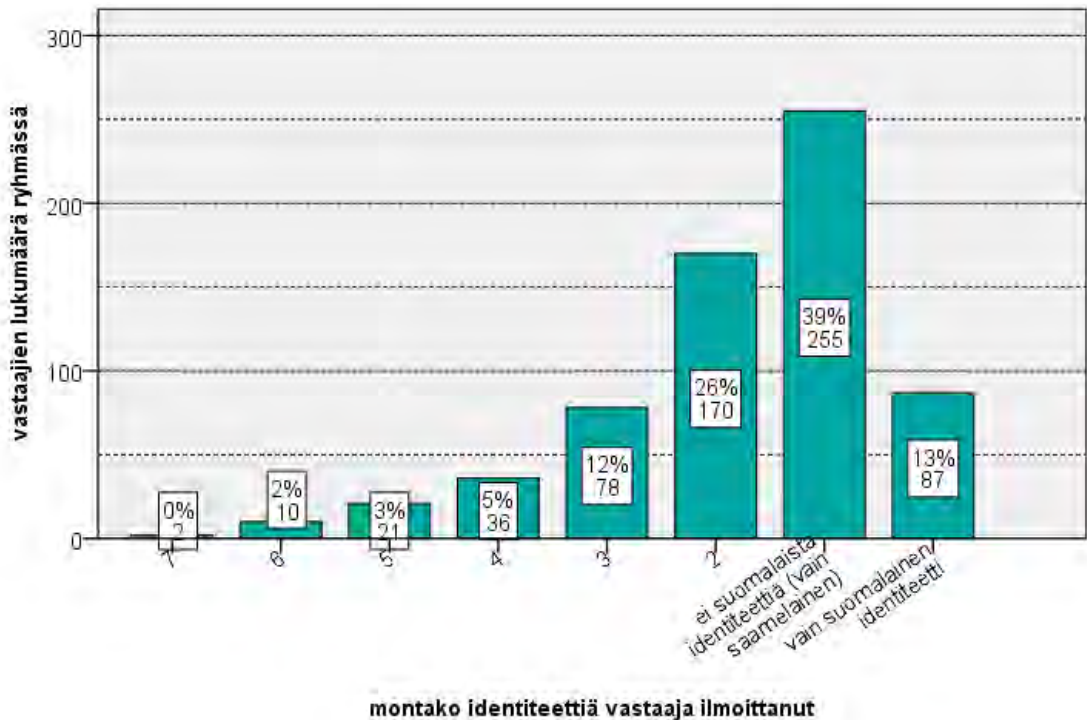
Hierarkkisen ryhmittelyanalyysin tuloksena muodostimme tutkimuskäyttöön viisi ryhmää yleisimmin esiintyvistä identiteettiyhdistelmistä. Ryhmäjaot eivät ole kokonaan tyhjentäviä, sillä ryhmien sisällöissä on jonkin verran päällekkäisyyksiä. Tutkijadialogin perusteella valitsemamme vaihtoehto on kuitenkin ryhmittelytavoista edustavin. Ryhmien määrittelyt ovat seuraavanlaiset: 1) Saamelainen/pohjoissaamelainen (ryhmään sisältyi myös jonkin verran kaupunkisaamelainen- ja monikulttuurinen-identiteettejä), 2) kolttsaamelainen (ryhmään sisältyi myös suomalaisidentiteettiä), 3) inarinsaamelainen (ryhmään sisältyi myös suomalaisidentiteettiä), 4) moni-identiteettinen (pääosin suomalainen ja saamelainen, ryhmään sisältyi myös monikulttuurinen, pohjoissaamelainen, kaupunkisaamelainen sekä muita identiteettejä), 5) suomalainen/kaupunkisaamelainen (ryhmään sisältyi myös vähän muita identiteettejä). Kuvaukset ryhmien sisällöistä voi tarkistaa liitteenä olevasta ristiintaulukosta (Liite 1).

Identiteettiryhmittelyn tulokset on esitetty kuviossa 15. Ryhmittelyanalyysin perusteella on todettavissa, että noin kolmasosa vastaajista (32 %) identifioitui saamelaiseksi ja/tai pohjoissaamelaiseksi. Heistä vain harvalla oli valittuna suomalainen identiteetti. Tämä oli yleisin identiteettivalinnoista. Moni-identiteettisyys oli toiseksi yleisin identifioitumisen tapa. Vastaajista 28 % lukeutui kyseiseen ryhmään. Suomalainen ja kaupunkisaamelainen identiteetti oli noin 17 %:lla vastaajista. Inarinsaamelaisen identiteetin oli valinnut 16 % vastaajista. Tämä sisälsi myös kaksoisidentiteetin inarinsaamelainen-suomalainen valinneet. Kolttsaamelaisen identiteetin oli valinnut vajaa 8 % vastaajista ja heistä puolet oli valinnut kaksoisidentiteetin kolttsaamelainen-suomalainen.

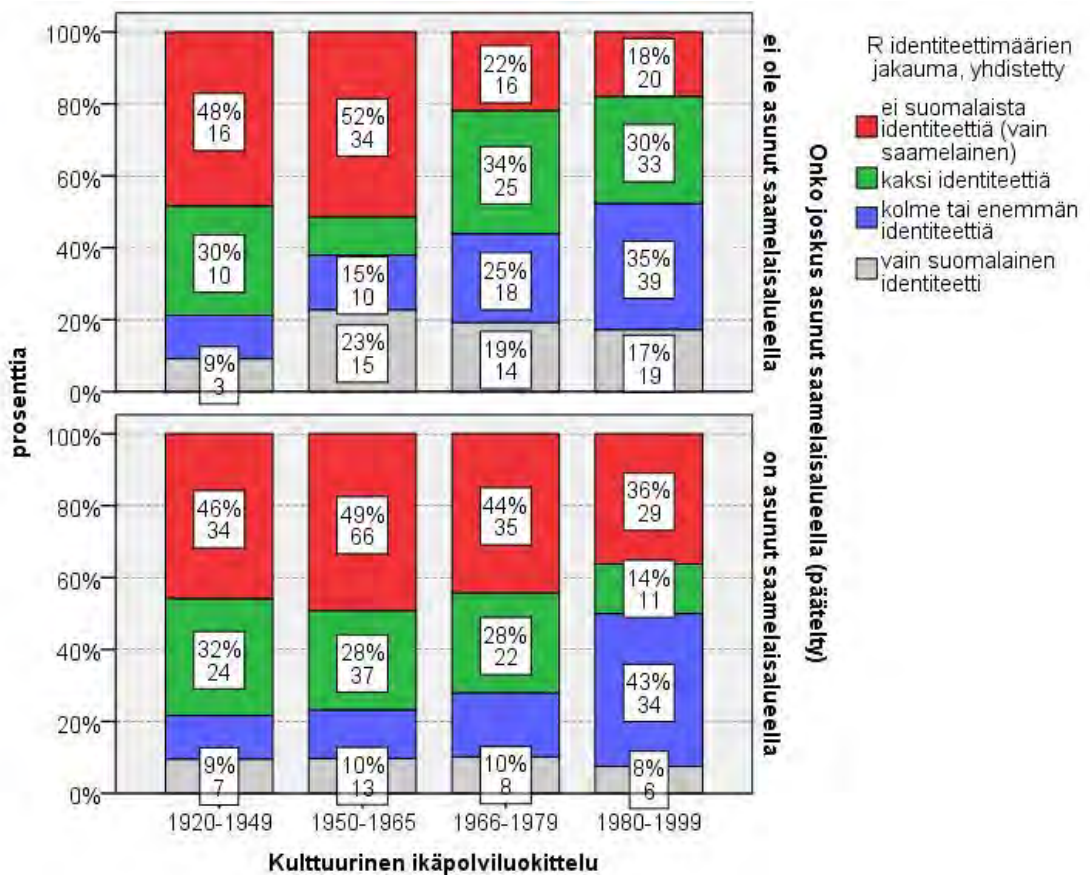
Kuvio 15. Vastaajien identiteettivalinnat hierarkkisen ryhmittelyanalyysin mukaan ryhmiteltyinä ($n = 641$).

Kun tarkastellaan identiteettien määriä, havaitaan, että lähes 40 % vastaajista oli valinnut vain yhden eli yksinomaan jonkin saamelaisidentiteetin. Sen ohella moni-identiteettisyys oli yleistä. Lähes puolet vastaajista (48 %) samaistui useampiin identiteetteihin kuin yhteen. Vain 13 % oli valinnut pelkästään suomalaisen identiteetin. Neljäsosalla vastaajista oli kaksi identiteettiä ja 22 %:lla vastaajista kolme tai enemmän identiteettejä. (Kuvio 16.)

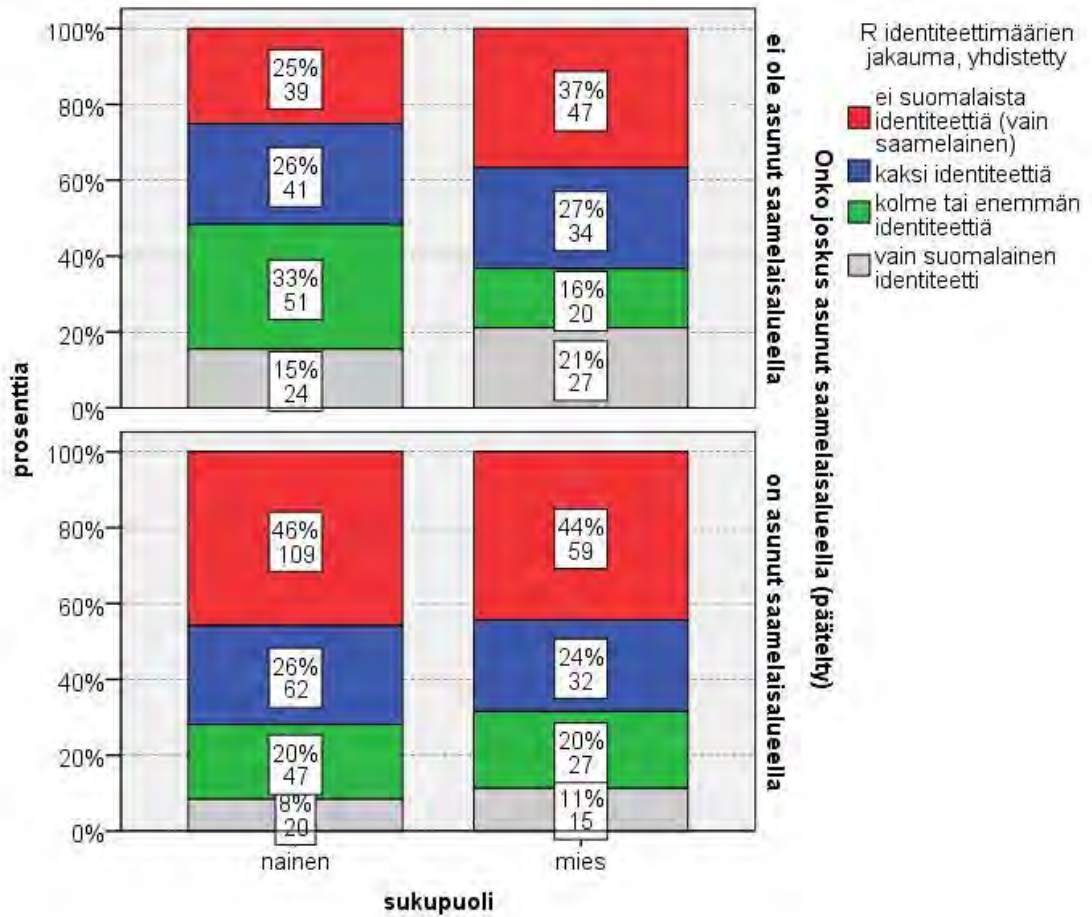
Kuvio 16. Vastaajien ilmoittamien identiteettivalintojen määrät (n = 659).

Identiteettivalinnat näyttivät eriytyvän suhteessa vastaajien ikään. Vanhimmat ikäpolvet olivat keskimääräistä useammin valinneet vain saamelaisen identiteetin, kun taas nuoremmat samaistuiivat useammin moneen identiteettiin (Kuvio 17). Saamelaisalueella asuminen näytti vaikuttavan varsinkin nuorempien ikäpolvien identiteettivalintoihin. Vain suomalaisia identiteettivalintoja oli vanhinta ikäpolvea lukuun ottamatta selvästi enemmän niillä, jotka eivät olleet koskaan asuneet saamelaisalueella. Vastaavasti ne nuorempien ikäpolvien edustajat, jotka eivät ole asuneet koskaan saamelaisalueella, valitsivat selvästi useammin monta identiteettiä. Nuorin saamelaisalueella syntynyt tai jossain vaiheessa elämäänsä asunut ikäpolvi sen sijaan valitsi muita ikäpolvia selvästi useammin kolme identiteettiä tai enemmän.

Kuvio 17. Vastaajien identiteettimääritykset ikäpolvittain ja suhteessa saamelaisalueella asumiseen ($n = 650$).

Suuria sukupuoli- tai asuinaluekohtaisia eroja ei ollut suoraan havaittavissa. Sen sijaan joitakin eroja piirtyi, kun tarkastelimme yhdessä sukupuolijakoa ja saamelaisalueella asumista (Kuvio 18). Tulosten perusteella havaittiin, että naiset, jotka olivat syntyneet saamelaisalueen ulkopuolella, olivat keskimääräistä useammin valinneet monta identiteettiä. Niistä, jotka olivat valinneet kolme tai useampia identiteettejä, suurin osa oli naisia. Miesten valinnat olivat selvemmin polarisoituneet joko saamelaiseen tai suomalaiseen identiteettiin. Tämä viittaa sukupuolittuneeseen eroon identiteettivalintojen suhteen, mutta edellyttäisi tarkempaa lisätutkimusta. Vastaavasti saamelaisalueella syntyneet tai asuneet näyttivät määrittävän itsensä muita vahvemmin saamelaisiksi ilman muita lisäidentiteettejä. Sukupuolten välinen ero ei ollut suuri, mutta se oli päinvastainen kuin saamelaisalueen ulkopuolella syntyneiden kohdalla. Saamelaisalueella syntyneet tai asuneet naiset näyttivät identifioituvan hieman miehiä voimakkaammin vain saamelaisiksi.

Kuvio 18. Vastaajien identiteettimäärittelyt suhteessa sukupuoleen ja saamelaisalueella asumiseen ($n = 654$).

8. Saamen kielet kaupungeissa

Tuuli Miettunen, Lydia Heikkilä ja Elsa Laiti-Hedemäki

Hyvinvointitutkimuksissa kieli nähdään usein yhtenä taustamuuttujana, jonka avulla isompaa väestöjoukkoa voidaan jakaa osiin. SÁRAn ryhmäkeskusteluissa, jotka toteutettiin ennen kyselytutkimusta, kävi ilmi, että saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten tapauksessa kieli on paljon muutakin kuin taustamuuttuja. Saamen kielillä, tai niiden puuttumisella, on monenlaisia vaikutuksia ihmisen hyvinvoinnin eri osa-alueisiin ja sosiaalsiin suhteisiin. Saamen kielten merkitystä saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämässä ei voi pelkistää dikotomiseen jakoon sen mukaan, käyttääkö henkilö jotain saamen kielistä vai ei, vaan saamelaisalueen ulkopuolella saamen kielet muodostavat monisyisen kokonaisuuden, jossa äidinkieli, menetetty kieli ja elvytetty kieli kietoutuvat toisiinsa.

Osalle tutkimukseen osallistuneista saamen kielet olivat äidinkieliä ja arjen kieliä, joita vaalittiin ja ylläpidettiin saamelaisalueen ulkopuolella monenlaisilla valinnoilla. Silti saamelaisalueen ulkopuolella arki muovautui helposti varsin suomenkieliseksi, vaikka henkilö tietoisesti olisikin käyttänyt saamea arjessaan aina, kun mahdollista. Kuten olemme aiemmin todenneet, saamelaisalueen ulkopuolella saamen kielillä ei ole samanlaista lainsäädännön suojaa kuin saamelaisalueella. Saamelaisalueen ulkopuolella lainsäädännön turvaamat saamelaisten kielelliset oikeudet koskevat lähinnä lapsia, joilla on oikeus äidinkieliseen päivähoitoon ja koulussa kahden viikkotunnin verran oman äidinkielen täydentävään opetukseen. Saamen kielilain mukaan saamelaisilla on myös oikeus asioida saameksi tiettyjen viranomaisten kanssa, joiden toiminta-alue ylittää saamelaisalueen rajat. Tällaisia viranomaisia ovat poliisi, Kela ja verotoimisto. Läheskään aina lainsäädännön turvaamat kielelliset oikeudet eivät toteudu saamelaisalueen ulkopuolella, etenkin pienemmillä paikkakunnilla, joilla asuu vain vähän saamelaisia. Erityisen heikosti toteutuvat inarin- ja koltansaamenkielisten kielelliset oikeudet. Kielellisten oikeuksien puuttuessa saamen kielten ylläpitäminen jää saamelaisalueen ulkopuolella yksittäisten ihmisten ja perheiden valinnoiksi, ilman yhteiskunnan tukea kielen käytölle esimerkiksi palvelutarjonnan kautta. (Lehtola & Ruotsala 2016; Arola 2014.)

Osalle SÁRA-tutkimukseen osallistuneista saamen kielet eivät olleet puhuttuja vaan menetettyjä, aiempien sukupolvien puhumia kieliä. Monissa vastauksissa saamen kielen osaamattomuutta pahoiteltiin, surtiin ja kieliä kaivattiin, haluttiin oppia. Saamen kielten puuttuminen omasta elämästä nousi vähintään yhtä merkitykselliseksi kuin saamen kielen käyttäminen. Saamen kielten käytöllä ja sen puuttumisella on SÁRA-tutkimuksen tulosten perusteella saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten kannalta suuri merkitys niin identiteetin, arjen avun verkostojen kuin koetun hyvinvoinninkin kannalta. SÁRA-tutkimuksen aineiston perusteella on todettavissa, että saamen kielen menettäneet eivät ole yhtenäinen ja staattinen ryhmä, vaan osa kielensä menettäneistä pystyy saamelaisalueen ulkopuolellakin ottamaan saamen kielen takaisin käyttöön omassa ja perheensä arjessa ja siirtämään sen lapsilleen. Toisaalta lainsäädännön suojan puuttuminen tarkoittaa, että osa saamelaisalueen ulkopuolella asuvista saamelaisista on edelleen vaarassa menettää saamen kielen.

8.1. Saamen kielet äidinkielenä ja arkikielenä

Äidinkielen määrittelyerot

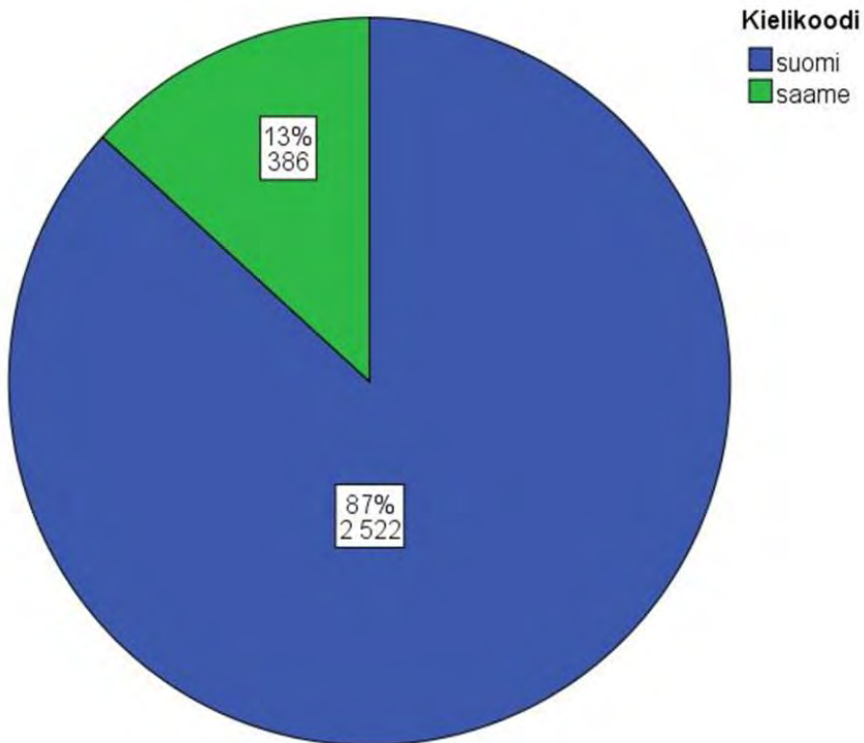
Väestötietojärjestelmä kerää tietoja Suomen kansalaisten ja Suomessa vakituisesti asuvien äidinkielestä. Väestötietojärjestelmässä voi ilmoittaa itselleen yhden äidinkielen, nykyisin myös saamen kielen. Vasta vuodesta 2013 lähtien väestötietojärjestelmään on voinut eritellä, onko äidinkieli pohjois-, inarin- vai koltansaame. Muun muassa Pasanen (2016, 12, 46-47) nostaa väestötietojärjestelmän äidinkielenmerkinnän ongelmallisuuden esiin saamen kielten kannalta. Vähemmistökielille tyypillisesti monella saamen kieltä käyttävällä on useampi äidinkieli. Väestötietojärjestelmän mahdollisuus merkitä henkilölle vain yksi äidinkieli jättää kuitenkin saamelaisyhteisön monikielisyyspiiloon. Aikio (1987, 5) huomauttaa, että saamelaisten tapauksessa monikielisyys on usein kyse pakkokaksikielisydestä eli sellaisesta kaksikielisydestä, joka ei perustu vapaaehtoisuuteen vaan vähemmistökielen heikkoon asemaan yhteiskunnassa. Enemmistökieltä on pakko osata ja käyttää ainakin jonkin verran, jotta valta-yhteiskunnassa voi toimia.

Monikielisyys henkilöillä on monia tapoja valita virallinen äidinkielenä. Moni saamelainen ei ole voinut oppia lukemaan tai kirjoittamaan koulussa saamen kieltä, ja sen perusteella he merkitsevät äidinkielekseen väestötietojärjestelmään myöhemmin oppimansa suomen kielen. Myös enemmistö- ja vähemmistökielten välisistä statuseroista johtuen ihmisillä voi olla monia syitä valita väestötietojärjestelmään tietty äidinkieli (Pasanen 2016, 12 ja 46–47). Aina kyse ei ole omasta valinnasta, vaan äidinkielenmerkintä voi olla henkilön vanhempien tekemä, eikä henkilö ole itse muuttanut sitä myöhemmin. Silloin äidinkielenmerkintään voi heijastua edellisten sukupolvien ajatukset kielten statuksista ja käsitykset esimerkiksi yksi- ja monikielisydestä.

Monikielisuuden näkymättömyyden lisäksi väestötietojärjestelmän äidinkielenmerkintöihin liittyy myös edustavuusongelmia. Lomakkeessa, jolla ilmoitetaan lapsen äidinkieli, ei ole vaihtoehtona saamen kieltä, vaan on valittava joko suomi, ruotsi tai muu. Saamen kieltä ei siis suomen ja ruotsin tapaan aktiivisesti tarjota vaihtoehdoksi äidinkieltä ilmoitettaessa, vaikka muun kielen kohdalle voikin merkitä jonkin saamen kielistä.

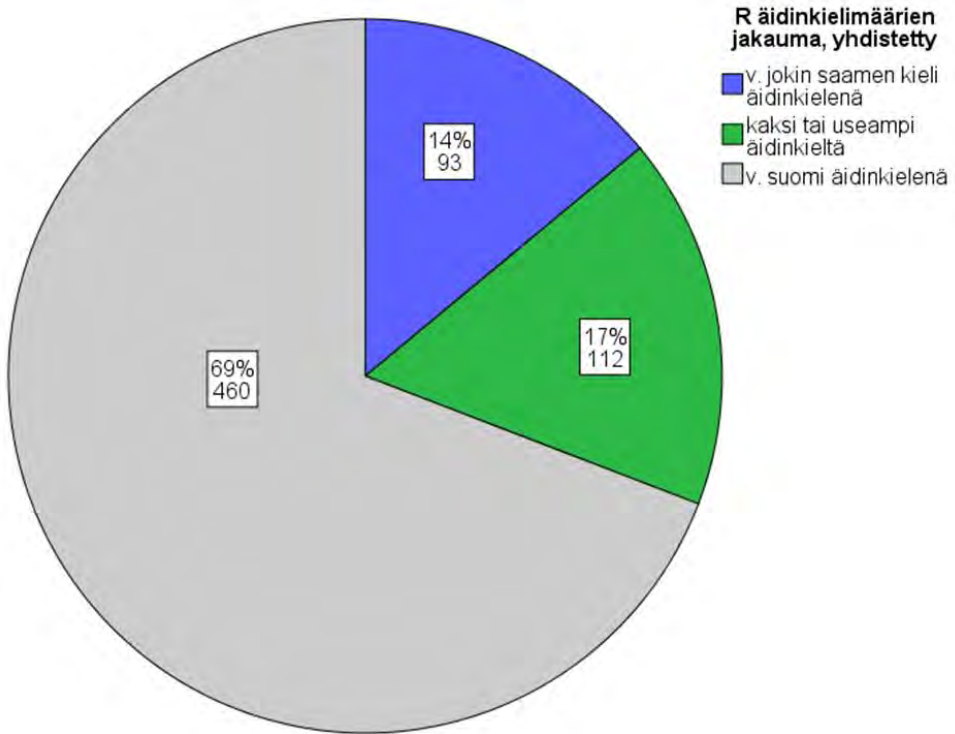
SÁRA-tutkimukseen vastanneiden kielivalinnat

SÁRAn perusjoukkoon kuuluvista saamelaisista (2 910) saamen kieli oli väestötietojärjestelmään merkittynä äidinkielenä 13 %:lla. Määrä on pieni ja kertoo samalla siitä, miten marginaalinen joukko kyselylomakkeella olisi tavoitettu, jos se olisi lähetetty vain väestötietojärjestelmän mukaan saamea äidinkielenään puhuville. (Kuvio 19.)

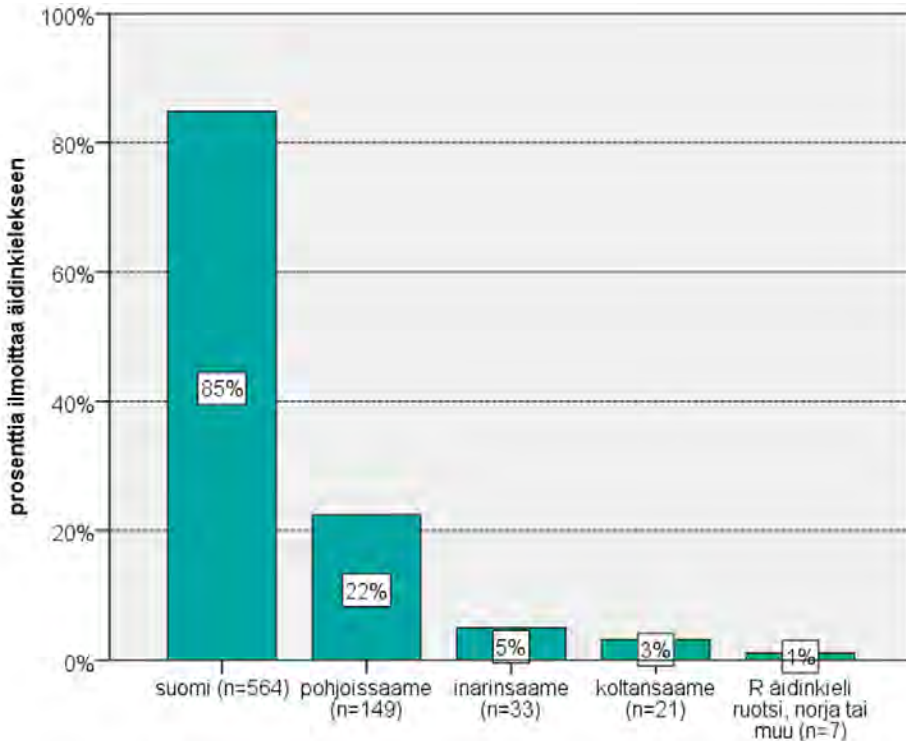
Kuvio 19. Perusjoukon äidinkieli (N = 2 908).

Kyselylomaketta suunniteltaessa olimme tietoisia väestötietojärjestelmän äidinkieli-merkintöihin liittyvistä ongelmista ja halusimme siksi tarjota kyselylomakkeessa mahdollisuuden valita useamman äidinkielen. SÁRAn kyselyn vastaajista lähes kaksi kolmasosaa (69 %) ilmoitti vain suomen äidinkielekseen (Kuvio 20). Vastaajista 17 % eli 112 henkilöä valitsi useamman kuin yhden äidinkielen. Yleisimmin päällekkäisyys äidinkielissä oli pohjoissaame ja suomi. Muutamalla vastaajalla oli äidinkielenään myös useampi saamen kieli. Lisäksi äidinkielenä saattoi olla norjan tai ruotsin kieli tai joitakin yksittäisiä harvinaisempia kieliä. Kyselylomakkeella äidinkieltä ei määritelty siksi kieleksi, joka vastaajalla on äidinkielenä väestötietojärjestelmässä, vaan vastaajilla oli mahdollisuus valita sen mukaan, minkä tai mitkä kielet he kokevat äidinkielikseen. Tähän liittyen on hyvä muistaa, kuten Arola (2014) on todennut, että äidinkieli – rekisterissä oleva tai koettu – ei mittaa henkilöiden kielitaitoa tai kielenkäytön aktiivisuutta. Jos halutaan tietoa kielitaidosta tai kielenkäytön aktiivisuudesta, niitä täytyy kysyä tarkentavilla kysymyksillä.

Kuvio 20. Vastaajien ilmoittamat äidinkieliävalinnat ($n = 665$). (Kaksi tai useampi äidinkieli tarkoittaa jotain saamen kieltä ja suomea tai jotain muuta kieltä).

Yhteensä vastaajista pohjoissaame oli yhtenä äidinkielistä 149:llä, inarinsaame 33:lla ja koltansaame 21:llä henkilöllä (Kuvio 21). Yhteensä jotain saamen kieltä yhtenä äidinkielenään piti 30 % vastanneista. Prosenttiosuus on huomattavasti suurempi kuin väestötietojärjestelmän mukaan äidinkieleltään saamenkielisten osuus, joka oli 13 %. Tämä tulos vahvistaa kuvaa, jonka mukaan väestötietojärjestelmän tapa merkitä äidinkieli on saamelaisten kannalta puutteellinen. Mahdollisuus merkitä vain yksi äidinkieli jättää piiloon osan niistä kielistä, jotka ihmiset kokevat äidinkielikseen.

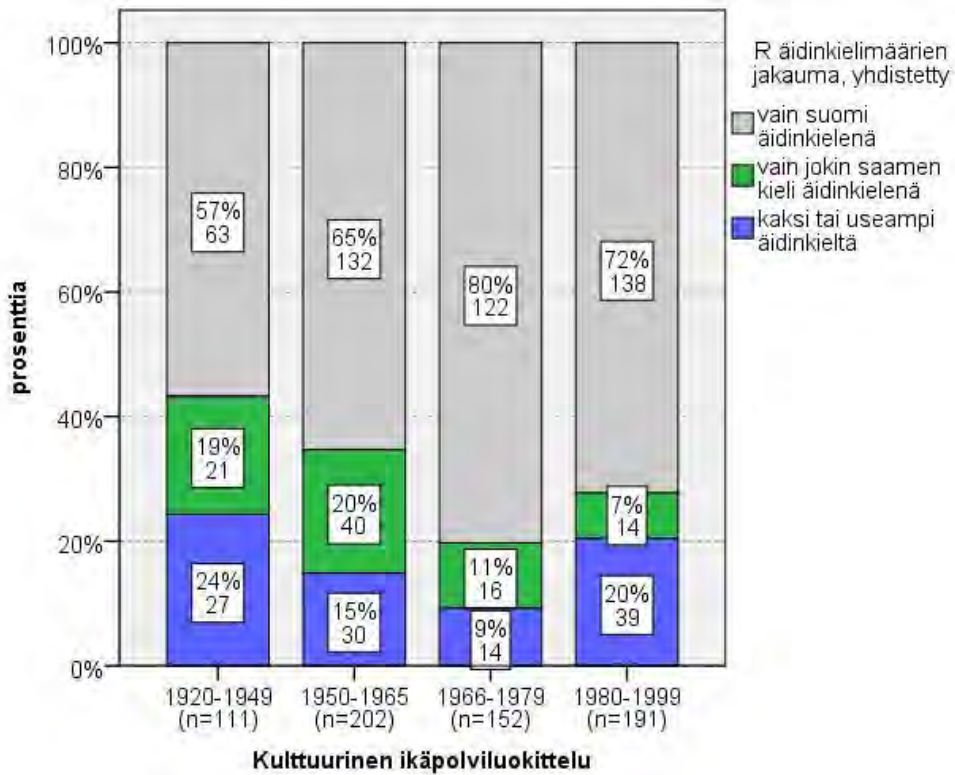
Kuvio 21. Vastaajien äidinkielifalinnat (n = 774).⁷

8.2. Ikäpolven ja asuinpaikan vaikutus äidinkieleen

Tarkastellessamme ryhmittelyanalyysin perusteella vastaajien äidinkielifalintoja, löysimme joitakin selviä ikäpolvittaisia eroja (Kuvio 22). Vaikka suomen kieli olikin selvästi yleisin äidinkieli kaikilla ikäpolvilla, oli jokin saamen kielistä äidinkielenä useimmiten vanhimmalla (1920–1949 syntyneellä) ikäpolvella. Äidinkieleltään saamenkielisten osuus laski seuraavassa ikäpolvessa (1950–1965 syntyneet), mutta selkeä taitekohta oli toiseksi nuorimman (1966–1979 syntyneiden) ikäpolven kohdalla, jossa enää vain 20 % ilmoitti äidinkielekseen saamen. Tämän ikäpolven edustajissa lienee paljon asuntoloissa kasvaneiden tai muiden suomalaistamisprosessien läpikäyneiden vanhempien lapsia, mikä on voinut vaikuttaa siihen, mitä kieltä kotona on puhuttu ja mikä kieli lasten äidinkieleksi on merkitty. Tilanteeseen heijastunee myös vuosien 1970–1991 väestörekisterikäytäntöjen vaikutus, kun saamen kieliä oli vaikea merkitä äidinkieleksi. Nuorimman ikäpolven (1980–1999 syntyneiden) kohdalla saamen kielen osuus äidinkielenä lähti taas nousuun. Se voi olla merkki saamen kielten elpymisestä, joka on käynnistynyt eri saamen kielten osalta eri vaiheissa. Nuorimmassa ikäpolvessa erityistä oli kuitenkin se, että vain harvalla

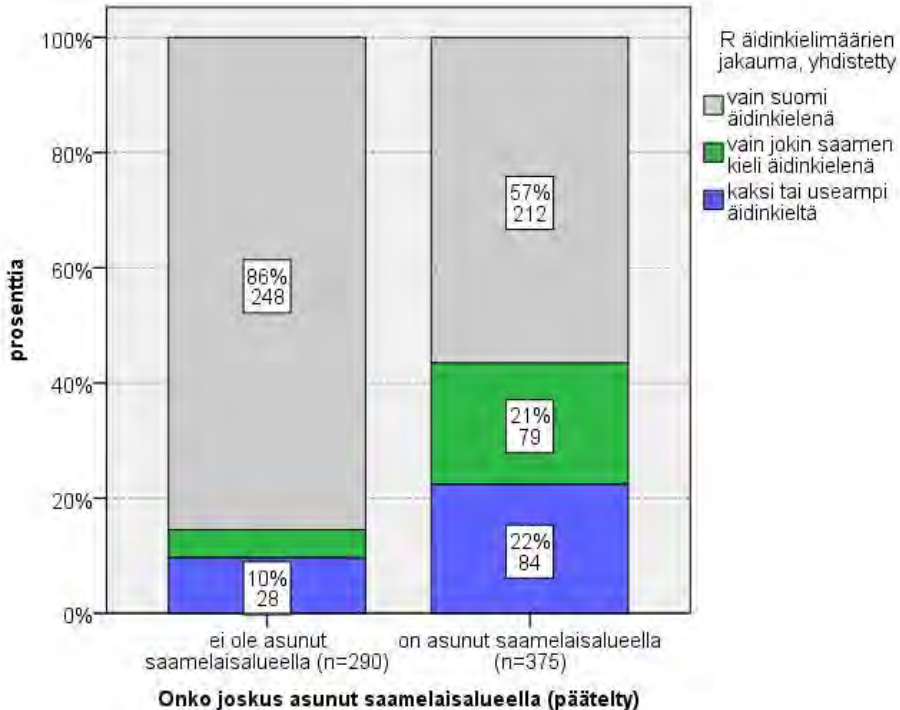
⁷ Ilmoitettujen prosenttien yhteenlaskettu määrä on 116 %, koska vastaajille annettiin mahdollisuus ilmoittaa samanlaisesti useampi kuin yksi äidinkieli.

heistä (7 %) oli jokin saamen kieli ainoana äidinkielenä. Sen sijaan 20 % tästä ikäpolvesta ilmoitti, että heillä oli kaksi tai useampia äidinkieliä.

Kuvio 22. Vastaajien äidinkieli valinnat ikäpolvittain (n = 656). (Kaksi tai useampi äidinkieli tarkoittaa jotain saamen kieltä ja suomea tai jotain muuta kieltä).

Kun tarkastelimme vastaajien ilmoittamia äidinkieliä saamelaisalueella asumisen suhteen, havaitsimme, että ne vastaajat, jotka olivat syntyneet tai asuneet saamelaisalueella, olivat useammin äidinkieleltään saamenkielisiä kuin ne, jotka olivat syntyneet saamelaisalueen ulkopuolella (Kuvio 23). Saamelaisalueella asuneista vastaajista 43 % oli ilmoittanut saamen joksikin äidinkielistään, kun taas niistä vastaajista, jotka eivät olleet asuneet saamelaisalueella, jonkin saamen kielen äidinkielekseen oli ilmoittanut vain 14 %. Saamelaisalueella asumisella on siis suuri merkitys vastaajien äidinkieleen. Saamelaisalueen ulkopuolella äidinkieleltään saamenkielisten vähäinen määrä on huolestuttava ja vaatisi lisäselvitystä. Suomessa suurin osa saamelaisista asuu saamelaisalueen ulkopuolella, mutta miksi saamen kielet eivät siirty äidinkielenä eteenpäin sukupolvelta toiselle saamelaisalueen ulkopuolella?

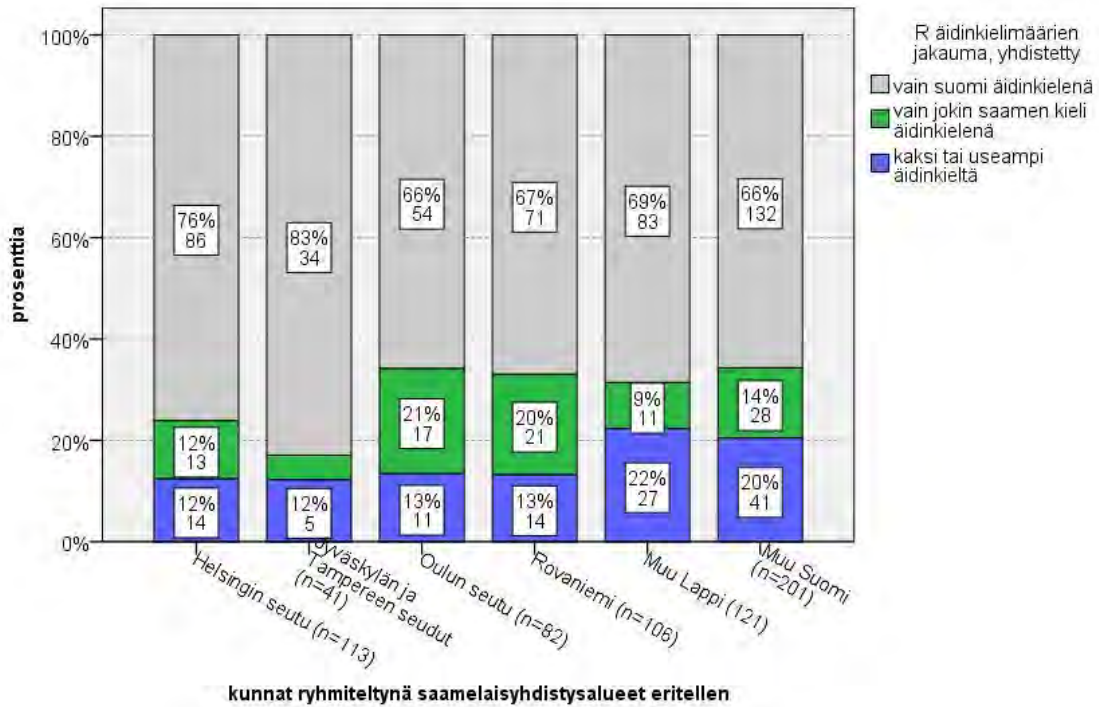

Kuvio 23. Vastaajien äidinkielifivalinnat suhteessa saamelaisalueella asumiseen (n = 665).

Kun tarkastelimme äidinkieltä vastaajien nykyisten asuinpaikkakuntien mukaan ryhmiteltynä saamelaisyhdistysalueittain, huomasimme joitakin selviä alueellisia eroja (Kuvio 24). Suomen kieli oli valtaosalla äidinkielenä, mutta joukosta erottuivat Oulun seutu, Rovaniemi, Muu Lappi ja Muu Suomi paikkoina, joissa yli 30 %:lla vastaajista oli äidinkielenä jokin saamen kieli. Näistä alueista Oulun ja Rovaniemen vastaajilla oli muita paikkakuntia useammin vain jokin saamen kieli äidinkielenä. Helsingin seudulla äidinkielekseen jonkin saamen kielen ilmoittaneita oli 24 %, josta puolella saame oli ainoa äidinkieli ja puolella yksi useammasta äidinkielestä. Jyväskylän ja Tampereen seuduilla asuvilla vastaajilla äidinkielenä oli selvästi harvemmin saamen kieli. Näiden alueiden vastausten määrä jäi pieneksi, joten tulosta ei voida niiden osalta pitää luotettavana.

Alueittain tarkasteltuna vaikuttaa siltä, että aiemman saamelaisalueella asumisen lisäksi myös nykyinen asuinpaikka on äidinkielen kannalta merkityksellinen. Lähellä saamelaisaluetta, Rovaniemellä ja Muualla Lapissa, saamen kielet olivat yleisempiä äidinkielenä kuin etelämpänä. Myös Oulu erottui paikkana, jossa on suhteellisen paljon äidinkieleltään saamenkielisiä. Rovaniemi ja Oulu erottuivat muista suurista kaupungeista paitsi läheisyydellään saamelaisalueeseen, myös siinä, että niissä on jo pidempään ollut tarjolla saamenkielisiä palveluja, varhaiskasvatusta ja saamen kielten opetusta. Kyselyn perusteella ei voida varmuudella päätellä, vetävätkö saamelaisaluetta lähellä olevat paikat äidinkieleltään saamelaisia muuttajia vai onko niissä eteläisempiä alueita paremmat mahdollisuudet säilyttää ja siirtää saamenkieli eteenpäin äidinkielenä tuleville sukupolville. Olemassa olevat saamenkieliset palvelut voivat myös olla

kielitietoisia muuttajia vetävä tekijä. Mielenkiintoista on myös Muu Suomi alueen suuri äidinkielisten määrä. Alueella ei ole saamenkielisiä palveluja eikä saamelaisyhdistysten toimintaa, mikä herättää kysymyksen siitä, millaisessa kieliympäristössä Muu Suomi alueella asuvat äidinkieleltään saamelaiset elävät.

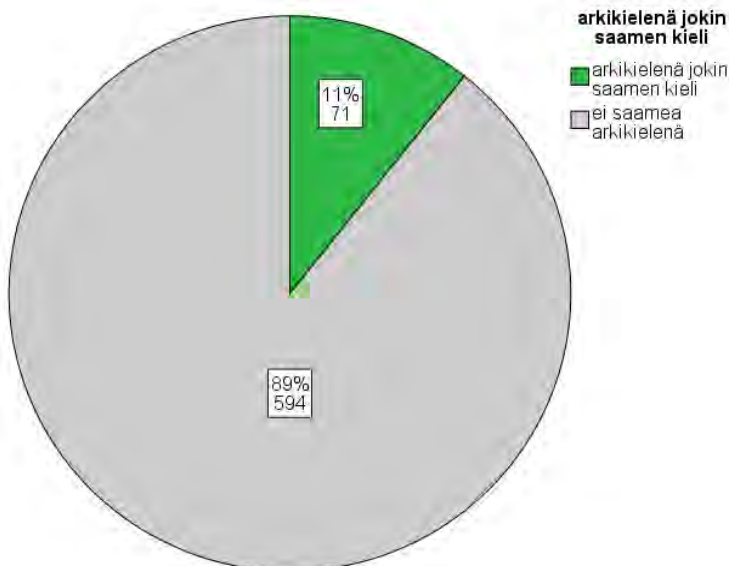

Kuvio 24. Vastaajien äidinkieli valinnat suhteessa asuinpaikkaan (saamelaisyhdistysalueittain) (n = 664).

8.3. Arkikieli ja saamen kielten käytön aktiivisuus

Koska äidinkieli ei mittaa ihmisen kielen osaamista eikä kielen käytön aktiivisuutta, kysyttiin SÁRAn kyselylomakkeessa saamen kielten käyttöä lisäkysymysten avulla, jotka koskivat arkikieltä sekä kielen käyttöaktiivisuutta ja -yhteyksiä. Arkikielestä puhuttaessa on hyvä muistaa, että sekään ei mittaa kielitaitoa, vaan sitä, minkä verran ihmiset kokevat käyttävänsä tai voivansa käyttää tiettyä kieltä arjessaan. Se on luonnollisesti riippuvainen toisista kielen puhujista ja muista kieliympäristön olosuhteista, ei pelkästään yksilön valinnoista. Monikielisessä ympäristössä eri kieliä käytetään usein eri yhteyksissä: jotkin asiat hoidetaan yhdellä kielellä, toiset toisella kielellä. Kyse on diglossiasta, jossa monikielisessä ympäristössä kielten käyttö eriytyy niin, että eri kieliä käytetään eri ympäristöissä. Enemmistö- ja vähemmistökielten tapauksessa diglossiaan vaikuttavat myös kielihierarkiat eli se, millainen yhteiskunnallinen asema eri kielillä on. (Lindgren 2000, 24–26.) Tämä kytkeytyy vähemmistökielten kohdalla kielten statuseroihin ja ns. pakkokaksikielisyyteen (Lindgren 2000, 149; Aikio 1987, 5).

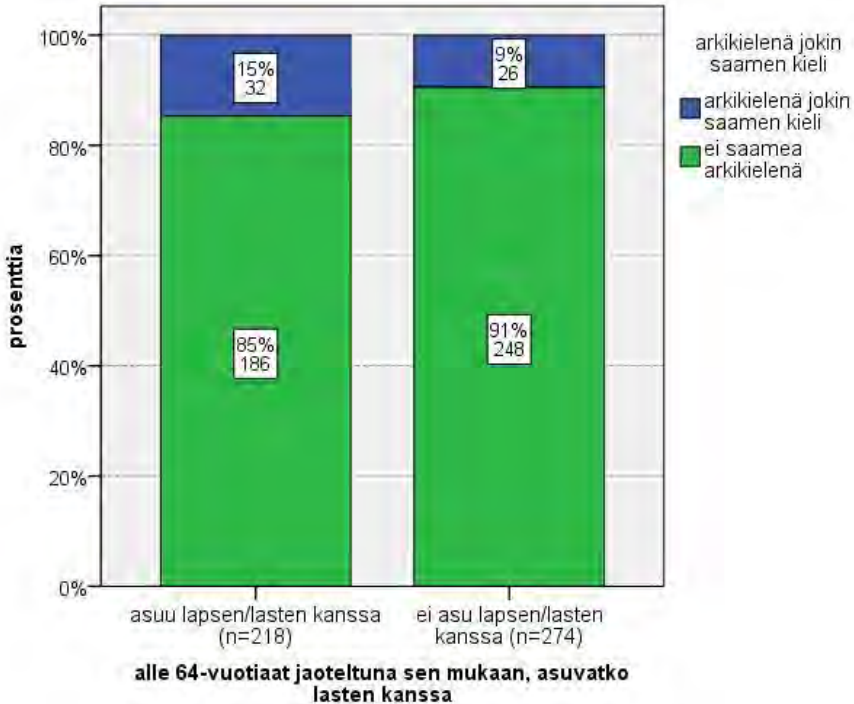
Tulosten perusteella saamen kielten asema arkikielenä on hälyttävä. Vain 11 % vastaajista kertoo, että jokin saamen kielistä on heidän arkikielensä (Kuvio 25). Pienten vastaajamäärien vuoksi arkikielen suhteen ei ole mahdollista eritellä inarin-, koltan- ja pohjoissaamenkieliä. Suomen kielen asema arkikielenä on dominoiva, mikä kertoo paljon saamen kielten tilanteesta saamelaisalueen ulkopuolella. Arkikielenään saamen kieliä käyttävien määrä on huomattavasti pienempi kuin jonkin saamen kielen äidinkieleksen ilmoittaneiden määrä. Vaikka saame olisi äidinkieli, vastaajat eivät voi käyttää sitä arjessaan niin paljon, että kokisivat saamen arkikieleksen.

Kuvio 25. Vastaajien arkikielet ($n = 665$).

Lindgrenin (2010, 83) mukaan menneinä vuosikymmeninä saamelaisalueen ulkopuolelle muuttaminen on usein tarkoittanut kielen vaihtoa saamesta suomeksi. SÁRAn ryhmäkeskusteluihin osallistuneet iäkkäämmät haastateltavat muistelivat omaa muuttoaan pois saamelaisalueelta ja saamenkielisten kontaktiverkoston heikkenemistä. Arjessa ei välttämättä ole ollut ketään, jonka kanssa käyttää saamen kieltä. Ennen lankapuhelinten yleistymistä kodeissa osalla kaupunkiin muuttaneista saamelaisista ei ollut mahdollisuutta pitää yhteyttä eri paikkakunnilla asuviin saamenkielisiin sukulaisiinsa ja ystäviinsä. Opiskelijoille puhelinkopeista kotiin soittaminen oli kallista. Uudelta paikkakunnalta ei aina tunnettu muita saamelaisia, joiden kanssa kieltä olisi voinut käyttää. Erityisesti eteläisimmän Suomen paikkakunnilta saamelaisalueelle matkustaminen ei onnistunut viikonloppuisin, vaan saamenkieliseen ympäristöön pääsi vain pidemmällä lomilla. Ryhmäkeskusteluissa kävi ilmi, että paikkakuntien välillä on edelleen suuria eroja siinä, miten usein saamelaisalueen ulkopuolella asuvilla saamelaisilla on mahdollisuus matkustaa kotiseutualueelle. Vaikka lentoyhteydet ovat kehittyneet, viikonloppu on lyhyt aika matkustaa Helsingistä saamelaisalueelle ja takaisin. Ryhmäkeskusteluissa nousi esiin kännyköiden, internetin ja sosiaalisen median viime vuosina mukanaan tuomat mahdollisuudet pitää yhteyttä läheisiin ja käyttää saamen kieltä asuinpaikasta riippumatta.

Vaikka vain harva pystyi käyttämään arkikielensä saamen kieltä, lasten kanssa asuvat vastaajat ilmoittivat saamen kielet arkikielekseen hieman useammin kuin muut vastaajat (Kuvio 26). Tämä voi kertoa lapsiperheiden aktivoitumisesta kielen suhteen. SÁRAn ryhmäkeskusteluissa ja yksilöhaastatteluissa nousi esiin, että lasten saaminen on monille saamelaisalueen ulkopuolella asuville saamelaisille elämänvaihe, jolloin oman identiteetin, kielen ja kulttuurin säilyttäminen ja eteenpäin siirtäminen tulevat ajankohtaisiksi. Saamelaisvanhemmat tekevät tietoisia päätöksiä esimerkiksi sen suhteen, mitä kieltä käyttävät lastensa kanssa. Toisaalta saamen kielten suurempi osuus lasten kanssa asuvien vastaajien arkikielinä voi kertoa myös siitä, että lasten myötä arjessa on ainakin yksi ihminen, oma lapsi, jonka kanssa saamen kieltä on mahdollista käyttää.

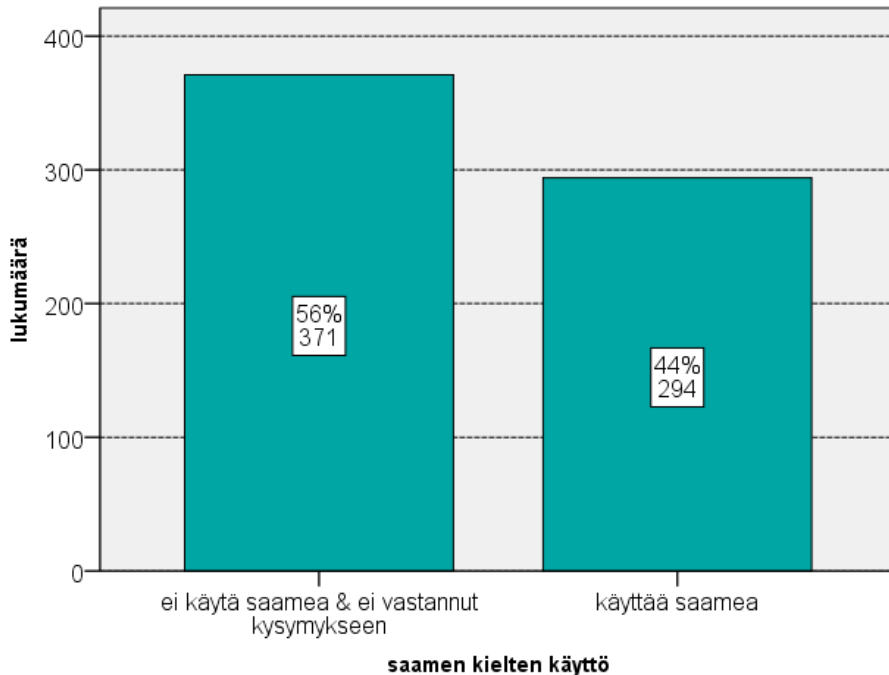

Kuvio 26. Saamen kieli arkikielenä lapsiperheillä ja ei-lapsiperheillä (n = 492).

Analyyseissä esiin tullut lapsiperheiden muita vastaajia suurempi saamen kielten käyttö arkikielenä poikkeaa aiempien saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia koskevien tutkimusten tuloksista. Lindgrenin (2000, 149) mukaan Helsingin saamelaisista saamen kieliä puhuivat kotona lapsilleen lähinnä aktivistit, joille saamen kielten valinta kotikieleksi oli tietoinen valinta. Marianne Lakomäen (1997, 16, 77, 81) haastateltavista Oulussa saamea puhuivat lapsilleen lähinnä ne, jotka suunnittelivat muuttoa saamelaisalueelle. Aiemmat tutkimukset kuvaavat sitä ajanjaksoa, jolloin saamen kielet eivät olleet vielä löytäneet paikkaansa kaupunkiympäristössä esimerkiksi palvelujen piirissä ja saamen kielten puhuminen lapsille oli harvinaista. Tästä huolimatta on tärkeä muistaa, että kaupungeissa on aina ollut yksittäisiä perheitä, jotka ovat ylläpitäneet saamen kieltä huolimatta siitä, että asuinpaikkakunnalla on vain vähän saamenkielisiä tukiverkostoja. SÁRAn tulosten perusteella vaikuttaisi kuitenkin siltä, että nykyään saamen kieliä käyttävät nekin lapsiperheet, jotka eivät suunnittele muuttoa saamelaisalueelle. Saamen kielet ovat ehkä laajentumassa aktivistien ja saamelaisalueelle muuttoa suunnittelevien kielestä myös niiden lapsiperheiden kieleksi, joilla ei ole muuttosuunnitelmia saamelaisalueelle. Saamen kielten käyttö lasten kanssa vaatii ryhmäkeskustelujen perusteella edelleen tietoisia valintoja mutta ei välttämättä enää ole vain aktivistien toimintaa. Isoimmissa kaupungeissa saamenkieliset varhaiskasvatuspalvelut ja saamen kielten opetus muodostavat uudenlaisen tukiverkon vanhemmille niin, ettei perheen saamenkielinen vanhempi ole enää yksin vastuussa kielen siirtämisestä lapsilleen.

Saamen kielten käyttöyhteydet

Kyselylomakkeessa kysyttiin myös tarkemmin, missä yhteyksissä vastaajat käyttävät saamen kieltä ja kuinka paljon.⁸ Tämän kysymyksen tulosten perusteella saadaan hyvin erilainen kuva saamen kielten käytöstä kuin arkikieltä kysyttäessä. Siinä missä vain 11 % vastaajista käyttää jotain saamen kieltä arkikielensä, 44 % vastaajista ilmoitti käyttävänsä jotakin saamen kieltä joskus, edes jossain yhteydessä (Kuvio 27). Saamen kieltä edes vähän ja satunnaisesti käyttäviä on myös suurempi määrä kuin niitä äidinkielenään pitäviä (30 %). Vastausten perusteella vaikuttaisi siis siltä, että saamelaisalueen ulkopuolella asuvilla olisi kielitaitoa ja potentiaalia käyttää saamen kieltä paljon enemmän kuin nykyisin käytetään.

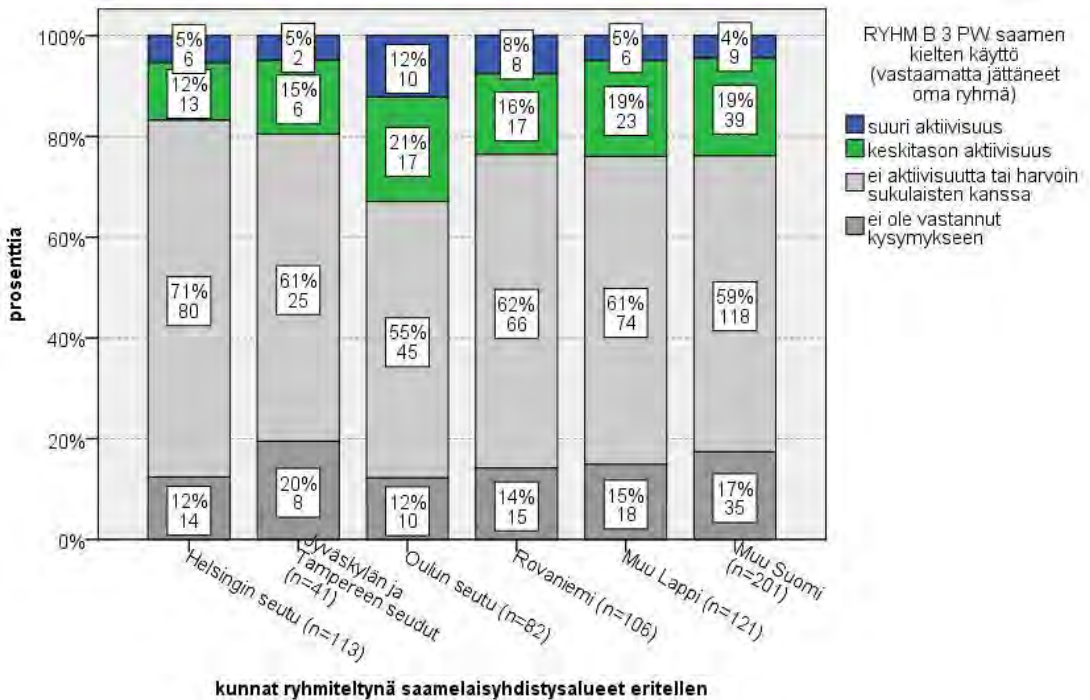

Kuvio 27. Saamen kieltä eri yhteyksissä käyttävien kokonaismäärät (n = 665).

Samoin kuin äidinkielen käytössä, myös saamen kielten käytössä oli asuinpaikkakohtaisia eroja (Kuvio 28). Tulosten perusteella Oulun seutu erottuu alueena, jossa saamen kieltä käytetään eniten, sekä suuren aktiivisuuden että keskitason aktiivisuuden ryhmissä. Aivan kuten vastaajien äidinkieliä alueittain tarkastellessa, myös kielenkäytön aktiivisuudessa Oulun seudun lisäksi erottuvat Rovaniemi, Muu Lappi ja Muu Suomi. Vaikuttaisi siltä, että Oulun seutu on saamen kielten elinvoimaisuuden kannalta vahvaa aluetta, tarkastellaan asiaa sitten äidinkielen tai kielenkäyttöaktiivisuuden suhteen. Näiden alueiden erottuminen kielellisesti aktiivisina alueina voi johtua monista syistä. Joillakin alueilla kyse voi olla

⁸ Kielen käyttöyhteyksiä ja -aktiivisuutta kysyttiin viisiportaisella Likert-asteikolla (harvoin-pääasiassa) sekä 'en käytä'.

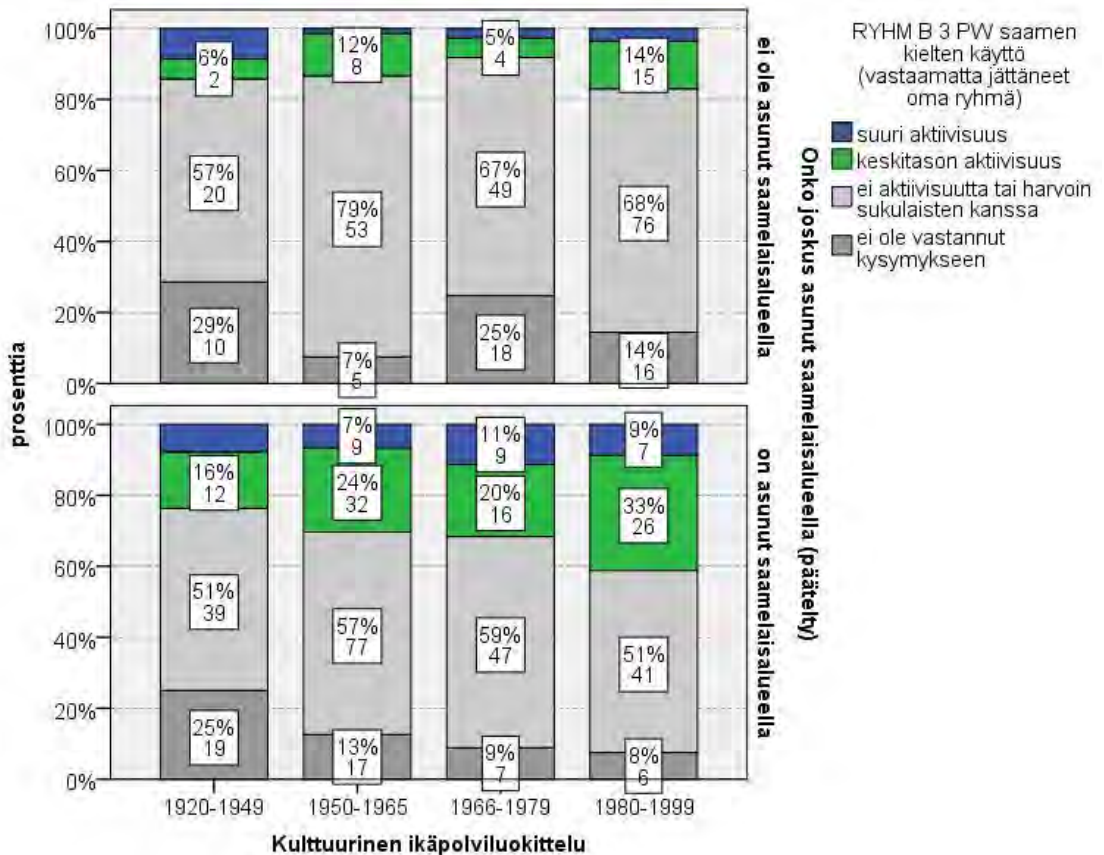
saamelaisalueen läheisyydestä ja sitä kautta tiivistä yhteyksistä saamelaisalueen kieliyhteisöön, ja joillakin alueilla ikärakenne voi vaikuttaa kielenkäyttöaktiivisuuteen. Oulun suhteen merkillepantavaa on, että siellä on myös mahdollista opiskella saamen kieliä. Oulussa ja Rovaniemellä vaikuttanevat myös näille paikkakunnille muodostuneet aktiiviset saamelaisyhteisöt ja saamenkieliset palvelut, jotka tukevat muuttajien lisäksi myös kaupungeissa syntyneitä saamelaisia. Saamenkieliset palvelut luovat myös työpaikkoja, joissa saamen kielten käyttö mahdollistuu.

Kuvio 28. Saamen kielten käyttöaktiivisuus asuinalueittain (n = 664).

Myös ikäpolvittain ja saamelaisalueella asumisen suhteen tarkasteltuna kielenkäyttöaktiivisuuksissa oli joitakin selviä eroja (Kuvio 29). Erot noudattelivat samoja trendejä kuin saamen kieli äidinkielenä. Saamelaisalueella syntyneet tai joskus asuneet käyttivät saamen kieliä selvästi aktiivisemmin kuin ne vastaajat, jotka eivät olleet asuneet saamelaisalueella. Niillä, jotka olivat asuneet saamelaisalueella, saamen kielten käyttö näytti kokonaisuutena lisääntyvän, mitä nuoremasta ikäpolvesta on kyse. Etenkin keskitason aktiivisuus saamen kielten käytössä oli nuoremmilla yleisempää kuin vanhemmilla. Kyse on osittain päällekkäisestä ilmiöstä sen kanssa, että saamelaisalueella asuneet nuorimman ikäpolven edustajat kokivat saamen kielet edellistä sukupolvea useammin äidinkielekseen. Äidinkieli antaa vahvan pohjan kielen aktiiviselle käytölle myöhemmin saamelaisalueen ulkopuolelle muutettaessa. Niillä vastaajilla, jotka eivät ole asuneet saamelaisalueella, saamen kielten käyttö oli vähäisempää. Erityisesti toiseksi nuorimman (1966–1979 syntyneiden) ikäpolven kohdalla se oli vähäistä. Saman ikäpolven kohdalla oli notkahdus myös siinä, kuinka moni heistä koki jonkin saamen kielen äidinkielekseen (Kuvio 29). Vaikuttaisikin siltä,

että tämän ikäpolven kohdalla side saamen kieleen on erityisen hauras. Vuosina 1966–1979 syntyneiden vastaukset saamen kieliä koskeviin kysymyksiin voivat kertoa kyseisen sukupolven erityisestä tarpeesta kielenelvytykselle, esimerkiksi kielikursseille. Ikäpolvien erot kielenkäyttöaktiivisuudessa liittyvät myös kielenkäyttöaktiivisuuden alueellisuuteen (ks. Kuvio 28). Muualla Lapissa asuu erityisesti iäkkäitä saamelaisnaisia, jotka kuuluvat siihen sukupolveen, joiden lapsuudenkodit ovat usein olleet vahvasti saamenkielisiä. Rovaniemelle ja Ouluun taas suuntautuu Pohjois-Suomessa yleisemminkin nuorten muuttoliikettä työ- ja opiskelupaikkojen perässä. Nyt saamelaisalueelta kaupunkeihin muuttavat nuoret ovat kokeneet asennepäristön muutoksen ja saamen kielten vahvistumisen saamelaisalueella. He ovat aktiivisia kielenkäyttäjiä myös saamelaisalueen ulkopuolelle muutettuaan.

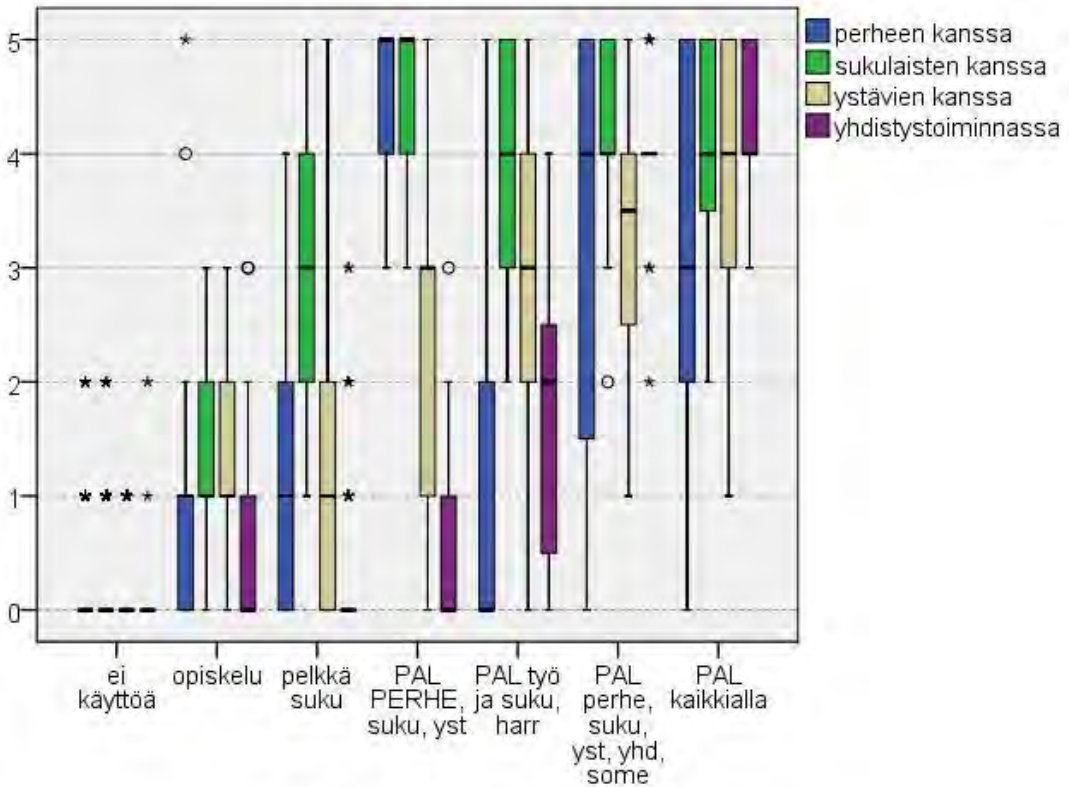
Kuvio 29. Saamen kielten käyttöaktiivisuus ikäpolvittain suhteessa saamelaisalueella asumiseen ($n = 664$).

Huolestusta herättävä piirre on myös se, että vaikka nuorimmalla ikäpolvella keskitason aktiivisuus saamen kielten käytössä oli yleisempää kuin vanhemmalla ikäpolvella, nuorten suuri aktiivisuus saamen kielten käytössä ei silti vastaavasti kasvanut edes saamelaisalueelta muuttaneiden keskuudessa. Tämä

kertoo osaltaan siitä, että saamelaisalueen ulkopuolella oli tutkimuksen teon aikana vain vähän saamen kielen käyttöympäristöjä. Saamelaisalueen ulkopuolella vaikuttaisi siltä, että saamen kielten käyttö joissakin yhteyksissä on mahdollista. Kieliä on kuitenkin vain harvoin, kuten diglossialle on tyypillistä, mahdollista käyttää kaikissa yhteyksissä, joten saamen kielten käytön kokonaisaktiivisuus ei ole suurta. Tähän viittaa myös seuraava kuvio (Kuvio 30), jossa tarkastellaan saamen kielten käyttöyhteyksiä.

SÁRAN kyselylomakkeella kartoitimme yleiskuvaa siitä, keiden kanssa ja missä saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset käyttävät saamen kieliä. Eniten kyselyyn vastanneet ilmoittivat käyttävänsä saamen kieliä perheen ja suvun kanssa. Suku ja perhe ovat myös aiemmissa saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia koskevissa tutkimuksissa (ks. Lindgren 2000, Lakomäki 1997) olleet tärkeitä saamen kielten käytön kannalta. Saamelaisalueen ulkopuolella suvun ja perheen korostuminen liittyy osittain myös siihen, ettei saamen kieltä voi käyttää juurikaan muualla. Muutama vastaaja käytti saamen kieltä opiskellessa ja töissä, mutta esimerkiksi vapaa-ajan harrastusten kielinä saamen kielet olivat harvoin.

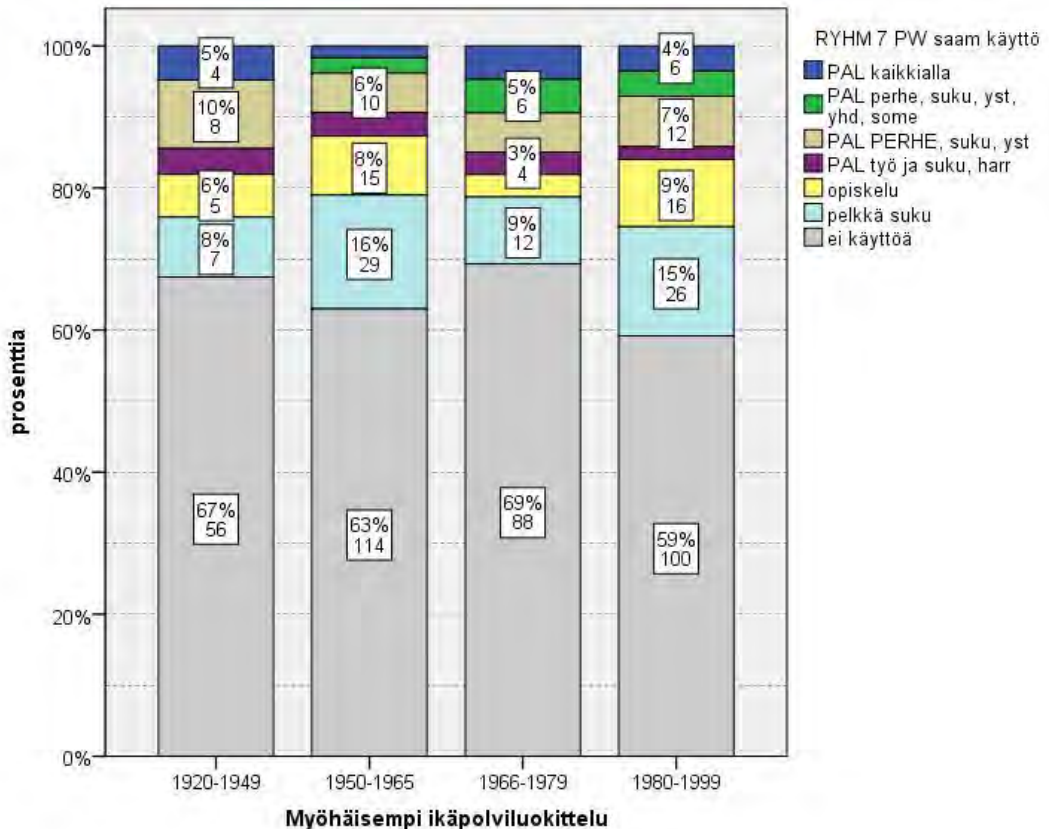
Tämä tulee esiin myös alla kuvatun laatikko-jana-analyysin avulla (Kuvio 30). Ryhmittelyanalyysin tuloksena vastaajat jakautuivat seitsemään ryhmään suhteessa saamen kielenkäyttöyhteyksiin ja aktiivisuuteen. Pieni osa vastaajista käytti aktiivisesti saamen kieltä kaikkialla: perheen, suvun ja ystävien kanssa, harrastustoiminnassa sekä työssään. Kaiken kaikkiaan saamen kieliä käytettiin useimmiten perheen ja suvun kesken. Perheen ja suvun merkitys säilyi, vaikka muu saamen kielten käyttö harvenikin. Alla olevassa kuviossa (Kuvio 30) näkyvät eri ryhmien tärkeimmät saamen kielen käyttöyhteydet. Toisessa ääripäässä olivat paljon kaikkialla kieltä käyttävät ja toisessa ne, jotka käyttivät saamea vain opiskellessaan ja harvoin lähipiirin kesken, sekä ne, jotka eivät käytä saamea ollenkaan. Sosiaalisen median rooli saamen kielen käytön areenana on mielenkiintoinen yksityiskohta. Joidenkin vastaajien kohdalla se oli erittäin tärkeä saamen kielen puhumisen ja kirjoittamisen paikka tai jopa ainoa mahdollisuus. Sosiaalisen median rooli on kuitenkin kytköksissä ikään, sillä vanhimmat ikäpolvet eivät välttämättä lainkaan seuranneet sosiaalista mediaa.

RYHM 7 PW saam käyttö

Kuvio 30. Saamen kielten käyttöyhteydet. (0 = en käytä, 1 = harvoin, 5 = pääasiassa. PAL tarkoittaa saamen kielten runsasta käyttöä luetelluissa yhteyksissä ja PAL PERHE runsasta käyttöä perheen kesken sekä lisäksi jonkin verran suvun ja ystävien kesken.)

Saamen kielten käyttöyhteyksissä oli ikäpolvikohtaisia eroja (Kuvio 31). Vanhemmilla ikäpolvilla saamen kielten käyttö painottui suvun, perheen ja ystävien piiriin. Nuorin ja toiseksi vanhin ikäpolvi pystyivät käyttämään saamen kieliä enemmän myös opiskelukielinä. Toiseksi nuorimman (1966–1979) polven kielten käyttöyhteyksissä on mielenkiintoista suuri hajonta: osa ei käyttänyt saamen kieliä ollenkaan, mutta toisaalta paljon saamen kieltä monissa eri yhteyksissä käyttäviä oli aika lailla sama määrä kuin nuorimmassa ikäpolvessa. Toiseksi nuorimmassa ikäpolvessa oli nuoria vähemmän pelkän suvun kanssa tai opiskellessa saamen kieliä käyttäviä. Heidän kielitilanteensa näyttää dikotomisemmalta kuin muiden ikäpolvien: toisaalta osa heistä käyttää saamen kieliä paljon ja kaikkialla, toisaalta osa heistä ei käytä saamen kieliä lainkaan.

Kuvio 31. Ryhmittelyanalyysin tulos saamen kielten käytöstä ja käyttöyhteyksistä suhteutettuna ikäpolviluokitteluun (n = 560). (Vastaamatta jättäneet eivät ole mukana kuviossa.)

Erot voimistuvat, kun vastaajien kielenkäyttöä tarkastellaan suhteessa saamelaisalueella asumiseen. Vaikuttaa siltä, että saamen kielten käyttö on selvästi yleisintä niiden nuorten keskuudessa, jotka ovat syntyneet tai joskus asuneet saamelaisalueella; heistä noin puolet käyttää saamen kieliä. Saamen kielten laaja-alainen käyttö ei heillä kuitenkaan näyttänyt olevan niin yleistä kuin saamen kielten käyttö sukulaisten kanssa. Tapauserät menevät vanhimpien ikäpolvien kohdalla niin pieniksi, että heidän kielenkäytöstään ei voida vetää juurikaan johtopäätöksiä. Mielenkiintoinen seikka on kuitenkin saamelaisalueella asuneiden vanhimman ikäpolven edustajien aktivoituminen saamen kielen opiskelussa. Heidän kielenopiskelunsa ei välttämättä tarkoita kielenopiskelua alkeista alkaen, etenkin kun moni heistä on äidinkieltään saamenkielinen, vaan opiskelu voi liittyä lukemisen ja kirjoittamisen opetteluun saameksi.

8.4. Kielen kaipuu

SÁRA-tutkimuksen tulosten perusteella on nähtävissä, että suomen kieli on saamelaisalueen ulkopuolella dominoivassa asemassa sekä äidinkielenä, arkikielenä että kielenkäyttöaktiivisuudessa. Ilmiön taustalla

on monenlaisia tilanteita, ihmisiä ja tunteita saamen kieliä kohtaan. Mustonen (2017) on käsitellyt menetettyyn kieleen liittyvää häpeää ja traumaa. Saamen kielten puhumiseen on eri aikoina liittynyt häpeää eri syistä. Esimerkiksi asuntola-aikana monet oppivat häpeämään äidinkieltään, kun eivät saaneet koulussa puhua sitä tai vanhemmat tai isovanhemmat ohjasivat käyttämään vain suomea. Mustonen nostaa esiin muutoksen, joka on tapahtunut 1980-1990-luvuilla: saamen kielten puhumisen sijaan nykyisin monet häpeävät sitä, jos eivät osaa saamea. (Mustonen 2017, 4–6, 25.) SÁRAn haastatteluissa ja kyselylomakkeen vastauksissa tämä tuli selkeästi esiin. Moni kyselylomakkeeseen suomeksi vastannut oli halunnut lomakkeen marginaaleihin kirjoittaa selityksen sille, miksi ei pystynyt vastaamaan jollakin saamen kielellä tai miksi ei käyttänyt saamen kieliä arjessaan. Moni vastaaja pyysi anteeksi sitä, ettei voinut vastata saamen kielellä. Vastaajat kirjoittivat saamen kielten osaamattomuuteen liittyvästä surusta ja kaipauksesta. Samat teemat nousivat esiin myös ryhmäkeskusteluissa ja avaintoimijoiden haastatteluissa.

Häpeä siitä, ettei osaa saamen kieltä, nousi SÁRA-tutkimukseen osallistuneiden mukaan esiin monenlaisissa tilanteissa. Toisaalta häpeä liittyi ulkopuolisuuden tunteeseen suhteessa omaan yhteisöön: ilman kieltä voi olla vaikea pitää yhteyttä kaikkiin sukulaisiin, eikä yhteisissä tapaamisissa pysty seuraamaan kaikkia keskusteluita. Kaupungissa saamelaisalueen tapahtumista sai tietoa saamenkielisen median kautta, mutta ilman kieltä mediaa ei voinut seurata. Moni koki jääneensä jollain tavalla ulkopuolelle niin perheestään, suvustaan kuin koko saamelaisyhteisöstä ja kulttuurista. Myös Mustosen (2017) tutkimuksessa nousi esiin ulkopuolisuuden kokemus yhteisöstä ja kulttuurista, jos kielitaito oli heikko tai puuttui kokonaan. Mustosen informantit pohtivat, voiko kulttuuria todella ymmärtää ilman kieltä ja miten ulkopuoliselta olo esimerkiksi poroerotuksissa tuntui, kun kieltä ei osaa. (Mustonen 2017, 31–32.) Saamelaisalueen ulkopuolella kielen merkitys korostuu: yhteyttä saamelaiskulttuuriin voi olla vaikea muodostaa perinteisten elinkeinojen kautta, joten kielen merkitys kasvaa. SÁRAn ryhmäkeskusteluissa nousi esiin erityisesti vanhempien huoli siitä, voiko lapsi kasvaa saamelaiseksi saamelaisalueen ulkopuolella, jos hän ei opi saamen kieltä.

Toisaalta saamen kielten osaamattomuuteen liittyi myös häpeää, joka linkittyi suomalaisen yhteiskunnan odotuksiin. Kaikilla suomalaisilla ei välttämättä ole kovinkaan paljon tietoa saamelaisista, vaan mielikuvat rakentuvat stereotyyppien varaan. Stereotypia poroja omistavasta, saamea puhuvasta saamelaisesta elää vahvana. Moni kielensä menettänyt saamelainen koki jo valmiiksi häpeää siitä, ettei osaa saamen kieliä. Tätä häpeän tunnetta vahvistivat osaltaan suomalaisten odotukset siitä, että ”oikean” saamelaisen pitäisi puhua saamea. Toisaalta ryhmäkeskusteluissa nousi esiin myös se, miten suomalaiset kyseenalaistavat saamen kielten käyttöä. Kyseenalaistaminen voi olla esimerkiksi suoraa kommentointia. Ryhmäkeskusteluissa tuli esiin muun muassa tilanne, jossa suomalainen terveydenhuollon ammattilainen oli puuttunut siihen, että saamelainen vanhempi oli puhunut lapselleen saamea, ja kyseenalaistanut, onko saamen kielen puhumisesta mitään hyötyä tai järkeä. Kielen käyttämiseen liittyi myös yksinäisyyden kokemus. Saamen kieltä käyttävät vanhemmat kokivat olevansa yksin valintojensa kanssa. Vaikka kielivalintaan on jo isoimmissa kaupungeissa saatavilla tukea yhdistysten toiminnan tai palvelujen kautta, valinta saamen kielten käytöstä vaatii tietoista työtä. Eräs keskusteluun osallistunut totesi, että monesti olisi helpompi olla käyttämättä saamea. Yksinäisyyden kokemus puhutti ryhmäkeskusteluissa isoissa kaupungeissa, mutta kyselylomakkeeseen vastasi myös pienemmissä kaupungeissa asuvia. Heillä ei välttämättä ollut tukenaan yhtään samalla paikkakunnalla asuvaa saamen kielen taitoista henkilöä.

Kertoessaan saamen kieleen liittyvästä häpeästä SÁRA-tutkimukseen osallistuneet nostivat esiin aikaisempien sukupolvien kokemukset assimilaatiosta. Isovanhempien ja vanhempien kokemukset asuntoloista ja oman nuoruutensa asenneilmapiiristä olivat saaneet heidät valitsemaan sen, etteivät he opettaneet kieltä eteenpäin. Tutkimukseen osallistuneet toivat esiin juuri asuntoloiden ja syrjintäkokemusten vaikutuksen siihen, että kieli ei ollut siirtynyt eteenpäin heidän perheessään. Heidän kertomuksissaan nousi selkeästi esiin suomalaisen yhteiskunnan rooli saamelaiden kielenmenetyksessä koulun ja asuntoloiden kautta. He eivät ole voineet itse vaikuttaa siihen, ovatko oppineet jonkin saamen kielen äidinkielenään vai eivät. Aiemmin mainittu henkilökohtainen häpeä siitä, että on menettänyt kielen, voi olla vahva, vaikka henkilö tiedostaisi, ettei ole itse voinut tehdä niitä päätöksiä, jotka ovat johtaneet kielen menettämiseen. Tämä voi aiheuttaa myös kitkaa sukupolvien välillä. Kielen menettäminen ja asuntola- ja koulukokemukset ovat kipeitä aiheita saamelaisyhteisössä, ja niiden seuraukset ovat toistaiseksi jääneet yksittäisten ihmisten ja perheiden ratkaistaviksi (ks. Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018).

Häpeän ja ulkopuolisuuden lisäksi kielen menettämiseen liittyy surua. Dankertsen (2014, 18) on kirjoittanut saamen kielen menettämiseen liittyvästä surusta. Hän nostaa esiin sen, että suru voi kääntyä myös dekolonisaation voimaksi. Tämä tuli ilmi myös SÁRAn aineistossa, jossa monet kielen menettäneet kertoivat halustaan opetella saamen kieli ja siirtää se eteenpäin lapsilleen tai lastenlapsilleen. Tämänhetkinen palvelutarjonta vastaa jo joissain kaupungeissa lasten kielenoppimisen tarpeeseen varhaiskasvatuksen ja kielipesien kautta. Aikuisille kielen oppimista tukevia palveluja ei vielä ole yksittäisiä kielikursseja lukuun ottamatta. Aikuisten kielikursseilla on saamelaisyhteisössä erilainen merkitys kuin suomalaisessa yhteiskunnassa yleensä. Siinä, missä suomalaisessa yhteiskunnassa kielten opettelu on usein harrastus, saamelaisyhteisössä kielen opettelulla voi olla laajempi merkitys hyvinvoinnille. Saamen kielen opetteleminen voi olla yksi tärkeä hyvinvointia tukeva tekijä. Suomalainen palvelujärjestelmä ei vielä toistaiseksi tunnista äidinkielen laaja-alaista merkitystä ihmisen hyvinvoinnille, ja kielikurssien järjestäminen on pitkälti aktiivisten saamelaistoimijoiden vastuulla.

9. Saamelaiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

9.1. Saamelaisten omakieliset palvelut ja sosiaalinen osallisuus

SÁRA-tutkimuksen kysymyksenasettelun keskeinen osa koski saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten kokemuksia hyvinvointipalveluista ja heidän palvelutarpeitaan osana arjessa pärjäämistä. Palveluilla on erityismerkityksiä vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien – ennen kaikkea alkuperäiskansojen – sosiaaliselle osallisuudelle sekä hyvinvoinnille. Palvelujen kulttuurisia merkityksiä on toistaiseksi selvitetty melko vähän. Palvelut mahdollistavat kansalaisten hyvinvoinnin toteutumista (Kurkinen ym. 2008, 8). Samalla ne liittävät kansalaisia osaksi yhteiskuntaa ja sen instituutioita. Vähemmistökansalaisten, kuten saamelaisten, näkökulmasta on tärkeä huomioida, että universaaleihin lähtökohtiin perustuvaan palvelujärjestelmään sisältyy yhdenmukaistavia vaikutuksia. Nykyistä moniarvoisemmin toteutettavien hyvinvointipalvelujen haaste onkin vastata entistä tietoisemmin ja tehokkaammin eri väestö- ja palvelunkäyttäjärühmien kielellisiin sekä kulttuurisiin erityistarpeisiin. Palvelujen kautta on mahdollisuus tukea ja mahdollistaa saamelaisperheiden sekä yksilöiden kulttuurista kiinnittymistä sekä saamen kielen ja kulttuuriyhteisöjen vahvistumista eri paikkakunnilla.

Tarkastelimme tutkimuksessamme hyvinvointipalvelujen merkityksiä saamelaisten hyvinvoinnin sekä kielellisten ja kulttuuristen kiinnittymisten näkökulmasta. Hyvinvointipalveluja voidaan lisäksi lähestyä oikeudellisina kysymyksinä sekä palvelujen laatu- ja turvallisuuskysymyksinä. Laatu- ja turvallisuuskysymyksillä on myös monia suoria tai epäsuoria yhtymäkohtia palvelutuotannon tehokkuuteen ja kustannuksiin. Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin on yksilön lakisääteinen oikeus mutta samalla myös yhteisön voimavara. Palvelut liittyvät monin eri tavoin vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien ja -kansalaisten identiteetin rakentamiseen ja heijastavat enemmistö-vähemmistö-suhteita. Äidinkieli vahvistaa ihmisen kulttuurista identiteettiä ja tämän sidettä kulttuuriinsa. Samalla se vahvistaa myös sosiaalisia suhteita ja yhteisöllisyyttä. Identiteetin eheys on tärkeä hyvinvoinnin osatekijä, jonka merkitys korostuu vähemmistöryhmien kohdalla. Omakieliset palvelut muodostavat tärkeän osan monipuolisia kieliympäristöjä ja tukevat sitä kautta elävää monikielisyyttä. Palvelujen järjestämisestä vastaavat hallinnolliset tahot, erityisesti varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen mutta myös sosiaali- ja terveystieteiden alalla, ovat siten avainasemassa sekä saamelaisten perheiden ja yksilöiden hyvinvoinnin mahdollistajina että saamenkielisten kieliympäristöjen luomisessa. (Lindgren 2000; Länsman 2008; Länsman & Tervaniemi 2012; Pasanen 2016; Aikio-Puoskari 2016.)

Lähestyimme palveluja sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta eli selvitimme palvelujen rooleja saamelaisten yksilöiden ja perheiden yhteiskunnallisissa ja yhteisöllisissä kiinnittymisissä erityisesti omiin kulttuurisiin yhteisöihinsä asuinpaikkakunnallaan sekä etäämmällä saamelaisalueella. Myös mahdollisuus oman äidinkielen ja kulttuurin siirtämiseen seuraaville sukupolville on tärkeää. Tarkastelukohteitamme olivat sekä yleiset, koko väestölle suunnatut hyvinvointipalvelut että saamenkieliset palvelut. Palveluja ei ole aiemmin juuri tarkasteltu sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta eikä kulttuuristen erityismerkitysten kannalta. Suomalaisessa osallisuuskeskustelussa tärkeällä sijalla ovat toki huono-osaisiksi määritellyille väestöryhmille suunnitellut erityispalvelut ja niiden rooli yksilöiden työmarkkinaosallisuuden ja

kuuluvuuden tunteen vahvistamisessa (Isola ym. 2017, 42). Tällainen keskittyminen edustaa kuitenkin selvästi rajatumpaa, resurssikeskeistä ymmärrystä palvelujen ja osallisuuden välisistä yhteyksistä. SÁRA-tutkimushankkeen näkökulmana on siihen nähden laaja-alaisempi, saamenkansalaisten kiinnittymisten/sidosten, toimijasuhteiden ja verkostojen kautta tapahtuvan sosiaalisen osallisuuden rakentumisen tarkastelu, jossa palvelut muodostavat yhden, tärkeän osan sosiaalisen osallisuuden rakentumisesta.

9.1.1. Saamelaisten kielelliset oikeudet

Saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet nousevat perustuslaista, ja ne on turvattu alemmalla lainsäädännöllä. Perustuslain 6 §:n 1 ja 2 momentin mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä eikä ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan mm. alkuperän tai kielen perusteella. Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Saamelaisten perustuslaillinen oikeus kielensä ja kulttuurinsa ylläpitämiseen ja kehittämiseen (PL 17.3 §) koskee saamelaisia koko Suomessa. Suomen kansallisen lainsäädännön ohella kansainväliset ihmisoikeussopimukset velvoittavat viranomaisia toteuttamaan saamelaisten erityiset kieleen ja kulttuuriin liittyvät oikeudet.

Saamelaisten kulttuuri-itsehallintoon (PL 121.4, 974/1995) nojaten myös saamelaisten vaikutusmahdollisuudet palvelujen järjestämisessä ja tuottamisessa on turvattava osana kulttuurista itsemääräämisoikeutta. Saamelaiskäräjälain (974/1995) 9 §:n mukaan viranomaisilla on neuvotteluelvoite Saamelaiskäräjien kanssa kaikista laajakantoisista ja merkittävistä toimenpiteistä, jotka voivat välittömästi ja erityisellä tavalla vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana. Sellaisia ovat muun muassa saamen kieleen ja kulttuuriin, saamenkieliseen ja saamen kielen kouluopetukseen sekä sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämiseen vaikuttavat asiat.

Saamen kielilaki (1086/2003) turvaa perustuslain ja kansainvälisten sopimusten edellyttämän saamelaisten oikeuden ylläpitää ja kehittää kieltään sekä kulttuuriaan. Laissa säädetään saamelaisten oikeudesta käyttää omaa kieltään (inarin-, koltan- tai pohjoissaamea) tuomioistuimessa ja muussa viranomaisessa sekä julkisen vallan velvollisuuksista toteuttaa ja edistää saamelaisten kielellisiä oikeuksia. Lain tavoitteena on, että saamelaisten oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja hyvään hallintoon taataan kielestä riippumatta sekä että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutetaan ilman, että niihin tarvitsee erikseen vedota (HE 44/2017).

Saamen kielilaki antaa saamelaisille oikeuden asioida omalla kielellään palveluissa saamelaisten kotiseutualueella sekä erikseen nimettyjen alueellisten ja valtiollisten julkishallinnon viranomaisten, kuten Kelan, Aluehallintoviraston, ELY-keskuksen, poliisin ja maistraatin, kanssa. Lisäksi tämä koskee saamelaisalueen ulkopuolella tarjottavia tai sinne siirtyneitä saamelaisalueen kuntien ja valtion julkishallinnon palveluja. Laki velvoittaa näitä tahoja aktiivisesti huolehtimaan saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta. Niiden tulee esimerkiksi henkilöstöä palkatessaan huolehtia, että kussakin virastossa pystytään palvelemaan asiakkaita myös saamen kielillä. Viranomaisten on myös toteutettava saamenkielisten palvelujen suunnittelu ja järjestäminen riittävän pitkäjänteisesti, esimerkiksi ryhtymällä hyvissä ajoin tarpeellisiin rekrytointiprosesseihin. Yhdenvertaisuuslain mukainen syrjintäkielto koskee

myös palvelujen tuotantoa. Tähän liittyen viranomaisten on arvioitava yhdenvertaisuuden toteutumista toiminnassaan ja ryhdyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014).

Saamelaisten kielelliset oikeudet ovat selvästi laajemmat saamelaisten kotiseutualueella kuin sen ulkopuolella. Saamen kielilain uudistamista koskevan hallituksen esityksen mukaan (HE 44/2017) yleisperiaatteena on, että saamelaisten kotiseutualueella saamelaiset voivat, valintansa mukaan, käyttää suullisesti ja kirjallisesti omaa kieltään vastaavin tavoin kuin kielilain (423/2003) mukaan voidaan käyttää ruotsia suomenruotsinkielissä kunnissa. Valmisteluvaiheessa olevassa maakunta- ja sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksessa saamen kielilain velvoittavuus tulee suunnitelmien mukaan koskemaan palvelujen järjestämistä vastaamaan perustettavaa Lapin maakuntahallintoa. Sen yhteyteen on myös turvattava saamelaisille riittävät vaikuttamismahdollisuudet (HE 15/2017).

Saamelaisten kielellisistä oikeuksista säädetään myös muissa laeissa. Varhaiskasvatuslain (36/1973, 875/1981) 11 §:n mukaan kunnan on huolehdittava lasten päivähoiton antamisesta lapsen äidinkielenä olevalla suomen, ruotsin tai saamen kielellä. Tämä on subjektiivinen oikeus lapsen asuinpaikasta riippumatta. Perusopetuslain (628/1998), lukiolain (629/1998) ja lain ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) mukaan opetuskielenä voi olla saame. Nämä lait mahdollistavat myös saamen kielen opettamisen vieraana kielenä saamelaisalueen ulkopuolella. Lisäksi erityislainsäädännössä on useita viittauksia saamen kielilakiin. Lähtökohtana on, että kielellisiä oikeuksia ei voida heikentää erityislainsäädännöllä. Terveystieteiden laitoksen (1326/2010) 6.3 §:n ja ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystieteiden laitoksen (980/2012) 8.3 §:n mukaan oikeudesta käyttää saamen kieltä säädetään saamen kielilaissa. Äidinkielen huomioiminen on ollut jo pitkään kirjattuna lakiin potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992) sekä lakiin sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000). Vammaispalvelulain mukaisesti asiakkaalla on oikeus saada tarvitessaan tulkkausta äidinkielellään. Huomionarvoista on, että uudistetusta sosiaalihuoltolaista (1301/2014) puuttuu edelleenkin viittaus saamen kielilakiin, vaikka äidinkielen huomioon ottaminen palvelutuotannossa todetaan. Se on ollut tarkoitus kirjata sosiaali- ja terveydenhuollon tulevaan järjestämislakiin (HE 15/2017).

Valtion talousarviossa on määräraha valtionavustuksiin saamen kielilain soveltamisesta aiheutuvien erityisten lisäkustannusten kattamiseksi. Esimerkiksi tiettyjen asiakirjojen kääntämisestä eri saamen kielille, eli pohjois-, inarin- ja koltansaameen, aiheutuu vuosittain kustannuksia erityisesti julkista valtaa käyttäville tai siihen liittyviä tehtäviä hoitaville tahoille. Säännös on siten merkittävä saamen kielten ylläpidon osalta, koska valtionavustukset mahdollistavat kielellisen oikeuden tehokkaan toteutumisen käytännössä. Kustannuksista korvataan kuitenkin vain osa, ja osa jää kuntien itsensä vastuulle (HE 44/2017). Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuoliset kunnat eivät voi saada täysimääräistä valtion tukea saamenkieliseen opetukseen, kuten saamelaisten kotiseutualueen kunnat. Ne eivät myöskään saa saamenkielisen väestön perusteella korotettua valtiontukea eivätkä voi hakea saamenkielisten sosiaali- ja terveystieteiden palvelujen tuottamiseen tarkoitettua erillistä määrärahaa.

Saamelaisten kielellisten oikeuksien kannalta keskeisiä ihmisoikeussopimuksia ovat YK:n alkuperäiskansajulistus, YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus, YK:n kaikkinaisen rotusyrjinnän vastainen yleissopimus, Yhdistyneiden kansakuntien taloudellisia, sivistyksellisiä

ja sosiaalisia oikeuksia koskeva yleissopimus, Euroopan neuvoston kieliperuskirja sekä Euroopan neuvoston kansallisia vähemmistöjä koskeva puiteyleissopimus. Suomi on saanut ihmisoikeussopimusten täytäntöönpanoa valvovalta elimiltä ja muilta ihmisoikeusmekanismeilta loppupäätelmiä ja suosituksia saamelaisten asemaan ja oikeuksiin liittyen. Saamen kielen osalta suosituksissa on korostettu saamen kielten elvytystä ja erityisesti valtioneuvoston saamen kielen elvyttämiseksi laaditun toimenpideohjelman tehokasta täytäntöönpanoa, pysyviä kielipesiä ja saamelaislasten omankielistä varhaiskasvatusta ja opetusta kotiseutualueella sekä koko valtion alueella ja saamenkielisten palvelujen ja erityisesti sosiaali- ja terveydenhuoltopalvelujen kuten esimerkiksi äitiysterveystenhuoltopalvelujen saatavuutta. (HE 44/2017.)

Hallituksen esityksen 44/2017 ehdotuksen myötä oikeus käyttää saamen kieltä laajenisi valmisteltavassa maakunta- ja sote-uudistuksessa maantieteellisesti, etenkin niiden tehtävien osalta, jotka siirtyvät kunnilta maakunnille. Saamelaisten kielellisten oikeuksien käytännön toteutumiseen vaikuttavat saamenkielisen henkilöstön saatavuus, henkilöstösuunnittelu sekä tulkki- ja käännöspalvelujen saatavuus. Oikeuksien toteuttamiseksi viranomaisten tulisi sekä jo voimassa olevan lain soveltamisen että tulevan palvelujen järjestämistavan uudistuksen yhteydessä kiinnittää erityistä huomiota henkilöstön kielitaitoon sekä henkilöstösuunnitteluun. Näitä asioita pitäisi ratkaista muun muassa riittävien kielilisien ja koulutuksen kautta.

9.1.2. Saamenkielisten palvelujen toteutuminen aiempien tutkimusten valossa

Saamelaisten palvelukokemuksia koskevien aiempien tutkimustulosten mukaan yhdenvertaisuus ei toteudu palvelujen suhteen. Saamelaisten kotiseutualueella toteutettujen tutkimusten perusteella saamelaisten ovat selvästi tyytymättömämpiä hyvinvointipalvelujen saatavuuteen ja laatuun kuin pääväestö Suomessa ja Lapissa. Omakielisiä palveluja on vain vähän tarjolla, ja monet tärkeät erityispalvelut, kuten esimerkiksi saamenkieliset psykososiaaliset ja terapiapalvelut, puuttuvat lähestulkoon kokonaan (Pasanen 2016; Heikkilä ym. 2013). Oikeusministeriön laatiman esiselvityksen perusteella saamenkielisten kielelliset oikeudet toteutuvat Suomessa kokonaisuutena katsoen huonosti. Saamen kielilakia ja saamelaisten kielellisiä oikeuksia tunnetaan selvityksen perusteella puutteellisesti kaikilla tasoilla: kuntien ja valtion työntekijöiden, suomenkielisten kuntalaisten ja myös saamenkielisten parissa. Selvityksen mukaan saamen kielilain käytännön toteuttaminen ei täytä saamelaisten kielellisiä oikeuksia (HE 44/2017; Pasanen 2016.) Sama tulos on ilmennyt myös Saamelaiskäräjien saamen kielilain seurannassa (Niska 2017; Näkkäläjärvi 2008).

Saamenkielisten palvelujen saatavuuden on todettu vaihtelevan alueittain suuresti. Myös saamen kielten välillä on suuria eroja. Monilla keskeisillä aloilla palvelua saa viranomaisilta vain suomeksi tai tulkin avulla saameksi. Oikeuteen käyttää saamen kieltä sisältyy kuitenkin erottamattomasti myös oikeus tulla ymmärretyksi käyttämällä kielellä riippumatta siitä, pystyykö saamen kieltä käyttävä henkilö esittämään asiansa myös suomen tai ruotsin kielellä (HE 44/2017). Saamenkielisiä työntekijöitä on oikeusministeriön selvityksen mukaan sekä kunnallisella että valtiollisella sektorilla liian vähän ja tulkkauspalveluja on monin paikoin tarjolla liian pitkällä viipeellä. Erityisen heikosti kielioikeudet ovat toteutuneet inarin- ja

koltansaamen puhujien parissa. Suuria puutteita on koettu vanhustenhoidossa ja terveyspalveluissa. Lapsia ja nuoria koskevista saamenkielisistä palveluista päivähoito ja saamenkielinen kouluopetus toimivat vastaajien mukaan tyydyttävästi, mutta monet keskeiset palvelut, kuten lastenneuvola, ovat tarjolla vain suomeksi. Vaikka saamen kielilaki edellyttää oma-aloitteisuutta myös viranomaisilta, jää saamenkielisen palvelun saaminen usein asiakkaan omalle vastuulle. Saamen kielilain tuntemus on puutteellista, ja ongelmia on myös saamen kielen käyttöä koskevissa asenteissa. (HE 44/2017; Pasanen 2016.)

Yleistäen raportissa todetaan, että saamelaisten kielelliset oikeudet on turvattu lainsäädännön tasolla Suomessa kohtuullisen hyvin mutta käytännössä oikeudet toteutuvat puutteellisesti. Lisäksi saamelaiset eivät ole keskenään yhdenvertaisessa asemassa, koska palvelun saaminen omalla kielellä on riippuvainen henkilön asuinpaikasta. Erityisesti raportissa on korostettu sitä, että saamenkieliseen palveluun liittyy keskeisesti myös saamelaiskulttuurin tuntemus ja ymmärtäminen. Varsinkin sosiaali- ja terveydenhoidossa on suuria tarpeita saada palvelua saamen kielellä. Osa saamen kielilain soveltamisessa ja saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisessa esiintyvistä puutteista on selvityksen mukaan laadultaan sellaisia, ettei niitä pystytä niinkään korjaamaan lainsäädäntöä muuttamalla, vaan ne edellyttäisivät lain tehokasta täytäntöönpanoa. (HE 44/2017; Pasanen 2016.)

Myös kansainvälisellä ihmisoikeus- ja sopimustasolla on todettu tarve parantaa saamenkielisten hyvinvointipalvelujen saatavuutta Suomessa. YK:n alkuperäiskansajulistuksen (UNDRIP 2007) mukaan alkuperäiskansoilla on syrjimätön oikeus taloudellisten ja sosiaalisten olojensa parantamiseen ja allekirjoittaneiden valtioiden on turvattava alkuperäiskansojen mahdollisuudet osallistua niitä koskeviin kehittämistoimiin. Tähän liittyen on muun muassa turvattava alkuperäiskansoille pääsy terveyden ja sosiaalihuollon palveluihin sekä mahdollisuudet terveyden ylläpitämiseen. Erityistä huomiota on kiinnitettävä alkuperäiskansojen vanhusten, naisten, nuorten, lasten ja vammaisten henkilöiden oikeuksiin ja erityistarpeisiin.

Kansainväliset ihmisoikeuselimet ovat myös kiinnittäneet yhä useammin huomiota saamenkielisen palvelutarjonnan puuttumiseen saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella sekä laajemminkin saamelaisten yhteiskunnalliseen asemaan liittyviin kysymyksiin. Euroopan neuvoston ministerikomitean kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen täytäntöönpanon viimeisimmässä seurantaraportissa [CM/ResCMN(2017)1 15.3.2017] todetaan, että Suomen tulisi parantaa saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuutta. Päätöslauselmassa todetaan myös, että Suomen on ryhdyttävä toimiin vahvistaakseen saamen kielten osaamista, ylläpitämistä ja kehittämistä sekä myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten kulttuuri-identiteettiä. Suomea kehoitetaan tehostamaan kaikenlaisten suvaitsemattomuuden ilmauksien ja rasismien torjuntaa. Lauseelman mukaan omakielinen opetus, omat opetussuunnitelmat ja omakieliset oppikirjat kuvastavat asianmukaisesti etnistä moninaisuutta ja kaikkien vähemmistöjen historiallista olemassaoloa Suomessa.

9.2. Palvelutyytyväisyyden tutkimus saamelaisnäkökulmasta

Tarkastelun kohteina SÄRA-tutkimuksessa olivat saamelaisten kokemukset sekä yleisistä, kaikille tarjolla olevista hyvinvointipalveluista että erityisesti saamenkielisistä palveluista. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvilta saamelaisilta ei ole aiemmin kerätty kattavasti perustietoa palvelujen saatavuudesta, tyytyväisyydestä palveluihin ja palvelutarpeista. Tosin yksittäisiä, alueellisesti tai sisällöllisesti rajattuja selvityksiä on tehty aiemmin yhdenvertaisuusvaltuutetun (Länsman 2008) ja Saamelaiskäräjien (Arola 2014) sekä saamelaisyhdistysten toimesta. Kokonaisvaltaisempaa tietoa tarvitaan sekä palvelusuunnittelun tueksi että yhdenvertaisuuden toteutumisen seurantaan varten. Samalla on tarpeen myös tarkastella palvelujärjestelmän sisällä olevia rakenteellisen syrjinnän piirteitä, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumista.

Laaja-alaisen hyvinvointikäsitteen mukaisesti tarkastelumme kohdistui sosiaali- ja terveyspalvelujen lisäksi varhaiskasvatus- ja perusopetuspalveluihin sekä Kelan ja TE-toimiston palveluihin. Saamenkielisistä palveluista tarkastelimme erityisesti kielipesäpalvelujen sekä saamenkielisten varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen käyttöä ja niihin liittyviä tarpeita. Lisäksi selvitimme saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tarpeita. **Buorre eallin** tutkimuksessa (Heikkilä ym. 2013), joka koski saamelaisaluetta, tarkasteltiin lisäksi kauppa-, pankki-, kulttuuri- ja vapaa-ajan palveluja. Ne ovat olennaisia asioita arjen sujumuuden kannalta, ja asuinpaikasta riippuen niiden saatavuus ja tarvevastaavuus voivat olla yksittäisten ihmisten ja perheiden hyvinvoinnin kannalta kriittisiä tekijöitä. Tässä tutkimuksessa päädyimme kuitenkin aihepiirin selkeyttämisen vuoksi rajaamaan ne tarkastelun ulkopuolelle. Palvelujen rinnalla tarkastelimme kuitenkin muita saamelaisten arjen avun lähteitä. Ne ovat tärkeitä arjessa pärjäämiselle mutta myös täydentävät ja paikkaavat omakielisten palvelujen puutteita sekä vahvistavat kulttuurisia sidoksia (pohjoissaam. *čanastagat*) saamelaisten kesken.

Tarkastelukohteina tutkimuksessamme olivat yksilöiden ja heidän perheidensä palvelujen saatavuus- ja tarvevastaavuuskokemukset. Yleisellä tasolla voidaan todeta, että palvelujen rooli ihmisten arjen hyvinvoinnin mahdollistamisessa ja toteutumisessa vaihtelee suuresti eri elämänvaiheissa ja ikäryhmissä. Lapsiperheillä ja iäkkäämmillä ihmisillä on usein muita väestöryhmiä enemmän elämäntilanteeseensa liittyviä palvelutarpeita. Vastaavasti valtaosalle työikäistä väestöstä palvelujen merkitys voi olla verrattain pieni. Elämäntilanteista riippuen palvelujen rooli voi kuitenkin yksittäisten ihmisten tai perheiden arjessa olla todella merkityksellinen. Palvelutyytyväisyystutkimusten tuloksia tarkasteltaessa on tarpeen entistä paremmin huomioida palvelujen käyttäjien lisäksi heidän lähipiirinsä. Lähisukulaisten tarvitsemien palvelujen saatavuus voi vaikuttaa merkittävästi yksilön ja perheiden arjessa pärjäämiseen sekä hyvinvointiin. Läheissuhteiden merkityksen voi ajatella korostuvan erityisesti saamelaisväestön keskuudessa. Saamelaiskulttuurissa suvun merkitys on perinteisesti ollut suuri ja kulttuurinen ajattelutapa (pohjoissaam. *gullevašvuohta*) on velvoittanut ottamaan vastuuta suvun jäsenistä. Laajennetusta näkökulmasta katsottuna palvelujen voidaan ajatella muodostavan eräänlaisen potentiaalisen arjen pärjäämisen turvaverkoston, joka on hyödynnettävissä tarpeen tullen. Sen vuoksi kansalaisilla on usein mielipiteitä palveluista, vaikkeivät he itse ole niiden aktiivikäyttäjiä.

Jäsenimme tutkimuksessamme palvelujen saatavuutta ja palvelutyytyväisyyttä saamelaiskulttuurilähtöisten käsitevalintojen ja kysymyksenasettelun avulla. Saatavuuden käsite liitetään tutkimuksissa tavallisesti palvelujen fyysiseen sijaintiin, palveluihin pääsyyn (ajanvaraus, odotusaika,

lähetekäytäntö ym.) ja asiakasmaksujen tasoon. Alkuperäiskansatutkimuksen näkökulmasta saatavuuden käsitteeseen (engl. *accessibility*) liitetään usein myös sopivuuden (engl. *appropriate*) ja hyväksyttävyyden (engl. *acceptable*) ulottuvuudet (Ware 2013, 3–6). Ne viittaavat asiakkaan kokemuksiin palvelun soveltuvuudesta ja toimivuudesta kulttuurisesta näkökulmasta eli esimerkiksi henkilöstön kulttuuriseen ymmärrykseen ja osaamiseen, käytäntöjen kulttuurisensitiivisyyteen ja syrjimättömyyteen sekä kunnioittavaan kohtaamiseen asiakastyössä. Nämä ovat myös kulttuurisesti turvaton (engl. *culturally safe*) palvelutapahtuman lähtökohtia (Brascoupe & Waters 2009; Jungersen 2002; Williams 1999; Papps & Ramsden 1996.)

Tutkimusasetelmassamme nämä kriteerit sisältyivät saatavuuden ohella myös palvelujen tarvevastaavuuden arviointiin. Koska tavoitteenamme oli monialainen kokonaiskatsaus palveluista, emme voineet syventyä tarkemmin yksittäisten palvelukokemusten taustalla oleviin syihin saamelaisten näkökulmasta. Laaja-alaista palvelusektorikyselyä tarvittiin tässä vaiheessa, koska kyse oli ensimmäisestä saamelaisalueen ulkopuolisia saamelaisia koskevasta palvelukokemustutkimuksesta. Tavoitteena oli mahdollistaa vertailtavuus aiemmin saamelaisalueella toteutetun kyselyn kanssa valtakunnallisen kuvan saamiseksi. Saamenkielisten palvelujen käyttökokemuksia ja koettuja ongelmia tiedusteltiin kuitenkin tarkemmin avokysymysten kautta. Jatkossa on tarpeen tehdä eritellympiä tutkimuksia, jotka valaisevat myös muiden hyvinvointipalvelujen osalta saamelaisten palvelukokemusten taustatekijöitä ja erityispiirteitä.

Kysymyksenasettelumme ja käsitevalintamme poikkesivat jonkin verran terveys- ja sosiaalipalvelututkimuksissa yleisesti käytetyistä käsitteistä, joita ovat *palvelujen käytön yleisyys* eri taustamuuttujien valossa sekä *palvelujen riittävyys*. THL:n toteuttamissa Alueellinen terveys ja hyvinvointi -tutkimuksissa (ATH 2017), sittemmin FinSote 2017 -tutkimuksissa, on kysytty sosiaalipalvelujen ja terveyspalvelujen saatavuuskokemuksia sektoreittain yleisellä muuttujatasolla erittelemättä yksittäisiä palveluja. Yksityiskohtaisemmissa tutkimuksissa on tarkasteltu lääkäripalvelujen käyttökokemuksia (Nguen & Seppälä 2014) sekä sosiaalityöntekijän neuvontapalvelujen käyttökokemuksia (Muuri & Mandelbacka 2014). Lisäksi mm. mielenterveyspalvelujen käyttöä ja käyttökokemuksia on selvitetty (Viertiö & Suvisaari 2017). Palvelututkimuksissa nykyisin käytetty *tydyttymättömien tarpeiden* käsite puolestaan lähtee tarvekeskeisestä kansalaisnäkökulmasta, mutta sen operationalisoinnissa hyödynnetään *riittävyys* käsitettä. Palvelujen *riittävyys* ja *riittämättömyys tarpeisiin nähden* – vaikkakin ovat kansalaiskokemuksiin perustuvia – voidaan ymmärtää järjestelmälähtöisinä näkökulmina, jotka tuottavat muun muassa tietoa lainsäädännön velvoitteiden toteutumisesta ja palvelujen resursoinnin kohdentumisesta.

SÁRA-tutkimuksessa palvelujen saatavuutta tiedusteltiin kysymällä: ”Kuinka helppoa sinun tai perheesi on saada seuraavia palveluja?” Vastaajia pyydettiin arvioimaan listattujen palvelujen saantia viisiportaisella asteikolla (helppoa–vaikeaa). Palvelut oli lomakkeessa ryhmitelty terveydenhuollon, sosiaalihuollon, varhaiskasvatus- ja perusopetuspalveluihin sekä Kelan ja TE-palveluihin. Kysymyksenasettelussa ei eritelty yksityisiä ja julkisia palveluja. Palveluntuotantotapojen moninaistuttua eron tekeminen näiden välillä ei ole enää niin yksiselitteistä kuin aiemmin. Monet kunnat ovat siirtyneet ostamaan peruspalveluja yksityisiltä palveluntarjoajilta, eikä asiakkaalla välttämättä ole tietoa, onko hänen käyttämänsä palveluntarjoaja

yksityinen vai julkinen taho. Siitä huolimatta on tietysti eroa siinä, hankkiiko asiakas itse palvelun yksityiseltä palveluntarjoajalta vai julkiselta taholta. Julkisten ja yksityisten sosiaali- ja terveyspalvelujen merkityksiä tiedusteltiin erikseen arjen avun ja tuen saantia koskevassa kysymyksessä.

Kysyimme palvelutyytyväisyyttä tiedustelemalla lomakkeella: ”Miten hyvin seuraavat palvelut ovat vastanneet sinun tai perheesi palvelutarvetta?” Palvelulistaus ja arviointiskaala olivat samat kuin aiemmassa palvelujen saatavuutta koskevassa kysymyksessä. Palvelujen tarvevastaavuuden käsite kattaa palvelun ja yksittäisten palvelutapahtumien sekä avun tai hoidon laadun arvioinnin tarpeen tyydyttymisen näkökulmasta. Kuten aiemmin todettiin, lähtökohtina ovat vastaajien kulttuuriset ja elämäntilanteisiin liittyvät kriteerit.

Saamenkielisten palvelujen käyttöä ja tarpeita tiedustelimme kysymällä: ”Mitä palveluja sinä ja perheesi käyttää saamen kielellä?” sekä ”Mitä palveluja haluaisitte käyttää saamen kielellä?” Koska saamenkielisiä palveluja on vain vähän saamelaisalueen ulkopuolella saatavilla, oli tärkeämpää kartoittaa ensisijaisesti niiden käyttöä ja tarpeita. Lomakkeesta haluttiin tehdä mahdollisimman yksinkertainen ja käyttäjätystävällinen, ja sen vuoksi vältettiin samojen, pitkien palvelulistausten toistoa. Rinnakkain asetellun kahden kysymyksen muotoilu epäonnistui kuitenkin hieman, sillä kaikki vastaajat eivät todennäköisesti olleet tunnustaneet kysymyksen kaksiosaisuutta. Sen vuoksi saamelaisten palvelujen käytön ja tarpeiden tuloksia voidaan luotettavimmin analysoida kysymyksen ensimmäisen osion osalta. Tulokset antavat hyvän kuvan eri palvelutarpeiden suhteellisista määristä.

Saamenkielisiä palveluja koskevissa avokysymyksissä vastaajilla oli mahdollisuus kertoa palvelujen käyttökokemuksistaan ja niiden taustoista. Palvelukokemuksiin liittyviä asioita käsiteltiin lisäksi ryhmäkeskusteluissa ja avaintoimijahaastatteluissa. Mixed-method-menetelmää soveltaen analysoimme ja tulkitimme laadullisia ja määrällisiä aineistoja lomittain.

SÁRA-tutkimuksen tuloksien perusteella on todettavissa, että saamelaisten kokemukset palvelusaatavuudesta ja tarvevastaavuudesta ovat pääpiirteiltään varsin samansuuntaisia. Ne poikkesivat kuitenkin selvästi toisistaan joidenkin yksittäisten palvelujen osalta. **Buorre eallin** tutkimuksessa (Heikkilä ym. 2013) käytettiin *tyytyväisyyden* käsitettä *tarvevastaavuuden* sijaan. Lopputulokseksi saatiin varsin samankaltainen tilanne, jossa palvelujen saatavuus- ja tyytyväisyyskokemukset vastasivat jokseenkin toisiaan. Niiden välillä oli kuitenkin havaittavissa joitakin selviä tasoeroja. Tulosten perusteella on aihetta pohtia, ovatko palvelujen saatavuuden ja tarvevastaavuuden käsitteet riittävän erottelevia vai lomittuvatko ne toisiinsa ihmisten kokemusmaailmassa. Käsitevalinnat ovatkin yksi palvelututkimusten ongelmallisimmista kohdista. Kun pyritään saamaan mahdollisimman selkeä, helposti vastattava ja kattava lomake, joudutaan tekemään tiettyjä valintoja ja yksinkertaistuksia. Monitulunkintaisuuksista on huolellisista pohdintoista huolimatta vaikea päästä eroon, sillä vastaajien tilanteet ja tulkinnat vaihtelevat suuresti. Väestökyselyjen käsitevalintojen suhteen tarvitaan jatkuvaa kehittämistyötä. Jatkossa on tärkeää työstää eteenpäin myös tämän tutkimuksen kokemuksia keskeisten käsitteiden ja kysymysmuotojen käytöstä. Etenkin alkuperäiskansojen ja muiden kulttuuristen vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien kohdalla on tärkeää olla entistä tietoisempia kunkin käsitevalinnan taustalla vaikuttavista, osin itsestään selvistä arvoasetelmista ja näkökulmavalinnoista. Saamelaisten palvelukokemusten kulttuuristen erityispiirteiden

osoittamisen ja mittaamisen ohella haasteena on säilyttää vertailtavuus suhteessa pääväestöön ja muualla Pohjoismaissa tehtyyn saamelaisia koskevaan tutkimukseen.

9.3. Saamelaisten kokemukset yleisistä hyvinvointipalveluista

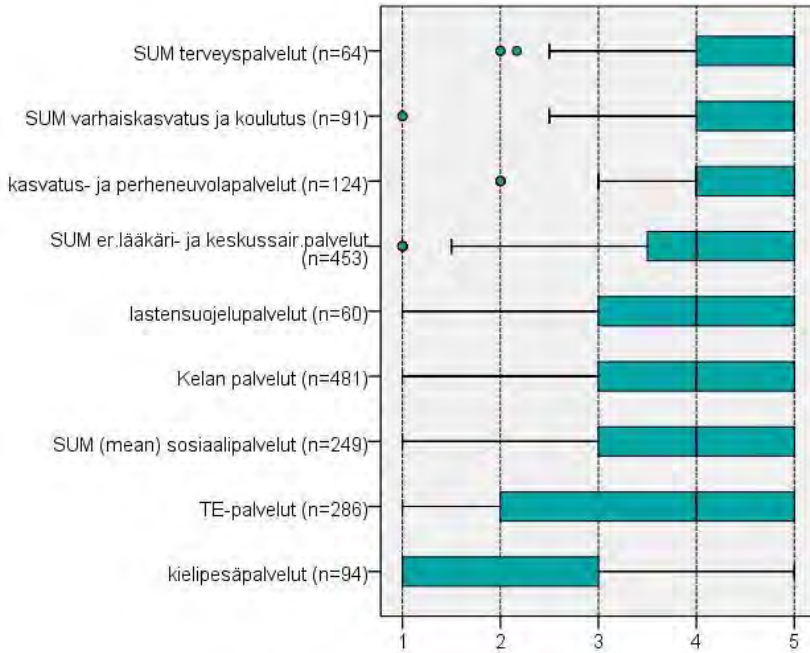
SÁRA-tutkimuksen tulosten mukaan saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset kokivat yleisten hyvinvointipalvelujen saatavuuden ja tarvevastaavuuden kokonaiskuvultaan hyväksi. Erityisesti terveys- ja sivistyspalveluihin oltiin hyvin tyytyväisiä. Saatavuuden osalta 84 % vastaajista oli tyytyväisiä sekä terveyspalvelujen että varhaiskasvatus- ja opetuspalvelujen saatavuuteen. Vastaavasti 83 % vastaajista ilmoitti olevansa tyytyväisiä sivistyspalvelujen tarvevastaavuuteen ja 77 % terveyspalvelujen tarvevastaavuuteen.

Olemme havainnollistaneet tuloksia saamelaisten palvelujen saatavuus- ja tarvevastaavuuskokemuksista seuraavien laatikko-jana-kuvioiden avulla (Kuvio 32 ja Kuvio 33). Kuviot sisältävät pääkomponenttianalyysin kautta muodostettuja summamuuttujia (SUM).⁹ Ne yksittäiset palvelut, jotka eivät vaihtelee samansuuntaisesti eivätkä sisälly summamuuttujiin, on esitetty kuvioissa erillisinä muuttujina.

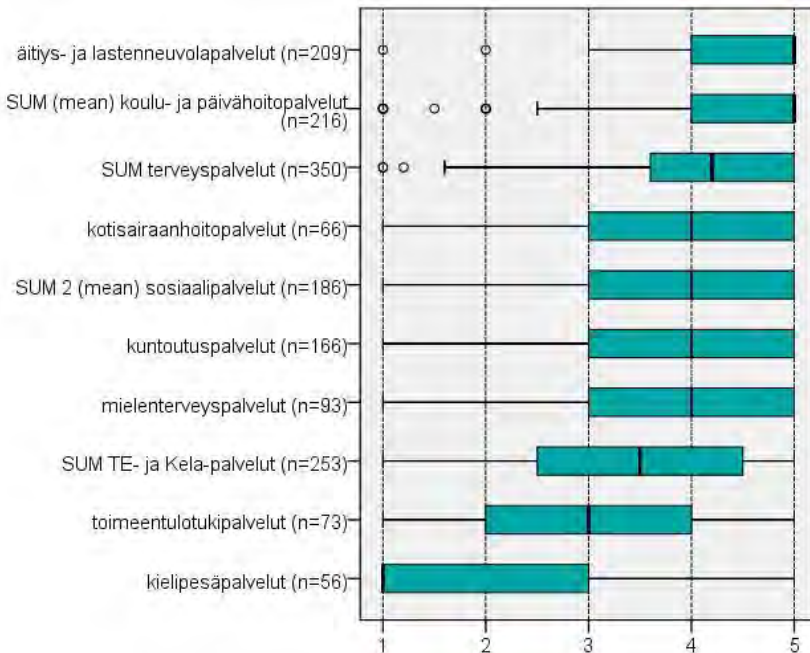
Kuten kuvioista selviää, oli eri hyvinvointipalvelujen saatavuudessa ja tarvevastaavuudessa suurta hajontaa. Terveyspalveluihin oltiin keskimäärin selvästi tyytyväisempiä kuin sosiaalipalveluihin, mikä vastaa palvelutyytyväisyystutkimusten yleisiä tuloksia. Vastaajista vain hieman yli puolet (59 %) oli tyytyväisiä sosiaalipalvelujen saatavuuteen ja 66 % niiden tarvevastaavuuteen. Joko terveyspalvelut ovat paremmin resursoituja ja pystyvät tarjoamaan parempitasoisia palveluja tai sitten terveyspalvelujen palvelutarve, varsinkin kun kyse on vakavasta sairaudesta tai muista kriittisistä tilanteista, voi asettaa vastaajien kriteeristön eri tasolle kuin sosiaalipalveluissa. Sosiaalipalvelujen suhteen oli suurta hajontaa, mikä viittaa siihen, että jotkut vastaajista olivat erittäin tyytymättömiä niihin.

⁹ Pääkomponenttianalyysissä (Principle Component Analysis, PCA) muuttujista haetaan yhteisvaihtelua niin, että samaan suuntaan (tai systemaattisesti eri suuntaan) yhteisvaihtelevat muuttujat sijoitetaan samaan pääkomponenttiin. Pääkomponenttien keskinäistä korreloimattomuutta on pyritty summamuuttujia muodostettaessa edelleen vahvistamaan käyttämällä suorakulmaista Varimax-rotatiota.

Summamuuttujissa on yhdistetty useampia muuttujia laskemalla ne yhteen ja palauttamalla vaihteluväli alkuperäiseksi jakamalla summa muuttujien lukumäärällä. "Mean"-määre tarkoittaa, että summamuuttujan muodostavissa yksittäisissä muuttujissa (eri sosiaalipalvelujen saatavuus) on ollut niin paljon puuttuvaa tietoa, että on ollut tarkoituksenmukaisempaa laskea vastattujen arvojen keskiarvo. Tällöin yhden muuttujan puuttuva tieto ei estä tapauksen kohdalla summamuuttujan arvon muodostumista.

Kuvio 32. Saamelaisten kokemukset hyvinvointipalvelujen saatavuudesta. (1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

Kuvio 33. Saamelaisten kokemukset hyvinvointipalvelujen tarvevastaavuudesta. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

Huomionarvoisen tärkeä tulos on, että valtionhallinnon palveluista TE-toimiston ja Kelan palveluihin oltiin vähiten tyytyväisiä. Vastaajista vain keskimäärin puolet (51 %) oli tyytyväisiä niihin. Näiden palvelujen saatavuuskokemuksissa oli myös suurta hajontaa. Etenkin miespuoliset vastaajat olivat tyytymättömiä näiden palvelujen saatavuuteen. Kelan ja TE-palvelujen tarvevastaavuus koettiin muita palveluja tasollisesti huonommaksi. Kuviossa erottuu myös tyytymättömyys toimeentulotukipalvelun tarvevastaavuuteen. Se liittyy palvelun siirtymiseen Kelalle juuri vuonna 2017, kun kysely toteutettiin, ja siitä aiheutuneisiin toimintakäytäntöjen muutoksiin, epäselvyyksiin ja palveluviiveisiin. Hyvin samansuuntainen tulos saatiin kuitenkin neljä vuotta aiemmin saamelaisalueella toteutetun tutkimusosion yhteydessä, joskin tilanne oli silloin vielä selvästi heikompi. Saamelaisalueella keskimäärin vain 26 % oli tyytyväisiä tai melko tyytyväisiä Kelan palveluihin ja 34 % TE-toimiston palveluihin (Heikkilä ym. 2013, 103). TE-toimiston ja Kelan palveluprofiilin muuttuminen internetin ja puhelimen välityksellä toteutettavaa palvelua painottavaksi sekä siihen liittyvät palvelumuotoilun muutokset näyttävät herättävän edelleen tyytymättömyyttä ainakin saamelaisissa.

Pääpiirteiltään saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten palvelutyytyväisyyden taso vaikuttaa vastaavan keskimääristä valtakunnallista tasoa, osin ehkä jopa ylittävän sen. Vertailukelpoista aineistoa ajantasaisesta tilanteesta on tosin vaikea saada, sillä kuten aiemmin todettiin, tutkimusten kysymyksenasettelut poikkeavat toisistaan. FinSote 2017 tutkimuksen tulosten mukaan Suomen aikuisväestöstä neljä viidesosaa luottaa terveystalouden toimivuuteen. Luottamus sosiaalipalveluihin on matalampi. Noin kaksi kolmesta on sitä mieltä, että Suomessa sosiaalipalvelut toimivat yleisesti ottaen hyvin. Luottamus palvelujen toimintaan vaihtelee kuitenkin väestöryhmittäin. Terveystalouden saatavuuden koki kuitenkin hyväksi vain noin 35 % väestöstä. Noin 16 % lääkärin vastaanottopalveluja tarvinneista koki, ettei ollut saanut tarpeeseensa nähden riittävästi lääkäripalveluja. Vastaavasti noin 46 % sosiaalityöntekijän palveluja tarvinneista raportoi, että oli saanut liian vähän palveluja tarpeisiinsa nähden. (FinSote, 2017.)

Saamelaisalueen saamelaisten tilanteeseen verrattuna saamelaisalueen ulkopuolella asuvien palvelutyytyväisyys näyttää huomattavasti paremmalta. Saamelaisalueella tyytyväisiä sosiaali- ja terveystalouden saatavuuteen oli vuonna 2012 toteutetun kyselyn mukaan vain 38 % vastaajista. Julkisten terveystalouden saatavuutta piti hyvänä vähän yli puolet ja julkisten sosiaalipalvelujen saatavuutta piti hyvänä vain noin 39 %. (Heikkilä ym. 2013, 100–103.) Saamelaisalueella etäisyys palveluihin ja saamen kieli äidinkielenä vaikeuttivat selvästi sosiaali- ja terveystalouden saatavuutta (Heikkilä ym. 2014).

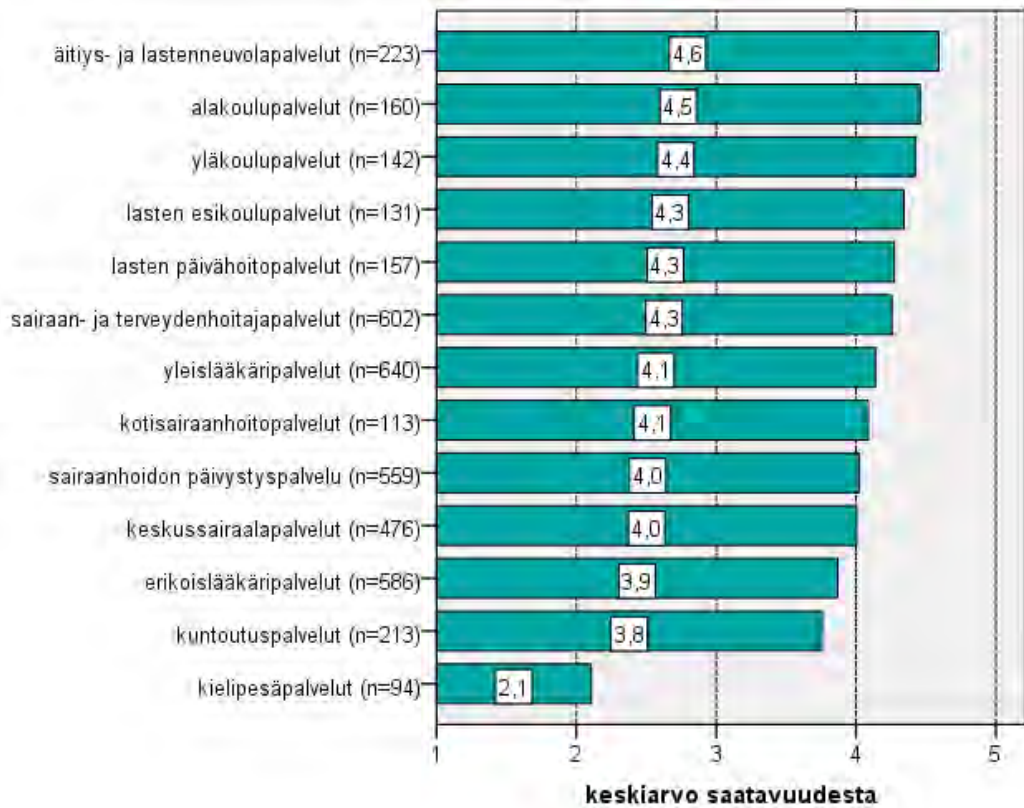
Palvelutyytyväisyyskyselyiden tuloksissa usein esiintyvää eräänlaista ”ylityytyväisyyden trendiä” on pohdittu monien aiempien tutkimusten yhteydessä (ks. Hirschman 1970; Edwards ym. 2004; Egger de Campo 2007; Rajavaara 2008; Järvikoski ym. 2009; Hokkanen 2012). Tutkijat ovat arvioineet asiakastyytyväisyyskyselyjen erityispiirteitä peruspalvelujen kohdalla sekä etsineet syitä yleisesti saataville tuloksille, joissa vastaajien tyytyväisyyskokemukset näyttävät korostuvan voimakkaasti. Yhtäältä on pohdittu, missä määrin sosiaali- ja terveystalouden käyttäjät ovat verrattavissa vapaisiin kuluttajaseemiin ja missä määrin kuluttajayhteiskunnalle luoteenomaiset palautekyselyt soveltuvat selvittämään sosiaali- ja terveystalouden tilaa. Toisaalta tutkijat ovat tuoneet esiin kansalaisten riippuvuuden kyseisistä palveluista, tuesta ja hoivasta sekä eri elämäntilanteisiin liittyvien todellisten vaihtoehtojen puuttumisen.

On todettu, että etenkin terveyspalvelujen käyttäjien odotuksiin vaikuttavat terveyspalvelujen erityinen arvostus ja asema yhteiskunnallisessa arvohierarkiassa. Verovaroin tuotetuilla palveluilla on myös ollut Pohjoismaissa yleensä kohtuullisen vahva kansalaisten tuki. Asiakastytyväisyystutkimuksen tulosten voidaan olettaa vaikuttavan palvelujen organisointiin, tarjontaan ja toteutukseen tulevaisuudessa. Vaikuttimina palvelutytyväisyyskyselyyn vastatessa voivat siten olla esimerkiksi vastaajien pelot palvelujen menettämisestä. Vähemmistöasemassa olevien kansanryhmien kohdalla kysymykseen voi liittyä lisäksi monia muita motiiveja ja harkintoja. **Buorre eallin** -tutkimuksessa nousi esiin myös se, että monet saamelaiset eivät halunneet valittaa palveluista, vaikka eivät olisi tyytyväisiä niihin, koska eivät halunneet vahvistaa stereotyyppistä käsitystä ”valittavista saamelaisista”. (Heikkilä ym. 2013, 154.)

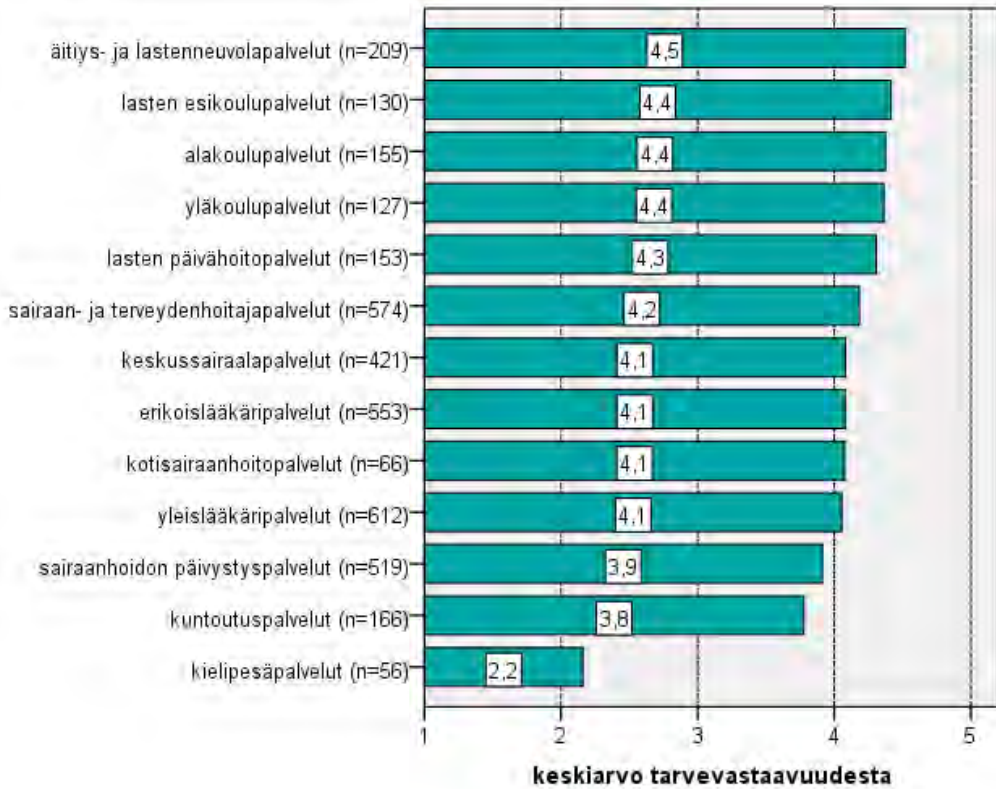
9.3.1 Variaatiot saamelaisten palvelutytyväisyydessä ja palvelujen saatavuudessa

Kun erittelimme yleisten terveyspalvelujen saatavuutta ja tarvevastaavuutta, osoittautui, että kaikkein tyytyväisimpiä vastaajat olivat äitiys- ja lastenneuvolapalvelujen saatavuuteen ja tarvevastaavuuteen. Tämä vastaa yleisiä valtakunnallisten palvelutytyväisyystutkimusten tuloksia. Myöskin sairaan- ja terveydenhoitajapalveluihin oltiin verrattain tyytyväisiä. Vastaajat kokivat yleislääkäripalvelujen saatavuuden hyväksi mutta niiden tarvevastaavuuden huonommaksi. Erikoislääkärien ja keskussairaalapalvelujen (joilla tässä yhteydessä viitataan erikoissairaanhoidon) saatavuus sen sijaan koettiin jonkin verran muita terveyspalveluja vaikeammaksi mutta niiden tarvevastaavuus koettiin kuitenkin hyväksi. Terveyspalveluista eniten tyytymättömyyttä herätti sekä kuntoutuspalvelujen saatavuus että niiden tarvevastaavuus.

Tuloksia on havainnollistettu seuraavien kuvioiden muodossa (Kuvio 34 ja Kuvio 35). Palkit edustavat keskiarvoja kunkin palvelun saatavuudesta ja tarvevastaavuudesta. Vastaajien lukumäärät vaihtelivat suuresti eri palvelujen osalta, ja ne on merkitty kuvioihin näkyville.

Kuvio 34. Terveys- ja sivistyspalvelujen saatavuuskokemukset.

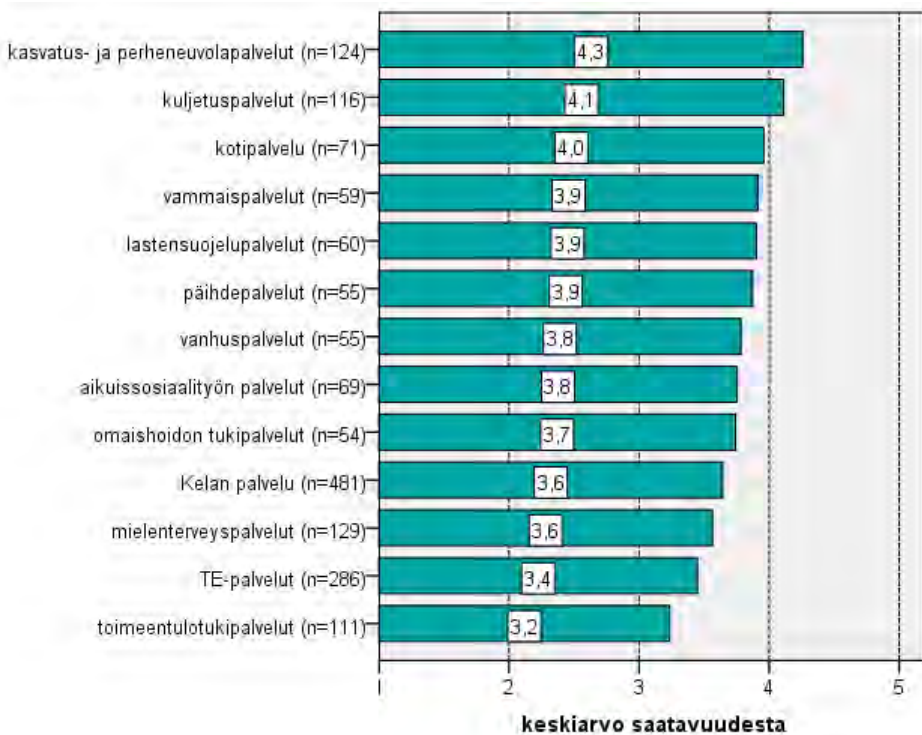
Kuvio 35. Terveys- ja sivistyspalvelujen tarvevastaavuuskokemukset.

Kuten kuvioista selviää, vastaajat olivat kautta linjan varsin tyytyväisiä yleisiin varhaiskasvatus- ja perusopetuspalveluihin. Kaikkein tyytyväisimpiä he olivat alakoulupalvelujen saatavuuteen. Tarvevastaavuus taas oli korkeinta esikoulupalvelujen kohdalla. Palvelukokemusten ikäryhmä- ja asuinpaikkakohtaisia sekä äidinkieli- ja kulttuuripohjaisia eroja on esitelty jäljempänä tässä luvussa.

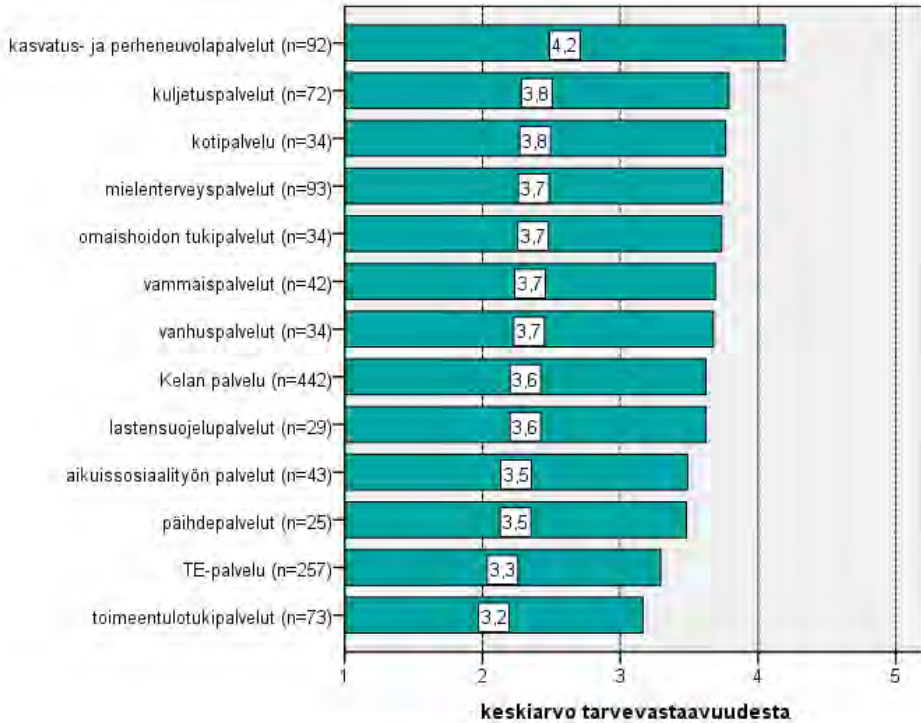
Vastaajat olivat selvästi kaikkein tyytymättömiä saamen kielen kielipesätoiminnan saatavuuteen ja tarvevastaavuuteen. Kokemukset kielipesäpalvelujen tarvevastaavuudesta vaihtelivat kuitenkin selvästi sen mukaan, oliko vastaajilla omakohtaisia kokemuksia palvelusta. Ne, jotka olivat käyttäneet palvelua, olivat tyytyväisiä palvelun tarvevastaavuuteen. Sen sijaan ne, jotka eivät ilmoittaneet käyttäneensä tai saaneensa palvelua, olivat tyytymättömiä siihen. Vastaavasti nuoremmat ikäpolvet ja miehet olivat tyytyväisempiä kielipesäpalvelujen tarvevastaavuuteen. Tyytymättömyyttä kielipesäpalveluun voivat aiheuttaa monet palvelujen järjestämiseen liittyvät seikat. Kielipesäpalvelujen tarjonta saamelaisalueen ulkopuolella on tällä hetkellä rajoittunut muutamainkin kaupunkeihin ja pohjoissaamen kieleen. Monilla paikkakunnilla eri puolilla Suomea asuvat saamelaiset toivoivat kielipesiä, mutta niitä ei vielä ollut saatavilla. Toisaalta suuremmissa kaupungeissa kielipesien sijainti voi vaikeuttaa niiden saavutettavuutta pitkien kulkumatkojen vuoksi. Moni ilmoitti, että olisi tarvinnut kielipesäpalveluja, kun lapset olivat pieniä, mutta nyt se oli myöhäistä heidän kohdallaan. Tyytymättömyys kielipesien tarvevastaavuuteen

voi liittyä myös siihen, että monissa kaupungeissa toiminta on alkanut hyvin vähillä resursseilla. Käytössä olevat tilat, leikkikalut ja muu välineistö eivät ole kaikin osin olleet kulttuurisesta näkökulmasta tarkoituksenmukaisia. Joissakin paikoissa on myös ollut ammattitaitoisen henkilöstön puutetta ainakin sijaisten osalta, on ollut työntekijöiden vaihtuvuutta tai muut työjärjestelylliset kysymykset ovat aiheuttaneet tyytymättömyyttä.

Yleisistä sosiaalipalveluista vastaajat olivat kaikkein tyytyväisimpiä kasvatusta- ja perheneuvolapalveluihin. Sosiaalipalvelujen saatavuutta ja tarvevastaavuutta on kuvattu kuvioissa 36 ja 37. Kuljetus- ja kotipalveluihin oltiin melkein yhtä tyytyväisiä. Sen sijaan omaishoidon tukipalvelujen saatavuus koettiin selvästi vaikeammaksi, vaikka niiden tarvevastaavuus olikin hieman saatavuutta parempi. Huolestuttava piirre on psykososiaalisten palvelujen osalta se, että vastaajat olivat selvästi tyytymättömiä mielenterveyspalvelujen saatavuuteen. He kokivat kuitenkin niiden tarvevastaavuuden selvästi saatavuutta paremmaksi. Kyse näyttäisi siis olevan palvelun pääsyyn liittyvistä ongelmista, jotka voivat liittyä ajanvaraukseen, pitkiin odotusaikoihin, monimutkaisiin lähetekäytäntöihin tai muihin syihin. Vaikka mielenterveyspalvelujen tarvevastaavuus edustaa muihin sosiaalipalveluihin nähden hyvää keskitasoa, on se silti muihin terveyspalveluihin verrattuna alhaisin. Mielenterveys- ja päihdepalvelut ovat tyypillisesti sektorirajat ylittäviä ja voidaan sijoittaa sekä terveys- että sosiaalipalveluihin. Päihdepalvelujen osalta tilanne oli päinvastainen kuin mielenterveyspalvelujen. Vastaajat olivat niiden saatavuuteen suhteellisen tyytyväisiä mutta kokivat niiden tarvevastaavuuden sen sijaan verrattain huonoksi.

Kuvio 36. Sosiaalipalvelujen ja Kelan sekä TE-palvelujen saatavuuskokemukset.

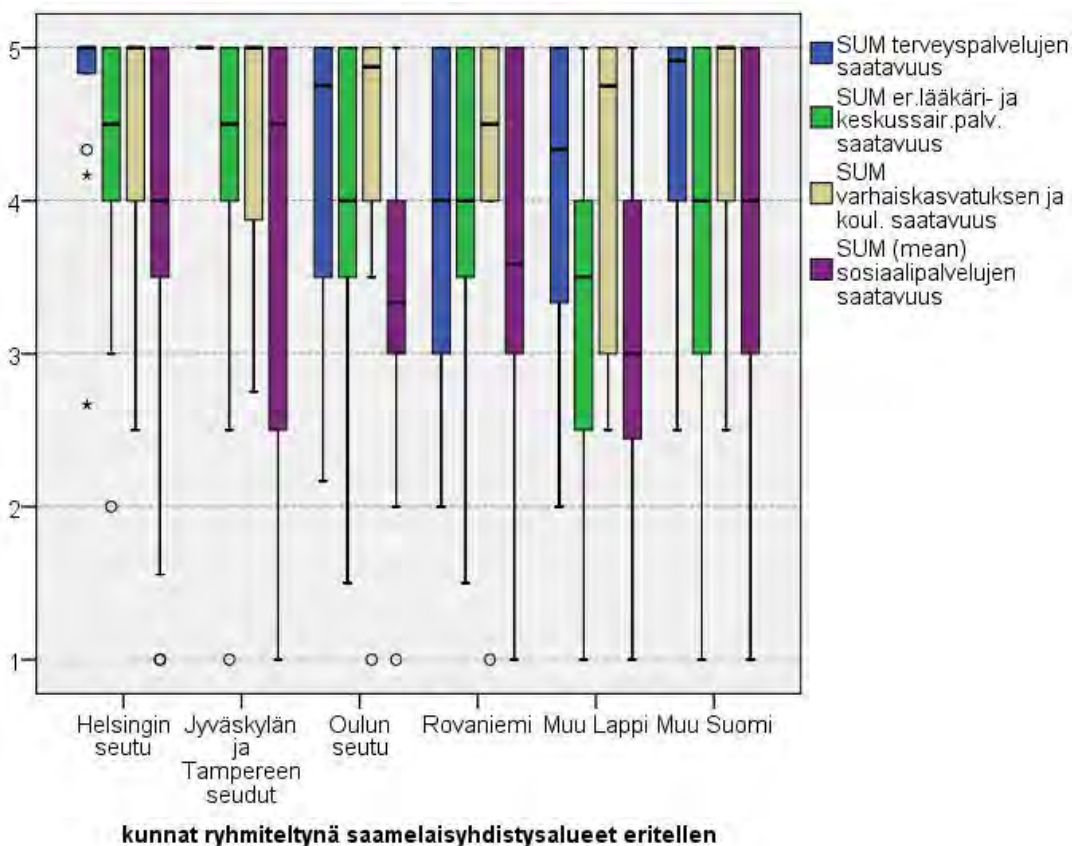
Kuvio 37. Sosiaalipalvelujen ja Kelan sekä TE-palvelujen tarvestaavuus.

9.3.2. Alueelliset erot palvelukokemuksissa

Palvelujen saatavuuden ja tarvestaavuuksien kokemuksissa oli joitakin selviä aluekohtaisia eroja, jotka osoittavat, että saamelaisalueen ulkopuolella eri puolilla Suomea asuvat saamelaiset ovat keskenään eriarvoisessa asemassa. Kuten seuraavista laatikko-jana-kuvioista¹⁰ (Kuvio 38) voimme havaita, kaiken kaikkiaan sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus koettiin huonoimmaksi pohjoisimmassa osassa maata eli Oulussa, Rovaniemellä sekä Muualla Lapissa. Ero on merkittävin sosiaalipalvelujen osalta, joiden saatavuuskokemuksissa oli lisäksi selvää hajontaa. Rovaniemellä vastaajat kokivat terveyspalvelujen saatavuuden ja Muualla Lapissa terveyspalvelujen sekä erikoislääkäri- ja keskussairaalapalvelujen saatavuuden muuta maata selvästi vaikeammaksi. Muun Lapin tilanne muistuttaakin enemmän saamelaisalueen tulosta tässä suhteessa. Kyse on palvelujärjestelmän rakenteellisista ominaisuuksista ja muutoksista, joiden myötä palveluja karsitaan syrjäseuduilla ja keskitetään suurempiin taajamiin tai

¹⁰ Laatikko-jana-kuviot on tuotettu edellä kuvatun pääkomponenttianalyysin tuloksena saaduista summamuuttujista sekä niistä palvelualojen saatavuuksista, jotka käyttäytyvät poikkeavasti suhteessa sektorin muiden palvelujen saatavuuden vaihteluun

kaupunkikeskuksiin. Pitkien välimatkojen vuoksi aiemmin lähipalveluina saatuja palveluja voi joutua hakemaan kaukaa ja joukkoliikenteen karsimisen vuoksi niihin pääsy on vaikeaa. Tämä onkin selkeä haaste käynnissä olevalle sosiaali- ja terveydenhuollon uudistamisprosessille, jossa palvelujen yhdenvertainen saatavuus on yksi tärkeä kriteeri. Muun Lapin saamelaisväestö on hieman iäkkäämpää kuin muilla alueilla, ja senkin vuoksi voidaan olettaa, että terveyspalvelujen saatavuudella ja tarvestaavuudella on suuri merkitys heidän hyvinvoinnilleen nyt ja tulevaisuudessa.

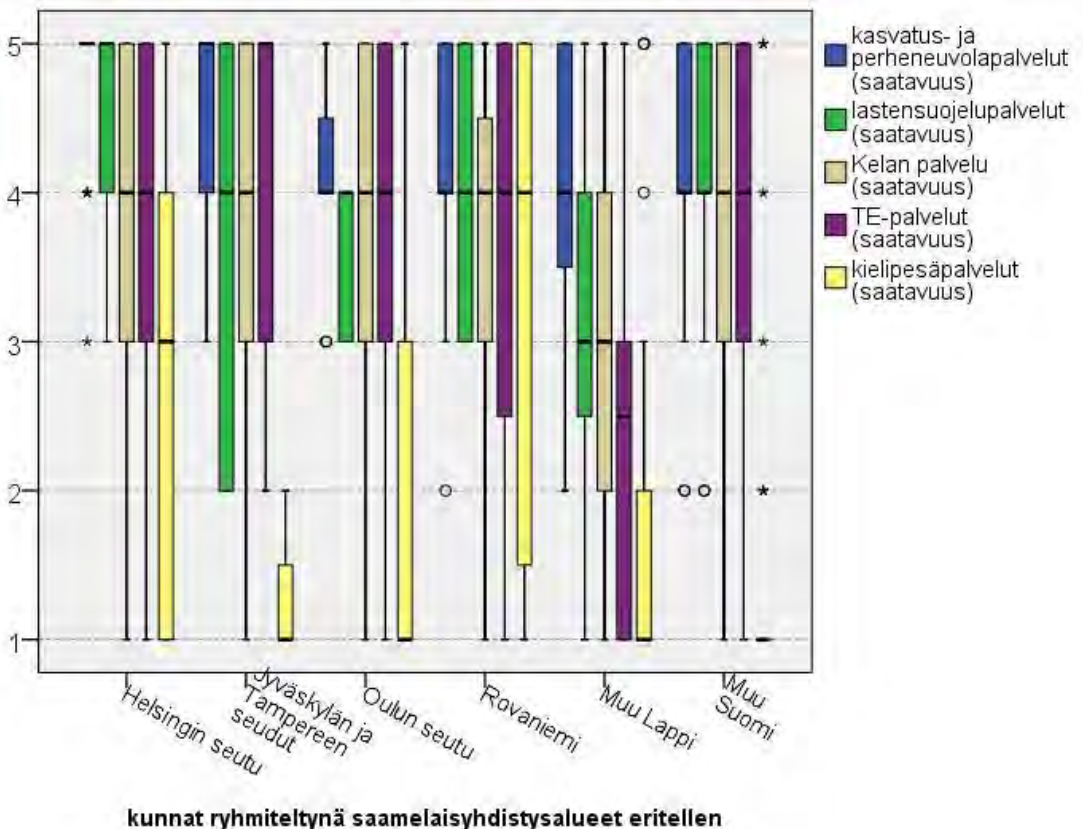

Kuvio 38. Hyvinvointipalvelujen saatavuus alueittain. (1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

Vastaajien tyytyväisyys varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen saatavuuteen oli myös alhaisinta Muualla Lapissa (Kuvio 39). Tämä tulos voi viitata laaja-alaiseen kouluverkoston karsimiseen sivukyliltä ja palvelujen keskittämiseen kuntakeskuksiin tai etäämmälle.

Kolmas merkittävä alueellinen ero koski TE-toimiston ja Kelan palveluja. Niiden saatavuus koettiin huonoimmaksi maan pohjoisissa osissa. Varsinkin Muualla Lapissa TE-toimiston ja Kelan palvelujen saatavuuteen oltiin tyytymättömiä. Rovaniemellä Kelan palvelujen saatavuus koettiin muuta maata hieman vaikeammaksi. Palvelukokemusten hajonta oli kuitenkin suurta kaikkialla Suomessa, mikä tarkoittaa laaja-alaisempia tyytymättömyyden aiheita ja edellyttäisi tarkempia jatkotutkimuksia.

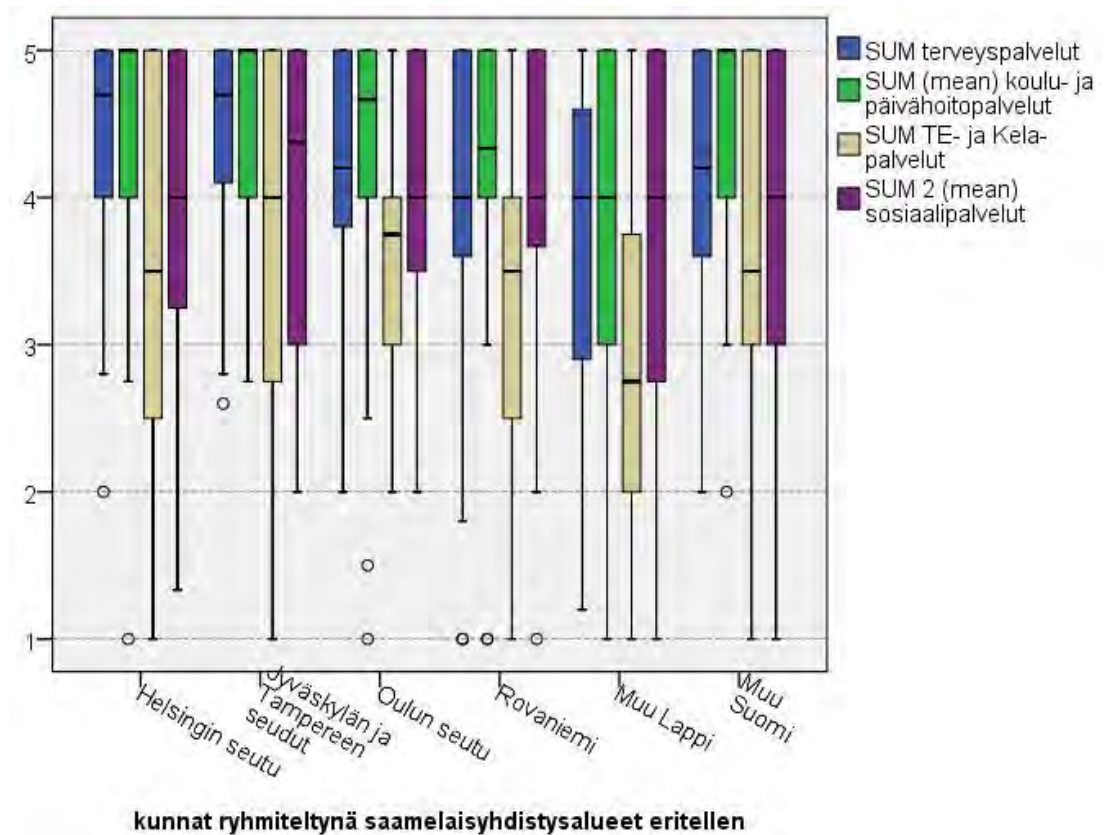
Tyytyväisyydessä kielipesäpalvelujen saatavuuteen oli suuria alueellisia eroja. Rovaniemen ja Helsingin saamelaiset kokivat niiden saatavuuden selvästi muita paremmaksi. Oulun osalta vastauksissa oli suurta hajontaa. Näiden paikkakuntien ohella kielipesätarjontaa on ollut kyselyä tehtäessä saatavilla vain Sodankylässä, ja tulokset heijastavat tätä tilannetta.

Kuvio 39. Yksittäisten hyvinvointipalvelujen saatavuus alueittain. (1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

Palvelujen alueittainen tarvevastaavuus noudatteli pitkälti saatavuuskokemuksia (Kuvio 40). Pohjoisimmissa osissa asuvat vastaajat olivat selvästi tyytymättömiä terveyspalvelujen

tarvevastaavuuteen. Kuitenkaan sosiaalipalvelujen tarvevastaavuuden osalta ero ei ole ollenkaan niin silmiinpistävä kuin saatavuuden osalta. Sen sijaan Muualla Lapissa ja Rovaniemellä oltiin muuta maata tyytymättömämpiä koulu- ja varhaiskasvatuspalvelujen tarvevastaavuuteen. Myös valtionhallinnon palveluista Kelan ja TE-toimiston palvelujen tarvevastaavuuteen oltiin Muualla Lapissa selvästi muita alueita tyytymättömämpiä. Kelan ja TE-palvelujen osalta on voimakkaasti hajontaa koko maassa, mikä edellyttäisi tarkempaa selvitystä syistä.

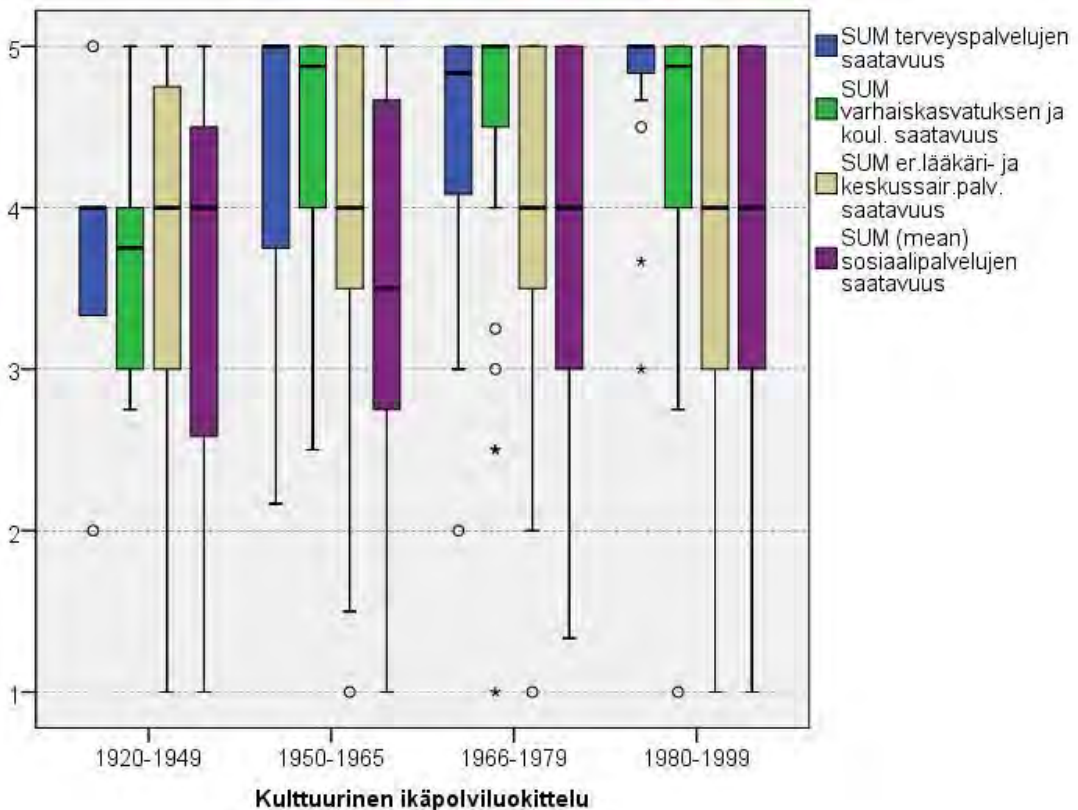
Kuvio 40. Hyvinvointipalvelujen tarvevastaavuus alueittain. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

9.3.3. Ikäpolvikysymykset

Kun tarkasteltiin palvelutyytyväisyyttä ikäpolvittain, havaittiin, että vanhin ikäpolvi koki palvelujen saatavuuden yleensä vaikeimmaksi (Kuvio 41). He olivat tyytymättömiä erityisesti terveys- sekä koulu- ja varhaiskasvatuspalvelujen saatavuuteen. Tulos heijastelee vanhimpaan ikäpolveen kuuluvien vastaajien elämäntilanteisiin mahdollisesti liittyviä suurempia terveyspalvelujen tarpeita ja palveluihin pääsemisen vaikeuksia. Syinä voivat olla palvelurakenteen ominaispiirteiden ohella kulkuyhteyksiin, tietoon palveluista tai ajanvaraukseen liittyvät ongelmat. Vastaavasti saamelaiden ikäihmisten näkemykset

koulupalvelujen huonosta saatavuudesta heijastavat laajaa perhekeskeistä näkemystä, jossa lasten ja lastenlasten elämäntilanteet koetaan tärkeiksi ja niihin otetaan kantaa. Heidän vertailukohtanaan voivat myös olla aiempi laajaa kouluverkosto ja siihen viime aikoina kohdistuneet leikkaukset, jotka ovat johtaneet koulumatkojen pidentymiseen, mikä varsinkin haja-asutusalueilla koetaan usein ongelmalliseksi.

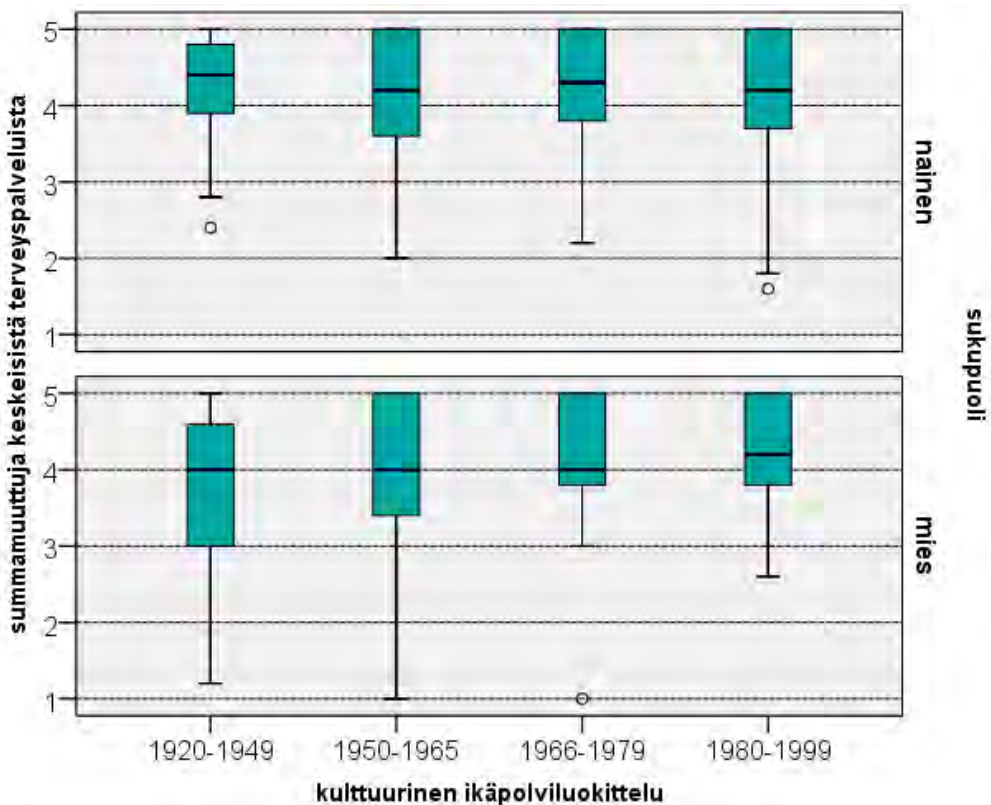
Huomionarvoinen seikka on myös se, että eri ikäpolvien sisällä esiintyi suurta hajontaa yleislääkäri- ja keskussairaalapalvelujen sekä sosiaalipalvelujen saatavuudessa. Tämä viittaa siihen, että joillekin yksilöille ja perheille nämä palvelut ovat todella vaikeasti saatavissa.

Kuvio 41. Hyvinvointipalvelujen saatavuus ikäpolvittain. (1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

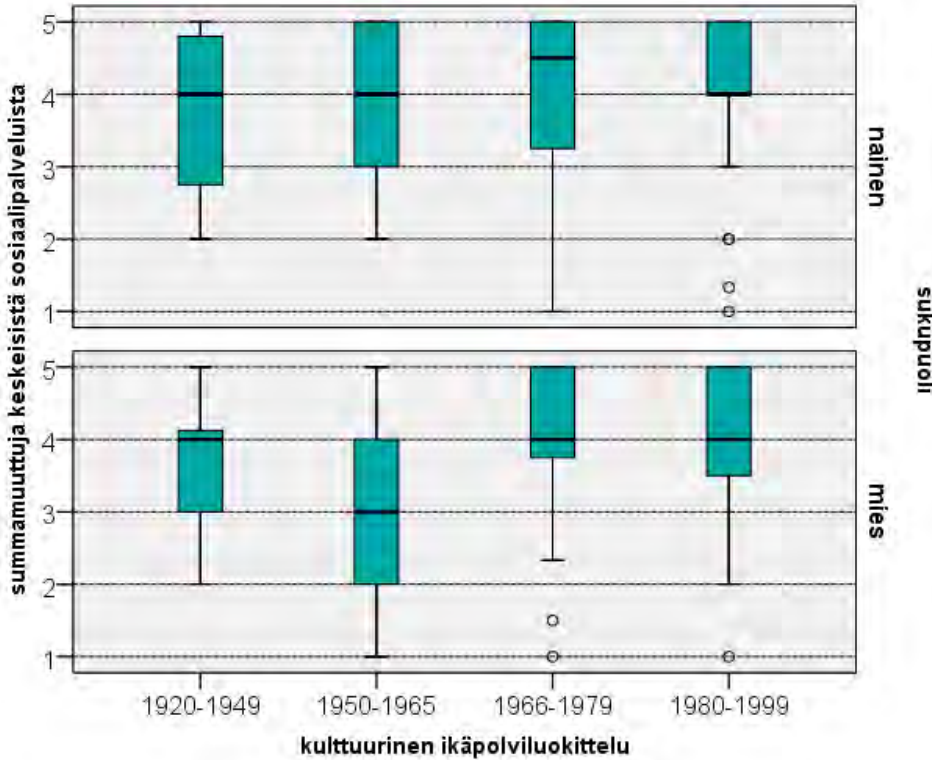
Kun tarkasteltiin palvelujen tarvestaavuutta ikäpolvittain ja sukupuolittain eriteltynä, osoittautui, että miesten kokemukset terveyspalveluista poikkesivat naisten kokemuksista monen ikäpolven kohdalla (Kuvio 42). Iäkkäämmät miehet olivat sekä ikäryhmänsä naisia että muita ikäryhmiä jonkin verran tyytymättömiä terveyspalvelujen tarvestaavuuteen. Sen sijaan nuorimman ikäpolven miehet olivat ikäisiään naisia jonkin verran tyytyväisempiä terveyspalvelujen tarvestaavuuteen. Tulosta ei ole aivan

helppo tulkita käytettävissä olevien tietojen perusteella. Kyse vaikuttaa kuitenkin olevan jossain määrin sukupuolittuneesta ilmiöstä, sillä tulosten mukaan iäkkäimmät naiset (1920–1949 syntyneet) olivat kaikkia muita ryhmiä tyytyväisempiä terveyspalvelujen tarvevastaavuuteen.

Kuvio 42. Terveyspalvelujen tarvevastaavuus suhteessa ikäpolviin ja sukupuoleen. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

Ero sukupuolten kokemusten välillä korostui sosiaalipalvelujen kohdalla (Kuvio 43). Tulosten mukaan miehet kokivat sosiaalipalvelujen tarvevastaavuuden kauttaaltaan huonommaksi kuin naiset. Erityisesti toiseksi vanhimman ikäpolven miehet (1950–65 syntyneet) olivat selvästi muita tyytymättömiä sosiaalipalvelujen tarvevastaavuuteen. Heistä yli puolet koki niiden saatavuuden huonoksi tai erittäin huonoksi. Vastaavasti nuorempien ikäpolvien naisten ja miesten keskuudessa oli suurta hajontaa. Tämä on hälyttävä tulos, mikä kertoo siitä, että osalla saamelaisalueen ulkopuolella asuvista saamelaisista on avuntarpeita, joihin sosiaalipalvelut eivät näytä kykenevän riittävästi vastaamaan. Tämä voi osaltaan lisätä heidän syrjäytymisriskiään. Kun tarkastellaan yksittäisiä sosiaalipalveluja, havaitaan, että tyytymättömyyttä esiintyi muun muassa toimentulotuki-, mielenterveys- ja päihdepalvelujen tarvevastaavuuteen.

Kuvio 43. Sosiaalipalvelujen tarvestaavuus suhteessa ikäpolveen ja sukupuoleen. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

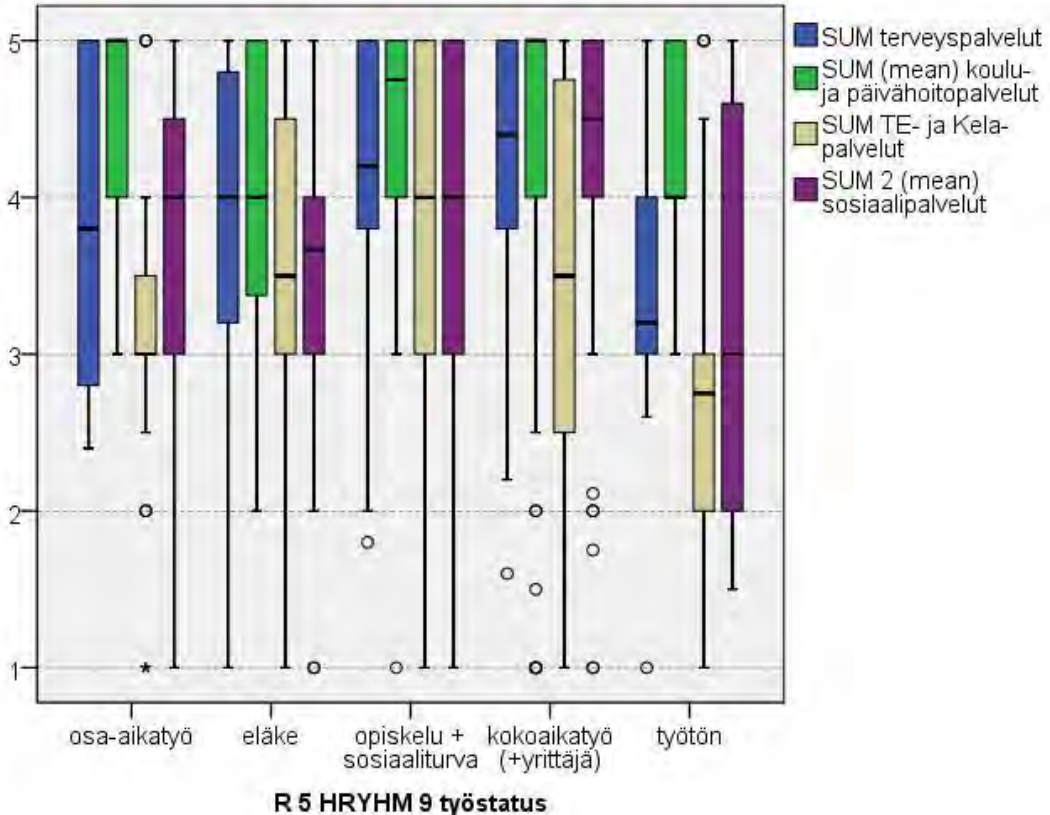
9.3.4. Ammattiaseman ja asumisstatuksen vaikutukset palvelukokemuksiin

Asumisstatuksen suhteen tarkasteltuna vaikuttaisi siltä, että lapsiperheet (lasten kanssa asuvat) olivat jonkin verran tyytyväisempiä palvelujen tarvestaavuuteen kuin yksin tai pelkästään puolison kanssa asuvat. Tämä ei kuitenkaan koskenut Kelan ja TE-toimiston palveluja, joihin suuri osa vastaajista vaikutti olevan tyytymättömiä ja jotkut olivat erittäin tyytymättömiä. Yksin asuvat kokivat kuitenkin sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuuden hieman muita vaikeammaksi.

Sen sijaan ammattiasema tai työstatus näytti jakavan palvelukokemuksia merkittävien tavoin (Kuvio 44)¹¹. Kokoaikaisessa työssä olevat ja yrittäjinä toimivat kokivat palvelujen saatavuuden helpoimmaksi.

¹¹ Kuvioissa 44 ja 45 olemme käyttäneet hierarkkista ryhmittelyanalyysiä tiivistämään vastaajien ammattiasemaa, johon vastaajat ovat voineet ilmoittaa yhtäaikaaisesti useita eri työmarkkinatilanteita. Pääkomponenttianalyysin kautta muodostetut palvelutyytyväisyyttä kuvaavat summuuttujat on kuviossa suhteutettu hierarkkisen ryhmittelyanalyysin tuloksena saatuihin ryhmiin.

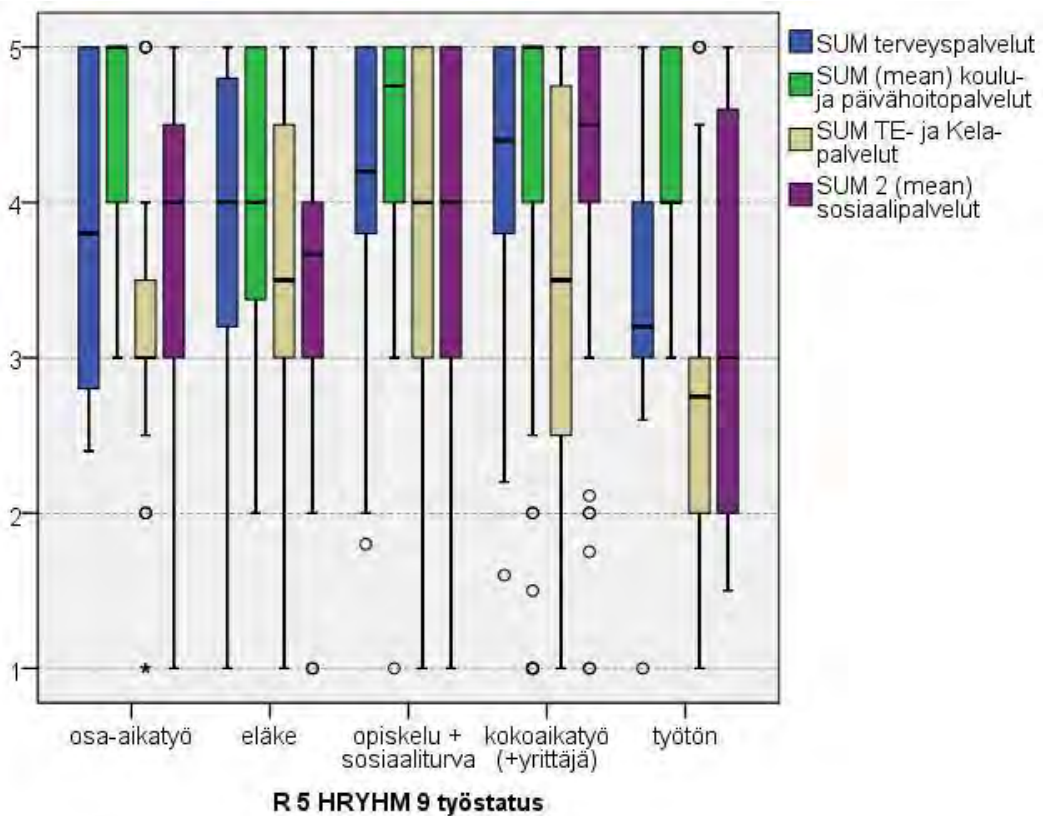
Sitä vastoin työttömät olivat selvästi muuta väestöä tyytymättömpiä kaikkien palvelujen saatavuuteen mukaan lukien varhaiskasvatus- ja koulupalvelut. Työttömien ohella myös eläkeläiset ja osa-aikatyötä tekevät kokivat erityisesti sosiaalipalvelujen saatavuuden muita vaikeammaksi ja jotkut erittäin vaikeaksi.

Kuvio 44. Palvelujen saatavuus suhteessa vastaajien ammattiasemaan. (1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

Työttömät kokivat myös palvelujen tarvestaavuuden muita heikoimmaksi (Kuvio 45). Erityisen huolestuttavaa on, että työttömät kokivat sosiaali-, Kelan- sekä TE-toimiston palvelujen ohella myös terveyspalvelujen tarvestaavuuden selvästi heikommaksi kuin muut. Tämä liittyy laajemminkin yhteiskunnassamme esiin nousseisiin huolenaiheisiin ja velvoitteisiin kohdistaa työttömille terveyspalveluja (Sinervo & Hietapakka 2013; Työttömien terveydenhuollon järjestäminen, STM 2013). Kuten aiemmissa tutkimuksissa on huomautettu, työterveyshuolto on yksi suomalaisen terveydenhuoltojärjestelmän rakenteellista eriarvoisuutta ylläpitävä erityispiirre. Työterveyshuolto on tarjolla vain työssä käyvälle ja hyvätuloisemmalle väestönosalle. Se jakaa kansalaisia eriarvoisiin asemiin ja osaltaan ylläpitää sosioekonomisia terveyseroja (Manderbacka 2011). Terveyspalveluilla voi

olla suuri merkitys työttöminä olevien työ- ja toimintakyvyn ja sitä kautta työmarkkinaosallisuuden vahvistamisessa. Työttömien epäedullisen aseman ohella osa-aikatyötä tekevien palvelutyytyväisyysvajeet herättävät huolta. He näyttävät kokevan etenkin Kelan ja TE-toimiston palvelujen mutta jossain määrin myös terveystalvelujen tarvevastaavuudet huonommiksi kuin muut vastaajat. Kaikissa ammattiasemissa esiintyi suurta hajontaa sosiaalipalvelujen saatavuuden ja tarvevastaavuuden kokemuksissa. Tulevassa palvelujärjestelmäuudistuksessa tulisikin kiinnittää erityisesti huomiota työttömien ja osa-aikatyötä tekevien tilanteisiin ja erityisesti niihin liittyvien kulttuuristen erityispiirteiden parempaan tuntemukseen.

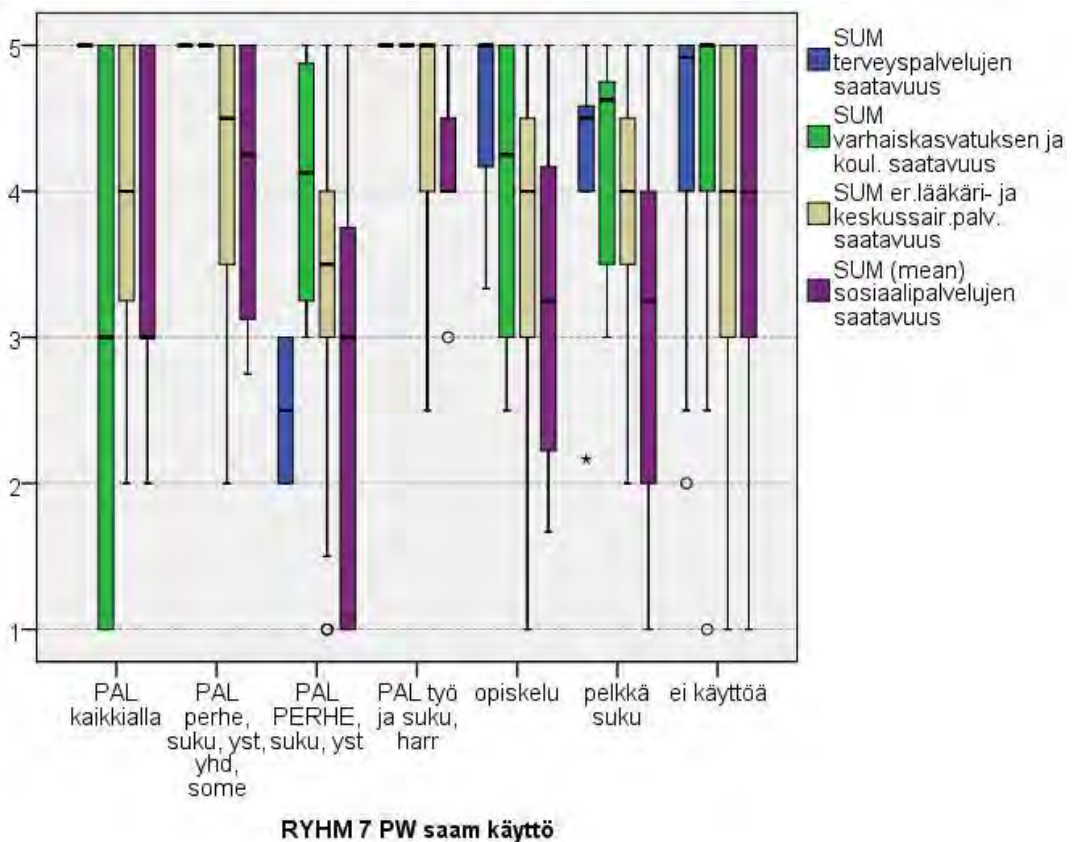

Kuvio 45. Palvelujen tarvevastaavuus suhteessa vastaajien ammattiasemaan. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

9.3.5. Saamen kielten ja identiteettien yhteydet palvelukokemuksiin

Saamen kielten ja palvelukokemusten välisistä yhteyksistä kertoo se, että tutkimuksen tulosten mukaan ne, jotka käyttävät aktiivisesti saamen kieltä arjessaan (paljon, kaikkialla), kokivat varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen saatavuuden muita vaikeammaksi (Kuvio 46). Tässä voi olla kyse siitä,

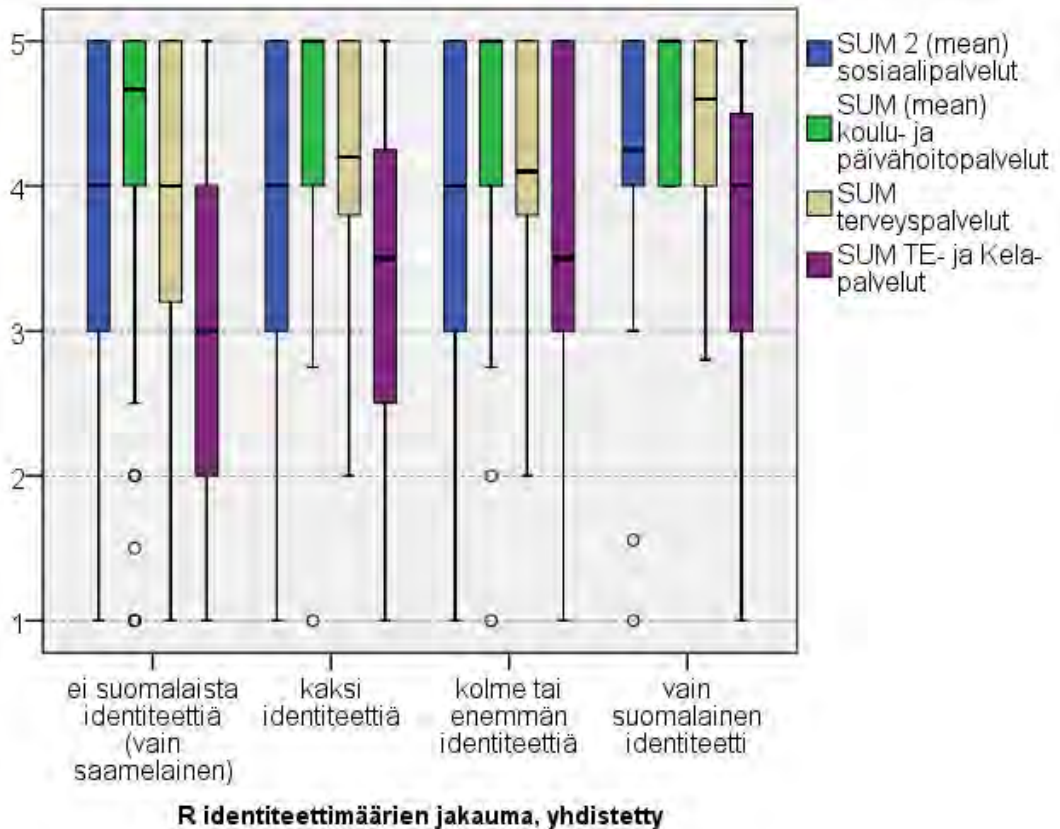
että saadakseen edes vähän saamen kielen opetusta vanhemmat joutuvat valitsemaan, mihin kouluun lapsensa laittavat. Tällöin kyseeseen ei välttämättä tule lähimpänä sijaitseva oppilaitos. Vastaavasti ne, jotka eivät käytä ollenkaan saamen kieltä arjessaan, kokivat palvelujen saatavuuden ja ennen kaikkea varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen saatavuuden hyväksi. Ilmiö ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, ja osin kyse voi olla ikäpolvieroihin liittyvistä palvelutarpeiden eroista jotka korostuvat tietyissä ryhmissä. Vaikeammin tulkittavissa on sen sijaan se, että ne vastaajat, jotka käyttivät saamea paljon perheen, suvun ja ystävien kesken, kokivat terveystalvelujen saatavuuden suorastaan huonoksi ja sosiaalipalvelujen saatavuudenkin huonoimmaksi.

Kuvio 46. Palvelujen saatavuuskokemukset suhteessa saamen kielen käyttöön.
(1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

Palvelutyytyväisyyden kokemuksissa näyttäisi olevan eroja myös suhteessa vastaajien identiteetteihin (Kuvio 47). Vaikutussuhde ei kuitenkaan ole suoraviivainen, eivätkä syyt aukea tämän aineiston perusteella. Tulosten perusteella vaikuttaisi kuitenkin siltä, että ne, jotka identifioituvat vain suomalaisiksi, olivat kauttaaltaan tyytyväisimpiä palvelujen tarvestaavuuteen. Tämä viitannee siihen, että heillä ei ole

saamenkielisten tai kulttuuria huomioivien palvelujen tarvetta, vaan yleiset palvelut vastaavat heidän tarpeisiinsa. Sen sijaan Kelan ja TE-toimiston palveluihin kaikki identiteettiryhmät olivat selvästi tyytymättömiä. Kaikkein tyytymättömiä olivat kuitenkin ne, jotka ovat selvästi identifioituneet saamelaisuuteen.

Kuvio 47. Tyytyväisyys palvelujen tarvevastaavuuteen suhteessa vastaajien identiteettiin. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

9.4. Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen käyttö ja niiden tarve

9.4.1. Saamenkieliset palvelut saamelaisalueen ulkopuolella

Saamenkielisten hyvinvointipalvelujen saatavuus oli joitakin varhaiskasvatus- ja koulupalveluja lukuun ottamatta saamelaisalueen ulkopuolella täysin satunnaista. Yleisenä tuloksena voidaan todeta, että kaupunkien palvelujärjestelmät eivät varhaiskasvatuspalveluja lukuun ottamatta ole tunnistaneeet saamelaisten omakielisiä ja kulttuurilähtöisiä palvelutarpeita eivätkä ole ryhtyneet tuottamaan

ratkaisuja niihin. Subjektiiiviseen oikeuteen perustuen Rovaniemelle, Ouluun ja Helsinkiin on perustettu saamenkielisiä varhaiskasvatuspalveluja, mutta vain pohjoissaamenkielisinä. Helsingissä on syksyllä 2018 käynnistetty pohjoissaamen-suomenkielinen perusopetusluokka ja Oulussa vastaavat suunnitelmat ovat käynnissä (Yle Sápmi 10.8.2018, Yle Sápmi 1.3.2019).

Saamen kielten tilanteen asteittaisesta parantumisesta kertoo myös se, että Rovaniemen, Oulun ja Helsingin kaupungeissa sekä Sodankylän kuntakeskuksessa toimii pohjoissaamenkielisiä kielipesiä niille saamelaislapsille, joilla ei ole saame kotikielenä. Kielipesäpalveluille on erillinen rahoitus, joka kanavoituu Saamelaiskäräjien kautta. Saamenkielisten varhaiskasvatuspalvelujen järjestämistavat saamelaisalueen ulkopuolella eivät kuitenkaan ole vakiintuneet. Toteutus vaihteli SÁRA-tutkimuksen tekoheikellä suuresti kaupungeittain yksityisestä (yhdistyksen järjestämä) kielipesätoiminnasta kunnalliseen päivähoitoon sekä etäopetuksesta lähiopetukseen, johon oppilaita kuljetettiin taksilla eri puolilta kaupunkia. Kuljetuspalvelut ovatkin tärkeä kysymys saamenkielisten varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen saavutettavuutta ja realistisia käyttömahdollisuuksia arvioitaessa. (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2016; Saamelaisen palvelujen tulevaisuuden palvelukokonaisuudet 2016.)

Muilla paikkakunnilla saamelaisalueen ulkopuolella saamenkielisiä varhaiskasvatuspalveluja ei ollut saatavilla. Perusopetuksessa saamenkielen opetusta äidinkielisille tai vieraana kielenä on ollut saatavilla lähinnä erikseen järjestettävän etäopetuksen kautta. Kaikki saamelaisalueen ulkopuolella järjestettävät varhaiskasvatus- ja kielipesäpalvelut ovat tällä hetkellä pohjoissaamenkielisiä. Myös opetuksesta valtaosa on pohjoissaamen kielen opetusta, inarin- ja koltansaamea opiskelee muutama lapsi etäopetuksessa niin, että opetus tulee saamelaisalueelta. Syksyllä 2018 on käynnistetty OKM:n rahoittama saamen kielen etäopetuksen pilottihanke Utsjoen kunnassa, ja sen myötä valtakunnallinen saamen kielen opetustarjonta on parantunut ¹².

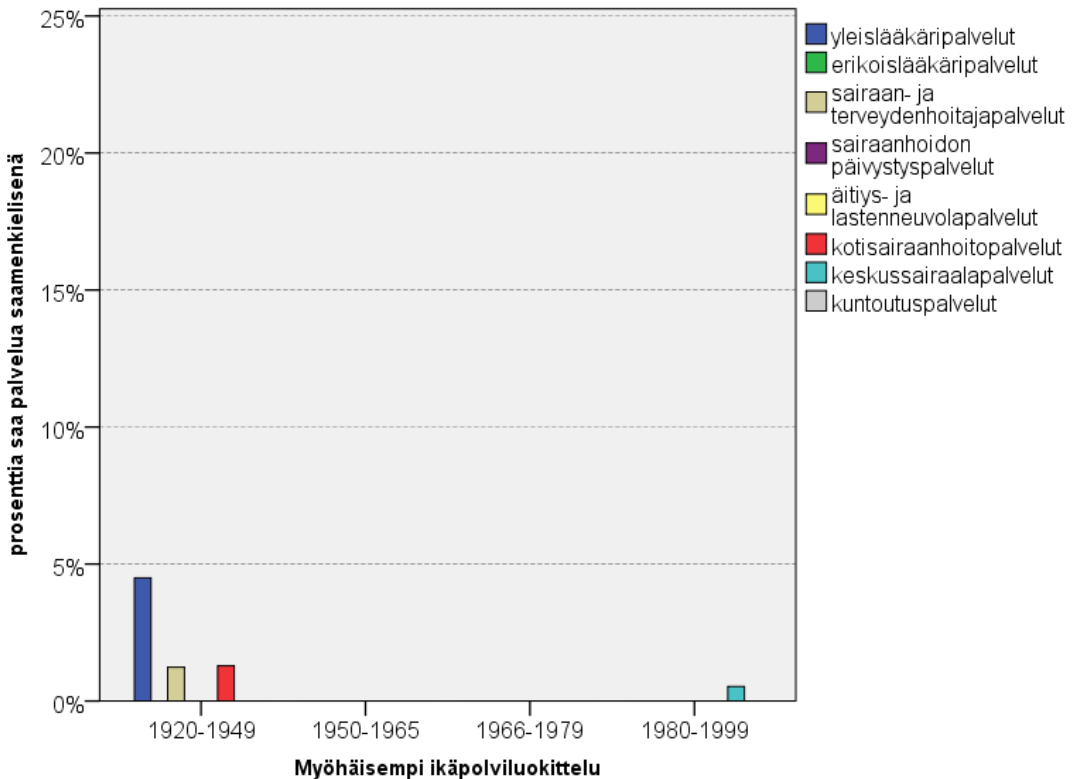
Saamenkielisiä sosiaali- ja terveystalveluja ei ole harvoja yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta tarjolla saamelaisalueen ulkopuolella. Tämä vastaa aiempien tutkimusten havaintoja, joiden mukaan vahva kielellinen oikeusperusta (subjektiivinen oikeus) ja/tai erillisrahoitus ovat välttämättömiä edellytyksiä saamenkielisten palvelujen saatavuuden parantamiseksi (Heikkilä ym. 2013, 150). SÁRA-tutkimuksen tulosten mukaan saamenkielisiä sosiaali- ja terveystalveluja saa saamelaisalueen ulkopuolella vain satunnaisesti, mikäli kohdalle sattuu saamenkielinen työntekijä. Joitakin saamen kielen taitoisia työntekijöitä on sosiaali- ja terveystalveluissa saamelaisalueen ulkopuolella, mutta heidän kielellistä osaamistaan hyödynnetään organisaatioissa vain vähän. Tulkin käyttömahdollisuuksia tarjotaan, mikäli asiakas sitä vaatii, mutta tulkin tarvetta ei yleensä selvitetä palveluntarjoajan taholta etukäteen. Aiempien selvitysten mukaan tulkin käyttö on koettu monessa mielessä ongelmalliseksi henkilökohtaisia ja arkaluonteisia asioita käsiteltäessä (Heikkilä ym. 2013, 126). Saamenkielisiä sosiaali- ja terveystalveluja, joita on saatavilla saamelaisalueella tai Norjan ja Ruotsin lähialueille, hyödynnetään toistaiseksi vain vähän. Koska kyseessä on pieni, valtakunnallisesti hajallaan asuva väestöryhmä, olisi sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämisen uudistuksessa kiinnitettävä erityistä huomioita verkostollisiin toimintatapoihin. Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen ja menetelmien saatavuus sekä

¹² <https://www.saamenetaopetus.com/>

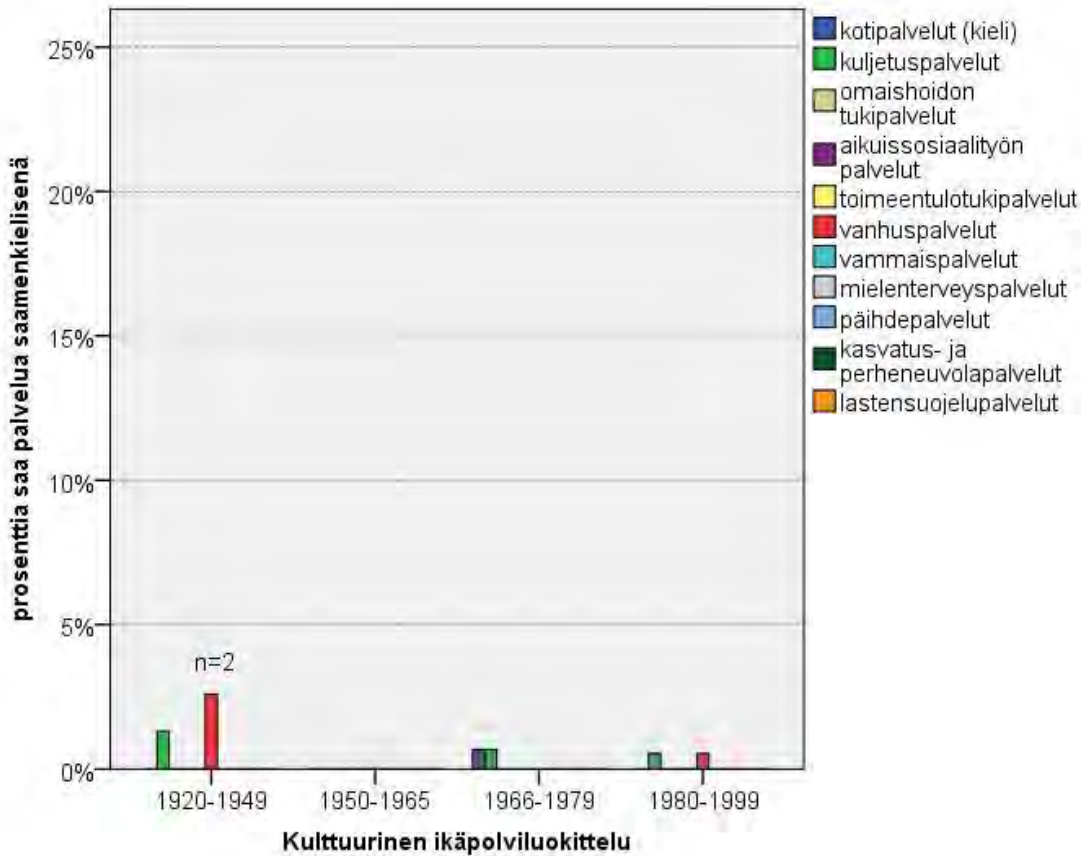
osaamisen välittyminen eri toimintatasoilla ja -sektoreilla on ensiarvoisen tärkeää. Oman tärkeän kehittämiskohteensa muodostavat etänä ja etätulkkauksen välityksellä tuotettavat palvelut, joiden saatavuutta ja laatua tulisi kehittää (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2016; Saamenkielisten palvelujen tulevaisuuden palvelukokonaisuudet 2016.)

9.4.2. Saamenkielisten palvelujen käyttö

Muutamit yksittäiset saamelaiset ilmoittivat käyttäneensä saamenkielistä yleislääkäripalvelua, terveydenhoitajapalvelua ja kotisairaanhoidon palvelua. Vastaavasti sosiaalipalveluista yksittäiset saamelaiset olivat saaneet saamenkielisiä vanhuspalveluja sekä koti- ja kuljetuspalvelua. Lapin sairaanhoitopiirissä, Rovaniemen kaupungilla ja Oulun yliopistollisessa sairaalassa on joitakin saamenkielisiä työntekijöitä, jotka ovat voineet tarvittaessa toimia myös tulkkeina. Alla olevissa kuvioissa on kuvattu saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen käyttöä palvelusektoreittain sekä ikäpolvittain eriteltynä (Kuviot 48 ja 49). Kuvioiden pylvääit on muodostettu vain kysymyksiin vastanneiden pohjalta.

Kuvio 48. Saamenkielisten terveyspalvelujen käyttö.

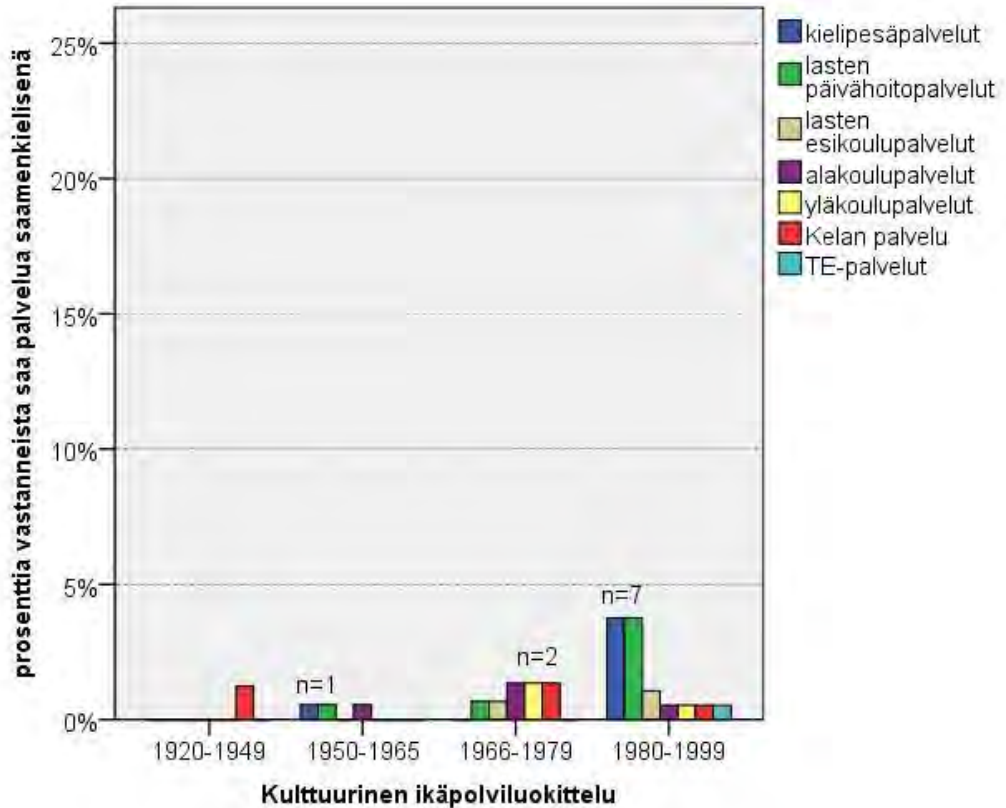
Kuvio 49. Saamenkielisten sosiaalipalvelujen käyttö.

Saamenkielisiä kielipesä- ja varhaiskasvatuspalveluja oli tutkimuksen tulosten mukaan saamenkielisistä palveluista eniten saatavilla, mutta niitäkin oli saanut vain murto-osa vastaajista (Kuvio 50). Sen sijaan monet ilmoittivat avovastauksissa, että olisivat tarvinneet niitä silloin kun heidän lapsensa olivat pieniä, mutta silloin palveluja ei ollut saatavilla heidän asuinpaikkakunnallaan. Saamenkielisiä varhaiskasvatuspalveluja käyttäneet kuuluivat nuorimpaan ikäpolveen. Tosin muutamat toiseksi vanhimman ikäpolven edustajat tai heidän perheenjäsenensä ilmoittivat saaneensa saamenkielistä kouluopetusta. Tässä tutkimuksessa ei ole mahdollista eritellä, minkä saamenkielisistä palveluista on milloinkin kyse. Suurimmalta osin kyse on pohjoissaamenkielisistä palveluista, sillä inarin- ja koltansaamenkielistä kielipesätoimintaa, varhaiskasvatusta ja perusopetusta ei ole ollut saatavilla saamelaisalueen ulkopuolella viime vuosiin asti.

Kelan tarjoamien saamenkielisten palvelujen vähäinen saatavuus on huomionarvoinen seikka, sillä saamenkieliläin mukaan valtion viranomaisten tulee voida palvella saamenkielillä. Tutkimuksen tulosten mukaan Kelan saamenkielisten palvelujen suhteen on vielä paljon kehitettävää. Yksittäiset vastaajat

eri ikäryhmistä ilmoittivat saaneensa saamenkielistä palvelua. Kelan saamenkielinen palvelutarjonta saamelaisalueen ulkopuolella on pääosin puhelinperustaista tai verkossa tapahtuvaa, ja asiointijat ovat rajattuja. Saamenkielinen soittoaika on kaksi kertaa viikossa, minkä lisäksi minä tahansa päivänä voi jättää soittopyynnön. Soittopyynnön jättäminen tapahtuu suomen kielellä, ja varsinkin ikäihmiset kokivat sen aiemman tutkimuksen mukaan liian monimutkaiseksi (Heikkilä ym. 2013). Kyse ei ole pelkästään vaikeasta palvelupolusta, vaan tarpeesta kulttuuriseen asiointitukeen, sillä eri puolille Suomea hajautetuissa toimipisteissä virkailijat eivät välttämättä tunnista saamelaisalueen erityisolosuhteita ja esimerkiksi perinteisten elinkeinon harjoittajien asemaan ja sosiaaliturvaan liittyviä asioita (Faurie 2011).

Saamen kielillä voi myös asioida jonkin verran internetin välityksellä. Ongelmaksi on kuitenkin koettu, ettei Kelan lomakkeita voi esimerkiksi täyttää saamenkielisinä, koska ohjelma ei tunnista saamen kielen erityismerkkejä. Toisen ongelman voi muodostaa se, että Kelan asiointisanasto on niin monimutkaista, etteivät iäkkäämmät ihmiset tunne näitä saamenkielisiä termejä. Monella voi myös olla vaikeuksia kirjoittaa saamen kielellä, koska ei ole saanut oppia koulussa lukemaan ja kirjoittamaan äidinkielellään. Saamenkielillä asiakkailta on myös kokemuksia siitä, että Kelassa ei valtakunnallisen organisaation tasolla ole riittävästi tietoa ja osaamista saamenkielisten palvelujen tarjoamiseksi tai asiakkaiden ohjaamiseksi saamenkieliselle työntekijälle. Kelalla on loppuvuodesta 2018 alkanut saamenkielisten palvelujen kehittämishanke palvelujen laadun parantamiseksi (Yle Sápmi 18.12.2018). Yhtenä tärkeänä kehittämiskohteena tulisi tutkimuksemme mukaan olla saamenkielisen nettiasioinnin sujuvoittaminen niin, että se vastaa suomenkielisen asioinnin tasoa. Saamenkielistä materiaalia on jo verrattain paljon saatavilla Kelan sivuilta, mutta tieto materiaaleista sekä polut niiden löytämiseksi tarvitsevat vielä kehittämistoimia.

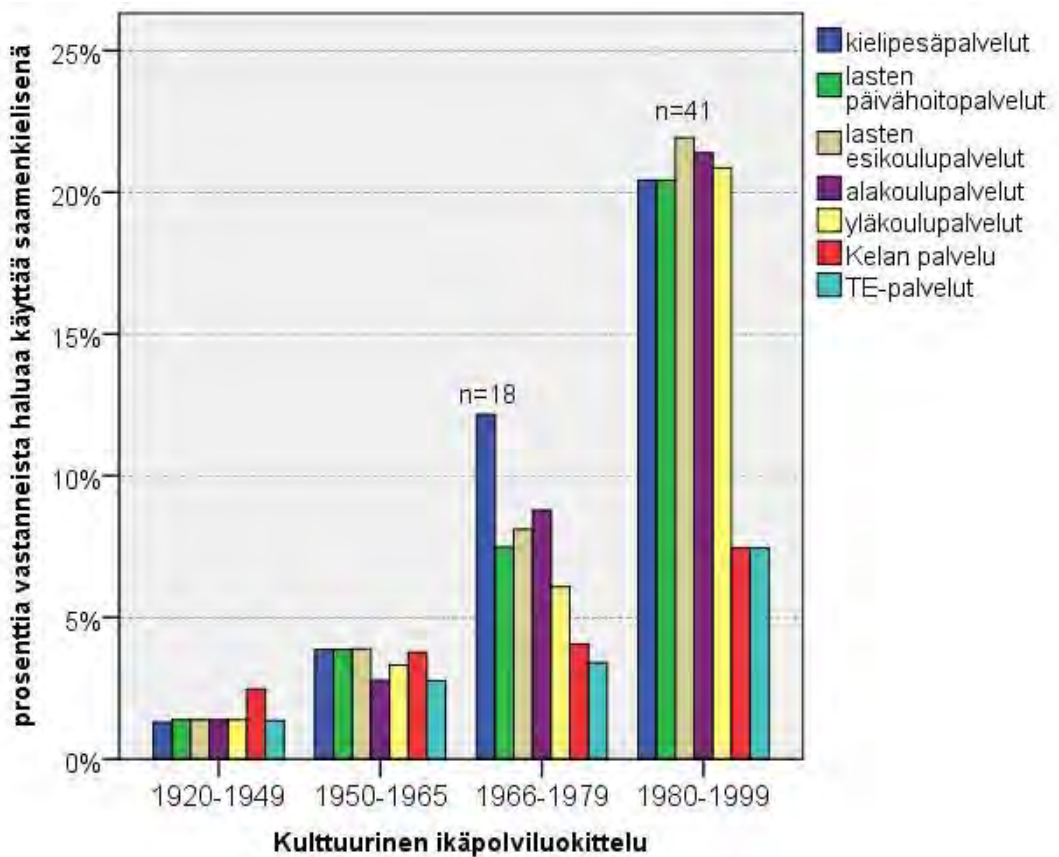
Kuvio 50. Saamenkielisten varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen sekä Kelan ja TE-toimiston palvelujen käyttö.

9.4.3. Saamenkielisten palvelujen tarpeet

Kun tarkasteltiin saamenkielisten palvelujen tarpeita ja käyttöhalukkuutta, tilanne näytti aivan toiselta. Kaikkien saamenkielisten hyvinvointipalvelujen tarve näyttää kasvavan voimakkaasti. Tarve oli suurinta nuorimman ikäluokan saamelaisten keskuudessa. Trendi oli selvästi kohoava kaikkien saamenkielisten palvelujen tarpeen suhteen, mutta määrällisesti eniten oli saamenkielisten varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen käyttöhalukkuutta (Kuvio 51). Saamenkielisten varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen tarve oli lähes kaksinkertainen muihin palvelutarpeisiin nähden. Tämä kertoo osaltaan käynnissä olevasta asennemuutoksesta, jossa nuorempien ikäpolvien saamelaiset ovat tulleet tietoisiksi heille kuuluvista oikeuksista sekä omakielisten palvelujen merkityksistä. Osa heistä on voinut opiskella saamea koulussa, ja heillä on sen vuoksi vahva kielitaito sekä halu siirtää se omille lapsilleen. Keskimäärin kaksi kolmasosaa niistä vastaajista, jotka ilmoittivat haluavansa käyttää jotakin saamenkielistä palvelua, kuului kahteen nuorimpaan ikäpolveen (vuoden 1966 jälkeen syntyneet).

Saamenkielisiä kielipesäpalveluja tarvitaan kiireellisesti useita sukupolvia jatkuneen saamen kielen menettämisen vuoksi. Saamen kielten elpymisestä huolimatta kielten katoaminen jatkuu yhä

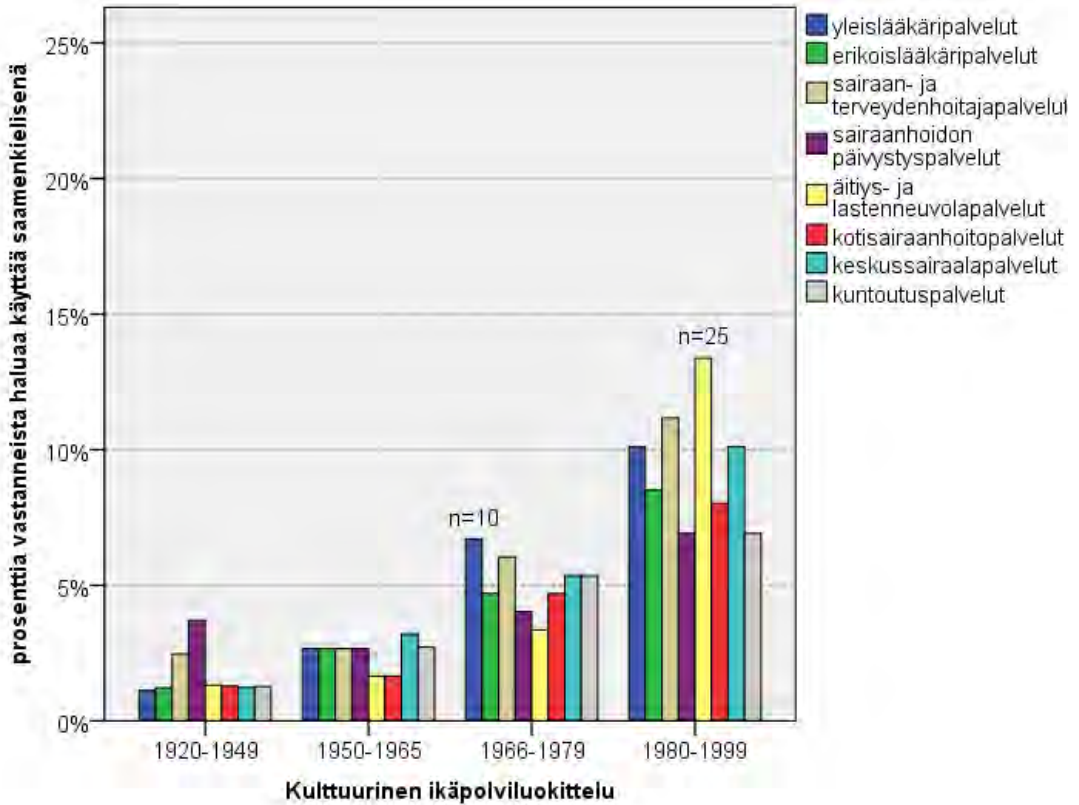
voimakkaana, ja sen vuoksi tarvitaan erityistoimia kielellisen jatkuvuuden ja elinvoimaisuuden ylläpitämiseksi. Tilanne on hälyttävä etenkin inarin- ja koltansaamen kielten osalta. Saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja kielipesien yleistyessä kasvaa myös tarve vanhempien kielitaidon vahvistamiselle ja lapsen saamenkielisen kielipolun turvaamiselle esikoulussa ja perusopetuksessa (ks. Pasanen 2015, 232). Tutkimuksen tulokset kuvastavatkin hyvin näitä käynnissä olevia kehitysprosesseja, sillä tutkimuksen kohderyhmässä saamenkielisen kielipesäpalvelun ohella saamenkielisen esi-, ala- ja yläkouluopetuksen tarve oli palvelujen kesken kaikkein suurinta. Saamenkielistä kielipesäpalvelua ilmoitti tarvitsevansa 64 vastaajaa, esikoulua 61, alakoulua 59, päivähoitoa 57 ja yläkoulua 55 vastaajaa. Eniten kielipesäpalveluja tarvittiin Muualla Suomessa, Oulussa, Helsingissä ja Rovaniemellä.

Kuvio 51. Saamenkielisten varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen sekä Kelan ja TE-toimiston palvelujen tarve.

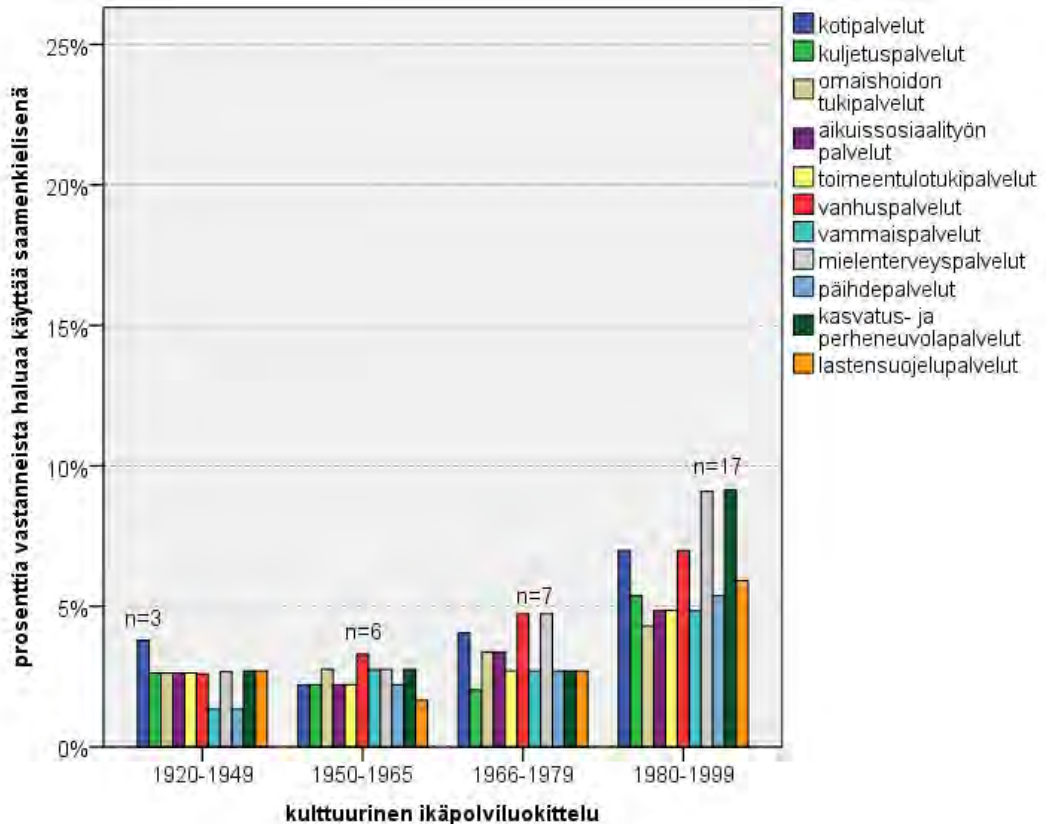
Terveyspalveluista selvästi eniten ilmeni saamenkielisen sairaan- ja terveydenhoitajan sekä yleislääkärin ja keskussairaalapalvelujen tarvetta. Niitä kutakin ilmoitti tarvitsevansa 35–37 vastaajaa (Kuvio 52). Seuraavaksi eniten ilmeni saamenkielisten äitiys- ja lastenneuvolapalvelujen tarvetta (34 vastaajaa). Tämä liittyy osaltaan käynnissä olevaan kehityssuuntaan, jossa nuorimman sukupolven edustajat käyttävät

aktiivisesti saamen kieltä, haluavat siirtää sen lapsilleen ja tarvitsevat saamenkielisen palvelun ohella tukea monikielisyyskasvatuksessa. Vastaavasti saamenkielisten lasten kehityksen seurannassa tarvitaan luonnollisesti myös saamenkielisiä testejä ja testien suorittajia. Saamenkieliset terveydenhoitajat ja monet vanhemmat ovat nostaneet esiin huolen, että suomenkieliset testit tai vanhemmilta edellytetty arvio eivät aina tarjoa luotettavaa tietoa lapsen kehityksestä ja voivat pahimmillaan johtaa virhediagnooseihin tai ongelmien huomiotta jäämiseen (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2017). Myös saamenkielisen yleislääkärin ja sairaan- sekä terveydenhoitajan palvelun sekä keskussairaalapalvelujen tarvitsijoita oli eniten nuorimmassa ikäryhmässä. Saamenkielisen sairaanhoidon päivystyspalvelun tarve nousi esiin kaikissa ikäpolvissa, mutta vanhin ikäpolvi koki sen muita palveluja tärkeämmäksi. Tämä viittaa osaltaan siihen, että saamelaisalueen ulkopuolella asuva iäkkäämpi sukupolvi on suurelta osin äidinkieleltään saamenkielistä. Myöhemmin vieraana kielenä opittu suomen kieli voi jopa väistyä iän myötä, ja varsinkin hätätilanteissa saamenkielinen palvelu voi joskus olla jopa kriittisen tärkeää. Tähän tarpeeseen tulisikin jatkossa varautua entistä paremmin eri sektoreilla. Ryhmäkeskusteluihin ja yksilöhaastatteluihin osallistuneista monet kertoivat lähipiiriin kuuluvan ikäihmisen kokemuksia siitä, ettei tämä ollut tullut ymmärretyksi terveyspalveluissa. Monet kokivat myös kasvavaa huolta siitä, että heidän kaupunkiin muuttaneet ikääntyvät saamenkieliset vanhempansa tarvitsevat lähitulevaisuudessa saamenkielistä vanhustalveta.

Kuvio 52. Saamenkielisten terveyspalvelujen tarve.

Sosiaalipalveluista eniten tarvetta näytti olevan saamenkielisille mielenterveyspalveluille sekä perhe- ja kasvatusneuvolapalveluille (Kuvio 53). Vastaajista 31 ilmoitti haluavansa käyttää saamenkielisiä mielenterveyspalveluja ja 28 kasvatus- ja perheneuvolapalveluja. Etenkin saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten mielenterveyspalvelujen tarve, jonka kaksi nuorinta ikäpolvea nostivat esiin, voi osaltaan liittyä assimilaatiohistorian aiheuttamiin ylisukupolvisiin traumoihin ja taakkasiirtymiin, joiden käsittelyyn tarvittaisiin entistä osaavampaa henkilökuntaa. Tämä tarve on noussut esiin myös Totuus- ja sovintokomission valmisteluvaiheen kansalaisyhteistyötilaisuuksissa (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018). Se heijastaa myös saamelaiden kokeman henkisen hyvinvoinnin ikäpolvittaisia eroja, joita käsitellään seuraavassa luvussa. Sosiaalipalveluista saamenkielisen koti- ja vanhuspallvelun tarve nousi esiin kaikissa ikäpolvissa. Saamenkielisiä vanhuspallveluja haluaisi käyttää 28 ja kotipallveluja 26 vastaajaa. Myös nuorin ikäpolvi kantoi huolta omien vanhempensa tai isovanhempensa saamenkielisiin pallvelutarpeisiin vastaamisesta. Ryhmäkeskusteluissa nousi esiin saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen kotiaavun tarve kaupungissa asuville lapsiperheille. Saamelaisalueella on Auttaja-Aslak, Veahkki ja muuta saamenkielistä sekä saamelaiskulttuurilähtöistä kotiapua saatavilla. Kaupungeissa, joissa saamelaiset lapsiperheet ovat usein omien lähiverkostojensa ulottumattomissa, kaivattiin arjen apua, joka voisi samalla tukea lasten kasvattamista saamen kieleen ja kulttuuriin.

Kuvio 53. Saamenkielisten sosiaalipalvelujen tarve.

Alueellisesti tarkasteltaessa voidaan havaita, että saamenkielisten palvelujen käyttöhalukkuutta oli kaikilla jaottelemissamme alueilla mutta suurinta se oli Oulussa ja Rovaniemellä sekä Muualla Suomessa. Saamelaisalueella jossain elämänsä vaiheessa asuneet olivat selvästi valmiimpia käyttämään saamenkielisiä palveluja, mutta myös heidän kielitaitonsa on vahvempi, kuten aiemmassa luvussa osoitettiin.

Sosiaali- ja terveydenhuollossa on monilla paikkakunnilla saamelaisia ja saamen kielen taitoisia työntekijöitä, mutta heidän kielelliset ja kulttuuriset kapasiteettinsa eivät tule tällä hetkellä tunnistetuiksi organisaatiossa. Jatkossa tulisikin etsiä ratkaisuja heidän osaamisensa parempaan hyödyntämiseen saamenkielisen palvelutarjonnan kehittämiseksi. Sen ohella kielitaitoista ja kulttuurisesti osaavaa työvoimaa tulisi kouluttaa ja rekrytoida nykyistä määrätietoisemmin sekä tulisi tehdä asiakkaille näkyväksi omakielisten palvelujen luonteva tarjonta.

9.4.4. Tulkin käyttö

Tulkin käyttö oli verrattain vähäistä, kun ottaa huomioon, että saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluja on vain vähän tarjolla. Vastaajista 36 ilmoitti käyttäneensä tulkkia tai muuta kieliapua sosiaali- ja terveyspalveluissa. Eniten tulkkia tai kieliapua olivat käyttäneet iäkkäimmän ja nuorimman ikäpolven edustajat. Vastaajista 38 ilmoitti myös toimineensa itse tulkkina tai epävirallisena kieliapuna. Enemmistö heistä kuului kahteen keskimmaiseen ikäpolveen. Virallista tulkkia oli käyttänyt yksi henkilö, ystävä tai tuttava oli ollut kieliapuna 13 henkilöllä, joku perheenjäsen 9 henkilöllä ja muuta kieliapua oli ollut 13 henkilöllä. Kuusi henkilöä olisi halunnut käyttää tulkkia, mutta sellaista ei ollut saatavilla. Kokemukset tulkin käytöstä olivat kirjavat. Vastaajien mukaan tulkkausta ei tarjota automaattisesti, vaan sitä pitää aina vaatia. He kokivat joutuneensa ”taistelemaan” tulkkauksen eteen. Toiset olivat itse hankkineet tulkin itselleen tai sukulaiselleen. Eräs vastaajista koki, ettei tullut ymmärretyksi tulkin välityksellä, ja koko tulkkaus keskeytyi, koska tulkille tuli työhön kutsu muualle. Pari muuta koki tulkkauksen onnistuneen ja tulleensa hyvin ymmärretyksi.

Laadullisissa vastauksissa tuli esiin useita tilanteita, joissa vastaajat olivat kokeneet, että heidän omaisensa eivät olleet tulleet ymmärretyksi terveyspalveluissa. Kyse oli useimmiten saamelaisalueella asuvista, iäkkäämmistä ihmisistä, jotka olivat tulleet saamaan hoitoa keskussairaalaan tai yliopistolliseen sairaalaan. Saamen kielen tulkin tarvetta onkin oletettavasti paljon enemmän, kuin nykyisin tulee ilmi. Monet eivät edelleenkään uskalla tai halua tuoda esiin tulkin tarvetta tai koettavat pärjätä puutteellisella suomen kielitaidolla. Palveluntuottajaorganisaation vastuulla tulisikin olla entistä systemaattisemmin selvittää etukäteen tulkin tarve ja tarjota palvelua.

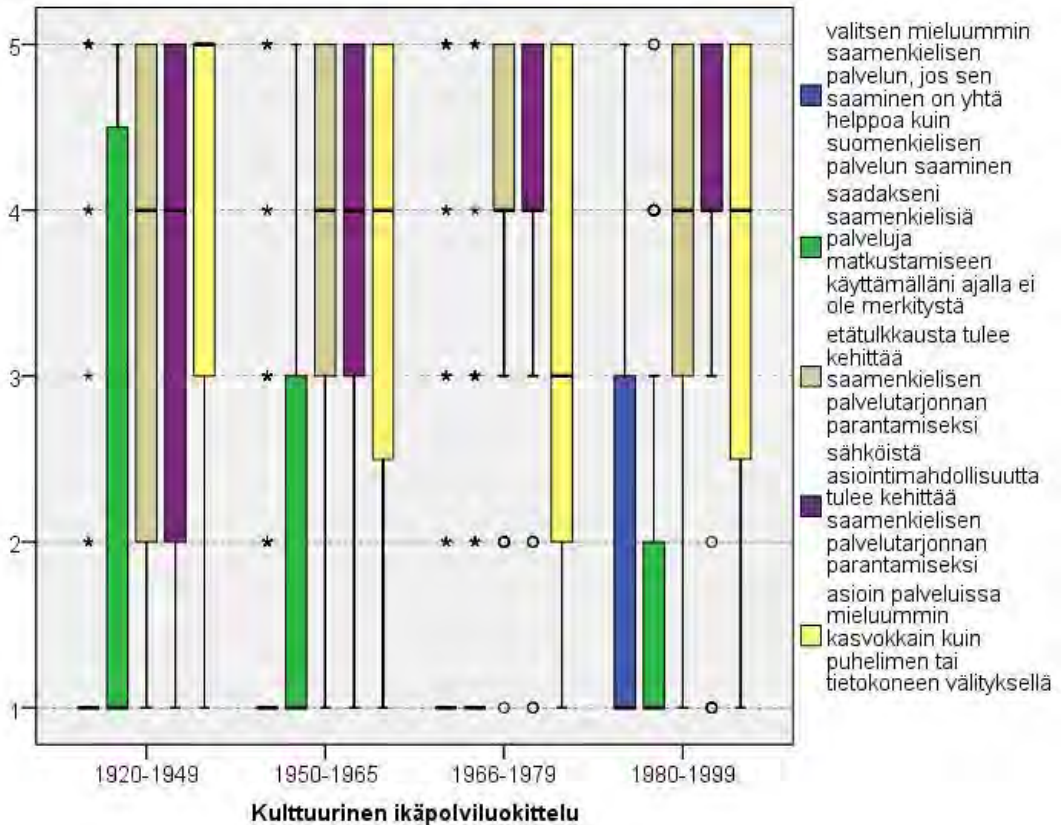
9.4.5. Palveluissa asiointi ja tiedon saanti omakielisistä palveluista

Kuvioon 54 on koottu tärkeimpiä tuloksia SÄRA-kyselyn väittämälauseista, jotka koskivat palveluissa asiointia. Kuvioista hahmottuu hyvin tilanne, jossa nuorin ikäpolvi on halukas käyttämään saamenkielisiä hyvinvointipalveluja. Monet olisivat valmiita käyttämään niitä, jos niitä olisi saatavilla yhtä helposti kuin suomenkielisiä palveluja. Ryhmäkeskusteluissa ja Diehtoduojár-työpajoissa nousikin esiin, että monet vanhemmat haluaisivat laittaa lapsensa saamenkieliseen varhaiskasvatukseen mutta he eivät halunneet tai jaksaneet alkaa taistelemaan palveluja saadakseen. Vastaavasti eräs tutkimukseen osallistunut nosti esiin sen, että erityisesti terveyspalveluja tarvitessaan hän on todennäköisesti sairas eikä jaksa alkaa siinä tilanteessa erikseen taistelemaan oikeudestaan saamenkielisiin palveluihin. Kokemukset ovat osoittaneet, että kun palvelumuodot ovat vakiintuneet, myös käyttäjäkunta kasvaa nopeasti. Tässä mielessä voidaan puhua piiloon jäävästä palvelutarpeesta, joka johtuu palvelujärjestelmän rakenteellisista tai toimintakulttuurin ongelmista. Myös saamenkielisten palvelujen saavutettavuus on tärkeä kriteeri niiden käytettävyydelle. Asiointipäätöksiin voi vaikuttaa se, jos palveluihin käsiksi pääsemiseksi pitää käyttää paljon matkustusaikaa. Tämä on ilmeistä kahden nuorimman ikäpolven kohdalla, joiden arki voi muutenkin olla kiireistä. Sen sijaan tämä ei vaikuttanut kovin tärkeältä perusteelta vanhimman ikäpolven palvelupäätösten kohdalla. Kääntäen se voidaan tulkita myös osoitukseksi siitä, että he arvostavat saamenkielisiä palveluja ja valitsisivat niiden käytön, vaikka joutuisivat matkustamaan kauemmin.

Palveluissa asioimisen tapoihin liittyen tulokset sisälsivät joitakin kiinnostavia yksityiskohtia. Vastaajat kokivat saamenkielisen etätulkkauksen kehittämisen tärkeäksi. Tulos oli samansuuntainen kaikissa ikäpolvissa. Tämä osoittaa, että tulkin vähäinen käyttö ei johdu siitä, etteikö sille olisi tarvetta, vaan enemmänkin siitä, että tulkkauksen toteutustavoissa on koettu puutteita tai esteitä. Etäyhteyksien kautta toimiva tulkkaus onkin tärkeä kehittämiskohde saamenkielisen palvelutarjonnan laajentamiseksi, vaikkei se korvaakaan kasvokkaisia omakielisiä ja kulttuurilähtöisiä palveluja. Hyvin toteutettuna etätulkkaus voi kuitenkin olla tärkeä ja kustannustehokas lisä eri puolilla Suomea asuvien saamelaiden palveluvaihtoehtoilta.

Kaikki ikäpolvet kannattivat lämpimästi sähköisten saamenkielisten asiointimahdollisuuksien lisäämistä ja kehittämistä. Näitä asioita olemme jo käsitelleet aiemmissa luvuissa Kelan ja TE-palvelujen yhteydessä. Sähköisiä saamenkielisiä palveluja kehitettäessä on tärkeää, että palveluverkkojen uudistamistyössä huomioidaan jo lähtökohtaisesti saamenkieliset palvelut ja mahdollistetaan eri saamen kielten erikoismerkkiä käyttöä sekä dokumenttien käännätysprosessit organisaatioissa. Esimerkiksi asiakas- ja potilastietojärjestelmien tulisi mahdollistaa sujuva saamen kielten käyttö. Samalla on kuitenkin tärkeä huolehtia tietoturvasta tarkasti, sillä saamelaisia koskevat asiakastiedot muodostavat etniseen taustaan perustuvia rekistereitä, joita sitovat arkaluonteisten aineistojen käsittelyn velvoitteet.

Sähköinen asiointi ei voi kuitenkaan korvata kasvokkaista asiointia, kuten edellä todettiin. Tutkimuksen tulokset osoittivat, että etenkin vanhimman ikäpolven jäsenille kasvokkaiset tavat hoitaa asioita ovat ensisijaisia. Tämä liittyy osin perinteisiin saamelaisiin vuorovaikutustapoihin, joissa sosiaalisilla suhteilla on erityismerkityksiä. Kasvokkainen asiointi on myös voinut olla helpompaa niille, jotka eivät ehkä ole hallinneet suomen kieltä täydellisesti. Lähitapaaminen on voitu kokea turvallisemmaksi, koska silloin on parempi mahdollisuus havainnoida ja tulkita ammattihenkilöstön reaktioita. Kiinnostava tulos sen sijaan oli se, että myös nuorin ikäpolvi arvosti kasvokkaista asiointia. Sitä arvostettiin lähes yhtä paljon kuin sähköistä, mutta hajonta oli huomattavasti suurempaa. Se näyttäisi siis jakavan mielipiteitä. Tässä kysymyksenasettelussa emme voineet mennä tarkempiin yksityiskohtiin, mutta on oletettavaa, että joitakin palveluja on helpompi kyttyä sähköisinä, kun taas toiset palvelutarpeet edellyttävät kasvokkaista tapaamista.

Kuvio 54. Saamelaisten näkemykset koskien saamenkielisten palvelujen käyttöä, etätulkkausta ja sähköisistä sekä kasvokkaista asiointia. (1 = eri mieltä, 5 = samaa mieltä.)

Tiedonvälityksessä havaittiin olevan puutteita. Vastausten perusteella nousi selvästi esiin suuri lisätiedon tarve tarjolla olevista saamenkielisistä palveluista. Vastaaajista 65 % ilmoitti, etteivät he olleet saaneet riittävästi tietoa asuinpaikkansa saamenkielisistä palveluista. Vain 7 % oli saanut mielestään riittävästi tietoa niistä. Tietoa saamenkielisistä palveluista saatiin ensisijaisesti internetin kautta ja toisilta saamelaisilta. Palvelun järjestäjät tarjosivat tietoa huonosti. Kuvaavaa oli, että moni kuuli kaupunkinsa saamenkielisen kielipesätoiminnan tai päivähoiton aloittamisesta saamelaisalueella olevilta sukulaisiltaan. He olivat kuulleet Yle Sápmi radion välityksellä päätöksestä aloittaa kyseinen palvelu. Sukulaisverkostot toimivat samalla myös motivoijina, kun yksittäiset perheet ja vanhemmat miettivät lastensa varhaiskasvatusvaihtoehtoja.

Palvelutarjonnan ohella kaivattiin tietoa saamenkielisten oikeuksista palveluihin etenkin niissä kaupungeissa, joissa ei vielä järjestetty saamenkielistä kielipesätoimintaa, varhaiskasvatusta tai perusopetusta. Monilla palvelun tarvitsijoilla oli huonoja kokemuksia siitä, että palvelujen järjestämisestä vastuulliset viranhaltijat eivät olleet kyenneet vastaamaan heidän saamenkielistä varhaiskasvatusta tai saamen kielen opetusta koskeviin tiedusteluihinsa tai olivat suhtautuneet kielteisen välinpitämättömästi

koko kysymyksiin. Monet olivat itse joutuneet selvittämään lastensa oikeuksia äidinkielisiin palveluihin, hankkimaan tietoa etäpalvelujen järjestäjistä ja jopa avustamaan opetushenkilöstön rekrytoinnissa ja tarvittavan ryhmäkoon kokoon saamisessa. Vastajat kokivat, että palvelun järjestäjätahojen tulisi ottaa entistä selkeämpi vastuu palvelujen järjestämisestä ja niistä tiedottamisesta mutta samanaikaisesti niiden tulisi tehdä läheisesti yhteistyötä toteutuksen suhteen Saamelaiskäräjien ja saamelaislasten vanhempien tai heitä edustavien yhdistysten kanssa.

10. Saamelaisten vastavuoroinen arjen apu

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

Arjen apu luo tärkeitä sidoksia (pohjoissaam. *čanastagat*) ja verkostollisia kiinnittymisiä, joiden laaja-alaisia merkityksiä saamelaisten sosiaaliselle osallisuudelle ja kuuluvuudelle (pohjoissaam. *gullevašvuolta*) ei ole selvitetty riittävästi. Saamelaisille, kuten monille muille vähemmistöasemassa oleville kansoille ja väestöryhmille, arjen apuun liittyy monia, kulttuurisesti tärkeitä erityismerkityksiä. Auttaminen ja avun saanti voivat olennaisin tavoin ylläpitää suku- ja kieliyhteyksiä sekä edesauttaa kulttuuristen taitojen, arvojen ja tapojen välittymistä sukupolvilta toisille. Tässä mielessä arjen pienet teot toimivat tärkeinä yhteisöllisyyttä luovina, vahvistavina ja ylläpitävinä kulttuurisina sidoksina. Niiden merkitys korostuu saamelaisten ydinalueiden ulkopuolella pieninä väestöryhminä asuvien saamelaisten elämässä.

Lindgren (2000, 153) on kiinnittänyt huomiota saamelaisten kontaktiverkostoihin saamen kielen käyttöä koskevassa tutkimuksessaan. Hänen mukaansa pääkaupunkiseudun saamelaisten monitahoiset ja -tasoiset verkostot suuntautuvat muun muassa entiselle kotiseudulle, samalta seudulta muuttaneisiin ystäviin ja sukulaisiin, saamelaiseen yhdistystoimintaan, yliopistossa saamea opiskelevien piiriin sekä sattumalta uudessa asuinpaikassa syntyneisiin kontakteihin eri puolilta muuttaneiden saamelaisten kesken. Lindgrenin tarkastelunäkökulmana ovat verkostojen luomat kieliympäristöt ja mahdollisuudet saamen kielten puhumiseen. Luonnollisesti näitä verkostoja voidaan tarkastella myös monista muista funktioista käsin.

SÁRA-tutkimuksessa lähestyimme arjen apua kokonaisvaltaisesti saamelaisten omista kokemuksista ja tarpeista käsin. Tarkastelimme vastaajien tärkeinä pitämiä avun muotoja ja pyrimme niiden avulla havainnollistamaan, millaisia kielellisiä ja kulttuurisia sidoksia ja kiinnittymisiä arjen auttamisverkostojen välityksellä muodostuu. Näkökulmamme arjen apuun ja sosiaalisiin verkostoihin poikkesi aiempien sosiaalialan tutkimusten näkökulmista siinä mielessä, että se oli käsitteellisesti laaja-alaisempi ja kohdisti huomion kulttuuriin erityismerkityksiin. Aiemmista tutkimusotteista poiketen tarkastelemme toiminnan kautta muotoutuvia ja uusiutuvia verkostoja emmekä niinkään rakenteita tai resursseja. Esiin nousee vahvasti myös arjen verkostojen vastavuoroinen luonne. Luvussa 4 kuvattiin lähemmin sitä, miten perinteisten saamelaisten käsitysten mukaisesti avun saaminen ja antaminen luovat perustan lähiyhteisön toimijuussuhteille.

Tarkastelukehystä määrittä diasporisuus ja keskeisiä olivat arjen avun verkostojen rakentuminen ja merkitykset uuteen asuinpaikkaan asettuneiden saamelaisten ja saamelaisalueen ulkopuolella syntyneiden saamelaisten elämässä. Saamelaisten arjen vastavuoroinen apu koostui sekä konkreettisesta, materiaalisesta avusta että henkisestä tuesta, neuvoista, kielen ja kulttuuristen taitojen opettamisesta ja ylläpitämisestä sekä sosiaalisesta kanssakäymisestä. SÁRA-tutkimuksessa lähestyimme arjen apua kokonaisvaltaisesti saamelaisten omista kokemuksista ja näkemyksistä käsin. Tarkastelimme vastaajien tärkeinä pitämiä avun muotoja ja pyrimme tekemään näkyväksi, millaisia sidoksia ja kiinnittymisiä arjen auttamisverkostojen välityksellä muodostuu. Arjen avulla ja vuorovaikutuksella on suuri merkitys identiteetin rakentumiselle ja kuuluvuuksien (pohjoissaam. *gullevašvuodat*) syntymiselle.

Arjen pärjäämisen kannalta monimuotoinen, usein ”epäviralliseksi” nimetty avun saanti ja ”lähipiirin ihmisten auttaminen” olivat yksittäisten saamelaisten ja heidän perheidensä arjessa pärjäämisen kannalta arvokkaita ja joissakin elämäntilanteissa suorastaan korvaamattomia. Avuntarve saattoi olla enemmän yksisuuntaista, joihinkin elämänvaiheisiin liittynyttä kasvanutta avuntarvetta tai vastavuoroista auttamista tilanteisesti. Vain pieni osa avusta oli tietoista auttamista, ja apua annettiin sekä saatiin osana muuta luontaista kanssakäymistä. Aina osapuolet eivät edes itse tiedostaneet, millä kaikilla tavoin tulivat arjessa auttaneeksi toisiaan. Arjen avun lähteet saattoivat kuitenkin myös täydentää tai korvata palveluja, joita ei ollut saatavilla tai jotka eivät vastanneet kielellisiin ja kulttuurisiin tarpeisiin. Tällöin voi kyseeseen tulla esimerkiksi isovanhempien tai muiden sukulaisten tarjoama lastenhoitoapu kotona, kun saamenkielistä varhaiskasvatusta ei ole paikkakunnalla saatavilla

Sosiaalisten verkostojen tutkimus

Läheishoivaa, lähipiirin epävirallista apua sekä sosiaalisen tuen verkostoja on tutkittu aiemmin lähinnä pääväestön kohdalla, universaalissa kontekstissa sekä joidenkin sosiaalisten erityisryhmien kohdalla. Vilkkonen ym. (2014) ovat tarkastelleet pääasiassa vanhuksille, vammaisille ja sairaille kohdistuvaa läheisapua. He määrittelevät sen ”keskinäiseksi, vapaaehtoisavuksi tai läheishoivaksi niille, jotka eivät muuten pärjää kotona”. Se täydentää tärkein tavoin yhteiskunnallisia palveluja, joita on viime vuosikymmeninä tehokkaasti muutettu avohoidolliseen suuntaan. Lisäksi on tutkittu lähipiirin avun merkitystä arjen hyvinvoinnin paikallisessa todentumisessa. Sukulaisten, ystävien, naapurien ja muiden antama epävirallinen apu mahdollistaa etenkin syrjäseudulla asuvien ikäihmisten arjessa pärjäämisen. Se täydentää ja paikkaa julkisten ja yksityisten palvelujen sekä kolmannen sektorin antamaa tukea olennaisilla tavoilla. (Kinnunen 1998; Laitinen & Pohjola 2001; Hämeenaho 2014; Jaakkola 2015 ym.)

Arjen apua on tutkittu paljon sosiaalisen pääoman näkökulmasta (Bourdieu 1995 ja 1998; Coleman 1990; Putnam 1993). Tästä teoreettisesta ymmärryksestä käsin on muun muassa tehty tietyn paikkakunnan nuoriin kohdistuvaa, toimijalähtöistä ja dynaamista hyvinvoinnin tutkimusta, jossa sosiaaliset verkostot ja vuorovaikutussuhteet ovat keskeisessä asemassa (Kinnunen ym. 2013). Vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien näkökulmasta arjen verkostoja ja niiden merkityksiä on kuitenkin Suomessa tutkittu vain vähän. Hyypä (2002) on selvittänyt sosiaalisen pääoman käsitettä hyödyntäen yhdistys- ja muun yhteisöllisen toiminnan merkityksiä suomenruotsalaisten hyvinvoinnille ja terveydelle ja tehnyt joitakin yleistettäviä johtopäätöksiä myös muiden vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien osalta.

Sukulaisverkostojen erityisiä merkityksiä alkuperäiskansojen hyvinvoinnille ja terveydelle on tarkasteltu aiemmin monissa tutkimuksissa eri puolilla maailmaa (ks. esim. Bourke & Edwards 2004; Carey & Lydon 2004; De Mallie 1998). Sosiaalisen pääoman teoreettista ymmärrystä on käytetty lähtökohtana myös monissa alkuperäiskansojen kulttuuriseen kontekstiin sijoittuvissa, Kanadassa toteutetuissa terveystutkimuksissa (Mignone 2003; Mignone ym. 2005; Richmond ym. 2007). Tällöin kysymyksenasettelu on rajattu ja kohdistuu sosiaalisen tuen merkityksiin terveyden ylläpitämisessä. Sosiaalista tukea pidetään yhtenä terveyden sosiaalisista määritteistä, jolla on todettu olevan tärkeitä merkityksiä varsinkin monien naisten elämässä. Sosiaalisen pääoman käsitettä on siinä yhteydessä kehitetty työkaluksi poliittisille päättäjille, tarkoituksena jäsentää yhteisöllisyyden näkökulmaa kansanterveyden tutkimisessa ja edistämässä.

Saamelainen verkostotutkimus

Henriksen (1999, 2015), Boine (2007) ja Kemi (2007) ovat tarkastelleet saamelaisten perinteisten verkostosuhteiden ilmenemistä ja merkityksiä sosiaalityön asiakkuuden ja auttamistoimien kohdalla norjalaisen yhteiskunnan kontekstissa. Vastaavasti Nymo (2011) on selvittänyt perinteisten auttamis- ja parantamistapojen merkityksiä julkisten terveydenhuollon palvelujen rinnalla maaseudulla asuvien *márkansámit*-saamelaisten elämässä. Nämä tutkijat muistuttavat siitä tärkeästä seikasta, että saamelaisten ydinalueet ovat tulleet virallisen auttamisjärjestelmän piiriin verrattain myöhään. Monien saamelaisten asiakkaiden kokemusten mukaan palvelujärjestelmä toimii pääosin valtayhteiskunnan ehdoilla ja tavoilla. Sen vuoksi he ovat pitäneet tarpeellisena säilyttää rinnalla omiin sosiaalisiin verkostoihinsa perustuvia auttamistapoja.

Boinen (2007, 71) mukaan se, että julkinen auttamisjärjestelmä ei ole huomionnut riittävästi saamelaisia normeja ja arvoja, on aiheuttanut monia ristiriitatilanteita. Palvelujärjestelmä on saattanut kyllä tarjota välittömän avun yksilöiden ja perheiden kulloisiinkin ongelmiin mutta on lisännyt samalla heidän vieraantumisen kokemuksiin sekä epäluottamusta valtayhteiskunnan järjestelmiä kohtaan. Boine puhuu kulttuurien epätasa-arvoisten kohtaamisten aiheuttamista arvo- ja normikonflikteista sekä palvelutapahtumissa että yksittäisten ihmisten elämässä. Hän viittaa Høgmon (1986) käyttämään *sukkuloinnin* selviytymisstrategian käsitteeseen. Sillä tarkoitetaan sitä, että yksittäisten saamelaisten on ollut välttämätöntä oppia sukkuloimaan perinteisten kulttuuristen sekä kouluissa ja muualla palvelujärjestelmässä noudatettavien roolisysteemien, kulttuuristen koodien, arvostusten ja ihmiskäsitysten välillä. Interetnisessä ympäristössä eletessä ratkaisevaksi tekijäksi onkin muodostunut se, onko yksilöllä ja heidän vanhempiansa ja isovanhempiansa sukupolvilla voimaa elää identiteetiltään vahvoina kulttuurien välisissä sukkuloiden ja löytää ratkaisuja arjen ristiriitaisiin tilanteisiin sekä valintoihin. Tämä korostaa yksilön vastuuta ja velvollisuuksia hyvinvoinnin ja identiteetin lähteinä.

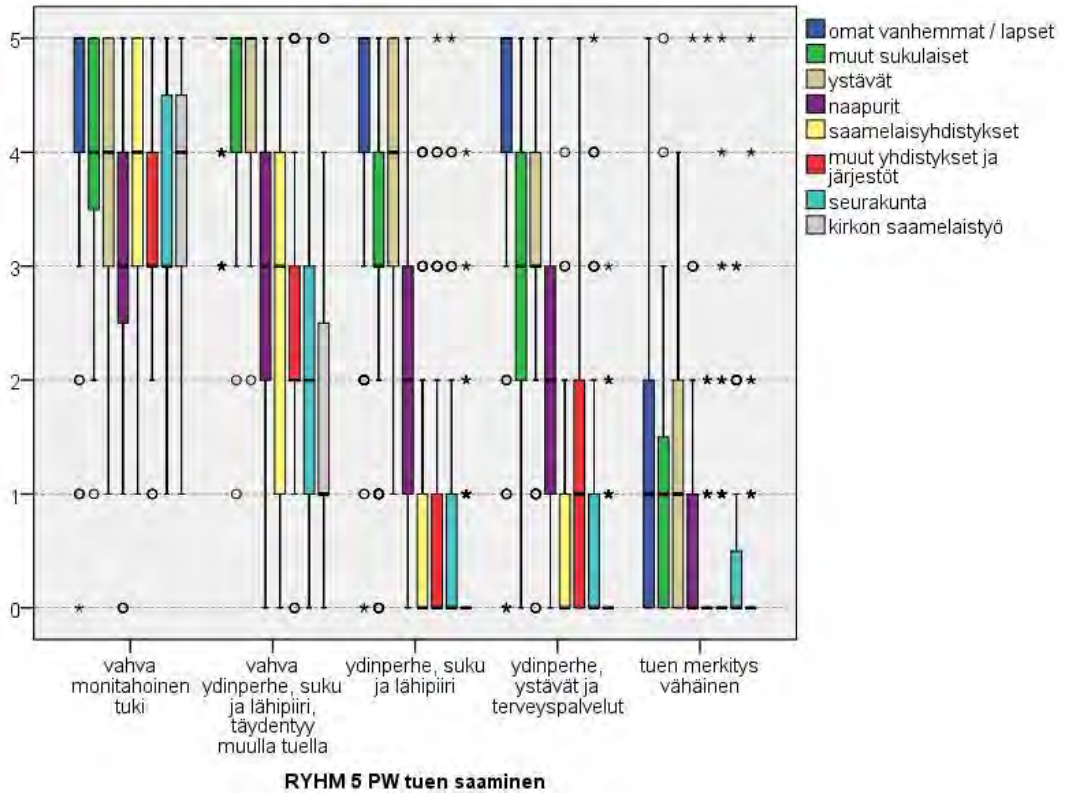
Perinteisten sukuyhteyksien toimintaedellytykset ja haasteet ovat muuttuneet monimutkaistuneessa yhteiskunnassamme. Saamelaisten perinteisten verkostojen ohenemiseen osana monialaisia yhteiskunnallisia muutoksia on viitattu useissa aiemmissä tutkimuksissa (mm. Høgmo 1986; Laatu 1993). Kyse ei kuitenkaan ole yksitahoisesta kehityspiirteestä. Sukulaissuhteiden heikkenemisen ohella on myös havaittavissa samanaikaista lähipiirin avun lähteiden merkityksellistymistä ja painottumista uusin tavoin. **Buorre eallin** -tutkimuksen (Heikkilä ym. 2013, 135) mukaan oli havaittavissa viitteitä siitä, että saamelaisten arjen avun verkostot olisivat muuttumassa jonkin verran ydinperhe- ja lähipiirikeskisemmiksi. Tilanteet vaihtelivat kuitenkin suuresti eri puolilla saamelaisaluetta. Yksittäisten ihmisten ja perheiden elämäntilannekohtaiset avuntarpeet ja julkisten lähipalvelujen saatavuus määrittelivät selvästi arjen avun vaihtelua. Etenkin syrjäkylillä, joista oli pitkät matkat ja heikentyneet kulkuyhteydet palveluihin, lähipiirin antaman päivittäisavun merkitys oli kasvanut voimakkaasti. Lähipiiriin luettiin ydinperheen ja suvun ohella usein myös naapurit. Julkisen avun merkitys korostui sitä vastoin niiden ikäihmisten elämässä, jotka asuivat kuntien palvelukeskuksissa, sekä niiden henkilöiden elämässä, jotka eri syistä johtuen kääntyivät avuntarpeissa mieluummin viranomaisten puoleen.

10.1. Arjen avun monipuoliset verkostot kaupungeissa

Kartoitimme SÁRA-tutkimuksen kyselylomakkeella eri auttamis- ja avunsaantitahojen merkityksiä vastaajien arjessa eritellen ydinperheen, sukulaiset, ystävät, naapurit, kolmannen sektorin, seurakunnan ja julkiset sekä yksityiset sosiaali- ja terveystalvet. Sen lisäksi selvitimme tarkentavasti lisäkysymyksillä, millaista apua vastaajat saivat lapsiltaan, vanhemmiltaan tai muilta sukulaisiltaan sekä millaista apua he antoivat näille tahoille. Avomuotoinen kysymys mahdollisti sen, että vastaajat saattoivat nimetä oman elämänsä ja kokemuspäirinsä kannalta tärkeinä pitämiään avun muotoja. Laadullinen aineisto täydensi näin hahmottuvien toiminnallisten verkostojen tarkempia merkityksiä ja sisältöjä. Samalla piirtyi kuvaa niistä tärkeistä, hienovaraisista ja vastavuoroisista arjen avun muodoista, jotka pitävät yllä saamelaiden siteitä lähipiiriinsä ja saamelaisyhteisöihin laajemminkin sekä sitä kautta lisäävät heidän sosiaalista osallisuuttaan.

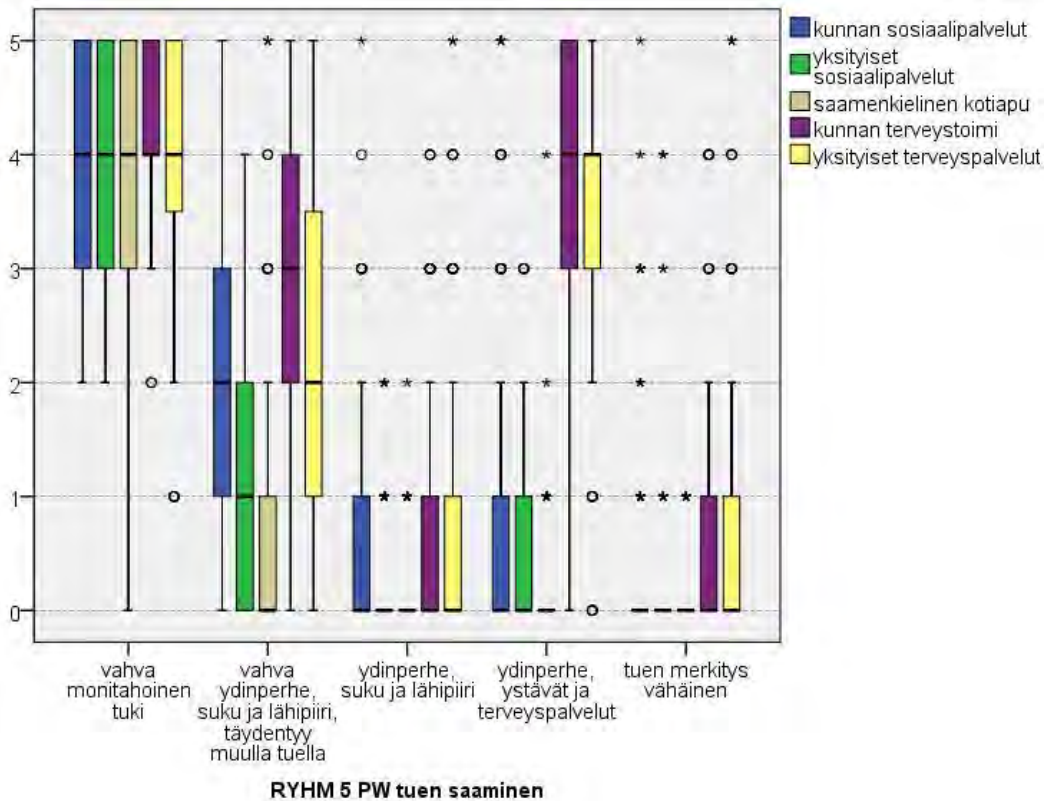
”Kyllä sitä suvun sisällä tehdään sitä sosiaalityötä.”

SÁRA-tutkimuksen tulokset osoittivat, että saamelaiden arjen avun verkostot kaupungeissa ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella ovat varsin monipuolisia. Ydinperheen ja suvun ohella ystävät ja naapurit olivat tärkeitä auttajia. Ydinperheellä oli suurin merkitys kaikkien muuttujien valossa tarkasteltuna. Myös muiden sukulaisten ja ystäväpiirin merkitys oli huomattavan suuri ja säilyi korkeana niilläkin vastaajilla, joilla tuen merkitys arjessa pärjäämiselle oli muuten vähäinen. Kahdessa seuraavassa laatikko-janakuviossa on esitetty eri tuen lähteiden jakautumista ryhmittelyanalyysin tuloksena syntyneillä ryhmillä (Kuvio 55 ja Kuvio 56). Kuvioissa hahmottuvat pärjäämistapojen ääripäät eli vasemmalla ovat ne, joilla oli vahva, monialainen tuki, ja oikealla ne, joille tuen merkitys oli vähäinen. Näiden väliin jääviä ryhmiä erottavat toisistaan lähinnä eroavaisuudet ydinperheen, ystäväpiirin ja terveystalvelujen tuen merkityksissä. Kolmannella sektorilla ja seurakunnalla näytti olevan suurta merkitystä lähinnä sille väestönosalle, jonka avun lähteet olivat muutenkin moninaiset. Tosin on hyvä muistaa, että hajonta oli paikoin suurta, mikä tarkoittaa, että näiden tukitahojen merkitys voi yksittäisten ihmisten ja perheiden elämässä ole suuri. Niille, joille tuen merkitys oli yleisesti ottaen keskimäärin vähäinen, ydinperheen, suvun ja ystävien ohella myös seurakunta erottui jonkinlaisena tuen lähteenä.

Kuvio 55. Lähipiirin, kolmannen sektorin ja seurakunnan merkitykset saamelaisten arjen avun lähteinä. (0 = ei merkitystä, 5 = suuri merkitys.)

Sosiaali- ja terveyspalveluilla näytti olevan suurimmalle osalle saamelaisista suhteellisen vähäinen merkitys arjessa pärjäämisessä (Kuvio 56). Tulokset näyttäisivät poikkeavan aiemmista hyvinvointitutkimuksista, joissa usein erottuu väestönosa, jonka tukiverkosto koostuu pääosin vain julkisista palveluista. He voivat olla muiden sosiaalisten verkostojen ulottumattomissa, löyhästi kiinnittyneinä yhteiskuntaan sekä siinä mielessä mahdollisten syrjäytymisriskien alla. SÁRA-tutkimuksen tulosten kautta tällaista vastaajaryhmää ei kuitenkaan piirtynyt. Ydinperheen, sukulaisten ja lähipiirin tuki säilyi myös niillä, joille tuen merkitys oli kokonaisuudessaan tasollisesti vähäisin. Julkisilla ja yksityisillä terveyspalveluilla vaikutti kuitenkin olevan suuri merkitys vahvan monipuolisen tuen vastaajaryhmittymälle sekä osalle niistä, joiden arjen tuen lähteet koostuivat ydinperheestä ja ystävistä.

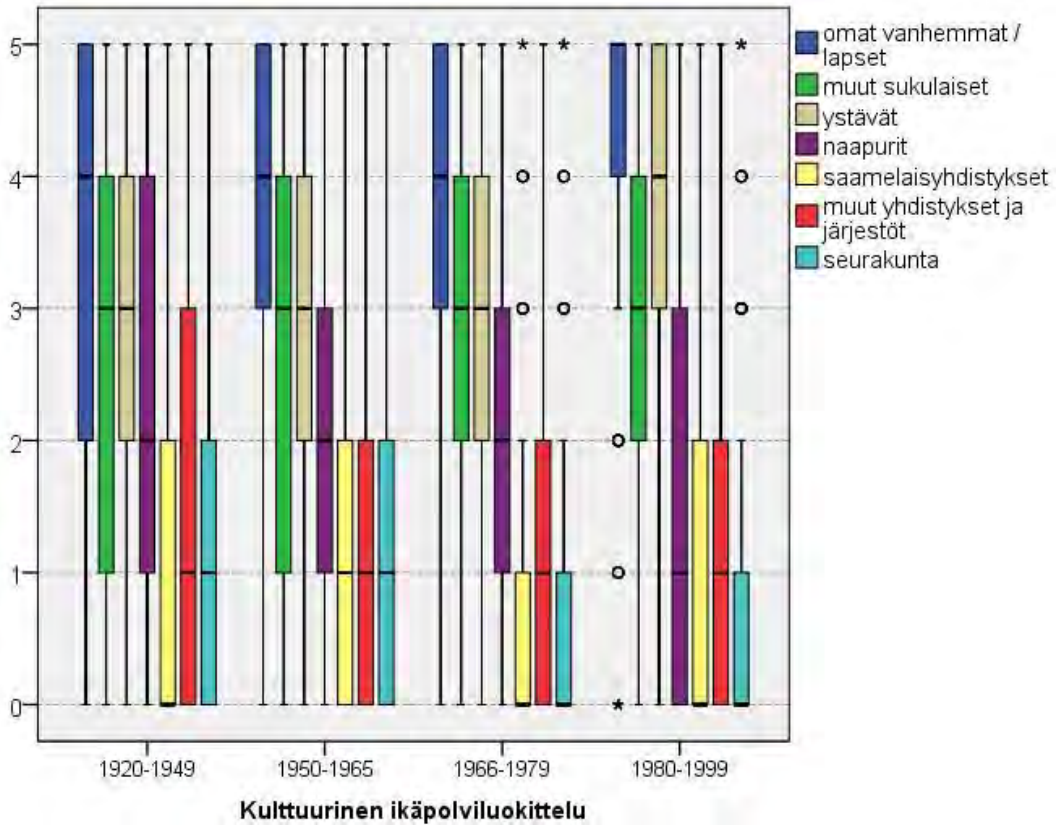

Kuvio 56. Julkisten ja yksityisten sosiaali- ja terveyspalvelujen merkitykset saamelaiden arjen avun lähteinä. (0 = ei merkitystä, 5 = suuri merkitys.)

Usein tukiverkoston monipuolisuutta ja vahvuutta pidetään hyvän sosiaalisen osallisuuden edellytyksenä (Isola ym. 2017). Saamelaiskulttuurissa omillaan pärjäämistä, toimeen tuleminen ilman toisten apua, voidaan sitä vastoin pitää yhtenä tärkeänä arvona. Ihminen voi olla omin avuin toimeen tuleva eli pohjoissaamen kielellä iešbirgejeaddji monella tasolla: taloudellisesti, henkisesti ja sosiaalisesti. Tämän ohella sukulaisten auttaminen on perinteisesti ollut velvoittava normi. Voidaan ajatella, että osa saamelaisalueelta pois muuttaneista haluaa ehkä tietoisesti pysyttäytyä erillään tiukoiksi kokemistaan sukusiteistä. Mahdollisuus asua kaupungissa anonyyminä voi olla joillekin yksi poismuuton syistä (Nyseth & Pedersen 2015, 190). SÁRA-tutkimusaineiston valossa siihen viittaavat piirteet eivät kuitenkaan nousseet mitenkään vahvasti esiin. Päinvastoin huomio kiinnittyi enemmänkin juuri saamelaiden sosiaalisten suhteiden moninaisuuteen ja vastaajien tyytyväisyyteen sosiaalisiin suhteisiinsa. Jatkotutkimuksissa olisi tarpeen selvittää, onko tämä laajemminkin saamelaiskulttuurille ominainen piirre, joka on säilynyt kaupunkeihin muutosta huolimatta vahvana. Poikkeavatko saamelaiset tässä suhteessa valtaväestöstä ja muistuttavatko he enemmän suomenruotsalaisia tai muita vähemmistöjä, joiden on helpompi ylläpitää ja luoda sosiaalisia suhteita (vrt. Hyyppä 2002)? Onko se heidän erityinen sosiaalisen osallisuuden

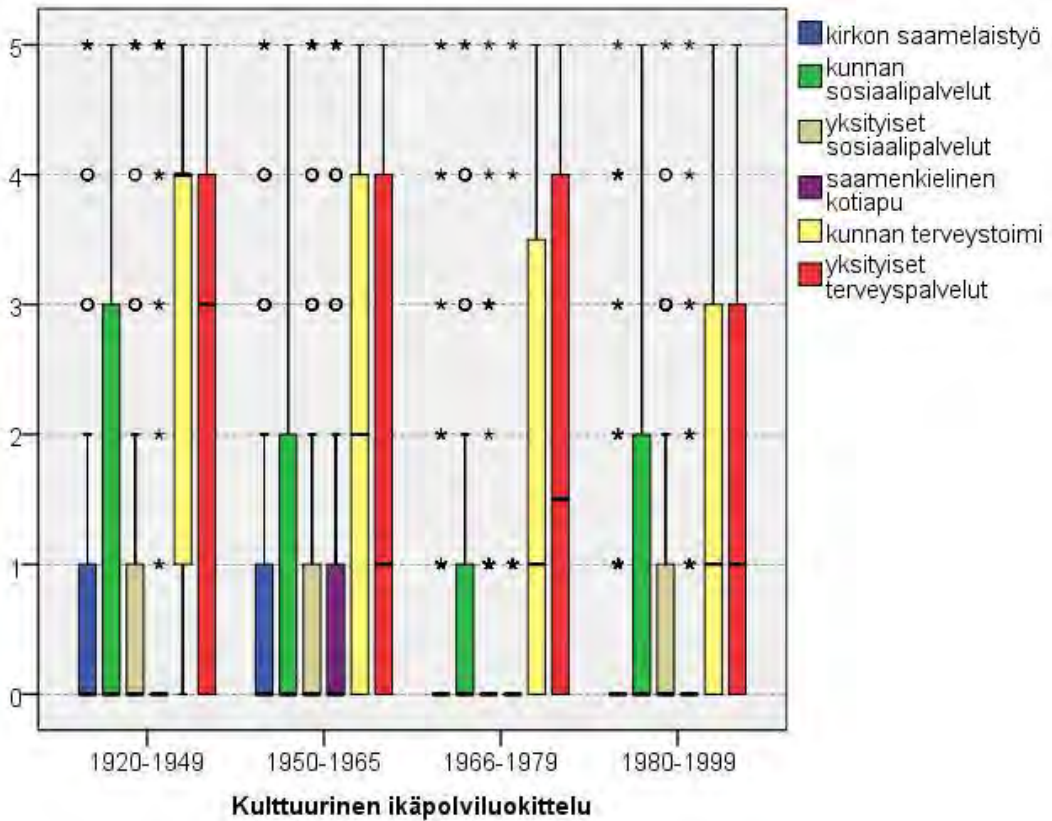
voimavaransa, jonka edellytyksiä tulisi turvata ja kannatella niiltä osin kuin se yhteiskunnallisten toimien osalta on mahdollista?

Arjen avun verkoston rakentumisessa oli havaittavissa joitain sukupolvieroja, jotka toisaalta liittyivät ikäkausikohtaisesti eriytyneisiin avun tarpeisiin ja toisaalta voivat myös antaa viitteitä käynnissä olevista muutosprosesseista saamelaisten keskuudessa. Hajonta vastaajien kesken oli paikoin suurta, mikä viittaa siihen, että tilanteet vaihtelivat suuresti yksilöiden ja perheiden välillä. Sen sijaan tuen tasossa ei ollut havaittavissa suuria ikäryhmittäisiä vaihteluja. Kuvioista 57 ja 58 ilmenee, että nuorimman ikäpolven edustajat pitivät ydinperhettä ja ystäviä selvästi muita tärkeämpinä arjen avun lähteinä. Vanhimmalle ikäpolvelle kunnan ja yksityiset terveystalvelut sen sijaan olivat omien lasten ohella tärkeimpiä avun lähteitä. Yhdistyksillä ja seurakunnalla oli jonkin verran suurempi rooli iäkkäämpien kuin nuorempien saamelaisten tukiverkostossa. Näiden tulosten perusteella saamelaiset ikäihmiset eivät vaikuttaisi jääneen merkittävässä määrin lähiyhteisön sosiaalisten suhteiden ja arjen avun ulkopuolelle. Naapurien ja yhdistysten merkitys arjen auttajina oli ikäihmisten kohdalla jopa hieman suurempi kuin muilla ikäpolvilla. Saamelaisyhdistysten merkitys oli monille yksittäisille ihmisille suuri arjen avun ja tuen lähteenä, mutta nuorimmille ikäpolville se oli muita alhaisempi. Heille ydinperheeltä ja ystäviltä saatu apu olivat tärkeimmät.

Kuvio 57. Saamelaisten arjen avun lähteet ikäpolvittain. (0 = ei merkitystä, 5 = suuri merkitys.)

Iäkkäimmille vastaajille sekä julkiset että yksityiset terveyspalvelut olivat tärkeitä tuen lähteitä. Muille ikäryhmille terveyspalvelujen merkitys oli keskimäärin selvästi vähäisempi, mutta joillekin vastaajista merkitys oli erittäin suuri. Julkisilla terveyspalveluilla oli vanhempien ikäryhmien vastaajille hieman suurempi merkitys kuin yksityisillä, mutta ero ei ollut suuri. Nuorempien ikäpolvien osalta tilanne muuttuu osin jopa päinvastaiseksi. Tilanne poikkesi saamelaisalueen tilanteesta huomattavasti, jossa yksityisillä palveluilla oli vain vähän merkitystä (Heikkilä ym. 2013, 103). Sosiaalipalveluilla oli myös hieman suurempi merkitys iäkkäimmän ikäpolven elämässä kuin nuoremmilla, mutta muuten niillä oli varsin pieni merkitys tuen lähteenä.

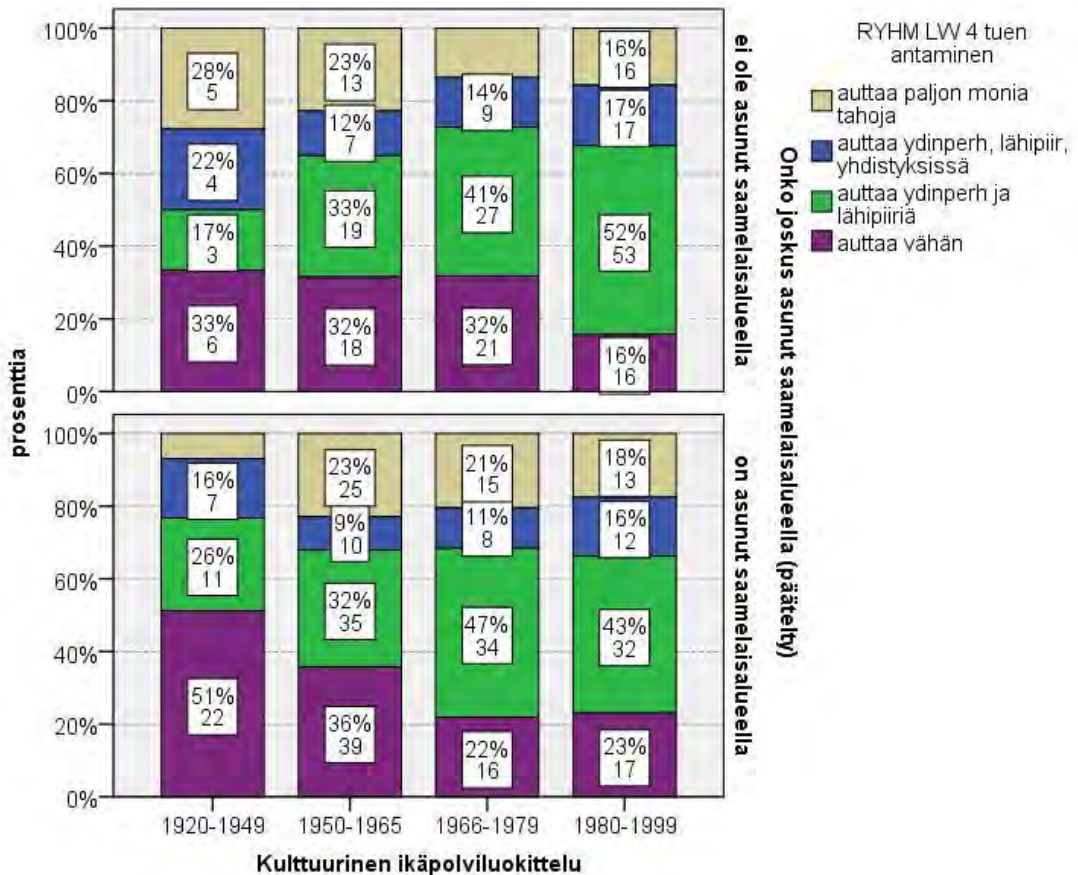
Kuvio 58. Julkisten palvelujen merkitykset saamelaisten arjen avun lähteinä ikäpolvittain tarkasteltuna. (0 = ei merkitystä, 5 = suuri merkitys.)

Suhteessa vastaajan ammattiasemaan näytti siltä, että kolmannella sektorilla oli suurempi merkitys avunlähteinä työttömille kuin muille. Saamelaisyhdistykset, muut yhdistykset, seurakunta ja kirkon saamelaistyö olivat tärkeällä sijalla heidän arjen pärjäämisen verkostossaan lähipiiriin avun ohella. (Liite 2.)

Vastavuoroisuus

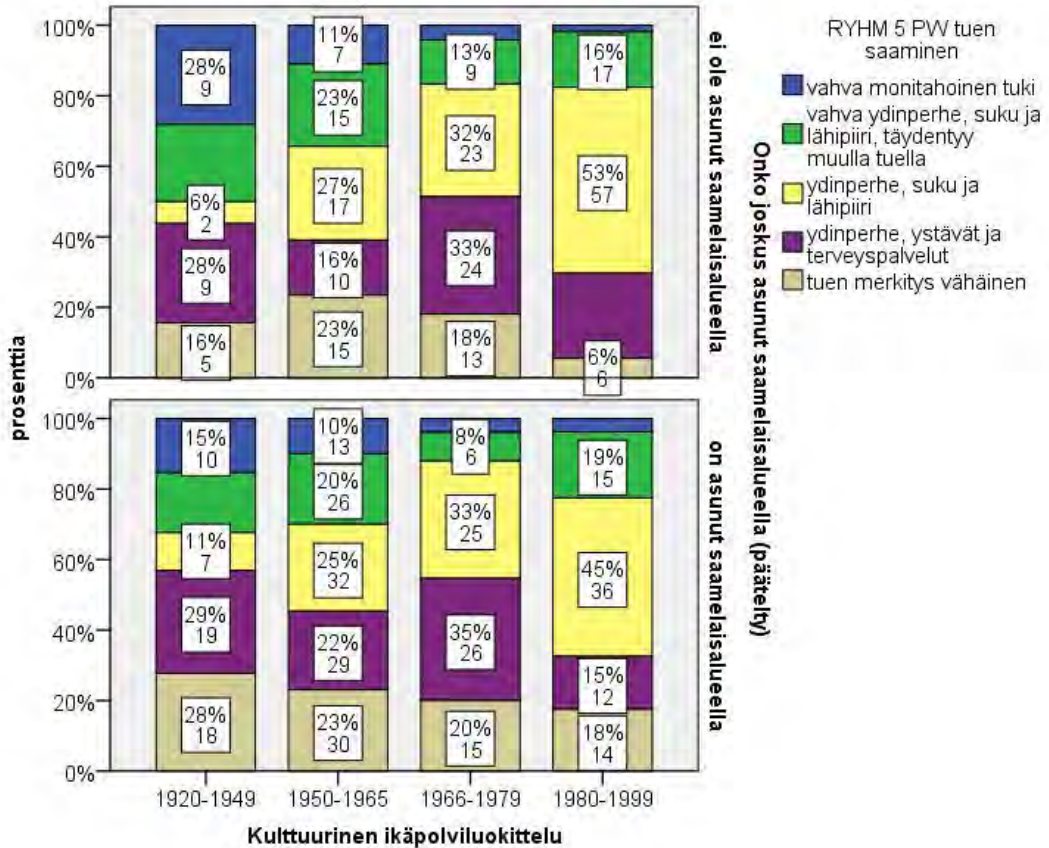
Kun tarkasteltiin saamelaisten saamaa ja antamaa arjen apua, vaikutti siltä, että apua saadaan keskimäärin enemmän kuin annetaan (Kuvio 59 ja Kuvio 60). Tämä poikkeaa useimpien hyvinvointitutkimusten tuloksista, joiden mukaan ihmiset kokevat useimmiten antavansa apua enemmän kuin vastaanottavansa. Ikäpolvittain tarkasteltuna vaikuttaa siltä, että suuri osa niistä ikäihmisistä, jotka olivat syntyneet saamelaisalueen ulkopuolella, auttoivat runsaasti monia tahoja. Kyseessä oli pieni väestöryhmä (n = 12), joka näyttäisi kuitenkin eroavan saamelaisalueelta jossain vaiheessa elämäänsä muuttaneista ikäihmisistä. Heistä selvästi harvempi auttoi paljon monia tahoja ja puolet ilmoitti auttavansa vain vähän. Kyse voi olla

näkökulmaerosta, joka koski sitä, mitä eri ikäihmiset pitävät arjen avun antamisena ja mitä taas osana tavanomaista kanssakäymistä eri lähisukulaisten kesken.

Kuvio 59. Arjen avun antaminen ikäpolvittain suhteessa saamelaisalueella asumiseen (n = 542).

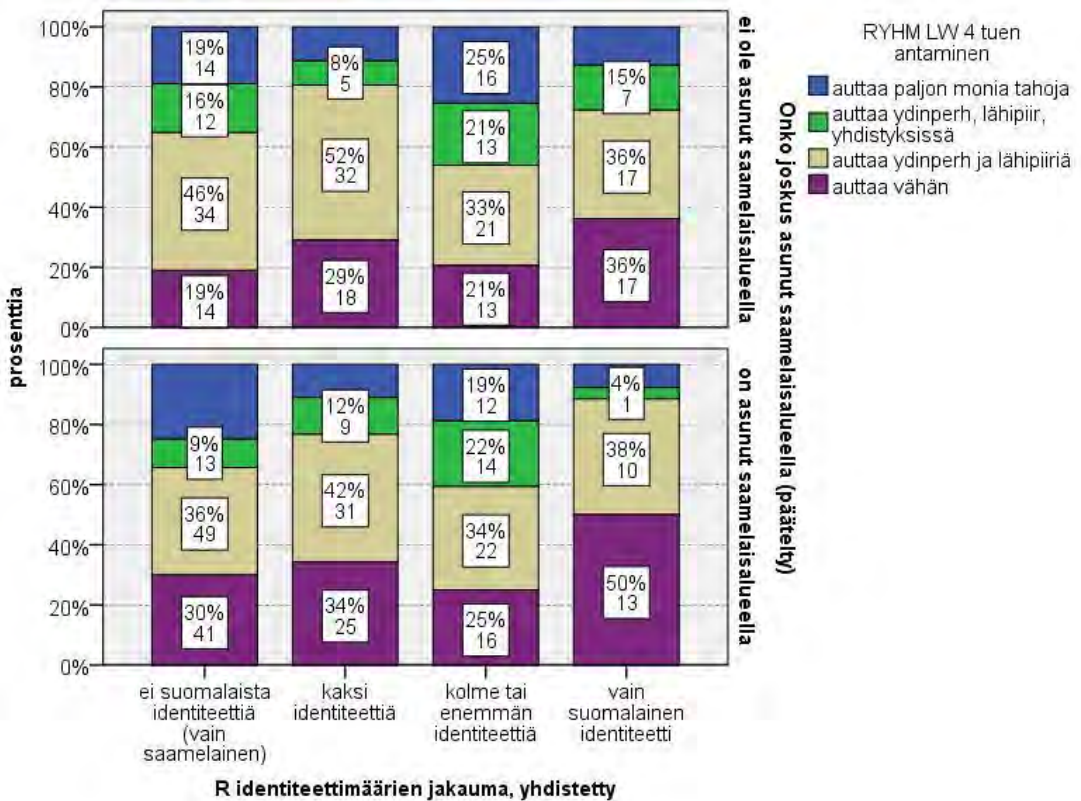
Kun tulkittiin kuvioita 59 ja 60 yhteen, havaittiin, että saamelaisalueelta muuttaneista vanhimman ikäpolven edustajista melkein kolmasosa ilmoitti saavansa vähän arjen apua. Tilanne näyttäisi eroavan merkittävästi suhteessa saamelaisalueen ulkopuolella syntyneisiin saman ikäpolven edustajiin. He ilmoittivat saavansa paljon monitahoista tukea. Samansuuntainen ilmiö oli havaittavissa lievempänä muidenkin ikäpolvien kohdalla. Kaiken kaikkiaan saamelaisalueelta muuttaneiden elämässä tuen merkitys näytti olevan jonkin verran vähäisempää kuin saamelaisalueen ulkopuolella syntyneiden keskuudessa, joskaan kyse ei ollut isoista eroista. Kyse voi määrittelyeron ohella olla siitä, että saamelaisalueelta muuttaneille ei ollut muodostunut vielä vahvaa sosiaalista verkostoa ympärilleen tai että heidän joukossaan oli enemmän iešbirgeaddjit eli omillaan toimeen tulevia.

Kuvio 60. Arjen avun saaminen ikäpolvittain suhteessa saamelaisalueella asumiseen (n = 626).

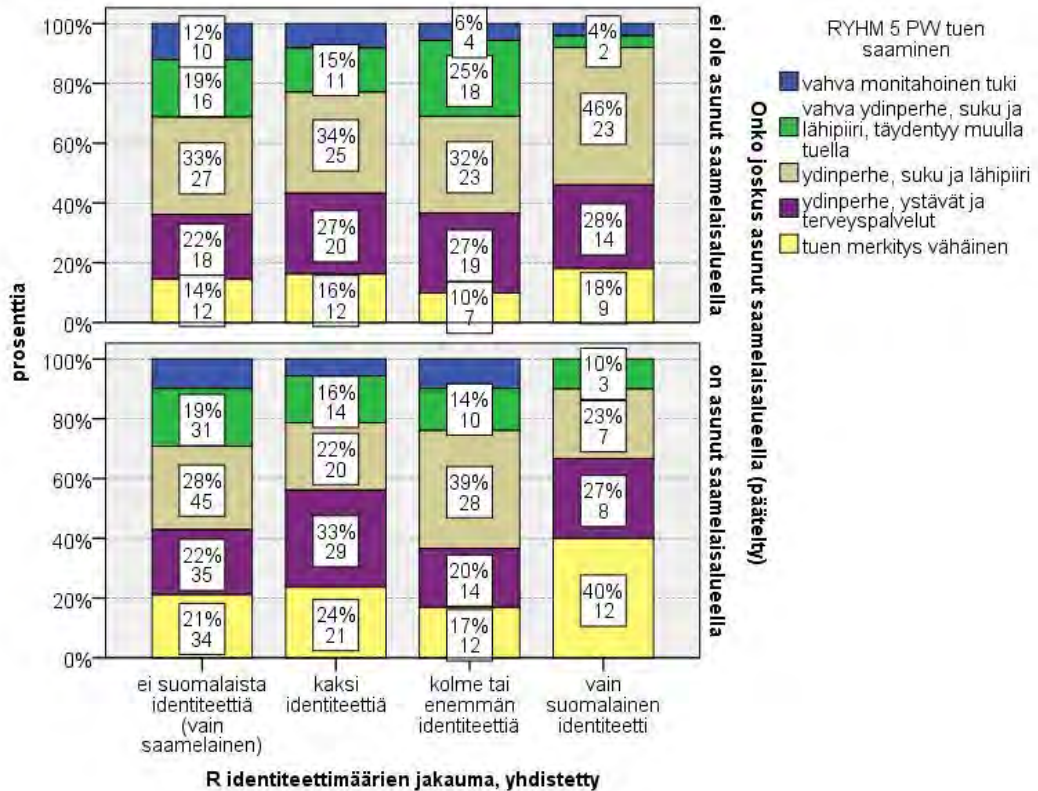
Nuorimpien ikäpolvien tilannetta tarkasteltaessa vaikutti siltä, että vain pieni osa heistä oli tuen ulkopuolella. Se on lohdullinen piirre, kun nykyisin kannetaan erityisesti huolta nuorten ja nuorten perheiden ohuista tukiverkostoista sekä syrjäytymisriskeistä (esim. Karvonen & Kestilä 2014). Etenkin saamelaisalueen ulkopuolella syntyneistä nuorista valtaosa näyttäisi saavan tukea ja vain 6 %:lle tuen merkitys oli vähäinen. Saamelaisalueelta muuttaneiden kohdalla tuen merkityksen ilmoitti vähäiseksi kuitenkin selvästi suurempi osa eli 18 % nuorimmista vastaajista. Kyse voi olla opiskelujen vuoksi kaupunkiin muuttaneista tai muuten tukea vähän tarvitsevista, mutta kyse voi olla myös tukea vaille jääneestä pienestä ryhmästä. Tarkempia syitä olisi tarpeen tarkastella laajemman laadullisen aineiston avulla. Kahden nuorimman ikäpolven tuen saannissa korostui selvästi jo aiemmin esille tullut piirre eli että he auttoivat voittopuolisesti ydinperhettä ja lähipiiriä. Myös avun saanti tuli vahvasti näiltä tahoilta täydentyen sukulaisten avulla. Tässä voi olla kyse uudesta, privatisaatioon liittyvästä kehityspiirteestä, jonka mukaisesti ydinperheen rooli on kasvanut. Vähemmistöasemassa elävän väestöryhmän kielen ja kulttuurin harjoittaminen jää usein perheen sisäiseksi asiaksi, kun valta-yhteiskunta ei tarjoa siihen tukea tai ilmaisumahdollisuuksia. Tämä voi osaltaan korostaa ydinperheen merkitystä.

Auttaminen ja avun saaminen näyttivät olevan jossain määrin sidoksissa vastaajien identiteetteihin (Kuvio 61). Tämä antaa viitteitä siitä, että verkostoavulla olisi yhtymäkohtia saamelaiskulttuuriin muutoksiin ja saamelaisen erilaisiin mukautumisratkaisuihin (pohjoissaam. vuogáiduvvan). Vaikutussuhde ei kuitenkaan näyttänyt yksiselitteistä. Eniten tukea ilmoittivat antavansa sekä ne, joilla oli vain saamelainen identiteetti, että ne, jotka olivat ilmoittaneet kolme identiteettiä tai enemmän. Selvästi vähiten ilmoittivat auttavansa toisia ne vastaajat, joilla oli vain suomalainen identiteetti. Niistä, jotka olivat muuttaneet saamelaisalueelta ja joilla oli vain suomalainen identiteetti, puolet ilmoitti, että auttaa muita arjessa vain vähän. Kyse ei ollut lukumääräisesti suuresta ryhmästä, mutta tulos voi olla viite laajemmastakin ilmiöstä, joka liittyy omin avuin pärjäämiseen tai syrjäytymiseen. Heistä lähes yhtä moni myös ilmoitti saavansa vähän tukea. Saamelaisalueelta muuttaneiden joukossa näyttäisi kaiken kaikkiaan olevan jonkin verran suurempi osuus niitä, jotka auttoivat muita vain vähän. Tilanne vaikutti kuitenkin kahtia jakautuneelta, sillä apua paljon antavia oli saamelaisalueelta muuttaneiden joukossa myös verrattain paljon. Kyse voi olla siitä, että perinteisten sukulaisverkostojen muututtua etäisyyksien vuoksi ohuemmiksi kaikille ei ole muodostunut uudella paikkakunnalla sellaista verkostoa, jossa tarvitsisi tai voisi tarjota apua.

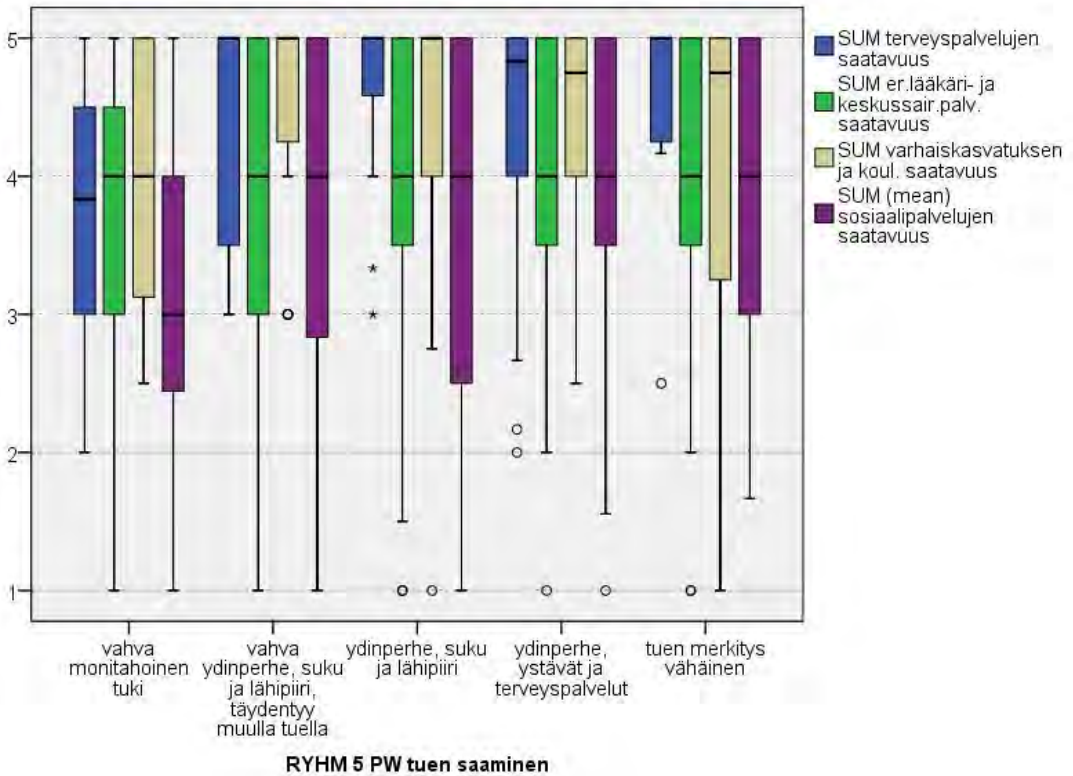
Kuvio 61. Arjen avun antaminen suhteessa vastaajien identiteettiin ja saamelaisalueella asumiseen (n = 546).

Kun tarkasteltiin tuen saamista, erot ryhmien välillä eivät olleet yhtä selväpiirteisiä (Kuvio 62). Siitä huolimatta oli havaittavissa samankaltainen piirre suhteessa tuen antamiseen, jonka mukaisesti ne, jotka olivat muuttaneet saamelaisalueelta ja jotka olivat nimenneet itselleen vain suomalaisidentiteetin, vaikuttivat myös saavan vähiten arjen apua. Heidän tukiverkostonsa vaikuttaisi olevan kaiken kaikkiaan suppeampi, sillä ainoana ryhmänä kukaan heistä ei myöskään ilmoittanut saavansa vahvaa, monitahoista tukea.

Kuvio 62. Arjen avun saaminen suhteessa vastaajien identiteettiin ja saamelaisalueella asumiseen. (n = 629).

Tarkasteltaessa luvussa 9. esiteltyjä palvelujen saatavuuskokemuksia suhteessa arjen avun lähteisiin, huomio kiinnittyi muutamaankin yksityiskohtaan, joiden tulkinta ei kuitenkaan ollut yksiselitteinen. Ne, jotka saivat monitahoista, vahvaa arjen apua kokivat kaikkien hyvinvointipalvelujen saatavuuden jossain määrin vaikeammaksi kuin muut (Kuvio 63). Kyse ei ollut pelkästään siitä, että arjen apu korvasi ja täydensi esimerkiksi hoiva- ja hoitopalvelujen puutteita. Etenkin sosiaalipalvelujen saatavuuden vaikeus ja tähän kysymykseen tämän ryhmän osalta saatujen vastausten suuri hajonta kertovat muun muassa siitä, että näillä palveluilla oli suuri merkitys vastaajien arjessa mutta niiden saatavuuteen kohdistuvat ongelmat koettiin kriittisinä. Läheisiltä ja lähipiiriltä saadun sosiaalisen avun ja henkisen tuen merkitys luonnollisesti korostuu tietyissä elämäntilanteissa. Tämä ryhmä koki kuitenkin myös terveyspalvelujen sekä varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen saatavuuden vaikeammaksi kuin muut ryhmät.

Kuvio 63. Arjen avun lähteet suhteessa palvelujen saatavuuskokemuksiin. (1 = vaikeaa, 5 = helppoa.)

10.2. Auttamisen moninaiset muodot

Saamelaisten arjen avun verkostot rakentuivat monenlaisten tarpeiden ja auttamismuotojen ympärille. Kaikkea inhimillistä auttamista ei välttämättä ollut edes huomattu mainita, koska kyseessä oli avokysymys. On ilmeistä, että esimerkiksi henkinen tuki on tärkeä osa saamelaisten keskinäistä kanssakäymistä saamelaisalueen ulkopuolella, eikä sitä monikaan ollut erikseen nimennyt avovastauksissaan. Siitä huolimatta henkinen tuki ja kulttuurisen identiteetin tuki korostuivat selvästi vastaajien ilmoittamassa avun saannissa. Etenkin nuoremmat ikäpolvet pitivät tärkeänä vanhemmiltaan tai muilta sukulaisiltaan saamaansa henkistä tukea. Sen sijaan vanhemmat ikäpolvet näyttivät mieltäneen arjen avun voittopuolisesti erilaisina konkreettisina auttamisen muotoina.

”Kielen siirtäminen lapselle.”

”Henkistä tukea ja tietoa saamelaisten asioista.”

”Iloa ja hyvinvointia.”

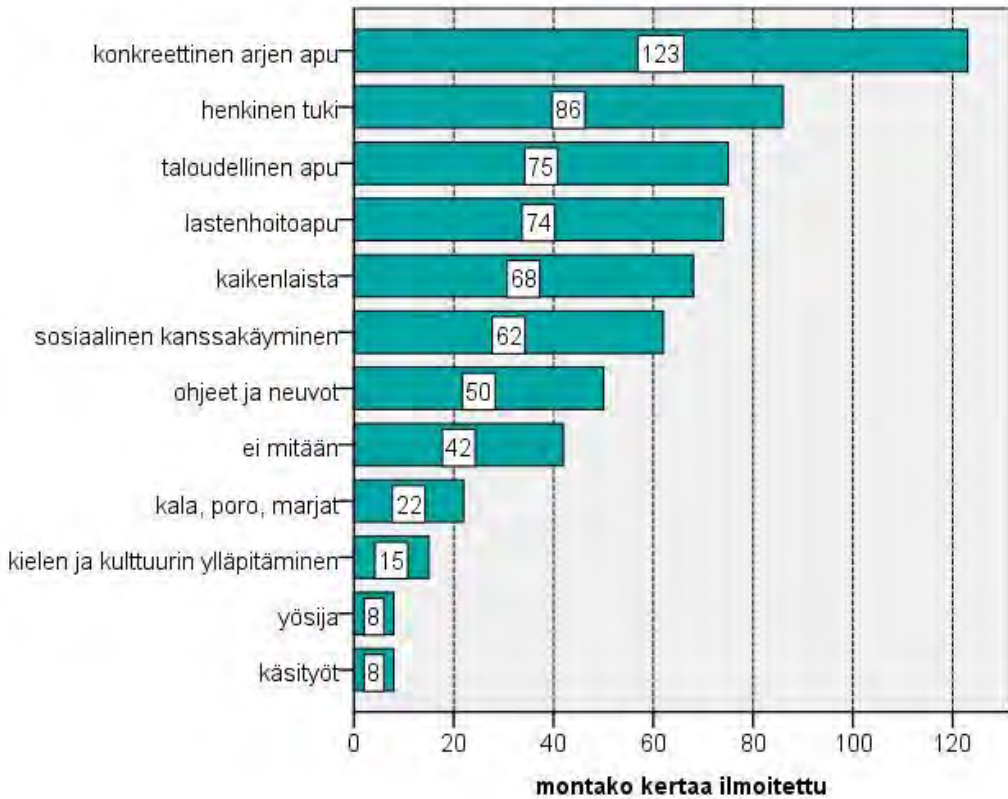
”Etelässä kun asuu, niin hillassa ja porossa pysyy, ja kuulee kuulumiset.”

”Onneksi on saatu kalaa, muuten ois kuoltu.”

Tärkeimmät avun muodot liittyivät pienimuotoiseen rakentamiseen, korjaamiseen, kuljetukseen, tekniseen apuun sekä muihin arjen askareisiin (Kuvio 64). Seuraavaksi tärkeimpänä pidettiin perheenjäseniltä ja muilta sukulaisilta saatua henkistä tukea ja kulttuuri-identiteetin vahvistamista. Tätä voidaan pitää tärkeänä tuloksena, sillä hajallaan eri puolella Suomea asuvat saamelaiset kokevat usein valtaväestön ja -yhteiskunnan taholta erilaista syrjintää tai näkymättömäksi tekemistä. Saamelaisten keskinäisellä vertaistuellalla on suuri merkitys heidän hyvinvoinnilleen ja identiteetilleen, ja se voi osaltaan paikata kokemusta kulttuurisen ymmärryksen puutteista psykososiaalisissa palveluissa. Erikseen nimetyistä konkreettisen avun muodoista taloudellinen apu ja lastenhoitoapu olivat yleisimmät.

Henkisen avun lisäksi saamelaisten keskinäinen seurustelu, ”uutisten vaihtaminen” ja neuvojen saaminen nostettiin esiin tärkeinä arjen kanssakäymisen muotoina. Etenkin laadullisessa aineistossa korostui saamelaisille, ehkä pääväestöä vahvemmin, luontainen tarve olla tekemisissä ihmisten kanssa. Sillä tarkoitettiin sekä toisia saamelaisia paikkakunnalla, lähipiirissä että kotipaikkakunnalla. Uutena yhteisöllisyyttä lisäävänä tekijänä mainittiin sosiaalisen median tuomat mahdollisuudet yhteydenpitoon ja avun saamiseen.

Naiset vaikuttivat saavan miehiä selvästi enemmän erilaisia arjen apuja. Erityisesti henkisellä tuella oli selvästi suurempi merkitys naisille kuin miehille. Miesten avun saannin lähteissä korostuivat naisia hieman enemmän muun muassa lastenhoitoavun saanti sekä poro-, kala- ja muiden luontaistuotteiden saaminen saamelaisalueella asuvilta sukulaisilta ja sosiaalinen kanssakäyminen.

Kuvio 64. Saamelaisten tärkeimmät arjen avun saamisen muodot (n = 633).

Ei ole tietenkään helppoa eritellä, mikä avusta on erityisesti saamelaiskulttuuriin liittyvää ja sitä ylläpitävää, sillä usein kyse on monentasoisista auttamis- ja vuorovaikutussuhteista. Laadullisen aineiston mukaan erilaiset vastavuoroiset auttamisen tavat leimaavat usein saamelaisten keskinäistä kanssakäymistä sukulaisten kesken. Varsinkin saamelaisalueella asuvien ja kaupungeissa asuvien sukulaisten kesken muodostui kiintoisia auttamisen verkostoja, jotka täydensivät molempien osapuolten arjen pärjäämistä. Kyse voi olla poronlihan ja kalan saamisesta, lastenhoitoavusta, kielen- ja käsityötaitojen opetuksesta, vastavuoroisesta yösjän tarjoamisesta, teknisen avun ja erilaisten tarvikkeiden hankinnoista, taloudellisesta tuesta tai muusta vastaavankaltaisesta. Moni kertoi humoristiseen sävyyn vastavuoroisesta ”Bed and breakfast -toiminnasta” tai eräänlaisesta ”kuriiripalvelusta” kaupungin ja kotipaikan välillä. Kaupungeissa asuvat saamelaiset avustivat usein myös saamelaisalueella asuvia sukulaisiaan terveys- ja muihin erityispalveluihin pääsemisessä toimien tärkeinä kulttuurisina asiain tukihenkilöinä tai saamen kielen tulkkeina. Muiden alkuperäiskansojen parissa onkin nostettu esiin erityinen ”yhteisöllinen auttaja”-ilmiö (Vallance & D’Augelli 1982; Bergstrom 1982; ym.). Usein joku kaupungissa asuva resurssi-ihminen toimii auttajatahona monille sekä kaupungissa että kotiseutualueella asuville saamelaiselle, ei vain lähisukulaiselle, vaan myös laajemmalle paikallisverkostolle. Häneen otetaan yhteyttä mitä erilaisimmissa ongelmissa ja avuntarpeissa, jotka vaativat viranomaissuhteita sekä osaamista ja rohkeutta niiden hoidossa. Heidän apuaan on sovellettu muun muassa mielenterveyspalvelujen toteutuksessa.

Vastaavasti kaukana saamelaisalueelta asuvien saamelaisten osallistumista poronhoitoon ja muiden perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen vaikeuttavat etäisyyksien ohella erilaiset elinkeinotoimintaa rajoittavat säädökset. Suhteessa paikkakuntalaisten elinkeinollisiin oikeuksiin saamelaisalueen ulkopuolella asuvilla saamelaisilla ei ole vastaavia oikeuksia, ja he kokevatkin olevansa siinä suhteessa ”turisteja” perinteisillä sukualueillaan ja vesilläään. Sittenkin, ja erityisesti Teno-sopimuksen tultua voimaan vuonna 2017, myös paikallisten saamelaisten kalastusoikeuksia on rajoitettu voimakkaasti ja kalastuslupien määriä vähennetty. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset voivat kuitenkin ylläpitää saamelaisalueella asuvien sukulaistensa avulla edes vähän elinkeinollisia suhteitaan. Monet kokivat sen hyvin tärkeänä linkkinä voidakseen säilyttää elävää suhdettaan saamelaiskulttuuriin ja tarjota lapsilleen mahdollisuuden kasvaa saamelaiskulttuuriin ja elinkeinon harjoittamistapoihin sekä sitä kautta kiinnittyä perinteisiin paikkoihin ja sukuyhteisöihin.

Saamen kielten ylläpitäminen ja oppiminen ovat tärkeitä arjen avun muotoja. Tämä nousi esille laadullisen aineiston kautta mutta verrattain vähän kyselylomakkeen avovastauksissa. Se on kuitenkin tärkeä osa saamelaisten keskinäistä kanssakäymistä, kuten Lindgren (2000) on todennut. Kaupungeissa, missä saamen kieliympäristöjä on vain vähän, arjen verkostoilla on korvaamattoman tärkeä merkitys saamen kielen säilymiselle. Etenkin saamen kielen siirtämisessä lapsille sukulais- ja muilla lähiverkostoilla oli suuri merkitys. Monet kertoivat miettivänsä asuinpaikkaa tai vapaa-ajan harrastuksia ja kanssakäymisiä suhteessa siihen, miten niissä voi puhua saamen kieltä.

”Jos meillä ei ois sosiaalista mediaa, niin kuinka yksinäisiä me kaikki oltais”

”Harva skypettää yli 90-vuotiaan áhkun kanssa, mutta minäpä teen sitä.”

”Virtuaalikoulu on tulevaisuutta, muuten ei olisi mitään mahdollisuutta kielen opiskeluun täällä Etelässä.”

SÁRA-tutkimuksen laadullinen aineisto antoi viitteitä monista mielenkiintoisista uusista avun muodoista, joilla voi olla suurtakin merkitystä saamelaisuuden näkymiselle ja saamelaisena elämiselle kaupunkien arjessa. Yksityiskohtaisten sosiaalisten suhteiden ja verkostojen selvittämiseksi tarvittaisiin kuitenkin tarkempaa ja mittavampaa tutkimusaineistoa.

Tulosten perusteella vaikutti siltä, että saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset hyödyntävät sosiaalista mediaa kiinnostavin, uusin tavoin sukulaisyhteyksien ylläpitämiseen. Yhteydenpito voi olla jopa vilkkaampaa etäyhteyksien kautta kuin lähipaikkakunnalla asuvien kesken. Erityisesti mainittiin videopuheluiden kautta tapahtunut yhteydenpidon helpottuminen saamelaisalueella asuviin sukulaisiin sekä arjen kuulumisten vaihtaminen ja käytännön opastus. Tiedollista vaihtamista ja ”uutisten kuulemista” kotiseutualueelta voidaankin pitää erityisesti alkuperäiskansoille ominaisina sosiaalisen median käyttömuotoina, kuten eri puolilla maailmaa asuvien alkuperäiskansojen parissa toteutetuissa tutkimuksissa on havaittu (Virtanen 2015; Carlson 2015 ja 2017). Näiden tutkimusten mukaan alkuperäiskansojen on todettu käyttävän valtaväestöä jonkin verran aktiivisemmin sosiaalista mediaa (Carlson 2013 ja 2015). Sosiaalisen median mahdollisuuksia uudenlaisen yhteisöllisyyden ja sosiaalisen kanssakäymisen tarjoajana sosioekonomisilla, poliittisilla ja itsehallintoon liittyvillä osa-alueilla tulisikin jatkossa tarkastella lähemmin myös saamelaisten osalta.

Uusista, kulttuurisista sosiaalisen median käyttötavoista SÁRA-tutkimuksen vastaajat nostivat esiin muun muassa sen, miten helppoa oli saada konkreettisia neuvoja vaikkapa saamenkäsitöiden tekemiseen Skypen avulla saamelaisalueella asuvalta ”käsityömasterilta”. Työn välivaiheista saattoi lähettää kätevästi kuvan ja saada välitöntä apua pulman ratkaisemiseksi. Sosiaalinen media tarjosi myös hyvät mahdollisuudet saamen kielten opettelemiseen ja ylläpitämiseen ja voimisti sitä kautta kielellistä kuuluvuutta. Jotkut tosin epäröivät käyttää saamea, elleivät osanneet kirjoittaa sitä kieliopillisesti oikein, sillä saamenkielinen vertaisverkosto voi toisinaan kommentoida toisiaan tiukastikin. Vähemmistöasemassa olevien inarin- ja koltansaamen kielten puhujia on myös tullut lisää uusien kielen opetusmenetelmien ja -välineiden kautta. Saamelaisalueen koulutuskeskuksen tarjoamaa eri saamen kielten etäopetusta pidettiin erittäin tärkeänä. Yhteydenpitomenetelmien parantumisesta huolimatta kielen elävänä pysyminen ei kuitenkaan edelleenkään tapahdu kaupungeissa ongelmitta.

Sosiaalinen media tarjoaa ja välittää Yle Sápmi -radion verkkosivujen ohella nopeaa uutisviestintää ja mahdollisuuksia seurata saamelaisalueen tapahtumia etäältä. Moni kertoi seuraavansa esimerkiksi inarilaisten Facebook-ryhmää, jossa heidän mukaansa ”porisi ihan eri padat” kuin suomalaisissa kahvipöytäkeskusteluissa. Osa taas koki sosiaalisen median kiivaatkin väittelyt repivinä ja itselleen vieraina ja toivoi suurempaa yhtenäisyyttä ja yksimielisyyttä eri saamelaisryhmien kesken. Vastaavasti esimerkiksi Facebook on tarjonnut uusia mahdollisuuksia ryhmäytymiselle ja saamelaisien välisten yhteyksien rakentamiselle kaupungeissa. Esimerkiksi koltasaamelaisen kulttuurin elpyminen pääkaupunkiseudulla käsityöpiirien kautta on ollut monelle tärkeää. Sosiaalinen media on toiminut tehokkaana tiedotuslustana paikkakunnan kulttuuri- ja muista tapahtumista ja tavoittanut helposti myös niitäkin, jotka eivät ole aktiivisia yhdistystoiminnassa.

Sosiaalisen median kautta eri paikkakunnilla asuvat saamelaiset voivat kokea keskinäistä yhteisöllisyyttä ja kuuluvuutta ja sitä kautta vahvistaa kollektiivista identiteettiään. Tämä on tärkeää varsinkin saamelaisalueen ulkopuolella asuvien ja syntyneiden saamelaisien kohdalla, jotka eivät ole syystä tai toisesta voineet saada vahvoja siteitä saamelaisyhteisöön. Sosiaalinen media voi toimia sillan rakentajana ja voimistaa osaltaan yhteisöllisiä siteitä. Sosiaalisen median kautta saamelaiset voivat myös olla helposti yhteydessä eri puolilla maailmaa asuvien alkuperäiskansojen kesken, saada tietoa heidän elämäntilanteestaan ja tukea heitä erilaisissa heidän asemaansa liittyvissä yhteiskunnallisissa kamppailuissa. Ilmiöllä on kuitenkin myös kääntöpuolensa, sillä varsin monet saamelaiset ja muiden alkuperäiskansojen jäsenet joutuvat myös kokemaan sosiaalisessa mediassa rasistisia syytöksiä ja kommentteja sekä vähättelyä pääväestön edustajien taholta. Vastaavasti tietoisuus ja samaistuminen eri puolilla maailmaa tapahtuviin alkuperäiskansoihin kohdistuviin vääryyksiin ja heidän oikeuksiensa loukkaamiseen ilman todellisia vaikutusmahdollisuuksia voi osaltaan kuormittaa yksilöiden henkistä hyvinvointia, kuten Carlson (2013) toteaa.

11. Saamelaisyhdistykset kaupunkien saamelaisten arjessa

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

”Mehän [saamelaisyhdistykset] korvataan niitä, mitä saamelaisalueella on luontaisena, niin kuin luomme ja uusinamme saamelaiskulttuuria täällä.”

Saamelaisyhdistyksillä on monia tärkeitä merkityksiä saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämässä, arjessa ja palvelujen saannissa. Kyselyyn vastanneille saamelaisyhdistysten sisällöt liittyivät saamen kielten ja kulttuurin elvyttämiseen ja vahvistamiseen, yhdessäoloon saamelaisten kesken, mahdollisuuksiin tavata muita saamelaisia sekä saamenkielisten palvelujen tarjoamiseen. Yhdistysten aktiivijäsenten määrät eivät välttämättä ole suuria, mutta niiden järjestämään toimintaan osallistuu suhteellisen paljon kunkin paikkakunnan saamelaisia. Paikallisaktiivisuuden ohella niiden toiminnalla on myös laajempaa yhteiskunnallista merkitystä. Saamelaisalueen ulkopuolella toimivien saamelaisyhdistysten merkityksestä kertoo esimerkiksi se, että Suomen ensimmäinen saamelaisyhdistys, Samii Litto, perustettiin itse asiassa saamelaisalueen ulkopuolella, evakkoaikana Alavieskassa vuonna 1945. Yhdistyksen toiminta siirtyi myöhemmin saamelaisalueelle, mutta yhdistyksen aktiiveja asui myös Oulussa. (Lehtola 2012, 423–424; Lehtola 2004, 111–112.)

Ensimmäinen saamelaisalueen ulkopuolelle toimintansa keskittänyt saamelaisyhdistys oli Helsingissä vuonna 1974 perustettu Mii ry. Yhdistys kanavoi saamelaisaktivistien toimintaa ja levitti tietoisuutta saamelaisten asemasta ja muutostarpeista valtaväestön keskuuteen sekä järjesti kulttuuritapahtumia Helsingissä (Lehtola 2015, 136; Lindgren 2000, 101). Mii ry tavoitti suuren osan pääkaupunkiseudun saamelaisista. Yhdistyksen toiminta Helsingissä kuitenkin hiipui vuoteen 1981 mennessä ja lakkasi kokonaan aktiivisten jäsenten muutettua takaisin saamelaisalueelle tai siirryttyä vaikuttamaan saamelaisasioihin muiden väylien kautta (Lindgren 2000, 101). Tämä kuvastaa hyvin sitä, että muuttoliike saamelaisalueen ja kaupunkien välillä on ollut kahdensuuntaista ja suunta sekä huiput ovat vaihdelleet eri aikoina. Yhdistystoiminnan kautta kaupungissa eri elämänvaiheissa asuvat saamelaiset ovat voineet aktiivisesti ylläpitää kieltään, identiteettiään ja kuulumuutta saamelaisyhteisöön.

Suomalaisia yhdistyksiä tutkineen Siisiäisen (1990) mukaan yhdistysten toiminta on usein alkanut jonkin protestiliikkeen kautta, vastaliikkeenä johonkin yhteiskunnalliseen epäkohtaan, johon on haluttu puuttua. Siisiäinen on hahmotellut suomalaisen yhteiskunnan yhdistyksiä synnyttäneitä protestisyklejä, mutta ne eivät mene aivan yksiin saamelaisyhteiskunnan tapahtumien kanssa. Evakkovuosina perustettu Suomen ensimmäinen saamelaisyhdistys Samii Litto ei varsinaisesti ollut protestiliike, mutta sen synty voidaan nähdä vastareaktionä hyvin poikkeukselliselle tilanteelle, jossa Inarin, Utsjoen ja Sodankylän alueen saamelaiset olivat evakossa Pohjanmaalla. Ensimmäisen kaupunkisaamelaisyhdistyksen, Helsingin Mii ry:n, synty voidaan nähdä reaktionä saman tyyppiseen poikkeukselliseen tilanteeseen, kun 1970-luvun suuren kaupunkieihin suuntautuneen muuttoliikkeen myötä Helsingissä asui yhtäkkiä enemmän saamelaisia kuin aiemmin. Suomessa toimivat kaupunkisaamelaisyhdistykset ovat olleet monin tavoin mukana saamelaisyhteiskunnan omissa murroskohdissa ja protestiliikkeissä. Esimerkiksi moni kaupunkisaamelaisyhdistysten aktiivi oli mukana muun muassa Alta-joen patoamista vastustaneissa protesteissa.

Mii ry:n toiminnan hiipumisen jälkeen pääkaupunkiseudun saamelaisyhdistystoiminta jatkui reilun puolen vuosikymmenen tauon jälkeen, kun City-Sámit ry perustettiin vuonna 1988. Se toimi aluksi varsin samankaltaisin toimintaperiaattein kuin edeltäjänsä. SÁRAn laadullisissa aineistoissa ihmiset muistelivat 1980-lukua saamelaisalueen ulkopuolella aikana, jolloin yhteydenpito saamelaisalueelle oli haastavaa. Saamelaisyhdistysten toiminta on voinut olla monelle ainoa tapa pitää arjessa yhteyttä muihin saamelaisiin. 2000-luvulla City-Sámit ry:n toiminta on kuitenkin saanut uusiakin ulottuvuuksia, muun muassa saamenkielisen varhaiskasvatuksen sekä perusopetuksen ajajana. Yhdistys jopa järjesti pohjoissaamenkielistä kielipesätoimintaa vuosina 2013–2018.

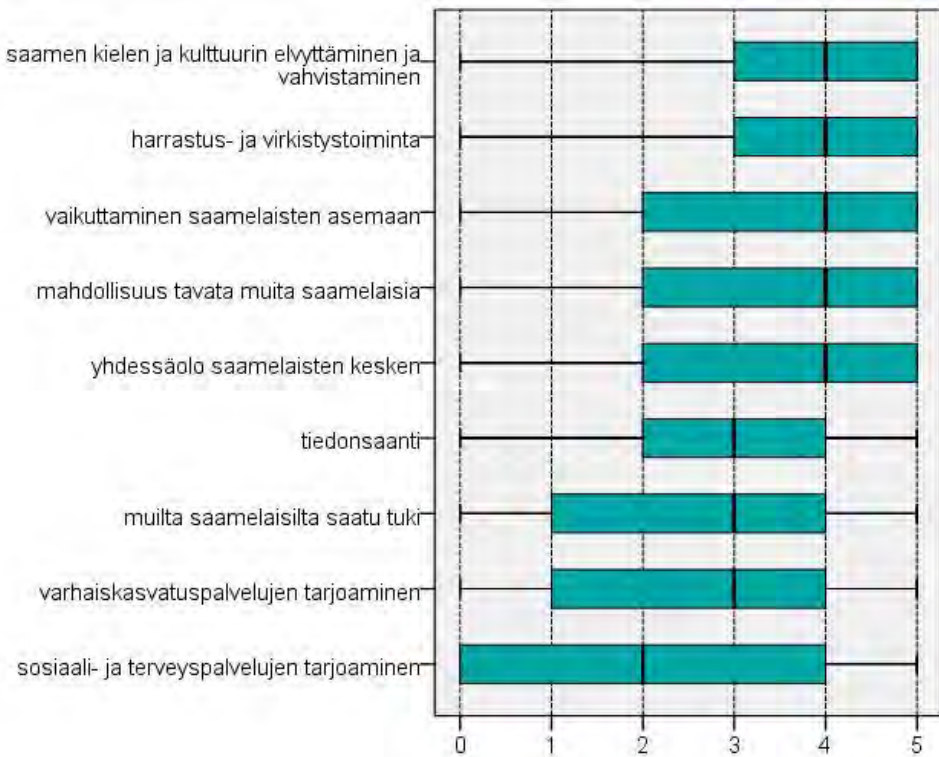
Saamelaisyhdistystoiminta laajeni muihin Suomen kaupunkeihin paljon myöhemmin, vasta 1990- ja 2000-lukujen taitteessa. Rovaniemellä ja Oulussa yhdistystoiminnan alkusytykkeenä toimi saamelaisvanhempien tarve yhdistää voimansa saamenkielisten varhaiskasvatuspalvelujen saamiseksi. Rovaniemellä saamelaisyhdistystoiminta käynnistyi vuonna 1996, kun aiemmin Helsingissä toiminut Mii ry aktivoitiin uudelleen Rovaniemen saamelaisyhdistys Mii ry:nä. Yhdistyksen toiminta on aiempaa vahvemmin kohdistunut paikallisen saamelaisväestön yhdysiteenä toimimiseen kuin valtakunnalliseen vaikuttamiseen tai saamelaisasioista tiedottamiseen pääväestölle (Mii ry 2019).

Vuonna 2003 perustettu Oulu Sámit yhdistys on ollut alusta alkaen aktiivinen lapsiperheiden asioissa. Se on ollut järjestämässä saamen kielen kerhoa sekä myöhemmin saamenkielistä päivähoitoa ja saamen kielen opetusta Ouluun. Oulussa on toiminut lisäksi kaksi muuta saamelaisyhdistystä: Suohpan ry ja Gieku ry, jotka ovat Oulun yliopiston saamen kielen, saamelaisen kulttuurin ja saamelaistaustaisten opiskelijoiden yhdistyksiä. Uusin kaupunkisaamelaisyhdistys on vuonna 2012 perustettu Sisä-Suomen saamelaisyhdistys Bárpmu ry, jonka toiminta-alueita ovat Jyväskylä ja Tampere. Yhdistys toimii saamelaisten yhdysiteenä ja on järjestänyt erityisen aktiivisesti käsityökurssitoimintaa.

Saamelaisyhdistysten toiminta on nykyään painottunut jäsenten arkista elinympäristöä koskeviin kysymyksiin ja toimintoihin, kun taas aiemmin yhdistysten tavoitteet ja toiminta olivat enemmän valtakunnallisia. Samii Litto edusti aikanaan kaikkia saamelaisia, mutta nuoremmat kaupunkisaamelaisyhdistykset edustavat puolestaan tietyn, maantieteellisesti rajatun alueen saamelaisia. Muutos liittyy myös saamelaisten kielellisen ja kulttuurisen itsehallinnon perustamiseen, siihen, että saamelaisten asioiden ajaminen valtakunnallisella tasolla siirtyi vuonna 1996 perustetulle Saamelaiskäräjille. Vastaavasti kaupunkien saamelaisyhdistykset ovat yhä enemmän ja aktiivisemmin ottaneet tehtäväkseen saamenkielisten palvelujen, kuten päivähoidon ja saamen kielen opetuksen, edistämisen (Lehtola & Ruotsala 2016, 66–67). Yhdistysten aktivoituminen saamenkielisten palvelujen suhteen kertoo osaltaan kaupungeissa asuvien saamelaisten arjesta: palvelujen puute koetaan arjen epäkohdaksi, joka halutaan korjata. Yhdistystoiminta on ollut monille suomalaisille yhteiskunnallisille liikkeille tapa legitimoida omaa toimintaansa ja päästä mukaan erilaisiin neuvotteluihin. Valtion näkökulmasta rekisteröidyt yhdistykset ovat oikeustoimikelpoisia neuvottelukumppaneita. (Siisiäinen 1998, 224.) Myös saamelaisille yhdistysten perustaminen on ollut yksi keino päästä mukaan erilaisiin paikallisiin, esimerkiksi palveluja koskeviin, neuvotteluihin.

Saamelaisyhdistysten monialaiset merkitykset

Kun saamelaisyhdistysten merkityksiä kysyttiin SÁRA-tutkimuksessa, saamen kielen ja kulttuurin elvyttäminen ja vahvistaminen nousivat yhdeksi tärkeimmistä yhdistysten merkityksiksi vastaajien keskuudessa (Kuvio 65). Saamen kielen ja kulttuurin elvyttäminen ja vahvistaminen liittyvät toisiinsa ja ovat olleet saamelaisyhdistysten ydintoimintaa alusta lähtien ja olivat vastaajien mukaan edelleen sitä. Yhtä tärkeiksi vastaajat kokivat yhdistysten tarjoaman harrastus- ja virkistystoiminnan. Seuraavaksi tärkeimpinä vastaajat mainitsivat toisten saamelaisten tapaamisen ja yhdessäolon saamelaisten kesken. Kaupunkien saamelaisyhdistysten järjestämien tapahtumien ja toimintojen yhteydessä paikkakunnalla asuvat, eri puolilta saamelaisaluetta ja Suomea muuttaneet saamelaiset voivat tutustua toisiinsa (ks. Nyseth & Pedersen 2015, 170–171). Lisäksi yhdistysten merkitystä saamelaisten asemaan vaikuttamisessa pidettiin tärkeänä. Yhdistysten muut merkitykset, kuten tiedonvälitys, keskinäinen vertaistuki ja palvelujen tarjoaminen, tulivat melko tasaveroisina esiin. Varhaiskasvatuspalvelujen tarjoaminen koettiin selvästi tärkeämmäksi kuin sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoaminen. Yhdistykset koettiin kaiken kaikkiaan hyvin merkityksellisinä, mutta tulos jakoi vastaajia. Noin 10 % vastaajista koki, ettei yhdistyksillä ollut heille merkitystä mainituilla osa-alueilla, ja saman verran oli vastaanut ”en osaa sanoa”.

Kuvio 65. Saamelaisyhdistysten merkitykset saamelaisalueen ulkopuolella asuville saamelaisille. (0= ei merkitystä, 1 = vähän merkitystä, 5 = paljon merkitystä.)

”Lei vehá bággu álgit [searvedoibmii fárrui], ahte sápmelašhan ferte leat, juos háliida ovddidit sámejiela sámeaguovllu olggobealde, várra maiddái sámeaguovllus, de ferte leat dihto muddui aktivista, ahte juos háliida doalahit giela sogas, bearrašis.”¹³

”Saamelaisena sitä on saanut tottua siihen, että pitää itse aina järjestää kaikki.”

Huomattavan moni vastaajista osallistui itse toiminnan järjestämiseen. Kaupunkien saamelaisyhdistysten toimintaa luonnehtikin hyvin monen vastaajan suusta tullut toteamus siitä, että ”saamelaisena on saanut tottua siihen, että itse pitää kaikki järjestää”. Heidän mukaansa yhdistystoimintaan lähteminen on ollut välttämätöntä, jos haluaa säilyttää saamen kielen perheessään ja suvussa saamelaisalueen ulkopuolella. Saamelaisyhdistykset ovatkin toimineet aktiivisesti monilla paikkakunnilla nimenomaan saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen saamiseksi. Yhdistysten aktiivihenkilöt ovat käyneet viranomaisten kanssa pitkiä kamppailuja saadakseen näitä jopa lakisääteisiäkin äidinkieliä palveluja. Eräs saamelaisvanhemmista ja yhdistysaktiiveista totesikin osuvasti, että ”saadakseen lakisääteistä saamenkielistä varhaiskasvatusta, pitää itse olla oikeusoppinut. Eikä sekään välttämättä riitä. Sen ohella on myös kyettävä edistämään asioita paikallishallinnossa ja poliittisessa päätöksenteossa.” Osa yhdistyksistä on myös osallistunut varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen tuottamiseen tai ainakin avustanut niiden järjestelyissä auttaen muun muassa osaavan saamenkielisen henkilöstön rekrytoinnissa ja tiedon välittämisessä saamelaisvanhemmille.

Sen sijaan saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjontaan tai edistämiseen saamelaisalueen ulkopuolella toimivat saamelaisyhdistykset eivät ole toistaiseksi ryhtyneet. Ne ovat kylläkin nostaneet aktiivisesti esille myös sellaista tarpeen nyt ja tulevaisuudessa. Osa saamelaisyhdistysten aiemmista aktiivijäsenistä ilmoittikin, että tulevaisuudessa lienee tarpeen jatkaa kamppailua omien tai iäkkäiden vanhempinsa omakielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen puolesta.

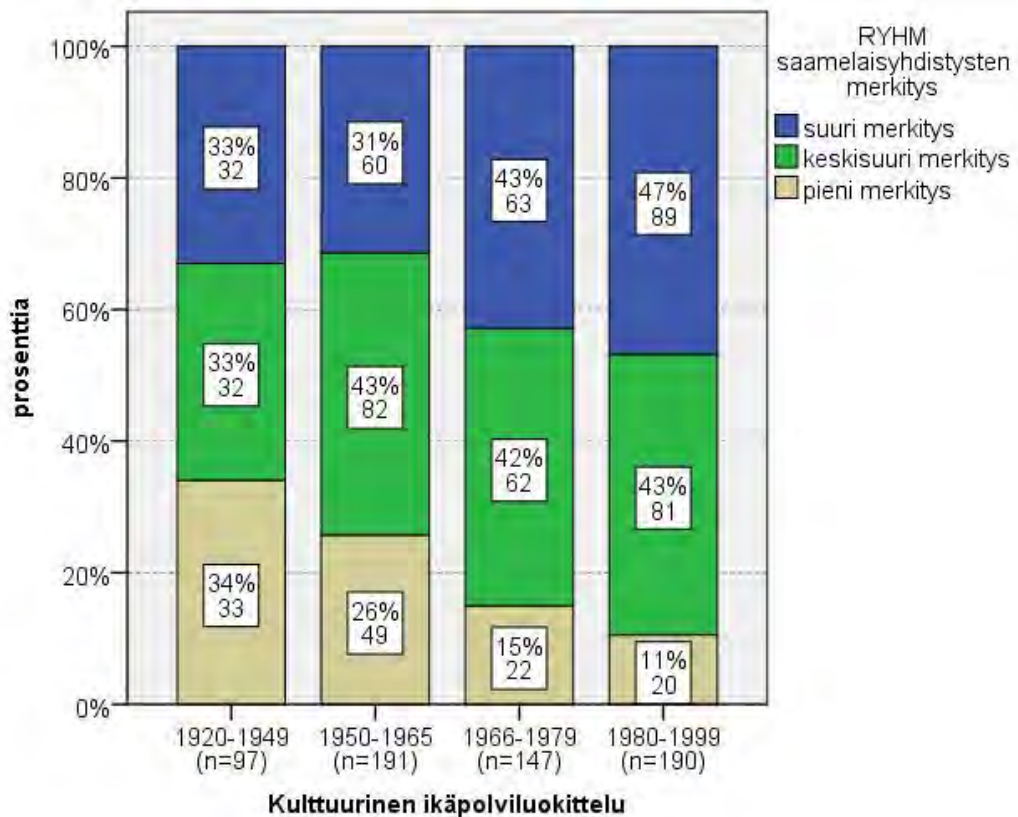
Yhdistysten merkitykset eri elämänvaiheissa

Saamelaisyhdistysten toimintaan osallistumisen aktiivisuus vaihteli ikäkausittain ja elämänvaiheittain. Saamenkielisten varhaiskasvatuspalvelujen tarve motivoi usein juuri nuoria lapsiperheellisiä toimimaan aktiivisesti yhdistyksissä. Vaikka toimintaan liittyy vertaistuen saamista samassa asemassa olevien kesken, kokivat monet tämän vaiheen usein varsin raskaana. Omakielisten varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen saaminen edellytti vanhemmilta suuria henkilökohtaisia ponnisteluita. He kokivat joutuneensa itse taistelemaan heille kuuluvien lakisääteistenkin oikeuksien puolesta ja joutuneensa kohtaamaan kiperiä vääntöjä viranomaisten kanssa. Intensiivinen yhdistysaktiivisuus lasten ollessa

¹³ ”Oli vähän pakko lähteä [mukaan yhdistystoimintaan], että saamelaisenhan pitää olla, jos haluaa edistää saamen kieltä saamelaisalueen ulkopuolella, varmaan myös saamelaisalueella, niin pitää olla vähän aktivisti, että jos haluaa säilyttää kielen suvussa, perheessä”.

pieniä uuvutti kokemusten mukaan monet toimijat. Omien lasten kasvettua pois varhaiskasvatus- ja perusopetusiästä jäsenten aktiivisuus voikin merkittävästi vähetä.

Tutkimuksen tulosten mukaan saamelaisyhdistysten merkitys oli kokonaisuudessaan suurin nuorimmille ikäpolville (Kuvio 66). Heistä lähes puolet koki saamelaisyhdistysten merkityksen suureksi. Heistä jopa 90 % piti niiden merkitystä suurena tai keskisuurena. Tämä on tärkeä viesti saamelaisyhdistyksille ja niiden tulevaisuuden toimintojen suunnittelemiselle. Myös vanhimmasta ikäpolvesta kaksi kolmasosaa koki yhdistysten merkityksen suureksi tai keskisuureksi.

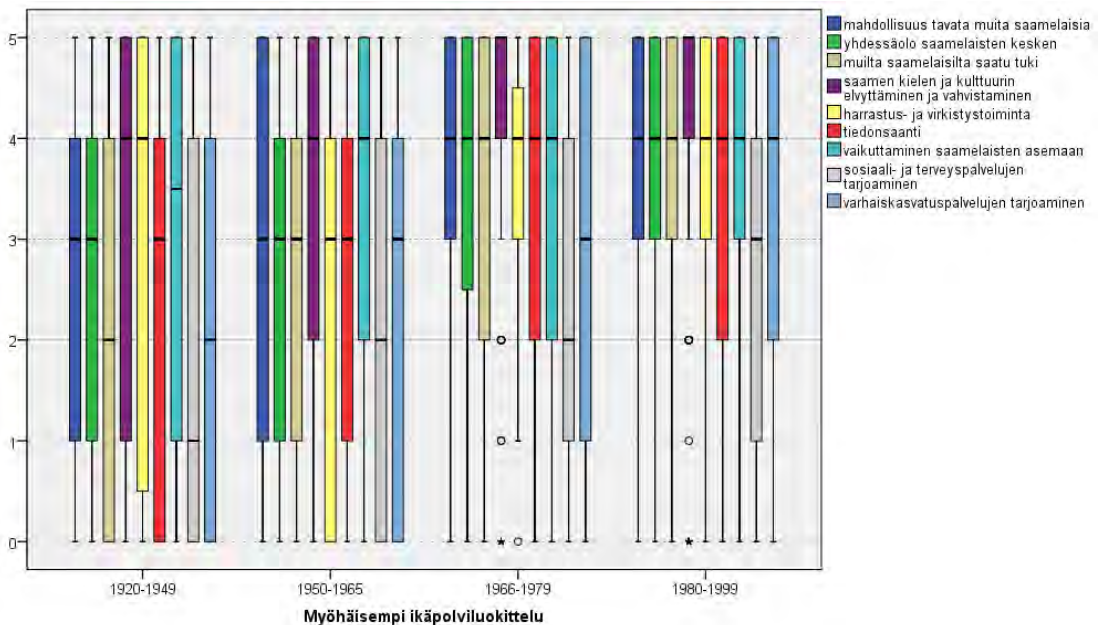
Kuvio 66. Saamelaisyhdistysten merkitys eri ikäpolvien saamelaisväestölle (n = 625).

”Dat lea nu, ahte go oaidná earaid deikke, ná go hálesta de dat lea hirpmat voimaannuttavaa.”¹⁴

¹⁴ ”Se on niin, että kun näkee muita täällä, näin kun juttelee, niin se on hirveän voimaannuttavaa”.

Saamelaisyhdistysten merkitykset vaihtelivat jonkin verran ikäpolvittain (Kuvio 67). Saamen kielen ja kulttuurin vahvistaminen ja elvyttäminen olivat kaikkien ikäpolvien mielestä saamelaisyhdistysten avaintoimintoja. Kaupunkiolosuhteissa monien oli vaikea löytää saamenkielisiä puhekavereita. Sen vuoksi mahdollisuus päästä puhumaan ja nauramaan yhdessä saameksi koettiin itsessään virkistäväksi ja voimaannuttavaksi. Sen ohessa yhdistysten järjestämä harrastus- ja virkistystoiminta sekä vaikuttaminen saamelaisten asemaan koettiin tärkeäksi kaikissa ikäpolvissa.

Erityisesti lapsiperheet pitivät tärkeinä mahdollisuuksia tutustua toisiin saamelaisiin sekä muilta saamelaisilta saatua tukea. Sitä, että lapsi tapasi toisia saamen kieltä puhuvia lapsia, pidettiin tärkeänä, jotta lapsi motivoitui paremmin kielen puhumiseen. Monet vanhemmat kokivat, että se, että lapsi puhui saamen kieltä vain kotona toisen vanhemman kanssa, oli vaikeaa ja osin hedelmätöntä. Lapset kaipasivat vertais esimerkkejä toisista lapsista ja aikuisista huomatakseen, että saamen kieli on elävä kieli ja saamelaiskulttuuri on elinvoimainen. Se, että nykyisessä kouluopetuksessa ei juurikaan opeteta nykypäivän saamelaisuudesta tai saamelaisten historiasta, vaikeutti myös lasten samaistumista saamelaiskulttuuriin. Saamelaisalueelta muuttaneille yhdessäolo saamelaisten kesken oli jonkin verran tärkeämpää, kun taas saamelaisalueen ulkopuolella syntyneille tiedonsaanti yhdistysten kautta oli tärkeällä sijalla.

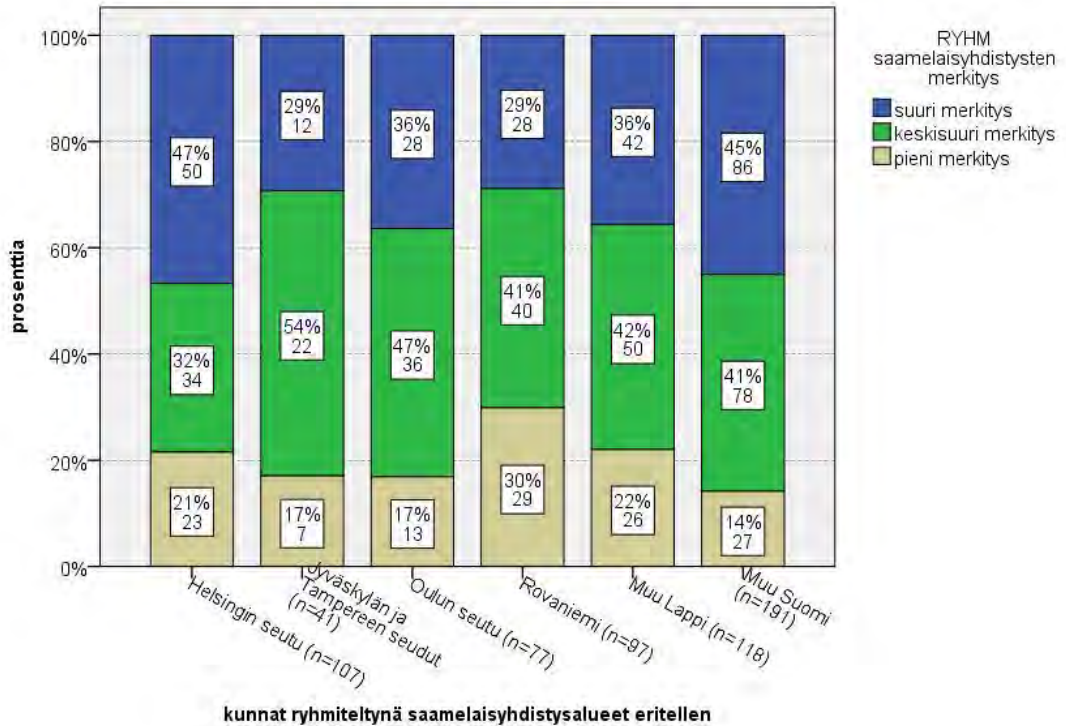
Kuvio 67. Saamelaisyhdistysten merkitykset vastaajille ikäpolvittain tarkasteluna. (0 = ei merkitystä, 1 = vähän merkitystä, 5 = paljon merkitystä.)

Naiset pitivät saamelaisyhdistysten merkitystä melko selvästi suurempana kuin miehet. Saamen kielen ja kulttuurin ylläpitäminen ja siirtäminen lapsille liitettiin usein enemmän naisten vastuualueeseen. Tämä vastaa aiempien tutkimusten tuloksia, joita myös Lindgren (2000) pohti työssään. Hänen mukaansa kielisosiologiset tutkimukset osoittavat, että kielen assimilaatiotilanteessa naiset usein helpommin vaihtavat enemmistökieleen, mutta myös kielen revitalisaatiotilanteessa naisten on todettu olevan aktiivisempia palauttamaan menetettyä kieltä tai ylläpitämään pientä vähemmistöasemassa olevaa kieltä enemmistökielen paineessa (Lindgren 2000, 181). Etenkin nuoret naiset ovat aktiivisia kielen elvyttäjiä (Lindgren 2000, 181; ks. Lakomäki 1997).

Suhteessa vastaajien työmarkkina-asemaan vaikutti siltä, että saamelaisyhdistysten merkitys näyttäisi olevan tasollisesti suurin opiskelijoilla ja osa-aikatyötä tekeville (Liite 3). Yhdistysten merkitys tiedonsaannille saamelaisia koskevissa asioissa nousi tärkeimmäksi näille vastaajaryhmille. Työttömänä olevat pitivät yhdistyksiä tärkeinä ja saamen kielen ja kulttuurin vahvistamista niiden tärkeimpänä tehtävänä. Sen sijaan yhdessäoloa saamelaisten kesken tai tutustumista toisiin saamelaisiin he arvostivat hieman vähemmän kuin muut. Myös eläkeläiset kokivat yhdessäolon saamelaisten kesken ja heiltä saadun tuen hieman vähemmän merkitykselliseksi kuin muut. Kokoaikaisessa ansiotyössä ja yritystoiminnassa oleville sen sijaan juuri saamelaisten yhdessäolo oli tärkeää, kun taas yhdistysten järjestämällä harrastus- ja virkistystoiminnalla oli heille jonkin verran vähemmän merkitystä kuin muille ryhmille.

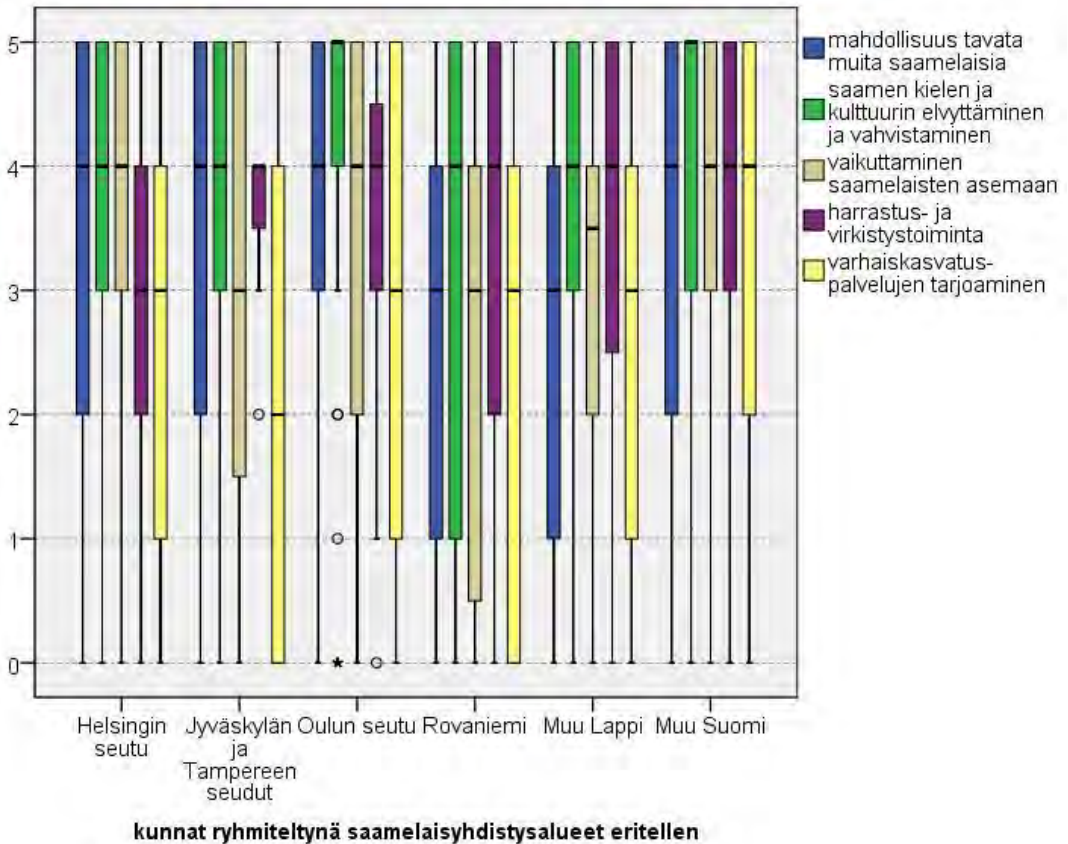
Alueelliset erot

Siinä, miten merkittäviä saamelaisyhdistykset olivat vastaajille, oli havaittavissa joitain selviä alueellisia eroja (Kuvio 68). Tulosten perusteella saamelaisyhdistysten konkreettisten toimintojen ja saavutusten ohella niillä vaikuttaisi olevan myös tärkeitä välillisiä tai symbolisia merkityksiä saamelaisten asemalle. Tämän puolesta kertoi se, että saamelaisyhdistysten merkitystä pidettiin tärkeänä myös niillä alueilla, joilla ei ole toimivaa saamelaisyhdistystä. Suurin merkitys yhdistyksillä oli Helsingin seudun ja Tampereen seudun saamelaisille sekä Muun Suomen ja Muun Lapin saamelaisille. Tasollisesti hieman pienempänä niiden merkitystä pitivät Rovaniemen ja Muun Lapin vastaajat. Niissäkin silti vähintään kaksi kolmasosaa piti yhdistysten merkitystä suurena tai keskisuurena.

Kuvio 68. Saamelaisyhdistysten merkitykset alueittain tarkasteltuna (n = 631).

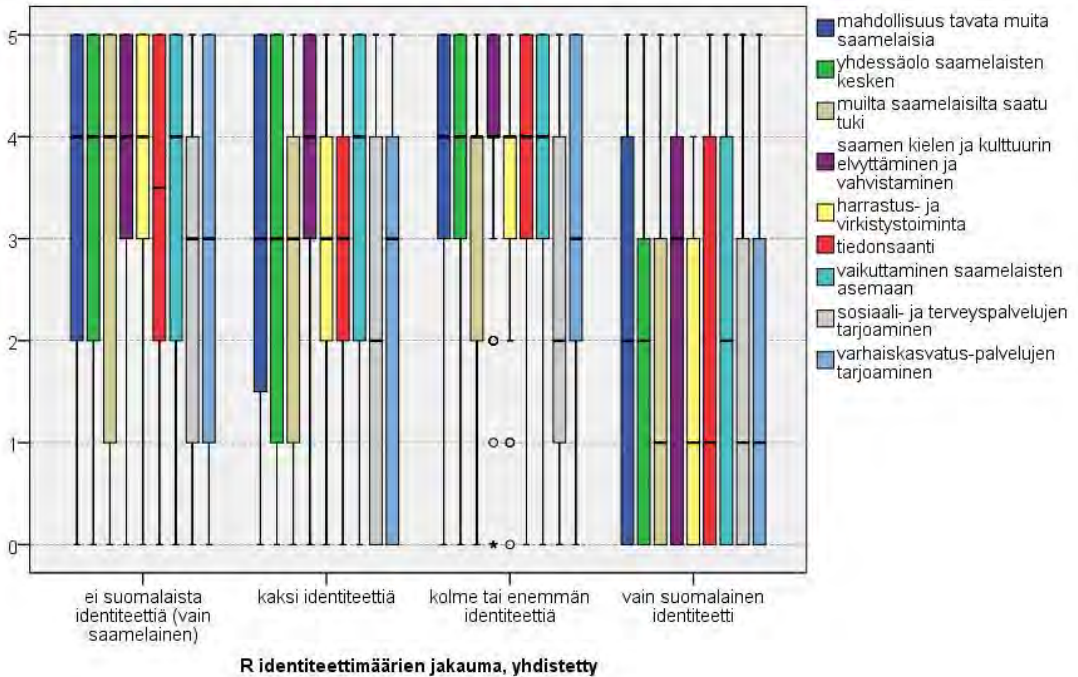
Lähempänä saamelaisaluetta asuvat vastaajat kokivat muilla alueilla asuvia vähäisempinä saamelaisyhdistysten merkitykset muiden saamelaisten tapaamisen, yhdessäolon saamelaisten kesken ja keskinäisen tuen suhteen (Kuvio 69). Sen sijaan he pitivät tärkeinä niiden tarjoamaa saamen kielen ja kulttuurin elvytystä sekä harrastus- ja yhdistystoimintaa. Tulos vastaa Nysethin ja Pedersenin (2015, 181) tulosta, jonka mukaan etenkin Rovaniemen saamelaisista monet kokivat yhdistystoiminnan vieraaksi itselleen. Heillä oli monesti omakohtaiset suhteet elävään saamelaiskulttuuriin saamelaisalueella, ja he liittyivät saamelaisuuden enemmänkin luontoon, perinteisiin elinkeinoihin, yhteisöön ja paikkoihin.

Kuvio 69. Saamelaisyhdistysten koetut merkitykset alueittain tarkasteltuina. (0 = ei merkitystä, 1 = vähän merkitystä, 5 = paljon merkitystä.)

Saamelaisidentiteetin vahvistaminen

Saamelaisyhdistykset kannattelevat ja vahvistavat merkittäväällä tavalla kaupungissa asuvien saamelaisten identiteettiä (Kuvio 70). Vastaavasti ne, jotka olivat valinneet vain suomalaisen identiteetin, pitivät saamelaisyhdistysten merkityksiä kauttaaltaan vähäisempinä kuin muut. Ne, jotka olivat ilmoittaneet vain saamelaisen identiteetin, pitivät saamelaisyhdistysten merkityksiä kauttaaltaan suurempina kuin muut. Sen sijaan suurin merkitys kielen ja kulttuurin elvyttämisessä yhdistyksillä oli niille vastaajille, jotka olivat ilmoittaneet saamelaisidentiteetin ohella vähintään kaksi identiteettiä. Sitä pitivät tärkeänä myös ne vastaajat, joilla oli vain suomalainen identiteetti.

Kuvio 70. Saamelaisyhdistysten merkitykset suhteessa vastaajien identiteettivalintoihin. (0 = ei merkitystä, 1 = vähän merkitystä, 5 = paljon merkitystä.)

”En ole keksinyt sitä punaista lankaa, jolla saamelainen kaupunkikulttuuri saadaan elämään, jollei sitten tämä yhdistystoiminta, joka yhdistää saamelaisia ja saa sen kulttuurin elämään kaupungissa. Mää oon sitä mieltä, että me tarvitaan muitakin, ja ehkä tää yhdistys niitä muita ihmisiä; sen kautta, että meidän ei tarvi kaikkien ite sitä keksiä, miten sen [saamelaiskulttuurin] saa arjessa elämään. Saa niinku ittekin vahvistusta, että toi tekee noin ja toi tekee samalla tavalla kuin mä. Niinku just yhteisöllisyyttä ... ei se saamelaisuuden arjessa näkyminen itekseen tuu.”

Saamelaisidentiteetin tukeminen oli tärkeää erityisesti niiden vastaajien mielestä, jotka eivät olleet voineet oppia saamen kieltä tai eivät olleet saaneet kotoaan vahvoja siteitä saamelaiskulttuuriin. Jotkut heistä kuitenkin kokivat, että saamelaisyhdistysten toiminta kohdentui liikaa saamenkielisille, ja he toivoivatkin sen ohella toimintoja, jotka huomioisivat myös suomenkielisten saamelaisten tarpeet. Lindgren (2000) ja Pedersen ja Nyseth (2015) ovat todenneet, että osa kaupungissa asuvista saamelaisista ei voinut samaistua yhdistyksen toimintaan, koska he kokivat sen mielestään jotenkin ”elitistiseksi” tai saamenkielentaitoisille saamelaisille kohdistetuksi. Kuitenkin lähes kaikilla kaupunkisaamelaisyhdistyksillä on tai on ollut jossain vaiheessa myös kaikille suunnattua, avointa kulttuuritoimintaa, käsityökerhoja, kielipiirejä

ja erilaisia tapahtumia. Niiden yhteydessä pyritään vahvistamaan saamen kieltä ja kulttuurisia taitoja. Jotkut vastaajat kokivat kuitenkin saamelaisten keskinäisen vertailun ja arvottamisen kielellisten ja kulttuuristen taitojen perusteella yhteisöä repiväksi. Monissa laadullisissa vastauksissa tuotiin esiin sen tarve, että saamelaiset olisivat keskenään suvaitsevaisempia ja yhtenäisempiä sekä sitä kautta vahvempia säilyttämään omat kulttuuripiirteensä moniarvoisessa ja -kulttuurisessa yhteiskunnassamme. Saamelaisten näkemykset kulttuuristaan ja sille ominaisista tai soveliaista ilmaisutavoista vaihtelevat luonnollisesti, ja näkemyserot voivat aiheuttaa keskinäisiä ristiriitoja. Osin kyse voi olla kulttuurin kehitykseen kuuluvista konventionaalistamisprosesseista (Eidheim 1997, 52), joiden kautta kulttuurin monimuotoisuus ja uudet kehityspiirteet käsitellään ja tulevat vähitellen hyväksytyiksi.

12. Kiinnittymiset saamelaiskulttuuriin ja paikkaan

Lydia Heikkilä, Tuuli Miettunen ja Elsa Laiti-Hedemäki

Olemme lähestyneet saamelaisten hyvinvointia ja mahdollisuuksia elää kaupungeissa saamelaisina kulttuuristen kiinnittymisten näkökulmasta. Erilaiset kielelliset ja kulttuuriset sidokset (pohjoissaam. *čanastagat*) sekä arjen apu luovat ja ylläpitävät verkostollisia suhteita, joiden välityksellä yksittäiset saamelaiset ja perheet kiinnittyvät saamelaisyhteisöön. Tarkastelimme näitä perinteisten kuuluvuuksien (pohjoissaam. *gullevažuođat*) ohella sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta. Hahmottaaksemme paremmin eri muuttujien välisiä yhteyksiä laadimme kielellisiä ja kulttuurisia kiinnittymisiä ja niiden keskinäisiä suhteita hahmottavan moniulotteisen korrespondenssianalyysin (MCA). Tulkitsimme tuloksia yhteen laadullisen aineiston pääasiallisten havaintojen kanssa.

12.1. Kielelliset ja kulttuuriset sidokset

Saamen kielten kautta syntyviä sidoksia tarkasteltiin vastaajien äidinkielen, arkikielen sekä kielenkäyttöyhteyksiä ja -aktiivisuutta koskevien tulosten avulla. Kyse ei ollut vain saamen kielen osaamisesta, vaan käyttömahdollisuuksista eri puolilla Suomea. Saamen kielten ohella tarkastelimme sitä, missä määrin vastaajat liittivät saamelaisuuden elämässään luontoon, ruokaan, sukulaissuhteisiin sekä muihin saamelaiskulttuurin perinteisiin ja uusiin ilmenemismuotoihin.

”Giellahan dat lea bajimužžan.”

Saamen kieli on vastaajille tärkein yksittäinen kulttuurisen kiinnittymisen muodoista ja kriteereistä. Sitä voidaan pitää eräänlaisena juurimuuttujana saamelaisten kokemalle hyvinvoinnille, kulttuuriselle kiinnittymiselle, identiteetille ja sitä kautta sosiaaliselle osallisuudelle. Tämä seikka on noussut esiin monissa aiemmissa tutkimuksissa (Lakomäki 1997; Lindgren 2000; Mustonen 2017). Kieli on myös saamelaismääritelmän kulmakivi. Samalla on hyvä muistaa, että kieli ei kuitenkaan ole ainoa sidos saamelaiskulttuuriin, sillä siihen kiinnitytään hyvin monin eri tavoin, kuten aiemmin on kuvattu. Kielen osaaminen ja käyttö näyttivät kuitenkin jakavan saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten kulttuurisia kiinnittymisiä voimakkaasti. Suuri osa niistä, jotka käyttivät paljon saamen kieltä arjessaan, kiinnittyivät myös kulttuurisesti monitahoisesti saamelaiskulttuuriin ja pyrkivät pitämään saamelaisuutta läsnä arjessaan. Kielellä oli myös suuri merkitys henkilöiden identiteetikokemuksille, sillä vastaajista valtaosa määritteli itsensä suhteessa saamen kielen taitoon. Kielitaidon puuttuminen nousi esiin huolestuttavan usein seikkana, joka vaikutti negatiivisesti vastaajien identiteettiin sekä samaistumiseen saamelaiskulttuuriin ja kansaan. Useissa vastauksissa toistui huoli siitä, etteivät vastaajat kokeneet olevansa täysivaltaisia saamelaisia, koska eivät olleet voineet oppia omaa kieltään. Kieli ei siten viittaa vain kielitaitoon, vaan laajempaan kielelliseen ja kansalliseen kuuluvuuteen (*gullevažuohta*).

”Dan meahci mun diedusge áibbašan.”¹⁵

”Go gávdná dan, aistton daid iežas mehciid dáppe, de dovdá ahte de gullá deike.”¹⁶

Luontosuhde oli monelle vastaajalle tärkeä identiteetin ja saamelaiskulttuuriin kiinnittymisen muoto. Monet kertoivat ikävöivänsä kotiseudullaan juuri luontoa, tuttuja maisemia, tuntureita, jokirantoja ja niin edelleen. Sellaisetkin vastaajat, jotka muuten kokivat olevansa vain vähän paikkakuntaan sidottuja ja vapaita liikkumaan työtilanteiden mukaan, kertoivat kaipaavansa eniten juuri kotiseutunsa luontoa. Saamelaiskulttuuriseen tapaan luonto on merkityksellinen paikkana (pohjoissaam. *báiki*), joka on kulttuurisen ja sukuyhteisöön samaistumisen sekä identiteetin perusta (ks. Magga 2013) ja jota ihmiset kantavat muassaan, vaikka olisivat asuneet vuosikymmeniä Etelä-Suomessa. Moni kertoi oppineensa liikkumaan myös nykyisen asuinpaikkansa luonnossa. Se ei korvannut kulttuurista paikan merkitystä, mutta loi luontoyhteyden, jonka ihmiset kokivat tärkeäksi osaksi kokonaisvaltaista henkistä hyvinvointiaan. Jotkut kokivat myös, että he voivat luonnossa liikkeessaan luontevammin opettaa lapsilleen saamelaisia tapoja, taitoja ja ajattelutapaa (ks. myös Pedersen & Nyseth 2015). He painottivat samalla, että kyse ei kuitenkaan ollut perinteisten paikka- ja luontosidosten syntymisestä ja siirtämisestä lapsille, minkä he näkivätkin suurena puutteena saamelaisalueen ulkopuolella asumisessa. Luonnossa voi kuitenkin syntyä erityinen, läheisempi yhteys ihmisten välille ja muodostua luonnollinen konteksti tarinoille ja muisteluksille sekä joidenkin perinteisten taitojen opettelulle. Joku kiteytti asian kuvaavasti, että ”sitten, kun on löytänyt oman luonnon nykyisestä asuinympäristöstään, voi tuntea kuuluvansa paikkakunnalle”.

Varsinkin perinteisiä elinkeinoja harjoittaville luontoyhteys kuitenkin liittyi ensisijaisesti juuri perinteisiin paikkoihin: jokeen, järveen, tuntureihin, maihin ja metsiin. Perinteiseen elinkeinotoimintaan osallistuminen kaupungista käsin osa-aikaisesti tai etänä onnistui kuitenkin vain harvalta. Yhtäältä taustalla olivat kotipaikkaoikeuksiin sidotut säädökset, jotka voivat estää luontaiselinkeinoimintaan osallistumista. Toisaalta kyse oli pitkistä etäisyyksistä, palkkatyön työaikojen joustamattomuudesta ja muista tekijöistä. Monet olivat prosessoineet asiaa mielessään ja totesivat – vähän katkeruuttakin äänessään – että ”luonto- ja sukulaissidosten oheneminen omien lasten osalta, on vain yksi asia, joka pitää hyväksyä, kun on muuttanut pois saamelaisalueelta”.

Luontaiselinkeinojen harjoittamista ja paikkakuuluvuutta ei voida erottaa sukulaissuhteista ja yhteisöön kuulumisesta, mutta sukulaissuhteilla on myös muita merkityksiä ja ilmenemismuotoja. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvien perheiden kohdalla sukulaissuhteiden ylläpitäminen vaatii erityisiä ponnisteluja: matkoja kotiseudulle lomien aikana, vastavuoroisia sukulaisivierailuja kotiseudulta ja vireää yhteydenpitoa sosiaalisen median tai muun kautta. Toisilla taas oli lähisukulaisia, jotka olivat muuttaneet samaan kaupunkiin, joten he voivat ylläpitää läheisiä suhteita näihin sekä kasvattaa lapsensa osaksi sukuyhteisöään. Moni mainitsi kuitenkin, että sukuyhteisö oli tullut huomattavasti suppeammaksi,

¹⁵ ”Sitä metsää (luontoa) minä tietenkin kaipaän”.

¹⁶ ”Kun löytää sen, siis ne omat metsänsä (luontonsa) täällä, niin sitten tuntee, että kuuluu tänne”.

kun vertasi sitä saamelaisalueen laajaan sukukäsitykseen. Etenkin saamelaiskulttuurin arvojen, tapojen ja perinteisten taitojen välittämisen suhteen sukuyhteyden ohuus aiheutti huolta. Saamelaisten ikäihmisten vaalimia vanhoja kasvatusperinteitä, joissa esimerkiksi tarinoilla on tärkeä merkitys, kaivattiin kaupungeissa. Kiinteän sukuyhteyden kääntöpuolella oli myös suvun kontrollin ja huolenpidon liiallinen ulottuminen yksityiselämän asioihin. Jotkut vastaajat totesivat, että kaupungissa asuessa oli mahdollisuus valita pysyä etäämmällä läheisistä sukusiteistä ja elää siinä suhteessa ”rauhassa” yksityistä elämää. Se saattoi kuitenkin johtaa myös yksinäisyyteen, jollei ihminen itse ollut riittävän sosiaalinen ja pystynyt luomaan uusia verkostoja kaupungissa. Jotkut nostivat esiin, että saamelaisille ominaisen laajan sukuyhteyden ylläpitäminen on saamelaisalueellakin vähentynyt nykyaikana jonkin verran. Ydinperheen ja lähimpien serkkujen kesken pidetään kuitenkin vielä paljon yhteyttä. Eräs vastaaja puolestaan mainitsi, että koki saamelaisalueen ulkopuolella asuessaan sukuyhteydet vielä tärkeämmiksi kuin asuessaan saamelaisalueella, jossa sukulaissuhteet voi ottaa enemmän itsestäänselvyyksinä eikä niitä tarvinnut tietoisesti ylläpitää.

Perinteiset ruuat, kuten poronliha, lohi, marjat ja muut, olivat monille vastaajille tärkeitä kulttuurin kantajia arjessa, ja niiden hankkiminen piti yllä sukulaissuhteita kotiseudulle. Niiden merkitys oli säilynyt luontoyhteyden ohella myös niillä vastaajilla, joiden elämässä saamen kielillä ja kulttuurisilla asioilla oli muuten vain vähän merkitystä. Jonkinlaisena kulttuurisena kriteerinä voitiin muun muassa pitää sitä, että poronliha tai kala olivat arkipäiväisiä ruokia eivätkä lapset ”pitäneet niitä minään”. Toiset taas kertoivat pitävänsä niitä lähinnä juhlaruokina tai ainakin harvinaisina herkkuina. Monet kertoivat itse marjastavansa kaupunkiympäristössä ja sen lähimaastossa. Joku totesikin humoristisesti, että ”hän marjastaa siellä maahanmuuttajien kanssa”.

”Puen kyllä gáktin päälle, jos semmoinen tilaisuus.”

Tärkeinä asioina, jotka liitettiin saamelaiskulttuuriin, esiin nousivat myös pukeutuminen ja koristautuminen. Saamenpuvun eli pohjoissaameksi *gáktin* ohella vastaajat sekä kertoivat käyttävänsä itse saamenaiheisia koruja, huiveja, laukkuja ja muita että tunnistavansa kaupungilla toisia sellaisten kantajia. Saamelaisten keskinäistä ”bongausta” voitiinkin ajatella eräänlaisena avoimen ryhmäidentiteetin muotona tuntemattomina, hajallaan eri kaupungeissa asuvien saamelaisten kesken. Saamelaisten näkyvyyteen julkisuudessa suhtauduttiin kahtalaisesti. Osa piti suurempaa näkyvyyttä tärkeänä samaistumis pintana, kun taas niille, jotka kokivat saamelaisuuden olevan luonteva osa heitä itseään ja heidän arkeaan, kysymys ei ollut relevantti. ”Geasa dat galgá oidnot?” kysyttiin (suom. Kenelle sen pitää näkyä?). Pukeutuminen ei liittynyt vain perinteisten vaatekappaleiden käyttöön, vaan tietynlaiseen estetiikan tajuun, jonka jotkut kokivat yhdistävän saamelaisia. Varsinkin kaupungissa syntyneille nuorille kulttuuriset symbolit ovat tärkeitä, ja niihin perehtymisen kautta he kokivat voivansa rakentaa katkenneita sidoksiaan saamelaiskulttuuriin.

Duodjilla eli saamenkäsitöillä on monialaisia merkityksiä saamelaisille. Oma gákti liittyy ihmisen osaksi tiettyä sukua ja sen käsityöperinnettä sekä myös kotipaikkaan ja saamelaisyhteisöön laajemmin (Magga 2018). Gákti on saamelaisidentiteetin tärkeä osa ja merkittävä kulttuurinen symboli, jonka

merkitys korostui saamelaisalueen ulkopuolella. Laadullisissa vastauksissa nousi esiin, miten tärkeä asia oman gáktin ompelemaan opettelu oli monille saamelaisille. Sen koettiin konkreettisesti liittävän ihmisen osaksi omaa yhteisöään ja sukuperinnettään ja vahvistavan henkilön omaa identiteettiä. Myös se, että lapset saivat oman gáktin, käyttivät sitä juhlissa ja näkivät muita sukulaisiaan sekä toisia saamelaisia gákti päällä, koettiin tärkeäksi identiteetin vahvistamiselle. Gákti oli monelle myös eräänlainen kynnyskysymys. Toiset saattoivat arkailla sen käyttöä, jos eivät olleet saaneet elävää pukuperintöä osana kotikasvatustaan eivätkä tienneet siihen liittyviä yksityiskohtia. Toisaalta kaupunkiympäristössä gáktin sanottiin herättävän eniten julkista huomiota ja monet harkitsivat tarkkaan, milloin käyttävät sitä ja haluavatko joutua se päällään pääväestön silmätikuiksi tai koko saamelaisuuden mannekiineiksi.

”Musiikki on mulle tärkeä. Musiikin kautta, niin kuin, voin aina käväistä Lapissa.”

Musiikki, kirjallisuus ja erilaiset kulttuuritapahtumat koettiin tärkeiksi kulttuurisen samaistumisen kohteiksi. Kieleen ja gáktiin verrattuina musiikin kuuntelu ja kirjojen lukeminen ovat astetta yksityisempiä kulttuurin ilmaisumuotoja. Ne liittävät saamelaisia osaksi omaa kulttuuriperintöään tärkeillä tavoilla, ja kulttuuritapahtumiin osallistuminen tuo ihmisiä yhteen ja lisää heidän kuuluvuuden tunnettaan. Musiikkia ja kirjallisuutta voi kuitenkin harrastaa myös yksityisesti kotonaan, ja niiden kulttuuriin yhdistävä voima voikin siinä mielessä olla enemmän virtuaalista tai toimia ilman välittömiä yhteisöllisiä henkilökontakteja. Saamenkielisen kirjallisuuden lukeminen toki edellyttää saamen kielitaitoa, mikä osaltaan synnyttää kielellisiä kiinnittymisiä.

Sukulaisuussuhteiden ohella vastaajat toivat esiin kuuluvuuden laajaan saamelaisyhteisöön pohjoismaisella tasolla. Monet kertoivat kokevansa yhteisyyttä kaupungissa tapaamiinsa saamelaisiin riippumatta heidän kotipaikastaan. Joku totesikin naurahtaen, että Norjan puoleltakin tulleet saamelaiset, joita ei ole aiemmin tavannut, tuntuvat kaupungissa melkein sukulaisilta. Myös Nyseth ja Pedersen (2015, 170) ja Lindgren (2000, 153) mainitsivat uudenlaisen saamelaisen yhteisöllisyyden syntymisen kaupungissa. Sen mukaisesti eri puolilta maata tulevat saamelaiset ovat alkaneet muodostaa uusia verkostollisia suhteita yhdistystoiminnassa, erilaisissa kulttuuritapahtumissa tai muuten vapaa-ajallaan. Näitä yhteyksiä voidaan pitää alkuina uudenlaisille saamelaisten välisille samaistumisille ja kuuluvuuksille kaupungeissa. Sen sijaan jotkut saamelaisalueella asuvat saamelaiset ovat panneet merkille, että saamelaisalueen ulkopuolella syntyneille yhteydet Saamenmaahan rajoittuvat pääosin heidän omiin juuriinsa ja sukunsa kotipaikkaan. Yhteyksiä on vaikeampi luoda muualle Saamenmaahan ja saada ymmärrystä sekä tietoa saamelaiskulttuurin kirjosta. Siinä mielessä saamelaisia yhdistävää, pan-saamelaista ajattelutapaa ja kollektiivista yhteisyyden tunnetta näyttää olevan vaikeampi sisäistää saamelaisalueen ulkopuolella, vaikkakin uudenlaisia kulttuurisia kontakteja kaupungeissa asuvien kesken syntyisikin.

Maailmankatsomus, yhteisöllisyys ja arvot ovat vaikeammin konkreettisesti määriteltäviä asioita, vaikka ovatkin asioita, jotka saamelaiset tunnistavat yhteisiksi. Ne luovat kulttuurisen yhteisyyden perustan ja jaetun merkitysjärjestelmän. Laadullisessa aineistossa vain harva viittasi suoraan näihin abstraktimpiin asioihin, kun heitä pyydettiin määrittelemään sitä, miten saamelaiskulttuuri näyttäytyy heidän elämässään. Useimmiten vastaukset koskivat yllä mainittuja materiaalisempia kulttuurin ilmenemismuotoja. Monet

nostivat esiin arvoista ja tavoista juuri saamelaisen kasvatuserinteen, vanhempien kunnioittamisen ja yhteisöllisyyden. He kokivat saamelaisalueen ulkopuolella asumisessa vaikeimpana sen, etteivät voineet liittää lapsiaan osaksi saamelaisten perinteisiä kasvatustapoja ja vanhempien sukupolvien elämänviisautta.

Osalla näistä kulttuurisista määreistä, jotka kuvaavat saamelaisten jaettuja samaistumiskokemuksia, on myös suuria symbolisia merkityksiä. Ne liittyvät myös vuosikymmenten aikana muodostuneisiin stereotyyppisiin käsityksiin saamelaiskulttuurista. Niiden avulla on tunnistettu ja tuotettu kulttuuriryhmien ja kansojen välisiä eroja. Jähmettyneinä ne voivat osaltaan ylläpitää essentiaalisia käsityksiä saamelaiskulttuurista, mistä niitä on laajalti kritisoitu (Lehtola 2015; Valkonen 2007). Sen vuoksi on hyvä muistaa, että tässä käsiteltyjen kulttuuristen tekijöiden ohella on monia muita tapoja jäsentää saamelaiskulttuuria tai kokea se itselleen ja perheelleen merkitykselliseksi. Kulttuurit muuttuvat ja kehittyvät säilyttäen joitain ominaispiirteitään ja saaden eri aikoina, paikoissa ja tilanteissa uusia ilmaisumuotoja. Kaupunkien saamelaisyhteisössä syntyy uusia kulttuurin ilmaisumuotoja sitä mukaa kuin saamelainen yhteisöllisyys ja julkisuus vahvistuvat. Laadullisten vastausten perusteella ilmeni, että perinteiset saamelaiskulttuurin ilmenemismuodot vaikuttivat kuitenkin säilyttäneen pitkälle merkityksensä. Monet tutkijat ovatkin kiinnittäneet huomiota siihen, että saamelaisalueen ulkopuolella nämä varsin stereotyyppiset kulttuuri- ja identiteettikäsitykset, jotka ovat yleisiä valtaväestön keskuudessa, vaikuttavat myös saamelaisten tapoihin elää ja ilmaista omaa kulttuuriaan. Samalla ne rajoittavat saamelaiskulttuuriin samaistumisen tapoja. (Lindgren 2000.) Nuoret saamelaiset muokkaavat tehokkaasti saamelaisten julkikuvaa ja luovat uusia tapoja ilmentää saamelaiskulttuuria. Vaikka niiden näkyvyys on sosiaalisen median kautta selvästi vahvistunut viime vuosikymmenen aikana, vaikuttaa kestävänsä aikansa, ennen kuin syntyy uusia, yhteisön hyväksymiä tapoja merkityksellistää saamelaiskulttuuria ja samaistumista siihen.

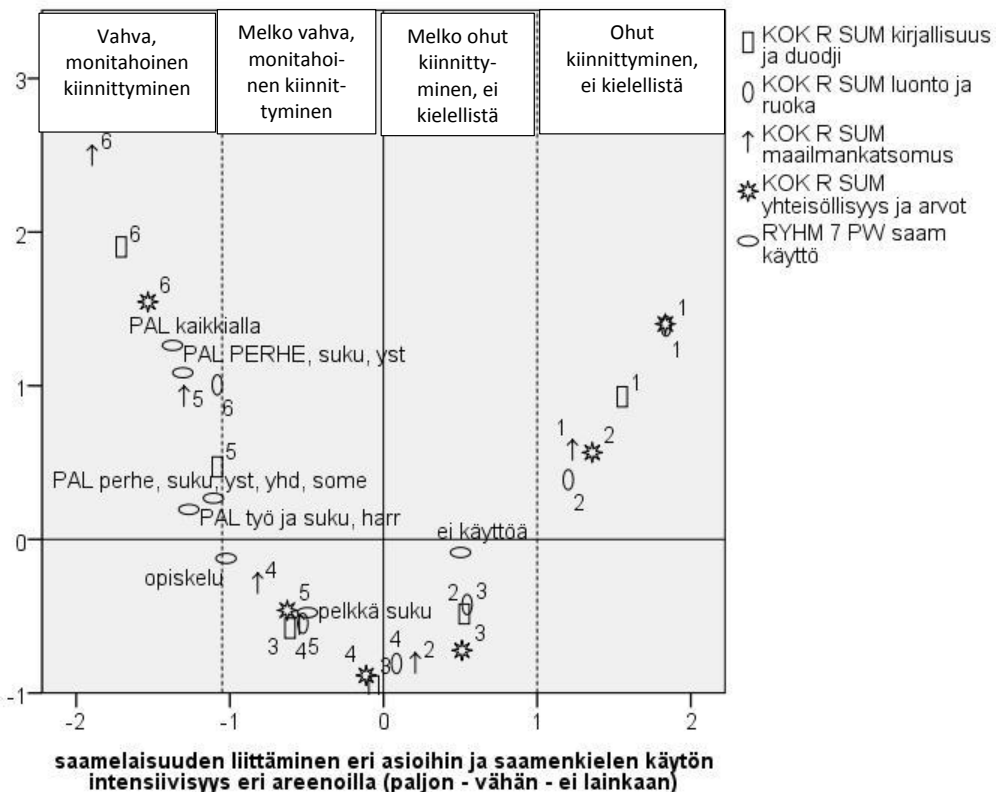
12.2. Kiinnittymiset saamen kieleen ja kulttuuriin

SÁRA-tutkimuksessa käytettiin moniulotteista korrespondenssianalyysia (MCA) saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymisiä kuvaavien useiden muuttujien välisten keskinäisten riippuvuuksien sekä yhteisvaihteluiden hahmottamiseen. MCA mahdollistaa visuaalisten kuvauksien laatimisen, ja sitä on aiemmin sovellettu muun muassa jäsentämään lasten ja nuorten hyvinvoinnin kokemuksia suhteessa monialaisiin hyvinvoinnin muuttujiin, kuten taloudellisia tekijöitä, asumisoloja, koulutusta ja ammattiasemaa kuvaaviin perusmuuttujiin (Kinnunen ym. 2013, 31). SÁRA-tutkimuksen peruskenttä luotiin monivaiheisen analyysityöskentelyn ja tutkijadialogin tuloksena saamen kielen käyttöaktiivisuutta ja -yhteyksiä sekä kulttuuripiirteiden merkitystä koskevista muuttujista.¹⁷ Tämä malli todettiin tutkimuksen tarkoituksiin parhaiten soveltuvaksi.

¹⁷ Moniulotteisessa korrespondenssianalyysissä etsitään tutkimustehtävän kannalta relevanttia visuaalista kuvausta eli kenttää, johon muodostuu vahva trendi valittujen muuttujien arvojen suhteen. Tämä valitaan niin sanotuksi peruskentäksi. Peruskenttään voidaan heijastaa siinä käyttämättömiä muuttujia, joiden arvot taas sijoittuvat peruskentän sisäisen dynamiikan mukaan.

Vastaajat sijoittuivat peruskentässä neljään kaistaleeseen, jotka muodostuivat läheisyysperiaatteella suhteessa x-akseliin, joka määritteli saamelaiskulttuurin liittämistä eri asioihin sekä saamen kielen käyttöä eri yhteyksissä (Kuvio 71). Kuvion keskipiste eli origo edusti tässä tapauksessa tietynlaista keskiarvoa kaikista tapauksista. Nimesimme kaistaleet seuraavasti: 1) vahva, monitahoinen kiinnittyminen saamen kieleen ja kulttuuriin, 2) melko vahva, monitahoinen kiinnittyminen saamen kieleen ja kulttuuriin, 3) melko ohut kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin, ei kielellistä kiinnittymistä ja 4) ohut kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin, ei kielellistä kiinnittymistä.

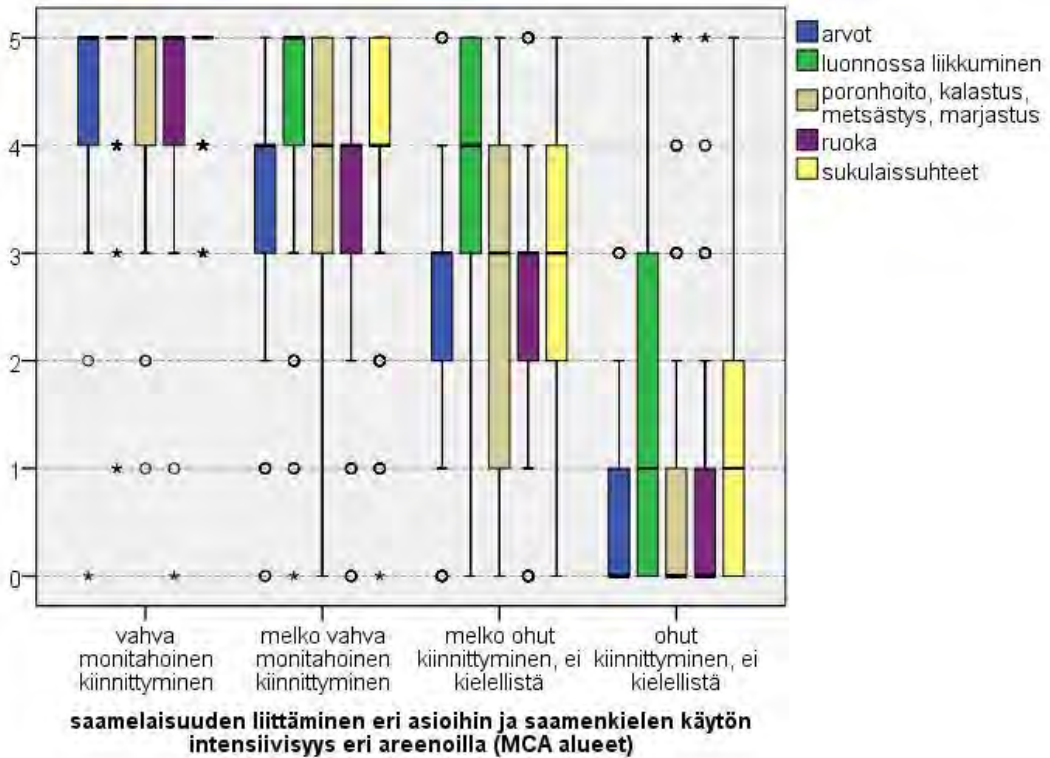
Vahvan monitahoisin kiinnittymisen kaistaletta luonnehti se, että saamen kieltä puhuttiin paljon kaikkialla sekä paljon perheen, suvun ja ystävien kesken sekä osin myös yhdistys- tai muussa harrastustoiminnassa. Samassa kaistaleessa myös saamelaiskulttuurin liittyminen moniin eri asioihin vastaajien elämässä sai korkeimmat arvot. Vastaavasti kuvion toisessa laidassa olevassa kaistaleessa saamelaiskulttuurin eri piirteet liittyivät vain vähän vastaajien elämään. Näiden välimaastoon sijoittuivat kaistaleet, joissa vasemmalla kulttuuriset merkitykset ovat laajemmat ja vahvemmat. Saamen kieli jakaa joukkoa selvästi. Y-akselin vasemmalla puolella saamen kieltä käytettiin arjen vuorovaikutuksessa vain harvoin tai ei lainkaan.

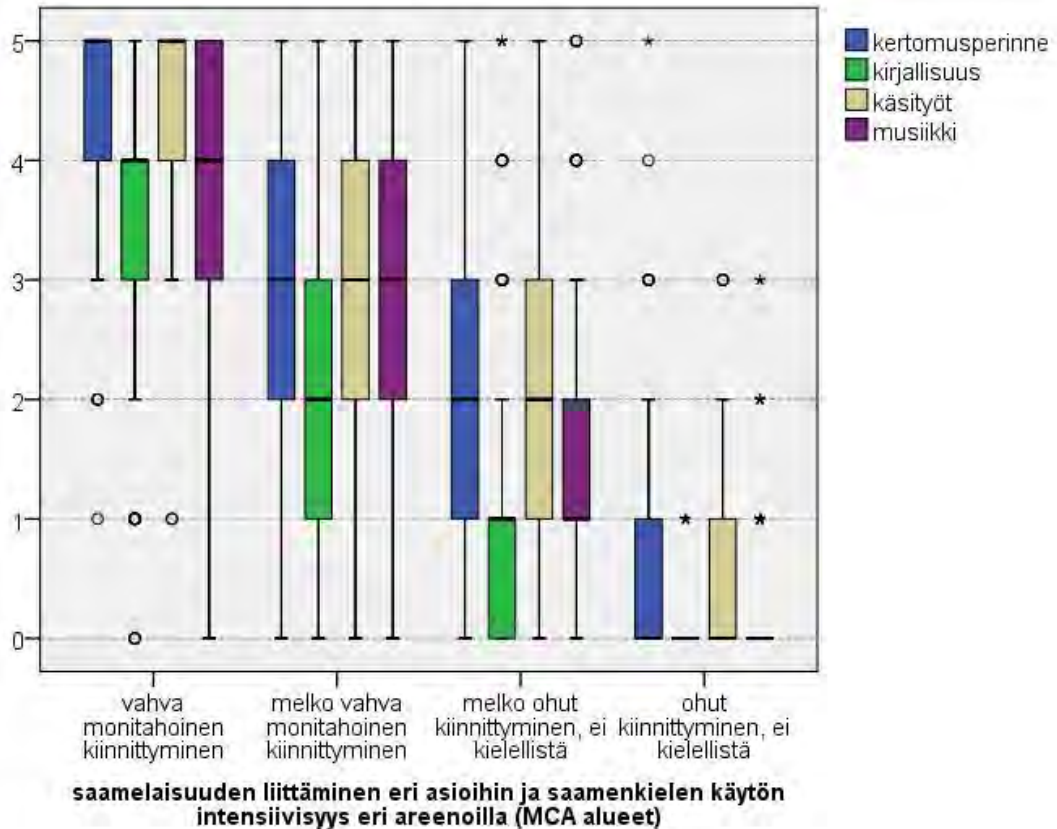
Kuvio 71. Moniulotteinen korrespondenssianalyysi saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymisestä.

MCA:n peruskentän kielellisen kiinnittymisen muuttujana käytettiin saamen kielen käyttöyhteyksiä ja -aktiivisuutta. Sitä koskeva ryhmittely on kuvattu luvussa 8.3. Sen ohella hahmotimme pääkomponenttianalyysin avulla muodostetuilla summamuuttujilla saamelaiskulttuuriin kuuluvien eri ilmaisumuotojen merkityksiä vastaajien elämässä. Summamuuttujat luotiin pääkomponenttianalyysia apuna käyttäen. Sen avulla saamelaisuuden merkitykset jaettiin neljään ryhmään, jotka olivat 1) yhteisöllisyys ja arvot, 2) luonto ja ruoka, 3) kirjallisuus ja duodji sekä 4) maailmankatsomus.

Alla kuvattujen laatikko-jana-analyysien (Kuviot 72 ja 73) avulla hahmottuu paremmin kulttuurin sisällöllisten merkitysten vaihtelu eri tavoin saamelaisuuteen kiinnittyneiden vastaajien elämässä. Kuviot havainnollistavat hyvin sitä, että ne, joiden elämässä saamen kieli ja kulttuurin eri ilmaisumuodot olivat tärkeällä sijalla, myös liittyivät saamelaiskulttuurin laaja-alaisesti moniin asioihin. Vastaavasti kulttuuristen ulottuvuuksien merkitykset vähenivät tasaisesti vasemmalta oikealle vahvan ja ohuen kiinnittymisen välillä. Kuitenkin jotkut saamelaiskulttuurin ilmaisumuodot säilyttivät merkityksensä kohtuullisen suurina myös niiden vastaajien elämässä, jotka muuten kiinnittyivät ohuesti saamelaiskulttuuriin ja joilla ei ollut kielellisiä sidoksia. Saamelaiskulttuuri liitettiinkin vahvasti luonnossa liikkumiseen ja sukulaissuhteisiin. Niiden merkitys säilyi, vaikka muiden kulttuuristen ulottuvuuksien merkitykset olivat pienet. Vastaavasti voitiin havaita, että saamelaisten arvojen, perinteisten elinkeinojen, ruuan, käsitöiden ja kertomusperinteen merkitykset säilyivät jonkin tasoisina kaikissa ryhmissä, ja vain musiikilla ja kirjallisuudella ei ollut merkitystä ohuesti saamelaiskulttuuriin kiinnittyneille.

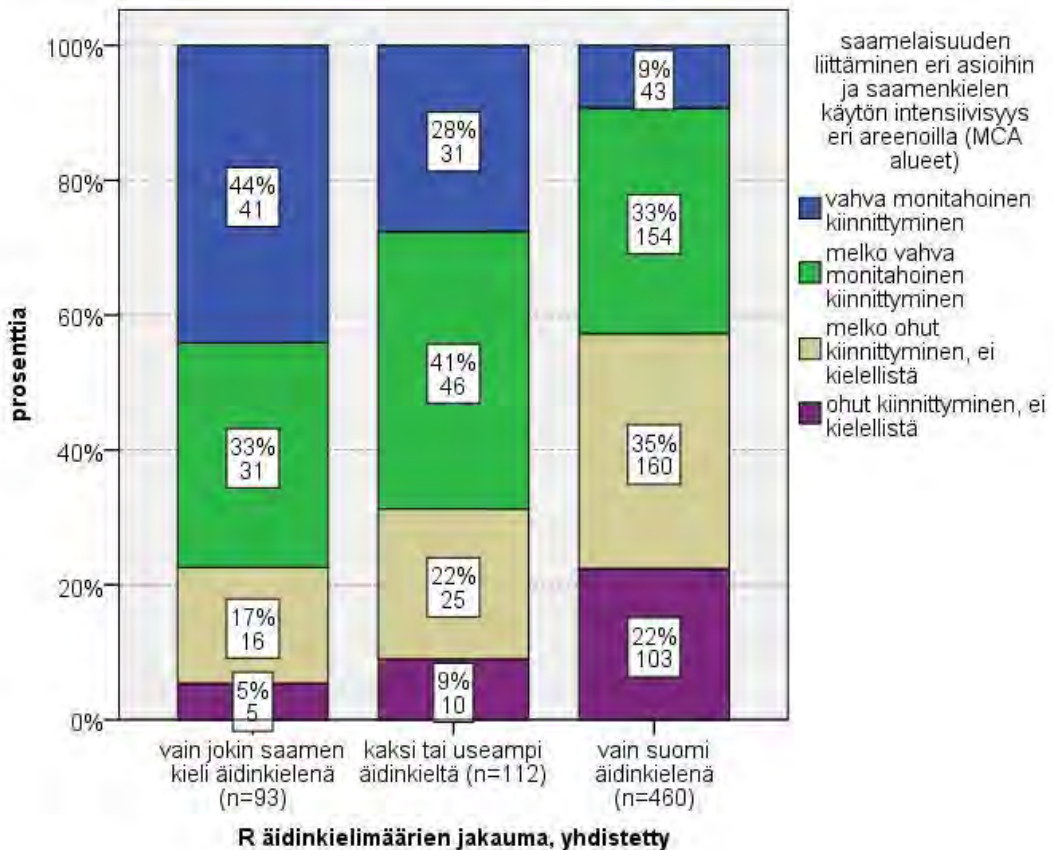

Kuvio 72. Moniulotteisessa korrespondenssianalysissa (MCA) käytettyjen summamuuttujien pohjana olevia yksittäisiä muuttujia saamelaisuuden liittämisestä eri kulttuurin ilmaisumuotoihin jaoteltuna MCA-peruskentän kautta syntyneiden alueiden mukaan. (0 = ei merkitystä, 1 = vähän merkitystä, 5 = paljon merkitystä).

Kuvio 73. Moniulotteisessa korrespondenssianalyysissa (MCA) käytettyjen summamuuttujien pohjana olevia yksittäisiä muuttujia saamelaisuuden liittämisestä eri kulttuurin ilmaisumuotoihin jaoteltuna MCA-peruskentän kautta syntyneiden alueiden mukaan. (0 = ei merkitystä, 1 = vähän merkitystä, 5 = paljon merkitystä).

Äidinkielen merkitys kielellisille ja kulttuurisille kiinnittymisille on keskeinen, kuten kuvioista 74 nähdään. Niistä, joilla oli jokin saamen kieli äidinkielenään, lähes 80 % oli vahvasti tai melko vahvasti monitahoisesti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin, ja he käyttivät kieltä monilla eri areenoilla. Vastaavasti niistä, joilla oli suomen kieli äidinkielenä, alle puolet oli vahvasti tai melko vahvasti kiinnittyneitä. Suurempi osa heistä (n. 22 %) kuin muista äidinkielen pohjalta muodostetuista ryhmistä oli ohuesti saamelaiskulttuuriin ja kieleen kiinnittyneitä.

Kuvio 74. Kiinnittyminen saamen kieleen ja saamelaiskulttuuriin suhteessa vastaajien äidinkielen (n = 665).

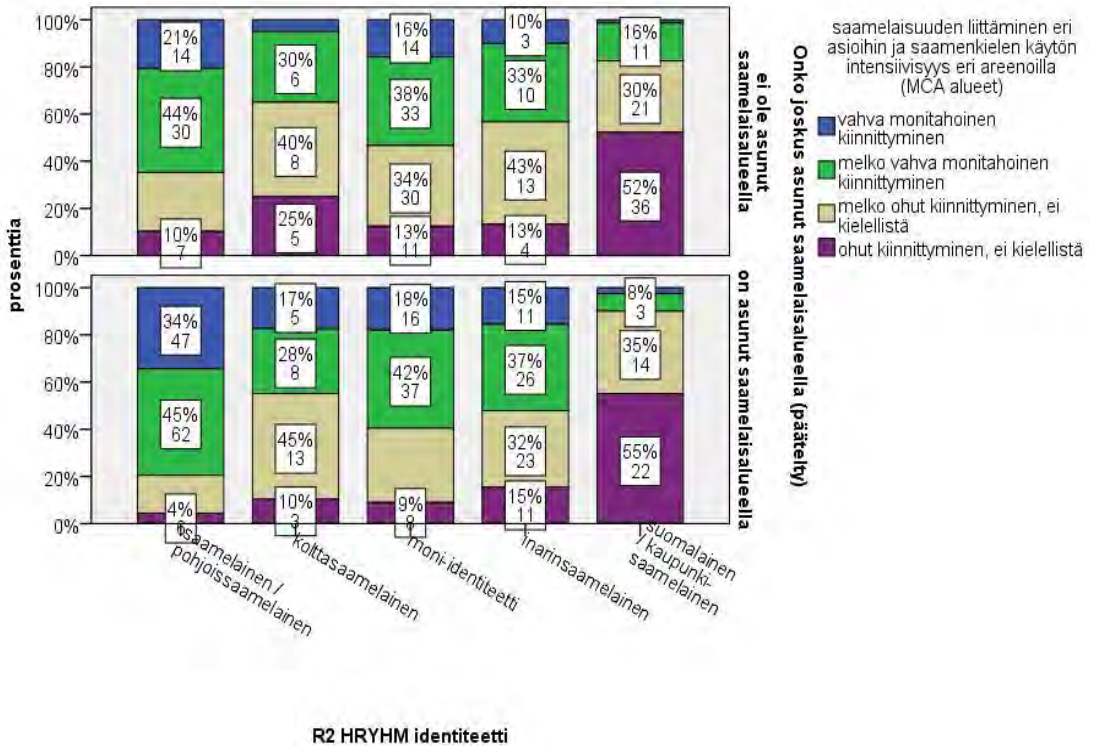
Tulkintaa tuloksista

MCA-analyysin tuloksia voidaan tarkastella itsenäisinäkin, mutta pääasiassa ne toimivat hyvinä uusien kysymyksenasettelujen avaajina ja pohjina lisäanalyysille. Käsittelemme seuraavissa alaluvuissa, mitä uusituloksia ja näkökulmia peruskenttää hyödyntämällä saatiin saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymisen suhteista vastaajien asuinpaikkaan, ikäpolviin sekä arjen apuun. Tulkitsemme MCA-tuloksia samalla suhteessa tärkeimpiin laadullisen aineiston havaintoihin. Tavoitteena oli valottaa ilmiön eri puolia, jotka liittyivät yksilöiden ja perheiden kulloisiinkin elämäntilanteisiin ja taustaan. Emme pyrkineet luomaan tyyppitelyjä, vaan tekemään paremmin nähtäviksi niitä moninaisia vaikuttimia ja osatekijöitä, jotka olivat yksittäisten ihmisten valintojen ja mahdollisuuksien takana sekä osin heidän vaikutusmahdollisuuksiensa ulottumattomissa. Kuten aiemmin totesimme, monet taustalla olevat elämäntilanteisiin, asuinpaikkaan ja sen olosuhteisiin, työtilanteeseen, ikäpolveen ja koti- sekä kouluympäristöön liittyvät seikat kehystävät yksittäisten saamelaisten asemaa ja valintoja suhteessa saamen kieleen ja kulttuuriin sekä sitä kautta kulttuuriin kiinnittymistä ja identiteettikokemuksia. Ne voivat liittyä ikäpolvia yhdistäviin kokemuksiin suomalaistamistoimista ja omien vanhempien tai isovanhempien reaktioihin niihin. Kuten Lindgren

(2000) on todennut, kodin, koulun ja asuinpaikan kieliympäristöillä sekä asenneilmapiirillä on ollut suuri vaikutus muun muassa siihen, onko yksilö voinut oppia saamea kotona ja/tai koulussa ja miten tämä suhtautuu saamelaisuuteen. Lindgren on nostanut myös esiin yksilölliset identiteettistrategiat saamelaisalueelta muuttaneiden elämässä. Niiden ohella nykyinen asuinpaikka ja sen kieli- sekä palvelutilanne samoin kuin perheen kielitilanne monikulttuurisissa perheissä määrittävät ratkaisuja. Vastaavasti etäisyydet saamelaisalueesta sekä mahdollisuudet ylläpitää suhteita siellä asuvien sukulaisten ja muiden saamelaisalueella asuvien saamelaisien kanssa ovat merkityksellisiä. Lindgren toteaa, että yksilölliset lähtökohdat ja valinnat ovat kirjavia ja peittyvät monesti kielisosiologisissa kysymyksissä yleistysten alle.

Lisäksi tilanteet vaihtelevat suuresti eri saamen kielten osalta. Osa kolttasaamelaisista pakkoasutettiin sodan jälkeen suoraan Etelä-Suomeen, ja heillä oli vähäiset mahdollisuudet ylläpitää kielitaitoa ja suhdetta kolttasaamelaiseen kulttuuriin. Inarinsaamen kieli pienenä kielivähemmistönä puolestaan ehti käydä vähiin ennen 2000-luvulla käynnistynyttä kielenelvytystä saamelaisalueella. Saamelaisalueelta muuttaminen on vaikeuttanut mahdollisuuksia ylläpitää saamen kieltä ja kulttuuria. Toisaalta sillä on voinut olla myös päinvastaisia vaikutuksia. Jotkut vastaajista kokivat, ettei heidän identiteettinsä ollut heikentynyt Etelä-Suomeen muuton myötä, vaan päinvastoin jopa vahvistunut. He olivat tulleet entistä tietoisemmiksi identiteettinsä ainutlaatuisuudesta ja ryhtyneet tietoisemmin ylläpitämään ja kartuttamaan kielellistä ja kulttuurista osaamistaan.

Tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että vastaajat kiinnittyivät ja identifioituivat saamen kieleen ja kulttuuriin monin eri tavoin. Kuviossa 75 tarkastelimme saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymisen muotoja suhteessa identiteettivalintoihin. Sen mukaisesti saamelaisen/pohjoissaamelaisen identiteetin valinneista suurin osa näytti olevan vahvasti tai melko vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin. Varsinkin saamelaisalueella syntyneistä tai jossain vaiheessa elämää asuneista 80 % lukeutui tähän joukkoon. Sen sijaan suomalaisen/kaupunkisaamelaisen identiteetin valinneista 90 % oli ohuesti tai melko ohuesti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin. He eivät myöskään käyttäneet saamen kieltä arjessaan. Vahvan saamelaisuuteen/pohjoissaamelaisuuteen identifioitumisen ohella moni-identtisyys näyttäisi olevan etenkin nuorten keskuudessa tapa kulttuurisen jäsenyyden säilyttämiseen tai kulttuuriin kiinnittymiseen saamelaisuuden ydinalueiden ulkopuolella asuttaessa. Moni-identtisyuden valinneista puolet olivat vahvasti tai melko vahvasti ja monitahoisesti kieleen ja kulttuuriin kiinnittyneitä. Se on hieman suurempi osuus kuin inarin- ja kolttasaamelaisen identiteetin valinneilla.

Kuvio 75. Kiinnittyminen saamen kieleen ja kulttuuriin suhteessa vastaajien identiteettivalintoihin (n = 641).

”Sápmelašvuohta lea leamaš álo nu lunddolaš munnje.”¹⁸

Osa vastaajista koki olevansa luontaisesti vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin. He olivat useimmiten voineet oppia saamen kielen kotonaan ja lukea sitä koulussa. Nuoremmat heistä olivat syntyneet maailmaan, jossa saamelaisidentiteetti oli yhteiskunnassa aiempaa arvostetumpi. Saamelaisaktivistien ikäpolvi joutui taistelemaan saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja opetuksen saamiseksi lapsilleen. Nuorempien ei tarvinnut taistella oikeuksiensa saamiseksi niin paljon kuin aiempien sukupolvien, vaikkei tilanne vieläkaan ole hyvä etenkin inarin- ja koltansaamen kielten osalta. Saamelaiskulttuurin ylläpitäminen oli ehkä haasteellisempaa kaupungeissa, mutta se ei vaikuttanut vastaajien saamelaisidentiteettiinsä. Sen sijaan moni koki, että saamen kielen ja kulttuurin siirtäminen omille lapsille oli haasteellista. Vanhemman ikäpolven edustajista monet olivat luopuneet saamen kielen puhumisesta muutettuaan etelään mutta käyttivät sitä niissä yhteyksissä, joissa se on luontevaa. Kaikille saamen kielen taito ei ollut identiteetin kynnyksikysymys. He saattoivat kokea olevansa aidosti monikulttuurisia, joutumatta liikaa pohtimaan identiteettikysymyksiä.

¹⁸ ”Saamelaisuus on aina ollut niin luonnollista minulle”.

”Mutta kun sieltä on lähdetty ja molemmat mummot on edesmenneitä, niin kieleen on vielä pahemmin katkenneet siteet.”

”Koen olevani puolisaamelainen.”

”Kaupungissa asun, mutta juuret ovat Inarissa.”

Niille, joiden yhteydet elävään saamelaiskulttuuriin olivat ohentuneet tai katkenneet, suhde saamelaiskulttuuriin saattoi näyttäytyä perinteisten kulttuuristen taitojen puuttumisena. Avovastaukset saamelaisidentiteetistä alkoivat usein kertomuksella kielitaidosta tai sen puuttumisesta. Heidän kokemustensa mukaan saamen kielen opiskelu oli ylivoimaisesti tärkein yksittäinen tekijä, joka lisäisi heidän hyvinvointiaan saamelaisina. Kuten luvussa 8.4. todettiin, varsinkin monet toisen polven kaupunkilaissaamelaiset tunsivat häpeää, menetystä tai surua sitä, etteivät heidän vanhempansa olleet voineet tai olleet valinneet siirtää saamen kieltä, kulttuurisia taitoja ja sukyhteyksiä heille. Joidenkin suomalaiset puoliset olivat suhtautuneet varauksellisesti tai jopa kieltäneet saamen kielen puhumisen kotona lasten kanssa tai saamelaiskulttuurin esiin tuomisen ylipäätään. Osalle saamelaisalueen ulkopuolella syntyneistä saamen kielen ja kulttuurin oppiminen sekä halu oppia tuntemaan juurensa olivat tärkeitä asioita, vaikkeivät he kokeneet niitä identiteetin kynnyksiksi. Kyse oli enemmänkin halusta oppia paremmin tuntemaan taustansa ja sukunsa.

”Ensisijaisesti pidän itseäni suomalaisena, mutta olen tietysti osittain myös saamelainen.”

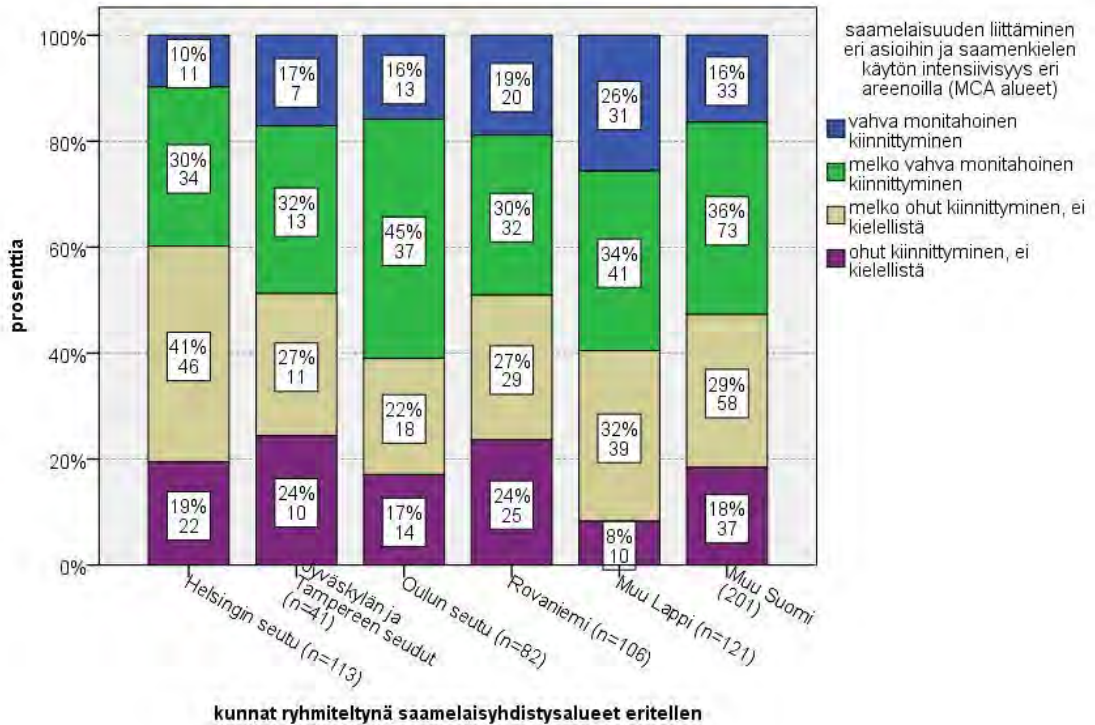
Jotkut vastaajat kokivat luontevaksi sen, että heidän identiteettinsä oli suomalainen. Monille heistä se oli ainoa realistinen vaihtoehto, koska he olivat syntyneet tai kasvaneet saamelaisalueen ulkopuolella, monikulttuurisessa perheessä, keskellä suomalaisyhteiskuntaa. He kyllä tiesivät olevansa inarin-, koltta-, tunturi- tai jokisaamelaisia, muttei se merkinnyt heidän nykyisessä elämäntilanteessaan paljoa. Muutamat liittivät saamelaisuuden perinteisiin kulttuuripiirteisiin ja totesivat, etteivät voineet kuvitellakaan harjoittavansa perinteisiä elinkeinoja tai halunneet tulla yhdistetyiksi stereotyyppisiin kuviin saamelaisista.

12.3. Saamelaisten kiinnittymisten paikalliset ja ikäpolvittaiset erityispiirteet

Tulosten perusteella eri paikkakunnat näyttäisivät luovan erilaisia olosuhteita ja ympäristöjä niissä asuvien saamelaisten kielellisille ja kulttuurisille kiinnittymisille. Sen lisäksi, että saamelaisten väestörakenteissa voi olla eroja paikkakunnittain, vaikuttaa vahvasti siltä, että erityisesti Oulun seudulle on monien tekijöiden summana syntymässä saamelaisuuden ydinalue tai sydän (pohjoissaam. väimmus). Myös Pedersen ja Nyseth (2015) ovat havainneet vastaavankaltaisen ilmiön, jossa joillakin paikkakunnilla saamelaisuuden ydinalueen ulkopuolella saamelainen julkisuus ja yhteisöllisyys selvästi

voimistuvat. Tromssa oli heidän mukaansa Norjassa muodostumassa saamelaisuuden uudeksi keskuksesi perinteisten saamelaisalueiden ulkopuolella. Sinne oli kerääntynyt saamelaisia eri puolilta maata, ja siellä oli saamelaisia instituutioita, kuten päivähoito ja kouluopetusta sekä mahdollisuus opiskella yliopistossa saamen kieltä ja kulttuuria sekä muita alkuperäiskansa-aiheita. Samankaltaisia piirteitä oli havaittavissa myös Oulussa. Se on myös Helsinkiin verrattuna riittävän pieni kaupunki, mikä edesauttaa osaltaan yhteisöllisyyden muodostumista.

Tulostemme mukaan Oulun saamelaisväestö oli selvästi vahvimmin, monitahoisesti tai melko monitahoisesti kiinnittynyttä saamelaiskulttuuriin (Kuvio 76). Ero oli ilmeinen esimerkiksi Rovaniemen nähden. Varsinaisia syitä sille ei ollut tämän aineiston valossa mahdollista löytää. Kuitenkin voitiin olettaa, että syyt liittyivät moniin aiemmin esiin tuotuihin seikkoihin, kuten siihen, että saamelaisten väestörakenne poikkesi hieman toisistaan näissä kaupungeissa. Oulun saamelaiset olivat keskimäärin nuorempia ja vahvemmin kielitaitoisia. Oulun vastaajista enemmistö oli perheellisiä, kun taas Rovaniemen saamelaisista keskimääräistä useampi oli yksin asuvia sekä nuoremman ikäpolven mieshenkilöitä että iäkkäämpiä naishenkilöitä. Molemmat ovat yliopistokaupunkeja, mutta Rovaniemelle muutti saamelaisalueen läheisyyden vuoksi myös enemmän nuoria ammattikouluun sekä ammattikorkeakouluun. Se toimi laadullisen aineiston mukaan välitappina etelämmäksi suuntautuvalla muuttoliikkeelle. Monet Rovaniemen saamelaisista pitivät aktiivisesti yhteyttä saamelaisalueella asuvien sukulaisten ja ystävien kanssa ja voivat osallistua perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen. He saattoivat siten elää kahdessa eri kulttuuri- ja kielipiirissä, kahdella eri paikkakunnalla ”pendelöiden” vilkkaasti niiden välillä. Saamelaisuus oli laadullisen aineiston mukaan monelle Pohjois-Suomessa asuvalle hyvin luontaista, eikä sitä voinut tai tarvinnut erikseen miettiä.

Kuvio 76. Kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen suhteessa ryhmiteltyihin asuinkuntiin (n = 663).

Laadullisista vastauksista kävi ilmi, että moni Rovaniemellä asuva tai vieraileva saamelainen kertoi joutuneensa kokemaan enemmän rasismia eli avointa syrjintää etnisiin perusteisiin kuin etelämpänä. Tämä vastasi Lindgrenin (2000) tuloksia ja viittasi samankaltaiseen ilmiöön, jonka Høgmo (2015) on osoittanut Norjan puolella. Høgmon (2015, 128–129) mukaan saamelaisten oli etnisen stigmatisaation vuoksi pitkään helpompi muuttaa Etelä-Norjan kaupunkeihin kuin Pohjois-Norjan taajamiin. Määrällisten tulosten mukaan Rovaniemen saamelaiset eivät kuitenkaan ilmoittaneet kohdanneensa muita enemmän etnistä syrjintää. Kyse voi olla saamelaisten reagoitavasta, jossa he peittivät saamelaisuutensa, etteivät joutuisi kokemaan syrjintää. Rovaniemen saamelaiset vaikuttaisivat polarisoituvan voimakkaammin siten, että Rovaniemellä on keskimäärään nähden enemmän sekä saamenkieleen ja kulttuuriin vahvasti kiinnittyneitä että niitä, jotka olivat vain ohuesti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin ja joilla ei ollut juurikaan kielellistä kiinnittymistä. Tasoltaan Rovaniemen tilanne muistutti tässä suhteessa läheisesti Jyväskylää ja Tamperetta, vaikka ilmiön sisältö voi todennäköisesti vaihdella suuresti kaupunkien välillä.

Muualla Lapissa asuvat saamelaiset vaikuttivat olevan selvästi vahvemmin saamelaiskulttuuriin kiinnittyneitä kuin Rovaniemellä. Itse asiassa vahvasti ja monitahoisesti saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittyneitä oli eniten juuri Muualla Lapissa. Muu Lappi kattoi esimerkiksi Sodankylän, Kittilän

ja Muonion kunnat sekä Tornion ja Kemin kaupungit. Väestörakenteeltaan vastaajakunta koostui keskimääräistä enemmän iäkkäämmistä naisista. Heistä monella on saamen kielitaito ja luontainen yhteys luontaiselinkeinoihin sekä saamelaisalueella asuviin sukulaisiin. Kyseessä on siis hyvin erityyppinen vahva, monipuolinen kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin kuin esimerkiksi Oulun tapauksessa.

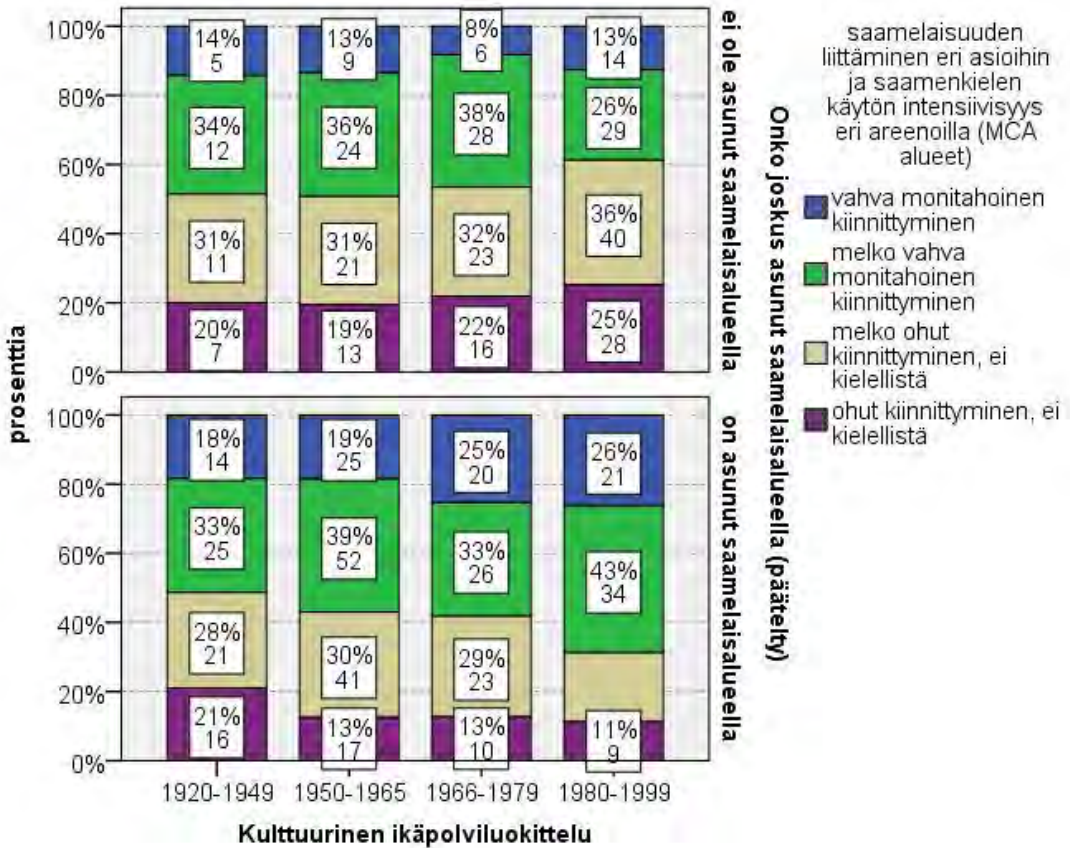
Huomionarvoinen seikka on myös se, että Helsingin seudun saamelaisista vaikuttaisi kvantitatiivisen tulosten perusteella enemmistö (60 %) olevan ohuesti tai melko ohuesti saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittyneitä. Tampereen ja Jyväskylän tilanteet sisälsivät eniten sisäistä vaihtelua, niin että niistä löytyi sekä vahvasti, monitahoisesti kiinnittyneitä että ohuesti kiinnittyneitä. Helsingin seudulla melko ohuesti kiinnittyneet oli suurin ryhmittymä. Sen sijaan Muualla Suomessa asui yllättävän paljon saamelaisia, jotka olivat vahvasti tai melko vahvasti kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin. Tämä oli yllättävää sen takia, että näillä paikkakunnilla ei ollut saamelaisyhdistystoimintaa tai saamenkielisiä lähipalveluja.

Vaikka voimmekin hahmottaa tiettyjen saamelaiskulttuuristen ytimien syntymistä saamelaisalueen ulkopuolelle, ovat ytimet luonteeltaan selvästi yli paikallisia. Eri paikkakunnilla asuvien saamelaisten väliset verkostot ja ennen kaikkea suhteet saamelaisalueelle määrittävät ja ylläpitävät monin tavoin kaupunkien saamelaiskulttuuria. Paikkakuntia ei siten voida ajatella ilman näitä kontakteja. Kuten aiemmista äidinkieltä ja saamen kielen käyttöä koskevista tuloksista selvisi, saamelaisalueella asumisella on suuri merkitys saamen kielen puhumisaktiivisuuteen. Vastaavasti saamelaisalueella asuminen näkyy myös ikäpolvittaisina eroina, kun tarkastellaan saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymistä. Ydinten väliset yhteydet voivat olla myös virtuaalisia ja symbolisia. Aiemmin on useaan otteeseen viitattu sosiaalisen median merkitykseen saamelaisyhteisöjä ja saamelaisten välisiä suhteita luovana ja elävänä säilyttävänä tekijänä.

Ikäpolvieroja kiinnittymisissä

Kun tarkasteltiin kiinnittymistä saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen suhteessa vastaajien ikään, huomattiin joitakin selviä eroja ikäpolvien välillä (Kuvio 77). Ikäpolvien merkitys korostui varsinkin suhteessa siihen, oliko vastaaja syntynyt tai asunut jossain vaiheessa elämäänsä saamelaisalueella. Saamelaisalueella asuminen vahvisti sekä kielellistä että myös muuta kulttuurista kiinnittymistä. Alla olevasta pylväsdiagrammista selviävät myös vastaajaryhmien keskinäiset kokoerot alueittain. Saamelaisalueella syntyneet ja joskus asuneet olivat tasoltaan selvästi muita vahvemmin kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen. Erityisen huomattava ero oli vuosina 1950–1965 syntyneiden kohdalla. Heidän joukossaan oli myös selvästi eniten niitä, jotka olivat melko vahvasti kiinnittyneitä mutta joiden kielellinen kiinnittyminen oli keskimääräistä ohuempaa. Heistä monet olivat kokeneet sulauttamispolitiikan vahvimmin juuri asuntoloissa asuessaan ja osin sen vuoksi olivat luopuneet saamen kielen aktiivisesta käytöstä. Heidän joukossaan oli kuitenkin myös kulttuurisen heräämisen aktivisteja, jotka olivat taistelleet saamelaisten kielellisten oikeuksien puolesta niin saamelaisalueella kuin kotipaikkakunnallaan. Väestöryhmä, joka oli selvästi ohuimmin kiinnittynyt saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen, olivat saamelaisalueen ulkopuolella syntyneet nuoret. Tämä oli tietysti tulevaisuutta ajatellen huolestuttava piirre, kun miettii saamelaiskulttuurin elinmahdollisuuksia kaupungeissa ja koko Suomessa. Positiivisena piirteenä näyttäisi kuitenkin vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneiden osuuden

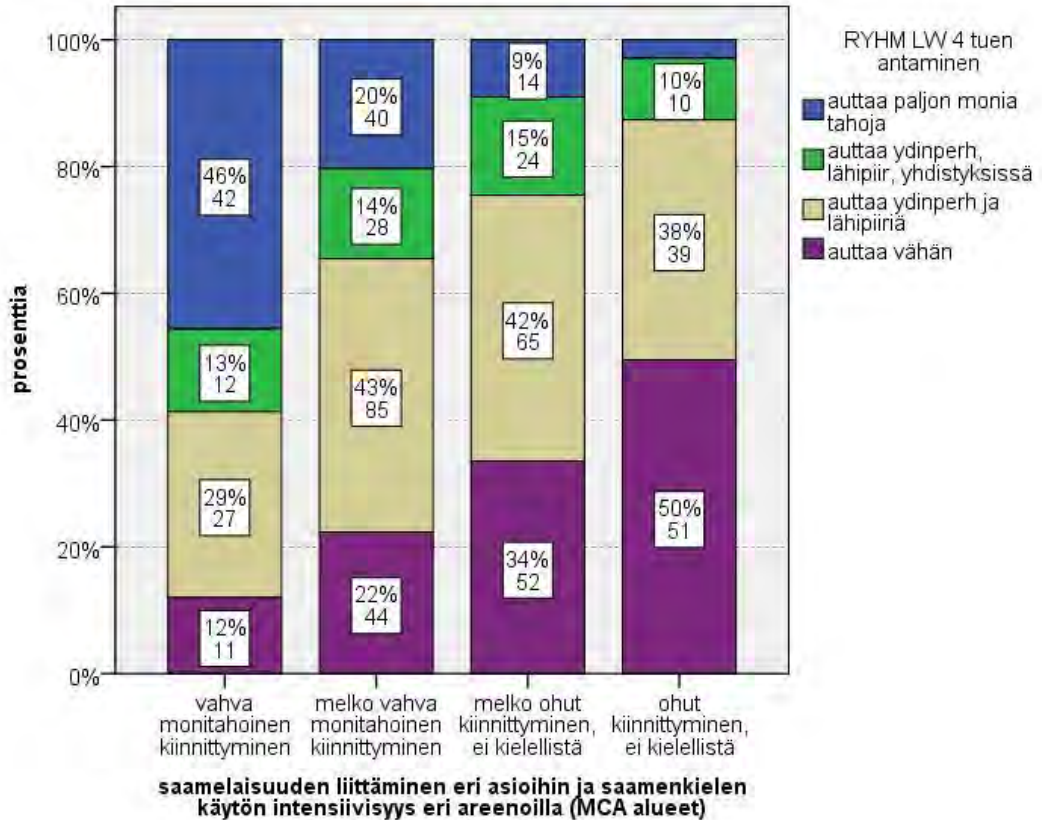
olevan tässä ryhmässä suurempi kuin edellisessä ikäpolvessa. Tämä on merkki kaupungeissa tapahtuvasta kielen ja kulttuurin revitalisaatiosta, jonka voimistamiseen tulisivat kiinnittää huomiota niin yhteiskunnan eri sektoreilla kuin saamelaisten omissa keskuudessakin.

Kuvio 77. Kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen suhteessa ikäpolviin (n = 663).

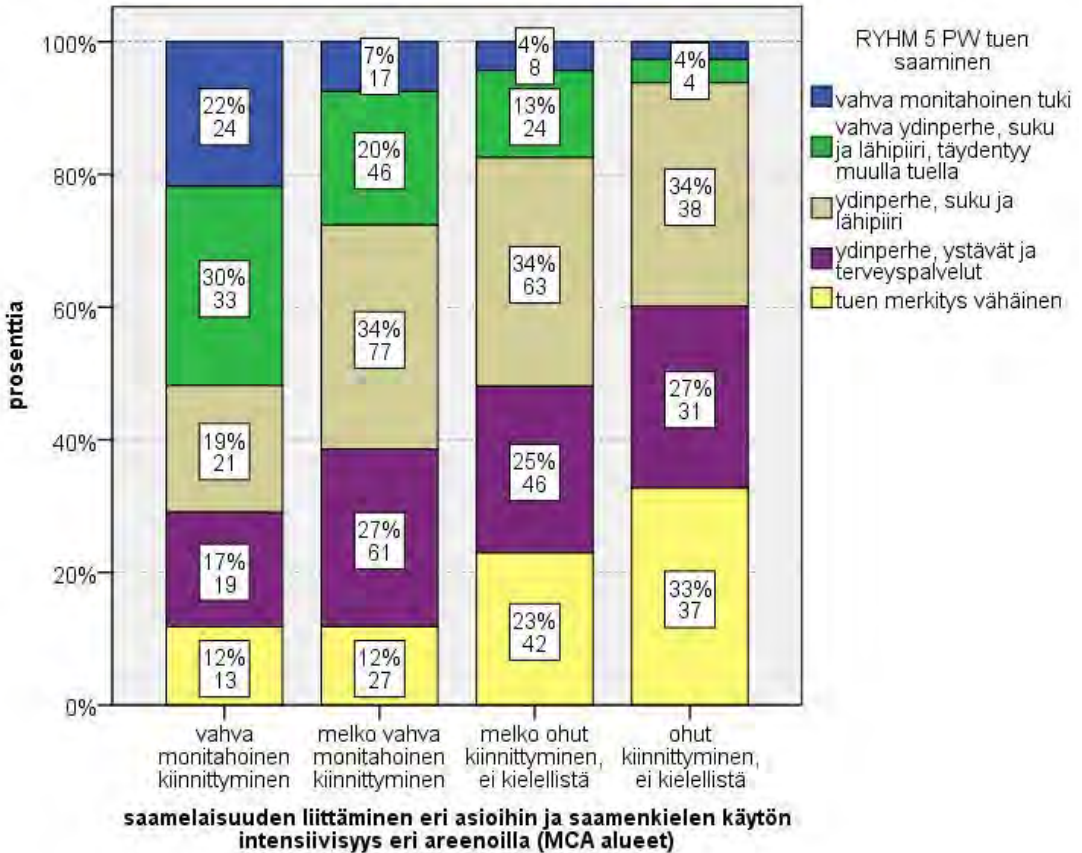
12.4. Arjen avun kulttuuriset sidokset

Arjen vastavuoroinen apu heijasti kiinnittyneisyyttä saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnostavilla tavoilla. Sekä ne, jotka kertoivat saavansa arjessa paljon apua monilta tahoilta (Kuvio 78), että ne, jotka kertoivat antavansa paljon tukea monille tahoille (Kuvio 79), olivat myös vahvimmin kiinnittyneitä saamen kieleen ja saamelaiskulttuuriin. Erityisen selvä tulos oli tässä suhteessa nimenomaan suhteessa avun antamiseen. Vahvasti, monitahoisesti kulttuuriin ja kieleen kiinnittyneistä puolet kertoi auttavansa paljon monia tahoja, kun sen sijaan ohuesti kiinnittyneiden kohdalla tilanne oli tasan päinvastainen. Heistä puolet ilmoitti auttavansa vain vähän ketään tahoja. Avun saamisen suhteen tilanne ei ollut niin selvä, mutta trendi oli molemmissa samansuuntainen.

Kuvio 78. Kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen suhteessa arjen vastavuoroisen avun antamiseen (n = 547).

Tuloksen voidaan tulkita vahvistavan sitä käsitystä, että saamelaisten keskinäisillä, vastavuoroisilla auttamisverkostoilla on suuri merkitys saamelaisten arjessa pärjäämiselle ja saamelaiskulttuurin elinvoimaisuudelle kaupungeissa. Vastavuoroiset arjen avun verkostot kannattelevat tärkeillä tavoilla saamen kielen ja kulttuurin elinvoimaisuutta ja siirtämistä seuraaville sukupolville. Tämä on tärkeä näkökulma sosiaalisen osallisuuden kannalta erityisesti vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien ja kansojen kohdalla.

Kuvio 79. Kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin ja saamen kieleen suhteessa arjen vastavuoroisen avun saamiseen.

12.5. Työelämä ja saamenkielen sekä kulttuurin ylläpitäminen

Työmarkkina-asemalla vaikutti tulosten perusteella olevan joitain yhteyksiä saamelaisten kielelliseen ja kulttuuriseen kiinnittymiseen sekä siihen, miten he voivat elää saamelaisina kaupungissa. Erilaiset työmarkkina-asetat näyttivät tulosten mukaan erottelevan saamelaisten palvelukokemuksia ja tarpeita sekä hyvinvoinnin kokemuksia. Työelämä ja toimeentulon hankkimiseen liittyvät toiminnot luovat itsessäänkin erilaisia verkostollisia suhteita ja lisäksi mahdollistavat tai rajoittavat muita toiminnallisia suhteita. Työmarkkina-asetat näytti lisäksi vaikuttavan saamelaiskulttuuristen ja yhteisöllisten sidosten sekä suhteiden syntymiseen ja ylläpitämiseen.

Työnteolla ja ennen kaikkea toimeentulolla on tietysti itsessään suoria ja välillisiä vaikutuksia ihmisten arjessa pärjäämiseen ja hyvinvointiin. Säännöllinen ansiotyö tai yrittäjyys mahdollistavat usein vakaan tulotason, mikä voi tarkoittaa mahdollisuutta korkeampaan elintason ja tarjota enemmän resursseja

vapaa-ajantoimintaan, liikkuvuuteen ja sosiaaliseen kanssakäymiseen. Työttömyyttä pidetäänkin yhtenä tärkeimpänä syrjäytymisen riskitekijänä. Kuten aiemmin todettiin, EU:n **Kestävää kehitystä ja työtä** -politiikkaohjelmassa työmarkkina-aktiivisuus nähdään olennaisena tekijänä, joka edistää sosiaalista osallisuutta, ymmärrettiinpä se sitten syrjäytymisen torjuntana (engl. *social inclusion*) tai, kuten Suomessa yleisesti, huono-osaisuuden vastakohtana. Sillä tarkoitetaan mahdollisuutta elää mielekästä elämää ja kokea kuuluvaisuutta sekä vaikuttaa elämään ja ympäristöön (Isola ym. 2017).

Työmarkkina-asemaa pidetään länsimaissa nykyisin yhtenä keskeisimpänä yhteiskuntaan kiinnittymisen ja sosiaalisen osallisuuden osatekijänä. Työelämäsuhteet jäsentävät ihmisten päivittäistä elämää ja ajankäyttöä. Työelämän ideaalitalanteena on viime vuosikymmeniin asti nähty vakituinen palkkatyö. Työmarkkinoiden nopeiden muutosten myötä pitkäaikaiset työsuhteet ovat kuitenkin muuttuneet yhä harvinaisemmiksi ja yhä useammilla meistä työura koostuu monista lyhytaikaisista työsuhteista. Työuran koostaminen palasista ei ole periaatteessa saamelaisille uutta, sillä saamelaisessa kulttuurissa on perinteisesti arvostettu ihmistä, joka pystyy luovasti hyödyntämään erilaisia elannon hankkimisen mahdollisuuksia. ”Yhden työn ihmistä” ei ole pidetty tavoiteltavana ihanteena, päinvastoin: yhteen työhön keskittyminen on voinut olla uhka ihmisen elämässä pärjäämiselle. (Aikio 2010, 28–30.) Käytännössä tämä on tarkoittanut erilaisten yhdistelmäelinkeinojen harjoittamista. Yhdistelmäelinkeinojen harjoittamisen taustalla on myös yhteiskunnan rakenteellisia muutoksia, jotka ovat vaikeuttaneet saamelaisten toimeentuloa pelkästään perinteisiä elinkeinoja harjoittaen. Toimeentulo voi vaatia luontaiselinkeinojen, palkkatyön ja sosiaaliturvaetuksien yhdistelyä. (Olsson & Lewis 1995, 156–157.)

Erityiskysymyksenä tarkastelimme SÁRA-tutkimuksessa sitä, miten työstatus liittyi saamen kielen käyttöaktiivisuuteen ja kulttuuriin kiinnittymiseen. Palkkatyö, osa-aikatyö, luontaiselinkeinojen harjoittaminen ja muun alan yrittäjäyys, työttömyys sekä toisaalta eläkkeellä olo, opiskelu, hoitovapaalla tai sairauslomalla olo tai muu elämäntilanne rakensivat tietyin tavoin saamelaisten yhteisöllisiä suhteita, sidoksia, kuuluvuutta ja sitä kautta hyvinvoinnin kokemuksia. Eläköityminen ja työttömyys katkaisivat monia niitä siteitä ja verkostoja, joihin työyhteisöissä kuului. Vastaavasti eri elämänvaiheisiin liittyvät vanhempain- ja hoitovapaat, opiskelu tai pitkäaikainen sairausloma loivat elämäntilanteita, joissa kulttuurille ja omalle suku- tai muulle lähiyhteisölle voi tulla uusia erityismerkityksiä.

Työntekoa ja toimeentuloa ajateltiin tässä yhteydessä kokonaisvaltaisesti myös elannon hankkimisen näkökulmasta. Siten myös ruualla ja ravinnon hankkimisella sekä erityisesti perinteisten elintarvikkeiden, kuten poronlihan, kalan, marjojen ym. luonnontuotteiden, saannilla oli tärkeitä elannollisia, yhteisöllisiä ja kulttuurisia merkityksiä sekä yksilöille, perheille että lähiyhteisölle. Arjen avun otsikon alla tarkastelimme perinteisten ruoka-aineiden ja erilaisten arjen palvelusten vastavuoroisen vaihdon puitteissa rakentuvaa kulttuurista kiinnittymistä sekä perinteisten verkostojen ylläpysymistä.

Työelämä ja kulttuurinen kiinnittyminen

Työ oli yksi tärkeimmistä syistä, miksi kyselyymme vastanneet saamelaiset olivat muuttaneet saamelaisalueelta. Oman työn ohella kyse oli puolison tai vanhempien työn vuoksi tapahtuneesta muutosta. Opiskelun vuoksi muuttaminen oli toinen pääasiallisista syistä. Se tarkoitti usein myös opintojen jälkeistä

työllistymistä opiskelupaikkakunnalle tai muualle saamelaisalueen ulkopuolelle. Poikkeuksen tekivät saamen kielen taitoiset nuoret aikuiset, joille oli tarjolla runsaasti työtilaisuuksia saamelaisalueella muun muassa opetuksessa, kulttuuri-itsehallinnossa, media-alalla sekä kulttuuri- ja museoalalla.

Kun tarkastelimme saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten tilannetta, vaikutti siltä, että työelämä loi suhteita ja kiinnittymisiä ensisijaisesti vain valtakunnallisen suuntaan. Tutkimustulosten mukaan vain muutama vastaajista saattoi käyttää saamen kieltä työkielenään. Saamenkielisiä ja saamelaiseen kulttuuriin sitoutuvia työtilaisuuksia tai -ympäristöjä oli saamelaisalueen ulkopuolella vain vähän. Sellaisia oli lähinnä Rovaniemellä, Oulussa ja Helsingissä saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen parissa sekä samoilla paikkakunnilla sijaitsevien korkeakoulujen saamen- ja alkuperäiskansanopetuksen sekä tutkimuksen parissa. Saamen kielen kielipesien ja saamenkielisen varhaiskasvatuksen ohella Oulun yliopiston Giellagas-instituutti muodostaa tärkeän saamenkielisen työ- ja opiskeluympäristön. Sen lisäksi, että se toimii saamelaisten työntekijöiden kieliympäristönä, se valmistaa lisää saamen kielen ja saamelaisen kulttuurin osaajia eri puolille yhteiskuntaa. Siten sen vaikutukset ulottuvat myös kerrannaisesti koko kaupungin tai alueen saamelaisyhteisön elinvoimaisuuteen ja saamenkieliseen palvelutarjontaan.

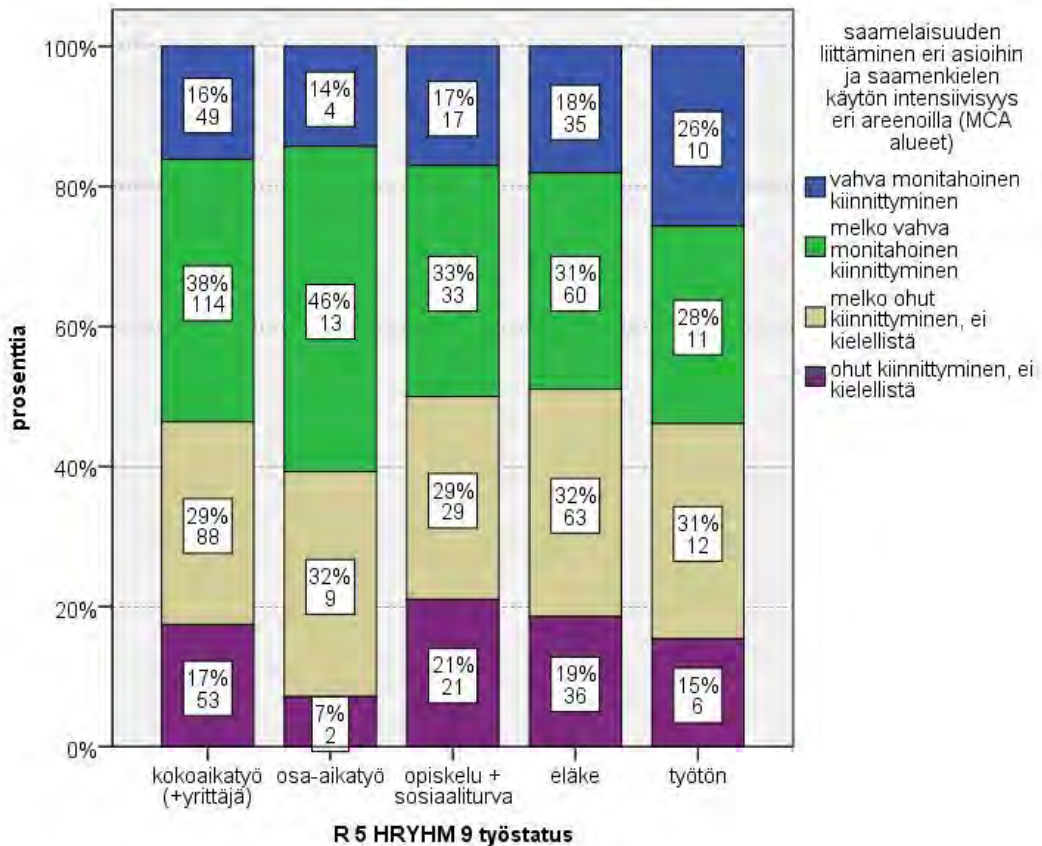
Lisäksi jotkin yksittäiset työtehtävät eri puolilla Suomea liittyivät saamen kielen ja saamelaisen kulttuurin ylläpitämiseen tai muuhun saamen kielellä tapahtuvaan toimintaan. Etätyön yleistyminen oli myös tehnyt mahdolliseksi saamen kieleen ja saamelaisyhteiskuntaan liittyvien töiden tekemisen saamelaisalueen ulkopuolella. Esimerkiksi kääntäjä oli tällainen ammatti. Saamenkielinen työympäristö oli silloin lähinnä etäyhteisö tai virtuaalinen yhteisö. Myös kouluissa oli yksittäisiä saamenkielisiä opettajia ilman saamenkielistä työyhteisöä. Laadullisen aineiston tuloksien mukaan valtakunnallisen työpaikoilla, kuten esimerkiksi terveydenhuollossa, kotipalveluissa tai muissa työtehtävissä, työskentelevät saamen kielen taitoiset työntekijät voivat satunnaisesti käyttää saamen kieltä asiakastyössään. Kyselyyn vastanneista yksittäiset ihmiset ilmoittivatkin saaneensa saamenkielisiä perusterveydenhuollon palveluja, vanhustalvuuksia ynnä muita palveluja. Laadullisen aineiston kautta nousi esiin saamelaisten huoli siitä, että työorganisaatiot eivät riittävästi tunnistaaneet sitä saamen kielen taitoisen ammattihenkilöstön potentiaalia, joka kulloinkin olisi tarjolla. Heidän kielitaitoaan ei osattu systemaattisesti hyödyntää asiakaspalvelutyössä. Esimerkiksi keskussairaaloissa ja yliopistosairaaloissa olevia saamen kielen taitoisia hoitajia, lääkäreitä tai muuta henkilökuntaa voitaisiin nykyistä paljon koordinoitummin käyttää esimerkiksi apuna ja tulkkeina sellaisissa hätätilanteissa, joissa muuta tulkkausapua ei ole nopeasti saatavilla.

”Kun on tänne tultu, ollaan oravanpyörässä.”

Saamelaisalueella, missä suuri osa saamelaisväestöstä on 2000-luvun alkuun asti asunut, työllä on ollut toisenlaisia merkityksiä. Suuri osa väestöstä on työskennellyt perinteisissä elinkeinoissa tai niihin liittyvissä ammateissa. Eläkeikäiset, työttömät ja perheenäidit sekä osin myös palkkatyötä tekevät ovat voineet osallistua perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen ja sitä tavalla tai toisella tukevaan uusintavaan toimintaan. Tässä merkityksessä työnteko on rakentanut ja ylläpitänyt verkostosuhteita sukulaisten ja muun paikallisyhteisön kesken. Nyky-yhteiskunnassa ja etenkin kaupunkimaisissa elinoloissa palkkatyön ja vapaa-ajan piirit eriytyvät kuitenkin tavanomaisesti selkeämmin toisistaan. Saamen kielen ja kulttuurin ylläpitäminen kaupungissa edellyttää erityisiä toimia tai tietoisia valintoja. Säännöllisen työssäkäymisen

kiireellinen rytmi vie aikaa arjen muilta toiminnoilta, kuten esimerkiksi sosiaalisten suhteiden ylläpitämiseltä.

Tarkastellessamme ammattiaseman vaikutuksia saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymiseen havaitsimme joitakin kiinnostavia eroja (Kuvio 80). Osa-aikaisessa työsuhteessa olevat näyttivät olevan hieman useammin vahvasti tai melko vahvasti, monitahoisesti kiinnittyneitä kuin muut ryhmät. Työttömiä ja palkkatyötä tekeviä vertailtaessa näkyi selviä viitteitä siitä, että työttömät olivat vahvemmin ja monialaisemmin kiinnittyneitä saamen kieleen sekä kulttuuriin kuin esimerkiksi palkkatyöläiset ja yrittäjät. Kyseessä oli määrällisesti suhteellisen pieni joukko, mutta se nousi esiin kiinnostavana yksityiskohtana, jota olisi tarkasteltava lähemmin. Etenkin työttömien lapsiperheiden osalta oli nähtävissä tämä piirre, joka liittyi saamen kielen ja kulttuurin ylläpitämisen mahdollisuuksiin saamelaisalueen ulkopuolella. Osaltaan kyse voi olla laajemminkin tunnetusta yhteiskunnallisesta ilmiöstä, jonka mukaan työttömänä olevat kääntyvät monesti oman lähiyhteisönsä tai kulttuuripiirinsä pariin. Sitä kautta voidaan saada sisältöjä, merkitystä ja kuulumisen tunteita välittömän arjen avun ohella.

Kuvio 80. Saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittyminen suhteessa työstatukseen (n = 665).

Tarkasteltaessa kutakin ammattiasemaa erillisinä (Liite 4) kiinnittyi huomio lisäksi muutama kiinnostavaan yksityiskohtaan. Niitä koskevia tapauksia oli vain vähän, eikä niistä voida tehdä tilastollisia johtopäätöksiä. Kysymyksenasetteluita suuntaavina havaintoina ne olivat kuitenkin tärkeitä. Tutkimustuloksen mukaan poronhoitoa ja muita luontaiselinkeinoja sekä yritystoimintaa harjoittavat olivat muita selvästi useammin vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin. Vastaavasti vanhempain- tai hoitovapaalla olevat henkilöt olivat hieman vahvemmin kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin. Sen sijaan eläkeläiset olivat jakaantuneet suhteellisen tasaisesti eri lohkoihin. Hieman enemmän heitä oli melko ohuesti saamelaiskulttuuriin kiinnittyneissä. Tämä voi olla ikäpolvikysymys, jonka taustalla saattaa olla 1960–70-luvuilla saamelaisalueelta muuttaneiden muita ryhmiä mittavammasta kielestään ja kulttuuristaan luopumisesta. Sen ohella esimerkiksi Etelä-Suomeen pakkoasutetut kolttasaamelaiset sekä evakkoaikana Pohjanmaalle jääneet saamelaiset ovat joutuneet luopumaan kielestään. Tulos heijastaa joka tapauksessa sukupolvisia eroja saamelaisten kieleen ja kulttuuriin kiinnittyneisyydessä saamelaisalueen ulkopuolella.

12.6. Palvelut ja kulttuuriin kiinnittymiset

Kyselyn tulosten perusteella saadaan vahvistusta sille, että saamenkieliset palvelut kytkeytyvät moni eri tavoin sekä saamelaisten arjessa pärjäämiseen että kieleen ja kulttuuriin kiinnittymiseen. Ne, jotka olivat vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin, ilmoittivat muita useammin haluavansa käyttää saamenkielisiä palveluja. Julkisilla hyvinvointipalveluilla on myös aiemmissa tutkimuksissa todettu olevan erityismerkityksiä niin saamelaisille kuin muille vähemmistöasemassa oleville väestöryhmille ja kansoille. Palvelut luovat osaltaan tärkeitä kieliympäristöjä vähemmistökielilyhteisöille. (Tervaniemi & Länsman 2012.)

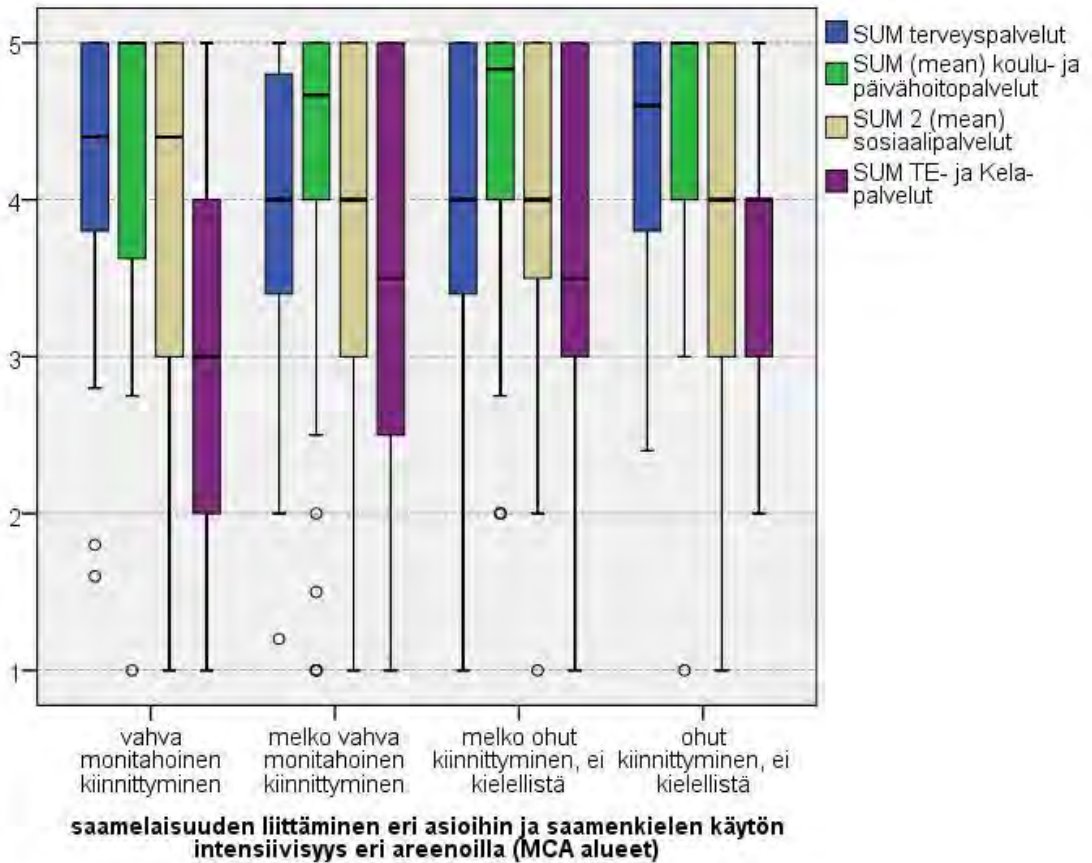
Tällä hetkellä palvelut näyttävät kuitenkin kiinnittävän saamelaisia pääosin valtauyhteiskunnan suuntaan. Voidaan puhua myös saamenkielisten tyydyttämättömistä palvelutarpeista.

”Jäin toiseksi vuodeksi kotia ja varmaan jään vielä ens vuodeksikin, että kun mulla ei oo muuta saamen kieliympäristöä oikein.”

Vaikka pohjoissaamenkielisiä varhaiskasvatuspalveluja onkin saatavilla Helsingissä, Oulussa ja Rovaniemellä, vastaajat kokivat saamen kielen siirtämisen lapselle vaikeana. Moni vanhempi oli joutunut tekemään sen ratkaisun, että jäi kotiin hoitamaan lastaan, jotta sai vahvistettua lapsensa saamen kielen taitoa.

Tarkastellessamme palvelutyytyväisyyttäsuhteessa vastaajienkielilleiseen ja kulttuuriseen kiinnittymiseen tilanne ei näyttänyt yksiselitteiseltä (Kuvio 81). Sekä ne, jotka olivat vahvasti, monitahoisesti kiinnittyneet saamelaiskulttuuriin, että ne, jotka olivat ohuesti kiinnittyneitä, olivat suunnilleen yhtä tyytyväisiä palveluihin. Sen sijaan vahvasti, monitahoisesti kiinnittyneet olivat tyytymättömämpiä Kelan ja TE-toimen palveluihin. Huomionarvoista onkin se, että tyytymättömämpiä palveluihin näyttivät olevan keskimmäiset kaksi ryhmää, jotka olivat melko vahvasti saamelaiskulttuuriin kiinnittyneitä. Tätä tulosta ei ole helppo tulkita, ja se edellyttäisikin tarkempia lisätutkimuksia. Oletettavasti kyse on monista eri seikoista ilmiöiden taustalla ja niiden yhteisvaikutuksista. Aiempien analyysitulosten yhteydessä, jotka

koskivat vain kielen käyttöaktiivisuutta, vaikutti siltä, että ne, jotka käyttivät paljon saamea arjessaan, olivat tyytymättömpämpiä varhaiskasvatus- ja koulupalvelujen saatavuuteen ja tarvestaavuuteen.

Kuvio 81. Hyvinvointipalvelujen tarvestaavuus suhteessa saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymiseen. (1 = huonosti, 5 = hyvin.)

Saamenkielisiä palveluja voidaan tarkastella myös niiden työllistävien vaikutusten suhteen. Kyse on sellaisten uudenlaisten palvelujen järjestämisestä ja tuottamisesta, joihin ei ole vielä valmiita ammattilaisia. Palveluja järjestävien kaupunkien on ollut välttämätöntä keksiä uusia tapoja löytää työntekijöitä, jotta ne voivat järjestää lakisääteiset palvelut saamelaisille. Esimerkiksi varhaiskasvatustilaisissa on kokeiltu saamen kielen taitoisten työntekijöiden oppisopimuskoulutusta. Tulevaisuudessa, kun saamelaisalueen ulkopuolella alkaa olla työpaikkoja saamenkielisille uusien palvelujen ja etätyömahdollisuuksien yleistymisen myötä, jää nähtäväksi, mahdollistaako se saamelaisille joustavampia ratkaisuja ja valintoja myös asuinpaikan suhteen.

13. Saamelaisten kokema hyvinvointi

Tuuli Miettunen, Lydia Heikkilä ja Elsa Laiti-Hedemäki

13.1. Saamelaisten hyvinvoinnin monialaisuus

SÄRA-tutkimuksessa haimme uutta näkökulmaa saamelaisten kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin ja hyvän elämän tarkasteluun. Ryhmäkeskusteluissa, joissa saamelaisoollistujat saivat vapaasti kertoa arjen hyvinvoinnistaan, tuli esiin monia hyvinvointiin liittyviä kulttuurisia erityispiirteitä. Saamelaisten kokemaa hyvinvointia voidaan tarkastella eri ulottuvuuksien kautta, samaan tapaan kuin muunkin väestön hyvinvointia: tarkastelun kohteena voivat olla fyysinen hyvinvointi, terveys ja toimintakyky, sosiaaliset suhteet, työelämä ja materiaaliset resurssit (taloudellinen tilanne), henkinen hyvinvointi ja kansalaisoollistuminen (Aikio 2010, 13). Niiden ohella on tärkeä lähestyä hyvinvoinnin erityiskysymyksiä saamelaisten ja erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten näkökulmasta, sillä eri kulttuureissa käsitykset sairaudesta, terveydestä ja ylipäänsä hyvästä elämästä ovat erilaisia. Niinpä myös hyvinvoinnin eri ulottuvuudet rakentuvat erilaisista osista ja merkityksistä eri kulttuureissa. Myös niiden keskinäiset vaikutussuhteet eroavat toisistaan eri kulttuureissa. Esimerkiksi sosioekonomisen aseman on useissa tutkimuksissa havaittu kytkeytyvän terveystilanteeseen siten, että paremmin toimeentulevat ovat keskimäärin terveempiä ja hyvinvoivempia kuin pienituloisemmat. Arktisten alkuperäiskansojen parissa tehtyjen tutkimusten tulokset osoittavat kuitenkin joitakin selviä eroja hyvinvoinnin kokemuksissa ja kriteereissä suhteessa pääväestöön. On muun muassa havaittu, että alkuperäiskansojen ydinalueilla asuvat näyttävät tyytyvän alhaisempaan elintasoon ja kokevansa korkeampaa hyvinvointia myös alhaisemmalla tulotasolla kuin valtaväestö keskimäärin. Tämä liittyy heidän mahdollisuuksiinsa harjoittaa perinteisiä elinkeinoja ja elämäntapaa. Alkuperäiskansojen keskuudessa tulotaso ja elämäntyytyväisyys eivät riipu toisistaan suoraviivaisesti. (Heikkilä ym. 2013, 56; ks. Nymand Larsen ym. 2010.)

Saamelaistutkijoiden mukaan perinteinen saamelainen käsitys hyvinvoinnista ja sairauksista eroaa monin osin valtaväestön keskuudessa vallalla olevista käsityksistä. Esimerkiksi Bongo (2012) huomauttaa, että länsimaisen ja saamelaisen kulttuurin ihmiskuvat poikkeavat toisistaan ja siksi myös sairaudet ymmärretään eri tavalla. Sairaudet eivät ole ihmisestä erillisiä vaan kytköksissä ihmisen koko elämään ja hyvinvointiin kokonaisuutena. Siksi pelkän oireen hoitaminen ei riitä, vaan perinteisen saamelaisen käsityksen mukaan olisi tarkasteleva ihmisen koko elämää. (Bongo 2012, 31–32.) Niinpä esimerkiksi fyysisen ja psyykkisen terveyden tarkastelu tiukasti erikseen ei välttämättä ole saamelaisten kohdalla paras mahdollinen vaihtoehto, vaan huomiota tulisi kiinnittää myös hyvinvoinnin eri ulottuvuuksien suhteisiin toisiinsa. Tämä aiheuttaa haasteita saamelaisten hyvinvoinnin tutkimukselle, sillä hyvinvoinnin eri ulottuvuuksien väliset vaikutussuhteet eivät ole välttämättä itsestään selviä, vaan ne voivat olla länsimaisesta näkökulmasta odottamattomia ja yllättäviä.

Saamelaisten hyvinvoinnissa painottuu yhteisöön kuuluminen ja – erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella – identiteetin eheys sekä mahdollisuus kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen. Myös mahdollisuudet vaikuttaa alkuperäiskansana omaan tulevaisuuteen ja saamelaisten asemaan nousevat merkityksellisiksi. Tutkimuksessa haasteena oli näiden suhteiden löytäminen ja näkyväksi tekeminen yhdessä yhteisön kanssa osana gulahallan-prosessia, jonka kautta tutkijoiden tavoitteena oli tunnistaa

yhteisön kannalta tärkeät hyvinvoinnin erityispiirteet ja merkitykset. Saamelaiset itse ovat nostaneet esiin eri hyvinvoinnin ulottuvuuksien välisiä vaikutussuhteita esimerkiksi vuonna 2017 julkaistussa Pohjoismaisessa saamelaisten itsemurhien ehkäisy-suunnitelmassa. Siinä kiinnitetään huomiota erityisesti maa- ja vesioikeuskysymysten ja niihin liittyvien ristiriitojen vaikutus henkiseen hyvinvointiin (Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa asuvien saamelaisten itsemurhien ehkäisy-suunnitelma 2017). Maa- ja vesioikeudet eivät ole osana länsimaisia hyvinvointitutkimuksia, mutta alkuperäiskansojen hyvinvointia tutkittaessa ne voivat olla hyvinkin relevantteja tekijöitä.

On tärkeää muistaa myös, että Suomen saamelaiset eivät elä eristyksissä suomalaisesta yhteiskunnasta tai laajemmin länsimaisista yhteiskunnista ja länsimaisesta kulttuurista. Saamelainen ja suomalainen käsitys hyvinvoinnista eivät siis ole kokonaan erillisiä vaan ennemminkin osa samaa jatkumoa, jossa ihminen voi tilanteen mukaan tulkita ja kokea asioita eri tavalla. Siksi SÁRAssa olemme pyrkineet löytämään tapoja käsitellä saamelaisten hyvinvointia mahdollisimman kokonaisvaltaisesta näkökulmasta ja saamelaiskulttuuriset erityispiirteet tunnistaen. Yhdistelimme tyytyväisyyttä eri elämänalueisiin summamuuttujiksi, jotka tuovat näkyviin erilaisia ilmiöitä kuin yksittäisten elämänalueiden tarkastelu. Analyyseissä tarkastelemme elämäntyytyväisyyttä suhteessa työmarkkina-asemaan, asumismuotoon, asuinpaikkaan ja ikäpolveen sekä erityisesti suhteessa kielelliseen ja kulttuuriseen kiinnittymiseen.

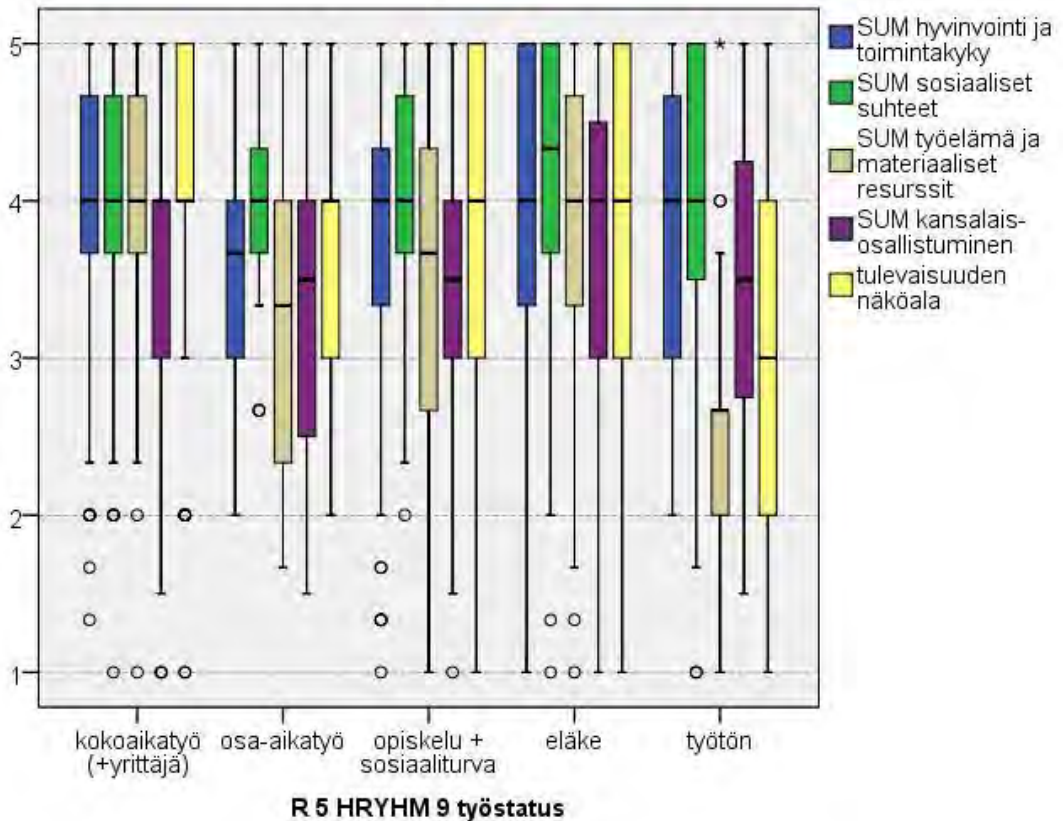
Saamelaisten hyvinvointikokemukset elämän eri osa-alueilla

Työmarkkina-aseman mukaan tarkasteltuna työelämään ja materiaalisiin resursseihin¹⁹ olivat odotetusti tyytyväisimpiä palkkatyössä olevat ja yrittäjät (Kuvio 82). Vastaavasti työttömät ja osa-aikatyössä olevat sekä opiskelijat olivat tyytymättömmimpiä työelämään ja materiaalisiin resursseihinsa. Eläkeläiset olivat pääosin tyytyväisiä, mutta heidän joukossaan oli jonkin verran hajontaa eli vastaajien joukkoon mahtuu myös tyytymättömpiä eläkeläisiä. Eläkeläisten tyytyväisyys voi osin selittyä muuttohistorialla: jos saamelaisalueen ulkopuolelle on muutettu työn perässä, työ on luultavasti kerryttänyt työeläkettä eli mukana ei välttämättä ole kaikkein pienituloisimpia kansaneläkeläisiä.

Tulevaisuuden näkymiinsä tyytyväisimpiä olivat kokoaikaisessa palkkatyössä olevat, tyytymättömmimpiä työttömät. Kansalaisosallistumiseen eli vaikutusmahdollisuuksiinsa ja vapaa-aikaansa vastaajat olivat muita osa-alueita tyytymättömmimpiä, vaikka yleiskuva säilyikin positiivisena myös kansalaisosallistumisen suhteen. Työttömät, opiskelijat ja sosiaaliturvan varassa elävät ja osa-aikatyössä olevat olivat hieman tyytymättömmimpiä kansalaisosallistumiseen kuin muut vastaajat. Tässä yhteydessä on hyvä huomata, että kysymyksessä ei eritelty kansalaisosallistumista suomalaiseen ja saamelaiseen yhteiskuntaan. Kansalaisosallistumisen erottuminen muita osa-alueita heikompana herättää huolen saamelaisten osallistumismahdollisuuksista vähemmistönä ja alkuperäiskansana sekä saamelaisen että suomalaisen yhteiskunnan toimintaan.

¹⁹ Lomakkeessa kysyttiin työtilannetta, taloudellista tilannetta ja asuinympäristöä. Nämä yhdistämällä muodostettiin summamuuttuja: tyytyväisyys työelämään ja materiaalisiin resursseihin.

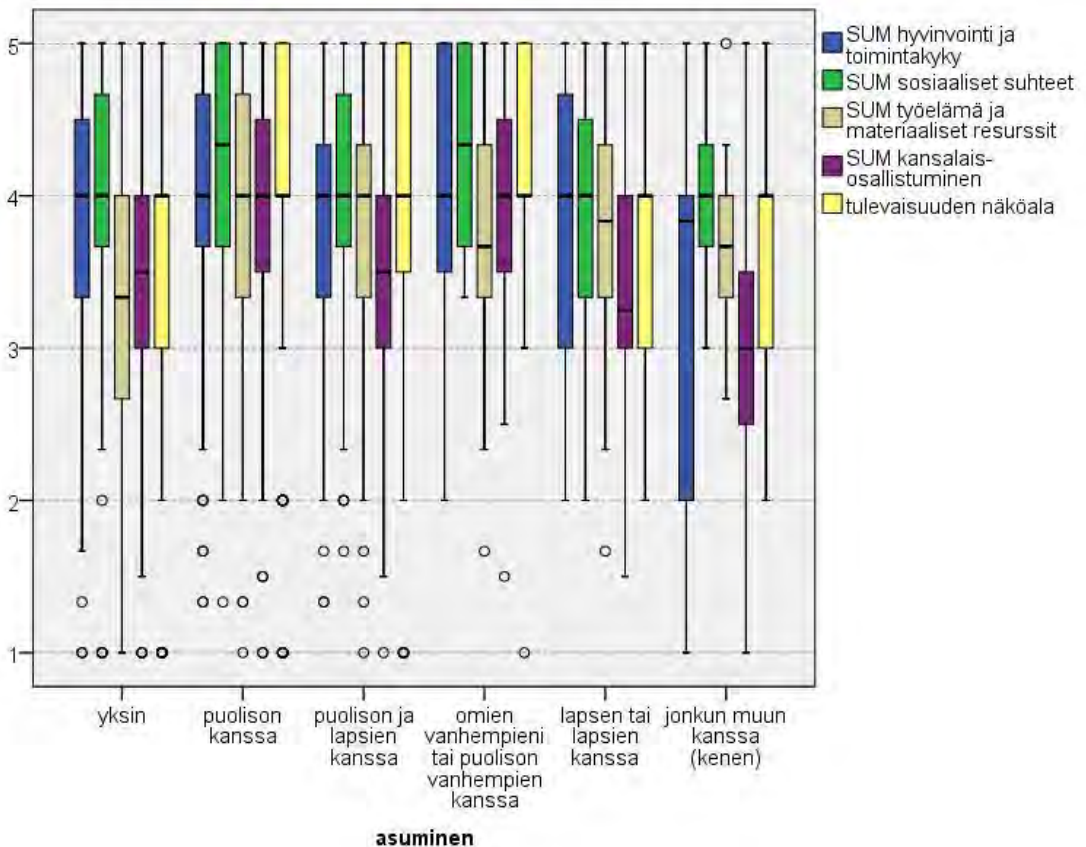
Työmarkkina-asemasta riippumatta kaikki vastaajat olivat tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa.²⁰ Tämä koskee myös työttömiä vastaajia eli niitä, joita yleensä hyvinvointitutkimuksissa pidetään syrjäytymisvaarassa olevina (Vaarama ym. 2014, 33–34). Samoin eläkeläiset olivat tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa. Tämä on mielenkiintoinen tulos, sillä näyttäisi siltä, että saamelaisalueen ulkopuolellakin saamelaisten hyvät sosiaaliset suhteet kantavat läpi eri elämäntilanteiden, vaikka näihin elämäntilanteisiin valtaväestöllä liittyisi yksinäisyyttä ja syrjäytymisuhkaa (Vaarama ym. 2014a; Vaarama ym. 2014b).

Kuvio 82. Saamelaisten kokema hyvinvointi suhteessa työmarkkina-asemaan. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

²⁰ Lomakkeessa kysyttiin tyytyväisyydestä suhteisiin suvun ja perheen kanssa ja muissa ihmissuhteissa. Nämä yhdistämällä muodostettiin summamuuttuja: tyytyväisyys sosiaalisiin suhteisiin.

Asumismuodon mukaan tarkasteltuna tuli kuitenkin näkyviin eroja, jotka eivät näkyneet työmarkkina-aseman mukaan tarkasteltaessa (Kuvio 83). Suurimmat erot vastaajien välillä oli kansalaisosallistumisessa. Lasten kanssa asuvat ja ne, jotka asuivat jonkun muun kuin puolison tai lasten kanssa, kokivat kansalaisosallistumisensa huonommaksi kuin muut vastaajat. Taloudelliseen tilanteeseensa tyytymättömmimpiä olivat yksin asuvat. Vastaajilla, jotka eivät asuneet puolison tai lastensa kanssa vaan jonkun muun, esimerkiksi kämppinksen kanssa, oli suuri hajonta hyvinvoinnin²¹ ja toimintakyvyn kokemuksessa. Osa heistä koki hyvinvointinsa erittäin hyväksi, osa taas erittäin huonoksi. Mielenkiintoista on kuitenkin se, että kaikissa asumismuodoissa vastaajat olivat tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa.

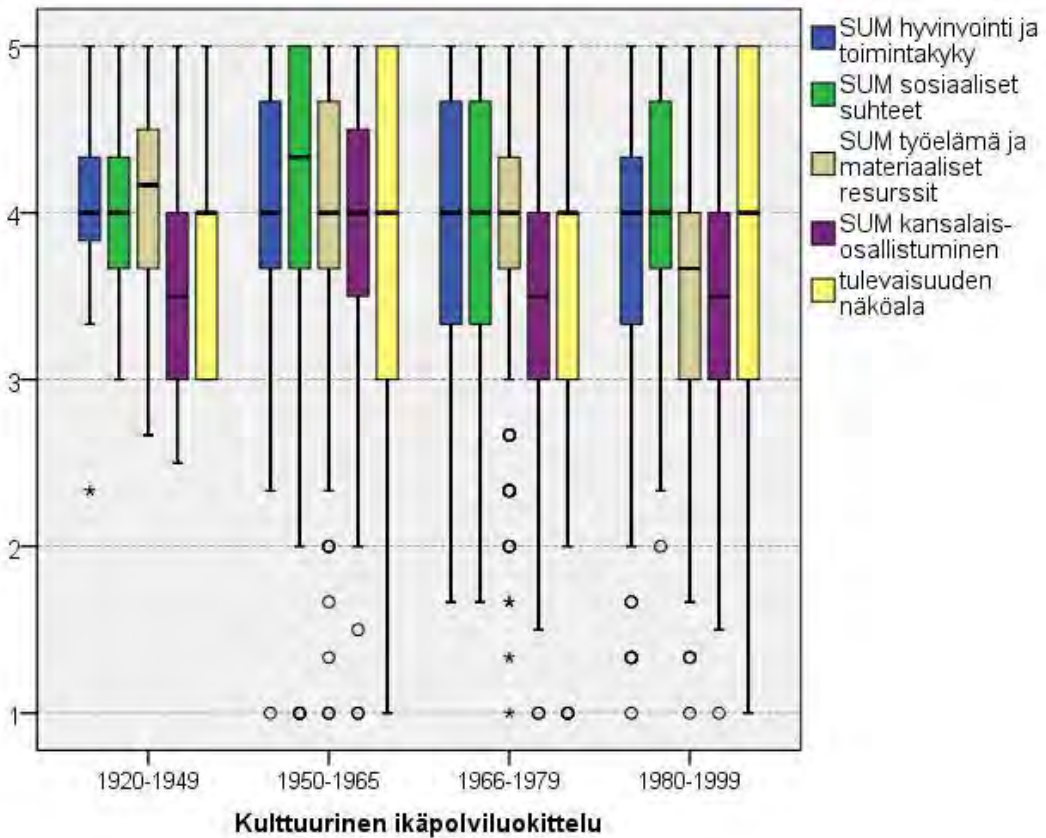

Kuvio 83. Saamelaisten kokema hyvinvointi suhteessa asumismuotoon. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

²¹ Lomakkeessa kysyttiin erikseen fyysistä ja henkistä hyvinvointia. Hyvinvoinnin summamuuttuja tässä analyysissä sisältää sekä henkisen että fyysisen hyvinvoinnin ja toimintakyvyn.

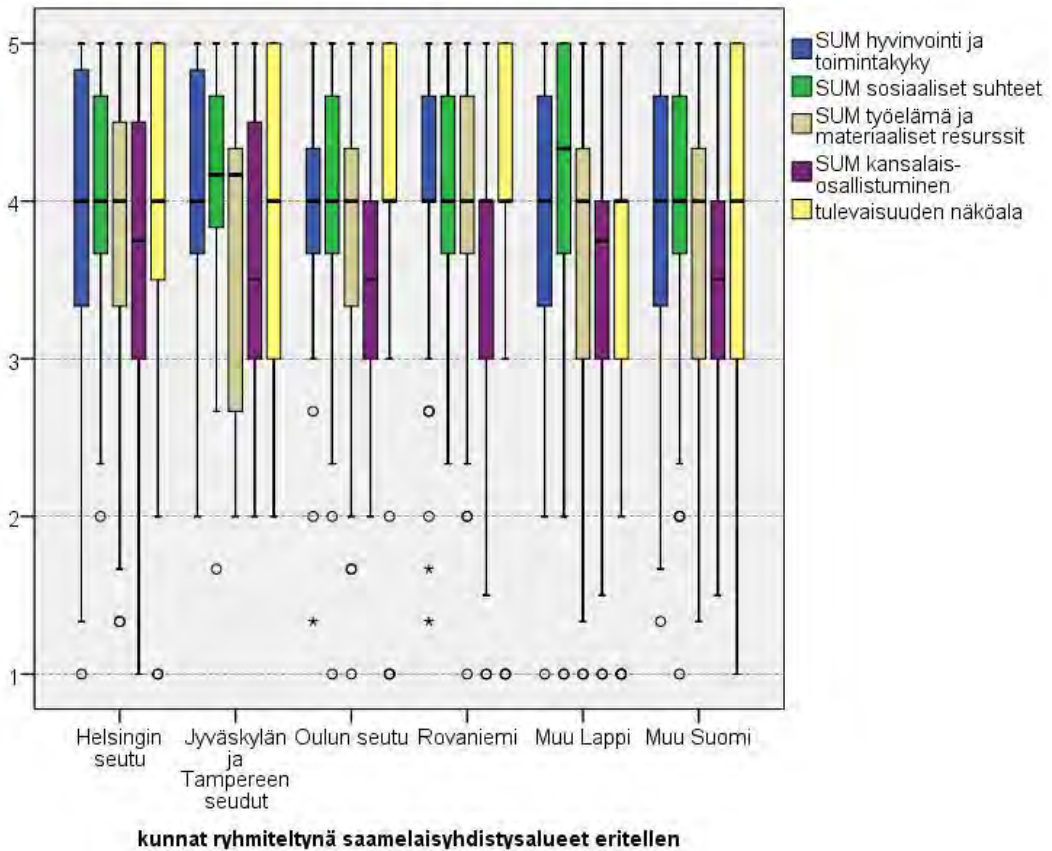
Ikäpolvittain tarkasteltuna vastaajat olivat tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa kaikissa ikäpolvissa (Kuvio 84). Nuorin ikäpolvi koki muita enemmän tyytymättömyyttä työelämään ja materiaaliin resursseihin. Tämä selittyy sillä, että nuoret ovat vasta työuransa alussa tai opiskelemassa. Yllättävää oli, että vanhin, pääsääntöisesti jo eläkkeellä oleva sukupolvi oli erityisen tyytyväinen toimintakykynsä sekä työelämään ja materiaaliin resursseihin. Tämä linkittyy samaan ilmiöön, jossa aiemmin työmarkkina-aseman mukaan tarkasteltuna eläkkeellä olevat vastaajat olivat tyytyväisiä työelämään ja materiaaliin resursseihin, ehkä osittain työhistoriansa takia. Aiemmissa saamelaisalueella tehdyissä tutkimuksissa (Faurie 2011, 38; Heikkilä ym. 2013) on noussut esiin huoli saamelaisten eläkeläisten taloudellisesta tilanteesta. Saamelaisalueella asuville saamelaisille, erityisesti luontaiselinkeinoissa työskennelleille, eläkeläisille on tyypillistä katkonainen työhistoria, jonka takia myös eläkkeet ovat jääneet pieniksi. Saamelaisalueella ei kuitenkaan ole aiemmin tutkittu saamelaisten eläkeläisten tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseensa. Siksi ei voida verrata saamelaisalueella ja saamelaisalueen ulkopuolella elävien vanhimpaan ikäpolveen kuuluvien ja eläkeläisten taloudellista tilannetta. Voi olla, että heidän taloudelliset tilanteensa ovat hyvin erilaiset johtuen erilaisista työhistorioista. Jatkotutkimuksessa olisi syytä vertailla saamelaisten ikäihmisten elämäntyytyväisyyttä ja tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseen myös alueellisesti, saamelaisalueen ja saamelaisalueen ulkopuolisen Suomen välillä.

Hyvinvoinnin ja toimintakyvyn suhteen vastauksissa oli ikäpolvittain tarkasteltuna paljon hajontaa. Erityisesti hajontaa oli kahdessa nuorimassa ikäpolvessa. Hajontaa oli myös näkemyksissä tulevaisuuden näköaloista: vaikka yleiskuva oli positiivinen, nuorimassa ja toiseksi vanhimmassa sukupolvessa oli niitäkin vastaajia, jotka kokivat tulevaisuuden näköalansa heikoiksi.

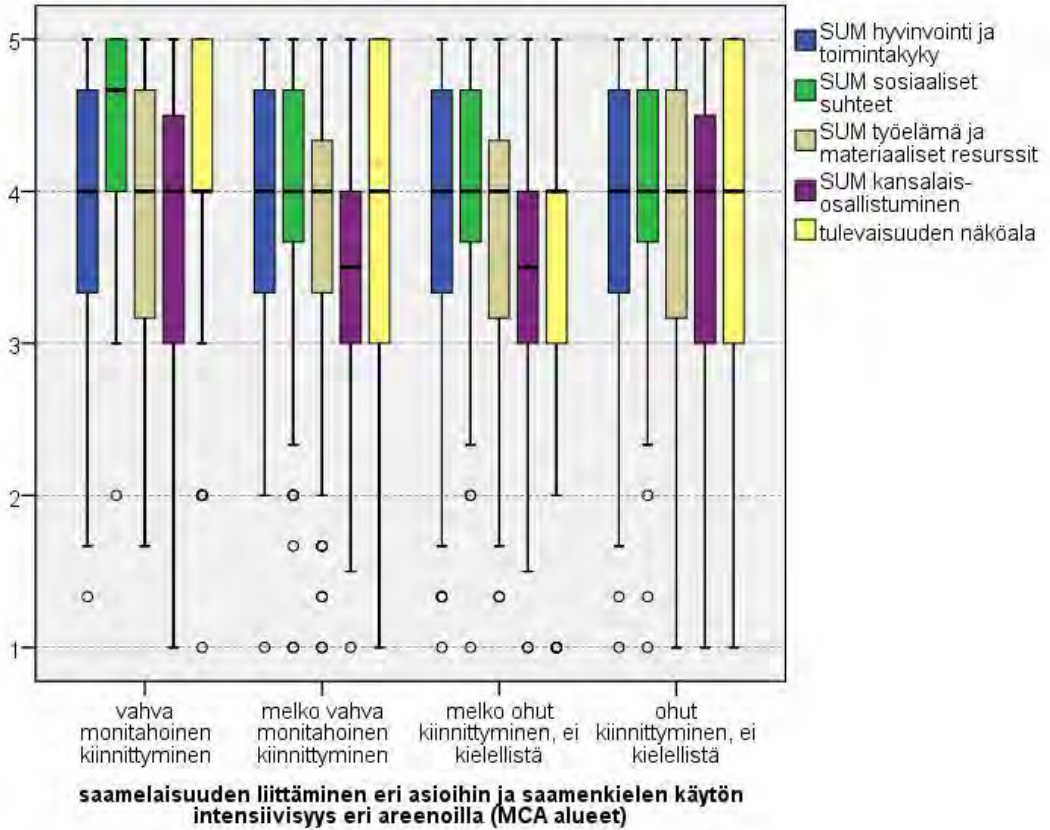
Kuvio 84. Saamelaisten kokema hyvinvointi ikäpolvittain. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Alueittain tarkasteltuna tulevaisuuden näköalojen suhteen Oulun seutu ja Rovaniemi nousivat mielenkiintoisella tavalla esiin (Kuvio 85). Ne ovat molemmat aktiivisia saamelaisyhdistysalueita, joissa on suhteellisen vakiintuneet saamenkieliset palvelut ja aktiivista yhdistystoimintaa. Niissä vastaajilla oli positiivisimmat tulevaisuuden näköalat. Helsingin seudun ja Muun Suomen osalta silmiinpistävää oli tulevaisuuden näköalojen suuri hajonta: osa koki tulevaisuuden näköalansa erittäin hyviksi, osa taas erittäin huonoiksi. Alueittain tarkasteltuna oli myös mielenkiintoista, että vaikka yleisesti näiden alueiden työmarkkinatilanteissa on suuret erot, nämä erot eivät kuitenkaan näy SÁRAn vastauksissa, vaan näyttäisi, että kaikilla alueilla vastaajat ovat tyytyväisiä työelämäänsä ja materiaalsiin resursseihin.

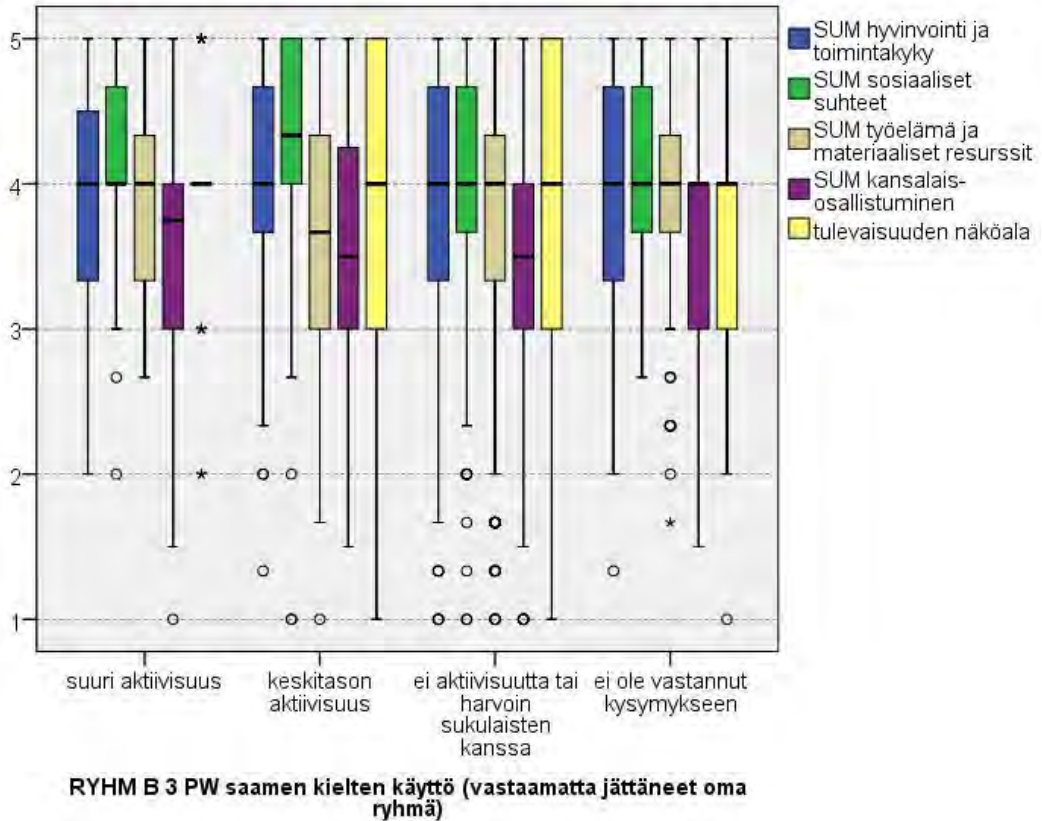

Kuvio 85. Saamelaisten kokema hyvinvointi suhteessa asuinpaikkaan (saamelaisyhdistysalueittain). (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Vaikka tyytyväisyys sosiaalisiin suhteisiin säilyi hyvänä eri taustatekijöitä vasten tarkasteltuna, siinä näkyi vähän eroja, kun tarkasteltiin vastaajia sen mukaan, miten he ovat kiinnittyneet saamelaiseen kulttuuriin (Kuvio 86). Pääsääntöisesti vastaajat olivat edelleen tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa, mutta ne, jotka olivat vahvasti kiinnittyneitä saamelaiseen kulttuuriin, olivat kaikkein tyytyväisimpiä. Vaikuttaa siltä, että kiinnittyminen saamelaiskulttuuriin ja saamelaisyhteisöön tuo mukanaan myös sosiaalisia suhteita, joihin vastaajat olivat tyytyväisiä. Kyse on nimenomaan vahvasta, monitahoisesta kiinnittymisestä saamelaiskulttuuriin laajemmin, ei yksittäisistä kulttuurin osista. Esimerkiksi kielenkäyttöaktiivisuutta vasten tarkasteltuna ei tullut esiin samanlaista eroa suhteessa tyytyväisyyteen sosiaalisiin suhteisiin (Kuvio 87).

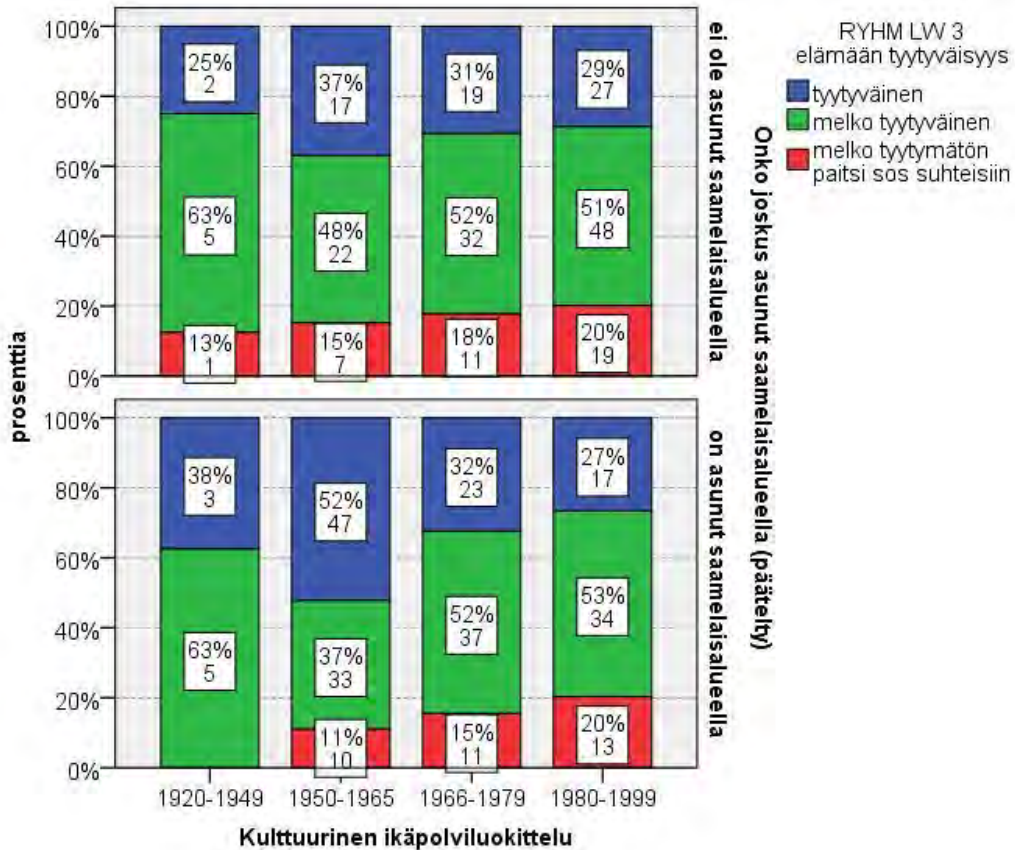
Kuvio 86. Saamelaisten kokema hyvinvointi suhteessa saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymiseen. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Kuvio 87. Saamelaisten kokemus hyvinvointi suhteessa saamen kielen käyttöaktiivisuuteen. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Kun tarkastellaan elämäntyytyväisyyttä²² kokonaisuutena, näyttäisi siltä, että kahdessa vanhimmassa ikäpolvessa saamelaisalueella asuminen vaikutti elämäntyytyväisyyteen niin, että saamelaisalueella syntyneet tai jossain elämänvaiheessa asuneet olivat tyytyväisempiä elämäänsä kuin ne samanikäiset vastaajat, jotka eivät olleet asuneet saamelaisalueella (Kuvio 88). Vastaajien määrät olivat kuitenkin niin pieniä näissä ryhmissä, että havaintoa voidaan pitää vain suuntaa antavana ja se vaatisi jatkotutkimusta. Ero tasoittui nuoremmissa ikäpolvissa.

²² Elämäntyytyväisyys pitää sisällään edellisten kuvioiden muuttujat yhdistettynä: taloudellinen tilanne, työtilanne, asuinympäristö, fyysinen hyvinvointi, henkinen hyvinvointi, toimintakyky, perhesuhteet, sukulaissuhteet, muut ihmis-suhteet, vapaa-aika, vaikuttamismahdollisuudet, tulevaisuuden näköala.

Kuvio 88. Saamelaisten kokema elämäntyytyväisyys ikäpolvittain suhteessa saamelaisalueella asumiseen ($n = 443$).

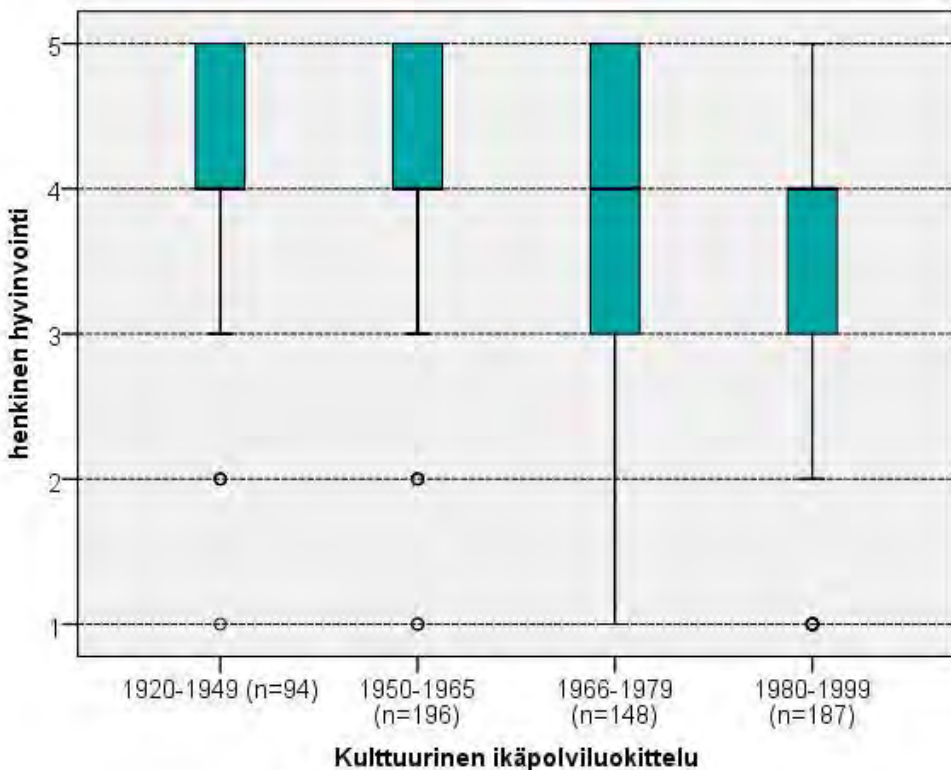
13.2. Henkinen hyvinvointi

”Mä oon just tossa, ett’ lannistuako vaiko ei.”

Henkistä hyvinvointia on tarpeen tarkastella yksityiskohtaisemmin, sillä se on yksi alkuperäiskansojen hyvinvointiin liittyviä keskeisiä huolenaiheita ympäri maailmaa (Young ym. 2015). Viime vuosina saamelaisyhteisössä taakkasiirtymien pitkäaikaiset vaikutukset ja itsemurhat ovat herättäneet huolta. Yhteispohjoismainen saamelaisten itsemurhien ehkäisy-suunnitelma valmistui vuonna 2017, ja siinä kiinnitetään erityishuomiota itsemurhien moninaisiin riskitekijöihin (Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa asuvien saamelaisten itsemurhien ehkäisy-suunnitelma 2017). Nämä huolet nousivat esiin myös, kun vuonna 2018 selvitettiin tarvetta ja edellytyksiä Suomen valtion ja saamelaisten väliselle totuus- ja sovintokomissiolle (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018). Aiempaa tutkimustietoa saamelaisten henkisestä hyvinvoinnista on vähän. Itsemurhien ehkäisy-suunnitelmassa hahmotellaan käytännön keinoja itsemurhien ehkäisyyn, mutta henkiseen hyvinvointiin liittyvän tutkimustiedon

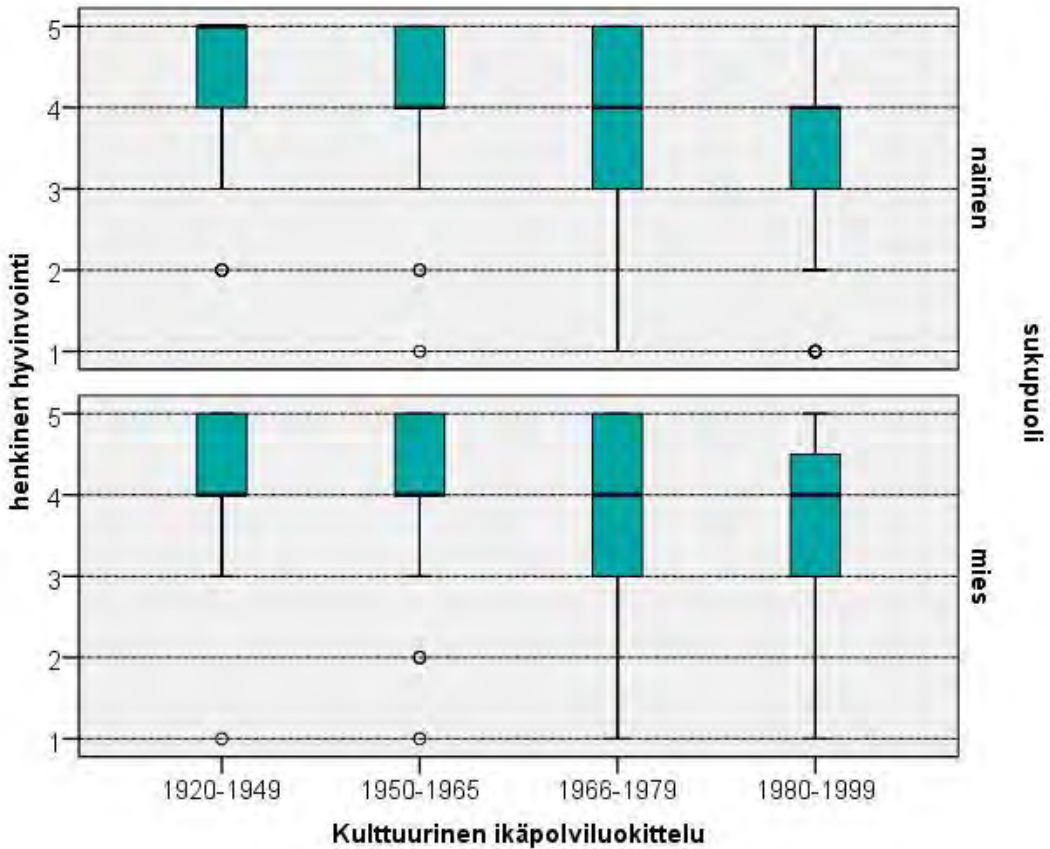
puuttuminen vaikeuttaa ennaltaehkäisevän työn suunnittelua pitkällä aikavälillä. Tätä taustaa vasten halusimme tarkastella SÁRAssa erikseen henkistä hyvinvointia.

Henkisen hyvinvoinnin suhteen tutkimuksen tuloksissa oli joitakin huolestuttavia piirteitä (Kuvio 89). Ikäpolvijaottelussa kaksi nuorinta ikäpolvea (1966–1979 ja 1980–1999 syntyneet) kokivat henkisen hyvinvointinsa jonkin verran heikommaksi kuin muut. 1966–1979 syntyneillä henkisen hyvinvoinnin kokemuksissa oli suuri hajonta: osa oli todella tyytyväisiä henkiseen hyvinvointiin, osa taas erittäin tyytymättömiä. Nuoremmalla ikäpolvella hajonta ei ollut näin suurta, mutta kokonaisuudessaan he olivat muita ikäpolvia tyytymättömämpiä henkiseen hyvinvointiinsa. Pohjoismaisessa saamelaiden itsemurhien estämissuunnitelmassa (2017) nousee esiin huoli erityisesti nuorten luontaiselinkeinoissa työskentelevien henkisestä hyvinvoinnista. SÁRAn tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että nuorten henkisestä hyvinvoinnista on syytä olla huolissaan laajemminkin, myös saamelaisalueen ulkopuolella.

Kuvio 89. Saamelaiden kokema henkinen hyvinvointi ikäpolvittain tarkasteluna ($n = 625$).
(1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Nuorimman ikäpolven miehet olivat hieman tyytymättömämpiä henkiseen hyvinvointiinsa kuin naiset. Myös vanhimmissa ikäpolvissa miehet erottuivat hieman tyytymättömämpinä henkiseen hyvinvointiinsa kuin naiset. Iäkkäimmät naiset vaikuttivat olevan kaikkein tyytyväisimpiä henkiseen hyvinvointiinsa. Huomio kiinnittyy edelleenkin suureen hajontaan nuorimpien ikäpolvien kohdalla (Kuvio 90).

Kuvio 90. Saamelaisten kokema hyvinvointi ikäpolvittain ja sukupuolittain tarkasteltuna. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Työmarkkina-aseman mukaan tarkasteltuna vastaajien tyytyväisyydessä henkiseen hyvinvointiinsa ei ollut suuria vaihteluja.

13.3. Kaupunkisaamelaisten hyvinvoinnin tukeminen

Lomakevastauksissa ja työpajoissa SÁRA-tutkimukseen osallistuneet toivat esiin ratkaisuehdotuksina erilaisia tekijöitä, jotka voisivat lisätä saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvointia. Tärkeimpinä tekijöinä, jotka lisääisivät saamelaisten hyvinvointia, vastaajat mainitsivat mahdollisuuden oman kielen oppimiseen ja siirtämiseen lapsille. Lasten ohella aikuisväestön mahdollisuudet saamen kielen oppimiseen koettiin tärkeiksi. Monet kertoivat halustaan voida opiskella saamea aikuisena, esimerkiksi etäyhteyksien kautta tai iltakursseina nykyisellä paikkakunnallaan.

Sosiaali- ja terveyspalveluista erityisesti saamenkielisille mielenterveyspalveluille koettiin olevan tarvetta sekä koettiin tarvetta ennen kaikkea ammattihenkilöstön kulttuurisen ymmärryksen ja osaamisen vahvistamiseen. Lisäksi toivottiin parempaa tiedottamista saamelaisten palveluista ja ajankohtaisista asioista sekä tapahtumista.

Esiin nousi myös valtakunnallisen tietämättömyys saamelaisuudesta. Vastajat painottivat laajemminkin tärkeyttä lisätä tietoa ja tietoisuutta saamelaiskulttuurista niin saamelaisten itsensä kuin ennen kaikkea valtaväestön keskuudessa. Nykyisellään kouluopetuksessa käsitellään saamelaisten historiaa, asemaa ja kulttuuria vain vähän ja tarjolla on osin vinoutunutta tai yksipuolista tietoa. Yleiseen asenneilmapiiriin vaikuttaminen pääväestön keskuudessa koettiin tärkeäksi saamelaisten hyvinvointia lisääväksi tekijäksi. Lisäksi esiin nostettiin saamelaisten yhteiskunnalliseen ja lainsäädännölliseen asemaan liittyviä kehittämistarpeita, kuten saamelaisten oikeuksien vahvistaminen ja toteutuminen Suomessa sekä valtion tuki ja tunnustaminen. Erityisesti mainittiin perinteisten elinkeinojen harjoittamismahdollisuudet saamelaisalueella sekä saamelaisten itsemääräämisoikeuden toteutuksen parantaminen.

Osa vastaajista kaipasi saamelaisten keskinäisen kanssakäymisen lisäämistä ja keskinäistä sopua sekä vahvempaa yhteenkuuluvuutta. Monet vastaajat kaipasivatkin erilaisia yhteisiä saamelaiskulttuuritapahtumia: vapaa-ajan kokoontumisia, käsityöiltoja, lasten saamenkielistä kerhotoimintaa ja tapahtumia. Saamelaisnuorille suunnattua toimintaa koettiin olevan liian vähän. Samankaltaisia seikkoja on tuotu esille myös aiemmissa selvityksissä (esim. Arola 2014). Lisäksi esiin nostettiin mm. saamenkielisen mediatarjonnan lisääminen sekä kirjallisuuden ja musiikin saatavuus myös internetin kautta.

14. Saamelaisten kokema syrjintä Suomessa

Elsa Laiti-Hedemöki, Lydia Heikkilä ja Tuuli Mettunen

Saamelaisten kokemaa syrjintää ja sen erityispiirteitä on Suomessa tutkittu vähän. Totuus- ja sovintoprosessin valmistelun yhteydessä eri puolilla Suomea käydyissä kuulemistilaisuuksissa syrjintäkokemukset ovat nousseet voimakkaasti esiin (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018). Norjassa on tutkittu etnisen syrjinnän vaikutuksia saamelaisten terveyteen, henkiseen hyvinvointiin ja identiteettiin. Aineisto on koottu laajaan saamelaisen terveystutkimuksen (SAMINOR 2) yhteydessä, jossa verrattiin saamelaisten ja norjalaisten kokemaa syrjintää ja kiusaamista. Hansenin ym. (2010) mukaan etnisellä kiusaamisella ja syrjinnällä tarkoitetaan yksilön epäoikeudenmukaista kohtelua hänen etnisen taustansa tai ulkoisten ominaisuuksiensa vuoksi. Etnistä kiusaamista ja syrjintää ei voi aina erottaa toisistaan. Etninen kiusaaminen on sitä, kun yksilö tai ihmisryhmä, joka on paremmassa valta-asemassa, toistuvasti ja tarkoituksella loukkaa toista tai aiheuttaa vahinkoa toiselle, joka on puolustuskyvytön. Etninen syrjintä tulee ymmärtää laaja-alaisemmassa sosiaalisessa kontekstissään. Se on sosiaalisesti rakentunutta, kohdistuu tiettyihin väestöryhmiin ja pyrkii ylläpitämään enemmistöryhmien etuoikeutettua asemaa suhteessa muihin.

Hansenin (2008 ja 2011) ja Hansenin ym. (2010) mukaan saamelaiset kokivat selvästi enemmän syrjintää kuin pääväestö. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset kokivat kaksi kertaa enemmän kiusaamista kuin pääväestö. Myös saamelaisten koettu terveys oli keskimäärin alempi kuin pääväestön jäsenten. Erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella asuvat yli 55-vuotiaat naiset kokivat terveytensä muita huonommaksi. Tulos liittyi koulutustasoon, sillä korkeammin koulutetut kokivat terveytensä jonkin verran paremmaksi kuin alemman koulutuksen saaneet. Syrjintää kokeneet kokivat terveytensä muita huonommaksi. Erityisesti syrjintä yhdistettynä alempaan sosio-ekonomiseen tasoon näytti etenkin saamelaismiesten kohdalla liittyvän huonompaan terveydentilaan.

Hansenin ym. (2008) mukaan saamelaismiehillä oli enemmän syrjintäkokemuksia, kun taas naiset olivat kokeneet enemmän kiusaamista. Ne, jotka olivat vahvasti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin, kokivat muita enemmän syrjintää saamelaisalueen ulkopuolella. Sen sijaan ne, jotka olivat ohuesti kiinnittyneet saamelaiskulttuuriin, kokivat muita enemmän syrjintää saamelaisalueella. Aiemmat syrjintäkokemukset olivat pääosin koulussa koettuja rasistisia huomautuksia, kun taas viime aikoina koettu syrjintä tapahtui useammin työpaikoilla tai lähiympäristössä. Hansenin ja Sørlien (2012) mukaan saamelaismiehet (36–79-vuotiaat) kokivat korkeampaa stressitasoa kuin pääväestö. Syrjintäkokemukset liittyivät vahvasti psykologisen stressin korkeaan tasoon. Tulokset osoittavat, että etninen syrjintä on merkittävä potentiaalinen riskitekijä koetulle huonolle henkiselle hyvinvoinnille ja on osaltaan synnyttänyt etnisperustaisiin eroihin saamelaisten ja pääväestön välillä. Tulokset ovat yhtenevät muita kolonisaation kokeneita vähemmistö- tai marginaalisissa asemassa olevia väestöryhmiä koskevien tutkimustulosten kanssa (Young ym. 2015; Stoor ym. 2015; Redvers ym. 2015).

14.1. Saamelaisten kokema suora ja epäsuora syrjintä

Saamelaisten kokemalla syrjinnällä on monet kasvot, ja syrjintä on vaihdellut eri aikakausina, eri alueilla ja eri ympäristöissä. Useimmiten räikeät syrjinnän kokemukset ovat liittyneet koulu- ja asuntolaelämään, kuten esim. Rasmus (2008), Keskitalo ym. (2014) ja Keskitalo ym. (2016) ovat todenneet. SÁRA-tutkimuksen vastaajien mukaan syrjintä on ollut suoraa, etniseen taustaan liittyvää kiusaamista ja epäoikeudenmukaista kohtelua tai epäsuorempaa, perinteisten oikeuksien huomiotta jättämistä sekä menettämistä. Ihminen on voinut myös kohdata moninkertaista syrjintää vammaisuuden ja etnisen taustan tai muiden syiden vuoksi. Saamelaisten vammaisten kokemaa moniperustaista syrjintää on hiljattain selvitetty pohjoismaisissa selvityksissä (Meløe ym. 2016; Uttjek 2016; Hokkanen 2017).

SÁRA-tutkimuksen kyselylomakkeessa ei rajattu syrjintäkokemuksia ajallisesti, vaan vastaajat saivat kertoa myös aiemmista kiusaamis- ja syrjintäkokemuksistaan. Tämä on tärkeää sen vuoksi, että syrjinnästä aiheutuneilla käsittelemättömillä traumoilla voi olla vaikutuksia, jotka ulottuvat tähän päivään asti. Varhaisemmat syrjintäkokemukset voivat elää syrjinnän kohteiksi joutuneiden mielessä ja kuormittaa arjen hyvinvointia ja samalla vaikeuttaa sosiaalisia suhteita tai jopa samaistumista saamelaisidentiteettiin. Puhumattomina varhaisemmat syrjintäkokemukset voivat heijastua myös sukupolvien välisiin suhteisiin erilaisina taakkasiirtyminä (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018). Kysymyksemme kohdistui vastaajien kokemaan etniseen kiusaamiseen ja syrjintään. Sen lisäksi tiedustelimme vastaajien käsityksiä laajemminkin Suomessa esiintyvistä vammaisuuteen, sairauteen, seksuaaliseen suuntautumiseen, ikään, sukupuoleen tai muuhun kohdistuvasta syrjinnästä. Syrjintä on myös aihe, joka nousi itsestään esiin ryhmäkeskusteluissa ja yksilöhaastatteluissa.

Vastaajat kertoivat sekä suoran ja avoimen että epäsuoran eli välillisen syrjinnän kokemuksistaan. Monet vastaajat kertoivat, että heitä oli avoimesti nimitelty saamelaistaustan vuoksi ja heille oli kuittailtu vaatetuksesta. Kiusaaminen oli sekä henkistä että ruumiillista. He olivat kokeneet huonompaa tai epäoikeudenmukaista kohtelua. Joku nosti esiin, että myös pääväestön tietämättömyys saamelaiskulttuurista ja siitä aiheutuva eksotisointi sekä stereotyyppiset yleistyksiset olivat kiusallisia, kun ne toistuivat samanlaisina ja asettivat saamelaiset eriarvoiseen asemaan muiden kanssa. Esimerkiksi koulussa vitsin varjolla tapahtuneet epäasialliset huomautukset saamelaisten elinkeinoista, elinolosuhteista tai saamelaisvaatteista koettiin epämuikaviksi ja loukkaaviksi. Moni koki joutuneensa silmätikuksi tai saamelaisuuden mannekiiniksi, jonka kaikkien tekemisten ja sanomisten tulkittiin edustavan koko saamelaista kansakuntaa tai kulttuuripiiriä. Vastaavasti moni oli joutunut yhä uudestaan ja uudestaan selittämään suomalaisväestölle saamelaisuuden perusasioita, joita pitäisi opettaa kouluopetuksessa. Siten vastaajat kokivat, että myös saamelaisille kuuluvien perusoikeuksien vaatimista monet pääväestön edustajat pitivät saamelaisten erityisyyden tavoitteluna.

”Ala-asteella kiusaaminen, ryssittely. Aikuisiällä vähättely, haukkuminen, moitteet erityisyyden tavoittelusta.”

”Ala-asteella sain kuulla olevani nunnuka, lappalainen, poronpurija. Aake Kallialan ja P-P Peteliuksen antama kuva saamelaisista sketseissä otettiin todesta.”

”Minulle ei puhuttu normaalisti, jos kävi selväksi, että olin saamelainen. Ilkuttiin ja hoilattiin Nunnuka nunnukaa.”

Suuri osa syrjinnästä oli luonteeltaan epäsuoraa tai hiljaista. Se oli pääväestön asenteellisuutta, joka oli osin vaikeasti osoitettavissa. Saamelaiskulttuurin alempi arvostus saatettiin osoittaa erilaisten itsestäänselvyyksien kautta.

”Koko lapsuuden ja kouluajan lähiympäristön kiusaamista ja syrjimistä, piti salata vanhempien saamelaisuus, ei saanut oppia saamen kieltä. Oli alempi arvoinen, ei voinut pukeutua saamenpukuun – leimaantuminen pelkona.”

Vastaajat kokivat syrjinnän kohdistuvan erityisesti kieleen, jota ei voinut puhua tai siirtää tuleville sukupolville. Monen vastaajan mielestä oli vaikea hyväksyä sitä, etteivät heidän vanhempansa olleet opettaneet heille saamea. Kyse voi olla vanhempien omista saamen kielen puhumiseen liittyvistä traumaattisista kokemuksista. Toisaalta vastaajat kertoivat, etteivät olleet saaneet puhua juuristaan eivätkä tuoda esille saamelaistaustaansa. Saamelaisiin tapoihin kuuluen oli myös niitä, jotka kertoivat, etteivät olleet välittäneet tai ainakaan osoittaneet välittävänsä kiusaamisesta. He eivät olleet näyttäneet tunteitaan vaan olivat hiljaisesti hyväksyneet eriarvoisuuden.

”Elimme hieman ’eristyneenä’. Äiti oli inarinsaamelainen ja sitä ei saanut kertoa kenellekään. Äiti ei voinut opettaa meille kieltä, koska saamen puhuminen oli kielletty.”

”Lähinnä suullista naljailua ja hämmästelyä miksi puhun saamea lapselle.”

14.2. Rakenteellinen rasismi

Puuronen (2011, 60) määrittelee rakenteellisen rasismin käsitteeksi, jonka avulla voidaan tarkastella lainsäädännön ja eri instituutioiden toiminnan synnyttämää, niihin perustuvaa ja niihin sisältyvää rasismia. Hän viittaa normeihin ja institutionaalisiin käytäntöihin, jotka asettavat jotkin etniset, rodulliset tai kulttuuriset ryhmät toisia heikompaan asemaan. Käytännössä tämä ilmenee syrjivinä käytäntöinä oikeuslaitoksissa, oppilaitoksissa, työmarkkinoilla, sosiaali- ja terveydenhuollossa, tiedotusvälineissä ja liike-elämässä. Näistä käytännöistä seuraa usein kielellistä ja kulttuurista assimilaatiota. Kyse on ihmis- ja poliittisten oikeuksien kieltämisestä, jolla voi olla suuria vaikutuksia yksittäisten ihmisten elämään ja hyvinvointiin. Esimerkiksi suomen kielen osaamattomuudesta johtuva heikompi koulumenestys voi johtaa huonompiin koulutusmahdollisuuksiin sekä rajoittaa ammatinvalintaa. Se voi johtaa osaltaan alhaisempaan tulotasoon tai vähäisempiin valinnanmahdollisuuksiin elämässä ja kansalaisvaikuttamisessa.

Monet SÁRA-kyselyn vastaajat kokivat syrjintänä sen, etteivät olleet saaneet opiskella kouluaikoina saamea, koska koulujärjestelmä ei tarjonnut siihen riittäviä mahdollisuuksia.

”Ukkimme ’piilotti’ saamelaisuutemme omien kärsimysten vuoksi, jotteivät hänen perillisensä joutuisi kokemaan samaa.”

Vastaajat kokivat, että syrjintä jatkui heidän lastensa kohdalla, sillä saamelaisalueen ulkopuolella oli vain vähän saamen kielen oppimismahdollisuuksia. Syrjintänä mainittiin myös muun muassa se, että saamelaiset eivät saa omakielisiä sosiaali- ja terveyspalveluja tai joutuvat vaatimaan niitä taistelemalla henkilökohtaisesti jopa heille kuuluvista lakisääteisistä palveluista, kuten omakielisestä varhaiskasvatuksesta. Vaikka lainsäädäntö saamelaisten omakielisten palvelujen suhteen on kehittynyt, käytännössä palveluja on silti vaikea saada etenkin saamelaisalueen ulkopuolella.

”Me emme tarvitse tulkkia vaan lääkäri tarvitsee.”

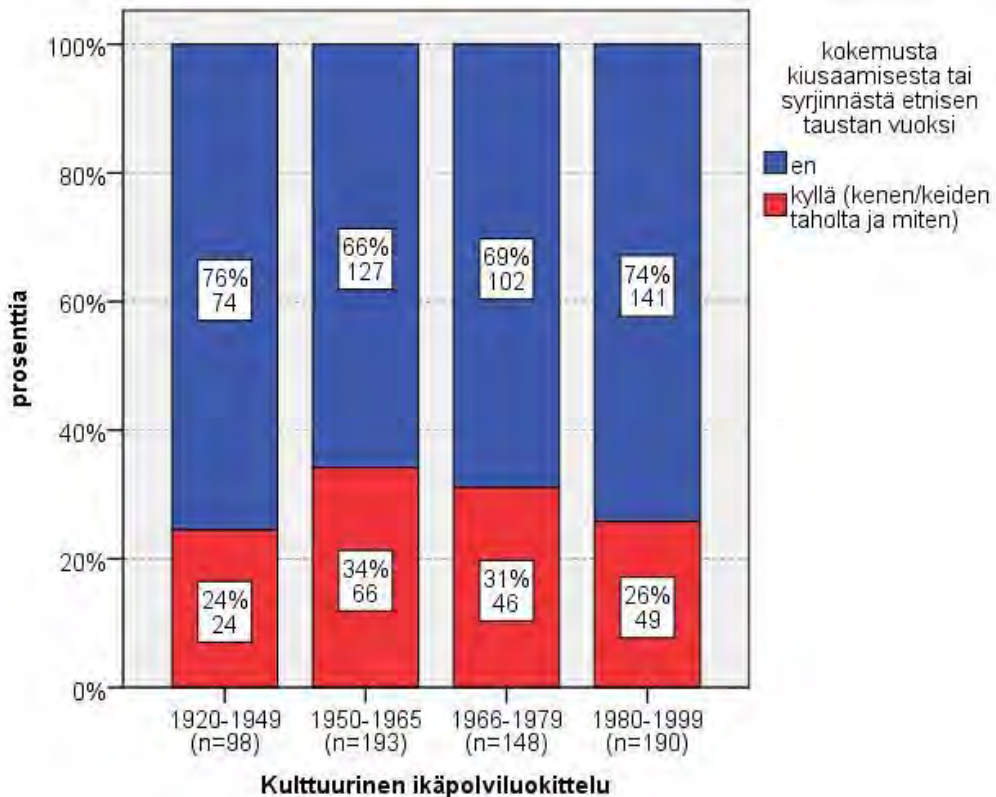
Saamelaisten lainsäädännölliseen asemaan, itsehallintoon ja maankäyttöön sekä luonnonvaroihin liittyvien asioiden suhteen koettiin paljon rakenteellista rasismia. Kalastuslaki, metsähallituslaki ja Tenojoen kalastussopimus laadittiin ottamatta huomioon alkuperäiskansojen maa- ja vesioikeuksia sekä perinteisiä oikeuksia poronhoitoon ja kalastukseen. Huomiotta jättäminen päätöksenteossa koettiin syrjintänä. Ongelmalliseksi tilanteen tekee se, että saamelaisten kokema syrjintä, erityisesti epäsuora ja rakenteellinen, jäävät monesti valtaväestöltä huomaamatta. Puurosen (2011, 160) mukaan kyse on siitä, että valtaväestöön kuuluvat viranomaiset eivät tunne saamelaisten oikeuksia ja ovat haluttomia sekä kyvyttömiä edesauttamaan niiden toteutumista.

14.3. Syrjintäkokemusten yleisyys

Syrjintäkokemukset olivat SÁRA-tutkimuksen tulosten mukaan varsin yleisiä. Kolmasosa kyselyyn vastanneista saamelaisista ilmoitti kokeneensa etnisin perustein tapahtuvaa kiusaamista tai syrjintää yksittäisten ihmisten, instituutioiden tai yhteiskunnallisten käytäntöjen taholta (Kuvio 91). Syrjintäkokemukset erosivat selvästi ikäpolvittain. Vanhin ikäpolvi ilmoitti kokeneensa vähiten syrjintää. Osa heistä oli kuitenkin omien lastensa kautta joutunut tutustumaan koulu- ja asuntolalaitoksessa tapahtuneeseen kiusaamiseen ja syrjintään.

Eniten syrjintää ilmoittivat kokeneensa toiseksi vanhimman sukupolven edustajat. Suuri osa heistä oli kokenut suomalaisyhteiskunnan assimilaatioimet voimakkaina elämässään erityisesti kouluissa ja asuntolassa asuessaan. Valtayhteiskunnan instituutioiden suhtautuminen saamen kieleen oli heidän mukaansa ollut välinpitämätöntä tai avoimen vihamielistä. Monet tämän ikäpolven edustajista olivat joutuneet luopumaan sekä kielestään että identiteetistään joko omien vanhempiensa vaatimuksesta tai omasta aloitteestaan. Osa heistä oli lopettanut saamen kielen puhumisen kokonaan, mutta toiset olivat säilyttäneet kielellisen ja kulttuurisen identiteettinsä vahvana ja pystyivät kasvattamaan lapsensa saamenkielisiksi.

Huolestuttava tulos on se, että syrjintä ei vaikuta loppuneen, vaikka yhteiskuntaolot ovat muuttuneet monessa suhteessa moniarvoisempaan suuntaan. Nuorimman ikäpolven edustajista neljäsosa kokee edelleenkin kiusaamista tai syrjintää.

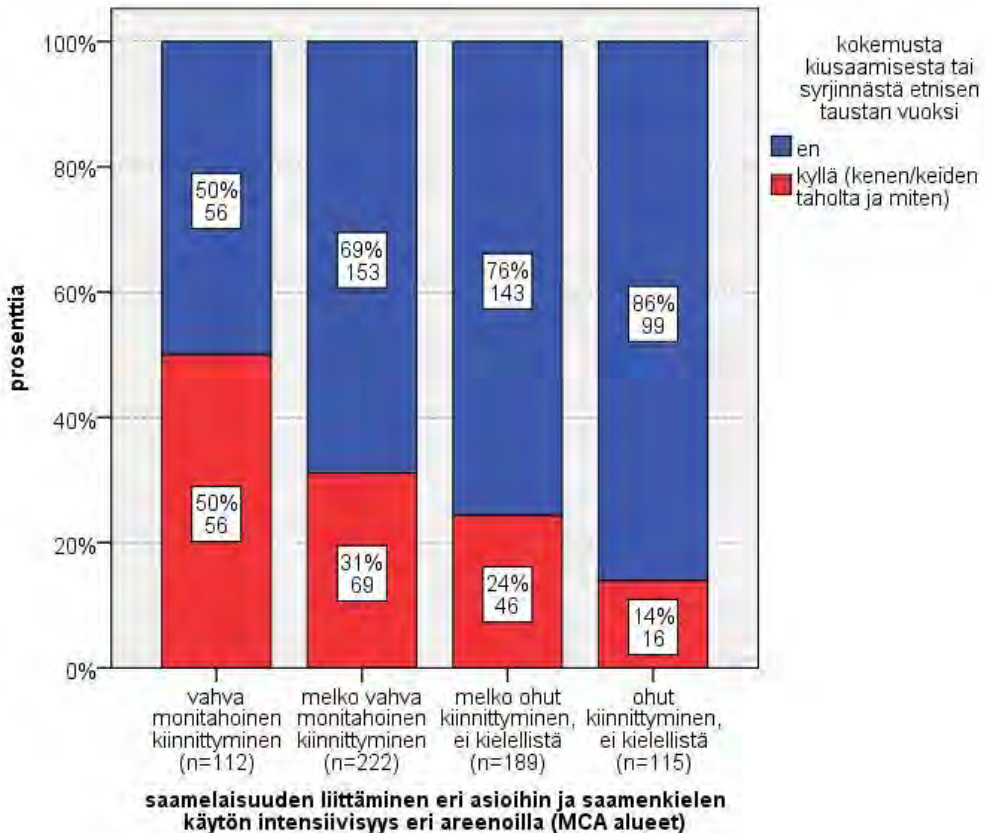

Kuvio 91. Saamelaisten syrjintäkokemukset ikäpolvittain (n = 629).

Syrjintä oli selvästi yleisempää saamelaiskulttuuriin ja kieleen vahvasti kiinnittyneiden vastaajien keskuudessa. Heistä puolet oli kokenut kiusaamista tai syrjintää etnisen taustansa vuoksi (Kuvio 92). Näyttääkin siltä, että saamelaisuuden esiin tuominen julkisesti esimerkiksi kieltä käyttämällä tai pukeutumalla gáktiin altistaa syrjinnälle. Moni oli saanut osakseen tönkeitäkin kommentteja pääväestön taholta puhuessaan saamea julkisella paikalla.

”Eikö nuoki saatanat voi puhua suomea.”

Tulosten perusteella erityisen paljon syrjintää vaikuttivat kohtaavan vahvasti kieleen ja kulttuuriin kiinnittyneet lapsiperheet. Lasten saaminen tuli esiin aineistossa käännekohtana, joka sai monen saamelaisen miettimään omaa kieltään ja kulttuuriaan enemmän. Monelle se tarkoitti aktivoitumista esimerkiksi kielen elvyttämisessä. Samalla aktivoituminen kuitenkin altisti heidät kiusaamiselle ja syrjinnälle.

Kuvio 92. Saamelaisten kokemus syrjintää suhteessa saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittymiseen (n = 638).

Myös ryhmäkeskusteluissa nousi esiin huoli julkisuudessa esiintyvien saamelaisten kokemasta syrjinnästä. Vastaajien mukaan saamelaiset joutuivat myös altistumaan syrjinnälle viranomaisten ja pääväestön taholta joutuessaan vaatimaan saamenkielisiä lakisääteisiä palveluja. Se, että viranomaiset eivät automaattisesti järjestä lakisääteisiä palveluja ja suhtautuvat niiden tuottamiseen vähättelevästi, nihkeästi tai avoimen kielteisesti, koettiin saamen kielen ja kulttuurin arvostuksen puutteeksi sekä epäoikeudenmukaiseksi kohteluksi.

”Olenkin huolissani teidän pienten lasten vanhempien jaksamisesta.”

Yllä olevassa lainauksessa puhuja on erityisen huolissaan niiden nuorten saamelaisäitien jaksamisesta, jotka yhteiskunnallisen aktivisminsa kautta toivat saamelaisuutensa julkisesti esiin ja joutuivat siksi kohtaamaan syrjintää.

14.4. Koulu, työpaikat ja lähiyhteisö syrjinnän mahdollistajina

Syrjinnän ympäristöt ja syrjivät tahot erosivat jonkin verran toisistaan eri ikäpolvien kokemuksissa (Liite 5). Eniten etnistä kiusaamista ja syrjintää koettiin kouluissa toisten oppilaiden taholta. Vanhemmat ikäpolvet olivat kokeneet usein syrjintää myös opettajien taholta. Erityisesti monet vuosina 1955–1965 ja 1966–79 syntyneet, jotka olivat asuneet kouluaikana asuntolassa, olivat joutuneet alttiiksi opettajien, asuntolan hoitajien ja toisten oppilaitten taholta tulevalle kiusaamiselle ja syrjinnälle. Koululaitos erottui vielä nykyäänkin yhtenä suurimpana syrjintätahona tai syrjintää mahdollistavana ympäristönä. Erityisesti nuoremmat ikäpolvet olivat kokeneet syrjintää eniten juuri toisten oppilaiden taholta. Lisäksi syrjintää koettiin työpaikoilla. Sitä ilmeni kaikkien ikäpolvien kokemuksissa. Huolestuttavin piirre on se, että useinkaan opettajat tai esimiehet eivät puuttuneet syrjintään, vaikka eivät itse hyväksyisi sitä. Tämä on huolestuttavaa, kun esimerkiksi koulukiusaamiseen puuttumisen tarve on muuten noussut näkyvästi esiin Suomessa viime aikoina. Eivätkö opettajat ja esimiehet edelleenkään tunnista saamelaiden etnistä syrjintää tai osaa puuttua siihen?

Syrjintää koettiin myös sosiaalisten suhteiden kautta. Tähän ryhmään luettiin lähiyhteisö, sosiaalinen media, suomalaiset ja toiset saamelaiset. Nuoret eivät kokeneet niinkään paljon lähiyhteisön kautta tulevaa syrjintää, mutta olivat sen sijaan kokeneet jonkin verran sosiaalisessa mediassa tapahtuvaa syrjintää. Vanhin ikäpolvi oli kokenut syrjintää suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän ja yleensä suomalaisten taholta muita enemmän. Toisten saamelaiden taholta koettua syrjintää sen sijaan olivat kokeneet useammin nuorempien ikäpolvien edustajat, jotka olivat syntyneet saamelaisalueen ulkopuolella eivätkä olleet voineet oppia saamen kieltä ja kulttuurisia tapoja. Tämä liittyi välillisesti aiempiin suomalaistamiskäytäntöihin sekä siihen, että tälläkin hetkellä saamelaisalueen ulkopuolella on vaikea oppia saamen kieltä äidinkielen tasoisesti ja kiinnittyä sitä kautta saamelaisyhteisöön.

Syrjintäkokemusten määrissä oli joitain asuinpaikkakohtaisia eroja siten, että Jyväskylän ja Tampereen sekä Oulun seudulla asuvat vastaajat olivat kokeneet enemmän syrjintää. Syrjintäkokemukset eivät kuitenkaan liittyneet tai rajoittuneet välttämättä nykyhetkeen, minkä vuoksi näiden tutkimustulosten perusteella ei voida vetää johtopäätöksiä syrjinnän esiintymisen asuinpaikkakohtaisista eroista. Kuten aiemmin todettiin, laadullisen aineiston perusteella Rovaniemi nousi esiin paikkakuntana, jossa monet saamelaiset olivat joutuneet avoimen etnisen syrjinnän kohteeksi.

14.5. Vaikeneminen reaktiona syrjintään

Saamelaiden kokema syrjintä ei ole aina näkyvää. Syrjintä voi olla näkymätöntä ja jalostunutta. Syrjityksi tulemisen pelko voi lamaannuttaa ilmapiiirin. Saamelaiset ovat usein puolustautuneet syrjinnältä kätkemällä identiteettinsä. Monet vastaajat olivat kokeneet, että heidän oli ollut parempi vaieta, etteivät joutuisi hankaluuksiin tai leimautuisi riiteleviksi saamelaisiksi. Monen mielestä oli parempi näyttää ulospäin samalta kuin valtaväestön jäsenet, ettei tulisi tunnistetuksi saamelaiseksi. Saamelaiskulttuurin näkyvimpiä osia, kuten saamen kieltä ja saamenpuvun ylle laittamista, ei haluttu korostaa siinä pelossa,

että erotuttaisiin joukosta. Se saattoi tarkoittaa myös saamelaisidentiteetistä luopumista. Pääväestö ei kuitenkaan välttämättä edes huomaa tätä yhteiskunnassamme piilevää ilmiötä, vaikka se monelle saamelaiselle onkin ilmeistä arkipäivää.

”On parempi, että ei pidä tehdä numeroa omasta saamelaisuudesta tai läheisen saamelaisuudesta nolatuksi tulemisen pelossa”.

”Saamelaisten pitää vaieta monella kielellä.”

Vastaajien joukossa oli paljon sellaisia, jotka olivat joutuneet vaikenemaan saamelaistaustastaan kouluaikana ja sittemmin työympäristössään. Vaikeneminen oli toiminut suojakeinona, jonka avulla oli voinut selvitä vaikeista tilanteista. Kaikilla ei ollut voimavaroja puuttua syrjintään silloin, kun sitä oli tapahtunut, vaan siitä oli vaiettu, koska ei muutakaan voitu. Tähän reagoititapaan liittyen jotkut vastaajat kertoivat, että he ovat tietoisesti olleet välittämättä kiusaamisesta tai ainakaan eivät ole avoimesti osoittaneet koskaan välittävänsä. Kyse voi olla saamelaisille yleisestä reagoititavasta, jonka mukaan ei haluta tai ei kuulu julkisesti näyttää omia tunteitaan. Etenkin heikkomuuden tunteita ei ole tapana osoittaa julkisesti. Osa vastaajista totesi itse hiljaisesti hyväksyneensä eriarvoisuuden kouluaikana ja havahtuneensa vasta myöhemmin huomaamaan sen epäoikeudenmukaisen kohtelun, jota oli saanut osakseen. Suomalaiset koulukaverit olivat aikuisena todenneet itsestään selvänä havaintona sen, että opettaja oli kohdellut saamelaisia oppilaita huonommin.

Osa vastaajista kertoi kokevansa turvattomuutta, koska lapsuudenperheessä ei ollut löytynyt sanoja näiden asioiden käsittelyyn. Vaietut kokemukset voivat siirtyä negatiivisina taakkasiirtyminä nuorempien sukupolvien ratkottaviksi. Tämä on haaste muun muassa mielenterveyspalvelujen kehittämislle. Yleinen palvelujärjestelmä ei edelleenkaan tunnista näitä asioita eikä aina kykene auttamaan riittävästi saamelaisasiakkaita. Tämä on tullut voimakkaasti esiin saamelaisten totuus- ja sovintoprosessin valmistelun yhteydessä.

Saamelaisten kokemaan syrjintään liittyy läheisesti häpeän kokemus, josta on kirjoittanut muun muassa Puuronen (2012). Häpeä voi liittyä koko identiteettiin ja sen esiintuomiseen tai esimerkiksi gáktin käyttämiseen tai saamen kielten puhumiseen julkisesti. Vuosien saatossa häpeän sisäistäminen on voinut saada ihmisen muuttamaan käytöstään. Monet harkitsevat tarkkaan, missä paikoissa ja tilaisuuksissa tai kuinka kuuluvasti puhuvat saamen kieltä tai mihin voi mennä gákti päällä. Syrjinnän aiheuttama häpeä voi kietoutua myös saamen kieleen, kohdistuen sen käyttämiseen tai osaamattomuuteen (Mustonen 2017). Häpeä voi nousta pintaan esimerkiksi silloin, kun itselle tai omille lapsille pitäisi vaatia saamenkielisiä palveluja. Oman saamelaisuuden esiin tuominen palvelunjärjestäjälle voi olla vaikeaa, etenkin kun siihen on harvoin luontevaa mahdollisuutta.

Kieleen liittyvä häpeä voi ilmetä palvelujen yhteydessä häpeänä siitä, että saamenkielisen palvelun vaatiminen näyttyy suomen kielen osaamattomuutena, tai häpeänä omasta vaillinaisesta saamen kielen taidosta. Saamenkielinen asiakas voi epäröidä saamenkielisten palvelujen vaatimista esimerkiksi, jos ei ole voinut oppia lukemaan tai kirjoittamaan saameksi. Entä voiko kielen aikuisena opetellut vanhempi

vaatia saamenkielisiä palveluja lapselleen, jolle saame on äidinkieli ja ainoa kotikieli? Vaikka kyse olisi lakisäätöistä palveluista, nykyisessä tilanteessa, jossa niitäkin pitää erikseen vaatia, vaatimiseen sisältyy usein tällaisia syrjintään ja häpeään liittyviä pohdintoja.

14.6. Syrjinnän uudet piirteet

Kysyttäessä, onko etninen syrjintä vähentynyt vai lisääntynyt, monet vastasivat, että syrjintä oli muuttanut luonnettaan mutta se ei ollut kadonnut. Vertailukohtana monella vastaajalla olivat maahanmuuttajat, jotka kokivat nykypäivänä paljon avointa syrjintää. Siihen verrattuna osa saamelaisista koki tulleen vähemmän syrjityiksi. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että heidän syrjintänsä olisi loppunut tai edes vähentynyt. Syrjinnän todettiin yleisesti muuttuneen, mutta mielipiteet nykyisestä yhteiskunnallisesta ilmapiiristä ja sen kehityspiirteistä vaihtelivat. Toiset vastaajista olivat sitä mieltä, että suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisen myötä yleinen sietokyky ja sosiaalinen monimuotoisuus ovat kasvaneet, ja näkivät siten tulevaisuuden myös saamelaisten osalta valoisampana. Toiset sen sijaan kiinnittivät huomiota suomalaisessa yhteiskunnassa samaan aikaan lisääntyneeseen ääriajatteluun ja ääriliikkeiden näkyvyyteen ja olivat huolissaan siitä, mihin se johtaa.

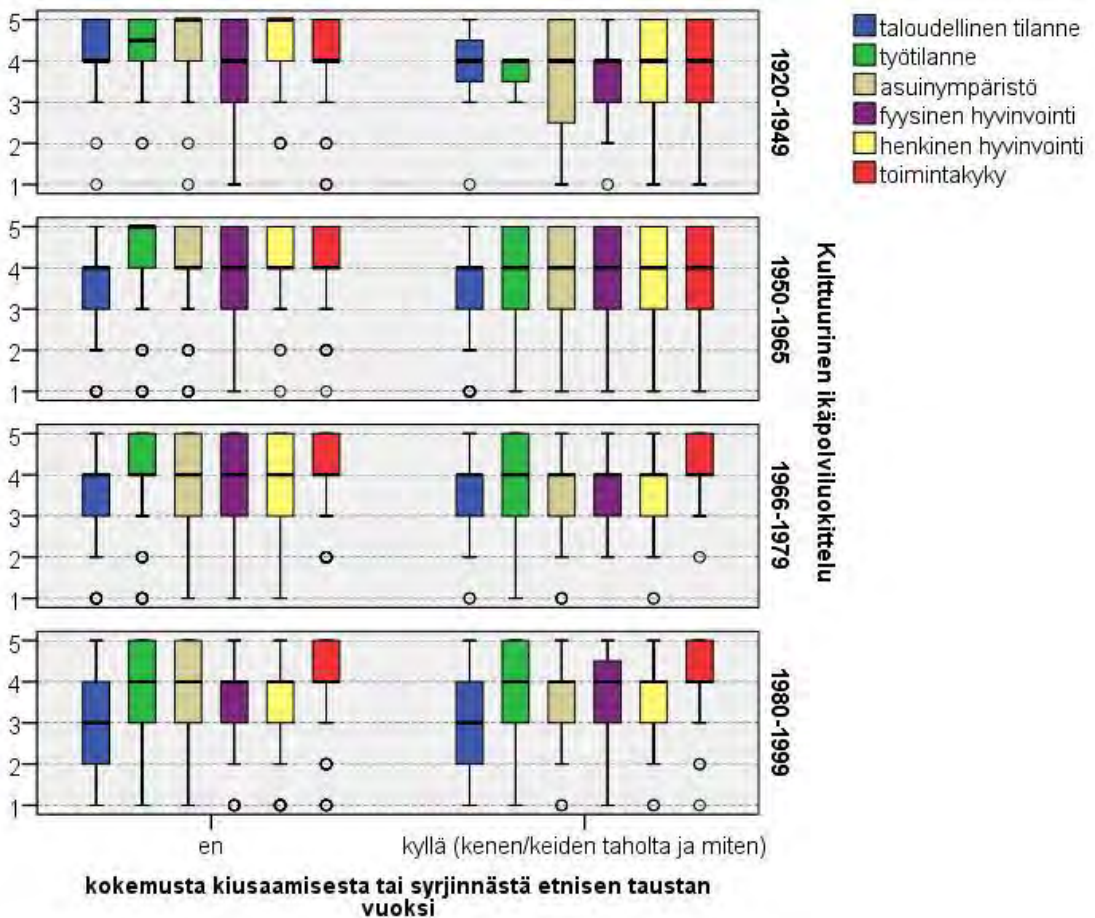
Sosiaalisen median vihapuhe on antanut uudet mittasuhteet rasismille. Vastaajista monikaan ei ollut itse henkilökohtaisesti kokenut erityisen paljon sosiaalisen median tai muun median taholta tulevaa vihapuhetta ja syrjintää. Kyselyaineisto kerättiin keväällä 2017, ja vihapuhe sekä syrjintä yleistyivät myöhemmin sinä vuonna muun muassa keskustelusivustoilla. Vuonna 2018 keskustelu sosiaalisessa mediassa olikin aiempaa paljon kiivaampaa ja kohdistui julkisuudessa esiintyneisiin saamelaisiin henkilöihin. Monet saamelaiset toivat myös itse julkisuuteen sosiaalisessa mediassa kohtaamansa vihapuheen (Laiti 2018; Mattanen 2017).

14.7. Syrjintä ja hyvinvointi

Syrjinnän kokemuksilla voi olla monialaisia, pitkäaikaisia vaikutuksia yksittäisten ihmisten ja yhteisöjen hyvinvointiin, kuten edellä mainitut norjalaiset tutkimukset osoittavat. Hyvinvointiin vaikuttavat niin aiempien sukupolvien käsittelemättömät kokemukset kuin omat, lapsuudesta asti kerääntyneet kokemukset, jos niitä ei ole voitu purkaa.

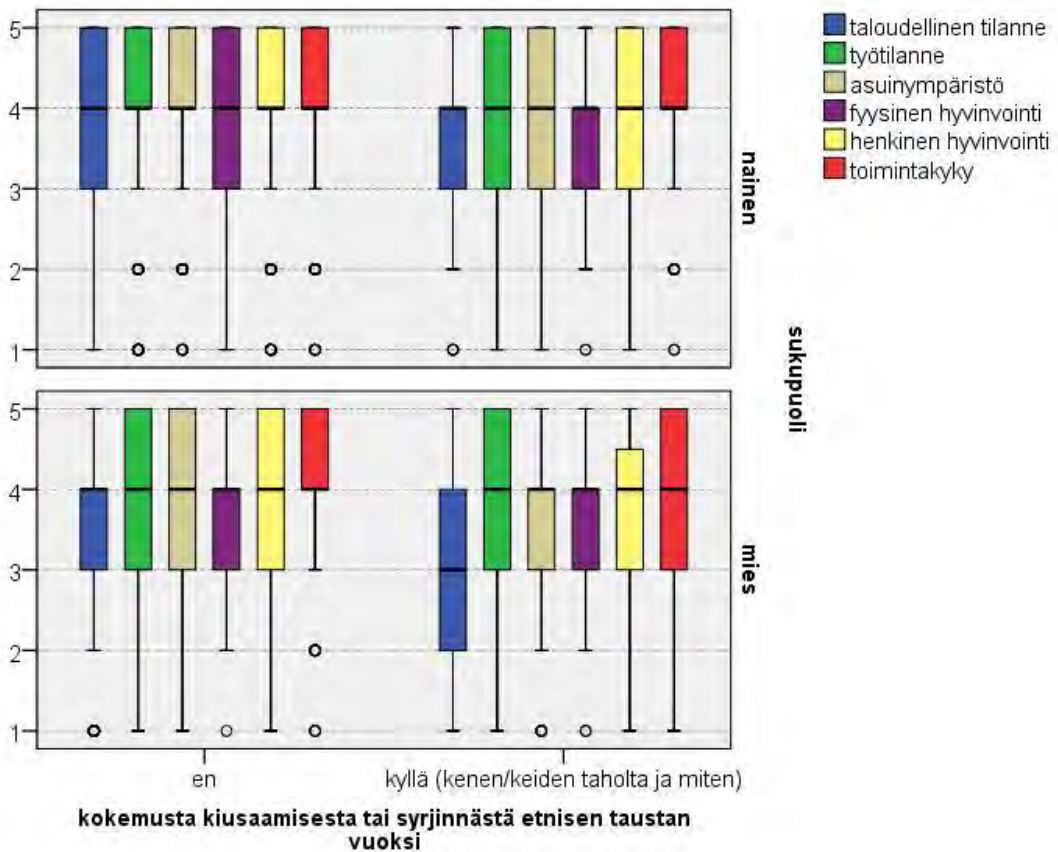
Kun tarkasteltiin vastaajien tyytyväisyyttä elämän eri osa-alueisiin ikäpolvittain suhteessa vastaajan kokemaan syrjintään, havaittiin joitakin yhteyksiä syrjinnän ja hyvinvoinnin välillä (Kuvio 93). Kaiken kaikkiaan syrjintää kokeneiden elämäntyytyväisyys oli hieman alempi kuin niiden, jotka eivät olleet ilmoittaneet kokeneensa syrjintää. Eri ikäpolvien ja sukupuolten kokemuksissa oli joitakin selviä eroja. Syrjintää kokeneet vanhimman ikäpolven edustajat olivat jonkin verran tyytymättömämpiä kaikilla elämän osa-alueilla kuin ne, jotka eivät olleet kokeneet syrjintää. He olivat esimerkiksi hieman tyytymättömämpiä henkiseen hyvinvointiinsa, asuinympäristöönsä ja toimintakykyynsä. Lisäksi vastauksissa ilmeni suurta hajontaa, mikä tarkoittaa, että osa oli erittäin tyytymättömiä näihin. Vuosina 1950–1965 syntyneistä

syrijintää kokeneet olivat selvästi tyytymättömämpiä työtilanteeseensa ja hieman tyytymättömämpiä asuinympäristöönsä, henkiseen hyvinvointiinsa sekä toimintakykyynsä. Myös tässä joukossa hajonta oli suurta. Syrjintäkokemukset näyttivät vaikuttavan negatiivisesti myös nuorempien ikäpolvien hyvinvoinnin kokemuksiin. Vuosina 1966–1979 syntyneistä syrjintää kokeneet olivat selkeästi tyytymättömämpiä edellä mainittujen olottuvuuksien ohella myös fyysiseen hyvinvointiinsa kuin ne vastaajat, jotka eivät olleet kokeneet syrjintää. Nuorimmassa ikäpolvessa eroja ei esiintynyt niin paljon mutta tyytymättömyys asuinympäristöön oli syrjintää kokeneilla suurempaa. Huolestuttava piirre on, että heillä esiintyi myös suurta hajontaa tyytyväisyydessä fyysiseen hyvinvointiinsa. Näyttääkin siltä, että kokemukset syrjinnästä ovat kytköksissä omiin vastaajien hyvinvoinnin olottuvuuksiin varsin laaja-alaisesti. Tulokset vastaavat aiempien SAMINOR-tutkimusten pääasiallisia tuloksia (Hansen 2008 ja 2011; Hansen ym. 2010).

Kuvio 93. Saamelaisten syrjintäkokemusten ja koetun hyvinvoinnin yhteydet ikäpolvittain. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Syrjinnän ja hyvinvoinnin väliset yhteydet vaihtelivat jonkin verran sukupuolittain (Kuvio 94). Naisten ja miesten hyvinvoinnin kokemuksissa oli muutenkin joitakin selviä eroja, mutta syrjintäkokemukset voimistivat niitä. Miehillä syrjintäkokemukset näyttivät liittyvän selvästi huonompaan taloudelliseen tilanteeseen ja jonkin verran alempaan tyytyväisyyteen henkistä hyvinvointia ja asuinympäristöä kohtaan. Syrjintää kokeneiden naisten elämäntyytyväisyys poikkesi lähes kaikilla ulottuvuuksilla niistä, jotka eivät olleet kokeneet syrjintää. He olivat tyytymättömpiä muun muassa taloudelliseen tilanteeseensa, työtilanteeseensa, asuinympäristöönsä ja fyysiseen sekä henkiseen terveyteensä. Erot eivät olleet välttämättä suuria, mutta hajonta oli paikoin suurta. Ne naiset, jotka eivät olleet kokeneet syrjintää, vaikuttivat sen sijaan olevan muita tyytyväisempiä elämäänsä lähes kaikilla ulottuvuuksilla tarkasteltuna.

Kuvio 94. Saamelaisten syrjintäkokemusten ja hyvinvoinnin yhteydet sukupuolittain. (1 = tyytymätön, 5 = tyytyväinen.)

Vaikka syrjinnän on todettu vaikuttavan kielteisesti hyvinvointiin, voivat saamelaisidentiteetti ja kuuluminen saamen kieli- ja kulttuuriyhteisöön olla positiivisia voimavaroja saamelaisille itselleen. Tutkimukseen osallistuneet pitivät tärkeänä saamelaisten keskinäistä vuorovaikutusta ja vertaistukea. Heidän mukaansa on tärkeätä päästä välillä jakamaan tunteitaan, ”reaškit ovttas sámegillii” (suom. nauramaan yhdessä saameksi). Huumori on tärkeä saamelainen voimavara ja selviytymiskeino vaikeissa tilanteissa, kuten aiemmissa luvuissa todettiin. Eri elämätilanteissa olevat ja eri ikäpolvien vastaajat kokivat valtaosin olevansa tyytyväisiä sosiaalisiin suhteisiinsa. Tämä kertoo osaltaan saamelaisen yhteisön vahvuudesta ja monipuolisista pärjäämiskeinoista.

15. Sámi váibmosat – saamelaisten hyvä elämä ja sosiaalisen osallisuuden paikat: yhteenveto ja pohdinta

Lydia Heikkilä, Tuuli Mettunen ja Elsa Laiti-Hedemöki,

”Kaikki me ollaan jouduttu selviytymään omalla tavalla.

Meillä kaikilla on samanlainen tarina, vaikka jokaisella erilainen.”

Olemme käsitelleet SÁRA-tutkimuksessa saamelaisten hyvinvointia ja palvelujen merkityksiä sen mahdollistajina. Olemme kysyneet, miten kaupungeissa ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset pärjäävät arjessa sekä voivat elää saamelaisina. Siihen liittyen olemme tarkastelleet saamelaisia luovina toimijoina, jotka rakentavat arkeaan oman avun, verkostollisten suhteiden ja julkisen tuen osasista. Lähtökohtanamme oli saamelainen käsitys pärjäämisestä (pohjoissaam. *birgen*). *Birgen* on toimintaa kuvaava verbi ja tarkoittaa tasapainoilemista olemassa olevien haasteiden ja mahdollisuuksien puitteissa. Pärjäämisen edellytyksenä ovat monen tasoiset verkostolliset suhteet lähipiirissä ja etäämmällä asuvien kesken. Pärjääminen luo ja ylläpitää näitä suhteita tärkeillä tavoilla. Suhteet ovat niin konkreettisia, paikallisia kuin ylipaikallisia tai symbolisia ja ylläpitävät perinteisiä saamelaisia kuuluvuuksia (pohjoissaam. *gullevasvuohhta*).

Erityisnäkökulmana tarkastelimme, miten nämä yksilöllisesti ja tilanteisesti rakentuvat sekä ajallisesti muuttuvat suhteet luovat ja ylläpitävät sidoksia ja sitä kautta kiinnittymisiä saamen kieleen ja kulttuuriin. Sitä kautta lähestyimme kysymystä saamelaisten sosiaalisesta osallisuudesta ja sen kulttuurisista erityistekijöistä. Tuloksemme valottavat saamelaisten kokemuksia siitä, mitkä ovat heidän arkensa kannalta keskeisiä auttajatahoja sekä mitä rooleja palveluilla on arjen pärjäämisessä sekä myös sosiaalisen osallisuuden synnyssä. Laaja-alaisen hyvinvointikäsitteen mukaisesti tarkastelimme tavanomaisten muuttujien ohella myös yhteisöllisiä suhteita ja mahdollisuuksia vaikuttaa tulevaisuuteen. Ne ovat alkuperäiskansojen hyvinvoinnin kannalta tärkeitä erityisnäkökulmia. Hyvinvointipalvelujen saatavuus ja tarvestaavuus sekä erityisesti saamenkieliset palvelutarpeet ovat tärkeitä avaintekijöitä sekä saamelaisten arjen hyvinvoinnin että kulttuuristen kiinnittymisten kannalta. Kysymys on samalla myös yhdenvertaisuuden toteutumisesta suhteessa valtaväestöön ja muihin vähemmistöasemassa oleviin kansaryhmiin.

Tutkimustuloksemme tuovat uusia näkökulmia valtavirtaisiin tapoihin jäsentää sosiaalista osallisuutta tai osallisuutta Suomessa. Saamelaisen ajattelutavan mukaisesti jäsensimme sosiaalista osallisuutta niiden aktiivisten toimintojen kautta, joiden välityksellä ja puitteissa saamelaiset – tässä tapauksessa erityisesti saamelaisalueen ulkopuolella asuvat – elävät arkeaan ja järjestelevät päivittäisiä asioitaan. Järjestelemällä elämänsä eri osa-alueisiin liittyviä asioita ja ratkomalla erilaisia ongelmia saamelaiset ihmiset samalla liittyvät tai tulevat erilaisten suhteiden kautta eri tavoin kiinnittyneiksi sekä valtayhteiskunnan instituutioiden ja palvelujärjestelmän osaksi että omiin yhteisöllisiin verkostoihinsa ja saamen kieleen ja kulttuuriin sekä saamelaiseen yhteiskuntaan.

Kyse on saamelaisten alkuperäiskansan lisäksi osin laajemminkin vähemmistöasemassa olevien väestöryhmien kulttuuristen oikeuksien, tarpeiden ja mahdollisuuksien merkityksistä, mitä ei aiemmissa suomalaisissa osallisuuskeskusteluissa ole juurikaan käsitelty. Osallisuuden tai sen vastakohtana olevan huono-osaisuuden kriteereitä ja prosesseja on tavallisesti käsitelty vain universaaleista yksilölähtökohdista.

Riskien ja syrjäytymisuhkien ohella on tarpeen tiedostaa entistä vahvemmin kulttuuristen voimavarojen merkitykset sekä kulttuuriyhteisöjen säilymiseen ja uusien yhteisöllisten tapojen syntyymiseen liittyviä tekijöitä ja omaehtoisia kehitysprosesseja. Lisäksi yhteiskunnalliselta kannalta on tärkeä pohtia, miten näitä prosesseja ja pyrkimyksiä on mahdollista tukea esimerkiksi omakielisellä ja kulttuurilähtöisellä palvelutuotannolla.

Sajáiduvvan, vuogáiduvvan; monikulttuurisuuden valinnanmahdollisuudet

Kulttuurinen diaspora määrittää saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämisen ehtoja. Sillä tarkoitamme niitä olosuhteita, joissa saamelaiset saamelaisalueen ulkopuolella elävät vähemmistöasemassa, etäällä saamelaisten ydinalueelta, hajallaan pitkin Suomea, pieninä ja vähän isompina keskittyminä, joihin on alkanut muodostua saamelaisuuden ytimiä tai sydämiä – *sámi váibmosat*. Yli puolet tutkimukseen vastanneista oli ensimmäisen polven muuttajia, mutta suuri osa saamelaisnuorista oli syntynyt saamelaisalueen ulkopuolella eikä ollut missään vaiheessa elämäänsä asunut siellä. Suurimmat muuton syyt olivat opiskelemaan ja töihin lähtö saamelaisalueelta. Osa kolttasaamelaisista oli kuitenkin joutunut pakkomuuttamaan toisen maailmansodan jälkeen luovutetuilta alueilta. Vastaavasti osa vastaajista koki olevansa sodanjälkeisen suomalaisen teollistumisen, yleisen modernisaation ja yhteiskuntapolitiikan uhreja: allasevakkaja tai muun luontaiselinkeinojen kapeutumisen ja massatyöttömyyden juuriltaan ajamia.

Saamelaisten mukautumista (*vuogáiduvvan*) ja sopeutumista (*sajáiduvvan*) uusille asuinpaikoille määrittävät monenlaiset tekijät, jotka liittyvät itse kunkin lapsuuskodin ja asuinpaikan kieliympäristöön, mahdollisuuksiin oppia saamea koulussa, yleiseen asenneilmapiiriin paikkakunnalla ja suhtautumiseen saamelaisidentiteettiin sekä uudella asuinpaikalla tarjoutuviin kielenkäyttö- ja kulttuuriinsaamistaismahdollisuuksiin, omaksuttuihin identiteettistrategioihin (Lindgren 2000) ja muihin elämäntilanteisiin liittyviin tai henkilökohtaisiin syihin. Monet vastaajat korostivat, että kielen ja kulttuurin ylläpitäminen saamelaisalueen ulkopuolella on oma valinta. Mutta onko kaikilla sittenkään todellisia valinnanmahdollisuuksia? Saamen kielen opetuksen ja saamenkielisen varhaiskasvatuksen vajeet, saamenkielisten kieliympäristöjen vähyys sekä palvelutarjonnan ohuus saamelaisalueen ulkopuolella rajoittavat merkittävin tavoin saamelaisten elämää ja asuin- sekä työpaikkaa koskevia valintoja.

Arjen pärjäämisen verkostot: saamelaisten sosiaalinen ja kulttuurinen osallisuus

SÁRA-tutkimuksessa tarkastelimme erityisesti niitä kulttuurisia sidoksia, joita saamelaisten arjessa pärjääminen synnyttää ja ylläpitää. Siihen liittyen tarkastelimme erityisesti palveluja, arjen apua sekä työmarkkina-asemaa ja selvitimme, millaisia kielellisiä ja kulttuurisia kiinnittymisiä ne synnyttävät. Tutkimustulosten mukaan sekä palvelut että työmarkkinat kiinnittävät tällä hetkellä saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia pääasiallisesti valtakuntaan. Saamenkielisiä palveluja ja työtilaisuuksia on vain vähän tarjolla saamelaisalueen ulkopuolella. Työmarkkina-asema näyttää vaikuttavan myös saamelaiskulttuuriin kiinnittymiseen siten, että poro- ja luontaiselinkeinoalan ja muut yrittäjät sekä vastaavasti työttömät ovat vahvemmin kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin kuin esimerkiksi palkkatyössä olevat. Saamenkielisten varhaiskasvatus- ja perusopetuspalvelujen saatavuuden rajallisuus pakottaakin vanhemmat valitsemaan työ- ja osin asuinpaikkoja sen mukaan, miten voisivat siirtää saamen kielen lapselleen. Palvelujen puuttuessa osa joutuu jäämään kotiin hoitamaan lastaan.

Saamelaisten arjen avun verkostot sekä osallistuminen saamelaisyhdistystoimintaan ovat merkittävimpiä kielellisiä ja kulttuurisia sidoksia ylläpitäviä tekijöitä saamelaisalueen ulkopuolella. Tärkeimmät vastavuoroisen avun muodot liittyivät pienimuotoiseen rakentamiseen, korjaamiseen, kuljetukseen, tekniseen apuun sekä muihin arjen askareisiin. Yleisesti mainittiin myös taloudellinen apu ja lastenhoitoapu. Yhtenä keskeisenä tuen muotona pidettiin perheenjäseniltä ja muilta sukulaisilta saatua henkistä tukea ja kulttuuri-identiteetin vahvistamista. Tämä on tärkeätä, sillä hajallaan eri puolella Suomea asuvat saamelaiset kokevat usein valtaväestön ja -yhteiskunnan taholta erilaista syrjintää ja näkymättömäksi tekemistä. Saamelaisten keskinäisellä vertaistuellalla on suuri merkitys heidän hyvinvoinnilleen ja identiteetilleen, ja se voi osaltaan paikata kokemusta kulttuurisen ymmärryksen puutteista psykososiaalisissa palveluissa. Henkisen avun lisäksi saamelaisten keskinäinen seurustelu, ”uutisten vaihtaminen” ja neuvojen saaminen nostettiin esiin tärkeinä arjen kanssakäymisen muotoina. Etenkin laadullisessa aineistossa korostui saamelaisille ehkä pääväestöstä vahvemmin luontainen tarve olla tekemisissä toisten ihmisten kanssa.

Kaiken kaikkiaan saamelaisidentiteetti ja kieleen sekä kulttuuriin liittyvät valinnat edellyttävät tietoisempaa otetta kuin saamelaisalueella. Kaupungin anonymiteetissä yksittäiset saamelaiset voivat helposti sulautua enemmistön joukkoon, joko niin halutessaan tai välttämättömyyden pakosta. Saamelaisalueen pienissä yhteisöissä sukujäsenyys on ihmisen identiteetin lähtökohta. Sukulaissiteistä on saamelaisalueen ulkopuolella tullut eri tavalla merkittäviä kuin saamelaisalueella – ei vain arjen avun verkostona, vaan myös identiteetin ja kuulumisuuden kannalta. Saamelaisalueen ulkopuolella suku- ja paikkasidoksia täytyy ylläpitää aktiivisemmin. Joidenkin mielestä etäisyydet vaikeuttivat yhteydenpitoa merkittävästi, toiset taas kokivat pitävänsä enemmän yllä suhteita saamelaisalueella asuviin sukulaisiin kuin monet siellä asuvat keskenään nykyisin tekevät.

Kiinnittymiset saamen kieleen ja kulttuuriin

SÁRA-tutkimuksessa emmeluoneetypittelyjätaikategorisijakoja tarpeettomien vastakkainasettelujen välttämiseksi. Tavoitteena oli enemmänkin tarkastella ja tehdä näkyviksi sosiaalisten ja kulttuuristen kiinnittymistapojen kirjoja sekä niiden taustalla olevia tekijöitä. Tarkastelun kohteina olivat yksilöiden ja heidän perheidensä sekä lähiyhteisöjen valinnat. Saamelaiset nähtiin sen mukaisesti luovina toimijoina. Latourin (2007) teoreettisen ymmärryksen mukaisesti huomion kohteena olivat ilmiöstä piirtyvät erilaisten ryhmäytymisten jäljet ja niiden monimuotoisuus. Toimijoiden äänet ja elämät on pyritty säilyttämään samoin kuin niihin sisältyvät ristiriidat. Tavoitteena on ollut tehdä ymmärrettäväksi ilmiön sisältämä moninaisuus.

Moniulotteisen korrespondenssianalyysin tuloksena aineistosta erottuvat kaistaleet, joista toisessa ääripäässä on vahva, monitahoinen kiinnittyminen saamen kieleen ja kulttuuriin sekä toisessa ääripäässä ohut kiinnittyminen ilman kielellistä kiinnittymistä. Saamen kielellä on keskeinen merkitys kiinnittymisiin, mutta se ei ole ainoa tähän kytkeytyvä tekijä, kuten tuloksista huomaamme. Sen sijaan kielellinen ja vahva, monitahoinen kulttuurinen kiinnittyminen näyttävät liittyvän selvästi toisiinsa.

Saamelaisidentiteetti voi kielellisistä ja kulttuurisista kiinnittymisistä huolimatta määrittyä eri tavoin eri yksilöiden elämässä. Tulosten mukaan vahva saamelaisidentiteetti ja vahva moni-identiteetti voivat olla erilaisia tapoja elää saamelaisina kaupungissa säilyttäen monipuolinen kiinnittyminen saamen kieleen ja kulttuuriin. Kyseessä on osin ikäpolvikysymys, sillä nuoremmat ikäpolvet ovat muita useammin valinneet moni-identiteettisyyden. Saamelaisalueella syntyminen ja asuminen lisäävät selvästi vahvan tai melko vahvan monitasoisen kiinnittyneisyyden määrää kaikissa ikäpolvissa ja erityisesti nuorimmassa ikäpolvessa. Kolmas tärkeä havainto on, että arjen vastavuoroiset verkostot liittyvät hyvin selväpiirteisesti kulttuuriseen kiinnittymiseen. Ne, jotka sekä antavat että saavat paljon apua, ovat useammin myös vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin. Vastaavasti irrallaan saamelaisyhteisöstä eläminen ei välttämättä tarkoita syrjäytymistä, mutta kaksinkertaisen syrjäytymisen riski on otettava huomioon vähemmistöjen kohdalla. Iešbirgejeaddji (eli itse pärjäävä) voi olla myös joidenkin saamelaisten tietoinen valinta. He eivät syystä tai toisesta voi tai välttämättä halua olla läheisissä tekemisissä sukulaistensa ja muiden lähipiirin verkostojensa kanssa.

Paikat

Tutkimus kiinnitti huomion hyvinvoinnin toteutumisen paikkaulottuvuuteen. Paikalla (pohjoissaam. báiki) tarkoitetaan ihmisyhteisöjä ja konkreettisia asuinpaikkoja. Perinteisessä merkityksessä báiki liittyy suvun ylimuistosiin nautinta-alueisiin ja paikkoihin saamelaisalueella. Myös ne määrittävät saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämää, yhteisöllisiä suhteita ja kuuluvuuksia. Analyysien tuloksia yhteen koottaessa muodostui kuvia erilaisista paikoista ja paikkojen merkityksistä saamelaisten arjelle. Kaupungit muodostavat saamelaiskulttuurille omaleimaisia ympäristöjä, jotka koostuvat monista osatekijöistä. Maantieteellisellä sijainnilla on merkitystä saamelaisten mahdollisuuksille ylläpitää yhteisöllisiä siteitä, mutta merkitystä on myös kunkin kaupungin saamelaisväestön rakenteellisilla erityispiirteillä, jotka liittyvät kunkin kaupungin opiskelu- ja työllisyystilanteisiin sekä muihin saamelaisten muuttohistoriaa eri aikoina ohjanneisiin tekijöihin. Saamelaisten kotiseutualueella on keskeinen merkitys saamen kielen ja kulttuurin ylläpidossa.

Oulu, Rovaniemi ja Muu Lappi näyttävät erilaisina asumaympäristöinä kuin etelämpänä sijaitsevat paikkakunnat. Tämä ilmenee muun muassa siinä, että monet näillä paikkakunnilla asuvista saamelaisista voivat helpommin pitää yllä eläviä suhteita saamelaisalueella asuviin sukulaisiin ja osallistua jossain määrin perinteisiin elinkeinotoimintoihin. Silti nämäkin paikat eroavat toisistaan suuresti. Oulu näyttää tällä hetkellä kaupunkina, jossa on paljon nuoria, saamen kielen taitoisia aikuisia ja lapsiperheitä. Heille saamen käyttö on luontevaa, ja he ovat myös käynnistäneet saamenkielisen kerhotoiminnan sekä sittemmin vaatineet saamenkielisiä varhaiskasvatuspalveluja kaupungilta. Giellagas-instituutilla on keskeinen merkitys saamenkielisenä työympäristönä ja saamen kieltä opettavana instituutina. Sen ympärille muodostuu luontevia verkostoja saamelaisten kesken myös arjessa.

Rovaniemi poikkeaa jostain syystä selvästi Oulusta. Rovaniemen saamelaisista selvästi pienempi osa oli vahvasti ja monitahoisesti kiinnittynyt saamelaiskulttuuriin. Saamen kielen taitoisia saamelaisia on Rovaniemellä paljon mutta saamen kieliympäristöjä vain vähän. Rovaniemelle on syntynyt saamelaista yhteisöllisyyttä esimerkiksi Mii ry:n ympärille sekä saamelaisen varhaiskasvatuksen vanhempien keskuuteen, mutta laajemmassa mielessä vaikuttaa siltä, että Rovaniemen saamelaiset ovat ehkä vahvemmin kiinnittyneitä saamelaisalueella oleviin perinteisiin suku- ja paikkasiteisiin ja pystyvät ylläpitämään niitä lyhyempien etäisyyksien vuoksi paremmin kuin monet muut.

Helsingin seutu on suurin saamelaisväestön keskittymä, mutta saamelaiset elävät pieninä ryhminä asuinalueilla, ja CitySámit yhdistyksen lisäksi saamelaista yhteisöllisyyttä on muodostunut vain vähän. Pääkaupunkiseutu oli saamelaisten muuttoliikkeen keskus 1960–80-luvuilla. Sittemmin muutot ovat suuntautuneet laajemmin eri puolille Suomea. Tampereella ja Jyväskylässä on suhteellisen pieni saamelaisväestö, mutta saamelaisyhdistys Bárpmu ry:n myötä saamelainen yhteisöllisyys on saanut uutta elinvoimaa. Muu Lappi ja Muu Suomi jäivät tässä tutkimuksessa yksityiskohtaisemman tarkastelun ulkopuolelle, kun ensisijaisina kohteina olivat saamelaisyhdistyskaupungit. On kuitenkin tärkeä muistaa, että Lapin maaseutumaisissa kunnissa saamelaisalueen ulkopuolella asuu ja elää paljon saamelaisväestöä, jotka ovat äidinkieleltään saamenkielisiä ja vahvasti kiinnittyneitä saamelaiskulttuuriin. Muun Suomen saamelaisasutus on taajamavaltaista, mutta sen ohella yksittäisiä saamelaisia asuu taajamien ulkopuolella eri puolella Suomen kuntia, usein toisistaan täysin tietämättä ja toisiaan tuntematta. Monet kuitenkin kiinnittyivät vahvasti saamen kieleen ja kulttuuriin ja toivat esille saamen kielen opetustarpeiden kiireellisuuden.

Ikäpolvikysymykset

Saamelaisten elinolosuhteissa näkyvät ja niitä määrittelevät monin eri tavoin aiemmat assimilaatiokokemukset ja niihin liittyvät jaetut sukupolviset kokemukset (ks. Lindgren 2000.) Varsinkin monet varhaisempien ikäpolvien edustajat, jotka muuttivat pääkaupunkiseudulle ja muualle Etelä-Suomeen 1960- ja 1970-luvuilla, sulautuivat muita useammin enemmistöyhteiskuntaan ja luopuivat saamen kielen käytöstä tai kulttuurin ylläpitämisestä. Joillekin se oli omaehtoinen valinta, mutta vaihtoehtojakaan ei juuri ollut, sillä yhteiskunnassamme ei pitkään arvostettu moniarvoisuutta eikä tunnistettu saamen kielen tarpeita. Vanhimman ikäpolven joukossa on kuitenkin myös saamen kielen ylläpitäjiä sekä aktivisteja, jotka ovat aktiivisesti toimineet saamelaisten etnisen heräämisen eteen ja lisänneet tietoisuutta saamelaisten asemasta ja tarpeista.

Nuorempien ikäpolvien kohdalla tilanne on sikäli muuttunut, että yhä useammat nuoret ja nuoret aikuiset kokevat ylpeyttä saamelaisidentiteetistään. He haluavat siirtää saamen kieltä ja kulttuuria lapsilleen sekä opetella kielellisiä ja kulttuurisia taitoja, jos eivät ole voineet oppia niitä vanhemmiltaan. Saamen kielen ja kulttuurin voimakas elpyminen luo kaupungeissa uudenlaista yhteisöllisyyttä ja uudenlaisia kiinnittymistapoja sekä sitä kautta vahvistaa sosiaalista osallisuutta. Tämä on kuitenkin vain pieni osa ilmiötä, vaikkakin ehkä nykypäivänä helposti havaittavissa oleva. Samaan aikaan saamen kielen katoaminen ja saamelaiskulttuurin sulautuminen valtakulttuuriin jatkuvat kuitenkin voimakkaana

monella areenalla. Kielen elvyttämistoimet ovat tärkeitä mutta ovat käynnistyneet varsin myöhään ja ovat osin liian hitaita, sillä isot ikäpolvet ovat ehtineet menettää saamen kielen.

Näkymättömyys valtayhteiskunnassa

Saamen kielet ja kulttuurimuodot ovat pitkään olleet näkymättömissä suomalaisessa yhteiskunnassa. Saamelaiskulttuuri on yhdistetty perinteisiin elinkeinoihin ja saamelaisalueelle. Saamelaisalueen ulkopuolelle muuttaminen on tähän asti tarkoittanut saamelaiskulttuurin siirtymistä perheen tai suvun yksityisasiaksi tai saamelaiskulttuurista luopumista. Stereotyyppisten käsitysten voima on tunnistettu eri puolilla maailmaa asuvien alkuperäiskansojen parissa. Etenkin Kanadan ensimmäiset kansat ovat aktiivisesti pyrkineet murtamaan ongelmalähtöistä kuvaa kaupungissa asuvista alkuperäiskansan jäsenistä. Kaupunkeihin muuttamisen aiheuttamat sopeutumis- ja mukautumisaineet voivat aiheuttaa joillekin yksilöille ongelmallisia tilanteita, mutta tarkastelunäkökulmaa tulisi laajentaa. Yksittäisten ihmisten elämäntilanteiden ja -valintojen taustalla voivat vaikuttaa menneet assimilatiiviset kokemukset sekä niiden jatkuminen yhteiskunnallisissa käytännöissä ja rakenteissa. Vaikka hyvinvointivaltiot ovat pyrkineet takaamaan tasa-arvoisen elintason kaikille jäsenilleen, on sen hintana ollut vähemmistökielten ja -kulttuurien näkymättömäksi tekeminen. Alkuperäiskansojen tai muiden vähemmistöryhmien erilaisia tarpeita ja mahdollisuuksia ei tunnisteta riittävästi eikä niihin vastata.

Sillä, että suomalainen palvelujärjestelmä ei ole tarjonnut saamenkielistä varhaiskasvatusta tai kouluopetusta eikä omakielisiä ja kulttuurisia sosiaali- ja terveyspalveluja, on suuria vaikutuksia saamelaisten arkeen sekä mahdollisuuksiin kasvattaa lapsensa saamelaisiksi. Viime vuosikymmenien aikana tilanne on parantunut saamelaisalueella, mutta etenkin sosiaali- ja terveyspalvelujen osalta on vielä paljon parannettavaa. Se, että yhteiskunnalliset rakenteet edelleenkin tunnistavat huonosti saamelaisten omakieliset ja kulttuurilähtöiset palvelutarpeet saamelaisalueen ulkopuolella, vaikuttaa osaltaan saamelaisyhteisön elinvoimaisuuteen siellä. Se vaikuttaa myös yksilöiden mahdollisuuksiin ja haluun identifioitua saamelaiseksi. Ympäröivä yhteiskunta ei ikään kuin turvaa saamelaisille riittävästi valinnanmahdollisuuksia, vaan heidän on edelleen taisteltava saadakseen omakielisiä palveluja. Moni ei halua leimautua ”häiriköksi” ja valitsee vaieta. Toisille se on luontevampi valinta, mutta toisille se voi merkitä identiteetin osan ulos sulkemista. He voivat kokea syvästi syyllisyyttä siitä, etteivät ole siirtäneet kieltään ja kulttuuriaan lapsilleen. Kun yhteiskunta ei ota suurempaa vastuuta näiden asioiden järjestämisestä, koituvat ne siten usein yksilökohtaisiksi haasteiksi ja pärjäämisongelmiksi.

Saamen kielten tilanne

Saamen kielten tilanne saamelaisalueen ulkopuolella on huolestuttava, kun sitä tarkastelee äidinkielen ja arkikielen pohjalta. Saamen kieli oli väestötietojärjestelmään merkittynä äidinkielenä vain 13 %:lla perusjoukosta, joka koostui 18 vuotta täyttäneistä saamelaiskäräjävaaleissa äänioikeutetuista saamelaisista. Kuitenkin lähemmin tarkasteltuna voimme todeta, että saamen kielen potentiaalia on huomattavasti enemmän. Kun vastaajat saattoivat ilmoittaa useamman kuin yhden äidinkielen, kaksinkertaistui saamea äidinkielenään puhuvien määrä. Vastaavasti, kun kysyttiin saamen kielen käyttöyhteyksiä ja -aktiivisuutta,

voitiin havaita, että jopa 40 % saamelaisista ilmoitti käyttävänsä saamea edes vähän. Osalle se tarkoitti vain yksittäisiä lauseita sukulaisten tai muun lähipiirin kesken, mutta osalle laajempaakin käyttöä. Arkikielenä on suurimmalla osalla käytännön pakosta suomen kieli, kun saamen kielen kieliympäristöjä on vain vähän saamelaisalueen ulkopuolella. Se ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, etteikö saamea käytettäisi esimerkiksi etäyhteyksien välityksellä tapahtuvassa kanssakäymisessä muiden saamelaisten kanssa.

Saamen kielten käytön suhteen onkin havaittavissa voimakasta kielen ja kulttuurin eriytymistä perhepiiriin tai saamelaisalueen sukulaisten keskinäiseen kanssakäymiseen. Kun julkisia saamen kielen käyttöympäristöjä on vain vähän ja suuri osa saamelaisista asuu monikulttuurisissa perheissä, jää saamen kieli usein pienen piirin käyttöön. Kieli osoittautui kuitenkin tämänkin tutkimuksen mukaan keskeiseksi saamelaiskulttuuria ja identiteettiä ylläpitäväksi tekijäksi, vaikkakaan ei ainoaksi. Monet kyselyyn vastanneista, jotka eivät olleet voineet oppia saamen kieltä vanhemmiltaan tai koulussa, kokivat, etteivät voineet samaistua täysin saamelaisidentiteettiin. He kokivat huonommuutta suhteessa muihin saamelaisiin. Näiden seikkojen vuoksi on tärkeätä entistä paremmin turvata saamen kielten oppimisen ja puhumisen mahdollisuudet kaupungeissa. Saamelaisyhdistysten tilaisuudet koettiin erittäin tärkeiksi juuri saamen kielten ja kulttuurin ylläpitämisen kannalta. Tätä ei kuitenkaan voi jättää vain saamelaisyhdistysten vapaaehtoistyön tehtäväksi, vaan myös palvelujärjestelmän tulisi paremmin tunnistaa vastuunsa saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutuksesta.

Saamen kielten tilanne vaihtelee suuresti eri puolilla Suomea. Pohjoissaamen kielellä on tällä hetkellä saatavilla varhaiskasvatusta ja kielipesätoimintaa Rovaniemellä, Oulussa ja Helsingissä. Syksyllä 2018 on myös aloitettu pohjoissaamenkielinen perusopetuskokeilu sekä laajennettu saamenkielen etäopetustarjontaa. Pohjoissaamenkielistä kielipesätoimintaa on myös kyseisillä paikkakunnilla saatavana, mutta moni vastaaja toivoi sen laajentamista muuallekin Suomeen sekä muihin saamen kieliin. Inarin- ja koltansaamen kielten osalta tilanne on todella huono. Koltansaamen kielen etäopetustoiminta on käynnistynyt, ja moni asettikin sille paljon odotuksia. Inarinsaamen osalta on tapahtunut nopeaa elpymistä saamelaisalueella tehokkaiden kielikurssien ja kielimestarimenetelmien ansiosta. Saamen kielten revitalisaatiosta huolimatta kielten katoaminen jatkuu samaan aikaan voimakkaana. Saamen kielten opetus- ja puhumismahdollisuuksien lisääminen edellyttääkin monialaisia ponnisteluja eri toimijoiden taholta.

Saamelaiskulttuurin ylläpitäminen kaupungissa vaatii kovaa työtä

”Sitä on sitten joutunut miettimään, että miten ihmeessä se saamelaisuus elää kaupungissa. Onko tässä mitään elinehtoja?”

”Se semmonen todellinen kulttuurin säilyminen arjessa on vähän hankalaa.”

”Kielellisten oikeuksien puolesta pitää vähän niinkö sotia.”

”Pitää olla tietoinen oikeuksistaan ja miten ajaa niitä (lakiasiantuntija).”

”Mie en koe, että minun saamelaisuus olis suoraan uhattuna täällä kaupungissa, mutta pystynkö minä kasvattaa lapsistani yhtä saamelaisia, ku ite oon.”

Tutkimustulosten perusteella muodostui vahva kuva siitä, että saamelaiskulttuuri ei elä itsestään kaupungeissa ja muualla saamelaisalueen ulkopuolella, vaan yksittäisten ihmisten on tehtävä sen eteen valintoja ja lujasti töitä. Nuorten saamelaisvanhempien mukaan saamen kielen ja kulttuurin välittäminen lapsille vaatii saamelaisalueen ulkopuolella erityisiä, tietoisia valintoja. Vaikka monet kokivat, että oma saamelaisidentiteetti oli vahva, oli lasten kasvattaminen saamenkielisiksi ja saamelaiskulttuuriin vaikeaa. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten tilannetta kuvaakin laadullisen aineiston kiteytys: ”En koe, että minun saamelaisuus olisi uhattuna täällä kaupungissa, mutta pystynkö kasvattamaan lapsistani yhtä saamelaisia, kuin itse olen?”

Kaupunkielämän kiireisessä elämänrytmissä palvelujen sijainnilla ja saavutettavuudella on suuri merkitys. Saamenkieliset varhaiskasvatuspaikat, jotka sijaitsevat hankalien kulkuyhteyksien päässä, eivät ole hyödynnettävissä, jos ne vaikeuttavat arjen sujuvuutta, kuten esimerkiksi pidentämällä työmatkoja ja niihin käytettyä aikaa. Valinnat, joita täytyy tehdä saadakseen lapselle saamenkielistä perusopetusta tai muuta saamenkielistä palvelua, ohjaavat osaltaan saamelaisvanhempien työmarkkinavalintoja. Esimerkiksi jotkut vanhemmat sanoivat jääneensä hoitamaan lasta kotiin, koska tarjolla ei ole saamenkielistä varhaiskasvatusta. Vastaavasti toiset pohtivat muuttoa saamelaisalueelle, jos lapsen saamen kielen taito ei kehity riittävän hyvin kaupungissa. Moni oli uupunut taistelemaan lasten saamenkielisen kasvatuksen puolesta ja yksi vastaajista totesikin katkerasti, että ”kielen poisvalinta on helppoa”.

Saamen kielen ja kulttuurin ylläpitäminen kaupungissa koettiin yleisesti ottaen vaikeaksi. Vanhempien ikäpolvien mielestä se oli selvästi helpompaa kuin nuorempien (Liite 6). Nuorempien ikäpolvien kohdalla näkökulmat jakautuivat kahtia, siten että osa nuorista koki kielen ja kulttuurin ylläpitämisen helpoksi ja osa taas erittäin vaikeaksi. Oulun ja Rovaniemen saamelaiset kokivat saamelaiskulttuurin ylläpitämisen arjessa jonkin verran helpommaksi kuin muualla asuvat (Liite 7).

Palvelut sosiaalisen ja kulttuurisen osallisuuden vahvistajina

Julkisilla ja yksityisillä hyvinvointipalveluilla on tärkeä merkitys saamelaisten hyvinvoinnille ja saamen kielen sekä kulttuurin elinvoimaisuudelle. Ne ovat erityisen merkityksellisiä tietyissä elämänvaiheissa ja -tilanteissa. Suurella osalla aikuisväestöstä palvelutarpeet ovat suhteellisen pieniä. Sen sijaan lapsiperheiden ja ikäihmisten kohdalla palvelutarpeet ovat yleensä suuremmat. Lisäksi erilaiset elämäntilanteiden muutoksiin liittyvät asiat, kuten pitkäaikaissairaudet, vammautumiset tai muut sellaiset seikat, voivat lisätä palvelutarpeita. Joku totesikin osuvasti:

”Ei niitä huomaa niitä palveluita, ennen kuin niitä tarvii...”

Saamenkieliset palvelut

Saamenkielisten palvelujen kysyntä ja tarve on suurin varhaiskasvatuksen ja kouluopetuksen kohdalla, kuten aiemmin todettiin. Sosiaali- ja terveyspalvelujen suhteen kaivattiin eniten saamenkielisiä ja kulttuurilähtöisiä mielenterveyspalveluja, vanhusten ja lapsiperheiden kotipalveluja sekä perhe- ja kasvatusneuvolapalveluja.

Terveyspalveluista selvästi eniten ilmeni saamenkielisten sairaan- ja terveydenhoitajan sekä yleislääkärin ja keskussairaalapalvelujen tarvetta. Seuraavaksi eniten ilmeni saamenkielisten äitiys- ja lastenneuvolapalvelujen tarvetta. Saamenkielisten lasten kielen kehityksen seurannassa tarvitaan luonnollisesti myös saamenkielisiä testejä ja testien suorittajia. Saamenkieliset terveydenhoitajat ja monet vanhemmat ovat nostaneet esiin huolen, että suomenkieliset testit tai vanhemmilta edellytetty arvio eivät aina tarjoa luotettavaa tietoa lapsen kehityksestä ja voivat pahimmillaan johtaa virhediagnooseihin tai ongelmien huomiotta jäämiseen (Lehtola & Ruotsala-Kangasniemi 2017). Saamenkielisten yleislääkärin ja sairaan- sekä terveydenhoitajan palvelujen sekä keskussairaalapalvelujen tarvitsijoita oli etenkin nuorimmassa ikäryhmässä. Saamenkielisen sairaanhoidon päivystyspalvelun tarve nousi esiin kaikissa ikäpolvissa, mutta vanhin ikäpolvi koki sen muita palveluja tärkeämmäksi. Tämä viittaa osaltaan siihen, että saamelaisalueen ulkopuolella asuva iäkkäämpi sukupolvi on suurelta osin äidinkieleltään saamenkielisiä. Myöhemmin vieraana kielenä opittu suomen kieli voi väistyä iän myötä, ja varsinkin hätätilanteissa saamenkielinen palvelu voi joskus olla jopa kriittisen tärkeää. Tähän tarpeeseen tulisikin jatkossa varautua entistä paremmin eri sektoreilla.

Sähköisen asioinnin lisääntyessä yhtenä tärkeänä kehittämiskohteenä tulisi tutkimustulosten mukaan olla saamenkielisen nettiasioinnin sujuvoittaminen niin, että se vastaa suomenkielisen asioinnin tasoa. Saamenkielistä materiaalia on jo verrattain paljon saatavilla esimerkiksi Kelan sivuilta, mutta tieto siitä sekä polut sen löytämiseksi vaativat vielä kehittämistoimia.

Kyse on selvästi ikäpolvieroista suhtautumisessa omakieliseen asiointiin. Siinä missä vanhemmille ikäpolville kysymykset saamenkielisistä ja kulttuurilähtöisistä palveluista ovat uusia asioita, nuoremmille ne ovat jo arkipäivää. Nuoremman ikäpolven saamelaiset ovat syntyneet ja kasvaneet eri maailmassa. Saamelaisalueella syntyneet ovat voineet usein oppia saamea koulussa. Saamelaisalueen ulkopuolella 1990-luvulla syntyneille myös kaupungeissa on ollut jo olemassa saamenkielisiä varhaiskasvatuspalveluja ja kielen opetusta. Nuorille onkin itsestään selvää, että he laittavat lapsensa saamenkieliseen päivähoitoon kaupungissa. Monien vanhempiin ikäpolviin kuuluvien sen sijaan oli vaikea kuvitella, mitä saamenkieliset palvelut voisivat olla ja miten ne muuttaisivat palvelutapahtumaa. Suurin osa vastaajista oli kaksikielisiä ja oli tottunut siihen, että palveluissa asioidaan vain suomen kielellä. Kuitenkin monet olivat huolissaan siitä, että esimerkiksi heidän iäkkäiden vanhempiansa tai sukulaistensa kohdalla mahdollisesti kyseeseen tuleviin saamenkielisen hoidon ja hoivan tarpeisiin ei vastata. Monella oli myös kokemuksia siitä, miten omat iäkkäät vanhemmat eivät olleet tulleet ymmärretyiksi terveydenhuollossa saamen kielellä. Etenkin ensi- ja tehohoidossa, joissa hätä on suurin, todettiin kielellisistä ongelmista aiheutuvan joskus vakaviakin tilanteita. Kulttuuriset erityistarpeet palvelutapahtumassa oli sekin sangen uusi ajatus. Keskusteluissa nousivat kuitenkin esiin saamenkielisten äitiys- ja lastenneuvoloiden tarve sekä kaksikielisen ja monikulttuurisen kasvatuksen tuki. Vastaavasti saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen kotiavun tarve ikäihmisille ja lapsiperheille koettiin tärkeäksi. Lisäksi erityisesti mielenterveyspalveluihin kaivattiin kulttuurista osaamista.

”Viranomaisetkin ihmettelevät, että miksi pitää saamenkielistä päivähoitoa järjestää. Sitten vain pakon edessä järjestävät.”

Tutkimustuloksissa nousi ennen kaikkea esiin se ongelmallinen tilanne, että saamelaislasten vanhemmat ovat joutuneet itse sinnikkäästi taistelemaan saadakseen lakisääteiset omakieliset varhaiskasvatuspalvelut. Saamenkielisten palvelujen saamiseksi heidän on oltava henkilökohtaisesti aktiivisia, vaadittava erikseen jopa lakisääteisiä palveluja ja taisteltava. Myös saamelaisyhdistyksillä on ollut tärkeä rooli saamelaisvanhempien palvelutarpeiden välittämisessä viranomaisille.

Useat vastaajista toivoivatkin, että jatkossa saamenkielisten palvelujen järjestäminen tulisi viedä rakenteelliseksi osaksi kaupunkien ja maakuntien palvelujen järjestämistä alueen väestölle. Vastuu siitä tulisi olla viranomaisilla, mutta vastaajien mielestä on tärkeätä, että suunnittelu tapahtuisi yhteistyössä Saamelaiskäräjien ja saamelaisyhdistysten, saamelaisvanhempien sekä muiden saamelaistoimijoiden kanssa, niin että saamelaisten vaikuttamismahdollisuudet ja itsemääräämisoikeus toteutuvat.

Yleiset, suomenkieliset sote-palvelut

Saamelaisten palvelukokemukset yleisistä, suomenkielisistä hyvinvointipalveluista näyttävät jakaantuvan, ja niitä voidaankin tarkastella ikäpolvi- ja sukupuolikysymyksinä, joilla on myös tiettyjä kulttuurisia ulottuvuuksia. Vanhimmat miehet olivat tyytymättömmimpiä terveyspalveluihin. Hajonta oli suurta toiseksi vanhimman ikäpolven sisällä, mikä tarkoittaa sitä, että jotkut kokivat palvelujen tarvevastaavuuden todella huonoksi. Erityisesti kuntoutus- ja päivystyspalveluihin oltiin tyytymättömiä. Vastaavasti toiseksi vanhimman ikäpolven miehet olivat selvästi tyytymättömmimpiä sosiaalipalvelujen tarvevastaavuuteen. Tässä ikäpolvessa on paljon assimilaation vahvimmin koulu- ja asuntolaelämässä kokeneita, ja heillä voi olla joitain erityisiä palvelutarpeita, jotka tulisi huomioida. Erityisesti toimeentulotuki- ja aikuissosiaalityön palveluihin oltiin tyytymättömiä, mutta myös kotipalveluihin ja päihdepalveluihin oltiin tyytymättömiä. Vastaavasti etnistä syrjintää kokeneet olivat muita vähemmän tyytyväisiä sosiaalipalveluihin sekä Kelan ja TE-toimiston palveluihin. Nuorimmassa ikäpolvessa hajonta oli suurta. Tyytymättömyyttä ilmeni varsinkin toimeentulotuki- ja aikuissosiaalityön palveluihin. Kielen ja kulttuurin merkityksestä puhuu se, että paljon saamen kieltä käyttävät olivat muita tyytymättömmimpiä koulu- ja varhaiskasvatuspalveluihin.

Hyvinvoinnin voimavarat ja haasteet

Saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvoinnin yleiskuva näyttää suhteellisen positiiviselta, kun sitä vertaa suomalaisten hyvinvointia koskeviin tutkimustuloksiin yleensä. Tyytyväisyys sosiaalisiin suhteisiin on korkeata, ja tulokset antavat viitteitä siitä, että se voi olla jopa hieman paremmalla tasolla kuin pääväestön keskuudessa. Suomalaisessa yhteiskuntatutkimuksessa esiin noussut huoli sosiaalisten suhteiden ohuudesta ja yksinäisyydestä ei nouse esiin ainakaan SÁRA-tutkimukseen osallistuneiden vastauksissa. Tukea saadaan ja annetaan yli saamelaisalueen ja osin yli valtioiden rajojen. Tiiviit sosiaaliset suhteet näyttävät olevan yksi saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvoinnin voimavaroista. Moni koki saavansa tärkeää henkistä tukea sukulaisiltaan ja muilta lähiverkostoiltaan. Sillä on erityismerkityksiä juuri saamelaisena elämisen ja koettujen

vaikkeuksien käsittelyssä. Osittain sen voidaan ajatella jopa paikkaavan tilanteita, joissa esimerkiksi mielenterveyspalvelut eivät vastaa kulttuurisiin tarpeisiin.

Sen sijaan huolta herättävät saamelaisten henkiseen hyvinvointiin ja syrjäytäkokemuksiin liittyvät haasteet, joita tutkimustulokset toivat esiin. Noin kolmasosa kyselyyn vastanneista saamelaisista ilmoitti kokeneensa etnisiin perusteisiin tapahtuvaa syrjintää yksittäisten ihmisten, instituutioiden tai yhteiskunnallisten käytäntöjen taholta. Erityisen huolestuttavaa on se, että noin puolet niistä, jotka olivat vahvasti ja monitahoisesti kiinnittyneitä saamen kieleen ja kulttuuriin, koki syrjintää. Kyse on siitä, että suomalaisessa yhteiskunnassa sosiaalinen ja kulttuurinen moniarvoisuus on riittämätöntä ja vähemmistökansojen ja kulttuurien edustajien on edelleenkin vaikea tulla hyväksytyksi arkipäivässä. Valtayhteiskunta ei myöskään tunnista riittävästi saamelaisten kokemaa rakenteellista ja henkilökohtaista syrjintää. Monet yhteiskunnallisen assimilaatiopolitiikan seurauksista, jotka liittyvät kielen ja kulttuurin menetykseen, kasautuvat yksilöiden kannettaviksi ja voivat ilmetä purkamattomina, ylisukupolvisina taakkasiirtyminä, jotka kuormittavat saamelaisten yksilöllistä ja yhteisöllistä hyvinvointia, kuten Totuus- ja sovintoprosessin valmisteluraportissa on todettu (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018).

Kulttuurin, identiteetin ja kuuluvuuden ylläpitämisen uudet keinot

”Kielen ylläpitäminen on hyvä, mutta jos se on vaan pelkästään perheessä, niin se kieli ei vielä elä. Lapsi ei pidä sitä kovin tärkeänä, kun näkee, ettei sitä käytä kukaan muu, kun toi yks [isä tai äiti] – Saamenopetus vaikutti tosi paljon lapsenkin asenteeseen saamenkieltä kohtaan. Se niinku innosti häntä opiskelemaan. Se on paljon enemmän käyttänyt sitä kieltä ja innostu puhumaan mulle saamea. Olin aivan hämmästynyt.”

Huolenaiheiden ohella aineistosta ilmeni monia positiivisia kehityspiirteitä ja ilonaiheitakin. Saamelaisyhdistysten merkitys kielen ja kulttuurin ylläpitäjänä nähdään tärkeänä varsinkin nuorten ikäpolvien keskuudessa. Saamelaisyhdistykset kannattelevat ja vahvistavat merkittävällä tavalla kaupungissa asuvien saamelaisten identiteettiä. Saamen kielen ja kulttuurin vahvistaminen ja elvyttäminen ovat kaikkien ikäpolvien mielestä saamelaisyhdistysten avaintoimintoja. Kaupunkiolosuhteissa monien on vaikea löytää saamenkielisiä puhekavereita. Niinpä mahdollisuus päästä puhumaan ja nauramaan yhdessä saameksi koettiin itsessään virkistäväksi ja voimaannuttavaksi. Tämän ohessa yhdistysten järjestämä harrastus- ja virkistystoiminta sekä vaikuttaminen saamelaisten asemaan koettiin tärkeiksi kaikissa ikäpolvissa.

Saamelaisyhdistystoiminnan ohella saamelaisten uusyhteisöllisyyden muodot näyttävät vahvistuneen sosiaalisen median välityksellä. Sitä kautta tarjoutuu uusia käsityön ja kielen oppimisen muotoja aiemmin kehitettyjen rinnalle. Internetin välityksellä on myös mahdollista pitää yhteyksiä saamelaisalueella asuvien sukulaisten kesken, vaihtaa kuulumisia ja saada tietoja saamelaisten asemaan ja palveluihin liittyvistä asioista.

Lisäksi on saatu hyviä kokemuksia siitä, että sitä mukaa kun saamenkieliset varhaiskasvatuspalvelut ovat vakiintuneet paikkakunnalla, niiden kysyntä on kasvanut voimakkaasti. Saamelaisvanhemmilla on suuri halu saada kasvatettua lapsensa saamenkielisiksi. Palvelujen laadulla ja sijainnilla sekä tiedotuksella on suuri merkitys. Palvelujen laadukkuus ja saavutettavuus edellyttävät suunnitelmallista

toteutusta palvelujärjestäjien taholta. Saamelaisten itsemääräämisoikeuden tulisi kuitenkin toteutua palvelujen järjestämisessä, ja niitä tulisi entistä enemmän suunnitella yhteistyössä Saamelaiskäräjien, saamelaisyhdistysten ja saamelaislasten vanhempien kanssa.

Saamelaiskulttuurin vahvistaminen kaupungeissa

”Mutta se kieli on niin iso kysymys, että se tekee tyhjäksi sen saamelaiskäsitteen, kun kieli se on olennaisin osa sitä.”

”Mitä voidaan kaupungeissa säilyttää: esikoulu, koulu, että siellä on saamen kieltä ja saamen opetusta. Että edes se vähän.”

Yhtenä tärkeimmistä tekijöistä, jotka lisääisivät saamelaisten hyvinvointia, nousi esiin mahdollisuus oman kielen oppimiseen ja siirtämiseen lapsille. Vahvimmin saamenkielistä palvelutarpeista esiin nousivat valtakunnallisella tasolla tarve saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen lisäämiseen. Saatavuuden ohella myös varhaiskasvatuspalvelujen laatuun toivottiin panostettavan. Lasten ohella aikuisväestön mahdollisuudet saamen kielen oppimiseen koettiin tärkeiksi. Monet kertoivat halustaan voida opiskella saamea aikuisena, esimerkiksi etäyhteyksien kautta tai iltakursseina nykyisellä paikkakunnallaan. Lapsi- ja perhepalveluissa sosiaali- ja terveydenhuollon eri aloilla tulisi tukea saamelaisvanhempien mahdollisuuksia tehdä valintoja ja kasvattaa lapsensa saamenkielisiksi. Saamen kielen ohella kulttuurista ymmärrystä ja osaamista on tarpeen lisätä ennen kaikkea mielenterveyspalveluissa. SÁRA-tutkimukseen osallistuneet kaipasivat myös parempaa tiedottamista saamelaisten palveluista ja ajankohtaisista asioista sekä tapahtumista paikkakunnallaan.

Saamelaisten keskinäisen kanssakäymisen lisääminen ja keskinäinen sopu sekä vahvempi yhteenkuuluvuus nähtiin myös kehittämistarpeina. Näihin liittyen vastaajat kaipasivat erilaisia yhteisiä saamelaiskulttuuritapahtumia: vapaa-ajan kokoontumisia, käsityöiltoja, lasten saamenkielistä kerhotoimintaa ja ohjelmallisia tapahtumia. Erityisesti saamelaisnuorille suunnattua toimintaa todettiin olevan liian vähän. Samankaltaisia tarpeita on tuotu esille myös aiemmissa selvityksissä (esim. Arola 2014). Lisäksi tärkeäksi koettiin mm. saamenkielisen mediatarjonnan lisääminen sekä kirjallisuuden ja musiikin saatavuus myös internetin kautta.

Laajempina kysymyksinä esiin nostettiin saamelaisten yhteiskunnalliseen ja lainsäädännölliseen asemaan liittyvät kehittämistarpeet, kuten saamelaisten oikeuksien vahvistaminen ja toteutuminen Suomessa sekä valtion tuki ja tunnustaminen. Esimerkiksi perinteisten elinkeinojen harjoittamismahdollisuuksia saamelaisalueella ja saamelaisten itsemääräämisoikeuden toteutusta olisi parannettava (muun muassa liittyen ILO 169 sopimukseen ja saamelaismääritelämään).

Saamelaiskulttuurin säilyminen ja elinvoimaisuus kaupungeissa on saamelaisten omien ratkaisujen ja toimintatapojen tulosta. Tärkeätä on turvata itsemääräämisoikeus ja mahdollisuus vaikuttaa kielen ja kulttuurin kehittymiseen. Valtayhteiskunta voi luoda mahdollisuuksia siihen muun muassa omakielistä palvelutarjontaa parantamalla sekä lisäämällä saamelaisten vaikuttamismahdollisuuksia niiden tarjontaan liittyen. Näiden ohella moni saamelainen piti tärkeänä sitä, että pääväestön tietoisuus saamelaisuudesta lisääntyisi. Tutkimukseen osallistuneet totesivat, että saamelaisten asemaa sekä saamelaisten ja pääväestön suhteita ja vuorovaikutusta voisi jo itsessään kohentaa sekä syrjintää vähentää se, että esimerkiksi kouluissa

opetettaisiin saamelaisten historiaan kuuluvia tärkeitä asioita sekä kansojen kohtaamiseen liittyviä asioita. Osa saamelaisalueen ulkopuolella syntyneistä saamelaisilta koki, että myös heillä olisi tarvetta saada tietää enemmän oman kansansa historiasta ja juuristaan. He eivät mielestään voineet osallistua käynnissä oleviin keskusteluihin saamelaismääritelmästä tai -oikeuksista, koska heillä ei ollut riittävästi perustietoja saamelaisuudesta ja historian tapahtumista. Totuus- ja sovintoprosessin yhteydessä on noussut esiin saamelaisten kokema syvä epäluottamus valtyhteiskunnan toimenpiteitä ja poliittisia pyrkimyksiä kohtaan (Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2018). Siihen liittyen yleisen asenneilmapiirin parantaminen sekä sosiaalisen ja kulttuurisen monimuotoisuuden lisääminen ovat vakavasti otettavia ja kiireisesti ratkaisua odottavia haasteita monessakin eri merkityksessä.

16. Saamelaisten palvelujen tulevaisuus sosiaali- ja terveystuudistukseen peilattuna

Anneli Pohjola

Koko palvelujen järjestelmä muuttuu

Valmistelussa olevassa sosiaali- ja terveystuudistuksessa (HE 15/2017; HE 16/2018) tarkoituksena on rakentaa alan koko palvelujärjestelmä perustavanlaatuisella tavalla uudelleen. Vastuu palveluista on esitysten mukaan siirtymässä kunnilta uudelle perustettavalle maakuntahallinnolle. Muutos on valtavan suuri, ja se on merkittävä myös saamelaisten sote-palvelujen osalta. Tähän saakka saamelaisten kotiseutualueen kunnat Enontekiö, Inari, Utsjoki sekä Sodankylä Lapin paliskunnan alueen osalta ovat vastanneet alueellaan asuvan saamelaisen alkuperäiskansan palveluista. Inarille se on tarkoittanut palvelujen organisoimista suomen kielen lisäksi kolmella saamen kielellä (inarinsaame, koltansaame ja pohjoissaame). Suurin osa, noin 64 %, maamme saamelaisista asuu kotiseutualueen ulkopuolella (Saamelaisten lukumäärä... 2015), ja heille palvelut ovat heidän asuinkuntansa organisoimia. Suurimpia keskittymiä ovat tämän tutkimuksen kohdepaikkakunnat Rovaniemi, Helsinki, Oulu, Tampere ja Jyväskylä.

Kunnat on vähitellen saatu kehittämään saamelaisten omakielisiä sosiaali- ja terveystuudistuksia, esimerkiksi kotipalveluja ja vanhustenhuoltoa, sekä myös laajemmin näitä lähellä olevia hyvinvointipalveluja, kuten varhaiskasvatusta ja kielipesiä sekä kouluopetusta. Kehittämistyön tarvetta on vielä paljon, ja Saamelaiskäräjät sekä saamelaisjärjestöt, erityisesti SámiSoster ry, tekevät jatkuvasti vaikuttamistyötä palvelujen parantamiseksi. Tulevien sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen järjestämistä vastuu on siirtymässä uusille neuvotteluosapuolille, maakunnille. Erityinen vastuu tulee olemaan Lapin maakunnalla, jonka alueella maakuntien vertailussa asuu suurin osa Suomen saamelaisista (5 457 henkilöä, 56 % saamelaisista, Saamelaisten lukumäärä... 2015). Omien alueellisten palvelujen järjestämistä lisäksi Lapin maakunnalla olisi erityisvastuu saamenkielisten palvelujen kehittämistä tukemisesta koko maassa (HE 15/2007, 35 §), mikä edellyttää tiedon tuottamista ja välittämistä saamelaisten tilanteista sekä tiivistä yhteistyötä muiden maakuntien kanssa.

Käytännössä palvelujen hallinnollinen vastuu ja siten myös vaikuttamismahdollisuudet niihin etäännyvät kauemmas saamelaisväestöstä. Neuvottelut omakielisistä ja kulttuurin huomioon ottavista palveluista on aloitettava kokonaan uusien organisaatioiden kanssa, joilla on samanaikaisesti ratkaistavana kaikki muutkin lukemattomat palvelujen organisoimista kysymykset. Vähemmistöjen palvelut tai omakieliset kulttuuria tukevat palvelut eivät välttämättä ole keskiössä.

Sosiaali- ja terveystuudistuksen uudistamiselle asetettuja tavoitteita onkin tarpeen tarkastella erikseen saamelaisväestön näkökulmasta. Uudistuksen lähtökohdaksi on kaventaa ihmisten hyvinvointi- ja terveyseroja sekä parantaa palvelujen yhdenvertaisuutta. Sen avulla halutaan varmistaa asiakkaan palvelujen toteutuminen yhteen sovitettuina kokonaisuuksina ja varmistaa palveluketjujen toimivuus. Taustalla ovat kahdensuuntaiset tavoitteet yhtäältä hillitä kustannusten kasvua sekä toisaalta vahvistaa

sosiaali- ja terveydenhuollon peruspalveluja. Tarkoituksena on lisäksi erillisellä lailla asiakkaan valinnanvapaudesta edistää asiakkaiden mahdollisuuksia valita palveluntuottaja. Kaikkiaan uudistuksella tavoitellaan palvelujen saatavuuden ja laadun parantumista sekä pyritään kannustamaan niiden jatkuvaan kehittämiseen. (HE 15/2017, 70; HE 16/2018, 89.)

Tarkastelen näiden tavoitteiden suhdetta saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen tulevaisuuden mahdollisuuksiin. Käytän aineistona pääasiassa sote-uudistukseen liittyvää lainsäädäntöä koskevia asiakirjoja ja keskustelua. Saamelaiset asuvat monen maakunnan alueella ja tulevat siten käyttämään Lapin ohella eri maakuntien palveluja. Saamelaisväestön palvelutarpeita lähestytään yleensä kielellisen vähemmistön näkökulmasta. Kielen tärkeys palveluissa tunnustetaan suhteellisen hyvin. Kysymys palveluista on kuitenkin kielen käyttöä laajempi; sen ohella on tärkeä huomioida usein katveeseen jäävä palvelujen kulttuurisuus (Heikkilä ym. 2013; Järvensivu ym. 2016). Kyse on myös yhteiskunnallisesta vastuun ottamisesta maamme alkuperäiskansan oikeuksista ja palvelujen kulttuuritietoisesta toteuttamisesta.

Saamelaiserityisyys palveluissa

Sote-uudistusta koskevissa säädösesityksissä saamelaisten erityinen näkökulma palveluissa nostetaan näkyviin palvelukielen kautta. Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämistä koskevassa lakiesityksessä (HE 15/2017, 6 § Palvelujen kieli) todetaan, että ”asiakkaalla on oikeus käyttää saamen kieltä saamelaisten kotiseutualueella tuotettavissa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa sekä Lapin maakunnan alueella sellaisissa sosiaali- ja terveystalveluissa, joita tuotetaan vain kotiseutualueen ulkopuolella sijaitsevilla toimipisteissä”. Tähän säädökseen viitataan myös esityksessä valinnanvapauslaiksi (HE 16/2018, 40 §) suoran valinnan eli tulevan järjestelmän julkisten tai yksityisten sote-keskusten palvelujen toteuttamisessa. Taustalla on saamen kielilakiin (2003, 4 §) kirjattu saamelaisen oikeus omassa asiassaan tai asiassa, jossa häntä kuullaan, käyttää viranomaisessa saamen kieltä sekä vaatimus siitä, että myös yksityistä toimijaa koskee kotiseutualueella sama viranomaisille määrätty velvoite (18 §). Säädökset pohjautuvat perustuslain (1999, 17 §) sisältämään kirjaukseen, jonka mukaan saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisessa säädetään erikseen lailla.

Periaatteellisesti palvelukieleen liittyvät saamelaisten oikeudet näyttäisivät olevan kunnossa. Oikeus viranomaisissa asioimiseen omalla kielellä rajautuu kuitenkin saamelaisten kotiseutualueella tuotettaviin palveluihin ja muualle keskitettyjen palvelujen osaltakin (esimerkiksi sairaalalpalvelut) se rajautuisi Lapin maakuntaan. Käytännössä kielelliset oikeudet säilyvät uudistuksessa ennallaan. Säädökset eivät kuitenkaan tunnista sitä muutosta, että nykyisin maamme saamelaisista kaksi kolmasosa (yhteensä noin 64 %) asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella joko muualla Lapissa (20 %) tai kokonaan Lapin maakunnan ulkopuolella (44 %) (Saamelaisten lukumäärä... 2015). Saamelaisista lähes puolet jää siten laissa turvatun omakielisen palveluoikeuden ulkopuolelle, kun huomioidaan myös maakunnan tarjoamat keskitetyt palvelut.

Oikeus palvelujen saamiseen omalla kielellä ei myöskään tarkoita, että saatavilla olisi välttämättä saamenkielistä palvelua, vaan tulkkauksen järjestäminen katsotaan riittäväksi, jos viranomaisessa ei ole saamen kielen taitoista asiaa käsittelevää henkilöä (Saamen kielilaki 2003, 19 §). Käytännössä jo

nykyään saamelaisten kotiseutualueellakin on jatkuva pula pätevistä saamen kieltä osaavista sosiaali- ja terveysalan ammattihenkilöistä, mikä tulisi ottaa aikaisempaa paremmin huomioon koulutuspoliittisena kysymyksenä. Tilannetta mutkistaa se, että sote-alan eri ammattiryhmien työntekijöitä tarvittaisiin kaikilla kolmella saamen kielellä.

Vuorovaikutteista palvelua onkin pyritty tuottamaan puhelin- ja nettipalveluina, esimerkkinä Kelan saamenkielinen puhelinpalvelu. Merkittävässä osassa palvelutarpeita tarvitaan kuitenkin myös henkilökohtaista kasvokkaista kontaktia. Tällaisia ovat monet psykososiaaliset avun tarpeet, kuten perheiden ristiriitatilanteet, mielenterveydelliset asiat, väkivaltakysymykset, päihdeongelmat ja terapiatarpeet, joiden ratkominen perustuu vuorovaikutteiseen luottamukselliseen keskusteluun. Näitä palveluja on saamenkielisinä saatavissa vain marginaalisesti, lähinnä järjestöjen määräaikaisten hankkeiden kautta. Lisäksi oma kysymyksensä liittyy esimerkiksi ikääntyneeseen väestöön, jolla ei välttämättä ole tarvittavia tietoteknisiä taitoja sähköisten palvelujenkäyttämiseen. Osa saamelaisten kotiseutualueella asuvista hakeutuukin rajan yli Norjan puolelle saamaan saamenkielisiä palveluja. (Heikkilä ym. 2013.)

Saamelaisten näkökulmasta sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudessa on paljon parannettavaa jo pelkästään kotiseutualueella pohjoisimmassa Lapissa, vaikka jopa kolmannes tämän alueen väestöstä on saamelaisia (Vetoomus saamenkielisten... 2018; Heikkilä ym. 2013). Saamen kielen ja kulttuurin huomioivien palvelujen puutteet korostuvat vielä paljon voimakkaammin kotiseutualueen ulkopuolella, jossa enemmistö saamelaisväestöstä asuu. Sote-uudistuksen tavoite palvelujen saatavuudesta tulee olemaan kipeä kysymys saamelaisten omakielisten ja kulttuurin tunnistavien palvelujen tuottamisessa. Tavoitteena olevasta valinnanvapaudesta voidaan tuskin edes puhua tämän väestöryhmän kohdalla.

Lapissa palvelutilanteen on kuitenkin mahdollista parantua palveluvastuun siirtyessä kantokyyvyltään pieniltä kunnilta maakunnalle. Alueen jakaminen lain palveluvelvoitteiden mukaan erilaisiin aseisiin kotiseutualueen ja muun maakunnan osalta on silti ongelmallinen, kun merkittävä osa maakunnan saamelaisista asuu muulla kuin kotiseutualueella. Muissa maakunnissa ei säädösesitysten mukaan olisi velvoitetta turvata saamelaisten omakielisiä palveluja.

Saamelaisten tulevien sosiaali- ja terveyspalvelujen kohdalla nousevat vahvasti esiin kysymykset palvelu-uudistuksessa painotettujen palvelujen saatavuuden sekä yhdenvertaisuuden tavoitteiden toteutumisesta. Esitettyjen säädösten mukaan oikeus omakielisiin palveluihin toteutuisi eri tavoin asuinpaikan mukaan. Ne turvattaisiin Lapin maakunnan pohjoisosan kotiseutualueella ja lisäksi muualla Lapissa lähinnä maakunnan keskitettyjen palvelujen osalta, mutta muissa maakunnissa asuville lähes puolelle saamelaisväestöstä säädösesitykset eivät sisältäisi oikeutta omakielisiin palveluihin lainkaan. Lapin maakunnalle asettuu melkoisen haastava tehtävä kantaa erityisvastuunsa saamenkielisten palvelujen kehittämisen tukemisesta koko maassa (HE 15/2017, 35 §) niin, että saamelaisten keskinäinen yhdenvertaisuus eri puolilla maata sekä yhdenvertainen asema suhteessa muuhun väestöön voivat toteutua. Kysymykset palvelujen saatavuudesta ja yhdenvertaisuudesta ovat vaativia jo pelkästään Lapin maakunnan sisäisen palvelurakenteen järjestämisessä erityisen pitkien etäisyyksien ja harvan asutuksen takia. Kolmen saamen kielen huomioiminen tuottaa tähän yhtälöön suuren lisähaasteen.

Kysymykset palvelujen saatavuuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisesta heijastuvat suoraan myös uudistuksen tavoitteina oleviin asiakkaan palvelujen kokonaisuuden yhteensovittumisen ja palveluketjujen toimivuuden mahdollisuuksiin. Saamen kielen ja kulttuurin mukaisten palvelujen onnistunut toteutus edellyttää selkeää satsausta niiden rakentamiseen koko valtakunnassa niillä alueilla, joissa on erottuvia saamelaisen väestön keskittymiä. Tämä on puolestaan sen edellytys, että palvelut voisivat osaltaan olla tukena tavoitteeksi asetetulle sosiaalisten ja terveydellisten hyvinvointierojen kaventumiselle, jonka tulisi toteutua sekä saamelaisen väestön kesken että suhteessa muuhun väestöön.

Saamenkielisten palvelujen rahoituksellinen turvaaminen

Juridisesti sote-uudistuksessa on hyvänä pyrkimyksenä ollut saamelaisten omakielisten palvelujen turvaaminen. Tarkoituksena on ollut, että kielelliset oikeudet säilyvät ennallaan. Pientä laajenemista tapahtuisi esimerkiksi siinä, että Lapin maakunnan keskitettyjen palvelujen osalta velvoite saamenkielisiin palveluihin koskisi koko maakuntaa eli aikaisemman Lapin sairaanhoitopiirin palvelujen ohella myös Länsi-Pohjan sairaanhoitopiirin aluetta. Esitetty lainsäädäntö ei kuitenkaan tunnista riittävästi saamelaisväestön tosiasiallista hajautumista perinteiseltä kotiseutualueelta koko Lappiin (yhteensä runsas puolet saamelaisista) sekä muun Suomen lähes kaikkien maakuntien alueille (yhteensä lähes puolet saamelaisista) (Saamelaisten lukumäärä... 2015).

Tulevien palvelujen järjestäminen näyttää kohtaavan myös rahoituksellisia ongelmia. Lapin maakunnan vastuulla on sekä saamelaisten kotiseutualueella asuvan saamelaisväestön ja maakunnan keskitettyjen palvelujen järjestäminen kaikilla kolmella saamen kielellä että palvelujen valtakunnallisen kehittämisen tukeminen. Esillä olleet rahoitusmallit eivät ota näitä erityisvastuita huomioon.

Saamelaiskäräjät toteaa, että ”maakuntien rahoituslaki ei sisällä säännöksiä Lapin maakunnalle osoitettavasta rahoituksesta saamenkielisten palvelujen järjestämisestä aiheutuviin kustannuksiin tai saamenkielisten palvelujen koko maata koskevaan kehittämistehtävään” (Vetoomus saamenkielisten... 2018). Myös Lapin Kansan pääkirjoituksessa (Saamenkielisyyys unohdettu 21.4.2018) kannetaan huolta siitä, miten saamenkielisyyys on unohdettu, koska ”rahanjaossa on sivuutettu saamenkielisten palvelujen erityisrahoitus”. Kirjoituksessa todetaan, että periaatteessa sote-uudistuksen kustannusten korvaamisessa huomioidaan maakuntien vieras- ja kaksikielisyyys. Tekstissä verrataan sitä, miten esimerkiksi Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen maakunnat olisivat saamassa ruotsinkielisen väestön palvelujen hoitamiseen erillisrahoituksen, mutta Lappiin ei tulisi lainkaan korvamerkittyä rahaa saamelaisten sote-palvelujen järjestämiseen – eri saamen kielillä. Saamen kielet eivät ole vieraita kieliä eikä Lappi ole kaksikielinen maakunta, joten saamenkieliset palvelut joutuvat väliinputoajaksi.

Sosiaali- ja terveysministeriön ylijohtaja Kirsi Varhila vastaa pääkirjoitukseen (Lapin Kansa 26.4.2018) otsikolla ”Saamenkielisiä sote-palveluita tuetaan jatkossakin nykyisellä tavalla”. Painopiste on sanoissa ”nykyisellä tavalla”. Ylijohtaja toteaa, että ”maakunta- ja sote-uudistuksessa saamen kieli ei vaikuta erillisenä tekijänä maakuntien rahoitukseen”, vaan ”asukastiheyskertoimen perusteella harvaan asuttu maakunta saa enemmän rahoitusta kuin tiheään asuttu maakunta”.

Lapille tämä valtionrahoituksen painokerroin olisi puolitoista prosenttia. Tämä 67. osa maakunnalle ennakoitusta sote-rahoituksesta (Alueuudistus 2018) kattaisi Lapin erityisolosuhteina pitkät alueelliset etäisyydet ja harvan asutuksen palvelujen järjestämisen haasteina, kuten palvelujen saavutettavuutta tukevan kertoimen tarkoituksena on. Tämän lisäksi sen tulisi kuitenkin kattaa maamme alkuperäiskansan omakielisten palvelujen järjestäminen ja tuottaminen saamelaiden kotiseutualueella sekä maakunnassa kokonaisuudessaan ja myös muiden maakuntien tukeminen saamelaiden omakielisten palvelujen kehittämisessä. Nämä tehtävät eivät palaudu vain pitkiin etäisyyksiin ja harvaan asutukseen, vaan kysymys on alkuperäiskansan palvelujen järjestämisen vastuusta.

Ylijohtaja vetoaa vastineessaan (Lapin Kansa 26.4.2018) valtion talousarvion erilliseen 480 000 euron määrärahaan saamenkielisten sosiaali- ja terveystalouden turvaamiseksi sekä saamen kotiseutualueen kuntien valtionosuutena saamaan miljoonan euron kuntalisään. Nämä yhteensä ovat 0,2 % suhteutettuna maakunnan laskennalliseen ennakointiin tulevien sote-palvelujen talousraamista (Alueuudistus 2018). Tosin on huomattava, että kuntalisä kohdentuu käytännössä sosiaali- ja terveydenhuollon sijasta enemmänkin muihin kuntien palvelukustannuksiin, kuten esimerkiksi varhaiskasvatukseen ja opetustoimeen, jotka jäävät jatkossakin kuntien hoidettaviksi. Suoraan sote-kustannuksiin suunnattu määräraha (480 000 e) on tulevan maakunnan laskennalliseen sote-budjettiin suhteutettuna reilusti alle prosentin kymmenesosa (0,07 %) ja myös altis valtion talousarviossa tehtäville uusille leikkauksille.

Mainitut erilliset rahoitusosuudet eivät mitenkään kata sitä erityistä vastuuta, jonka saamenkielisten palvelujen järjestäminen ja kehittäminen vaativat. Vaikka esitetyt suhteutukset ovat fiktiivisiä ja tulevan soten budjettien laskelmat ovat suuntaa-antavia, vielä muuttuvia ja kohdentuvat lopulta maakunnan toimintoihin sisäisen harkinnan mukaan, ne kertovat osaltaan, että vuosisadan uudistukseksi nimettyyn sote-järjestelmän muutokseen ei näyttäisi sisältyvän näkemystä valtakunnallisen vastuun kantamisesta maamme alkuperäiskansan omakielisten palvelujen turvaamisesta.

Palvelutarpeisiin vastaamisen kysymyksiä

Omakieliset palvelut ovat kielellisen vähemmistön palvelujen kivijalka. Kysymys ei kuitenkaan palaudu vain asioimisen kieleen, sillä kieli on kommunikoinnin lisäksi kulttuurin rakentumisen väline. Se muodostaa ihmisille toiminta-alustan ja -ympäristön. Ihmiset elävät kielessä ja kielen kautta, kuten Dominelli (2004) toteaa. Palveluissa käytettävän kielen kohdalla yhtä olennaista on palvelujen kulttuurisuus. Lepäämään jääneeseen esitykseen tulevaisuuden asiakas- ja potilaslaiksi sisältyi perustuslain mukaisesti ihmisen äidinkielen ohella kulttuuritaustan huomioiminen. Lakiesityksen mukaan ”sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan ja potilaan äidinkieli sekä hänen yksilölliset tarpeensa ja kulttuuritaustansa on otettava huomioon suunniteltaessa ja toteutettaessa sosiaalipalveluja ja terveyden- tai sairaanhoitoa yhdessä hänen kanssaan” (Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle asiakas- ja potilaslaiksi... 6.7.2018, 7 §).

Lakiesityksessä tunnistetaan palveluprosessi kokonaisuutena, jossa kysymys ei ole ainoastaan palveluissa asioimisen kielestä, vaan tarvittavien sosiaali- ja terveyspalvelujen kokonaisprosessin rakentumisesta viranomaisen ja asiakkaan yhteistyönä. Asiakkaan palvelujen suunnittelu ja toteutus eivät palaudu keskusteluissa käytettävään kieleen, vaan edellytyksenä on asiakkaan henkilökohtaisen tilanteen ja hänen elämäänsä sisältävän kulttuurisuuden ymmärtäminen. Tällöin kieli paikantuu palveluissa asioimisen teknisen välineen sijasta kulttuurin välittymisen ja tunnistamisen sisällöntuottajaksi, jolloin sen merkitys palveluprosessissa on tärkeä nähdä aikaisempaa paljon syvemmin. Sosiaali- ja terveyspalveluissa tarvitaan omakielisiä henkilökohtaisia kulttuurin tunnistavia palveluja.

Tämä on pyritty toisinaan ohittamaan ajatuksella, että palvelujen kielelliset ongelmat voitaisiin ratkaista ihmisten kaksikielisyydellä (Engstrom ym. 2009; Khawaja ym. 2013). Valtakielen oppiminen alkuperäisväestön piirissä on nähty osana palvelukielen ratkaisua. Saamelaiset ovat kulttuurisen sopeutumisen seurauksena menettäneet valtakielen ympäröimänä mahdollisuuksia käyttää omaa kieltään, mikä näkyy yleisenä suomen kielen osaamisena. Palvelujen viranomaiskieli on kuitenkin usein sanastoiltaan ja ilmaisuiltaan vierasta. Lisäksi omia henkilökohtaisia ja vaikeasti sanoitettavia asioita on vaikea hoitaa toisella kielellä. Sekaannuksia voi syntyä siitä, että todellisuus saatetaan havaita kulttuurisesti eri tavalla ja toimintatavat voivat erota valtakulttuurista. Erityisesti iäkkäämmät saamelaiset kohtaavat vaikeuksia. Esimerkiksi muistisairaus voi hävittää aikaisemman taidon puhua suomea.

Sekä palvelujen toimivuuden että kulttuurisuuden tunnistamisen kannalta rakentavampaa on kouluttaa ja rekrytoida saamenkielisiä ja kulttuurin tuntevia työntekijöitä palveluihin. Heidän merkityksensä on kielitaitoa laajempi, sillä he pystyvät huomioimaan ihmisten kulttuuriset juuret ja hallitsemaan eettiset toimintaperiaatteet. Heidän osaamisensa auttaa myös kehittämään kulttuurista ohjautuvia uusia työmenetelmiä.

Perinteisesti kielenkäyttö palveluissa on ymmärretty lähinnä teknisluonteisena kysymyksenä, jolloin ratkaisuna omakielisten palvelujen puuttumiseen on nähty tulkkaus. Se perustuu puhutun kielen mahdollisimman tarkkaan kääntämiseen, missä kulttuuriset näkökulmat jäävät katveeseen. Pelkkä kielen osaaminen ei kuitenkaan riitä, vaan tarvitaan sekä viranomaistoiminnan että vähemmistökulttuurin osaamista. Ilman kulttuurista tulkintaa palvelutilanteissa ilmenee usein väärinymmärryksiä. Tulkattuihin palveluihin liittyy myös muita vuorovaikutuksellisia ongelmia. On vaikea asioida omassa hyvinkin henkilökohtaisena ja ehkä myös arkaluonteisena koetussa tilanteessa vieraan ihmisen välityksellä. Vuorovaikutus auttavan työntekijän kanssa jää välittyneeksi ja etäiseksi, eikä tarvittavaa luottamussuhdetta välttämättä rakennu. (Chand 2005; MacFarlane ym. 2009.) Etätulkkaus esimerkiksi puhelimen tai netin välityksellä saattaa tehdä palvelutilanteesta vielä etäisemmäksi koetun. Lisäksi ulkopuolisen henkilön läsnäolo voi mahdollisesti tuottaa huolta omia asioita koskevien tietojen salassa pysymisestä.

Usein tilanteet ratkaistaankin niin, että tulkkina käytetään jotain läheistä henkilöä, esimerkiksi perheenjäsentä tai muuta sukulaista. Sekin vaatii suurta luottamusta, jotta arkaluonteisissa asioissa uskaltaudutaan avautumaan. (Heikkilä ym. 2013.) Tulkattu tilannekuva elämästä on erilainen kuin henkilökohtaisessa vuorovaikutussuhteessa rakentuva kuva.

Saamelaisten kotiseutualueella yhtenä ratkaisuna on käytetty Norjan Finnmarkin alueen Suomea monipuolisempaa pohjoissaamenkielisten palvelujen tarjontaa. Saamen kulttuuri ulottuu valtakuntien rajan yli, ja myös historiallisesti on totuttu kulkemaan ylijarjaisesti. Norjan puolella tuotetuilla saamenkielisillä sosiaali- ja terveystalveluilla on suuri merkitys perustalvelujen lisäksi erityisesti henkilökohtaisesti vaikeiksi koetuissa psykososiaalisissa talveluissa, jotka Suomen saamelaialueelta puuttuvat omakielisinä lähes kokonaan. Ongelmana on kuitenkin talvelujen hakeminen pitkien matkojen takaa, vaikka pitkiin etäisyyksiin on jouduttu saamelaisten kotiseutualueella myös tottumaan. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuville Norjan talvelujen hyödyntäminen ei ole vaihtoehto liian pitkiksi muodostuvien matkojen vuoksi.

Sosiaali- ja terveystalvelu-uudistuksen yhteydessä on tärkeää turvata rajat ylittävät talvelut edelleen. Lapin sairaanhoitopiiriin nykyinen sopimus Norjan kanssa neuvoteltaneen uudelta pohjalta Lapin maakuntaan laajennettuna. Muuttuvassa tilanteessa on tarpeen etsiä myös uudenlaisia ratkaisuja, kuten esimerkiksi kartoittaa mahdollisuuksia saada Norjan tuottamia talveluja Suomen Lappiin liikkuvina talveluina tai kiinteän toimipisteen yhteyteen. Samoin saamenkielisten talvelujen kehittämis- ja koulutushankkeita voitaisiin toteuttaa yhteistyössä, kunhan sote-uudistuksessa huolehditaan tarvittavien kehittämisrakenteiden muodostumisesta.

Sosiaali- ja terveystalveluministeriön ylijohtaja Varhila toteaaakin Lapin Kansan vastineessaan (26.4.2018), että ”pohjoissaamenkielisiä talveluja on jatkossakin mahdollista hankkia Norjasta. Lainsäädännöllisesti sille ei ole estettä”. Kysymys lienee enemmänkin mahdollisuuksien tunnistamisesta ja realisoitumisesta, eli juridisen sopimuksellisuuden lisäksi siitä, miten aktiivisesti yhteistyötä edistetään ja miten sen kustannukset määrittyvät. Rajan ylittävä kumppanuus tuo itsessään säästöä, mutta tuleeko lainsäädäntö tukemaan uudella tavalla ylijarjaisien talvelujen käyttöä ja kehittymistä, varsinkin kun Suomessa saamelaisten omakielisten talvelujen tarjonta on osoittautunut riittämättömäksi?

Kieli kulttuurin välittäjänä

Kielen merkitys talveluissa korostuu etenkin, kun toimitaan kulttuuri- ja kielivähemmistöjen kanssa, sillä kieli on identiteetin ja kulttuurin kantaja. Kielelle asettuikin talveluissa kaksoistehtävä, jolloin yhtäältä on tarpeen turvata omakielisten, ymmärrettävien ja riittävien talvelujen saatavuus, mutta toisaalta kysymykseen talveluista sisältyy myös vähemmistön oman kielen ja siihen sidoksissa olevan kulttuurin säilyminen. Perustuslain (1999) mukaan saamelaialilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaan kieltään ja kulttuuriaan. Talvelut ovat merkittävä toiminta-areena, joka voi tarjota vähemmistökielelle käyttöympäristöjä ja kehittymisen mahdollisuuksia (Heikkilä ym. 2013). Sote-talvelujen järjestäminen julkisen vallan käyttöönä kantaa osaltaan vastuuta heikommassa asemassa olevan väestöryhmän perusoikeuksien toteutumisesta.

Samanaikaisesti on olennaista huomioida saamelaisten kulttuurinen moninaisuus, sillä paikalliset ja kulttuuriset erityispiirteet ovat historian kuluessa muovanneet ja eriyttäneet saamelaisten elinehtoja ja suhdetta palveluihin. Myös saamelaisten kotiseutualueen sisällä on kuntakohtaisia erityisiä olosuhteita sekä kielellisiä ja alueellisia eroja. Näkymä moninaistuu, kun tarkasteluun otetaan kotiseutualueen ulkopuolella muualla Lapissa tai muun Suomen suurissa kaupungeissa asuvien saamelaisten erilaiset toimintaympäristöt ja elämäntilanteet. Paikallisten sekä alueellisten erityispiirteiden ja kulttuurisen kirjon tunnistaminen edellyttää palveluilta kulttuurista relevanssia (Gray & Coates 2010). Se näkyy palvelujen soveltamisena alkuperäiskansan kieleen ja kulttuuriin siten, että palvelut voivat tukea näiden säilymistä ja kehittymistä ryhmän omien tavoitteiden mukaisesti (Pohjola 2016).

Saamen kieli kantaa symbolista koodistoa alkuperäiskansan kulttuurista, identiteetistä, tavoista, elinkeinoista sekä toimintaympäristöistä. Siihen sitoutuu samanaikaisesti symbolisia, kulttuurisia, sosiaalis-historiallisia ja kontekstuaalisia merkityksiä. Kielen merkitykset ulottuvatkin perinteisestä kommunikatiivisesta tehtävästä paljon laajemmalle, sillä ne muovaavat sosialisatiota, identiteettejä, arvostusta ja sosiaalista pääomaa, yhteen kuuluvuuden kokemuksia sekä käsityksiä ja tietoa todellisuudesta. Eri kielet sisältävät erilaisia maailmankuvia. (Harrison 2006.) Perinteinen ajatus toisten puheen ja kielen ymmärtämisestä kielitaitona ei riitä, vaan on päästävä sanojen taakse kokemuksellisiin ja kulttuurisiin merkityksiin, ymmärtämisestä ymmärrykseen (Stordahl 2007). Kielen mieltäminen vain kommunikaation välineeksi tuottaa helposti hallintavaltaa ja assimilaatiota. Useat vähemmistökielisten ryhmien asemaa tutkineet vaativatkin kulttuurisesti sopivia (*appropriate*, Engstrom ym. 2009; Khawaja ym. 2013) sekä kielellisesti kompetentteja (Guerrero ym. 2013) palveluja vähemmistöjen aseman korjaamiseksi.

Oikeus käyttää kulttuuriin perustuvaa ja omaan toimintaympäristöön sovellettua kieltä tuottaa kulttuurista turvallisuutta. Kulttuurisen turvallisuuden (*cultural safety*) käsite korostaa ihmisten kulttuurista ohjautuvien palvelujen merkitystä. (Brascoupé & Waters 2009.) Palvelukielen kannalta kulttuurinen turvallisuus sisältää sen, että omaa kieltä käyttämällä alkuperäiskansan jäsen voi tulla aidosti ymmärretyksi omien henkilökohtaisten merkitystensä kautta. Äidinkieli mahdollistaa tunnekielen, jonka ilmaisemiseen vieraan kielen hallinta ei välttämättä riitä. Se on myös oman kokemushistorian, arvojen, ympäristösuhteen ja toimintamaiseman kieltä.

Elämäntilanteissa kieli ja kulttuuri kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa (Bishop 2008). Ne luovat yhdessä perustan käsitykselle todellisuudesta ja laajemmin maailmankuvan rakentumiselle. Tässä merkityksessä ne kantavat mukanaan ihmisen koko tulkintahorisonttia. Kulttuuritietoiset palvelut (Pohjola 2016) rakentuvat tästä lähtökohdasta. Ne ovat ytimeltään kulttuurisensitiivisiä, jolloin ne perustuvat erilaisuuden sekä ihmisten omien arvojen ja lähtökohtien ymmärrykseen, kunnioittamiseen ja luottamukseen. Tällöin palvelut rakentuvat alkuperäiskansan määrittelemien tarpeiden ja kulttuurisesti sovitettujen toimintatapojen pohjalta. Palvelutilanteet on olennaista nähdä osana arjen kieliympäristöä, mutta myös kulttuurisena, yhteistyöhön virittyneenä ammatillisena osaamisena.

Yhteenveto

Sosiaali- ja terveyspalvelujen uudistus muuttaa alan palvelujen toteuttamista merkittävästi. Huomio on kuitenkin kiinnittynyt lähinnä palvelujen järjestämisen ja organisoinnin sekä asiakkaiden valinnanvapauden kysymyksiin. Samalla vähemmistöryhmien kysymykset, kuten heidän sosiaalisten oikeuksiensa toteutuminen, palvelujen yhdenvertainen saatavuus ja saavutettavuus, palveluketjujen saumaton toteutuminen sekä hyvinvointi- ja terveyserojen kaventaminen, ovat olleet selvästi vähemmän tarkastelujen kohteina. Kielelliset oikeudet on nostettu esiin perustuslain ja kielilakien mukaisesti siten, että ne säilyisivät lähes ennallaan. Voikin todeta, että palvelujen kieli tunnistetaan uudistuksessa yhtenä peruskysymyksenä, mutta kielen ja kulttuurin yhteys laajemmin, erityisesti kielen merkitys kulttuurin välittäjänä jää katveeseen.

Saamelaisten osalta palvelu-uudistuksessa on lähdetty vastaavalla tavalla aikaisempien järjestelyjen säilymisestä eikä heidän tilanteidensa parantamisesta, kuten uudistus olisi tarpeen mieltää. Oikeus omakielisiin sote-palveluihin rajautuu saamelaisten kotiseutualueella tuotettavien sekä Lapin maakunnan kattavien keskitettyjen (esimerkiksi erikoissairaanhoidon) palvelujen saamiseen saamen kielellä. Alueellinen raja ei ota huomioon saamelaisasutuksessa tapahtunutta merkittävää muutosta, jonka seurauksena enemmistö saamelaisista (64 %) asuu saamelaisalueen ulkopuolella ja lähes puolet (44 %) myös Lapin maakunnan ulkopuolella, erityisesti pääkaupunkiseudulla, Oulussa, Tampereella ja Jyväskylässä. Saamelaisten palvelujen järjestämisvastuu jakautuu siten todellisuudessa usean maakunnan alueelle. Muuttunut tilanne on kuitenkin tunnistettu palvelujen kehittämisen tarpeena, sillä Lapin erityisvastuulle on esitetty saamenkielisten palvelujen kehittämisen tukeminen koko maassa.

Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämistä ja tuottamista ei tunnisteta myöskään palvelujen suunnitellussa rahoitusmallissa, vaikka muuten vieras- ja kaksikielisyys on tarkoitus ottaa periaatteessa huomioon. Lapin maakunta ei esitysten mukaan saisi lainkaan lisäkompensaatiota saamenkielisten palvelujen toteuttamisesta alueellaan, jossa yli puolet maan saamelaisista asuu ja jossa puhutaan kolmea saamen kieltä. Maakunta ei saisi erillisrahoitusta myöskään valtakunnallisesta erityistehtävästä tukea palvelujen kehittämistä muissa maakunnissa. Saamen kielet eivät ole vieraita kieliä, eikä Lappi ole kaksikielinen maakunta, vaan kysymys on Suomen alkuperäiskansan omakielisten palvelujen turvaamisesta.

Palvelujen järjestämisessä yhtälö on vaikea, sillä nykyisellään saamen kielten taitoisesta sosiaali- ja terveysalan henkilökunnasta on pula jo kotiseutualueen palvelujen järjestämisessä. Käytännössä omakielisten palvelujen tarjonta on ollut riittämätöntä ja palveluaukkoja sisältävää, jolloin palveluja on haettu myös Pohjois-Norjasta. Kun palvelujen järjestämisen tarve käytännössä laajenee saamelaisten valtakunnan eri osiin sijoittumisen myötä, kysymykset palvelutarjonnasta ja työntekijäpulasta nousevat yhä akuutimmiksi. Tilanne tulisi huomioida eri ammattialojen koulutuksessa. Oikeus omakielisten palvelujen toteutumiseen on katsottu tyydytetyksi, mikäli palvelun käyttäjälle on järjestetty maksuton tulkkaus. Se sisältää kuitenkin monia vuorovaikutuksellisia, luottamukseen liittyviä sekä kulttuurisia ongelmakohtia. Useat henkilökohtaisesti sensitiiviset palvelutarpeet edellyttävät kahdenkeskistä kontaktia kielen ja kulttuurin tuntevaan alan ammattilaiseen.

Kieltä lähestytään palvelusäädöksissä lähinnä kielitaitona vuorovaikutustilanteissa ja asiakirjakäytännöissä. Kielen merkitys palveluissa on kuitenkin perinteisesti ymmärrettyä kommunikaatiota laajempi, sillä kieli on myös kulttuurin kantaja. Yhdessä kieli ja kulttuuri rakentavat identiteettiä, arvoja, todellisuuskuvaa sekä ympäröivän maailman tulkintaa. Palvelutilanteet ovat osa arjen kielenkäyttöä, jolloin ne voivat parhaimmillaan tarjota monipuolisia kielenkäyttöympäristöjä, jotka voivat tukea kielen säilymistä elävänä ja sen kehittymistä. Palvelut ovat myös yhteiskunnan ja saamelaisten kohtamisareenoita, ja ne toimivat heidän oikeuksiensa kohtaamisen peilinä. Kysymys onkin palvelujen järjestämisestä suurempi, sillä siihen sisältyy sekä kulttuurin, henkisen hyvinvoinnin, yhteisöllisyyden, elinkeinojen että kielen säilymisen tukeminen. Kysymys on perimmältään vastuusta alkuperäiskansamme kielen ja kulttuurin kehittymismahdollisuuksista kulttuuritietoisien palvelujen järjestämisorientaation pohjalta.

17. Lähteet

Aikio, Aimo 2007: Saamelainen elämänpolitiikka. Lisensiaatintutkielma. Lapin yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunta.

Aikio, Aimo 2010: Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema. Kárašjohka: ČálliidLágádus.

Aikio, Marjut 1987: Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä: kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Aikio, Marjut & Huopainen, Raili 1987: Saamelaiset – sovinnolliset sopeutajat. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, Lapin maakuntamuseo.

Aikio, Marjut 1994: Sámi Language Revitalization: The Language Act and the Case of Lisma. Teoksessa Olli-Pekka Jalonen (toim.): Finnish Essays on Arctic Issues. Tampere Peace Research Institute, Occasional Papers 54. Tampere.

Aikio-Puoskari, Ulla. Sámeगीelat oahpahas leat mánggalágan hástalusat ja vejolašvuodat. Yle Sámi 25.2.2019.

Aikio-Puoskari, Ulla 2016: Gullos Sámeगीella! Saamen kielten elvyttämisen parhaita käytäntöjä ja kansallisen politiikan linjauksia Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa. Inari: Saamelaiskäräjät, Saamen kielen toimisto.

Aléx, Lena & Hammarstöm, Anne & Nordberg, Astrid & Lundman, Berit 2006: Balancing Within Various Discourses – The Art of Being Old and Living as a Sami Woman. Health Care for Women International 27: 873–892.

Alfred, Taiaiake & Corntassel, Jeff 2005: Being Indigenous: Resurgences against Contemporary Colonialism. POLITICS OF IDENTITY – IX1 Government and Opposition Ltd. http://www.corntassel.net/being_indigenous.pdf. Luettu 17.9.2016.

Alila, Antti & Gröhn, Kari & Keso, Ilari & Volk, Raija 2011: Sosiaalisen kestävyden käsite ja mallintaminen. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 1. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/73333/URN%3aNBN%3afi-fe201504224532.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Luettu 27.9.2017.

Alkula, Tapani & Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka 1994: Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Juva: WSOY.

Allardt, Erik 1976: Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY.

Alueuudistus.fi 2018. https://alueuudistus.fi/maakuntien-rahoituslaskelmat/maakuntien_sote-tehtavien_rahoituslaskelmat 25.9.2018. Luettu 6.12.2018.

Anaya, James S. 2004: Indigenous Peoples in International Law. New York: Oxford University Press.

Andersen, Kjell Birkeley 2007: Å berges. Erfaringer om bedringsprosesser ved alvorlige psykiske lidelser i sjøsamisk område. Mastergrad i psykisk helsearbeid. Høgskolen Hedemark, Avdeling for helse- og idrettsfag.

Anderson, Benedict 1991: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Arola, Laura 2014: Saamen kielten tilanne saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Selvitys Saamelaiskäräjille. Julkaisematon käsikirjoitus.

Asp, Erkki 1965: Lappalaiset ja lappalaisuus. Sosiologinen tutkimus nykylappalaisista. Turun yliopiston julkaisuja C 2. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.

Asp, Erkki 1966: *The Finnization of the Lapps. A Case of Acculturation*. Turku: Turun yliopisto.

Asp, Erkki & Rantanen, Kari 1973: Suomen saamelaiset vuonna 1970. Suomen saamelaiset vuoden 1970 väestölaskennan ennakkotietojen valossa. Turun yliopiston sosiologian laitos, Monisteita 66. Turku: Turun yliopisto.

Atkinson, Anthony Barnes 1987: *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. The Econometric Society 7:1, 749–764.

Atkinson, Tony & Cantillon, Bea & Marlier, Eric & Nolan, Brian 2002: *Social indicators: The EU and social inclusion*. Oxford: Oxford University Press.

Axelsson, Per & Sköld, Peter 2011: Introduction. Teoksessa Per Axelsson & Peter Sköld (toim.): *Indigenous Peoples and Demography. The complex relation between identity and statistics*. New York: Berghahn Books.

Bals, Margarethe & Turi, Anne Lene & Skre, Ingunn & Kvernmo, Siv 2011: The relationship between internalizing and externalizing symptoms and cultural resilience factors in Indigenous Sami youth from Arctic Norway. *International Journal of Circumpolar Health*. Vol. 72, 1. <https://doi.org/10.3402/ijch.v70i1.17790>. Luettu 25.10.2016.

Balto, Asta 1997: *Sámi mánaidbajásgeassin nuppastuvvá*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Bauböck, Rainer & Faist, Thomas (toim.) 2010: *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Benhabib, Seyla 1996: "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy." Teoksessa Seyla Benhabib (toim.): *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.

Bergstrom, D. A. 1982: Collaborating with natural helpers for delivery of rural mental health services. *Journal of Rural Community Psychology* 3(2), 5–26.

Berry, John W. 2003: Conceptual approaches to acculturation. Teoksessa Kevin M. Chun & Pamela Balls Organista & Gerardo Marín (toim.): *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*. Washington: American Psychological Association.

Berry, John W. 2008: Globalisation and acculturation. *International Journal of Intercultural Relations* 32:4, 328–336.

Bessette, Joseph 1980: *Democracy. The Majority Principle in Republican Government*. Teoksessa Robert Goldwin & William Schambra (toim.): *How Democratic Is the Constitution?* Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research.

Bhabha, Homi 1994: *Location of Culture*. London & New York: Routledge.

Bishop, Valerie 2008: Why learn a language? The potential of additional language tuition for linguistic identity awareness and anti-discriminatory practice within British social work education. *Social Work Education* 27:8, 913–924.

Bjerregaard, Peter & Dahl-Petersen, Inger Katrine & Larsen, Christina Viskum Lytken 2018: Measuring social inequality in health amongst indigenous peoples in the Arctic. A comparison of different indicators of social disparity among the Inuit in Greenland. *SSM – Population Health* 6, 149–157.

Boine, Else Målfrid 2007: Kulttuurisen kontekstin merkitys saamelaisessa sosiaalityössä. Teoksessa Eidheim, Harald & Stordahl Vigdis (toim.): *Kulttuuritietoisia kohtaamisia saamelaisalueella*. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Rovaniemi: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.

Boine, Reidun 2011: Meahcceterapiika – terapi med samiske familier. *Fontene* 10, 52–59.

Bongo, Berit Andersdatter 2012: ”Samer snakker ikke om helse og sykdom”. Samisk forståelsehorisont og kommunikasjon om helse og sykdom. En kvalitativ undersøkelse i samisk kultur. Avhandling levert for graden Philosophiae doctor. Universitetet i Tromsø, Det Helsevitenskaplige Fakultet, Institutt for helse og omsorgsfag.

Bourdieu, Pierre 1995: *Sosiologian kysymyksiä*. Tampere: Vastapaino.

Bourdieu, Pierre 1998: *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.

Bourke, Colin & Edwards, Bill 2004: *Family and Kinship*. Teoksessa Colin Bourke, Eleanor Bourke & Bill Edwards (toim.): *Aboriginal Australia. An Introductory Reader in Aboriginal Studies*. University of Queensland Press. 2nd Edition [1998].

Brah, Avtar 2007: Diaspora, raja ja transnationaaliset identiteetit. Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.): *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.

Brantenberg, Terje & Hansen, Janne & Minde, Henry 1995: *Becoming visible: indigenous politics and self-government*. Proceedings of the Conference on Indigenous Politics and Self-Government in Tromsø, 8–10 November, 1993. Tromsø : University of Tromsø, Sámi Dutkamiid Guovdás – Centre for Sámi Studies.

Brascoupé, Simon & Waters, Catherine 2009: Cultural safety. Exploring the applicability of the concept of cultural safety to aboriginal health and community wellness. *Journal of Aboriginal Health*, November 2009, 6–41.

Brubaker, Rogers 2013: *Etnisyys ilman rajoja*. Tampere: Vastapaino.

Carey, Jane & Lydon, Jane (toim.) 2004: *Indigenous Networks: Mobility, Connections and Exchange*. Routledge Studies in Cultural History. New York: Routledge.

Carlson, Bronwyn 2013: The ‘new frontier’: Emergent Indigenous identities and social media. Teoksessa Michelle Harris, Martin Nakata & Bronwyn Carlson (toim.): *The Politics of Identity: Emerging Indigeneity*. Sydney: University of Technology.

Carlson, Bronwyn & Frazer, Ryan 2015: It’s like going to a cemetery and lighting a candle: Aboriginal Australians, sorry business and social media. *AlterNative: an international journal of indigenous peoples* 11:3, 211–224.

Chand, Ashok 2005: Do you speak English? Language barriers in child protection social work with minority ethnic families. *British Journal of Social Work* 35:6, 807–821.

City-Sámit ry. Kotisivut. <https://www.citysamit.net>. Luettu 18.10.2017.

Cohen, Robin 1997: *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Press.

Cohen, Joshua 1996: *Procedure and Substance in Deliberative Democracy*. Teoksessa Seyla Benhabib (toim.): *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.

Coleman, James S. 1990: *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

Connell, Raewyn 2007: *Southern theory. The global dynamics of knowledge in social science*. Cambridge: Polity Press.

Cummins, Robert A. 1997: *Assessing Quality of Life*. Teoksessa Roy I. Brown (toim.): *Quality of life for people with disabilities. Models, research and practice*. Cheltenham: UK Stanley Thornes Ltd.

Dankertsen, Astri 2014: *Samisk artikulasjon: Melankoli, tap og forsoning i en (nord)norsk hverdag*. PhD Sosiologi. Universitet i Nordlane, Fakultet for samfunnsvitenskap.

Dankertsen, Astri 2015: *Samisk kompleksitet i Oslo*. Teoksessa Paul Pedersen & Torill Nyseth (toim.): *City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer i et samisk perspektiv*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Darnell, Regna 2011: *Nomadic Legacies and Contemporary Decision-Making Strategies between Reserve and City*. Teoksessa Heather E. Howard & Craig Proulx (toim.): *Aboriginal peoples in Canadian Cities. Transformations and Continuities*. Waterloo: Wilfried Laurier University Press.

Delanty, Gerard 2011: Cultural Diversity, Democracy and the Prospects of Cosmopolitanism: A Theory of Cultural Encounters. *The British Journal of Sociology* 62:4, 633–656.

- DeMallie, R. J. 1998: *Kinship: The Foundation for Native American Society*. Teoksessa Russel Thornton (toim.): *Studying Native America: Problems and Prospects*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. 2009: *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Dominelli, Lena 2004: Crossing international divides: Language and communication within international settings. *Social Work Education* 23:5, 515–525.
- Doyal, Len & Gough, Ian 1991. *A Theory of Human Need*. London: Macmillan.
- Drugge, Anna Lill (toim.) 2016: *Ethics in Indigenous Research, Past Experiences – Future Challenges*. Vaartoe-CeSam Scientific Book Series. Umeå: Umeå Universitet.
- Durey, Angela & Thompson, Sandra C. 2012: Reducing the health disparities of Indigenous Australians: time to change focus. *BMC Health Serv Res* 12: 151,10.1186/1472-6963-12-151
- Eckersley, Richard 2000: The mixed blessings of material progress: diminishing returns in the pursuit of happiness. *Journal of Happiness Studies* 1, 267–292.
- Edwards, Carol & Staniszweska, Sophie & Crichton, Nicola 2004: Investigation of the ways which patients' reports of their satisfaction with healthcare are constructed. *Sociology of Health & Illness* 26:2, 159–163.
- Egger de Campo, Marianne 2007: Exit and voice: an investigation of care service users in Austria, Belgium, Italy and Northern Ireland. *European Journal of Ageing* 4:2, 59–69.
- Eidheim, Harald 1971: *Aspects of Lappish Minority Situation*. Oslo: Universitetsforlag.
- Eidheim, Harald 1997: *Ethno-Political Development among the Sami after World War II*. Teoksessa Harald Gaski (toim.): *Sami Culture in a New Era. The Norwegian Sami Experience*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.
- Eidheim, Harald (toim.) 1999: *Samer og nordmenn*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Eidheim, Harald & Stordahl, Vigdis (toim.) 2007: *Kulttuuritietoisia kohtaamisia saamelaisalueella*. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino
- Engstrom, David W. & Gamble, Lara & Min, Jong Won 2009: Field practicum experiences of bilingual social work students working with limited English proficiency clients. *Journal of Social Work Education* 45:2, 209–224.
- Eriksson, Kai 2015: *Yhteiskuntatieteellinen verkostoajattelu*. Teoksessa Kai Eriksson (toim.): *Verkostot yhteiskuntatutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Emirbayer, Mustafa 1997: *Manifesto for a Relational Sociology*. *The American Journal of Sociology* 103:2, 281–317.

Euroopan nuorisoportaali. Yhteiskunnallinen osallistuminen ja syrjäytyminen Suomessa. https://europa.eu/youth/fi/article/37/2029_fi. Luettu 19.8.2016.

European Anti Poverty Network (EAPN), Ireland Activity Report 2005. <http://www.eapn.ie/eapn/wp-content/uploads/2010/06/Annual-Report-2005.pdf>. Luettu 14.9.2016.

European Commission. Joint report on Social Inclusion 2004. http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf. Luettu 14.9.2016.

Faurie, Maija 2011: Saamelainen Kelan asiakkaana. Saamelaisten oikeudet ja asema alkuperäiskansana Kelan toimeenpanemassa sosiaaliturvassa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 75. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

FinSote 2018. Alueelliset erot aikuisväestön palvelukokemuksissa ja hyvinvoinnissa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tilastoraportti 21. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/136438/Tilastoraportti_FinSote2018.pdf?sequence=5&isAllowed=y. Luettu 15.1.2018.

Forslag til etiske retningslinjer for samisk helseforskning og forskning på samisk human biologisk materiale. Sametinget.

Forss, Simo 2004: Eläketurvakeskuksen monisteita 52. Kansalliset kehitysohjelmat, työhyvinvointi ja ikääntyvien työssä pysyminen. Helsinki: Edita.

Gagné, Natache 2013: Being Maori in the City: Indigenous Everyday Life in Auckland. Toronto: University of Toronto Press.

Gaski, Line 2000: ”Hundre prosent lapp.” Lokale diskurser om etnisitet i markebygden Evenes og Skånland. Rapport II Skoddebergsprosjekt. Diedut 5. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.

Go, Julian 2013: For a postcolonial sociology. *Theory and Society* 42:1, 25–55.

Goffman, Erving 1963: *Stigma*. London: Penguin.

Gray, Mel & Coates, John 2010: ‘Indigenization’ and knowledge development: Extending the debate. *International Social Work* 5:5, 613–627.

Gretschel, Anu & Kauniskangas, Eija 2012: Nuoret kuntapalveluja arvioimassa – Peruspalveluiden arvioinnin kehittämishankkeen 2009–2011 loppuraportti. Helsinki: Finnish Youth Cooperation – Allianssi & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. <http://www.alli.fi/binary/file/-/id/665/fid/1683>. Luettu 22.4.2017.

Guerrero, Erick G. & Khachikian, Tenie & Kim, Tina & Kong, Yinfei & Vega, William A. 2013: Spanish language proficiency among providers and Latino clients’ engagement in substance abuse treatment. *Addictive Behaviors* 38:12, 2893–2897.

Guidelines for Ethical Research in Australian Indigenous Studies. Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islanders Studies (AIATSIS) 2011. <http://aiatsis.gov.au/research/ethical-research/guidelines-ethical-research-australian-indigenous-studies>. Luettu 30.11.2016.

Hall, Stuart 1999: *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Hall, Stuart 2003: Kulttuuri, paikka, identiteetti. Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.): *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.

Hallam, Elizabeth & Street, Brian V. 2000: Introduction. Teoksessa Elizabeth Hallam & Brian V. Street (toim.): *Cultural Encounters: Representing 'Otherness'*, London and New York: Routledge. 1–10.

Hansen Blix, Bodil 2014: The construction of Sami identity, health, and old age in policy documents and life stories. A discourse analysis and a narrative study. Doktorgradsavhandling, UiT Norges arktiske universitet, Det helsevitenskapelige fakultet. <http://hdl.handle.net/10037/5675>. Luettu 13.4.2017.

Hansen Blix, Bodil & Hamran, Torunn & Hans Ketil 2013: Struggles of being and becoming: A dialogical narrative analysis of the life stories of Sami elderly 27:3, 264–275.

Hansen Blix, Bodil & Hamran, Torunn & Norman, Hans Ketil 2012: Indigenous Life Stories as Narratives of Health and Resistance: A dialogical Narrative Analysis. *Canadian Journal of Nursing Research* 44:2, 64–85.

Ketil Lenert 2011: Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: The SAMINOR study. Doktorgradsavhandling, Det helsevitenskapelige fakultet, The Arctic University of Norway. <http://hdl.handle.net/10037/3259>. Luettu 12.11.2017.

Hansen, Ketil Lenert 2015: Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. Volume 74:1. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.25125>. Luettu 12.11.2017.

Hansen, Ketil Lenert & Sørli, Tore 2012: Ethnic discrimination and psychological distress: A study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcultural Psychiatry*, 49:1, 26–50. <https://doi.org/10.1177%2F1363461511433944>. Luettu 12.11.2017.

Hansen, Ketil Lenert & Melhus, Marita & Lund, Eiliv 2010: Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *International Journal of Circumpolar Health* 69:2, 111–128.

Harding, Sandra 2008: *Sciences from below: Feminisms, postcolonialities, and modernities*. Raleigh: Duke University Press.

Harrison, Gai 2006: Broadening the conceptual lens on language in social work: Difference, diversity and English as a global language. *British Journal of Social Work* 36, 401–418.

Heikkilä, Lydia (toim.) 2014: *Meahcceterapiija – Mettäterapia*. Kulttuurilähtöistä päihdetyötä luonnossa. Inari: SámiSoster ry.

Heikkilä, Lydia & Laiti-Hedemäki, Elsa & Pohjola, Anneli 2013: *Buorre eallin: Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Heikkilä, Lydia 2016: Welfare services in enhancing good life for the Sámi: A reflection on conducting ethically responsible research and developing an improved sense of culture. *International Social Work* 59: 5, 653–665.

Heikkilä, Lydia & Miettunen, Tuuli 2016: Yhteisöllisyys ja eettisyys saamentutkimuksessa. *Agon* 2. <http://agon.fi/article/yhteisollisyys-ja-eettisyys-saamentutkimuksessa/>. Luettu 15.10.2016.

Henriksen, Jan Erik 1999: Meahci lávostallan – sámi servodaga árbevirolaš fierpadagat. Teoksessa Ole Henrik Magga (toim.): *Sámi Dieđalaš Áigečála 1. Sámi allaskuvla, Sámi Instituhtta*. Romssa: Romssa universitehtta, Sámi dutkamiid guovddáš.

Henriksen, Jan Erik 2004: Den samiske storfamilien i et nettverksperspektiv. Teoksessa Sissel Horndal, Inger Marii Tronvoll, Anne Moe & Jan Erik Henriksen (toim.): *Hjelp i kontekst. Praksis, refleksjon og forskning*. Indre Billefjord: Idut.

Henriksen, Jan Erik 2015: The Extended Sámi Family in a Social Network Perspective. Teoksessa Christine Fejo-King & Peter Mataira (toim.): *Expanding the Conversation*. Torrens ACT: Magpie Goose Publishing.

Hætta Kalstad, Johan Klemet 1996: The Modern Challenge Facing Sámi Subsistence. Teoksessa Elina Helander (toim.): *Awakened voice. The return of Sámi knowledge*. Diedut 4. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.

Hirschman, Albert O. 1970: *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hirvilampi, Tuuli 2014: Kestävän kehityksen jäljillä. Ekologisten kysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 136. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Hirvonen, Vuokko 1999: Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi. *Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 725. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hogget, Paul 2002: Democracy, social relations and ecowelfare. Teoksessa Michael Cahill & Tony Fitzpatrick (toim.): *Environmental issues and social welfare*. Oxford: Blackwell.

Hokkanen, Liisa 2012: Sosiaalitoimistojen asiakastyytyväisyyskyselyn tulkinta. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen & Sanna Väyrynen (toim.): *Sosiaalityön vaikuttavuus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Hokkanen, Liisa 2017: Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities. Stockholm: Nordic Welfare Centre.

Howard, Heather A. & Proulx, Craig 2011: Transformations and Continuities, An Introduction. Teoksessa Craig Proulx & Laurie Wilfrid (toim.): *Aboriginal Peoples in Canadian Cities: Transformations and Continuities*. Waterloo: Wilfrid Laurie University Press.

Hukkinen, Janne & Jääskö, Outi & Laakso, Ari & Muller-Wille, Ludger & Raitio, Kaisa (toim.) 2002: *Poromiehet puhuvat: Poronhoidon ongelmat, ratkaisumahdollisuudet ja tutkimustarpeet Suomen Lapissa poromiesten näkökulmasta*. Espoo: Technology Laboratory of Environmental Protection.

Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet 2009. <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>. Luettu 11.11.2015.

Hunter, Boyd H. 1999: Three nations, not one: Indigenous and other Australian poverty. CAEPR Working Paper No. 1. Canberra: Centre for Aboriginal Economic Policy Research. http://caepr.cass.anu.edu.au/sites/default/files/docs/CAEPRWP01_0.pdf. Luettu 25.10.2017.

Hunter, Boyd 2009: Indigenous social exclusion: Insights and challenges for the concept of social inclusion. Australian Institute of Family Studies. Family Matters 82, 52–61.

Hunter, Boyd & Jordan, Kirrily 2010: Explaining Social exclusion: Towards Social Inclusion for Indigenous Australians. Australian Journal of Social Issues 45:2, 243–265.

Hurrelmann, Klaus 1988: Social structure and personality development. The individual as a productive processor of reality. Cambridge: Cambridge University Press.

Huttu, Henna & Laiti, Malla & Lindberg, Sanna 2014: Järjestörompo. Perustuu Suomen romanipoliittiseen ohjelmaan. Helsinki: Fintiko Romano Forum – Suomen Romanifoorumi ry.

Huttunen, Laura 2006: Bosnialainen diaspora ja transnationaali eletty tila. Teoksessa Martikainen, Tuomas (toim.): Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Tietolipas 212. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Hyvien suhteiden indikaattorien luominen. Viitekehysasiakirja 2014. Good Relations -hanke. Sisäministeriö, Ministry of Employment Sweden, Etnisten suhteiden neuvottelukunta, ELY-keskus, Northern Ireland Council for Ethnic Minorities. Grano Oy. <https://docplayer.fi/7059128-Hyvien-suhteiden-indikaattorien-laatiminen.htm>. Luettu 3.6.2017.

Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa (HTK) Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf. Luettu 11.11.2015.

Hyypä, Markku T. 2002: Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja terveys. Jyväskylä: PS-kustannus.

Hämeenaho, Pilvi 2014: Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta. Tutkimus 129. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Høgmo, Asle 1986: Det tredje alternativ. Tidsskrift for samfunnsforskning, 27, 29.

Høgmo, Asle 1998: Fremmed i det norske hus. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Høgmo, Asle 2015: Byen tok og byen ga. Ending i diskursen om det samiske selvet og byens rolle in denne sammenheng. Teoksessa Paul Pedersen & Torill Nyseth (toim.): City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer i et samisk perspektiv. Kárásjohka: ČálliidLágádus.

Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna 2017: Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpaperi 33. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Jaakkola, Eevi 2015: Yhteisöllisyys syrjäisellä maaseudulla asuvien ikääntyneiden arjessa. Acta electronica Universitatis Lapponiensis 175. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Jessen Williamson, Karla 2011: Inherit my heaven: Kalaallit gender relations. Inussuk Arctic Journal, 1. Nuuk: Naalakkersuisut / Government of Greenland.

Jokivuori, Pertti & Hietala, Risto 2014: Määrällisiä tarinoita. Monimuuttujamenetelmien käyttö ja tulkinta. Helsinki: Sanoma Pro.

Jungersen, Kaja 2002: Cultural Safety: Kawa Whakaruruhau – An occupational therapy perspective. New Zealand Journal of Occupational Therapy 49:1, 4–9.

Juutilainen, Sandra & Heikkilä, Lydia 2016: Moving forward with Sámi research ethics: how the dialogical process to policy development in Canada supports the course of action for the Nordic countries. Teoksessa Annalill Drugge (toim.): Ethics in Indigenous Research, Past Experiences – Future Challenges. Vaartoe-CeSam Scientific Book Series. Umeå: Umeå Universitet.

Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) 2014: Osallisuuden jäljillä. Joensuu: Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry.

Järvensivu, Linda & Romakkaniemi, Marjo & Pohjola, Anneli 2016: Locating Sámi social work in Finland: Meanings produced by social workers in working with Sámi people. International Social Work 59:5, 600–613.

Järvikoski, Aila & Hokkanen, Liisa & Härkäpää, Kristiina (toim.) 2009: Asiakkaan äänellä. Odotuksia ja arvioita vaikeavammaisten kuntoutuksesta. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 80. Helsinki: Kuntoutussäätiö.

Kajanoja, Jouko 2013: Hyvinvointiteoria ja hyvinvointivaltio – Len Doyalin ja Ian Goughin teoria universaaleista tarpeista. Teoksessa Juho Saari, Sakari Taipale & Sakari Kainulainen (toim.): Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura 2014: Nuorten aikuisten syrjäytymisvaaraan liittyvä huono-osaisuus. Teoksessa Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2014. Teema 22. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Kappfjell, Tom 1998: Slechtsbenednelser – laahkoeh. Teoksessa Sigbjørn Dunfjeld (toim.): Åårjel – Saemieh – Same i sør. Årbok 6. Snåsa: Saemniens Sijte.

Kemi, Ristin Rávdna 2007: Sosiaalityöntekijänä paikallisyhteisössä. Teoksessa Harald Eidheim & Vigdis Stordahl (toim.): Kulttuuritietoisia kohtaamisia saamelaisalueella. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

- Kemi Gjerpe, Kaisa 2015: En urban samisk identitet – det beste av ti verden. Teoksessa Paul Pedersen & Torill Nyseth (toim.): *City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer I et samisk perspektiv*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Keskitalo, Aili 2018. Interneahhta ja sosiálalaš media lea oarjemáilmmi stuorimus skeaŋka sámiiide. https://yle.fi/uutiset/osasto/sapmi/aili_kestitalo_interneahhta_ja_sosialalas_media_lea_oarjemailmmi_stuorimus_skeaka_samiide/7838914. Luettu 2.3.2015.
- Keskitalo, Pigga & Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) 2014: *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Keskitalo, Pigga & Linkola, Inker-Anni & Nyyssönen, Jukka & McIntosh, Leonie & Paksuniemi, Merja & Turunen, Tuija 2016: *Saamelaisten ja Australian alkuperäiskansojen kouluhistorian erityispiirteet. Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 2*. <http://www.ennenjanyt.net/numerot/2016-2/>. Luettu 14.6.2017.
- Kestävää kasvua ja työtä. Suomen EU-rakennerahasto-ohjelma 2014–20. <https://www.rakennerahastot.fi/documents/10179/43217/Ohjelma-asiakirja+valmis.pdf>/ Luettu 8.1.2016.
- Khawaja, Nigar G. & McCarthy, Rebecca & Braddock, Vivienne & Dunne, Michael 2013: *Characteristics of culturally and linguistically diverse mental health clients*. *Advances in Mental Health* 11:2, 172–187.
- Kinnunen, Petri 1998: *Hyvinvoinnin ruletti. Tutkimus sosiaalisen tuen verkostojen jäsentymisestä 1990-luvun lopun Suomessa*. *Acta Universitatis Lapponiensis* 20. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kinnunen, Petri & Vuorijärvi, Petri & Honkakoski, Arja 2013: *Oulun seudun lasten ja nuorten hyvinvointitutkimus. 11-, 14-, ja 17-vuotiaiden hyvinvointikysely 2010*. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisuja 35. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Knorr-Certina, Karin 1997: *Sociality with objects. Social relations in postsocial knowledge societies*. *Theory, Culture & Society* 14:4, 1–30.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2000: *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*. *Diedut* 1. Kautokeino: Sámi Instituutta.
- Kovach, Margareth 2009: *Indigenous Methodologies. Characteristics, Conversations, and Contexts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kovach, Margareth 2010: *Conversational Method in Indigenous Research*. *First Peoples Child & Family Review* 5:1, 40-48.
- Kullman, Kim & Pyyhtinen, Olli 2015: *Toimijaverkosto*. Teoksessa Kai Eriksson (toim.): *Verkostot yhteiskuntatutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuokkanen, Rauna 1999: *Boaris dego eana*. *SÁMIacademica* Nr 2. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Kuokkanen, Rauna 2007: *Saamelaiset ja kolonialismin vaikutukset nykypäivänä*. Teoksessa Joel , Mikko Lehtonen & Olli Löytty 2007 (toim.): *Kolonialismin jäljet: keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.

- Kuokkanen, Rauna 2008: Sámi Higher Education and Research. Toward Building a Vision for Future. Teoksessa Minde, Henry (toim.): Indigenous Peoples. Self-Determination, Knowledge, Indigeneity. Delft: Eburon Publishers.
- Kuortti, Joel & Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli 2007: Kolonialismin jäljet: keskustat, periferiat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuula, Arja 1999: Toimintatutkimus. Kenttätyötä ja muutospyrkimyksiä. Tampere: Vastapaino.
- Kuula, Arja 2006: Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Kvernmo, Siv 2004: Mental health of Sami youth. International Journal of Circumpolar Health 63:3, 221–234.
- Laatu, Markku 1993: Saamelaiset ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 17. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Lafontaine, Alike 2018: Indigenous health disparities: a challenge and an opportunity. Canadian Journal of Surgery, 61:5, 300–301.
- Lakomäki, Marianne 1997: ”Sydämeltäni olen saamenkielinen”. Oulussa asuvien saamelaisten kielellisiä elämäkertoja. Pro gradu tutkielma. Oulun yliopisto.
- Laiti, Petra: ”Case Heinämäki eli kuinka Suomi suuttui”. 6.5.2018. <https://petralaiti.com/2018/05/06/case-heinamaki-eli/> Luettu 5.3.2019.
- Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2001: ”Ei tää niin syrjässä”. Tutkimus elämisen mahdollisuuksista ja palveluista syrjäkyllissä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 37. Tutkimusraportteja ja selvityksiä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Laitinen, Merja 2004: Häväistyt ruumiit, särkyneet mielet. Rovaniemi: LUP.
- Lapin Kansa: Pääkirjoitus. Saamenkielisyys unohdettu. 21.4.2018.
- Latour, Bruno 2006: Emme ole koskaan olleet moderneja. Tampere: Vastapaino.
- Latour, Bruno 2007: Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford University Press.
- Leemann, Lars & Kuusio, Hannamaria & Hämäläinen, Riitta-Maija 2015: Sosiaalinen osallisuus. Sosiaalisen osallisuuden edistämisen koordinaatiohanke (Sokra). Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. https://thl.fi/documents/966696/3775621/Tietopaketti_Sosiaalinen_Osallisuus.pdf/4bc56a65-8eb2-41c3-87b8-0cd963a2c600. Luettu 25.9.2017.
- Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija 2016: Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. Yhteiskuntapolitiikka 81:5, 586–594.

Leemann, Lars & Isola, Anna-Maria & Kukkonen, Minna & Puromäki, Henna & Valtari, Sall & Keto-Tokoi, Anna 2018: Työelämän ulkopuolella olevien osallisuus ja hyvinvointi: Kyselytutkimuksen tuloksia. THL, Työpaperi 17. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Lehtola, Riitta & Ruotsala, Pia 2016: Saamenkielisten palveluiden nykytilakartoitus: Saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden palvelut. Saamelaiskäräjät, Posken saamelaisyksikkö. https://stm.fi/documents/1271139/4067344/SAAMELAPESelvitys110117_final.pdf/f1418169-7e37-4d7a-803d-30d192ffed5f. Luettu 25.8.2018.

Lehtola, Veli-Pekka 1994: Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa. Helsinki: City-Sámit.

Lehtola, Veli-Pekka 1999: Aito lappalainen ei syö haarukalla ja veitsellä. Stereotypiat ja saamelainen kulttuurintutkimus. Teoksessa Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola & Mervi Autti (toim.): Outamaalta tunturiin. Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit, osa 1. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 16. Inari: Kustannus-Puntsi.

Lehtola, Veli-Pekka 2012: Saamelaiset ja suomalaiset – kohtaamisia 1986–1953. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1351/Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtola, Veli-Pekka 2015: Saamelaiset: historia, yhteiskunta, taide. Porvoo: Bookwell.

Lehtonen, Heikki 1990: Yhteisö. Tampere: Vastapaino.

Lindgren, Anna-Riitta 2000: Helsingin saamelaiset ja oma kieli. SKS:n toimituksia 801. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lindgren, Anna-Riitta 2010: Modernisation and small languages – fatal language sociological delay? Teoksessa Sulkala, Helena & Mantila, Harri (toim.): 2010: Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium. *Studia Fennica Linfuitica* 15. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lindgren, Anna-Riitta 2015: Samisk blant samer i Helsingfors. Teoksessa Pedersen, Paul & Nyseth, Torill (toim.): City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer I et samisk perspektiv. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Little Bear, Leroy 2000: Jagged worldviews colliding. Marie Battiste (toim.): Reclaiming indigenous voice and vision. Vancouver, BC: University of British Columbia Press.

Lundmark, Lennart 2008: Stulet land: Svensk makt på samisk mark. Stockholm: Ordfront.

Länsman, Anne 2008: Saamen kieli pääkaupunkiseudulla. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 5. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.

Länsman, Anne & Tervaniemi, Saara 2012: Saamen kielen käyttö Utsjoella. Inari: Saamelaiskäräjien saamen kielen toimisto ja Saamen kielikeskus Utsjoelle -esiselvityshanke.

Länsman, Anni-Siiri 2004: Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaisten kohtaamisesta. Inari: Kustannus-Puntsi.

- Länsman, Anni-Siiri & Lehtola, Veli-Pekka 2015: Saamelaisten yhteiskunta 2000-luvulla. Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.): Saamelaiset: Historia, yhteiskunta, taide. Inari: Kustannus Puntsi.
- Magga, Anne-Maria 2016: Yhteisölähtöiset (ja dekolonisoivat) tutkimusmentelmät. Saamentutkimuksen eettiset, epistemologiset ja mentelmälliset kysymykset (SAAM0103). Lapin yliopisto, Luento 13.5.2016.
- Magga, Päivi 2014: Ealli biras: Elävä ympäristö: saamelainen kulttuuriympäristöohjelma. Saamealismsuosäätön julkaisuja 9. Inari: Sámi Museum – Saamelaismuseosäätö.
- Magga, Ristenrauna 2010: Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 75:6, 670–678.
- Magga, Ristenrauna 2010: Johdanto. Teoksessa Ristenrauna Magga & Sari Guttorm (toim.): Bála nala: Kulttuurisia erityispiirteitä etsimässä. SámiSoster ry. <http://www.samisoster.fi/wp-content/uploads/2014/09/Balga-Nala-2010.pdf>. Luettu 15.8.2016.
- Magga, Sigga-Marja 2018: Saamelainen käsityö yhtenäisyyden rakentajana: duodjin normit ja brändi. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 166. Oulu: Oulun yliopisto.
- Manderbacka, Kristiina 2011: Terveystenhuollon rakenteet, rahoitus ja oikeudenmukaisuus. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 48:1, 1. <https://journal.fi/sla/article/view/4475>. Luettu 13.5.2016.
- Maslow, Abraham H. 1970. Motivation and Personality. New York: Harper.
- Massa, Ilmo 1994: Pohjoisen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa. Tampere: Gaudeamus.
- Mattanen, Tiina 2017: Saamenpukua omivat puhetavat ja niiden vastadiskurssit epäaitoa saamenpukua käsittelevissä verkkokeskusteluissa. Pro gradu tutkielma. Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto.
- MacFarlane, Anne & Singleton, Carrie & Green, Eileen 2009: Language barriers in health and social care consultations in the community: A comparative study of responses in Ireland and England. Health Policy 92, 203–210.
- McGregor, Deborah & Restoule, Jean-Paul & Johnston, Rochelle 2018: Introducton: Respect, Relevance, Reciprocity, and Responsibility. Teoksessa Deborah McGregor, Jean-Paul Restoule & Rochelle Johnston (toim.): Indigenous Research: Taking uo INdigenous Research Approaches. Theories, Practices, and Relationships. Canadian Scholars' Press.
- Mehus, Grete & Bongo, Berit Andersdatter 2012: Kunnskapsoppsummering og litteraturgjennomgang av samiske helse- og omsorgstjenster – med særlig vekt på demens, terminalomsorg og kulturens betydning i pleie- og omsorgsutøvelse. HIF-Rapport 3. Høgskolen i Finnmark.
- Melbøe, Line & Johnsen, Bjørn-Eirik & Fredreheim, Gunn Elin & Hansen, Ketil Lenert 2016: Situationen för samer med funktionsnedsättning i Norge. Stockholm: Nordens Välfärdscenier.

Melbøe, Line & Hansen, Ketil Lenert & Johnsen, Bjørn-Eirik & Fedreheim, Gunn Elin & Dinesen, Tone & Minde, Gunn-Tove & Rustad, Marit 2016: Ethical and methodological issues in research with Sami experiencing disability. *International Journal of Circumpolar Health*, 75:1. <https://doi.org/10.3402/ijch.v75.31656>. Luettu 14.6.2017.

Miettunen, Tuuli 2012: Pärjäämistarinoita hyvinvointivaltion reunalla. Pro gradu tutkielma. Oulun yliopisto, Giellagas-insituutti.

Mignone, Javier 2003: *Social Capital in First Nations Communities: Conceptual Development and Instrument Validation*. PhD thesis, Department of Community Health Sciences, University of Manitoba, Winnipeg.

Mignone, Javier & O'Neil, John 2005: Social Capital as a Health Determinant in First Nations: An Exploratory Study in Three Communities. *Journal of Aboriginal Health*, March 2005. <https://doi.org/10.3138/ijih.v2i1.28941>. Luettu 14.6.2017

Miller, Daniel (toim.) 2005: *Materiality*. London: Duke University Press.

Minde, Henry 2008: *Indigenous Peoples: Self-determination, Knowledge, Indigeneity*. Delft: Eburon Uitgeverij B.V.

Minkler, Meredith & Wallerstein, Nina (toim.) 2003: *Community based participatory research in health*. San Francisco: Jossey-Bass.

Mitä yhdenvertaisuudella tarkoitetaan? <https://yhdenvertaisuus.fi/mita-on-yhdenvertaisuus>. Luettu 15.2.2017.

Mustonen, Risten 2017: Go dat ii goitgotge leat mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella: giellatrauma ja sámegiela ruovttoluotta váldin. Pro gradu tutkielma. Oulun yliopisto, Giellagas-instituutti. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201705111806>. Luettu 25.2.2018.

Muuri, Anu & Manderbacka, Kristiina 2014: Sosiaalipalvelut – käyttö ja asiakastyytyväisyys. Teoksessa Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 22*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Mäki, Jari 1995: Väärtisuhteet Karesuvannossa, Karesuvannon suomalaistalollisten ja Käsivarren saamelasiporonhoitajien väliset sosiaalis-taloudelliset vuorovaikutussuhteet 1950-luvulta 1970-luvulle. Pro gradu tutkielma. Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos.

Nguyen, Lien & Seppälä, Timo T. 2014: Väestön lääkäripalvelujen käyttö ja kokemukset terveystalouksista. Teoksessa Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 22*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Nickul, Erkki 1968: Suomen saamelaiset Vuonna 1962. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestöntutkimuksesta. Pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto, Tilastotiede.

- Niemi, Einar 2004: Kvenene – innvandring og kultur møte. Teoksessa Ola Alsvik (toim.): Kulturmøter, olkalsamfunn, lokalhistorien og møtet med de fremmede. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Nilsson, Ragnhild 2016: What is actually Indigenous Methodologies in a Sámi context? Aktasne – Together: New concepts, theories and methodologies on Sámi studies II. Sámi Studies Conference, Umeå 9.-11.3.2016.
- Niska, Leena 2017: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2012–2015: Raportti saamen kielilain toteutumisesta. Inari: Saamen kielineuvosto/Saamen kielen toimisto.
- Nordlie-Berg, Mikkel 2018: The governance of urban indigenous spaces: Norwegian Sámi examples. *Acta Borealia, A Nordic Journal of Circumpolar Societies* 35: 1, 49-72.
- Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa asuvien saamelaisten itsemurhien ehkäisy suunnitelma. Alkuperäisen ruotsinkielisen version suomennos 2017. Saamelaisten kansallinen osaamiskeskus – Psykkinen terveys ja päihdehuolto & Saamelaisneuvosto. <https://docplayer.fi/51280765-Norjassa-ruotsissa-ja-suomessa-asuvien-saamelaisten-itsemurhien-ehkaisy-suunnitelma.html> Luettu 5.4.2018.
- Nussbaum, Martha 2011: *Creating capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Nymand Larsen, Joan & Fondahl, Gail (toim.) 2010: *Arctic Human Development Report. Regional Processes and Global Linkages*. Nordic Council of Ministers, Copenhagen. Denmark: Rosendahls-Schultz Grafisk.
- Nymo, Randi 2011: ”En ska ikkje gje sæ over en ska ta tida til hjelp”. Helseomsorgssystemer i samiske markebygder i Nordre Nordland og Sør-Troms. *Praksiser i hverdagslivet*. Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor. Universitet i Tromsø, Helsevitenskapliga Fakultet, Institutt for helse og omsorgsfag.
- Nyseth, Toril & Pedersen, Paul 2015: Stedsidentifisering og tilhørighet blant same i Tromsø, Rovaniemi og Umeå. Teoksessa Paul Pedersen & Torill Nyseth (toim.): *City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer i et samisk perspektiv*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Nyseth, Toril & Pedersen, Paul 2015a: Bysamiske identitetskategorier – Same i byen eller bysame? Teoksessa Paul Pedersen & Torill Nyseth (toim.): *City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer i et samisk perspektiv*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Nystad, Kristine & Spein, Anna Rita & Balto, Asta Mitkija & Ingstad, Benedicte 2017: Ethnic identity negotiation among Sami youth living in a majority Sami community in Norway. *International Journal of Circumpolar Health* 76:1. <https://doi.org/10.1080/22423982.2017.1316939>. Luettu 14.10.2017.
- Nyysönen, Jukka 2008: ”Everybody recognized that we were not white”. Sami identity politics in Finland, 1945–1990. Universitetet i Tromsø. <https://munin.uit.no/handle/10037/1147> Luettu 1.10.2016.
- Nyysönen, Jukka 2009: De finska samernas etnopolitiska mobilisering inom statliga ramar. Teoksessa Lars Elenius, Patrik Lantto & Matti Enbuske (toim.): *Fredens konsekvenser: samhällsförändringar i norr efter 1809*. Luleå: Luleå tekniska universitet.

- Nyyssönen, Jukka 2018: Saamelaispolitiikka itsenäisessä Suomessa – kriittinen synteesi. Faravid, Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauskirja 45:1.
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2008: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006. Saamen kielineuvosto, Saamen kielen toimisto. Inari: Saamelaiskäräjät.
- Oikeusministeriö (OM). Mitä yhdenvertaisuudella tarkoitetaan. <https://yhdenvertaisuus.fi/mita-on-yhdenvertaisuus>. Luettu 3.4.2017.
- Olthuis, Marja-Liisa & Kivelä, Suvi & Skutnabb-Kangas, Tove 2013: Revitalising Indigenous Languages: How to Recreate a Lost Generation. Bristol: Multilingual Matters.
- Omma, Lotta & Sandlund, Mikael & Jacobsson, Lars 2013: Suicidal expressions in young Swedish Sami, a cross-sectional study. *International Journal of Circumpolar Health*, 72:1, <https://dx.doi.org/10.3402%2Fijch.v72i0.19862>. Luettu 14.10.2017.
- Oskal, Nils 1995: Det rette, det gode og reinlykke. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- Paine, Robert 1957: Coast Lapp Society 1. A Study of Neighbourhood in Revsbotn Fjord. Tromsø Museums Skrifter IV. Tromsø: Tromsø Museum.
- Pajula, Elina 2014: Tositarinoita osallisuudesta. Teoksessa Arja Jämsén & Anne Pyykkönen (toim.): Osallisuuden jäljillä. Joensuu: Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys.
- Papps, Elaine & Ramsden, Irihapeti 1996: Cultural Safety in Nursing: The New Zealand Experience. *International Journal for Quality in Health Care* 8:5, 491–497.
- Pasanen, Annika 2015: Kuávsui já peeivičuová. ‘Sarastus ja päivänvalo’: Inarinsaamen kielen revitalisaatio. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Pasanen, Annika 2016: Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 39. Helsinki: Oikeusministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-530-0> Luettu 4.3.2019.
- Pels, Dick & Hetherington, Kevin & Vandenberghe, Frédéric 2002: The status of the object. Performances, meditations, and techniques. *Theory, Culture & Society* 19:5-6, 1–21.
- Pedersen, Paul & Høgmo, Asle 2012: Sápmi slår tilbake – samiske revitaliserings- og moderniseringsprosesser i siste generasjon. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Pedersen, Paul & Nyseth, Torill (toim.) 2015: City-Saami: Same i byen eller bysame? Skandinaviske byer i et samisk perspektiv. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Pedersen, Steinar 1999: Statens eiendomsrett til grunnen i Finnmark – en del av den interne ”kolonihistorie”. Teoksessa Harald Eidheim (toim.): Samer og nordmenn. Temaer i jus, historie og sosialantropologi. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Pehrson, Robert 1957: *The Bilateral Network of Social Relations in Könkämä Lapp District*. Samiske samlinger 7. Oslo: Norsk Folkemuseum.

Pettersen, Torunn 2014: *Sámi ethnicity as a variable. Premises and implications for population-based studies on health and living conditions in Norway*. A dissertation for the degree of Philosophiae Doctor. Tromsø: The Arctic University of Norway.

Peters, Evelyn & Andersen Chris (toim.) 2013: *Indigenous in the City. Contemporary Identities and Cultural Innovation*. Vancouver: UBCPress.

Pirinen, Raila. *Ilta-Sanomat* 3.2.2000

Pohjola, Anneli 2007: *Eettisyyden haaste tutkimuksessa*. Teoksessa Leena Viinamäki & Erkki Saari (toim.): *Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen*. Helsinki: Tammi.

Pohjola, Anneli 2016: *Language as a cultural mediator in social work: Supporting Sámi culture with services in Sámi*. *International Social Work* 59:5, 640–652.

Pohjola, Anneli & Heikkilä, Lydia 2013: *Saamelaisten oikeus hyvinvointiin ja palveluihin: Tutkimus saamelaisten hyvinvointipalvelukokemuksista ja tarpeista*. Teoksessa Johanna Hurtig, Anna Nikupeteri & Marjo Romakkaniemi (toim.): *Oikeudenmukaisuus sosiaalityössä*. Talentia-lehti, Sosiaalityön tutkimuksen seura, 17–22.

https://www.academia.edu/6386788/Mihin_kysymyksiin_oikeudenmukaisuusteoriavastaavat
Luettu 12.5.2015.

Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor 2011: *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*. *Diedut 1. Guovdageaidnu: Sámi Allaskuvla*.

Portes, Alejandro 2000: *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*. Teoksessa Eric L. Lesser (toim.): *Knowledge and Social Capital. Foundations and Applications*. Boston: Butterworth-Heinemann.

Poutasuo, Ani 1995: *Uraanisamelaiset ja heidän saamelaisuutensa*. Proseminaaritutkielma folksloristiikan proseminaarissa. Helsingin yliopisto.

Proulx, Craig & Laurier, Wilfried (toim.) 2011: *Aboriginal Peoples in Canadian Cities: Transformations and Continuations*. Waterloo: Wilfried Laurier University Press.

Putnam, Robert D. 1993: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.

Puuronen, Vesa 2004: *Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta tienhaarassa*. Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja 8. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Puuronen, Vesa 2011: *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Pääkkönen, Erkki 2008: *Saamelainen etnisyyden ja pohjoinen paikallisuus: Saamelaisten etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike*. *Acta Universitatis Lapponiensis* 153. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

- Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno 2013: Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Teoksessa Taina Era (toim.): Osallisuus – oikeutta vai pakkoa? Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Rajavaara, Marketta 2008: Unohdettu ihminen? Asiakaslähtöisyys kuntoutuksen kehittämisessä. *Kuntoutus* 2, 43–47.
- Ramirez, Renya K. 2007: *Native Hubs: Culture, Community, and Belonging in Silicon Valley and Beyond*. Durham NC: Duke University Press.
- Ramsden, Irihapeti 1992: *Kawa Whakaruruhau: Guidelines for Nursing and Midwifery Education*. Wellington, NZ: Nursing Council of New Zealand.
- Rask, Shadia 2018: *Diversity and Health in the Population Findings on Russian, Somali and Kurdish Origin Populations in Finland*. *Dissertationes Scholae Doctoralis Ad Sanitatem Investigandam Universitatis Helsinkiensis*. Helsinki: Unigrafia.
- Rasmus, Minna 2008: *Bággu vuolgit, bággu birget. Sámemánaid ceavžinstrategijiat Suoma álbotskuvlla ásodagain 1950–1960-logus*. Oulu: Oulu Universitehta, Giellagas-instituutta.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina 2011: *Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo*. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.): *Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja: Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Rautio, Arja & Eriksen, Heidi & Johnson, Rhonda & Rhym, Elizabeth 2017: *The Ethics of Community Based Participatory Research with Sami Communities in Northern Finland: An Exploratory Study*. *Julkaisematon käsikirjoitus* 17.11.2017.
- Redvers, Jennifer & Bjerregaard, Peter & Eriksson, Heidi & Fanian, Sahar & Healey Gwen K. & Hiratsuka, Vanessa & Jong, Michael & Larsen, Christina Viskum Lytken & Linton, Janice & Pollock, Nathaniel J. & Silviken, A. & Stoor, Petter & Chatwood, Susan 2015: *A scoping review of Indigenous suicide prevention in circumpolar regions*. *International Journal of Circumpolar Health*. 74:1. doi: 10.3402/ijch.v74.27509. Luettu 14.6.2017.
- Richmond, Chantelle A. M. & Ross, Nancy A. & Egeland, Grace M. 2007: *Social Support and Thriving Health: A New Approach to Understanding the Health of Indigenous Canadians*. *American Journal of Public Health*. 97:10, 1827–1833.
- Ronkainen, Suvi 1999: *Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rosa, Marcelo C. 2016: *Sociologies of the South and the actor-network-theory: Possible convergences for ontoformative sociology*. *European Journal of Social Theory* 5, 1–18. <https://doi.org/10.1177/1368431015613714>. Luettu 30.8.2017.
- Rossmann, Gretchen B. & Rallis, Sharon F. 2003: *Learning in the Field: An Introduction to Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Rouvinen-Wilenius, Päivi & Aalto-Kallio, Mervi & Koskinen-Ollonqvist, Pirjo & Nikula, Tuuli 2011: Osallisuus osana tasa-arvoa. Teoksessa Päivi Rouvinen-Wilenius & Pirjo Koskinen-Ollonqvist (toim.) 2011: Tasa-arvo ja osallisuus väylä terveyteen. Järjestöt suunnan näyttäjänä.

Terveyden edistämisen keskuksen julkaisuja 9. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus.

Ruuskanen, Petri 2001: Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntaukset ja mekanismit. VATT-tutkimuksia 81. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

Saamelaisasiain komitean mietintö 1952.

Saamelaiskomitean mietintö 1973:46.

Saamelaisten lukumäärä vuoden 2015 Saamelaiskäräjien vaaleissa. Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2015.

Saamelaisten perinteisten elinkeinojen nykytilanne Suomessa. Biodiversiteettisopimuksen seurantaindikaattorien taustoitus. Saamelaiskäräjät, 2017.

Saamelaisten sosiaali- ja terveystalouden kehittämissuunnitelma 2016–2019. Saamelaiskäräjät 19.12.2016.

Saamenkielisten palveluiden tulevaisuuden palvelukokonaisuudet. Saamenkielisten palveluiden asiakasprosessityöskentelyn tuloksia. Sote Savotta -hanke, Saamenkieliset palvelut -työryhmä 20.6.2016.

Saastamoinen, Mikko 2006: Minuus ja identiteetti tutkimuksen haasteina. Teoksessa Pertti Rautio & Mikko Saastamoinen (toim.): Minuus ja identiteetti. Sosiaalipsykologinen ja sosiologinen näkökulma. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Safran, William 1991: Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. Diaspora 1: 83–99.

Sámi áššiid soabadanproseassa. Gullanraporta 2017. Saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi. Kuulemisraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 14. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161165/14_18_Saamelaisten%20asioita%20koskeva%20sovintoprosessi_WEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 30.11.2018.

Sam, David L. & Berry, John W. 2010: Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. Perspectives on Psychological Science 5:4, 472–481.

Sara, Magreta 2016: Davvisámegiela gielladilli Anára ja Eanodaga gielddain – meroštallojuvvon UNESCO Language Vitality and Endangerment -dokumeantta fáktoriid mielde. Pro gradu tutkielma. Oulu Yliopisto, Giellagas-instituutti.

Savage, Michael 2010: The Politics of Elective Belonging. Housing, Theory and Society 25:2, 115–161.

Sen, Amartya 1990: Capability as Well-being. Teoksessa Martha Nussbaum & Amartya Sen (toim.): The Quality of Life. New York: Oxford University Press.

Sen, Amartya 1999: Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press.

Seurujärvi-Kari, Irja 2010: «Nubbi» sápmelašvuodas – ođđalágan identitehtat. Sámi Diedđalas Áigečala. <http://site.uit.no/aigečala/files/2013/03/2010-seurujarvi-kari.pdf>. Luettu 18.11.2017.

Siisiäinen, Martti 1990: Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle. Jyväskylä: Tutkijaliitto.

Siisiäinen, Martti 1998: Uusien ja vanhojen liikkeiden keinovalikoimat. Teoksessa Kaj Immonen & Martti Siisiäinen (toim.): Uudet ja vanhat liikkeet. Tampere: Vastapaino, Tampere.

Simpson, Audra & Smith, Andrea (toim.) 2014: Theorizing Native Studies. USA: Duke University Press.

Sinervo, Leini & Hietapakka, Laura 2013: Työttömien terveystaloudelliset tulokset. Valtakunnallisen terveystaloudellisen tutkimuksen 2013 tulokset. Työpaperi 41. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Siuruainen, Eino 1973: Raportti Suomen saamelaisväestön taloudellisista oloista vuoden 1970 verotustietojen perusteella. Saamelaiskomitean mietintö 1973:46, Liite: Tutkimusraportit. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Siuruainen, Eino 1976: The Population in the Sámi Area of Finnish Lapland. A regional study with special emphasis on rates and sources of income. Acta Universitatis Ouluensis, A 40. Oulu: Oulun yliopisto.

Smith, Linda Tuhiwai 1999: Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples. Zed Books Ltd. Dunedin: University of Otago Press.

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM). Osallisuuden edistäminen. <https://stm.fi/osallisuuden-edistaminen>. Luettu 28.9.2016.

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM): Työttömien terveydenhuollon järjestäminen. Kirje 19.8.2013. <https://stm.fi/documents/1271139/1365032/Ty%C3%B6tt%C3%B6mien+terveydenhuollon+j%C3%A4rjest%C3%A4minen/3b1979ea-c36c-4114-9399-6c45e49b40b1/Ty%C3%B6tt%C3%B6mien+terveydenhuollon+j%C3%A4rjest%C3%A4minen.pdf> Luettu 28.9.2016.

Spivak, Gyatri 1993: Can the Subaltern Speak? Teoksessa Patrick Williams & Laura Chrisan (toim.): Colonial Discourse and Post-Colonial Theory. A Reader. London: Harvester Wheatsheaf.

Stoor, Jon Petter A. & Kaiser, Niclas & Jacobsson, Lars & Renberg, Ellinor Salander & Silviken, Anne 2015: "We are like lemmings": making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sámi in Sweden. International Journal of Circumpolar Health 74: 10. doi: 10.3402/ijch.v74.27669. Luettu 14.6.2017.

Stoor, Maritta 1999: "Enköhän mie itte tiää parhaiten, kuka mie olen". Suomea puhuvien saamelaisten ja nk. lappalaisten uusidentifikaatio. Teoksessa Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola & Mervi Autti (toim.): Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa 1: Outamaalta tunturiin. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisu C 16. Inari: Kustannus-Puntsi.

Strakosch, Elizabeth 2015: Neoliberal indigenous Policy. Settler Colonialism and the 'Post-Welfare' State. UK: Palgrave MacMillan.

Stordahl, Vigdis 1994: Same i den modern verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfun. Avhandling for Dr. Philos. graden ved Institutt for Samfunnsvitenskap i Tromsø. Davvi Girgi os.

Stordahl, Vigdis 2007: Saamelaisen psykiatrian kehittämisestä. Teoksessa Harald Eidheim & Vigdis Stordahl (toim.): Kulttuuritietoisia kohtaamisia. Sosiaali- ja terapiatyöstä saamelaisalueella. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 26. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Schwartz, Seth J. & Unger, Jennifer B. & Zamboanga, Byron L. & Szapocznik, José 2010: Rethinking the Concept of Acculturation. Implications for Theory and Research. *American Psychologist* 65:4, 237–251.

Särkelä-Kukko, Mona 2014: Osallisuuden eriarvoisuus ja eriarvoistuminen. Mistä puhumme, kun puhumme osallisuudesta? Teoksessa Arja Jämsén & Anne Pyykkönen (toim.): Osallisuuden jäljillä. Joensuu: Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry.

Taylor, John 2008: Indigenous peoples and indicators of well-being: Australian perspectives on United Nations global frameworks. *Social Indicators Research* 87:1, 111–126.

Te Ara Tika. Guidelines for Māori research ethics: A framework for researchers and ethics committee members 2010. Health Research Council of New Zealand. <http://www.hrc.govt.nz/news-and-publications/publications/te-ara-tika-guidelines-m%C4%81ori-research-ethics-framework-researcher> (Luettu 2.12.2014).

Tervaniemi, Saara & Länsman, Anne 2012: Saamen kielen käyttö Utsjoella. Saamelaiskäräjät, Saamen kielen toimisto ja ”Saamen kielikeskus Utsjoelle” -esiselvityshanke.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Hyvinvointi. <https://thl.fi/en/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/hyvinvointi>. Luettu 29.9.2017.

Tervonen, Miika 2014: Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.): Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Toimintalinja 5: Sosiaalinen osallisuus ja köyhyyden <https://stm.fi/rahoitus-ja-avustukset/eun-rakennerahastot/valtakunnallinen-teema>. Luettu 29.9.2014.

Tri-Council Policy Statement (TCPS): Ethical Conduct for Research Involving Humans 2010. Chapter 9: Research Involving the First Nations, Inuit and Métis Peoples of Canada. http://www.ncehr-cnerh.org/english/code_2/ Luettu 2.12.2014.

Tuck, Eve & Yang, K. Wayne 2014: R-Words; Refusing Research. Teoksessa Django Paris & Maisha T. Winn (toim.): Humanizing Research: Decolonizing Qualitative Inquiry with Youth and Communities. Thousand Oakes, CA: Sage Publications.

Tuhiwai Smith, Linda 1999: *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Zed Books Ltd, London & New York. University of Otago Press.

Turi, Anne Lene & Bals, Margrethe & Skre, Ingunn B. & Kvernmo, Siv 2009: Health service use in indigenous Sami and non-indigenous youth in North Norway: A population based survey. *BMC Public Health* 2009, 378.

Turun Sanomat 22.3.2017. Turun yliopiston ainutlaatuista aineistoa päätyi roskalavalle sateeseen – osa tuhoutunut. <https://www.ts.fi/uutiset/paikalliset/3443533/Turun+yliopiston+ainutlaatuista+aineistoa+paaty+roskalavalle+sateeseen++osa+tuhoutunut>. Luettu 3.3.2019. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä. [www.tenk.fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissä](http://www.tenk.fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa). Luettu 11.10.2016.

Uusi-Rauva, Kati 1996: ”Mä laitan lapintakin päälle ja ajelen ratikassa”. Helsingin seudulla asuvien saamelaisten etnisyys ja saamelaisen perinteen ylläpito 1990-luvulla. Pro gradu tutkielma. Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos.

Uttjek, Margaretha 2016: *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Stockholm: Nordens välfärdscenter.

Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.) 2014: *Suomalaisten hyvinvointi*. Teema 22. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Vaarama, Marja & Mukkila, Susanna & Hannikainen-Ingman, Katri 2014: *Suomalaisten elämänlaatu nuoruudesta vanhuuteen*. Teoksessa Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi*. Teema 22. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Valkonen, Sanna 2009: *Poliittinen saamelaisuus*. Tampere: Vastapaino.

Valkonen, Sari 1998: ”Että tämmönen saamelainen minä olen”. Saamelainen identiteetti asuntolasukupolven elämäkertojen valossa. Pro gradu tutkielma. Tampereen yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta.

Vallance, Theodore & D’Augelli, Anthony R. 1982: The helping community: Characteristics of natural helpers. *American Journal of Community Psychology* 10:2, 197–205.

Varhila, Kirsi 2018: Saamenkielisiä sote-palveluita tuetaan jatkossakin nykyisellä tavalla. Lappi puhuu 26.4.2018. Lapin Kansa.

Vartiainen, Pirkko & Mäkinen, Eija & Ollila, Seija & Raisio, Harri 2012: Deliberatiivinen käänne lähidemokratiassa: Ikäihmisten näkemyksiä osallistumisesta. *Futura* 31:4, 5–15.

Verran, Helen 1998: Re-imagining land ownership in Australia. *Post-Colonial Studies* 1:2, 237–254.

Verran, Helen 2002: A post-colonial moment in Science studies: alternating firing regimes of environmental scientists and aboriginal landowners. *Social Studies of Science* 32:5–6, 729–762.

Vetoamus saamenkielisten sosiaali- ja terveystieteiden saatavuuden turvaamiseksi 2018. Dno:300/D.a.4/2018. Inari: Saamelaiskäräjät.

Vuorijärvi, Petri 2014: Moniulotteisen korrespondenssianalyysin soveltamisesta yhteiskuntatieteissä. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201511061357>. Luettu 3.3.2018

Viertiö, Satu & Suvisaari, Jaana 2017: Mielenterveysoireet ja palveluiden käyttö mielenterveysongelmien vuoksi Suomessa vuosina 2012–2015 – alueellinen tarkastelu. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Vilkko, Anni & Muuri, Anu & Saarikalle, Kristiina & Noro, Anja & Finne-Soveri, Harriet & Jokinen, Sari 2014: Läheisavun moninaisuus. Teoksessa Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.): Suomalaisten hyvinvointi. Teema 22. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Väestölaskenta 1970. Suomen virallinen tilasto (SVT) VI C:104, Osa XVII C. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Ware, Vicky-Ann 2013: Improving the Accessibility of Health Services in Urban and Regional Settings for Indigenous People. Resource sheet no. 27 produced for the Closing the Gap Clearinghouse. Canberra: Australian Institute of Health and Welfare. <http://hdl.handle.net/10536/DRO/DU:30069870>. Luettu 23.9.2018.

Wells, Gordon 2009: Dialogic Inquiry as Collaborative Action Research. Teoksessa Bridget Somekh & Susan E. Noffke (toim.): Handbook of Educational Action Research. London: Sage.

West, Helga 9.11.2018: Mitäs me väsyneet saamelaiset, maailman tutkituin kansa. <https://helgawest.com/2018/11/09/mitas-me-vasyneet-saamelaiset-maailman-tutkituin-kansa/> Luettu 3.3.2019.

Williams, Robyn 1999: Cultural Safety – What Does it Mean for Our Work Practice? Australia and New Zealand Journal of Public Health 23:2, 213–214.

Wilson, Shawn 2001: What is indigenous research methodology? Canadian Journal of Native Education 25:2, 175–179.

Wilson, Shawn 2008: Research is Ceremony: Indigenous Research Method. Fernwood Pub.

World Bank 2013: Inclusion Matters. The Foundation for Shared Prosperity. Advance Edition. World Bank Publications. Washington DC: The World Bank. http://siteresources.worldbank.org/EXTSOCIALDEVELOPMENT/Resources/244362-1265299949041/6766328-1329943729735/8460924-1381272444276/InclusionMatters_AdvanceEdition.pdf

Yehia, Elena 2007: Descolonización del conocimiento y la práctica: un encuentro dialógico entre el programa de investigación sobre modernidad /colonialidad / decolonialidad latinoamericanas y la teoría actor-red. Tabula Rasa 6, 85–114.

Yhteiskunnallinen osallistuminen ja syrjäytyminen Suomessa. https://europa.eu/youth/fi/article/37/2029_fi. Luettu 27.10.2016

YK:n julistus alkuperäiskansojen oikeuksista ja alkuperäiskansojen maailmankonferenssina tunnetun YK:n yleiskokouksen korkean tason täysistunnon loppuasiakirja.
Ulkoasiainministeriön julkaisuja 5/2016.

Yleinen väestölaskenta 1960. Väestön ikä, siviilisäätö, pääkieli ym. Suomen virallinen tilasto (SVT) VI: C 103. Helsinki 1963.

Yle Sápmi 10.8.2018: Vuosttas skuvlabeaivve viegai njuolga oahpaheaddji askái – Sámeoahpahus álggii Helssegis. https://yle.fi/uutiset/osasto/sapmi/vuosttas_skuvlabeaivve_viegai_njuolga_oahpaheaddji_askai__sameoahpahus_alggii_helssegis/10345382. Luettu 4.3.2019.

Yle Sápmi 1.3.2019: Oanehaččat: Anára skuvlla rektor ii ane vanhemiid evttohusaid sadjásaš skuvlalanjain heivvolažžan, Oulus álgá sáme-suomagielat luohkká, Suomas plánejit Reindeer Mafia -tv-ráiddu, Kalevala Koru Kulturruhtarádju doarju nuortalaš kulturárbbi 20 000 euroin ja Sámediggi ohcá kulturčáli. https://yle.fi/uutiset/osasto/sapmi/oanehaccat_anara_skuvlla_rektor_ii_ane_vanhemiid_evttohusaid_sadjasas_skuvlalanjain_heivvolazzan_oulus_alga_same-suomagielat_luohkka_suomas_planejit_reindeer_mafia_tv-raiddu_kalevala_koru_kulturruhtaradju_doarju_nuortalas_kulturarbbi_20_000_euroin_ja_samediggi_ohca_kulturcalli/10668011. Luettu 4.3.2019.

Yle Uutiset 18.8.2017: Lapin matkailubuumi pahentaa asuntopulaa – Inarissa tarve sadalle asunnolle. <https://yle.fi/uutiset/3-9781975> Luettu 3.3.2019.

Yle Uutiset 26.9.2017: THL: 6 000 ihmisen henkilötiedot ja laboratoriotulokset vuosivat verkkoon – Pääjohtaja: “Pyydän anteeksi”. <https://yle.fi/uutiset/3-9851111>

Yle Uutiset 18.12.2018: Yle testasi: Saako Kelasta saamenkielistä palvelua, kuten laki vaatii? Tulkkkaus järjestyi kahden päivän päähän. <https://yle.fi/uutiset/3-10558481> Luettu 4.3.2019.

Young, T. Kue & Revich, Boris & Soininen, Leena 2015: Suicide in circumpolar regions: an introduction and overview. *International Journal of Circumpolar Health* 4, 74.

Lainsäädäntö

Asetus saamelaiskäräjistä 1727/1995.

Asetus saamelaisvaltuuskunnasta 824/1973.

Erikoissairaanhoidolaki 1062/1989.

Henkilötietolaki 523/1999.

Kielilaki 423/2003.

Kolttien maanjärjestelylaki 593/1969.

Kolttalaki 611/1983.

Kolttalaki 253/1995.

Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017).

Laki eräiden kolttien asuttamisesta 273/1955; 339/1955.

Laki iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvuluista 980/2012.

Laki lasten päivähoidosta 36/1973; 875/1981; 239/1973; 1338/1994.

Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta 875/1981.

Laki lasten päivähoidosta annetun lain 11a§ muuttamisesta 630/1991; 1129/1996.
Laki lukiolain 18§ muuttamisesta 426/1992.
Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta 488/1999.
Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta 635/1998; 1186/1998.
Laki peruskoululain muuttamisesta 1448/1994.
Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992.
Laki saamelaiskäräjistä 974/1995.
Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa 516/1991.
Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.
Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995.
Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987.
Lukiolaki 629/1998.
Peruskoululaki 476/1983.
Perusopetuslaki 628/1998.
Saamen kielilaki 1086/2003.
Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
Suomen perustuslaki 731/1999.
Terveystieteiden tutkimuslaki 1326/2010.
Yhdenvertaisuuslaki 21/2004.

HE 248/1994 vp.14 Hallituksen esitys Eduskunnalle saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa koskevien säännösten ottamisesta Suomen hallitusmuotoon ja muuhun lainsäädäntöön.

HE 44/2017 vp. Hallituksen esitys saamen kielilain muuttamisesta.

HE 15/2017 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle maakuntien perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi sekä Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan 12 ja 13 artiklan mukaisen ilmoituksen antamiseksi.

HE 16/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi asiakkaan valinnanvapaudesta sosiaali- ja terveydenhuollossa ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle asiakas- ja potilaslaiksi sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi. 6.7.2018. <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=c951a516-0f4f-4f05-8722-d3a55b0fa4a7>. Haettu 29.8.2018.

EU:n tietosuoja-asetus. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetetus (EU 2016/679).

18. Liitteet

Liite 1. Hierarkkisen ryhmittelyanalyysin tuloksena luotu ryhmittely yleisimmistä identiteettivalintojen yhdistelmistä.

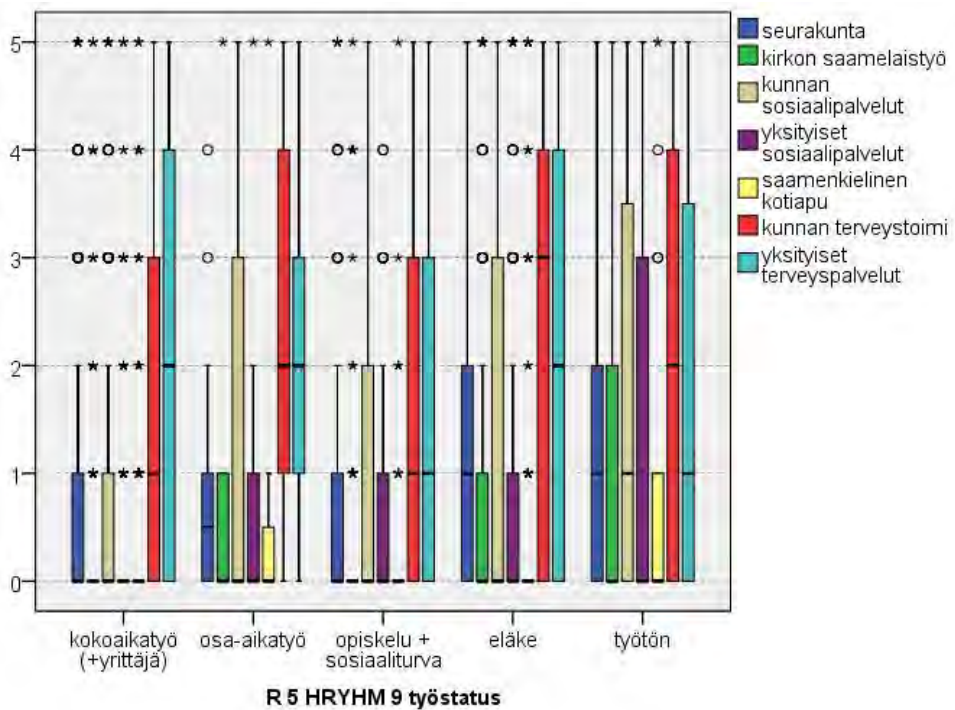
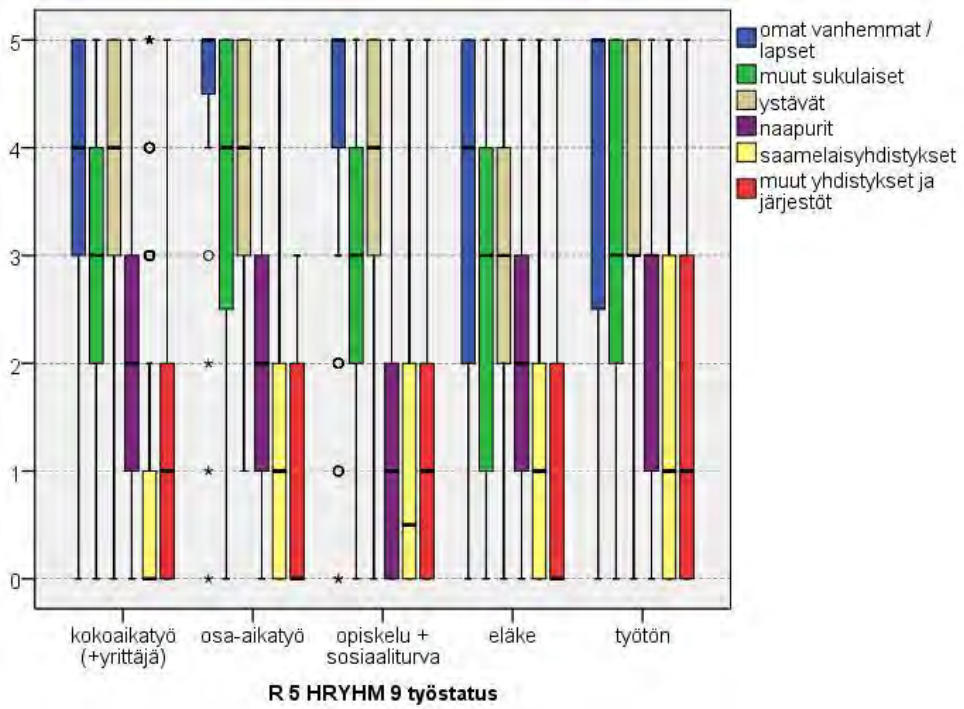
\$identiteetti*R2_HRYHM_ident Crosstabulation

		R2_HRYHM_identiteetti					Total	
		saamelainen / pohjoissaamelainen	kolttsaamelainen	moni- identiteetti	inariinsaamelainen	suomalainen / kaupunkisaamelainen		
\$identiteetti ^a	saamelainen	Count	124	3	163	10	0	300
	inariinsaamelainen	Count	9	1	8	101	0	119
	kolttsaamelainen	Count	3	42	10	2	1	58
	pohjoissaamelainen	Count	75	0	52	1	7	135
	ulkosaamelainen	Count	7	1	25	2	6	41
	kaupunkisaamelainen	Count	33	2	50	9	16	110
	suomalainen	Count	16	32	174	73	109	404
	saamelaislasten vanhempi	Count	16	4	17	2	2	41
	monikulttuurinen	Count	33	11	58	10	2	114
Total	Count	316	96	557	210	143	1322	

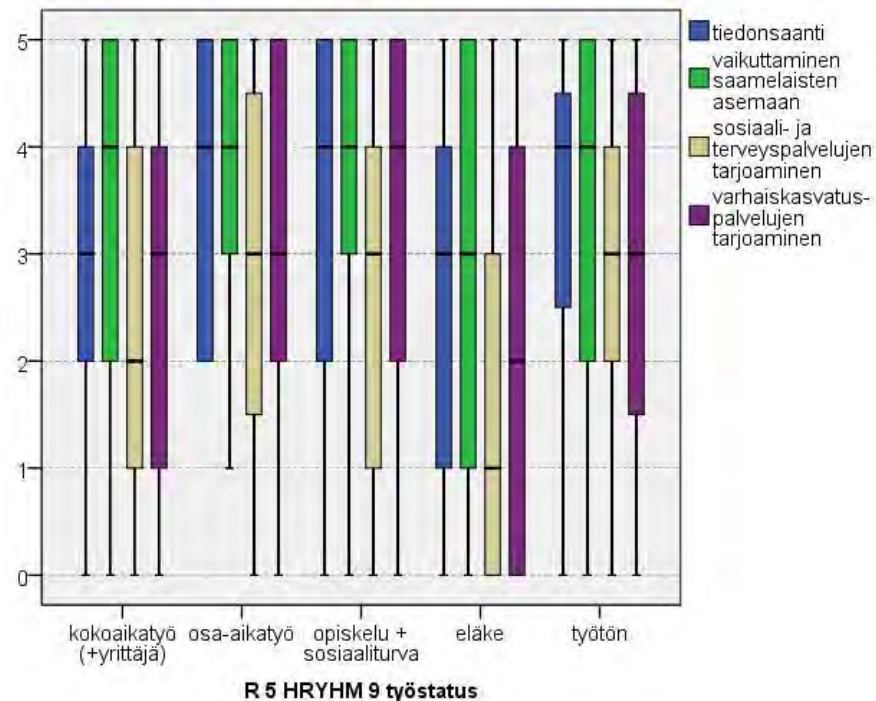
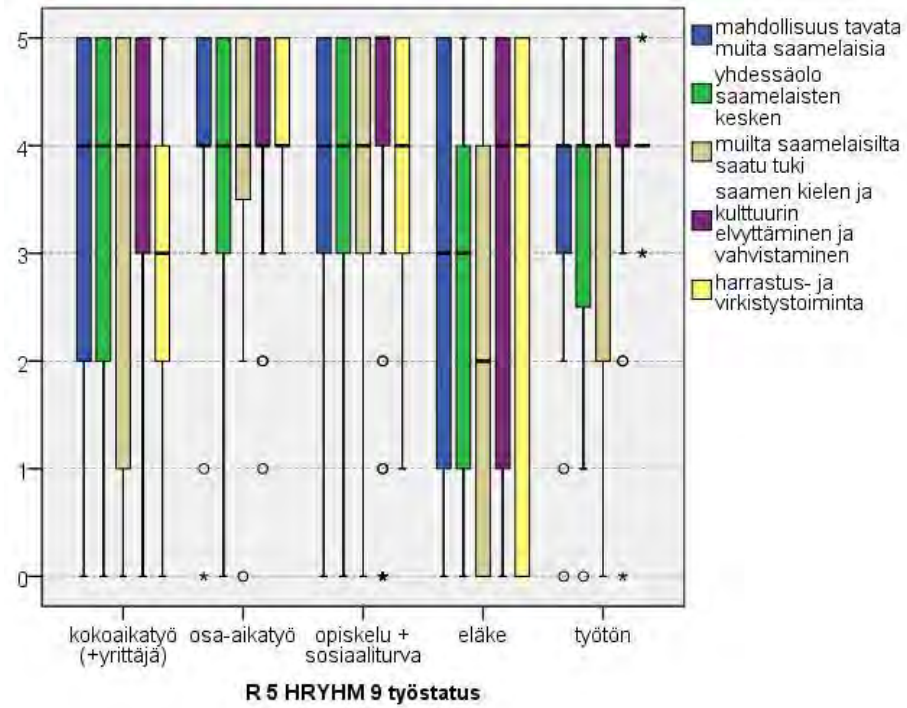
Percentages and totals are based on responses.

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

Liite 2. Saamelaisten arjen avun lähteet suhteessa ammattiasemaan.

Liite 3. Saamelaisyhdistysten merkitykset vastaajan työmarkkinastatukseen.

Liite 4. Saamen kieleen ja kulttuuriin kiinnittyminen suhteessa ammattiasemaan.

		saamelaisuuden liittäminen eri asioihin ja saamenkielen käytön intensiivisyys eri areenoilla (MCA alueet)				Total
		vahva monitahoinen kiinnittyminen	melko vahva monitahoinen kiinnittyminen	melko ohut kiinnittyminen, ei kielellistä	ohut kiinnittyminen, ei kielellistä	
§työstatus ^a	kokoaikaisessa palkkatyössä	44	107	80	49	280
		38,3%	47,1%	40,0%	41,9%	
	osa-aikaisessa palkkatyössä	11	18	16	8	53
		9,6%	7,9%	8,0%	6,8%	
	työtön	11	16	13	7	47
		9,6%	7,0%	6,5%	6,0%	
	vanhempain- tai hoitovapaalla	4	10	5	3	22
		3,5%	4,4%	2,5%	2,6%	
	opiskelija	13	27	21	16	77
		11,3%	11,9%	10,5%	13,7%	
	sairauslomalla	3	4	6	2	15
		2,6%	1,8%	3,0%	1,7%	
	eläkkeellä	35	60	63	36	194
		30,4%	26,4%	31,5%	30,8%	
	poroelinkeinon, kalastuksen tai muun luontaiselinkeinon harjoittaja	6	2	2	0	10
		5,2%	0,9%	1,0%	0,0%	
	muun alan yrittäjä	7	7	11	3	28
		6,1%	3,1%	5,5%	2,6%	
	Total	115	227	200	117	659

Percentages and totals are based on respondents.

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

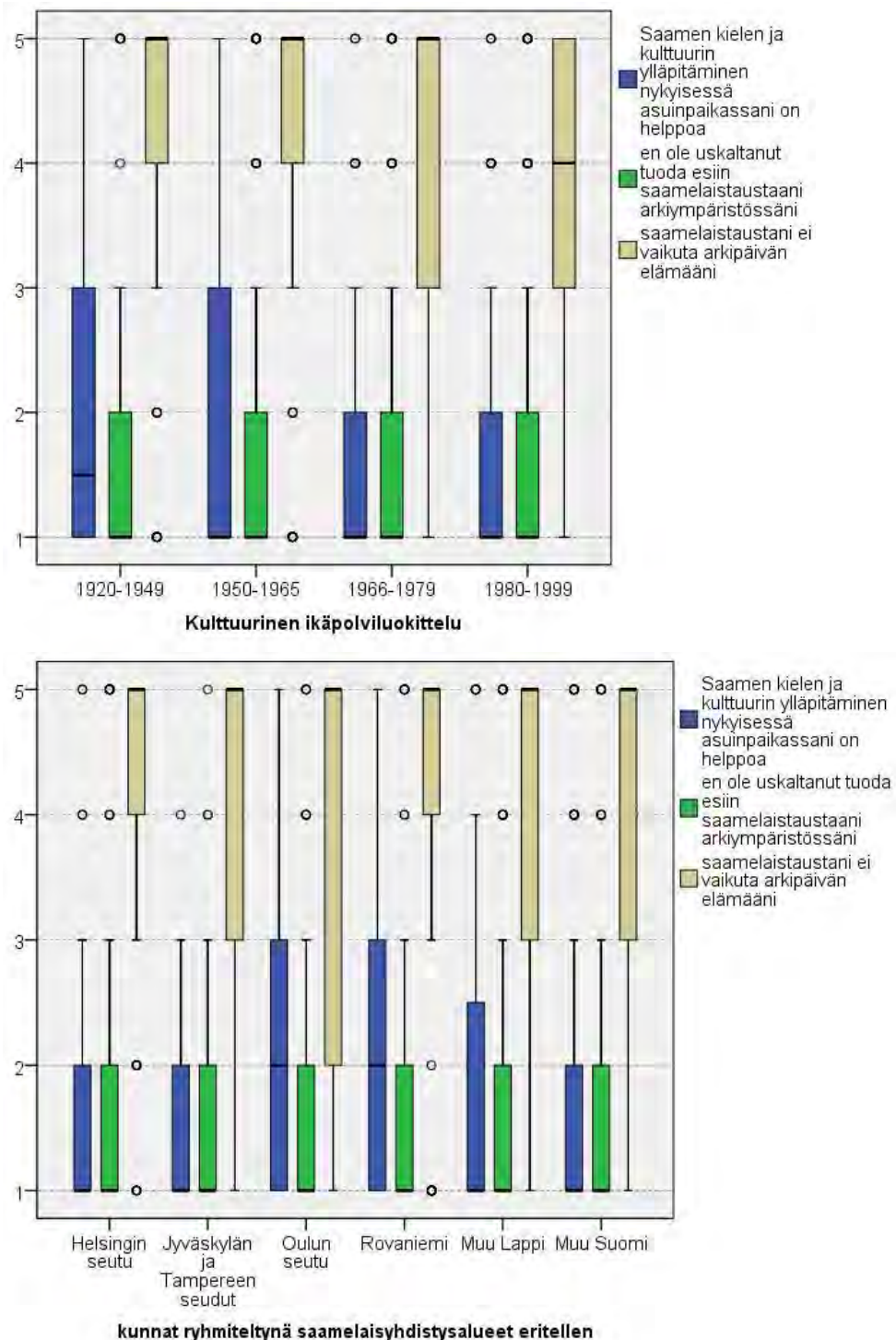
Liite 5. Saamelaisten kokema syrjintä ikäpolvittain ja syrjintätahoittain tarkasteltuna.

		Kulttuurinen ikäpolviluokittelu				
		1920-1949	1950-1965	1966-1979	1980-1999	Total
\$A2_syrjintä ^a	A koulu, toiset oppilaat	7	21	20	15	63
		38,9%	42,0%	58,8%	46,9%	
	A koulu, opettajat	3	8	8	1	20
		16,7%	16,0%	23,5%	3,1%	
	A työpaikka	1	11	6	7	25
		5,6%	22,0%	17,6%	21,9%	
	A lähiyhteisö	3	10	6	2	21
		16,7%	20,0%	17,6%	6,3%	
	A_asuntola	0	2	0	0	2
		0,0%	4,0%	0,0%	0,0%	
	A_yht_kuntajärjestelmä	3	4	2	0	9
		16,7%	8,0%	5,9%	0,0%	
	A_some	0	0	1	1	2
		0,0%	0,0%	2,9%	3,1%	
	A_muu_media	0	0	0	1	1
		0,0%	0,0%	0,0%	3,1%	
	A_toiset_saamelaiset	2	7	8	6	23
		11,1%	14,0%	23,5%	18,8%	
	A_suomalaiset	5	6	4	5	20
		27,8%	12,0%	11,8%	15,6%	
Total		18	50	34	32	134

Percentages and totals are based on respondents.

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

Liite 6. Saamen kielen ja kulttuurin ylläpitäminen suhteessa ikäpolviin ja asuinpaikkaan. (1 = eri mieltä, 5 = samaa mieltä).

SÁRA

Sápmelaččaid buresbirgen ja ovtaveardásašvuohta -fidnu

Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus -hanke

SÁRA – Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus -tutkimuksessa 2015–2018 tarkastellaan saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten hyvinvointia ja arjessa pärjäämistä sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta. Erityishuomion kohteina ovat peruspalvelujen ja saamenkielisten palvelujen roolit saamelaisten hyvinvoinnille sekä kulttuurisille kiinnittymisille. Lähtökohtana on käsitys pärjäämisestä (pohjoissaam. birgen) aktiivisena toimintana. Se perustuu erilaisiin verkostollisiin uhteisiin ja ylläpitää niitä. Tutkimme arjen pärjäämisen yhteydessä syntyviä sidoksia (pohjoissaam. čanastagat) saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten elämässä ja selvitämme, millaisia mahdollisuuksia heillä on elää omien kulttuuristen tapojensa ja arvostustensa mukaisesti osana monikulttuuristuvaa yhteiskuntaa.

Euroopan unioni
Euroopan sosiaalirahasto

Lassefápmu
EU:S
2014–2020

Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja
B Tutkimusraportteja ja selvityksiä 68

ISSN 0788-768X
ISBN 978-952-337-151-4